Nederlandtsche gedenck-clanck

Adriaen Valerius

editie P.J. Meertens, N.B. Tenhaeff, A. Komter-Kuipers

bron
Adriaen Valerius, *Nederlandtsche gedenck-clanck*. (ed. P.J. Meertens, N.B. Tenhaeff en A. Komter-Kuipers). Wereldbibliotheek, Amsterdam 1942

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/vale001nede01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

[Neemt my inder hand]

Neemt my inder hand,
Hoort in't kort verklaren,
Wat ons hier in't Land
Al is weder-varen.

V

Adriaen Valerius' leven en werken

DOOR P.J. Meertens

Velerlei schoonheid heeft het bloeiende eiland Walcheren binnen zijn kring van duinen en dijken, maar geen die zoozeer weemoedig stemt als die van de kleine stad aan zijn noordkust, die men een dorp zou noemen, indien haar voorname, ranke renaissance-raadhuis en haar gigantische kerk, die zich hoog boven de roode daken verheffen, niet de onvergankelijke teekenen waren, dat deze kleine nederzetting eenmaal althans stedelijke rechten heeft bezeten. Vere is haar naam. Ik ken geen andere stad in deze landen, die zoo schoon is, ik ken er geen tweede waarin de weemoed zoozeer verankerd ligt. Boeren en visschers bewonen de huizingen, waar eenmaal ondernemende kooplieden verre tochten beraamden naar de uiteinden der aarde; dat was in den tijd toen een Balthasar de Moucheron er zijn wereldomvattende plannen ontwierp en zijn vloten naar alle zeeën deed uitvaren, de tijd toen Vere nog de stapelplaats was van den Schotschen lakenhandel. Het vergulde schip, dat hoog op de ijle torenspits van het stadhuis zich met alle winden wendt, herinnert aan die verre eeuwen, die voor Vere nooit zullen weerkomen. Hier is het verleden als versteend, en wie op een zomeravond aan de haven staat en over de wijde wateren tuurt, zou zich niet verwonderen wanneer hij uit een der oude patricische woonhuizen een van die statig getabberde kooplieden zou zien verschijnen, die ons van de schilderijen der zeventiende-eeuwsche meesters zoo vertrouwd zijn. Het verleden is hier nooit geheel gestorven, omdat het heden hier nooit volledig burgerrecht heeft verkregen. De tijd is aan Vere achteloos voorbijgegaan, sinds de handel en zijn gevolg: arbeid en bedrijvigheid, rijkdom en welvaart, haar verlieten. Nu ligt zij met haar verzande haven aan het blauwe water van de Noordzee, en men denkt aan de klacht van Jeremia over Jeruzalem: Hoe zit de stad zoo eenzaam, die vol volks was.... Maar schilders en dichters vinden er het geluk, dat een razende wereld hun elders heeft ontzegd.

In een der huizen aan de kade, die langs de smalle en ondiepe binnenhaven loopt, heeft in het eerste kwart der zeventiende eeuw Adriaen Valerius gewoond, de auteur van den Nederlandtschen Gedenck-clanck. Hij was, in welk jaar is niet bekend, waarschijnlijk te Middelburg geboren, waar zijn vermoedelijke vader François Valéry of Valerius in 1569 het poorterschap had verkregen [1)]. De familie was van Fransche afkomst. François Valéry schijnt in de een of andere militaire functie werkzaam te zijn geweest, althans tijdens het beleg van Middelburg in 1572. Tien jaar later was hij klerk bij de kolonels en kapiteins der schutterij, weer tien jaar later notaris. Maar bovendien was hij muzikaal; toen in 1575, na het ontzet van Middelburg, de Westmonsterkerk op de Groote Markt voor afbraak werd verkocht, werd Valerius voor £24,- eigenaar van het kleine orgel uit deze kerk. Daar heeft de jonge Adriaen dus misschien de beginselen der muziek op geleerd.

Ook wat de keuze van een loopbaan betreft, trad Adriaen in

1) Zie Bijlage I.

het voetspoor van zijn vader. Omstreeks 1592 werd hij klerk bij Pieter van Reigersbergh, equipage- en ammunitie-meester van Zeeland en burgemeester van zijn woonplaats Vere. Hij is de vader van Maria van Reigersbergh, die later de vrouw van Hugo de Groot zou worden. In 1598 werd Adriaen op voordracht van de Admiraliteit van Middelburg door de Staten-Generaal tot controleur van de convooien en licenten te Vere aangesteld. In 1606 werd hij ontvanger van de convooi- en licent-gelden, later ook nog fortificatiemeester van de stad, en bovendien werd hij in 1606 op zijn verzoek door de Staten van Zeeland tot het notarisambt toegelaten.

Zoo werd Valerius een machtig en waarschijnlijk ook een vrij welgesteld man in de destijds aanzienlijke en welvarende stad van Vere. In 1598 trouwde hij er de burgemeestersdochter Elisabeth Bouwens Adriaensdr. Behalve verscheidene jonggestorven kinderen werden uit dit huwelijk geboren: in 1604 een zoon François (die dus naar zijn grootvader van vaderszijde werd genoemd), en later nog twee dochtertjes, Catharina (1610) en Margarita (1613). De moeder stierf in 1619, toen François nog geen zestien, de meisjes bijna negen en zes jaar telden. Twee jaar later hertrouwde Valerius te Middelburg met Christina Adriaensdr, van St-Boudewijnskerke (op Walcheren) afkomstig, maar te Middelburg wonende. Zij schonk haar man nog twee kinderen: een dochtertje Elisabeth (1622) en een zoontje Adriaen (1624). Een jaar na de geboorte van dit jongste kind stierf vader Adriaen, op 27 Januari 1625, klaarblijkelijk in de kracht van zijn leven. In 1616 was hij voor de eerste maal tot schepen gekozen, het jaar daarop tot raad van de stad, en bij zijn dood bekleedde hij deze ambten nog beide.

Was Valerius niet meer geweest dan dit, zijn naam zou sinds eeuwen vergeten zijn als die van de andere notarissen en overheidspersonen, die Vere in haar groote kerk heeft begraven. Weinig is noodig, om vergeten te worden, om op te gaan in de ontelbare menigten der ongekenden. En even weinig om voort te blijven leven in de herinnering der geslachten, die na onzen dood de aarde bevolken. Nimmer zal Valerius vermoed hebben, toen hij in 1598 lid werd van de Veersche rederijkerskamer ‘Missus Scholieren’ onder de zinspreuk ‘In reynder jonsten groeyende’, dat hij daarmede den eersten stap zette op een weg, die hem onvergankelijke faam zou brengen.

Van Valerius' rederijkersloopbaan is ons overigens maar weinig bekend. Het archief van de kamer bevat geen sporen van zijn werkzaamheid [2)]. Dat hij een geacht gildebroeder was, blijkt uit zijn verkiezing tot overdeken van het gilde, in 1617. Een van zijn confraters dichtte bij zijn dood een klaaglied en een lijkdicht, waarin zijn verdiensten breed worden uitgemeten. Veel zegt dat overigens niet in den mond van een rederijker. Maar dat Valerius als dichter ook buiten het gilde en zelfs buiten Vere eenige bekendheid genoot, blijkt daaruit dat men hem uitnoodigde om mee te werken aan den Zeeuschen Nachtegael, den bundel die na het bezoek dat Anna Roemers Visscher in 1622 aan Zeeland bracht, door een aantal gewestelijke dichters werd samengesteld en het jaar daarop te Middelburg het licht zag, deels te harer eer, deels ook als een manifestatie van wat de Zeeuwen in de poëzie vermochten. De bundel was naar ouden rederijkerstrant in drieën verdeeld: Minne-sang, Seden-sang en Hemel-sang - een moderne transponeering van de rubriceering ‘int vroede’, ‘int sotte’ en ‘int amoureuse’ der refereinen. De bijdrage van Valerius vindt men in het derde

2) Zie Bijlage II.

deel [3)], en misschien is dit typeerend voor de mentaliteit van den dichter, die een vroom Calvinist was. Het opschrift is een tekstregel uit

3) Zie Bijlage III.

Paulus' brief aan de Romeinen, 14:6: ‘Wie den dach acht, die achten den Heere: ende wie den dach niet en acht, die en achten den Heere niet’, die in deze overzetting beter overeenkomt met het beschreven onderwerp en den zin, dien Valerius daarin wilde leggen, dan in de bewoordingen der latere Statenvertaling. Het gedicht beschrijft een morgenwandeling in de buurt van Vere, eerst langs den waterkant, dan naar Valerius' hof in Zanddijk, waar toen nog de raven op den sinds verdwenen toren broedden. De morgenzon doet den zilveren dauw, die over de velden ligt, in damp opgaan, reeds zijn alle vogels ontwaakt en vervullen de lucht met hun veelstemmig gezang. De gansche natuur is na de korte nachtrust tot het leven weergekeerd. De boer beploegt zijn land, de herder, al fluitspelend, bewaakt zijn kudde, de bijen zwermen rondom de bloemen,

> De Boomen (schoon verciert met bloeysels lief van verwen)
> Die gaven soeten geur, de Biekens quamen swerven,
> De glad-beschubde-visch aldaer in 't water was,
> Elck dierken deed' alom zijn dach-werck even ras,
> Ick docht, wel! hoe salt zijn? sal roesten en verteeren
> (Door leuyicheyt) mijn geest? dat wil God van my weeren,
> Sal ick dus vunsich gaan, alwaar ick schier vermuft?
> Sal Godes kennis in my nu zijn als versuft?
> Sal ick een reed'lick mens, van redeloose saken
> Geleert zijn, en niet selfs in my gaan, en soo maken
> Dat God in en door my gheleert wert, en verhoocht?

Door deze wending gaf Valerius zijn lied een strekking, die het in den ‘Hemel-sang’ een waardige plaats verleende. Weliswaar kan dit gedicht, waarin de rederijkerij zich openbaart door een zekere voorkeur voor binnenrijm en alliteratie, den toets van een vergelijking met de beste liederen uit den Gedenck-clanck niet doorstaan, maar niettemin bevat het enkele welluidende beelden en niet onverdienstelijke regels, al met al het bewijs dat Valerius terecht den dichternaam mocht voeren.

Het schijnt dat Valerius zich eerst in zijn laatste levensjaren heeft aangegord om een geschiedverhaal op te stellen van den opstand der Nederlanden tegen den wettigen landsheer [4]. Bor, Van Meteren en Le Petit waren hem hierin reeds voorgegaan; de ‘Historie der Nederlantscher oorlogen begin ende voortganck’ van Van Reyd verscheen in hetzelfde jaar als de Gedenck-clanck. Noch met deze, noch met de andere groote algemeene overzichten van den Opstand als van Hooft en De Groot is het werk van Valerius te vergelijken. Het is minder wetenschappelijk en minder uitvoerig dan de bovengenoemde historieverhalen, en nauwelijks vindt men er bijzonderheden in, die niet van elders bekend zijn. In een niet al te levendigen betoogtrant heeft Valerius een overzicht gegeven van de voornaamste feiten op politiek en krijgskundig gebied, die zich van het begin van den Opstand tot 1625, het jaar waarin de auteur stierf, in deze landen hebben voorgedaan. Dit relaas is in den traditioneelen stijl geschreven, waarin onze voorouders uit het eerste of het

4) Hierop wijzen de wijsaanduidingen *'s Nachts doen een blauw gestarde kleet* (blz. 99) en *Datmen eens van drincken spraeck* (blz. 193), beide ontleend aan Starters ‘Friesche lust-hof’ (1621), evenals het gedichtje van Starter op den dood van prins Willem, dat Valerius op blz. 135 aanhaalt. Dit laatste kan evenwel, evenals de aangehaalde regels uit den Zeeuschen Nachtegael (1621) (blz. 45, 68, 137, 164, 235) en andere letterkundige werken uit denzelfden tijd eerst later in den tekst zijn ingevoegd.

tweede geslacht, dat de verschrikkingen van den binnenlandschen oorlog aan den lijve had ondervonden, uiting

plachten te geven aan hun opgekropte haatgevoelens. Op de eerste de beste bladzijde van zijn boek spreekt Valerius al van ‘den wreeden Spanjaert’ als van den erfvijand der vrije Nederlandsche gewesten en het lieve vaderland, van ‘den boosen-aerd der Spanjaerden, haer loose vonden, haer dobbel-treckige handelingen, onversadelicke gelt ende eergierigheyt, onversoene-lycken haet, vyandig ende wrevelig herte, met haere trouwvergeten rancken, die sy (van over lange Jaren, ende noch ten huydigen dage) hebben aengerecht ende bethoont, ende noch zijn plegende, met verwoesten, moorden, ende schendingen’. Vooral aan de schooljeugd wil hij inprenten, mee door zijn eigen boek, wat den Nederlanders van de Spanjaarden geschied is. ‘'tSelve (beminde leser) soude veroorsaecken dat men met meerder eendrachtigheyt desen vyant (als eene gemeene peste) uyt ons Vaderlant soude pogen wegh te dryven; ende daer eenmael uyt synde, hem daer uyt te houden, ende hem selfs te gaen besoecken inde landen die hy, tegens recht, met geweld, van andere Princen, Heeren ende volckeren is besittende; 'twelcke de eyndelicke behoudenisse ware van Godts kercke in dese quartieren, als mede een groot voordeel onses Vaderlants, ende dempinge des machtighen vyandts’. Van denzelfden geest van bitteren haat is geheel dit geschiedverhaal doortrokken, geheel en al in overeenstemming trouwens met den geest, die uit alle Staatschgezinde literatuur van dezen tijd spreekt.

Indien Valerius niet meer verricht had dan de teboekstelling van de krijgsfeiten in den onpersoonlijken prozastijl, dien hij hanteerde, zou zijn verdienste gering, zijn naam sinds lang terecht vergeten zijn. Hij heeft echter de gelukkige gedachte gehad, zijn verhaal te doorvlechten met een reeks van liederen, die deels niet meer dan middelmatig rederijkerswerk zijn, maar voor een ander, geringer, deel in ongemeen forsche bewoordingen uiting geven aan het fiere zelfbewustzijn van den zeventiende-eeuwschen Nederlander, den burger van de jonge Republiek die zoo juist haar vrijheid en zelfstandigheid heeft verkregen en op het punt staat, een wereldmacht te worden, om welker gunst en vriendschap Frankrijk en Engeland gelijkelijk en met ijver dingen.

Men is in 't algemeen geneigd, aan te nemen dat Valerius slechts de verzamelaar van deze liederen geweest is, niet hun dichter. Voor wie kennis heeft genomen van de heldere uiteenzetting, die Dr F.C. Wieder nu reeds meer dan dertig jaar geleden hieromtrent heeft gegeven [5] kan er echter geen twijfel meer bestaan, of Valerius is wel degelijk de auteur, met uitzondering dan van die drie liederen, die ons van elders bekend zijn (het *Wilhelmus*, *Maximiljanus de Bossu* en *Hoortallegaer*, *Hoe datmen klaer* en waarvan Valerius zelf trouwens uitdrukkelijk zegt, dat ze indertijd door het volk gezongen werden [6]. Wanneer het titelblad dan

5) In: Fl. van Duyse, Het oude Nederlandsche lied, II ('s-Gravenhage-Antwerpen, 1905), blz. 1787-1791. Men vindt daar ook de weerlegging van de door Jan ten Brink (in Elsevier's geïllustreerd maandschrift, IX (1895), blz. 685-688) geopperde veronderstelling, als zou het bekende lied *Merck toch hoe sterck* niet van Valerius, maar van Starter zijn.

6) Blz. 59: ‘In dese tydt heeftmen gesongen dit volgende Liedeken; 'twelcke groote vrucht onder vele luyden schafte’.
Blz. 71: ‘Te deser tijdt werd een Liedeken gesongen, behelsende de klachte vanden gevangen Grave van Bossu, ende alsoo het alsdoe seer vermaert was, hebbe 'tselve hier mede willen in voegen, luydende als volgt’.
Blz. 76: ‘Ende over de heerlijcke victorie te water, is in dese tydt een fraey Liedeken gemaeckt, ende over al gesongen, het welcke daer om hier mede ingesloten wert’.

ook spreekt van ‘de Liedekens (meest alle nieu zijnde)’ heeft men dit aldus op te vatten, dat met uitzondering van de drie bovengenoemde geuzenliederen alle andere nieuw, d.w.z. van Valerius zelf zijn. Het zou toch al te toevallig zijn, dat er van al de andere 73 liederen (waarvan Valerius niet meedeelt, dat ze indertijd gezongen werden) geen enkel in eenige andere bron wordt gevonden of zelfs maar genoemd, wanneer ze van een anderen dichter dan Valerius zouden zijn. Er bestaat dus geen reden, aan de waarheid van Valerius' eigen verzekering (of die van zijn erfgenamen) te twijfelen. Maar bovendien bestaat er - Dr Wieder heeft er reeds op gewezen - een kenmerkend onderscheid tusschen de drie meergenoemde geuzenliederen en alle andere uit den Gedenck-clanck. De liederen van Valerius toch zijn alle, het een wat meer, het ander wat minder, gemaniereerd, en kennelijk niet de onmiddellijke weerslag van het bezongen feit. Ze zijn meer bespiegelend dan verhalend; ‘het is de dichter die terugziet, niet hij die het feit heeft bijgewoond’.

Wanneer, in 1626, de Nederlandtsche Gedenck-clanck in druk verschijnt [7], behoort de tijd der geuzen reeds enkele tientallen jaren tot het verleden. De Republiek der Zeven Provinciën heeft zich, na vele rampspoedige jaren, waarin het lot der vrijheid menigmalen hachelijk had geschenen, geconsolideerd, en de jonge staat bevindt zich reeds in de eerste periode van de eeuw, die men later de gouden zou noemen, niet alleen terwille van de cultureele rijkdommen, in dezen tijd uit de volkskracht opgekomen, maar mede om de geweldige kapitalen, die zich in de talrijke handelssteden van Holland en Zeeland geleidelijk aan hadden gevormd. Ook in het kleine Vere heerschte ondernemingsgeest; ook hier stapelde zich in de kantoren der kooplieden goud op goud; ook hier werden de grondslagen gelegd van machtige ondernemingen en rijke kapitalen. Valerius moet er, door zijn ambten, in nauwe aanraking mee zijn gekomen. Hij heeft er den machtigen Balthasar de Moucheron gekend, die evenals hijzelf, zij het om andere redenen, in 1599 van Middelburg naar Vere was verhuisd, alhoewel hij reeds na vier jaar weer met de noorderzon moest vertrekken. Hij heeft er de schepen zien uitzeilen naar Indië en Afrika, een ongewisse toekomst tegemoet; hij heeft ze zien terugkeeren, nu eens met behouden bemanning en overvloed van koopwaren, dan weer met zwaar geteisterd scheepvolk en zonder buit, al naar de grillige fortuin het wilde. Voorspoed en tegenslagen, geluk en ongeluk, leven en dood, de rampzaligheden van den oorlog en de zegeningen van den vrede, dit alles is aan zijn oogen voorbijgetrokken in het kleine Vere, dat als handelsen havenstad dagelijks de gevolgen van den krijg, ten kwade, maar ook ten goede, aan den lijve ondervond. Als kind moet hij van zijn vader de verschrikkelijke verhalen

In alle drie deze liederen wijkt Valerius' tekst af van dien van het Geuzenliedboek, en wordt het populaire accentvers door de getelde sylbenmaat vervangen.

7) Door een toevallige vondst van Dr J.H. Kernkamp (vgl. Verslag van het 17de Ned. Bibliotheekcongres te Rotterdam, 1939 ('s-Gravenhage, 1940), blz. 91) weten we dat het boek eind November of begin December 1626 het licht zag. In de *Courante uyt Italien en Duytsch-landt, etc.* (voor Jan van Hilten, gedrukt te Amsterdam by de weduwe van Joris Veseler), 28 November 1626, komt nl. de volgende advertentie voor: ‘Dese toecomende weecke sal uyt comen: De Nederlantsche Gedencclanck, cortelijc openbarende de voornaemste geschiedenisse vande Seventien Nederlantsche Provintien, t'sedert den aenvang der Inlantsche beroerte tot den jaere 1625, verciert met figuerlijcke plaeten, stichtelijcke rymen ende Liedekens: ghestelt op Musijck Noten, beneffens de Tabletuer vande Luyt ende Cyter, door Adrianum Valerium. Men vintse te coop tot Amsterdam by Jacob Dircksz. opde hoeck vande Ramskoy. Ende ter Veer in Zeeland, bij de Erfgenamen vanden Auteur’.

hebben gehoord van de Spaansche tyrannie, als man is hij er ooggetuige van geweest. Maar tot mannelijken leeftijd gekomen, heeft hij den op-

gang der Republiek gezien, die na de tien kritieke jaren het pleit gewonnen had en niet meer twijfelde aan haar overwinning. Van deze mentaliteit is de Gedenck-clanck de weerslag. De krijgsfeiten der zeventiende eeuw staan in geen verhouding tot die der zestiende, zelfs niet wanneer het lot zich een oogenblik ten kwade keerde. Gaandeweg wordt het aantal klaagliederen, dat Valerius dicht, dan ook minder; de latere zangen zijn in hoofdzaak liederen van zege en victorie en van dankbaarheid, en wanneer nog een enkelen keer een klaagtoon wordt aangeheven, is het om een buiten de landsgrenzen voorgevallen feit te herdenken: den moord op Hendrik IV (1610), de nederlagen der Bohemers en Hongaren tegen den keizer van Oostenrijk (1619) of de verdrukking der Gereformeerden in Bohemen (1623).

De zangwijzen van Valerius' liederen mogen dan al voor het overgroote deel van vreemde herkomst zijn, de tekst is stellig in zijn hoogtepunten een der fierste uitingen van het Nederlandsche, juister het Hollandsche en Zeeuwsche nationalisme uit het begin der zeventiende eeuw. Bovendien is deze kenmerkend voor de karaktereigenschappen van den zeventiende-eeuwschen Calvinist.

Het beeld van Valerius, dat we ons kunnen vormen uit de schaarsche gegevens, die zijn werk en wat we omtrent zijn leven weten, ons geven, is vaag en onvolkomen. Met uitzondering van de beide gedichten, waarin een der Veersche rederijkers zijn nagedachtenis huldigde, is ons geen enkel getuigenis over hem van de zijde van zijn tijdgenooten bekend. Zijn werk heeft klaarblijkelijk eerst veel later aandacht getrokken; pas diep in de achttiende eeuw vindt men zijn naam voor het eerst genoemd, en niet voor het eind der negentiende eeuw ontstaat in breede kringen belangstelling voor zijn persoon en zijn werk.

Klaarblijkelijk bezat Valerius, ofschoon hij niet direct tot de intellectueelen behoorde, een vrij groote belezenheid in historische, literaire en theologische lectuur en kende hij Fransch, Engelsch en Latijn. Een en ander blijkt uit de talrijke citaten uit den Gedenck-clanck. Daar vindt men in de eerste plaats den Bijbel geciteerd, en vervolgens, eveneens herhaaldelijk, de klassieken. Van de R.K. theologen haalt hij Augustinus en Bernardus aan. Maar ook de contemporaine Nederlandsche letterkunde had zijn belangstelling; zoo citeert hij zijn gewestgenooten Cats, De Brune, Hoffer en Jacob Schotte (de beide laatstgenoemden echter alleen uit den Zeeuschen Hachtegael), en van de andere Nederlandsche dichters noemt hij Carel van Mander, Abraham de Koning, Anna Roemers Visscher, Bredero, Pers, Heinsius [8)], Huygens, Hooft, Grotius, Scriverius, Starter en Rodenburg. Blijkens de vele citaten uit Du

8) Heinsius plagieert hij zelfs. Vgl. Gedenck-clanck, blz. 125:

> Want g'lyck de paerden syn geschapen om te ryden,
> De Vogels om de locht met vleugels te doorsnyden,
> De Visch tot swemmen, End' tot jock en ploeg den Os;
> Soo mede wy oock om te wesen vry en los.

met Daniel Heinsius, Nederduytsche Poemata (Amsterdam, 1616), blz. 6 (uit: Op de doot ende treffelicke victorie van de mannelicken helt Jacob Heemskerck):

> De vogel is alleen geboren om te snijden
> Met vleugelen de locht, de peerden om te rijden,
> De muylen om het pack te dragen, of de lijn
> Te trecken met den hals, en wy om vry te sijn.

Bartas was hij in dezen auteur zeer belezen; van de Franschen haalt hij verder Hendrik IV aan en de Psalmvertalingen van Beza en Marot. Ook andere Bijbelplaatsen citeert hij herhaaldelijk in het Fransch.

De meest in het oog vallende trek van Valerius' liederen

is wel hun onwrikbaar Godsvertrouwen. God schenkt zijn volk de overwinningen, en zoo vaak er in de geschiedenis van den Opstand aanleiding is tot een zege- en overwinningslied, overstemt de orgeltoon der dankbaarheid en het breede koraal der aanbidding de luide zegetonen. ‘Laet sang en spel, tambour en fluyt, Nu klincken tot Gods eer’ heet het na de inneming van Den Briel. Het lied, dat Valerius aanheft na het geslaagde verzet der Zeeuwsche steden tegen Alva in 1572, is één lofzang tot God. ‘Prijst God ons aller Heer’ zoo begint het lied op de ontruiming van Zeeland door de Spanjaarden. ‘Vervreuchde sielen Staet op nu ras, Verbreyt Gods lof en eer’ luidt het in het lof- en danklied op de nederlaag van de Armada; kortom, er is nauwelijks een lied in den bundel te vinden, dat niet gedragen wordt door dit gevoel van dankbaarheid jegens God. Al wat het leven geeft, aanvaardt Valerius uit Gods hand; in blijde en droeve dagen weet hij zich onder Gods hoede veilig en welbewaard.

Alst dickwils binnens huys al vreucht is naer ons wenschen,
  Staet droefheyt voor de deur, verteerend' onse jeucht,
Doch God stiert alle ding ten besten voor ons menschen,
  Hy slaet en hy geneest, naer droefheyt komt de vreucht.

Elck ding heeft synen tyd; nu geeft de Heer zyn segen,
  Dan straft hy wederom, en vordert soo syn eer,
Na harde vorst en droogt verleent hy weder regen.
  Het liefste kind word meest besocht van God den Heer.

De verhevenste eigenschap van het Calvinisme, de aanbidding Gods, men zou ze het hoofdmotief van den Gedenck-clanck kunnen noemen. Een lied als *De Heer in zynen Throon seer schoon*, dat op het eind van het boek zonder eenige aanleiding uit den voorafgaanden tekst wordt geplaatst, is de uiting van een gemoed, dat gedrongen wordt zijn Schepper te loven en hem te aanbidden. Uit dit levensgevoel vloeit het Godsvertrouwen voort, dat kenmerkend is voor althans de beste vertegenwoordigers van het Hollandsche en Zeeuwsche volk der zeventiende eeuw, en dat zijn hooglied vond in het suggestieve *O Heer, die daer des Hemels tente spreyt*.

De strijd van het volk in deze lage landen tegen het machtige Spaansche rijk is voor Valerius een heilige oorlog. De Heer is met degenen, die hem vreezen, en verdelgt al wie zijn wet overtreden. Wanneer in 1585 de zaak van de Nederlanden er hope-loozer voorstaat dan ooit tevoren, komt de redding van God: ‘In dese droeve tijden heeft God de Heere verweckt de Majesteyt van Engelant die de Heeren Staten heeft vertroost ende door expresse Ambassadeurs doen aenbieden haere hulpe, met raed ende daed’ (blz. 140). God helpt de zijnen.

By 't jagtig dorstig hert, dat inde waterbeken
Syn heeten dorst verslaet, wel mogen syn geleken
  De Nederlanders al, Die even alsoo soet
  Nu werden t'saem verquickt door Gods genadig goet;

Als synd' in syn verbont, en van hem wel gekocht dier;
Die liepen als verdwaelt, heeft hy nu self gesocht hier,
  En bygestaen in noot, en hare pyn verkort.
  Geluckig is hy die van God geholpen word.

Zoo wordt de strijd van de Spanjaarden tegen de Nederlanden in Valerius' oogen een opstand tegen God zelf:

Maraen, hoe moogt gy Spies en Lans
Verheffen tegen God?

vraagt Valerius met bijtenden spot, wanneer de Staatschen in 1600 de schans van St-Andries aan den Schelde-oever innemen, een krijgsfeit waarbij de Spanjaarden er stellig geen oogenblik aan gedacht zullen hebben, tegen God in opstand te komen. Maar Valerius is ook hierin de representant van een geslacht, dat groot geworden is óók door zijn eenzijdige levens- en wereldbeschouwing en dat stellig nooit zoo volkomen de overwinning zou hebben bevochten, had het zich ook in de gedachtenwereld van den vijand weten te verplaatsen.

Men moet Valerius trouwens toegeven, dat de felle haat tegen de Spanjaarden, zooals vooral de onmiddellijk aan hem voorafgaande generatie dien uitte, hem vreemd is. Er is ook in dit opzicht een groote afstand tusschen de liederen van den Gedenckclanck en die van het Geuzenliedboek. Wanneer Valerius zijn werk samenstelt, is er meer aanleiding om de Spanjaarden te bespotten dan om hen te vreezen. Slechts de herinnering aan het verleden vermag nog haatgevoelens wakker te roepen; het heden biedt daarvoor niet of nauwelijks gelegenheid. De terechtstelling van Anneken van den Hove, in 1595 als aanhangster der gereformeerde religie te Brussel levend begraven, de vermeestering van enkele kleine visschersschuiten door de Spaansche vloot, in 1600, zij staan in geen verhouding tot de onthoofding van Egmont en Hoorne (1568), de uitmoording van Rotterdam onder Bossu (1572), die van Mechelen (1572) of Haarlem (1573). Na 1600 is de kans volkomen ten gunste der Nederlanden gekeerd.

Naast de getuigenissen van vroomheid en godsvertrouwen treden die van vrijheidszin in Valerius liederen op den voorgrond. Voor den zeventiende-eeuwschen Nederlander was de laatste niet minder kenmerkend dan de eerste. De vrijheid is ook voor Valerius het hoogste goed, en waard om er lijf en leven voor te offeren. Wat worter meer gelieft? zingt hij na het vertrek der Engelsche garnizoenen uit de Zeeuwsche pandsteden,

> Wat worter meer gelieft? Wat isser meer te roemen?
> Dan *Vryheyt*, en te zyn van slaverny verlost?
> Ons Vyand most ons selfs *Vry' Nederlanders* noemen
> Eer dat hy zyn begeer en wenschen krygen kost.
>
> Vry syn wy, end' dat blyckt te klaerder noch in desen,
> Dat wy de steden die daer waren dier verpand,
> Nu hebben vry gemaeckt. God moet gepresen wesen,
> Die soo gesegent heeft ons lieve Vader-Land!

Onmiddellijk daarop volgt het trotsche:

> Waer datmen sich al keerd of wend,
> End' waermen loopt of staet;
> Waer datmen reyst of rotst, of rend,
> End' waermen henen gaet,
> Daer vintmen, 'tsy oock op wat Ree,
> d'Hollander end' de Zeeuw',
> Sy loopen door de woeste Zee,
> Als door het bosch de Leeuw'.
>
> In koud' en heete Landen al,
> Gelegen Zuyd' of Noord,
> Of Oost, of West, op berg' en dal,

Men van haer spreecken hoord.
Sy krygen menig Schip en Boot
Uyt 't Indiaensche Ryck.
Daer zyn geen volcken, oock hoe groot,
In veelen haers gelyck.

dat eindigt met het even fiere als vrome slotcouplet:

> O Neerland! so ghy maer en bout
> Op God den Heer altydt,
> U pylen vast gebonden hout,
> End' t'saem eendrachtig zyt;
> So kan u Duyvel, Hel, noch Doot,
> Niet krencken noch vertreen,
> Al waer oock Spanjen noch so groot,
> Ja 'swerelts machten een.

Valerius heeft in dit fiere, zelfbewuste lied een welsprekendheid bereikt als zelden in zijn werk wordt gevonden. Ook wanneer we aannemen dat hij al de liederen van den Gedenck-clanck op het eind van zijn leven heeft gedicht, lag de herinnering aan het vertrek der Engelschen, dat in 1616 plaatsvond, nog versch genoeg in zijn geheugen, om den indruk te wekken dat dit glorieuze lied onder den onmiddellijken indruk van dit feit ontstaan is. Een trotsche vreugde over de immer groeiende welvaart van het volk, waarvan hij deel uitmaakte, van de jonge republiek, die hij groot zag worden, trilt door de zware cadans van deze verzen heen. Niet langer is hij de gildebroeder van Missus Scholieren, op zoek naar middenrijmen en andere rhetoricale fraaiigheden: ditmaal is hij alleen maar aangegrepen door een onweerstaanbaren drang om uiting te geven aan wat in hem woelt en gist. En zoo wordt Valerius de dichter van een der krachtigste liederen, die het geslacht waartoe hij behoorde, wist voort te brengen.

Er ligt voor ons, nakomelingen, een waas gespreid over het leven van dezen dichter, die als een mythische gestalte is uit een mythische kleine stad van vóór eeuwen. Aangaande zijn uiterlijke levensomstandigheden is ons wel het een en ander bekend, maar wat weten we van zijn letterkundig leven, van zijn omgang met den Middelburgschen letterkundigen kring, die zich rond Cats schaarde, van zijn betrekkingen met dichters en schrijvers buiten Zeeland? Waarom gaven zijn erfgenamen zijn boek uit bij een Haarlemschen drukker en niet bij Jan Pietersz. van de Venne, den Middelburgschen uitgever van den Zeeuschen Nachtegael, met wien Valerius immers door zijn medewerking aan dit liedboek in contact was gekomen? Op al deze en nog zoovele andere vragen moeten we het antwoord schuldig blijven. Tijdgenooten noemen noch den naam noch het werk van dezen Veerschen patriot, en eerst een eeuw na zijn dood vinden we hem voor het eerst genoemd in het biografische verzamelwerk ‘Geletterd Zeeland’ (1734) van Pieter de la Rue. Een halve eeuw later maakt de Veersche secretaris Jacobus Ermerins van hem gewag in zijn ‘Beschryving der stad Vere’ (Eenige Zeeuwsche oudheden, VI, 1792). De eerste en men kan vrijwel zeggen tegelijk de laatste, die hem als geschiedschrijver heeft genoemd, is S. de Wind (Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers, I, 1835). Eerst in 1871 heeft de Amsterdamsche hoogleeraar A.D. Loman zich ernstig beziggehouden met de liederen uit den Gedenck-clanck en een aantal daarvan uitgegeven. Toch zou het nog tot 1914 duren, eer F.R. Coers, de onvermoeide strijder voor het Nederlandsche lied, alle liederen uit den bundel tezamen zou uitgeven. Eerst onze eeuw heeft voor het geuzenlied van Valerius de belangstelling getoond, die het drie eeuwen lang heeft moeten ontberen.

Deze belangstelling is sinds enkele tientallen jaren niet tot het Nederlandsche taalgebied beperkt. Ook in Duitschland en Oostenrijk, ook in Amerika kent men den dichter van ‘das Niederländische Dankgebet’ en ‘the Prayer of thanksgiving’. Allerlei

omstandigheden, voor ons thans reeds onnaspeurbaar en ten deele stellig ook van toevalligen aard, hebben de stem, die drie eeuwen gezwegen had, opnieuw voor ons doen weerklinken. De heldere klaroen van Valerius' strijdtrompet schalt opnieuw, en thans in een veel wijder veld, door de Germaansche wereld, hier en over den oceaan, opwekkend tot gemeenschapszin, liefde tot den geboortegrond en geloofsvertrouwen, als pijlers van een hecht en welgefundeerd staatsleven. Moge de verscheurde en ontwortelde menschheid, wanneer zij dit klare geluid verneemt, den diepen zin en de eeuwige waarde ervan niet misverstaan.

Bijlage I
Documenten met betrekking tot Adriaen Valerius en zijn familie

Uit: H.M. Kesteloo, *De stadsrekeningen van Middelburg, IV, 1550-1600*. (*Archief van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, VII, iste stuk, Middelburg, 1891, blz. 1-182*):

François Valerius, notaris, werd 8 Februari 1569 poorter van Middelburg (*blz. 121*).

Van François Valerius werd in 1575 £24 ontvangen voor koop van het kleine orgel uit de Westmonsterkerk (*blz. 67*).

François Valerius had in 1581 een jaarwedde van £2 als ‘clerck vanden colonnellen ende cappeteijnen deser stad’ (blz. 58).

In 1593 werd aan notaris François Valerius van stadswege een winkel in de beurs verhuurd voor £6 per jaar (*blz. 28*).

J.H. de Stoppelaar (*Balthasar de Moucheron* (*'s-Gravenhage, 1901*), *blz. 100*) deelt nog mede dat François Valéry tijdens de belegering van Middelburg den 19den Juni 1572 door den kolonel de Beauvoir gecommitteerd werd om den binnen de stad gebrachten buit in ontvangst te nemen, te verdeelen en te gelde te maken. - De bron van deze mededeeling bleef ons onbekend.

Uit: *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609, X* (*Rijks geschiedkundige publicaties, 71*) (*'s-Gravenhage, 1930*), *blz. 198*:

Op de nominatie van de Admiraliteit van Middelburg van Cornelis van Huessen, controleur op het kantoor van den tol te Arnemuiden, en Adriaan Valerius uit Middelburg, die den equipage-meester en den ammunitie-meester te Vere, Pieter Reygersberg, 6 jaren als klerk had gediend, tot het ambt van controleur van de convooien en licenten te Vere, welk ambt vaceerde door den dood van Maarten de Gast, werd 8 Januari Valerius hiertoe gecommitteerd en gelast commissie voor hem te depescheeren.

Uit: *Notulen van de Staaten van Zeelant, 1606, blz. 284*:

(Vergadering van 20 December 1606). Op de Requeste van Adriaen Valerius, versoeckende geadmitteert te worden tot het Officie van Notaris; gehoort de

verklaringe van de Gedeputeerde van de Stadt Vere, die hem daer toe hebben genomineert, is daer inne bewillight, behoudelyck examinatie naer behooren.

F. Nagtglas (*Levensberichten van Zeeuwen, II* (*Middelburg, 1893*), *blz. 809*) veronderstelde dat de familie De Valéry, die al in de zestiende eeuw te Vere was gevestigd, aldaar uit Frankrijk was gekomen met den aanzienlijken hofstoet der Heeren van Bourgondië, die het slot Zandenburg bewoonden. Meer dan een veronderstelling is dit overigens niet.

A.D. Loman (*Oud-Nederlandsche liederen uit den 'Nederlandtschen Gedenck-clanck' van Adrianus Valerius* (*Utrecht, 1871*), *blz. 6*) nam aan, dat Valerius zijn naam verlatiniseerd had uit Waltersz. of Woutersz. en dus eigenlijk Adriaan Wouterszoon heette. Reeds Valerius' vader wordt echter beurtelings Valéry en Valerius genoemd. Hoewel Valerius als gelatiniseerde vorm

van Woutersz. minder gebruikelijk is, - immers zou men Valterius, Waltheri of Gualtheri verwachten, - is deze vertaling niet onbekend. Ook Cornelis Woutersz. (1512-1578) van Oudewater noemde zich, toen hij te Leuven tot hoogleeraar was benoemd, Cornelis Valerius. Om deze reden is de *Bibliotheca Belgica* (*V. 73*) geneigd om aan te nemen, dat er tusschen de beide Valeriussen bloedverwantschap heeft bestaan. Volledigheidshalve dient in dit verband te worden vermeld, dat deze Cornelis Valerius een van zijn verhandelingen (*In bene dicendi rationem tabula, 1556*) opdroeg aan Maximiliaen van Bourgondië (1514-1558), heer van Vere, en bewoner van het bovengenoemde slot Zandenburg.

Een familie Valerius, die waarschijnlijk niet met het Zeeuwsche gelijknamige geslacht verwant was, woonde in de eerste helft der zeventiende eeuw te Rotterdam (*P.C. Labrijn, Twee geslachten Valerius. - Algemeen Nederlandsch familieblad, N.S., XVII, 1905, blz. 380-382*).

Adriaen Valerius werd 12 December 1600 poorter te Vere, waar hij destijds naar alle waarschijnlijkheid reeds geruimen tijd woonde. 24 Mei 1598 was hij er gehuwd met Elizabeth Adriaens, jd. van Vere. Zelf fungeert hij in de huwelijksakte als jm. van Middelburg. Zijn vrouw was een dochter van Adriaan Bouwensz. Muynck, burgemeester van Vere, ammunitiemeester-stapelier van Zeeland, equipagemeester en penningmeester van de Oostwatering, en Cornelia Jacobs. Zij overleed te Vere 26 November 1619. Uit hun huwelijk waren verscheidene kinderen geboren, waarvan er bij den dood der moeder nog drie in leven waren: Franchois (gedoopt te Vere 8 Februari 1604; getuigen: Adr. Bouwensz. burgem^{r} en Magdalena Valery), bij de verweezingsakte (17 Juli 1620) 16 ½ jaar oud, en twee dochtertjes, Catharina (gedoopt 21 December 1610), en Margarita (gedoopt 2 September 1613; getuigen: Marcus Valerius en Maria Adriaens), respectievelijk 9 ½ en nog geen 7 jaar oud. Van de andere jonggestorven kinderen is maar van drie de doop gevonden, nl. van twee dochtertjes, Margriete (gedoopt 13 April 1606) en Margareta (gedoopt 2 September 1612; getuigen Marcus Valerius en Maria Adriaens) en van een zoontje Adriaen (gedoopt 9 Februari 1614).

Valerius trad 24 Juni 1621 te Middelburg voor den tweeden keer in het huwelijk, met Christina Adriaensdr van Buyenskercke (Boudewijnskerke bij Westkapelle), jd., wonende te Middelburg. Uit dit huwelijk werden eveneens kinderen geboren, waarvan er bij de verweezingsakte na het overlijden van hun vader (30 Mei 1625) nog twee in leven waren: Elisabeth (gedoopt 3 Mei 1622), oud 3 jaar, en Adriaen, 1 jaar oud, wiens doop niet gevonden is.

Adriaen Valerius overleed te Vere 27 Januari 1625. Hij werd in de Groote Kerk in hetzelfde graf begraven, waar reeds zijn vrouw, zijn jonggestorven kinderen en zijn schoonouders rustten, en waar later ook zijn oudste zoon François werd begraven, die 15 Februari 1634 te Vere stierf, een week na zijn dertigsten verjaardag. François Valerius was in 1625 gildebroeder, in 1631 deken van de kamer van rhetorica, en wordt bij zijn overlijden ‘rentmeester en tollenaer der steede Vere’ genoemd. Misschien is hij de vader van Adriaen Valerius, die in Juni 1629 te Vere werd gedoopt. Het ligt voor de hand, in hem den bezorger van het nagelaten werk van zijn vader te zien; indien dit juist is, zou hij dus ook de onderteekenaar van de inleiding moeten

zijn, waaronder de voorletter van zijn naam dan verkeerdelijk als I. staat geschreven (vergelijk noot blz. 8).

Het grafschrift luidt:

> Hier leyt begraven den eersaamen Adriaan Bouwensz. Muynck
> borgermeester der stad Vere ammunitiemeester stapelier van Zeeland,
> equipagemeester ende penninkmeester van de Oostwateringe out 65 jaaren
> sterft den 20 November 1613 ende de

> eerbare Cornelia Jacobs sijn huysvrouwe out 60 jaaren samen getrouwt 42 jaaren ende overleet den 8 April 1614.
> Den 26 November 1619 overleet de godsalige eerbare Elysabeth Adriaens haar dogter huysvrouw van Adriaen Valerius scheepen en raad deser stede ontfanger der generale middelen te water ende thol noch 12 kinderen bij haer lieden geteelt zijn hier saemen begraven.
> Den 27 Januari 1625 overleet den eersamen Adriaen Valerius scheepen ende raed en fortificatiemeester der stede Veere ontfanger van de generale middelen van 't convoy en Francoijs Valerius rentmr. en tollenaer der steede Veere sterft den 15 February 1634 out 30 jaaren. (*P.C. Bloys van Treslong Prins, Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Zeeland* (*Utrecht, 1919*), *blz. 289-290*).

(Het is niet duidelijk of de twaalf kinderen, waarvan in dit grafschrift wordt gesproken, uit het huwelijk van Valerius en zijn eerste vrouw, dan wel uit dat van zijn schoonouders zijn geboren.)

In dezelfde kerk vindt men nog een fragment van een grafsteen, waaronder Marcus Adriaense Valerius schepen en raed deser stede geboren den 14 Augustus 1592 ende Cornelis Adriaense.... zijn begraven (*t.a.p., blz. 294*).

Waarschijnlijk is deze Marcus een achterneef van Adriaen Valerius en dezelfde als de Marcus Valerius, die als jm. van Middelburg geboortig, maar wonende te Vere, aldaar op 19 October 1614 in het huwelijk trad met Françoise de Vos, jd. van Vere en eveneens aldaar woonachtig. Zij is misschien een oudere zuster van den in 1606 te Vere geboren Pieter de Vos, evenals zijn vader en later zijn zoon secretaris van Vere, van wien een gedicht voorkomt in den Zeeuschen Nachtegael. Uit dit huwelijk liet hij bij zijn overlijden drie kinderen na: Anna, oud 5 jaar, Johanna, oud 3 jaar en Elisabeth, oud 10 maanden. Van deze kinderen is de doop niet gevonden, maar daarentegen wel die van een dochtertje Margrita (gedoopt 18 Augustus 1624; getuigen Daniël Tullekens en Jacominken Bouwens) en een zoontje Adriaen (gedoopt 21 Mei 1626; getuigen Franchois Valerius en Christina Adriaens), beide klaarblijkelijk jong gestorven. Indien de in 1629 gedoopte Adriaen Valerius (*P.C. Labrijn, t.a.p.*) een kind van hem is (en niet een kleinzoon van den dichter), moet ook dit jong gestorven zijn, daar het niet in het testament van zijn vader wordt genoemd. Marcus Valerius werd in 1617 lid, in 1630 deken en in 1631 prins van het rederijkersgilde. 1 Januari 1626 werd hij in plaats van Adriaen tot raad van Vere gekozen.

De naam Marcus schijnt overigens in de familie Valerius in trek te zijn geweest. Aan de Leidsche hoogeschool werd 21 October 1600 een Marcus Valerius, oud 16 jaar, ingeschreven in de faculteit der letteren, en 10 Januari 1609 een Marcus Valerius Zelandus, oud 21 jaar, in de medische faculteit. Indien de opgeteekende leeftijden juist zijn, - wat allerminst zoo behoeft te zijn, - kan de Veersche naamgenoot niet bedoeld zijn met een van deze beiden.

Dat de naam Valerius niet zoo zeldzaam was, bewijst de inschrijving aan dezelfde hoogeschool van een Ferdinandus Valerius, oud 15 jaar, eveneens op 21 October 1600, en een Paulus Valerius Britto-Gallus, oud 18 jaar, op 22 December 1607. Uit de kerkgeschiedenis is nog een schoolmeester Valerius uit Genève bekend, die in 1562 te Middelburg en in 1569 te Goes woonde.

Valerius' dochter Catharina trouwde 27 Mei 1629 te Vere met Hendrik Zomer, weduwnaar, afstammeling van een bekend Veersch geslacht. Hun dochter Catharina werd door haar huwelijk met Cornelis d'Outrein de moeder van den bekenden theoloog Johannes d'Outrein (1662-1722), die dus een achterkleinzoon was van Valerius.

Een - niet van stoutmoedigheid ontbloote - poging om de verwantschap tusschen alle Zeeuwsche Valeriussen uit de 16de en de 17de eeuw, die bij name bekend zijn, aan te duiden, vindt men in den onderstaanden stamboom. Uiteraard wordt deze onder het grootst mogelijke voorbehoud meegedeeld.

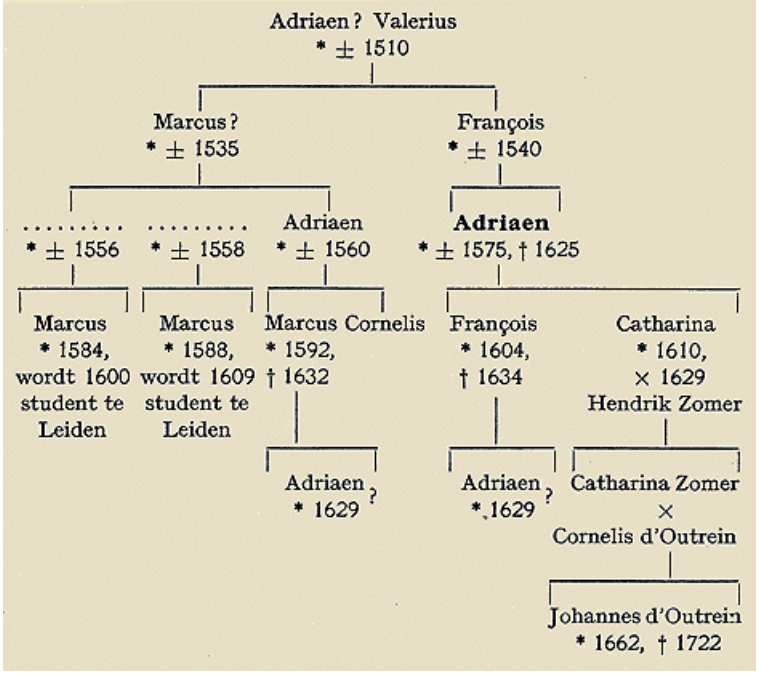

Betreffende het door Valerius bewoonde huis in Vere berichtte Mr L.E. de Brakke, archivaris van Vere, ons het volgende:

Valerius heeft gewoond in het huis ‘De Harpe’. Dit moet gestaan hebben op den hoek van het Kraanstraatje en de Kaai. Thans staat op die plaats een pakhuis, dat mogelijk en zelfs waarschijnlijk nog in de achttiende eeuw een woonhuis was. Het is thans genummerd A. 141.

Het huis wordt in de rekening van den dubbelen 100sten penning van 1600 genoteerd (fol. iij) als volgt: Thuys genaempt de Herpe aencommende Adriaen Valerius Tollenaer, geestimeert op X^{c} guldens f(acit) iij £.vj sch(elling), viij g(root).

In het kohier van den dubbelen lOOsten penning van 1625 staat het op naam van ‘de weduwe ende erfgenamen van Adriaen Valerius’.

In de rekening van het schoorsteengeld van 1588 staat het op naam van Egbert Jobsen, huistimmerman, genoteerd als bezittende 6 haardsteden.

Bijlage II

In het *Rekenboek voor de Camer van Rethorica binnen der stede vander Vere, ghemaect int jaer XV^{c} eenentnegentich* komen voor:

1598, 1599, 1601. Adriaen Valeryus, tollenaer, gezworene.

1602, 1603, 1604, 1605, 1608, 1609. Adriaen Valerius (ook Falleris, Vijleerus, Velerys, Valerjus gespeld), tollenaer, gildebroeder.

1617, 1618, 1619, 1623? Adrijaen Valerijus, overdeken.

1617, 1618, 1619, 1623?, 1626. Merckus Valerijus, confreer (gildebroeder).
1625, 1626, 1630. Francois Valerius, gildebroeder.
1630. Marcus Valerius, deken.
1631. Marcus Valerius, prinse.
1631, 1633? Franchois Valerius, deken.

Achter de rekening van 1625 zijn twee liederen van Pieter H. Spoormaker (Spoort na deucht) opgenomen ter nagedachtenis van Valerius:

Clachliet over het drouvich afsterven van Adriaen Valerius Overdeken der Ed. Camer Rethorica In reynder jonsten groeyende. Stemme Dipre fundo [De profundo] ofte waer is den tyt.

Mijn drouvich hert bemantelt met de Minne
is gansch verwert, en myn benaeude sinnen
die zijn mij zoo verkeert, de droufheyt mij beheert
en 't verstant mij falgeert *, ken weet wat beginnen.

Romwaerde *Maecht, groeyend *in Reynder Jonste*,
nu is ontruckt de sleutel van u conste;
die u het bloeyen gaf licht gekerckert int graf.
O doot, waerom dus straf breect gy zijn gonste?

O bleecke doot, wat zal het u toch baten
dat ghy ons nu alleenich hier zult laten,
g'lyck schaepkens die zyn quijt haer herder die subijt
geruct is deur den tijt en drouvich blaten.

Soo salt oock zyn met Rethoris dienaren.
Laes *, drouve sanc gemengt met drouve snaren
sal van haer zyn gehoort, niet een blygeestich woort
maer altijt drouf accoort op s' consts Autaren.

A[f]grijsselycke doot, wie can u weren?
Wanneer gij comt, niemant en can u keeren,
maer 'k bid u: secht toch eens waer door en door wat reens *
ghy ons in dit geweens brengt met verseeren *.

Dus Musen al, wilt nu met mij beschreijen,
constbeminders wilt u mede bereyen
en gy *Jonst groeyend'* Maecht * ooc mede rouwe draecht,
sit altyt staech * en claecht door dit drouf scheijen.

Al licht hy nu ter aerden neer gestooten
en in het graf becyngelt * en besloten,
nochtans syn rom en eer die en sal nimmermeer
van ons nemen afkeer * maer staech vergrooten.

Princen ende Princessen die beminnen
Rethorica en ghy hilleconninnen *
die op Pernassus syn, beweenet nu met mijn,
verandert u aenschyn, herte en sinnen.

* *Mij falgeert:* laat mij in den steek.
* *Romwaerde:* roemwaarde.
* *Laes:* helaas.
* *Reens:* redenen.
* *Verseeren:* droefheid.
* *Jonst groeyend' Maecht:* genade schenkende maagd, nl. Rhetorica.
* *Staech:* ernstig.
* *Becyngelt:* omsingeld.
* *Van ons nemen afkeer:* zich van ons afwenden.
* *Hilleconninnen:* de Muzen, die den Helicon bewonen.

Spoort na deucht.

Balade ofte Incarnatie * 1625 op het jaer, maent ende dach van 't overlyden des selven.

YanVWarY tWIntICh en aChte noCh daer bY
soo heeft de Wreede doot gerVCkt Van deser aerdt
het opperhooft Van rethorYCa naer dat hY
hadde geregIert t'WYL atrop * heM heeft gespaert.

Spoort na deucht.

* *Incarnatie:* jaartalvers, waarin de als Romeinsche kapitalen geschreven letters, als men hun cijferwaarde optelt, een jaartal (hier: 1625) vormen (M = 1000, C = 100, L = 50, W = 10, V = 5, Y = 2, I = 1). (N.B. Spoormaker stelt den sterfdag van Valerius op 28 (i.p.v. 27) Januari).

* *Atrop:* Atropos, de schikgodin die 's menschen levensdraad afsnijdt.

Epitaphium ofte Lyckdicht op het drouvich overlijden vanden selven overdeken.

Had ick Homerus geest of waer ic inde const
Virgilius in reden
en dat ick met mijn pen cond toonen myne gonst,
ick sou gewillichlyck myn lieven tijt besteden;
maer hoort, 't gebreect mij al, 'k ben te cleen van verstant
dat ick ijet zou voortbrijngen,
of om een slecht gedicht te nemen bij de hant,
dan doch ghij Musa mij cracht daer toe gaet d'wyngen *.
Nochtans moet ick alsnu 'tgeen in mijn boesem speelt
voor uwe oogen storten,
want siet, de felle doot die ons wreed'lyck onsteelt
het lichaem en de draet zyns levens most vercorten.
Die licht nu neer gevelt, becyngelt in dit graf,
gekerckert en begraven,
hy die door syne jonst ons recht te kennen gaf
de sleutels vande const door syne milde gaven,
ooc die de Poesy soo vierich heeft bemint
ende als voesterheere
de Camer geregiert als een Vader zyn kint,
om dat de soete const zou meer en meer vermeere.
De bleecke felle doot mocht hem niet langer lien *
maer ructe hem nu henen
en most hem de schakels van zyn leven afsnien
zoo dat zyn clouck vernuft is heel en al verdwenen.
Hier binnen in dees tombe syn lichaem nu rust,
maer de siel is vervlogen.
Ghy schranckelare *, was dat alleene u lust
dat ghy zyn waerde ziel van ons nu hebt getogen?
Wel aen dan Veersche redenrycke soete Maecht,
wilt nu seer drouvich schreijen,
verwerpt al u cieraet en niet dan rouwe draecht,
en gy Lelykens wit en blaeuwe accoleyen,
steygert * u toppen niet, maer laet die hangen neer
tot teycken van u rouwe,
want die ghy nu syt quyt en crycht gij nimmermeer,
want syn siele leeft boven in 's hemels gebouwe.
En gy Missus scholiers *, die zyt nu vaderloos
door Atrops wreet bedryven,
dus denct toch by u selfs: o doot, waerom dus boos?
Ooc drouvich schreyt en treurt wanneer gy leest dit schrijven.
Secht eens, was hy te veel die gy hebt neergevelt,
ende 't leven benomen,
of waerom hebt gij u dus wreet ter weer gestelt,
dat hy u wreede macht niet is connen ontcomen?
Daerom altsaemen schreyt met biggelend' getraen
ende denct daer beneven:
al is syn lichaem van de aerde nu gegaen,

* *Dan...d'wyngen:* maar gij, Muze, gaat mij daartoe kracht verleenen(?)
* *Lien:* lees: *liën:* lijden, dulden.
* *Schranckelare:* spillebeen (van den Dood gezegd).
* *Steygert:* verheft.
* *Missus scholiers*: aldus luidde de naam van de Veersche rederijkerskamer.

syn siel nochtans sal eeuwichl[ijck] om hooge leven.

Spoort na deucht.
Pr. Hc. SPOORMAKER

Bijlage III
Totten Romeynen Cap. 14. Vers. 6.
Wie den dach acht, die achten den Heere: ende wie den dach niet en acht, die en achten den heere niet.

Wanneer den nacht began te schuven en te scheyen,
En dat de Sonne-cracht de Sterren deed' verspreyen;
Wanneer den morghen-root de silv're douw (van dorst)
Oplicte van het lant, die claar lach onbemorst:
Soo rocht * ick uyt mijn slaap, en door het soete rusten
Was ick verfrist en gauw, te wand'len my gantsch luste.
Ick stont op (na ghewoont) ich ginck heen na den dijck,
Daar 't pekelachtich-nat op steuyt *, en neempt zijn wijck.
't Snel-ylende vernuft wiert haast in my heel besigh,
Het vlooch dan hier dan daar, 't hooft stont my hallif desich *.
't Coc-meeuken sach ick noeust *, 't bleef drillen, en sach hoe
Hy 't visken tot zijn cost mocht snellick grijpen toe,
De Wulpen gëel * van smaack, de Lievintjens * met hoopen,
Sant-looperkens seer ras die sach m'op slijck vast loopen.
Dus vorderd'ick mijn tret, en namp voorts heen mijn ganck
Na Sandijck in mijn hof; alwaar dat lude sanck
De soete *Nachtegaal* claar-stemmich, en daer neven
Het Conincxjen, de Knuut *, de Leeuwerck (hooch verheven)
Die tierelierde vast, en clom met een vermaack,
De Ravens daar omtrent die riepen craack, craack, craack,
Want Jarelicx sy broen te Sandijck op den thoren,
Den wreeden Kuken-dieff die liet hem daar oock hooren,
De geyle Mus die riep, en siercte dattet clanck,
Den 'swintersch-calen gast die hielt zijn ouden ganck
In 't Couck-couck singen staach, 't Quicksteertjen was geen later *,
In 't weven van zijn nest, dicht aenden cant van 't water,
De dach-liefhebbend' Spreeuw gespickelt, soet van beck,
Oock d'huys-begeerich Swaluw die prevelden op 't deck *,
Den Kakelbonten Druyt * in 't hipp'len hem verfraeyde *,
De gout-glinst'rende Duuf geplum-voet ronckt en draeyde,
Den somer-vogel oock met 't Kuufken op zijn top,
En den Calcoenschen-haan met uytghesteken crop,
Het Vincxken quinckeleerd', het Meesjen clom en pickte
De Boomen op en neer, de Quackel spic me dicte,
Het Tortelduufken soet zijn gayken niet verliet,
De Pypperkens * daarby, elck song zijn eygen liet,

* *Rocht:* raakte.
* *Steuyt:* stuit.
* *Desich:* duizelig.
* *Noeust:* noest, ijverig in de weer.
* *Gëel:* geil, overvet.
* *Lievintjens:* scholeksters.
* *Knuut:* kneu.
* *Later:* laatkomer, achteraankomer.
* *Deck:* dak.
* *Druyt:* ekster(?).
* *Hem verfraeyde:* vermaakte zich.
* *Pypperkens:* kleine vogeltjes.

De staart beoogde Pauw seer trotsich pronckt en praalde,
Den Haan den schreeuwer snachts zijn Hinnekens voorthaalde *,
De kouw, in rouw ghecleet, met d'wiggele waggele gans,
En Pitter * schoone-pluum die namen waar haar cans,
De wit-lanck-halsde Swaan quam sprakeloos anstuven,
Sijn paar * was nevens hem, men hoord'hem heftich snuven,
De Wertel * mette Eend die queeckten met gheschreeuw,
Ja, sijds en wijdts alom soo was 't ghebas, gemeeuw *
Om groot *: so dat ick stont verbaast; en als versleghen,

* *Voorthaalde:* bracht ... voor den dag.
* *Pitter:* putter.
* *Paar:* wederhelft.
* *Wertel:* woerd.
* *Gemeeuw:* letterl.: gemiauw; hier klaarblijkelijk alleen als klanknabootsing bedoeld.
* *Om groot:* om het hardst.

Geen schepsels groot of cleen men sach haar hier bewegen,
De grachten waren vol van veelderhand' kic, kic,
Van Puyt en Pat, hier, siet, den Reygher nam zijn mic *,
En miste niet of creech zijn voetsel na begeeren,
't Poel-snepken lanck-ghebeckt dat sachm'hier oock geneeren,
Den pluum-gemanteld'Uyl, 's Pichts-hater * niet verscheen,
Den Vleermuys plumeloos die was oock vooren heen.
Doch waar ick sach en keeck; elck dier was even lustich,
De maker van het leer bespranck de Koe oock rustich,
's Mensch-dienstich Paard zijn aard bethoond' oock dat ick louch *,
Den Ackerman in 't veld ginck staach me an zijn plouch,
Het dick gewolde Schaap, het jonck gheworpen weutjen *
Dat namp den Harder waar *; al spelend'op zijn fleutjen,
Somma sommarum 't was al besich om en 't om,
Het onghevoel * ghewas seer net uyt d'aarde clom,
De Boomen (schoon verciert met bloeysels lief van verwen)
Die gaven soeten geur, de Biekens quamen swerwen,
De glad-beschubde-visch aldaer in 't water was,
Elck dierken deed' alom zijn dach-werck even ras,
Ick docht, wel! hoe salt zijn? sal roesten en verteeren
(Door leuyicheyt) mijn geest? dat wil God van my weeren,
Sal ick dus vunsich * gaan, alwaar ick schier vermuft?
Sal Godes kennis in my nu zijn als versuft?
Sal ick een reed'lick mens, van redeloose saken
Geleert zijn, en niet selfs in my gaan, en soo maken
Dat God in en door my gheleert wert, en verhoocht?
Och! dat waar ymmers smaat: ô siel! u hier toe poocht *
Dat d'Hemel-voocht (die daar gemaeckt heeft d'Hemels tenten,
De Sonne, Maan, en Sterr', met al de firmamenten,
Den nacht, den dach, de Zee, de Winden sterck van blas *,
De Aarde met haar dracht, als bloemkens soet van was,
Met duysenderley cruyt, de hooch-lucht-cussend' boomen,
De staande waters diep, de snel-heen-vliende stroomen,
't Gedierte dat daar swempt, dat vliegt, dat cruypt, dat sprinckt,
Dat fleuyt, dat blëet, dat loeyt, dat spreeckt, dat huylt, dat sinckt,)
Door u sy groot gemaackt; 't talent by u ontfanghen
Becorenmaat doch niet *: maar hebt een sterck verlanghen
Dat ghy verbreyd' de daad', en 't wonderlicke werck;
Dat God door zijnen Soon, ghedaan heeft voor zijn Kerck.
Mits zijnd' in * dit ghedacht, soo hoord' ick and're menschen
Die songhen alsoo wel, men cond' niet beter wenschen.
Hoe dit? docht ick, 't is wel; dat God dit dus bestiert,
Dat niet alleen verheucht 't onredelick ghediert:

* *Mic:* aanloopje (om te gaan vliegen).
* *'s Pichts-hater:* lees: 's Lichts-hater.
* *Louch:* lachte.
* *Weutjen:* lam.
* *Namp ... waar:* gaf ... acht.
* *Onghevoel:* gevoelloos.
* *Vunsich:* sufferig, leegloopend.
* *U hier toe poocht:* geef u daarvoor moeite.
* *Blas:* blazen.
* *Becorenmaat doch niet:* Stel (dat) toch niet onder de korenmaat.
* *Mits ... in:* midden in.

Maar datmen hoort Gods woort door 's menschen mont voortbringen,
In fraeyen rijm ghestelt, nu door een lieflick singen.
Ick vougde my haast heen na dit gheselschap doe,
Die ick, met eenen groet, Gods seghen wenschte toe.
't Was hen en my seer lief; dat wy malcand're kenden,
Haar daad', en mijnen sin ghelijck swerck stracx voorwenden *,
Sy waren Musicijns seer scherp van soet ghehoor.
Veel onderlinge praat die viel hier oock doe voor,
Dewijl sy hadden meed' veel boucken en ghedichten
Vermakelick voor elcx, en die oock groot'licx stichten,

* *Ghelijck swerck* (lees: werck) ... *voorwenden:* streven een gelijk doel na(?).

Door den vermaarden *Heyns*, door *Catz* en and're meer
Voor-treffelicke lien, ghestelt tot yders leer.
Elck sprack hier by gebeurt, soo seyder een; wel! isser
Doch niet wat nieuws als nu van *Anna Roemer Visser?* [1)]
Van *Joffrouw vander Meersch?* [2)] Ick heb ghehoort daar van,
Sy dichten alsoo net; alsmen het wenschen can,
Sin-rijck, goet duyts [*], goe maat, vol lieffelick bevallen,
Geen ydel vuyl ghedicht; maar leersaam gansch met allen
Brengt yder in het licht, dat waerdich is ghehoort,
Ter eeren Godes naem, en onverganck'lijck woort.

(*Zeeusche Nachtegael ende des selfs dryderley gesang ... Middelburgh, 1623, III, blz. 58-61*).

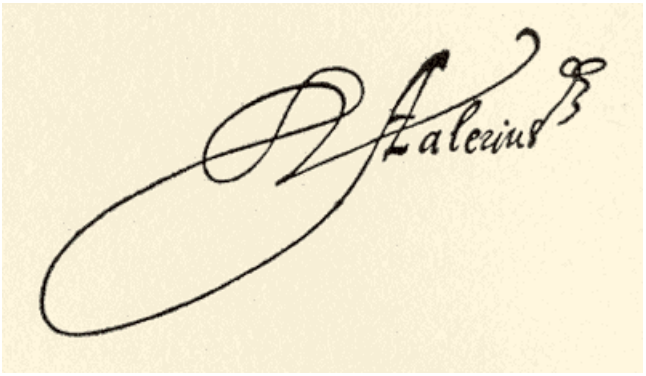

De hierboven gefacsimileerde handteekening van Valerius is ontleend aan het bovengenoemde Rekenboek voor de Camer van Rethorica, waar ze onder de rekening van het jaar 1617 te vinden is.

1) Anna Roemer Visscher bracht in den zomer van 1622 een bezoek aan Middelburg, waar ze door de Zeeuwsche dichters luisterrijk werd ontvangen. In den Zeeuschen Nachtegael treft men verscheidene herinneringen aan dit bezoek aan. Het is lang niet onmogelijk, dat ook Valerius haar bij die gelegenheid heeft ontmoet.
2) Johanna Coomans, de vrouw van Johan van der Meersch, rent-meester-generaal der grafelijke rentieren in Zeeland, was een in haar tijd bekende en gevierde Middelburgsche dichteres, van en over wie in den Zeeuschen Nachtegael een aantal gedichten zijn opgenomen.

* *Duyts:* Dietsch, Nederlandsch.

XXIII

Valerius' Gedenck-clanck als geschiedverhaal

DOOR DR N.B. Tenhaeff

Toen de Staten Generaal 14 Juni 1626 octrooi verleenden aan de erven van Adriaen Valerius, om ‘seecker Boeck geintituleert: Nederlantsche Gedenck-clanck’ te doen drukken en uitgeven, toen namen Hunne Hoogmogenden op zich, het geestelijke eigendom van den schepen van Vere zes jaar lang te beschermen tegen nadruk door onbevoegden. Zoover wij weten, waagde zich nooit een kaper op die kust. Het boek schijnt de toenmalige wereld niet stormenderhand veroverd te hebben. De erven van Adriaen Valerius deden piëteitvol hun plicht, toen zij diens nagelaten werk bij den drukker brachten. En de drukker deed zijn plicht, toen hij het mooi en goed uitgaf. Maar daarbij bleef het. Wij vernemen niets van een nieuwe octrooi-aanvrage, niets van een herdruk. Het boek was er. Het werk van den gestorvene kon dus spreken tot tijdgenoot en nageslacht. Maar het schijnt wel, als hadden die wat anders te doen, dan naar Valerius te luisteren. Het hooge woord moet er uit: het boek werd vergeten [1].

Nu ja, vergeten, zooals boeken vergeten worden; vergeten door het groote publiek. In kleiner kring blijft de heugenis altijd nog wel voortleven. En juist zulke vergeten boeken danken daaraan dan weer een bijzonderen roem. Zoo was ook dat mooie en nieuwe boek van het jaar 1626 ouder en ouder geworden. Het werd zeldzaam en kostbaar; dan héél zeldzaam en héél kostbaar. Wie een mooi, gaaf exemplaar bezat, kon zich daardoor al bibliophiel wanen. Boekenveilingen dankten aan een ‘Valerius’ een bijzondere attractie.

Jaren lang heb ik een prachtig, gaaf exemplaar, in goeden leeren band, in het bezit geweten van den man, die voor ons oude lied een demonische passie had: Frits Coers. Het behoort almede tot de beste herinneringen van mijn leven, dat ik dikwijls met hem een herdruk van Valerius heb mogen overwegen. Zijn uitgeversmogelijkheden schoten tekort. Wij mochten al blij zijn met zijn uitgave der Valerius-liederen in pianobewerking voor de Koninklijke Vereeniging: Het Nederlandsche Lied, in 1914, en opnieuw in 1931. Maar ook de Koning van het Lied werd oud; zelfs behoeftig en gebrekkig. De jongste generatie van zijn vrienden brachten hem onder bij de broeders van Sint Joan de Deo te Utrecht. Geleidelijk maakte zij voor hem zijn boekerij te gelde, om in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien. Ook de opbrengst van zijn Valerius heeft een tijdlang daartoe gestrekt. De wonderlijke, bizarre, maar dikwijls zoo boeiende Apostel van het Lied stierf in 1937, zijn vrienden nalatend de taak, den Gedenck-clanck te eeniger tijd te herdrukken. En zoo verschijnt dan nu, na ruim drie eeuwen, dank zij den goeden zorgen van de Wereld-bibliotheek, en onder de auspiciën

1) Voor de litteratuur over Valerius, zie de door P.J. Meertens samengestelde lijst op blz. LXIX. Wij mogen inderdaad van vergeten spreken, als F.J. Willems Valerius niet vermeldt in de lijst van liederboeken tot 1660 (Antwerpsche Mengelingen, 1828, no 4, blz. 291 e.v.); vgl. Mr S. de Wind, Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers, I (970-1648), (Middelburg, Abrahams; 1835; blz. 486 noot). Ik merk daarbij op, dat Valerius nog in den vierden druk van Jonckbloets Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde (1888-'92) niet voorkomt. Dit geschiedt eerst in Jan te Winkels Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde I (Haarlem, Bohn; 1908; blz. 262) onder verwijzing naar A. D. Loman; vrijwel gelijktijdig bij G. Kalff, Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde IV (Groningen, Wolters; 1909; blz. 389), evenwel zeer summier.

van de Stichting ‘Onze oude Letteren’, deze late tweede druk van Valerius' werk. De rolverdeeling wees mij toe, hier de beteekenis van den Gedenck-clanck als geschiedverhaal uiteen te zetten. Voor andere inleidingen zorgen anderen; ook hun was Frits Coers geen onbekende.

De tekst van den Gedenck-clanck wordt in de historische vaklitteratuur nooit vermeld, of geciteerd. Tot de bronnen voor de geschiedenis van den opstand en den tachtigjarigen oorlog rekent men Valerius' werk niet. Welbewust onthield de zoo verdienstelijke bewerker van de Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers, Mr S. de Wind, aan Valerius een plaats op de lijst der eigenlijk gezegde geschiedschrijvers. Hij sloeg dit historiewerk daarvoor niet hoog genoeg aan: 'Het werk is een *wonderlijk mengelmoes van geschiedenis in proza en liederen op muzijk*. Het bevat, vooral tusschen 1621-1624, eene en andere bijzonderheid, welke wij ons niet herinneren elders ontmoet te hebben, in 't bijzonder ten aanzien der oorlogsverrichtingen ter zee, doch is anders meer van belang voor de kennis van den staat der toonkunst in des schrijvers leeftijd, dan voor de geschiedenis' [2]. Mijn ambtgenoot, Dr J.M. Romein, heeft nog zeer onlangs Valerius' werk gekarakteriseerd als een 'popularisering van onze historie van gereformeerde zijde', waaruit 'de vrouwen en de jeugd der burgerij de geschiedenis hebben geleerd'. Romein waardeert het mooie boek; hij waardeert ook de Nederlandsche ziel, die daar getuigt in liederen, wier nagalm nog in ooren en harten hangt. 'Het is in menig opzicht *merkwaardig*: van buiten door de fraaie oblongvorm, van binnen, doordat het niet alleen de liederen met de muziek, maar ook nog een verklarende prozatekst heeft' [3]). Liederen hoofdzaak, verklarende proza-tekst bijzaak. Was het dat ook voor Adriaen Valerius zelf?

De Gedenck-clanck dient zichzelf aan als 'kortelick openbarende de voornaemste geschiedenissen van de seventhien Neder-Landsche provintien 'tsedert den aenvang der Inlandsche beroerten ende troublen, tot den Jare 1625'. Het muzikale karakter spreekt hier, - in het octrooi der Staten Generaal (blz. 2) -, alleen in dat ééne, welluidende en gelukkig gevonden woord: Gedenck-clanck. Als klankrijke, gezongen historie van alle de Nederlanden, beter nog: als historie met luitaccompagnement, zoo wil dit boek beschouwd worden. Het is een bijzonder soort geschiedwerk, 'geinventeert by den voorsz. Adriaen Valerius'. En precies zoo oordeelt de ons onbekende erfgenaam I. (of F? blz. XV) Valerius, in zijn opdracht aan H.H. Staten van het land van Zeeland. Vier regeltjes wijdt deze aan de muziek op vier bladzijden historie-beschouwing (blz. 5-8).

Volgens dien I. Valerius was het den erflater, A. Valerius, te doen om de boekstaving van de 'getuygenissen van't voorledene, vermaningen van het tegenwoordige, ende waerschouwinge van het toekomende', waarvan de Historie vol is, een iegelijk tot leering. Hem was het te doen om de les der Historie, die regent en burger staalt tot nieuwe kracht. Hem was het te doen om de belijdenis van dat diepe vertrouwen in de 'Heeren oft Staten des Lands, ende de goede gemeente', dat de geschiedenis van zijn tijd hem geschonken had. Zoo kloek, zoo mannelijk, zoo moedig en standvastig, zelfs wonderbaarlijk, hadden die zich geweerd in den zoo ongelijken, toch met de zege bekroonden strijd. Daar is het hart vol van. Zelfbewust en triomphant jubelt die opdracht over onze militaire kracht. Zoekt gij het bij menschen mogelijke, zoek en vind het hier: 'het is in Nederlant'; 'het is het Nederlant'. Nu, 'uyt liefde der goeder cause ende des Vaderlants' wil Adriaen Valerius daarvan getuigen, ook al zullen de Heeren Staten en goegemeentelijke lezers 'd'Historyen

2) S. de Wind, a.w., blz. 485.
3) J.M. Romein, De geschiedschrijving over de tachtigjarige oorlog; een historiographische studie (Tijdschr. voor Gesch., 1941, dl. 56, blz. 240).

[van dit werck] by verscheydene treffelycke mannen wytloopiger' aantreffen. Zoo zeer zijn muziek en zang onderdeel van een grooter geheel, dat die 'liedekens ende dichten' niet veel anders voorstellen dan een bijzonder soort illustratie bij 'de prose'. Na den imponeerenden ernst der historie vinde het patriotsche hart hier zijn 'vermakinge'.

Werkelijk, zoo schijnt de 'Autheur saliger' het, blijkens zijn eigen woorden, ook zelf bedoeld te hebben. God heeft land en

volk willen beschermen door ‘hare wettige Overheden’. Die sterke harmonie van God, overheid en volk, dat is de grond, waarin heel zijn denken wortelt. Juist daarom is echter ook de ‘waerschouwinge’ tegen den vijand zéér zijn zaak. Wij staan nog midden in den oorlog. Dat men het ‘de Jonckheyt in scherpte ende in 'therte griffide’, wat al onrecht den voorvaderen ‘van den woedenden Spanjaerden’ overkomen is. De scholen vinden hier een noodzakelijke taak. Maar wat is de school zonder boeken? Welnu, onder de boeken, die voor deze taak bekwaam en dienstig zijn, - Valerius kent er eenige, - moge ook ‘dit tegenwoordigh werck’ gerangschikt worden. Wij begrijpen: als boek voor den meester. Dan zal ook die strijdbare geest niet alleen het vaderland ten goede komen, maar mede kunnen strekken tot de ‘eyndelicke behoudenisse van Godts kercke in dese quartieren’ (blz. 9 e.v.). Zoo is het goed. Zoo sluit de ring aan den diamant: van God tot God. En over het hoofd van den Spanjaard: louter vloek.

Beiden zeggen zij - I. zoo goed als A. Valerius -: dit is een leerzaam historie-boek, door bijzondere neigingen van den auteur nu eens niet alleen met prentverbeeldingen, maar ook met ‘liedekens ende dichten’ verlucht. Niemand minder dan Pieter Bor, wiens ‘Oorspronck, begin ende aenvanck der Nederlandtscher oorlogen’ in 1621 tot het jaar 1584 in druk was verschenen, heeft wel van Muze gewisseld. Ook hij gaf de historiestof: 1555-1574, ‘in liedekens vervaet’ uit in 1617. En de Middelburgsche notaris, Jean François le Petit († 1615?), vertaler en continuator van de Divisie-kroniek, wijdde al in 1597 niet minder dan 94 sonnetten aan Maurits, - le Gedeon que Dieu a suscité -, bezingende diens roemruchte daden in de jaren 1588 tot en met 1597. Bedrieg ik mij niet, dan heeft Valerius dit boekje gekend [4)].

4) Zie naast Romein, a.w., blz. 241, de voorrede in de vierdeelige folio-uitgave van Bors werk (Amsterdam, Van Someren enz.; 1679) fol. 2b, voor het ontstaan van Bors Geschiedenis; den poëtiekschen Bor vond ik bij Te Winkel I, a.w., blz. 262. Het alleraardigste boekje, vol tamelijk onnoozele, lange verzen, te zingen ‘op voysen van de Nederlantsche Psalmen’, was bestemd ‘tot vermaeckinge der Nederlantscher vrouwen ende jeucht, dewelcke meestendeels het hooft ende sinnen ongeerne met *veel* lesens quellen’. Het verscheen te Leiden bij Govert Basson in 1617. Bors opus is, vergeleken bij Valerius, veel meer een berijmd verhaal. Merkwaardigerwijze heeft ook J.F. le Petit (zie noot 13) zijn dichterlijke momenten gehad. Hij gaf, al in 1597, 94 sonnetten uit: Sonets des grands exploicts victorieux de hault et puissant Seigneur Maurice, Prince d'Orange... depuis son advenement... jusques à la fin de est an present. 1597 par J.F.L.P.G.D.B. [zonder pl. en dr.] 1597. Wanneer men van sonnet XX af: A Berghen sur le Soom prenant nouveau courage... tot en met sonnet LXXIV: Et tant de beaux exploicts de si grande merveille ..., - de rest is pro- en epiloog -, den tekst van Valerius blz. 151-166 vergelijkt, dan stoot men op zoo treffende overeenkomsten, dat men dezen Petit wel tot het boekenbezit, en tot mede-leidsman van Valerius voor de geschiedenis van deze jaren, moet proclameeren. Ik citeer alleen voor de ‘treffelycke victorien vanden Prince Maurits’ (Valerius blz. 166) uit sonnet LXXIV:

> Lors qu'en moins de trois mois tu mis en ta puissance,
> Aux Estats generaulx rendans obeissance,
> Neuf ville et trois Forts trespuissamment munis:
> Alpen, Berck, Moeurs et Grol, Brefort avec Enschede
> Otmarsum, Oldenseel, et qui toutes excede
> Linghen, ores reduicts soubs ces Pays unis.

Over le Petit († 1615?), zie J. Bax, Prins Maurits in de volksmeening der 16e en 17e eeuw (Amsterdam, H.J. Paris; 1940 - Diss. Vrije Univ. Amsterdam); blz. 174.

Maar het zijn niet alleen prenten en liederen, die dit boek van den schoolmeester aantrekkelijk maken. Een ware profusie van spreuken en citaten gaat aan de notenbalken telkens weer vooraf, stort zich haast over de notenbalken heen. Onwillekeurig denkt men: Ja, dat past wel bij den tijd der emblemata-bundels. Het oblong-formaat van Roemer Visschers Sinnepoppen (1614) lokt tot die vergelijking als vanzelf uit. Maar daar zijn ook Hoofts Emblemata amatoria (1611), waar Amor het menschdom leidt naar de leerzame symbolen van hun amoureuze perikelen, en waar de belezen dichter een handvol spreuken en versjes toegeeft, de aardige prentjes omkransend. Daar zijn ook Cats' Sinne- en Minnebeelden (1618), later kuischelijk gewijzigd in ‘Minnebeelden verandert in Sinnebeelden’. En Cats telt dubbel. Want hij voert de Zeeuwsche dichters aan in den 1623 verschenen bundel van den ‘Zeeuwschen nachtegaal’. Overigens het is een zeer Nederlandsch genre, die emblematabundels. Heel de 17e eeuw is er vol mee. Gaarne staan talentvolle graveurs er voor klaar. Tot Jan Luyken zijn dubbele vaardigheid als beeldend kunstenaar en dichter aanspant voor den diepen ernst van zijn groote levensavontuur om God. Luykens laatste emblemata-bundel is van 1712.

Zoo drong dan toch Clio hem het lied op de lippen. Deze historie-liederen zijn als zinnebeeldige versiersels voor het historisch sentiment, dat in hem leefde, als hij nadacht over de gesta Dei per Batavos, over het groote werk, dat God, zoo juist, door zijn volk wilde laten volbrengen. Het zijn in het historie-drama, naar Valerius' wil en wensch, bespiegelende koorzangen. Zelf had hij dat groote drama voor een goed deel mee mogen beleven. Hij wist dus ook, te welker plaatse die koorzangen zich lieten invoegen; wist, waar en wanneer wij hun geluid verwachten. En geboren uit historische belevenis vroegen zij als vanzelf om het accompagnement van wijze woorden, voorbeeldige, bevestigende citaten.

Zeker, wie in den Gedenck-clanck allereerst kijkt naar de

notenbalken en de op hen neerdruppelende wijsheid van citaten, liedjes, spreuken, incarnaties of kunstige jaardichten, die ziet historische emblemata. En hem wordt duidelijk: de tekst heeft slechts de functie te binden.

Maar dan had I. Valerius er ook beter aan gedaan, als hij het werk van A. Valerius van minder zwaarwichtige, - en minder professioneele -, opdracht had voorzien! Dan ware het juister geweest, die vier slotregels over ‘de muziek’ te maken tot het hoofdthema van zijn betoog, om, namens Adriaen Valerius, te zeggen: Zingt, en weet, wat ge zingt?

Ja, misschien was dat beter geweest. Echter danken veel dingen hun bekoring aan de omstandigheid, dat zij niet zoo alleruitgerekendst precies, niet zoo algebraïsch overzichtelijk zijn bedacht, maar simpel weg, gewoon menschelijk, zijn gedaan. En bovendien I. Valerius wist, wat hij neerschreef, of kon weten, wat hij zeide. Hij had dan tenminste Adriaen Valerius nog anders gekend, dan wij, die hem slechts vermogen te zien als auteur van een boek. En dus kan het ook best, dat de ‘Autheur saliger’ zichzelf inderdaad zag als geschiedschrijver, en dat wij hem tekort doen, als wij in zijn tekst slechts willen zien lange traits-d'union tusschen zijn liederen. Want ook dit is zéér menschelijk: in illusies te leven.

Wanneer wij dien tekst willen leeren kennen, dan doen wij er goed aan, hem eerst naar de hoofdgeleding in te deelen. Een allereerste analyse leert ons, dat wij met drie stukken te maken hebben.

Van blz. 9 tot blz. 27 bedoelt Valerius, ons het juiste standpunt ter beoordeeling van den tegenstander te wijzen. Hij leert ons, dat het ‘des Spanjaerts poogen is om tot een Monarchie te geraken’. En dat is iets heel ergs voor den republikein Valerius. Die ‘monarchie’ beteekent: alleenheerschappij, beteekent: overheersching; nog erger, beteekent: tyrannie. Dat voornemen nu documenteert hij door ons eerst te verhalen van Filips den Schoonen. Zoo zien wij ons land en ons volk als toevallig aan Spanje gebonden (blz. 10), en zoo dadelijk ook in Spanje's snoode plannen betrokken. Want welbehagelijk leidt hij ons rond over het groot tooneel der Spaansche wreedheden. Natuurlijk beginnend in Spanje zelf, natuurlijk ook in Spanje's koloniale gebied (blz. 11); maar ten slotte is dat hun eigen zaak. Grooter ergernis wacht ons, als wij met den auteur in het overheerschte Italië rondkijken (blz. 13), even afdwalen naar Navarra (blz. 14), Portugal en Oost-Indië, maar dan weer terugkeeren in Italië. Nu betrekt Valerius ook Polen in zijn requisitoir. Overal waar wat wij nu de Contra-reformatie noemen, het hoofd opsteekt, daar snuift hij den Spanjaard. Hij zag dat wel duidelijk. Habsburgsche wereldmacht had na Karel V Spanje tot haar exponent gekozen. In den breede staat hij stil bij Frankrijk en de Spaansche bemoeienissen in Frankrijk (blz. 18-20), bij Engeland (blz. 20), bij Duitschland en de Donaulanden (blz. 22-23). Dan weten wij het wel: hoe waren de Nederlanden een bij uitstek geschikt bolwerk voor dit tyrannieke, Spaansche bedrijf geweest! Hoe heeft de Spanjool er op gevlamd, in deze gezegende landouwen ‘den stoel der oorloge’ te zetten! In snel tempo brengt Valerius' verhaal ons tot den afstand van Karel V, tot de figuur van Filips II en diens vertrek uit de Nederlanden (blz. 24). En weer sluit er een ring. Ditmaal een ring als een boei. Toen immers Filips II deze landen verliet, liet hij hier ‘Gouverneurs [achter], die [de Nederlanden] besitten souden als den Spanjaert besit de nieuwe gewonnen Landen van America’ (blz. 27).

Tot zoover dan het eerste tekst-brok.

Met den zin: ‘Den Koning dan, syne bastaert suster gelaten hebbende voor Gouvernante’ (blz. 27), begint, naar mijn mee-

ning, dus het eigenlijke verhaal. Het schijnt ineens door te loopen tot het slot, dat van December 1624 handelt. Maar wij merken een duidelijke caesuur op, na den dood van Hendrik IV van Frankrijk in 1610 (blz. 208). Wat in dit verhaal van 1559 tot 1610 ligt vóór het jaar 1565, dat geniet van den kant van den auteur maar heel weinig belangstelling. Eerst als blz. 33 ons de eerste notenbalken brengt, - die van het zwaar en dramatisch inzettende lied: ‘Hoe groot (o Heer) en hoe vervaerlic’ -, eerst dan is Valerius geheel en al aan zijn onderwerp toegekomen. Dat onderwerp is dus wel echt die oorlog, dien wij nu den tachtigjarigen noemen. Misschien had Valerius daar een goede vijftig van beleefd, en niet meer dan een kleine veertig in volle bewustheid meegemaakt. Maar ook kleine veertig jaren zijn bijna een eindeloosheid in een menschenleven. Wel had hij reden 's Hemels hulp in te roepen tegen ‘den Speck’, al is het ook wat familiaar, van God den Heere op zoo triviale scheldwoorden over te springen.

Tusschen de jaren 1610 en 1614 gaapt een lacune. Na dat lied, dat den dood van Hendrik IV beklaagt: ‘Myn Ziele treur'’, gaat Valerius' verhaal verder met Gulik-Kleefsche en Fransche zaken, die vier en vijf jaar verder liggen, maar die daarmede samenhangen. Het zou dus voor de hand liggen, de caesuur liever te verleggen naar 1609, het jaar, waarin het twaalfjarig bestand werd gesloten. Er is echter een goede reden, - waarover zoo straks -, zulks niet te doen, en het derde gedeelte bij 1614 te laten beginnen.

Maar als wij dan dit laatste stuk in alle oppervlakkigheid gaan verkennen, dan moeten wij wel opmerken, dat het verhaal in een paar bladzijden (blz. 209-221) de jaren 1610 tot 1621 afdoet, dat daarentegen de laatste vier jaren, - 1621, 1622, 1623 en 1624 -, recht kregen op veel breeder plaatsruimte (blz. 221-275). Verhouden de jaren zich als 10 staat tot 4, de bladzijden verhouden zich als 10 staat tot 60! Daar heeft echter niet alleen de tekst schuld aan. Ook de liederen stroomen nu rijkelijk. Wanneer wij van 1567 af tot aan 1621 op 53 jaren 60 liederen tellen, dan vinden wij in die laatste vier jaren, 1621-1624, er 16. En de onderverdeeling van dat zestiental is ook al opmerkelijk genoeg. 1624 brengt 7 liederen; 1623: 5; 1622: 1; 1621: 3. Hoe boordevol schijnt dat jaar 1624, en hoe arm dat jaar 1622. Toch was het het jaar van Bergen-op-Zoom. Zie ik goed, dan is het juist daarom maar door één lied vertegenwoordigd. In Valerius' geheugen droeg dat jaar al zijn stempel. Ik geloof namelijk, dat Valerius den Gedenck-clanck schreef in de jaren 1623 en 1624. Maar dat is nog een tamelijk langademige redeneering.

Voorloopig zijn wij tevreden met de ruwe analyse, die zegt: dit boek schijnt te bestaan uit drie ongelijke brokstukken: een algemeene inleiding tot 1559, een weergave van de jaren 1559 tot 1609, of beter nog 1610; een sluitstuk van 1614 tot 1624, waarin de laatste vier jaren een opmerkelijke, en de laatste twee een zéér opmerkelijke plaats beslaan.

Het ligt niet in mijn bedoeling, de onbelangrijkheid van Valerius' geschiedverhaal wat op te vijzelen ter wille van deze uitgave. Wij hebben het oordeel van Mr de Wind vernomen. Een hoog idee van Valerius' oorspronkelijkheid kan het moeilijk bij ons wekken. Maar dat ontslaat ons niet van den plicht, ons een voorstelling te vormen van Valerius' werkwijze. Integendeel, juist dat karakter van afgeleide bron werpt nieuwe problemen op.

Alleen tusschen 1621 en 1624 vond ik - zoo zeide Mr de Wind - enkele bijzonderheden, meest op het gebied der maritieme geschiedenis, die ik mij niet van elders herinnerde. Valerius was dus een niet-oorspronkelijk auteur. Hij schreef, wat anderen ook geschreven hadden. Wordt hij daar soms op plagiaat betrapt?

Herinneren wij ons toch vooral, dat Adriaen Valerius nooit gezegd heeft, dat hij zijn boek over den vrijheidsoorlog op zelfstandig onderzoek wilde baseeren. Hij beoogde slechts een werk te schrijven, dat 'kortelick' verhalen zou ten bate van onze vaderlandsche schoolmeesters, wat in andere historiën 'wytloopiger' was meegedeeld. Nu, heel dat middengedeelte, van blz. 27 tot blz. 208, is volstrekt afhankelijk van Emanuel van Meterens Historie der Nederlandscher ende haerder naburen, oorlogen ende geschiedenissen. Wie dezen foliant van 1350 pagina's in de editie van 1614 [5] naast Valerius legt, die zou haast alleen al uit de korte inhoudsopgaven, die als kantteekeningen bij Van Meteren staan, den tekst van Valerius kunnen opbouwen, als hij maar wist, wat Valerius bewoog, nu eens over vele bladzijden heen te glijden, dan weer bij andere wat uitvoeriger stil te staan. Valerius heeft deze afhankelijkheid van, en dus zijn schuld aan het werk van Van Meteren ook heelemaal niet onder stoelen of banken gestoken [6]. Herhaaldelijk vindt zijn moegeschreven pen alleen nog de kracht, den 'curieusen leser' te verwijzen naar de 'Historien der Nederlantsche geschiedenissen', d.i. naar Van Meteren!

Bij wijze van voorbeeld citeer ik blz. 118. Valerius vertelt daar, dat er 'een goede Unie ende verbont' is gemaakt 'binnen de stad Uytrecht'. Dat verbond bestaat echter uit 'vele artikelen', - het zijn er overigens 26, maar toegegeven zij, dat sommige tamelijk breed uitvielen -, 'die den leser vinden sal inde Historien der Nederlantsche geschiedenissen'. Toch komt de lezer nu bedrogen uit, want Van Meteren geeft fol. 165 slechts een excerpt in drie kolommen druks van die Unie van Utrecht [7], maar Valerius zal dat voldoende geacht hebben. Wel werd de tekst van de Unie gedrukt in Pieter Bors nog wijdloopiger werk. Het was in het jaar 1621 al tot 1584 toe

5) De eerste uitgave van Van Meteren is van 1609. Zij heet: Commentarien ofte Memorien, en zij verscheen 'op Schotlandt buyten Danswijck, bij Hermes van Loven, voor den Autheur'. Aanvankelijk meende ik, dat Valerius deze uitgave gebezigd had. Ik heb dan ook in mijn noten den tekst van den eersten druk gevolgd. Mij bewoog daartoe de misvatting van Valerius in zake het standbeeld van Duc d'Alf (blz. 74 noot), die ik mij niet kon voorstellen, als er een afbeelding voor hem lag (en dat is in den tweeden druk het geval), als ook het feit, dat in dezen eersten druk nog net het sluiten van het Bestand in het Appendix (fol. 36b; men denke aan de vierderlei paginatuur van deze uitgave!) kon worden vermeld. Dit verklaarde voor mij ook de lacune 1610 tot 1614. Want het feit van Hendrik IV's dood (1610) kon Valerius ook van elders heel goed bekend zijn. Toch is het zeker de tweede druk, die door Valerius gebruikt werd. Immers Valerius verwijst blz. 205 voor den tekst van het Bestand naar dien tweeden druk (fol. 614b-616c), die ook den datum van het Bestand brengt (beide ontbreken in de 'Commentarien'). Bovendien citeert Valerius ook den correcten titel: Historie der Nederlandscher enz. geschiedenissen; en dus de uitgave: 's Gravenhage, Hillebrant Jacobsz; 1614. Het scheen mij overbodig al deze plaatsen met den tweeden druk te collationneeren. - Over Van Meteren zie men verder: W.D. Verduyn, Emanuel van Meteren ('s-Gravenhage, Nijhoff; 1926 - Diss. Leiden); J.M. Romein, Tijdschr. v. Gesch. 56, a.w., blz. 240.

6) Van Meteren is de autoriteit tout court, en hij is dat voor allen. Hij is dat voor Valerius, maar evengoed voor Baudartius (zie noot 9), en evengoed voor de Katholieke geschiedschrijving. Zie B.A. Vermaseren, De Katholieke Nederlandsche geschiedschrijving in de XVIe en XVIIe eeuw over den opstand (Maastricht, Van Aelst; 1941 - Diss. Nijmegen); blz. 298: 'Het gaat allemaal tegen Van Meteren', 'compilatiewerk' (op de basis van Van Meteren). Ik herinner hier aan de goede diensten, die 'Van Meteren' aan Oldenbarneveld moest bewijzen bij zijn verdediging tegenover zijn rechters; zie P.J. Blok, Geschiedenis van het Nederlandsche volk, II^2 (Leiden, Sijthoff; [1913]); blz. 479.

7) Daarom verlangde en kreeg Oldenbarneveld bij zijn proces ook een afzonderlijken tekst van de Unie; Bors werk was toen nog niet verschenen; vgl. P.J. Blok, a.w., t.z.p.

verschenen. Maar dat draagt een anderen titel. Heel stellig bedoelde Valerius dus, hier naar Van Meteren te verwijzen. Datzelfde geldt van een andere plaats bij Valerius: die van blz. 136. Hij heeft zoo juist het wereldberoemde beleg van Antwerpen, met de vuurschepen van Gianibelli en wat des meer zij, afgedaan in acht regels, en hij beseft nu volkomen, dat er lezers zullen zijn, die meer willen weten van de ‘kloecke daden’, daarbij voorgevallen. Dan worden zij andermaal verwezen ‘totte Historie der Nederlantsche geschiedenissen’. En ditmaal hebben zij zich niet te beklagen. Het verhaal van het Antwerpsche beleg beslaat er een kolom of dertig!

Nu zijn er vele wijzen van excerpeeren. Het kan goed en slecht, zorgvuldig en onzorgvuldig, met begrip of met onverstand, degelijk en haastig gebeuren. Het spijt mij, dat ik voor Valerius heel dikwijls uit ieder woordenpaar het laatste moet kiezen. Zijn excerpt uit Van Meteren kan geen zeeën van tijd gekost hebben. Het is heel gemakkelijk, ons den excerpeerenden Valerius voor te stellen. Ik behoef daartoe slechts, met de noodige bekortingen, Van Meteren en Valerius naast elkaar af te drukken. Kiezen wij de 10 regels van blz. 65, waar Valerius het mislukte Geuzenbeleg van de stad Goes en het mislukte ontzet van Middelburg door Alva verteld heeft. Daar de tekst bij Van Meteren twee kolommen druks beslaat, heb ik mij telkens uitlatingen in den tekst van Van Meteren veroorloofd, en die kenbaar gemaakt door telkens drie punten, met tusschen haakjes geplaatst het aantal weggelaten regels.

> ***v. M. fol. 84 b-d***: Daer nae, op hope van groote intelligentie, trocken sy anderwerf nae ter Goes, de hooftstadt van 't eylandt van Zuydtbeverland ... (65). Den Hertogh van Alva siende dat hy ter Goes met schepen niet conde ontsetten, heeft in October Montdragon belast eenen nieuwen wegh ende middel, hun gewesen van eenen Blommart van 'sHertogenbosch ofte Breda. Met desen leydtsman

is Montdragon, met ontrent dry duysent mannen, ghecomen ontrent de quartieren van Woonsdrecht, van waer sylieden op het leeghe water ghemarcheert zijn, door ofte over 't verdroncken Landt ... (36). Als nu ter Goes ontset ende versorgt was, heeft den Hertogh van Alva dien winter Middelborgh noch gemeynt te ontsetten, ende heeft de toegeruste Biscaysche assabros van Sluys belast hun nae Middelborgh te begheven. Dese zijn met goeden windt ende ghetije uyt het Sluyssche gat gheseylt, maer, comende voor de stadt Vlissinghen onversiens, soo zijn sy van de Vlissinghers bevochten, die hunner eenighe twee ofte vier namen, de reste quamen behouden voor het casteel van Zeeborgh ofte Rammekens, ende soo voor de Middelborghsche havene, alwaer datmen noch een partije lichte oorlogh-schepen toeruste, om met dese vlote, wanneer de Antwerpsche schepen souden afcomen tot ontset, op de Hont, sy die t'samen souden teghenvaren, ende de Zeelandtsche Princens vlote alsoo van beyde zijden te bevechten, tot welcken eynde dese vlote is comen ligghen onder het casteel van Rammekens. Om welck voor te comen, heeft de admiraal Ewout Pieterssz. Worst ... (4) die met schoonen daghe, ende goeden windt bespronghen ... (4) hebben [dese assabros] haer cabels afghehouwen, ende teghen landt aenghedreven, sonder grooten wederstandt: Maer de Zeelanders hebbense gheabordeert tot aen landt, verovert ende verbrandt, 't volck dat niet doorsteken werdt, spronghen over boordt, ende swommen aen landt, alsoo datter van 21 ofte 22 van dese lichte assabros niet een overbleef. Aldus wert den Hertogh van Alva sijn assabros, ende veel van sijn Spaensch schipvolck quijte ... (4).

Valerius, blz. 65: De vereenighde steden hadden de stad vander Goes beleghert: maer

Mons Dragon (hebbende veel volcx door het verdroncken Lant, in Zuyt-beverlant gebracht) heeft

die ontset, ende ist 'tLeger also weder op gebroken. Duc d'Alf deed' al wat hy konde, om de belegerde stad Middelburch (die in hongers noot was) te water mede te hulpe te komen, sont derhalven 22 Assabros of Spaensche schepen, met lijf-tocht, derwaerts; Maer de selve onder het kasteel van Rammekens aenkomende,

zijn sy so dapper aengetast by de Capiteynen der gemelde vereenichde steden,

dat sy niet alleen overwonnen, maer gantsch tot niet gebracht syn, ende alle het volck vande meeste tot de minste overboort geworpen ... (3).

Valerius volgt, zooals wij zien, Van Meteren vrijwel op den voet, en springt met de details van het verhaal nogal vrijmoedig om, bepaald onzorgvuldig excerpeerend. Zoo nu is dit geheele stuk. Vaak genoeg is het niets dan een excerpt per marginalia. En daar deze kantteekeningen soms wat onduidelijk gedrukt zijn, verleest Valerius zich zoo nu en dan in de data, die hij wil overschrijven. Om deze wijze van excerpeeren ook te verduidelijken, kies ik een paar zinnen van blz. 153, waar Valerius toe was aan de stof van R. Fruins onvolprezen ‘Tien Jaren’. Die zinnen dragen nog al de dorheid van een haastig en vormeloos excerpt met zich mede. Ik lasch ditmaal

telkens achter iederen zin de kantteekening bij Van Meteren in. Ook nu duiden drie punten aan, dat ik mij weglatingen veroorloofde.

> De Prins van Parma verovert Hemert (*fol. 300b: Mansvelt beset Heusden, neemt Hemert ende andere schanssen in Mey. Drie cornetten der Staten geslagen*), Heyl (*fol. 300b: Heyle wort by Parma in genomen den 24. Augusti. Louvesteyn te vergeefs aengetast. De Spaengiaerden die muytineren in Parmas leger, in September*) met Blyenbeeck (*fol. 300c: Blyenbeeck by Varrabon gewonnen, den 24. Junij ...*). d'Overste Schenck, meenende de stad Nimmegen te verrasschen, is verdroncken in Augusto 89 (*fol. 302a: Schenck's aenslach op Nimmegen te vergeefs, den 10. Augusti 1589. Schenck schandelijck verlaten van sijn volck. Den Oversten Schenck verdrinct den II. Augusti ...*). De Prins Mauritius van Nassou maeckt, onder't beleyt van Joncker Charles d'Herauguiere, met 70 kloecke mannen, een wel-bedachten aenslag op de stad Breda, door gelegentheyt van een Turf-schip, daer het volck in verborgen lag, enz. enz. (*fol. 308c: Mauritz aenslach op Breda met Heraugiere. Adriaen van Berghen turfschipper. Krijchsvolck in een turfschip onder de turven gestout, den 25. Februarij. Aenslach byna ontdect. Groot ongemack van Heraugier ende zijn volck enz. enz.*).

Mij dunkt, ook deze plaats is duidelijk. De verspringende nummers der folio's bij Van Meteren laten voldoende zien, hoeveel wel werd overgeslagen.

Nu ontmoeten wij echter ook in Valerius' tekst andere verwijzingen. Op blz. 184 wordt Valerius, voor zijn doen, tamelijk uitvoerig over het beleg van Oostende. Hij vermeldt zelfs al de gouverneurs, die ‘gedurende het beleg van 3 jaren ende 80 dagen’ in de stad gecommandeerd hebben. Wie echter nog meer weten wil ‘vande mannelicke daden, subtyle vonden’ enz., die wende zich ‘tot de Historie hier van in druck uytgegaen’. En als wij een paar bladzijden verder ten jare 1604 ook het vermeesteren van Sluis door Maurits nog uitvoeriger uiteengezet vinden (blz. 191), dan worden ook nu ‘de Historien, die hier van bysonderlyck ende in't breede hebben geschreven’ opgeroepen als getuigen voor de wijsheid, het mannelijke hart en de onophoudelijke zorgen van den ‘Prins, met d'andere Nassousche Graven’ en de hen nastrevende ‘Colonnellen, Ritmeesters, Capiteynen, Officieren ende gemeene Soldaten’. Ditmaal verwijst Valerius niet naar Van Meteren, al vonden bij hem deze zaken toch ook een breede plaats. Het woord ‘bysonderlyck’ toont, dat hij een ander geschrift op het oog heeft. Het was Ph. Flemings boek, dat inderdaad ‘in't breede’ gaat, want het telt bijna 600 pagina's. Het heet: Oostende, vermaerde, gheweldighe, lanckduerighe, ende bloedighe belegheringhe enz., en het verscheen in 1621. Op blz. 584 begint in dit boek, als toegift, de ‘Belegeringhe der Stadt Sluys’. Niet om overbodig bewijsmateriaal aan te dragen, maar alleen om Valerius' oppervlakkige en haastige werkwijze te karakteriseeren, wil ik verraden, dat het lijstje van gouverneurs is overgeschreven van de laatste bladzijde (blz. 599) bij Fleming: ‘Aenwysinghe der Figueren ofte Prenten van de Gouverneurs’, en daarbij sloeg Valerius no 6, den colonel Bevry, nog over.

Edoch, dit is dan ook het eenige gespecialiseerde werk, waarnaar Valerius in dit tekstbrok verwijst. En, als gezegd, zoo slaafs volgt Valerius verder Van Meteren, dat ik mij alleen op deze plaatsen genoopt gevoelde, een andere bron op te sporen. Wel kende ik nog een aardig verhaaltje, dat niet bij Van Meteren, en wel bij Valerius, voorkomt, maar ik was geneigd, dat als een historische anekdote van Valerius' eigen repertoire te beschouwen. Toch bleek deze veronderstelling onjuist.

Want er zijn nog meer boeken, waar Valerius zich op beroept, zij het ook niet, om nadere bijzonderheden voor den lezer toegankelijk te maken. Ter documenteering van zijn algemeene bedoelingen met zijn werk verwees hij ons immers naar boeken voor de ‘Nederlantsche scholen’ bestemd (blz. 9). In 1614 was verschenen de ‘Spieghel der Jeucht’, waarvan de eerste druk is opgedragen aan ‘de schoolmeesters van den Vrye Nederlanden’. En dit boekje heeft een niet gering aandeel bij de totstand-koming van den ‘Gedenck-clanck’.

Juist de zooeven vermelde anekdote opent ons hiervoor de oogen. Zij behoort bij het verhaal van de onderhandelingen tusschen Parma en de Engelsche gezanten in Bourbourg, terwijl de Onoverwinnelijke Armada al onder zeil was. Met het listige gezicht, dat wij ‘den vos’ zullen moeten toekennen, zegt daar Parma, als zijn commentaar tot diplomatieke onopschietelijkheid: ‘Ja, ja, Heeren, de wind waait west, en die wind zal ons gauw genoeg tot overeenstemming brengen’. Raadselachtige taal, die de Engelsche Heeren niet zoo aanstonds doorzagen. Maar ‘gewaer wordende 'theftig schieten der Spaensche tegens d'Engelsche armade’, begrepen zij den duisteren samenhang, en pakten hun koffers (blz. 148).

Dit aardige vertelsel komt niet bij Van Meteren voor. Bor was, zooals wij weten, nog niet zoover. Dus dit scheen eigen inventie van Valerius zelf.

Slaan wij echter den ‘Spieghel der Jeucht’ op, dan maken wij kennis met een leerzaam, catechismus-achtig verhaal in gesprekvorm over onze vaderlandsche geschiedenis. Geheel in

Valerius' geest zegt daar de Vader tot den Zoon: ‘Sone, naest de vreese Godts en recommandeere ick U niet soo seer, noch soo hooghe, als de ghedachtenisse der Spaensche wreetheden’. Zoowel de zoon, als de schoolmeester hebben zich te onzent aan dat programma gehouden; het boekje heeft een interessante geschiedenis [8]. Hier, in dit boekje nu, kunnen wij Parma ook zoo authentiek mogelijk hooren zeggen: ‘Questo vento la pace, dat is: Desen wint sal den paeys maecken’. Lees voor: la pace, natuurlijk: fa pace.

Bladeren wij nu dat boekje ook maar nog zoo vluchtig door, dan valt ons telkens op, dat er tusschen Valerius' Gedenck-clanck en den ‘Spieghel’ groote verwantschap bestaat; zelfs, dat het schoolboekje den auteur van den Gedenck-clanck bij zijn keuze van bepaalde passages inspireerde. Een systematisch onderzoek zou ons verder voeren, dan inderdaad noodig is. Een paar overtuigende passages kunnen, naast de zooeven geciteerde, volstaan.

Valerius gebruikt op blz. 79 met kennelijk welgevallen een paar Spaansche woorden. Hij vertelt daar, dat de Spanjaarden anno 1574 in Antwerpen aan het muiten sloegen: ‘ende speelden feura Veillaco’. Het is bijzonder interessant na te gaan, hoe deze corrupt overgeleverde Spaansche woorden van Van Meteren uit hun weg zoeken in deze geheele populariseerende litteratuur. Ook voor de jeugd worden deze oproerkreten in den ‘Spieghel’ geciteerd; de troepen schreeuwen daar: ‘Dineros, dineros, Walones fuora, fuora Veillacos’. En de vertaling luidt kernachtig, maar niet geheel juist: ‘Ghelt, ghelt, 't gat uyt Walen, 't gat uyt burghers’. Blijkbaar stelt de auteur van den Spieghel zich voor, dat ‘veillacos’ met het Fransche ‘ville’ samenhangt.

Het tweede geval, dat ik hier wil citeeren, is de opmerkelijke belangstelling voor de arme Anneke van den Hoven, die in 1597, krachtens de plakkaten, te Brussel werd ‘gedolven’. De indruk, dien deze executie op Valerius maakte, was groot genoeg, om hem nog een laat martelaarslied te ontlokken:

> Een Maegt, die daer
> Was in Gods woord geschickt,
> Wort van de Spaensche schaer
> In d'aerden muyl verstickt.
> Hoor doch
> 'tGekroch! (blz. 164).

De verbazing over de scherpe reactie, door deze enkele executie gewekt, wijkt, als wij opmerken, dat Anneke van den Hoven in deze propagandistische litteratuur nooit ontbreekt. De ‘Spieghel’ ontsluiert het ten volle: In haar zijn ‘al de Ghereformeerde verwesen ende verdoemt’.

8) Voor den ‘Spieghel der Jeucht’, zie Joh. C. Breen, Gereformeerde populaire historiographie in de 17e en 18e eeuw (Tijdschr. v. Gesch., 1922, dl. 37); blz. 264 e.v.; 267, 272; J.M. Romein, a.w., blz. 243. Het bleef een geliefd schoolboek, dat tot 1670 ‘minstens twintig malen is herdrukt’. Voor Zeeland is vooral van belang een Fransche vertaling, die in 1616 bezorgd werd door den Waalschen predikant van Middelburg, Ds Jérémie de Pours. Na 1672 kwam een nieuwe ‘Spieghel der Jeucht’ of ‘Fransche tyrannij’ (Zwammerdam, Bodegraven!) de Spaansche wreedheid als schoollectuur aflossen. Nog is van belang op te merken, dat de oudste ‘Spieghel der Jeucht’ zakelijk geheel afhankelijk is van den ‘Morghenwecker der vrije Nederlantsche Provintien’, in 1612 verschenen van de hand van Ds W. Baudartius. Hier gaat het gesprek tusschen den ‘Vrijen [Noord-] Nederlander’ en den ‘Ghespanioliseerden [Zuid-] Nederlander. - De eerste druk van den ‘Spieghel der Jeucht’ is niet gepagineerd.

Zoo blijkt dus de ‘Spieghel der Jeucht’ voor Valerius een inspireerend boekje, en in menig opzicht ook een leidraad geweest te zijn. Aan dit boekje en het heelemaal niet kwade Register op Van Meteren heeft hij heel veel te danken.

Wij nemen nu voorloopig afscheid van de breede middenmoot, om ons bezig te gaan houden met zijn verhaal over de jaren van het Bestand. De tweede editie van Van Meterens geschiedwerk kon hem slechts aan stof helpen tot het jaar 1612. Hij versmaadde die voor de jaren 1611 en 1612, zooals wij al weten. Ook de ‘Spiegel der Jeucht’ kon voor deze periode niet meer inspireerend werken. Was Valerius dus reeds nu aangewezen op de voor de hand liggende bronnen van informatie: de zoo vergankelijke pamfletjes, courante nouvelles en wat dies meer zij, en op de zoo bedriegelijke informatie door de eigen belevenis?

Wij merkten al op, dat er een heel wezenlijk onderscheid is tusschen zijn verhaal vóór en na het einde van het Bestand

(boven blz. XXVII). Dat heel wezenlijke onderscheid, dat hem met een paar bladzijden genoegen doet nemen voor de jaren 1610 tot 1621 heeft zijn goede gronden in Valerius' verdere afhankelijkheid van een enkel boek: Willem Baudartius' 'Memorien ofte kort Verhael der ghedenckweerdighste geschiedenissen van Nederland ende Vranckryck principalyck ... van den Jare 1612, daer het de vermaerde Historie-Schrijver Emanuel van Meteren ghelaten heeft tot het begin des Jaers 1620'. Dit is een Baudartius, die, meestal ongeraadpleegd, in de magazijnen onzer bibliotheken staat. De historiographie immers leert ons, dat wij niet deze onvolmaakte eerste editie, maar liever de tweede uitgave, in twee dikke folio-deelen, 1624-'25, moeten hanteeren. Maar wij begrijpen, dat deze verbeterde editie voor Valerius te laat kwam. Deel II verscheen zelfs na zijn dood [9].

Die paar bladzijden van Valerius zijn dan wel een heel mager excerpt uit een opus van ruim 950 kwarto-bladzijden. En het is een heel verdrietig werk, dan nu maar weer Baudartius te leggen naast den Gedenck-clanck, en de vergelijking met Van Meterens continuator voort te zetten. Hij had er zooveel meer uit kunnen halen. Waarom beperkte hij zijn keuze zoozeer, dat wij bij de vergelijking voortdurend in twijfel verkeerden, of Valerius wel werkelijk Baudartius voor zich had? Maar ten slotte is alles, wat Valerius te vertellen had, daar terug te vinden.

Nu valt er vanzelf veel stof weg, als een auteur, schrijvende over het Twaalfjarig Bestand, besluit 'de kerckelicke droevige misverstanden, ende swarigheden' verder niet te vermelden. En Valerius heeft blijkens blz. 217 geen lust, daarover iets anders te vertellen, dan dat 'de Hoog Mog. Heeren Staten Generael' daar 'mettet goet vinden van haren Gouverneur den Prince van Oranjen, etc.' een eind, en wel een prijselijk einde, aan hebben gemaakt. Het historie-verhaal, waaraan wij gewoon zijn geraakt, heeft juist zoo heel veel te vertellen over dat Bestand en de godsdiensttwisten. Het wordt breed uit beheerscht door het rouwmotief om Oldenbarnevelds dood. En als even de stuwende blijheid om het 'Dispereert niet' van Jan Pietersz. Coen zich daar tegen in verheft, dan begint temperend en klagend zich ook weer te uiten het besef, dat Maurits oud geworden bleek, toen hij nauwelijks vijftig was. Het historisch patroon, dat daar op Gods weefgetouw vorm kreeg, kon Valerius niet herkennen, omdat hij, zoo principieel gereformeerd als hij was, liever geheel zweeg van den Landsadvocaat, die, toen Coen zijn opwekkend woord over 'jaerlicx groote rijcke retoeren' schreef (29 Sept. 1618), al twee maanden lang de gevangene der Staten Generaal was.

Het is dus niet alleen de schromelijke bijziendheid der al te contemporaine historie, die hem zoo verlegen doet staan. Maar al wilde hij dan, als velen in dien tijd, hierover zwijgen, ook onopzettelijk gaat hij aan veel stof voorbij, die toch in de slotjaren van zijn verhaal zijn volle aandacht blijkt te genieten. Ik geloof, dat ook dit verklaard

9) Baudartius' Memorien verschenen in eersten druk in 1620 te Arnhem bij Jan Jansz., in tweeden druk bij denzelfde, 1624 deel I, 1625 deel II. De eerste druk reikt echter niet verder dan 1619. Het jaar 1620 komt alleen voor op de laatste pagina, die anders, onzuinig genoeg, blank gebleven zou zijn. Die tweede druk draagt 'volgens kerkenordre', op Baudartius' verzoek de approbatie van de classis Zutphen. De classis heeft 'gevisiteerd', 'also het meest theologische ende den kerkenstant betreffende materijen zijn, die daer in verhandelt worden'. Het zijn 'jaarboeken' (Boek I-III: kerkhistorische inleiding; Boek IV: 1612; Boek V: 1613, enz.); het tweede deel begint met Boek XII (1620), en bedoelde te loopen tot 1624, maar daar de druk vertraagd werd, voegde Baudartius op verzoek van den drukker nog Boek XVI (1624) toe. Dit deel kan onmogelijk vóór 27 Jan. 1625 verschenen zijn.

moet worden uit zijn werkwijze, die mij afhankelijk schijnt van zijn toevallige boekenbezit. Zooals hij zich door den ‘Spieghel der Jeucht’ liet leiden bij zijn excerpt uit Van Meteren, om aan Flemings boek over Oostende-Sluis wat aanvullende details - en hoe schamel zijn ook deze - te ontleenen, zoo heeft hij nu zijn Baudartius voor zich, en weet niet goed, hoe zijn keuze te bepalen. Hij bezit, zooals wel iedereen, wat pamfletjes, min of meer toevallige restanten van voorbijgegane jaren. Bezat hij dat pamfletje Knuttel no 2181: ‘Spieghel der Voorsienicheydt van den wackeren Leeuw... met de ghenoechelycke Weseljacht... Item sekere loose kunsten, om een Parysche bruyloft te houden’? Wij vinden immers op bl. 209 het verhaal van de Gulik-Kleefsche zaken (Baudartius fol. 98d) en Spinola op de Wezel-jacht (Baudartius fol. 102c, 103d) ook gekoppeld aan de dubbele bruiloft (Baudartius fol. 144b!).

Bezat hij het aardige, goed geschreven pamflet Knuttel no 3291: Cort Verhael van de reyse der Nederlandsche soldaten, die anno 1616 na Venetiën zijn ghereyst om de Republijcke teghen Ferdinandus, Hertoghe van Graets ende nu Roomsch Keyser te dienen ...; Delft, Jan Andriesz; 1622? Het dekt de volgende zinnen van blz. 212! Ook dit pamfletje kon hij 'naslaan' in Baudartius (fol. 142d-150d voor den Hertog van Savoye, fol. 184d, fol. 185d voor Ferdinand, aartshertog tot Graetz), en middelerwijl kon zijn aandacht gevallen zijn op dat schandstuk van de Keulenaren tegenover 'Mullem', en de Brunswijksche zaken, waarvoor ik geen pamfletten ken (Baudartius fol. 152a en 152d) enz. enz.

Als dit het eenige geval was, waarbij de dingen zoo uitkwamen, dan zou ik mijn veronderstellingen voor mij houden. Maar blz. 215 vermeldt weer vlak na elkaar een Akensche gebeurtenis en den val van 'Cochino Cochini, Italiaender'. En weer kan ik een pamfletje citeeren, dat desgelijks doet. Het is Knuttel no 2235: 'Waerachtighe nieuwe tijdinghe van het ghevangen nemen der borgheren binnen Aken ... mitsgaders het innemen van Peronne ... ende de plunderinghe van 'tHuys van marquis d'Ancre'; Rotterdam, Mich. Jansz.; 1618. En Knuttel no 2336: 'Recueil des charges qui sont au proces faict a la memoire de Conchino Conchini n'agueres mareschal de France, et a Leonora Galigaj sa vefve' ..., brengt ook nu weer alles, wat ons verder nog ontbrak. Hoe ver liggen deze dingen bij Baudartius uiteen: fol. 190c, fol. 210c., fol. 261 e.v.; hoe wonderlijk dicht opeen staan zij in den Gedenck-clanck!

Werkte Valerius zoo, zich latende leiden door wat pamfletjes toevallig in zijn bezit, dan wordt ons de anorganische dorheid van deze bladzijden begrijpelijk. Ons respect voor den historicus Valerius neemt daarbij weliswaar niet bepaald toe, maar wij begrijpen nu ook beter, dat Valerius, toen hij eenmaal het plan had opgevat, zijn Gedenck-clanck te schrijven, voortaan als het ware van dag tot dag op den uitkijk stond naar bronnen en materiaal, naar nog achterhaalbare informatie. Daaraan dankt het verhaal van de allerlaatste jaren (1621-1624) zijn onmiskenbare levendigheid. Wij zouden uit Knuttel een indrukwekkende reeks pamfletten kunnen citeeren. Maar dat zal nauwelijks noodig zijn. [10)]

Nu wilde ik wel, dat ik een even duidelijke voorstelling kon geven van de genesis der eerste 27 bladzijden, waar Valerius de these verdedigt, dat het de bedoeling der Spanjaarden is geweest, een 'generale monarchie' over ons werelddeel te vestigen. Maar al kan ik gemakkelijk aantoonen, dat deze gedachte niet zijn persoonlijke 'inventie' was, de uitwerking van de gedachte, - dien ommetocht door dat gruwelijke, Spaansch-Habsburgsche wereldrijk -, die heb ik nergens zoo kunnen terugvinden. Toch geloof ik eerder, dat dit aan mijn onfortuinlijk zoeken, dan aan een bijzondere historische verdienste van Valerius moet toegeschreven worden.

Het scherpst vinden wij de gedachte uitgesproken in het 'Tweede Deel van de Spieghel der Spaensche Tyrannye, ghesciet in Nederlant enz.'; Amsterdam, F. Evertsz.

10) W.P.C. Knuttel, Catalogus van de Pamflettenverzameling, berustende in de Koninklijke Bibliotheek, deel I ('s-Gravenhage, Landsdrukkerij; 1889). Daar het mij niet te doen is om een complete analyse, bepaalde ik mij tot deze verzameling. Het heeft ook geen zin, hier te gaan raden naar de talrijke mogelijkheden van informatie uit pamfletten enz. voor die laatste bladzijden. Ik geloof niet, dat Valerius bij zijn werk de Mercurii raadpleegde. Die 'Roomsche' bronnen van Michael ab Isselt en zijn navolgers (zie W.F. de Jonge, De Mercurius Gallo-Belgicus, in Bijdr. Vadl. Gesch. IIIe Reeks, deel 4, 1894, blz. 71-170), en Vermaseren a.w., blz. 94 e.v., 59 e.v., 107 e.v., zullen niet in zijn smaak gevallen zijn.

Cloppenburg; 1620 [11]; Daar toch wordt den Spanjool de bedoeling aangewreven ‘om mettertijt de vijfde monarchie des werelts op te rechte, ende over alle koninghen ende princen te tyranniseeren’. De ‘Spieghel der Jeucht’ doet den doceerenden vader wel zeggen: ‘Daer is qualyck eenige natie die ofte over hare wreetheyt, ofte troulоosheyt, ofte alle beyde, niet gheklaegt en heeft, ofte noch klaeght’, maar de practische toepassing bepaalt zich tot de vermelding van: ‘Indianen, Americanen, Bresilianen, Peruvianen’, en via de ‘vervloeckte Pauselijcke Inquisitiekamer’ spoedt zich het gesprek naar Smeekschrift en Opstand.

11) Voor den ‘Spieghel der Spaensche tyrannye’, zie Breen, a.w., blz. 271, en Romein, a.w., blz. 238. Dit boekje was een vervolg op ‘Spieghel der Spaenscher tyrannye in West-Indien’ (1596), dat weer teruggaat op Las Casas en de ‘eygene schribenten’, die niet alleen door Valerius, op blz. 12, maar overalin deze litteratuur worden vermeld.

De gedachte is er; deze uitwerking schijnt te ontbreken [12].

Voor een deel moeten wij aan Valerius nu wel zekere oorspronkelijkheid toekennen. Hij citeert hier namelijk herhaaldelijk zichzelf, vooral in de laatste bladzijden, die, met mededeelingen over den marquis d'Ancre (blz. 19), de Armada (blz. 20), het buskruit-verraad (blz. 21), de gebeurtenissen in Hongarije enz., in Gulik-Kleef enz. (blz. 23), op zijn latere vertelstof vooruit loopen. Bij alle heen-en-weer, en bij alle herwaarts en derwaarts van zijn verhaal, is aan deze beginbladzijden echter toch nooit eigen dat haast mechanische excerpt-karakter, dat zijn werk als geheel kenmerkt. Het is, als had de auteur hier nog de kracht, denkend te schrijven. En daarom zou ik het niet uitgesloten achten, dat er nooit een voorbeeld gevonden zal worden voor de uitwerking, die Valerius aan de gedachte van de 'Spaensche monarchie' gaf, en dus, dat hier, zoo goed als in de slotbladzijden, van eenige oorspronkelijkheid sprake mag zijn [13].

Wij kunnen ons nu gaan bezighouden met de niet onbelangrijke vraag, wanneer precies Valerius zijn Gedenck-clanck schreef. De werkwijze, die wij tot nog toe schetsten, doet ons vanzelf veronderstellen, dat de auteur geen jaren en jaren gezwoegd heeft aan zijn manuscript, maar dat hij het, na het moeilijke begin, tamelijk vlot heeft neergeschreven. Met vlot wil ik alleen zijn tempo, niet taal en stijl van zijn werk, gekarakteriseerd hebben.

Nu is het wel dadelijk duidelijk, dat Valerius aan zijn boek heeft gewerkt tot het einde van zijn leven. Wij kunnen, blz. 259, constateeren, dat hij tot kort voor zijn dood heeft geschreven. Er is daar sprake van een 'tweede vlote', door de W.I.C. voor het Braziliaansche Bahia uitgerust, die lang heeft moeten wachten op Noordoosten wind, maar die dan 'in het beginsel van Januario 1625' uitgevaren is. Wij kunnen dat feit heel precies dateeren. De vloot van Lam voer uit 4 Januari 1625 [14]. Wij weten dus stellig, dat Valerius nog na 4 Januari 1625 aan zijn Gedenck-clanck heeft gewerkt. Ja, wie zoo over het begin van Januari schrijft, die is wel met zijn gedachten al bij of over het midden van de maand. Valerius overleed den 27en. Zijn manuscript was toen nog een twintig bladzijden grooter geworden.

Wanneer wij dus ons Valerius, nog zoo kort voor zijn dood, moeten voorstellen als werkend aan den Gedenck-clanck, dan rijst vanzelf de vraag, of het boek, zooals het voor ons ligt, af is. De opdracht aan de Staten van Zeeland geeft, dunkt mij, te verstaan, dat zulks het geval was, juist op die opdracht na (blz. 8). En ook de structuur van die laatste bladzijden, met hun samenvattingen voor de jaren 1623 en 1624 (blz. 256 en 259) en het daarna afwerken van het jaar 1624 (blz. 261 e.v.), schijnt mij

12) Voor verdere mogelijkheden verwijs ik naar A.J.C. de Vrankrijker, De motiveering van onzen opstand. De theorieën van het verzet der Nederlandsche opstandelingen tegen Spanje in de jaren 1568-1581 (Nijmegen enz., Dekker en v. d. Vegt; 1933 - Diss. Amsterdam). Ik teeken hierbij aan, dat ook het werk van Ds Joannes Gysius, Oorsprong ende voortgang der Nederlandschen beroerten ende ellendicheden (Leyden; H.Lz. v. Haestens; 1616) niets van dezen aard bevat. Tal van pamfletten met hoopgevenden titel sloeg ik vergeefs na.

13) Hoewel ook J.F. le Petit, La grande chronique ancienne et moderne de Hollande et de Zélande (Dordrecht, Jac. Canin; 1601) niet een dergelijken ommetocht houdt, zijn aan dit werk wel gegevens ontleenbaar. Het dichtst nadert nog Valerius Le Petits Nederlantsche Republycke ... geconfereert ende vergeleken met die van de Swytsersche cantoenen; Arnhem, Jan Jansz.; 1615; blz. 1-4; (Bourgondisch-Spaansch verband).

14) Voor deze dateering, zie Joannes de Laet, Jaerlyck Verhael, deel I, ed. S.P. L'Honoré Naber ('s-Gravenhage, Nijhoff; 1931 - Werken Linschoten-vereeniging, deel XXXIV); blz. 32 e.v.

daarop te wijzen. Hij wilde dat jaar 1624 afhandelen, en hij haalde het einde. Toen zijn pen op blz. 272 de paar regels, die volgen op: ‘Inde maent van December’, had neergeschreven, toen kon hij zijnwerk als voltooid beschouwen. Het lied (blz. 273): Och dat de mensch den Heer Gehoorsaem waer altyt’ belijdt ten volle, hoe goed God de Heer het met ons voorheeft, maar hoe onze tekortkomingen, - ons verzopen-zijn ‘in 'sweerelts vuylen troch’ -, ons bezocht doet zijn met tegenslag te velde, met ziekte, honger en kou. Kortom met de ellende, die even te voren ‘in de prose’ omschreven is als: ‘de peste, root melisoen ende andere smettelycke sieckten, ende seer quade neeringe, dieren tydt, ende...sware water-vloeden’ (blz. 271). Wat zouden wij anders, dan bidden, en in het gebed onszelf en ons vertrouwen hervinden. Lezen wij éérst dat gebed van blz. 275 e.v. en dan het slotlied: ‘Gy volckeren hoor aen!’ (blz. 274), dan botst er niets meer. Dit is de nazang, die den Heer prijst, en onszelf sticht en sterkt. Wij weten het nu. De mensch zal moeten:

Laten't quaet, Metter daet
'tGoede doen, En sich spoen
In alles watmen doet,
Dat d'Alderhoogstens eer
Verbreyd word meer en meer.

Stellig, dit boek was af. De vreugde der voltooiing was voor Valerius, als voor Van Meteren destijds [15], een laatste levensvreugde.

Wij stellen ons dus Valerius voor, schrijvende in de wintermaanden van 1624 op 1625. Hij legt de laatste hand aan zijn werk. En zoo moeten wij hem, dunkt mij, vaak schrijvend aan zijn tafel hebben kunnen zien, want als wij van blz. 259 weer een bladzijde of twintig terugslaan, dan ontmoeten wij opnieuw een uiterst suggestieve plaats.

Valerius is hier (blz. 236) bezig met ‘geschiedenissen te water’ uit de jaren 1622 en 1623. Hij heeft verteld, dat Jacob Willekens en Piet Heyn zijn uitgevaren naar de Allerheiligenbaai aan de Braziliaansche kust. Tot zijn vreugde en voldoening zijn ‘verscheydene voortreffelycke Predicanten’ mee aan boord, om in die verre landen zielen te gaan winnen. Hij is ook zeer verheugd, dat diezelfde West-Indische Compagnie van plan was, vloten te sturen naar de Westkust van Afrika en naar de Noordkust van Zuid-Amerika, naar Angola-Guinea en naar Guyana, de Essequebo en de Amazone. Op het oogenblik, dat hij dit neerschreef, waren al die schepen in zee. ‘De selve Compagnie mede geresolveert zynde noch met andere schepen’ de binnen haar octrooi-gebied gelegen kusten te bezeilen, ‘senden nae de voorsz. plaetsen uyt de vereenigde landen af ... verscheydene treffelycke schepen; de Heere wilse segenen tot zyns naems eere’.

Goede, trouwe en trouwhartige Valerius! Ik zou er op willen zweren, dat de ontvanger van de convooien en licenten zoo juist de laatst vertrokken schepen van ‘de Camer van Zeeland’ heeft nageoogd. Al 22 September 1623 was Philips van Zuylen met de Dolfijn en de jachten Thonijn en Bruynvisch uit Texel uitgezeild naar ‘de kusten van Angola ende andere plaetsen van Africa’. Het was maar een ‘vlootien’, al ging ‘de Swarte Leeuw’ ook een eind weegs mee. Maar op 26 Januari 1624 was eindelijk ook de vloot van Willekens en Piet Heyn compleet, want op dien datum stuurde de ‘Camer van Zeeland’ haar ‘Tyger’, haar ‘Gulde Zeepaert’ en haar ‘Postpaert’ uit. En dienzelfden dag kozen ook de Zeeuwsche schepen ‘de Hoope’, ‘de Eendracht’ en het jacht ‘de Trouwe’ zee voor een kruistocht in de West onder Pieter Schouten [16]. God de Heer moge hen zegenen! Amen, zegt Valerius.

Maar de ontroering van Valerius trille niet langer in ons na. Hij zit aan zijn tafel en schrijft. Het is 26 Januari 1624 geweest, en hij is op dit oogenblik bij blz. 238. Hij steekt midden in de gebeurtenissen ‘te water’ van de jaren 1622 en 1623, en zoo straks gaat hij met 1623 verder; hij moet dat jaar nog geheel ‘doen’.

Het kan zijn, dat dit uitzeilen van zooveel Zeeuwsche schepen naar zoo verre kusten nog iets verder terugligt van het oogenblik der redactie, dat ons zoo nauw

15) Van Meteren, Historie, ed. 1614, fol. 671 verso: ‘Den Autheur, beminde Leser, hebbende even verhaelt de doot van so vele ende machtighe Potentaten ende Heeren, die inden jare 1611 ende int begin van 1612 af ghestorven waren ... is selve mede dien wech inghegaen, ende alle zijn voorsaten ghevolcht, verlatende dese werelt ... binnen ... London op den 18. April 1612’.

16) Al deze gegevens dank ik aan S.P. L'Honoré Naber en diens editie van De Laet, a.w., blz. 8, 10, 36.

verbonden schijnt met het uitvaren zelf. Maar als wij ons aan het strikt bewijsbare houden, dan mogen wij zeggen, dat de laatste 40 bladzijden van dit boek werden geschreven tusschen 26 Januari 1624 en 27 Januari 1625 als uiterste termijnen.

En wat ligt daarvoor? Het excerpt uit Van Meteren met zijn soms gejaagde structuur, het zoo broodmagere excerpt uit Baudartius, dat practisch gesproken met het jaar 1619 eindigt (blz. 215), en dan nog een aantal bladzijden over de jaren 1620 tot 1622, waarin de Peckius-ambassade en het beleg van Bergen op

Zoom aandoen als oasen in de woestijn. Terugrekenende zouden wij Valerius wel een maand willen gunnen voor het werk tusschen 1622/23 en 1619. Daarvoor ligt dan het jaar der excerpten: 1623.

Dit is meer dan een losse veronderstelling. Wij herinneren ons immers, dat Valerius schrijvend over de belegeringen van Oostende en Sluis het in 1621 verschenen boek van Ph. Fleming citeerde. Het is dus duidelijk, dat hij op blz. 184 bezig is, ná het verschijnen van dat boek. Gaan wij nog verder in onzen tekst terug, en wel naar de algemeene inleiding. Wij vinden daar op blz. 16 een beschrijving van het hertogdom Milaan, 'beset met een uytnemende sterck Kasteel ende andere forten, den Spanjaerden seer dienstig om hun meester te houden vande doorgangen ende passagien der Veltolinen, soo dat daer door de Fransoysen, Venetianen, Duytschen, Savoyen ende Switsers werden van malcanderen ghehouden'. De militair-politieke beteekenis van het hertogdom Milaan en het Veltlin is hier heel goed omschreven. Valerius' zin kan gelden van de late 15e eeuw tot het midden van de 17e eeuw. Maar de bezetting van het Veltlin door Spanje - en op deze zeer bijzondere omstandigheid doelt Valerius - heeft maar kort geduurd. De Spanjaard was meester van het passenrijke dal van Febr. 1621 tot Mei 1623. Toen kwamen pauselijke troepen het Veltlin 'in bewaring nemen', en voor het einde van het jaar waren er de Franschen. Wanneer Valerius blz. 16 schrijft, draagt hij nog geen kennis van wat hij blz. 243 zou schrijven, waar hij - wij herinneren ons, dat Valerius aan blz. 238 toe was na 26 Jan. 1624 (boven blz. XXXV) - wel al afwist van het pauselijke bezettingsrecht [17].

Deze constateering is van heel groot belang. Want hieruit blijkt, dat Valerius zijn inleidende beschouwingen niet achterna, maar werkelijk vooraf schreef. En verder blijkt, dat hij dit redigeerde, toen de Veltlin-kwestie al midden in de Europeesche belangstelling stond, na Febr. 1621 en voor Mei 1623. Ja, wij mogen veilig aannemen, dat Valerius dit schreef op grond van zijn kennis van in 1622 of in 1623 verschenen pamfletten en nieuwstijdingen. Want het verwijt, als zouden wij te scherp redeneeren, en aan Valerius inzicht in verre gebeurtenissen toeschrijven, dat hij bezwaarlijk kon bezitten, moeten wij afwijzen. Hij schreef hier eigener beweging over, omdat zijn belangstelling was gewekt door deze bronnen [18].

En kijk, daar komt Valerius een paar bladzijden verder nog dichter bij ons met mededeelingen over het oogenblik, waarop hij schrijft. 'Hedens-daechs' - zoo zegt hij op blz. 22 - ondervinden 'de Koninck-rijcken van Hongaryen, Bohemen, de Heerlicke Lant-schappen van Silesien, Moravien, Pfaltz' enz. meer dan genoeg de 'wreede Spaensche mishandelinghen'. En hoe ellendig zijn Aken en Wezel er aan toe, waar het 'snoode ghespuys' zich 'met seer groote menichte nestel[t]'. Wij zijn hier weer aan gebeurtenissen en toestanden toe, die diep in 1622, en tot in 1623, reiken, al is het moeilijk te zeggen tot precies hoever [19].

17) Zie Cambridge Modern History, t. IV, Ch. II, waar H.F. Brown de questie van het Veltlin in gewenschte uitvoerigheid en duidelijkheid heeft uiteengezet. 'The question of the Valtelline can hardly be said to have assumed European importance till the year 1620', a.w., cheap edition 1934, p. 41.

18) Knuttel no 3009-no 3012 (1620), no 3130-no 3131 (1621), no 3292-no 3294 (1622), no 3400 (1623).

19) Vergelijk voor deze dateering de aanteekeningen in den tekst, beneden blz. 209 en 223 voor Wezel, blz. 215 voor Aken, blz. 218 en 222 voor de Hongaarsch-Boheemsche zaken. Het moet zoo laat gedateerd worden, omdat de vermelding van Hongarije-Silezië en Moravië wijst op Bethlen Gabor 1621-'22, die van de Palts en omliggende landen op den strijd van

En daarom moet onze conclusie luiden: tusschen 1622 en het begin van 1625, in hoofdzaak in de jaren 1623 en 1624, schreef Valerius den geheelen Gedenck-clanck.

En de liederen, die bij dien Gedenck-clanck behooren, zouden die allemaal ook zoo laat zijn? Nu, om te beginnen, spreekt dat vanzelf voor het laatste dozijn, dat uit die jaren zelf stamt. En natuurlijk vallen uit: het Wilhelmus, Maximiljanus de Bossu en Hoort allegaer, die echte, door Valerius opgenomen, historieliederen zijn [20]. Zonderen wij die beide groepen uit, dan blijven er voor gebeurtenissen tusschen 1567 en 1621 precies 60 liederen over. Zij laten zich alle kolossaal moeilijk dateeren, want hun inhoud is zoo algemeen bespiegelend en zoo algemeen menschelijk, dat zij zelden houvast geven. Niemand zal veronderstellen, dat Valerius 'Hoe groot (o Heer)' in 1567 heeft gedicht, omdat er staat:

Tilly in den zomer van 1622 (Wiesloch, Wimpfen, Höchst); alles was hier af geloopen eind 1622. Daarentegen heeft blijkbaar de overdracht van de keurwaardigheid aan Beieren (Jan.-Febr. 1623) nog niet plaatsgehad. De zorg om een inval in ons land van uit Aken, Gulik en Wezel, in verband met Tilly's triomfen spreekt nog uit blz. 248 ten jare 1623.

20) P.J. Meertens, beneden, blz. LXIX.

'sLants sleutels en haer stale grendels
Smijt *nu* den Speck, met groot ghewelt,
Aen tween (blz. 34).

En zoo zal ook niemand ‘Syt nu verblijt’ (blz. 39) op 1568 dateeren, omdat in den eersten regel het woord ‘in dese tydt’ voorkomt. Maar mogen wij dan wel zeggen, dat het rouw- en klaaglied om Anneke van den Hoven (blz. 164) vóór 1621 gemaakt moet zijn, omdat het in strophe 3 den dag des Oordeels voor den ‘Cardinael’ nog in het zicht weet? En helpt het veel, of wij bij het lied op den dood van Prins Willem: ‘Stort tranen uyt, schreyt luyde’ zeker waren, dat het lang na 1584 gemaakt moet zijn, daar de troostende slotstrophe zegt:

Ghy vrome d'wyl dat dit soo is geschiet,
End' dattet nu kan wesen anders niet:
Vertrout op God, door 's Princen spruyt*en* haest
Sal Spanjen noch verwert staen en verbaest (blz. 135).

Het eerste zelfstandige commando van den jongsten dier ‘spruyten’, Frederik Hendrik, dateert al van 1606 [21)]! Neen, wij kunnen den liederen niet genoeg gegevens ontwringen. Wie laat zich imponeeren door een dateering van ‘Waer datmen sich al keerd of wend’ (blz. 213) op 1622-'23, en niet op 1616, om het begin van strophe 5 en de vermelding van den ‘Venetiaen’ en den ‘Savoyard’ daar ter plaatse? - Anderzijds waag ik de veronderstelling, dat bij geen der zestig liederen de mogelijkheid van ontstaan in deze jaren 1622, 1623 uitgesloten behoeft te worden.

Voor het late ontstaan der liederen is echter één argument wel niet geheel afdoend, maar toch zeer belangrijk. De inleidster, die hier de muziek-historische beteekenis van den Gedenck-clanck heeft uiteengezet, merkt op, dat Valerius' werk wel 20 melodieën gemeen heeft met Starters Frieschen Lusthof, die in 1621 verscheen, terwijl anders, met Lenaert van der Goes of met Breeroo, slechts geringe vooizen-verwantschap bestaat. Mevrouw Komter-Kuipers aarzelt te concludeeren, dat Starters Friesche Lusthof aan Valerius bekend geweest moet zijn. Met de hierboven gegeven jaartallen voor het ontstaan van Valerius' boek zou de aarzeling van Mevrouw Komter-Kuipers wel weggevallen zijn, denk ik. In ieder geval, ik heb mij ervan overtuigd, dat die 20 Starter-melodieën heel regelmatig over het geheele boek verdeeld zijn [22)]. Zij zijn volstrekt niet méér frequent na 1621, dan voor 1621. En strophenbouw en melodie hangen natuurlijk ten nauwste samen. Mag ik zoo niet beweren althans voor zoowat het kleinste deel van de Valerius-liederen het ontstaan in de jaren 1622-1624 waarschijnlijk te hebben gemaakt?

Slechts weinig woorden zijn nog noodig, om ons het ontstaan van den Gedenck-clanck voor oogen te stellen.

Het was weer oorlog geworden. Het Bestand, dat wel den ‘zoeten vrede’, maar ook veel verzwegen bitterheid had gebracht, was ten einde. Ditmaal had die oorlog een haast Europeesch formaat, omdat er alom oorlog of oorlogsspanning was: in Bohemen, in de Palts, in West-Duitschland, in Italië. Met de gestalten van Mansfeld

21) J. Bax, a.w., wijst blz. 66 op deze plaats.
22) A. Komter-Kuipers, beneden blz. XLVIII. Ik vergeleek de registers van Valerius en Starter in Coers' uitgaven Liederen van Groot-Nederland, 1931 (Valerius), en 1936 (Starter). Vergelijk ook P.J. Meertens, inleiding blz. VII, noot.

en den zoo juist eenarmig geworden Brunswijk rijdt de Dertigjarige oorlog ons land binnen.

Het was dus weer oorlog geworden. Maar hoe geheel anders staan wij er voor, dan in die bange jaren van Prins Willem. Wij hebben Maurits, wiens groote krijgskunst Valerius zeer heeft geïmponeerd; wij hebben den jongen Frederik Hendrik, die haast met zijn trouwkoets nog in het legerkamp rijdt. Wij hebben onzen rijkdom van overzee: peper, kruidnagelen, noot en foelie. Wij hebben onze Coen-energie en onze Piet-Heyn-bravour,

en Zeeuwsche kaper-reeders, in wier dienst een Michiel Adriaensz. de Ruyter begint te varen. Wij hebben onze Compagnieën voor Oost en West en Noord. Vere is nog geen dood stadje. En Adriaen Valerius is er ontvanger van de convooien en licenten, man van ladende en lossende schepen ambtshalve.

Valerius kent en weet dit alles. Hij weet, dat er dan nu gevochten moet worden. Zijn Zeeuwsche hart klopt. Een jong geslacht moet bezield worden tot den strijd tegen Spanje; een geslacht, dat heeft geleerd tot God te bidden, en ook voor ‘Godts kercke in dese quartieren’, en dus voor ‘het Nederlant’, te vechten (blz. 10, blz. 9). Valerius wil dat jonge geslacht iets ‘in 'therte griffen’. De ‘Spieghel der Jeucht’, de ‘Morgenwecker’ van Ds Baudartius gingen hem voor. Goede boekjes, beide. Maar hij, Adriaen Valerius, is geen schoolmeester en geen predikant. Hij is een dichter van rederijkend Vere, en hij speelt op zijn orgel, en zingt. Hij bezit Van Meteren, hij bezit Baudartius, wat boeken en pamfletjes. Hij kan dat ook, en wel op zijne wijze. Starters Lusthof ligt voor hem. Dat zingt maar van vrouwen en verliefdheid, van ‘dat men eens van drincken spraeck’ en ‘en word het glaesje lichter’. Nu ja, een enkelen keer van Maurits, Willem Lodewijk, Nassau of Oranje; maar ook dat wil niet goed op Valerius' stemmig orgel. Het leeuwen-geschreeuw van Starter ter eere van Maurits ‘d'Edel Heere' // wiens kloeckheden // land en steden // stelden in vryicheden’, wordt altijd begeleid door het hooge rinkink-geluid van glazen in de tapkast [23)]. Het moest in anderen toonaard. Meer voor het orgel.

Zoo zijn dan ‘by de prose, oock liedekens ende dichten, [...] op de [...] stoffe passende’ ontstaan, en, met ‘de prose’, geworden tot dit geheel-eenige Nederlandsche boek [24)] voor zanglustig Oud-Holland: een muzikale emblemata-bundel, gewijd aan God den Heere en ‘het Nederlant’.

Vaak is ‘de prose’ wat dor; dikwijls zijn de ‘liedekens ende dichten’ niet van onberispelijke makelij. Wat doet het er eigenlijk toe? Dit boek heeft andere waarde dan die van litterair-historisch of historiographisch document [25)]. Het is een reliek-achtig kleinood, - een poesaka, zegt men in Indië -, dat vele geslachten wel uit een grooten tijd bewaard, maar niet als levenwekkend bezit geëerd hadden. De Amsterdamsche hoogleeraar A.D. Loman begreep er meer van, dan de toch verdienstelijke historiograaf, Mr S. de Wind, of de zwijgende litterair-historici. En mijn wonderlijke, toch altijd trouw gewaardeerde, vriend, Frits Coers deed eindelijk het zijne, om het kleinood in zijn werkelijke beteekenis weer kenbaar te maken, door het in zijn ontroerende zingbaarheid geheel aan ons volk te hergeven.

23) Starters Lusthof, a.w., blz. 170-171.
24) Zie noot 4 over Bors en Le Petits verwante pogingen.
25) Ik meen, dat het hier niet de plaats is, breed uiteen te zetten, dat Valerius' Gedenck-clanck den vakman veel te zeggen heeft als historie-beeld van den tijdgenoot. De ongezeefde werkelijkheid van het ‘beleven’ wordt hier verbonden met slordig gezeefde historische kennis. Het proces der historische kennisvorming kan in zijn schamele ontoereikendheid hier deugdelijk bestudeerd worden. Men vergelijke de behartenswaardige beschouwingen van J.M. Romein, a.w., blz. 227-228. De lezer van Valerius zal allerlei verrassingen beleven. Het beeld van den Prins is al geheel verbleekt. Maurits echter staat als autoriteit op militair gebied stevig op zijn beide voeten. Oldenbarneveld is, uit onlustgevoelens, overgeslagen. De auteur weet sommige dingen niet, die nu ieder twaalfjarig schoolkind behoort te weten (vertrek van Granvelle, oprichting V.O.C. enz.).

Nu het voor ons ligt in breede toegankelijkheid, veelzijdig toegelicht, en door die toelichting ook leesbaar gemaakt [26], begrijpe men wel, dat geest en hart van Oud-Holland, hier historisch stamelend, naar rederijkers trant dichtend, op ontleende vooizen zingend, nog maar flauw glorend laten zien, wat die geest en dat hart in Grotius en Hooft, in Vondel, in Sweelinck de wereld zouden openbaren in vollen lichtglans. Maar juist daarom eere men den schepen van Vere in de drievoudige grootheid van dat nederig beginnen met een - schoolboek.

26) Wat mijn aandeel in de leesbaarmaking aangaat, moge ik opmerken, dat de met † gemerkte noten van mijn hand zijn. Zij werden ontleend aan de handboeken-litteratuur van Arend-Mees-Van Rees-Van Vloten, - een onwaardeerlijk rijk, oud boek -, tot Gosses-Japikse, Brugmans, Geyl, en Roosbroeck toe, Van de Jonghe tot Stapel en Mollema. Zij zijn geschreven ter verduidelijking of ter preciseering van den tekst. De data van Van Meteren voegde ik steeds, waar noodig, toe, zonder iederen datum te controleeren. Telkens als ik even over iets moest nadenken bij het lezen, dacht ik voor den toekomstigen lezer hardop. Het heeft geen zin, hier een pretentieuse lijst van geraadpleegde werken neer te schrijven. Liever dank ik Prof. Dr C.F.A. van Dam, Dr N. Japikse, Mejuffrouw H.H.P. Rijperman, Dr F.W. Stapel, kapt. t. zee b.d. Prof. J.C.M. Warnsinck voor bereidwillig verstrekte inlichtingen, telkens als ik er om vroeg. Mijn verplichtingen aan de vaklitteratuur deed ik overigens in deze aanteekeningen af.

Anthonie Palamedesz: Musiceerend gezelschap. (1632)

De muziek-historische beteekenis van Valerius' Gedenck-clanck

DOOR A. Komter-Kuipers

In 1626 verscheen Adrianus Valerius' Nederlandtsche Gedenck-clanck - het merkwaardigste van de vele liedboeken uit onze Gouden Eeuw. In dit gedenkboek weerspiegelen zich de geweldige gebeurtenissen, die vóór en tijdens Valerius' leven het lot van de Nederlanden bepaalden: in de eerste plaats de ongelijke, bloedige strijd van de dappere, kleine landen bij de zee met Spanje - het machtigste rijk onder de zon -, en ten tweede (na 1579) de geleidelijke overwinning met daarna de opkomst en bloei der Noordelijke Nederlanden, die samenging met de stichting van ons groote koloniale rijk.

Het eigenaardige van dit sterk-levende gedenkboek is wel, dat Valerius zijn historisch verhaal op zoovele manieren heeft afgewisseld: door kleine gedichtjes, - door aanhalingen van bekende schrijvers, - door prenten en bovenal door vele mooie liederen. Maar de meest typeerende bijzonderheid van den Gedenck-clanck is wel het feit dat de inhoud (behalve 3 geuzenliederen, de prenten en een deel van de luit-tabulatuur) bijna geheel van één hand is, - iets dat in geen enkel ander liedboek op deze manier voorkomt.

Onder de teksten heeft Valerius nauwkeurig de - reeds bestaande - wijzen genoteerd, waardoor een verzameling oude melodieën van groote waarde voor ons bewaard is gebleven. Bovendien vindt men in het origineel onder elk lied de bewerking hiervan voor de luit en de citer, genoteerd in de toen gebruikelijke tabulatuur (muziek-notatie) voor die instrumenten. Verder geeft Valerius bassen bij sommige liederen, een paar bewerkingen voor 3 luiten en andere variaties. Dit alles geeft aan den Gedenck-clanck groote muziek-historische beteekenis. In dezen herdruk is evenwel weggelaten de oude luit- en citer-tabulatuur, die in het origineel een groote plaats inneemt. Deze notatie is al meer dan 2 eeuwen in onbruik geraakt. Een paar uitgewerkte voorbeelden van deze muziek vindt men echter verderop.

Om de muziek uit Valerius' Gedenck-clanck in het juiste licht te bezien moeten we een beknopt overzicht geven van de muziek-beoefening in dien tijd.

Tijdens Valerius' leven nam de muziek in de Nederlanden een bijzondere plaats in. Men spreekt vaak zoo gemakkelijk over het verval van de Nederlandsche muziek in de 17e eeuw, maar vergeet, dat het eerste kwart van die eeuw op muzikaal gebied nog van bijzondere beteekenis is door de groote figuren van J.P. Sweelinck - beroemd tot ver buiten onze grenzen - en Corn. Schuyt. Deze waren de laatste vertegenwoordigers van de beroemde Nederlandsche periode der contrapuntische vocale muziek, die anderhalve eeuw lang toonaangevend was in Europa. Het waren voornamelijk Zuid-Nederlandsche componisten, die aan deze polyphone muziek een zoo groote vermaardheid gaven. In de Noordelijke Nederlanden kwam de bloei van deze muziek wat later en culmineerde, tijdens Valerius' leven, in de werken

der zooeven genoemde componisten: Cornelis Schuyt (1557-1616) van Leiden en Jan Pietersz. Sweelinck (1562-1621) te Amsterdam.

De muziek vertoonde evenwel nog vele andere vormen dan die der vrij ingewikkelde kerkelijke en wereldlijke contrapuntische muziek. In het openbare leven vervulde zij een groote rol; in de steden werden organisten en stadstrompers aangesteld door het stadsbestuur. Er vormden zich ook hier en daar muziek-colleges, waar muziekliefhebbers geregeld met elkaar oefenden.

Een onmisbare factor in het dagelijksch leven was de eenvoudige huismuziek, waarvan de 'soete sangh' het hoofdbestanddeel vormde. Er was evenwel ook groote liefhebberij voor instrumentale muziek. De luit was het meest geliefde instrument en men vond die in elke huiskamer. De muziek die men zelf maakte nam toen een veel grooter plaats in dan tegenwoordig; muziek hoorde al sinds lang bij een goede opvoeding. In beschaafd gezelschap werd verwacht, dat men een aangeboden partij van een meerstemmig lied van het blad kon zingen en eveneens dat men kon luitspelen. Ook het volk kende honderden liedjes en danswijzen uit het hoofd; men nam die van elkaar over en speelde daarbij op citer, vedel of fluit. Het muziekleven in huis was veel intensiever dan tegenwoordig. Men ziet dat weerspiegeld in de vele schilderijen en prenten uit dien tijd, waarop wij onze voorouders met overgave zien zingen, en spelen op luit, fluit, gamba [1] of virginaal [2]. Er was geen huiselijke of feestelijke bijeenkomst denkbaar zonder dat er gezamenlijk werd gezongen uit aanwezige of meegebrachte liedboekjes, of uit stemboeken van meerstemmige liedbundels. De dames namen meestal de liedboeken mee in hun beugeltasch of in een klein spanen doosje. Vooral de kleine 'mopsjes' waren vaak juweeltjes, prachtig gebonden en soms gesloten met een gedreven zilveren knip. Enkelen van het gezelschap bespeelden de luit, anderen weer citer, fluit, gamba of clavichord [3] en zoo werd dan een lied van Bredero, Camphuyzen, Starter of Valerius ten gehoore gebracht. Bij feestmaaltijden moest iedereen een lied kunnen zingen. Roemer Visscher zegt in zijn Tafelrecht: 'Ten minsten moet elck een Liedeken quelen'.

Het was een kleurig en fleurig muziekleven ondanks den invloed van het Calvinisme, dat de vele wereldlijke liedjes veroordeelde. Maar de oude bekende voyzen lieten zich niet uitroeien; men hoort telkens van herdrukken, zij het dan ook dat soms de 'oude leijssen op nieu dicht werden gestelt'. Op alle politieke en historische gebeurtenissen werden liederen gemaakt, soms losse pamfletten, maar ook liedbundels. De meerstemmigheid was nog traditie en de meer ontwikkelden bepaalden zich niet alleen tot het éénstemmige lied, maar zongen, elk met een stemboek vóór zich, meerstemmige motetten, madrigalen of andere liederen, zooals o.a. wordt bewezen door de vele herdrukken van het 'Livre Septiesme des chansons' [4] dat hier zeer geliefd was en waarin men, onder meer, verschillende werken vindt van den Zuid-Nederlander Créquillon, kapelmeester van Karel V. Dat deze meerstemmige muziek bestemd was voor den huiselijken kring bewijzen de 'Prière devant le Repas' en 'Action des Grâces' van Jacob Clemens [5].

1) Voorlooper van de violoncel.
2) Voorlooper van de piano, ontstaan in Engeland, maar ook in de Nederlanden zeer populair.
3) Voorlooper van de piano.
4) Zie over het 'Livre. Septiesme' het artikel van B. v.d. Sigtenhorst Meijer in het Tijdschrift der Ver. v. Nederl. Muziekgeschiedenis, XV.
5) Bekend componist, waarschijnlijk geboren op Walcheren, †1556.

In de meeste liedboeken voor huiselijk gebruik uit Valerius' tijd vinden we geen muziek. De wijzen zijn boven elk lied aange-

geven door den beginregel van een ouder lied en niet door noten onder den tekst; men veronderstelde dus dat iedereen die melodieën kon zingen. Het pleit voor de muzikaliteit van onze voorouders, dat zij deze honderden voyzen uit het hoofd kenden.

Er waren ook liedboeken mèt muziek, waarvan Valerius' Gedenck-clanck (1626), Starters Friesche Lusthof (1621) en Camphuyzens Stichtelijke Rijmen (1624) de meest bekende zijn. Door deze en andere liedboeken zijn tallooze oude melodieën voor ons bewaard gebleven.

De dichters uit Valerius' tijd kenden ook die vele melodieën uit het hoofd. Coornhert, Roemer Visscher, Bredero, Hooft en onze latere 17e-eeuwsche dichters gaven bij hun kleinere lyrische verzen altijd een wijze aan waarop men hun tekst kon zingen. Van Bredero's verschillende liedboeken heeft enkel het ‘Boertigh Amoreus en Aandachtigh groot Liedtboek’ muziek.

Tegenwoordig wordt voor ons gevoel een gedicht er lang niet altijd mooier op als elk couplet (en er waren er soms heel veel) telkens weer wordt gezongen op dezelfde wijze. Bovendien pasten destijds tekst en melodie niet altijd even goed bij elkaar; maar er zijn ook melodieën die het prachtig bij den tekst doen, zooals Valerius ons bewijst. Men had toen blijkbaar best geduld om veel coupletten achter elkaar te zingen; de mentaliteit was veel naïever dan tegenwoordig en het leven was minder gehaast. De rederijkers waren immers ook zoo lang van stof.

Een milieu, waar veel en serieus werd gemusiceerd, was de Muiderkring, het brandpunt van ons litterair leven in de eerste helft der 17e eeuw. In het Muiderslot ontving de dichter P.C. Hooft - zooals bekend - vele letterkundigen en geleerden. Maar ook musici - vakmusici zoowel als goede dilettanten - waren daar zeer welkom, want Hooft was een hartstochtelijk muziekliefhebber. De bloeitijd van den Muiderkring kwam na Hoofts tweede huwelijk in 1627, dus kort na Valerius' dood. Maar de jeugd van Hooft, Constantijn Huygens, Anna en Tesselschade Roemer Visscher en anderen valt samen met den middelbaren leeftijd van Valerius. Uit enkele aanhalingen in zijn Gedenck-clanck blijkt dat Valerius de eerste werken van Hooft, Anna Roemers en Huygens kende. Op het Muiderslot werd van Hoofts eerste huwelijk af (1610) al gemusiceerd, want zijn vrouw, Christina van Erp, was een klavecimbelleerlinge van J.P. Sweelinck. Deze heeft Hooft en zijn jonge vrouw daar wel bezocht, meestal in gezelschap van een anderen leerling, Cornelis Plemp, een rechtsgeleerde. Verder kwamen later in Muiden wel musiceeren: Dirck Sweelinck, opvolger van zijn vader als organist van de oude Kerk te Amsterdam, - Joan Crabbe, organist te Delft, Gerbrandt van Blanckenburg uit Gouda en jonker Jacob van Eijck uit Utrecht, - beiden organist en daarbij fluitist, - Hendrik Jan Prins, organist te Medemblik -, verder uitstekende dilettanten als Tesselschade Roemer Visscher, de Antwerpsche Francisca Duarte, de Haarlemsche priester Joan Ban, Brosterhuyzen en Van der Burgh (beiden diplomaat, daarbij dichter) en - last not least - Constantijn Huygens. Deze was verreweg de beste musicus uit de latere jaren van den Muiderkring. Hij was een voortreffelijk zanger en luitspeler; zijn luit nam hij altijd mee op reis naar de verschillende hoven, waar de diplomatie hem bracht. Tijdgenooten schreven, dat zijn zang en spel den indruk maakten van groote bezieling. Hij componeerde zelf ook; van zijn ± 800 composities zijn slechts 39 psalmen en liederen bewaard gebleven, namelijk zijn ‘Pathodia sacra et profana’. Deze hebben een (onuitgewerkte) bas voor de theorbe of basluit. Constantijn Huygens heeft, evenals Joan Ban, door zijn composities willen medewerken aan het invoeren van den

nieuwen, Italiaanschen liedvorm in Nederland. De basnoten voor de luit, die men bij Huygens vindt, waren een uitvloeisel van de moderne manier van musiceeren, die ± 1600 in Italië tegelijk met de opera

ontstond. De nieuwe stijl bracht mee een andere wijze van begeleiden met accoorden, die door de bespelers van basluit, klavecimbel of gamba werden opgebouwd uit die aangegeven basnoten. Van de vele kerktoonsoorten had men er slechts twee overgehouden, n.l. de majeur- en mineurtoonladder, zooals wij die nu nog kennen. Bovendien wilde men meer eenheid tusschen tekst en muziek; dit werd door Huygens dan ook in zijn liederen toegepast. Deze nieuwe muziek was evenwel geen volksmuziek meer, zooals de vele oude liedjes, die iedereen kende; ze was het privilege van de beter gesitueerden en werd daardoor de oorzaak dat het volkseigene in de muziek verloren ging.

Het is hier niet de plaats om verder in te gaan op het musiceeren in den Muiderkring. Alleen op Huygens' liederen komen we straks nog even terug met betrekking tot Valerius' luitmuziek.

Ook buitenshuis hoorde men allerlei muziek. Daar waren b.v. in de steden de stadsmuzikanten of ‘schalmeispeelders’. Deze werden (zooals gezegd) aangesteld door de stedelijke overheid; zij waren verplicht op bepaalde uren te spelen op de trappen of voor de ramen van het stadhuis of de Waag en moesten ook geregeld ‘van den toren blaesen’, - dit alles tot vermaak van de burgers en ook ‘tot bevordering van het vreemdelingenverkeer’. Allerlei feesten werden opgeluisterd door deze stadspijpers; zij speelden bij plechtige inkomsten van vorstelijke personen, - bij schuttersoptochten, - bij de feestelijke maaltijden der vroede vaderen, en ook weleens bij orgeluitvoeringen in de kerk. De stadstrompers waren goed onderlegde musici. Vele uitstekende organisten bespeelden één of meer blaasinstrumenten en behoorden bij de stadsmuzikanten.

Een publiek vermaak waren ook de muziekherbergen, die men in de steden vond. Hier werden de liedjes van de speellieden afgewisseld door muziek van luiten, fluiten, violen en kornetten. Voor de muziekliefhebbers lagen daar verschillende instrumenten ter beschikking. Bredero hield dol veel van de Amsterdamsche muziektaveernen. Hij schreef: ‘'t gaet er so ondeuchdelijcke moy; - je soudt wilt worden, als gij 't hoort’. Welke melodieën er al zoo in die herbergen werden gespeeld en gezongen kan men zich voorstellen bij het doorspelen van de verzameling ‘Oude en nieuwe Hollandsche Boerenlietjes en Contradansen’, die ± 1700 te Amsterdam is gedrukt en die 996 melodieën bevat uit de 16e en 17e eeuw.

Zooals reeds is gezegd was er veel liefhebberij voor muziek-colleges, waarvan de leden op vaste tijden bijeenkwamen om te musiceeren. Zij zongen daar meerstemmige werken van Nederlandsche en buitenlandsche componisten en bespeelden ook verschillende soorten van de luit, fluit, gamba, viola en soms een klavecimbel, zooals o.a. blijkt uit de nagelaten inventaris van het Leeuwarder muziek-college. Bij voorstellingen en feestelijke ontvangsten werkten de muziek-colleges wel samen met de plaatselijke rederijkerskamers. Zoo vindt men in Starters Frieschen Lusthof een ‘Wellecomst-Liet’ gezongen in 1617 bij een intocht van Stadhouder Willem Lodewijk binnen Leeuwarden. Dit lied is opgedragen aan de Leeuwarder rederijkers en deze zongen (waarschijnlijk in combinatie met het muziek-college): ‘Daer wij met Sangen Vol blijtschap U ontfangen’ etc.

Tijdens Valerius' leven waren er muziek-colleges te Arnhem, Leeuwarden, Amsterdam en Deventer; later o.a. in Nijmegen, Utrecht, Groningen en Alkmaar.

De voornaamste musicus van een stad was destijds de organist, die meestal uitstekend onderlegd was. Deze werd aangesteld door het stadsbestuur op voorwaarde,

dat hij op geregelde tijden orgelbespelingen in de kerk zou houden. Met den eigenlijken kerkdienst had de organist echter niets te maken; het orgelspel als onderdeel van dezen dienst was zelfs verboden. In de 2e helft van de 16e eeuw was de zoogenaamde ‘orgelstrijd’ ont-

staan, die zich in de 17e eeuw voortzette, - soms op zeer heftige wijze. Het verbod van orgelspel tijdens den kerkdienst was één uit de reeks van vele besluiten, - genomen door kerkelijke synoden, - waardoor de Calvinisten verschillende kunstzinnige (soms weleens lichtzinnige) levensuitingen wilden verdrijven.

In Valerius' tijd was alléén het éénstemmig, onbegeleid psalmgezang in de kerk toegestaan. Gelukkig stond er tegenover de synodes menig stadsbestuur, dat het zich tot een cultureele verplichting rekende geregeld orgelbespelingen voor de burgerij te laten geven door den stadsorganist. Onze groote J.P. Sweelinck had als organist met den dienst in de Oude Kerk te Amsterdam niets te maken, maar gaf orgelconcerten, die druk bezocht werden evenals later die van zijn zoon Dirck, wiens ‘verquickende avontklancken’ door Vondel in een gedicht worden geprezen. Het stadsbestuur van Leiden was blijkbaar sterk overtuigd van den veredelenden invloed, die de orgelbespelingen van Cornelis Schuyt op de burgers uitoefenden, want in een ordonantie staat dat dit orgelspel mede dient om de menschen ‘temeer uyt herbergen ende tavernen’ te houden. In verschillende steden waren geregeld orgelbespelingen; dit is o.a. bekend van Amsterdam, Haarlem, Leiden, Den Haag, Delft, Deventer, Alkmaar, Utrecht, Groningen, Leeuwarden en Franeker.

Hoewel het Calvinisme sterk remmend werkte op verschillende kunstuitingen, werd door de orgelbespelingen in de kerken - buiten den dienst om - de ontwikkeling van de orgelmuziek weer bevorderd, vooral door de orgelwerken van J.P. Sweelinck.

De stadsorganisten waren soms ook tegelijk klokkenist. Toen er langzamerhand, naar het voorbeeld van Vlaanderen, overal in Noord-Nederland carillons kwamen in kerk- of stadhuistorens moesten de organisten dikwijls het carillon leeren bedienen en de speeltrommels kunnen ‘versteken’. Er was veel variatie in het carillon-repertoire; naar gelang van het jaargetijde liet dit toepasselijke melodieën hooren.

Ons nationaal karakter neigde destijds het meest naar intieme huismuziek. Men zocht de gezelligheid in eigen woning en de vele liedboeken uit dien tijd zijn ook te verklaren uit deze neiging naar huiselijk musiceeren. Het zou ons te ver voeren om hier dieper in te gaan op de talrijke liedboeken uit de 16e en 17e eeuw. Bij de geestelijke liedbundels namen de psalmboeken een voorname plaats in; verder vindt men naast vele protestante geestelijke liederen (die van Camphuyzen waren o.a. zeer geliefd) ook roomsch-katholieke bundels (b. v. die van Stalpert van der Wielen). Men zong verder minne- en drinkliedjes, Mei- en Kerstliederen, ambachtsliedjes en politieke liederen (zooals de geuzenliederen en die van Valerius' Gedenck-clanck). Er kwamen ook vele aparte liederen uit bij historische gebeurtenissen, - vaak als bijschrift bij een prent.

Uit al deze uitgaven blijkt de groote plaats, die het lied innam in het leven van onze voorouders. Ondanks de verschillende instrumenten die men bespeelde, heerschte de zang nog oppermachtig.

Met betrekking tot de andere liedboeken uit dien tijd kan men Valerius' Gedenck-clanck - wat de liedteksten betreft - het beste vergelijken met de geuzenliederen. Valerius' verzen zijn echter over het algemeen veel beter. De geuzenliederen zijn meer volksliedjes; daardoor hebben ze vaak een eigen karakter en bekoring, maar men vindt hier naast echte volkspoëzie ook veel kreupelrijmen. Ze zijn dikwijls door de geuzen zelf gemaakt, - mogelijk ook wel door een liedjeszanger of een rederijker, - en lang niet altijd passen de teksten goed op de voyzen. Deze laatste zijn evenwel belangrijk, omdat ze voor het grootste deel van

Nederlandschen oorsprong zijn; het zijn wijzen, die het volk allang kende en waarvoor men dus in de Geuzenliedboeken geen

melodie behoefde af te drukken. Valerius richt zich met de luit-tabulatuur van zijn ‘nieue liedekens’ tot de gegoede standen; hij heeft zijn eenvoudige citer-muziek blijkbaar meer voor de kleine burgerij bedoeld. De liederen van den Gedenck-clanck hebben over het algemeen veel minder coupletten dan de Geuzen-liederen, die er soms ongeloofelijk veel hebben - tot 35 toe. De Gedenck-clanck bevat zelfs 4 liederen van één couplet.

Valerius moet als jonge man in Vere wel contact hebben gehad met de Zeeuwsche Watergeuzen. In zijn liedboek heeft hij echter maar drie geuzenliederen overgenomen, n.l. het Wilhelmus, ‘Maximiljanus de Bossu’ en ‘Hoort allegaer Hoe datmen klaer’, dat gemaakt is op de bevrijding van Walcheren.

Bij Valerius vindt men nog geen 5% terug van de ruim 160 verschillende melodieën der geuzenliedboeken. Wat strekking betreft hebben Valerius' verzen veel overeenkomst met de Geuzenliederen, want zij zijn behalve anti-Spaansch dikwijls ook anti-katholiek. Valerius is evenwel veel gematigder. Hij bekeek de gebeurtenissen van een streng-protestant oogpunt - dus eenzijdig - en hij toont zich in zijn liederen een product van zijn omgeving en zijn tijd. Het ging sinds de reformatie, wat het geloof betreft, nog altijd hard tegen hard, vooral in de tweede helft van de 16e eeuw. Zoo ging het ook in den oorlog, want tegenover de gruweldaden van de Spanjaarden, die onder Bossu Rotterdam uitmoordden, stond de wreedheid van den Geuzenadmiraal Lumeij. In den Gedenck-clanck schrijft Valerius, sprekende over een zeeslag, waar de geuzen de overwonnen Spanjaarden in zee wierpen, met grimmigen humor: Wij leerden hun de Courante ‘overboord’, - dit wreede spel dus vergelijkend met een dans. Van beide kanten gaf men geen kwartier en in vele kringen laaide de geloofsstrijd telkens weer op. Er zijn in dien tijd evenwel ook voorbeelden van groote wederzijdsche verdraagzaamheid. Men vond die vooral in de meer ontwikkelde kringen en in die der kunstenaars en geleerden. Door de gemeenschappelijke belangstelling in kunst en wetenschap vielen de geloofsverschillen weg; men voelde dat men gezamenlijk de cultuur van de nieuwe republiek opbouwde. Zoo was ook de Muiderkring een voorbeeld van verdraagzaamheid. P.C. Hooft ontving daar verschillende katholieke vrienden, zooals Cornelis Plemp, den priester Joan Ban, de later roomsch geworden Tesselschade en anderen.

Valerius wordt in zijn liederen geïnspireerd door zijn geloof; hij is hiervan geheel vervuld. Vele van zijn vrome teksten spreken evenwel tot iedereen, zooals ‘O Heer, die daer des Hemels tente spreyt’, ‘Wilt heden Nu treden Voor God den Heere’ en vele andere verzen.

Starters Friesche Lusthof (1621), het liedboek dat, wat de melodieën aangaat, het beste met den Gedenck-clanck kan worden vergeleken, vertoont in zijn teksten een geheel verschillend karakter, want behalve enkele ernstiger liederen bevat dit liedboek voornamelijk minne- en drinkliedjes. Deze beide liedboeken hebben evenwel een 25-tal melodieën gemeen. Vergelijkt men daarentegen den Gedenck-clanck met andere liedbundels, zooals b. v. die van Bredero, - die veel meer oud-Nederlandsche voyzen gebruikte, - dan is er maar zeer weinig overeenkomst wat de wijzen betreft. In vergelijking met het liedboek van een anderen Zeeuw, den ‘Druyventros der Amoureusheyt’ van Lenaerts van der Goes uit 1602, vindt men slechts een paar eendere wijzen, o.a. ‘Come again’ van John Dowland, en ‘Soet, soet Robbertgen’.

Uit de groote overeenkomst van de melodieën bij den Frieschen Lusthof en die van den Gedenck-clanck zou men kunnen concludeeren, dat Valerius Starters liederen

heeft gekend, - al verscheen diens liedboek eerst 4 jaar vóór Valerius' dood. Maar verschillende liederen van Starter waren vóór 1621 al gepubli-

ceerd. In ‘Apollo of Ghesang der Muzen’ (Amst. 1615) is opgenomen ‘Snachts doen een blauw gestarde kleet’ en in ‘'t Vermaec der Ieughd’ (Franeker 1616) kwamen 14 liederen van Starter voor, waarvan men de wijzen bijna alle bij Valerius terugvindt - hier en daar zelfs aangeduid door beginregels van Starters verzen (‘'s Nachts doen een blauw gestarde kleet’ - ‘Datmen eens van drincken spraeck’ - ‘O Angenietje’). Het lijkt mij waarschijnlijk, dat de Zeeuwsche notaris voyzen van den Leeuwarder dichter heeft overgenomen [6].

Bij het beschouwen van de door Valerius gebruikte melodieën valt het direct op, dat deze voor het overgroote deel van buitenlandsche afkomst zijn. De Nederlandsche wijzen zijn geheel in de verdrukking geraakt; op een totaal van 76 liederen geeft Valerius 14 Nederlandsche ‘stemmen’ aan, waarvan eenige nog weer van buitenlandsche origine blijken te zijn [7]. Voor het grootste deel heeft hij Fransche en Engelsche voyzen aangegeven en verder nog eenige Italiaansche en Duitsche wijzen. Men heeft het achterna zeer betreurd, dat Valerius zoo weinig oude vaderlandsche melodieën heeft gebruikt. Maar de invloed van de Renaissance in de muziek had hier tot gevolg, dat men die graag een buitenlandsch cachet gaf. Door de keuze van zijn melodieën kwam Valerius tegemoet aan den smaak van het publiek en daar Vere destijds vele Fransche en Engelsche inwoners had en bovendien een druk scheepvaartverkeer op Schotland en Frankrijk, is het geen wonder, dat Valerius daarvan den invloed onderging. Vere had destijds werkelijk internationale allures.

De Nederlanden ondergingen trouwens al sinds de 15e eeuw muzikale invloeden van buiten. Klein als zij waren konden zij daaraan ook moeilijk ontkomen. In den oorlog met Spanje waren zij het tooneel van den strijd, en de krijgsbenden van leger en vloot bestonden voor een groot deel uit allerlei buitenlanders. Ook waren de Nederlanden een pleisterplaats voor doortrekkende reizigers. Door het levendig scheepvaartverkeer, vooral met Engeland, was het geen wonder, dat de wijzen van soldaten- en zeemansliedjes hier werden overgenomen. Omgekeerd vindt men in Engeland de sporen van Nederlandsche liedjes en gezegden, o.a. in enkele tooneelstukken. In Shakespeare's ‘Winter's tale’ komt de melodie ‘Hanskin’ voor, evenals in het Fitz-William Virginal-Book [8]. Dit is het wijsje ‘Hansken is so frayen gesel’, dat in Nederland zeer populair was.

Vele melodieën waren toen internationaal; men treft ze in Fransche, Duitsche, Engelsche en Nederlandsche liedboeken aan. De wijze ‘Est ce (Mars) le grand Dieu des alarmes’ (het bekende: Wie gaat mee over zee, Hou je roer recht) staat bij Valerius aangegeven bij de Fransche stemmen, maar het is de melodie van een nòg ouder Engelsch zeemansliedje ‘The new Sa-Hoo’.

De Fransche invloed op de Nederlandsche zangwijzen dateert al uit den tijd van het Bourgondische huis. De Vlaamsche steden beleefden toen een tijdperk van groote welvaart. De algemeene bloei manifesteerde zich ook in de muziek en het is geen wonder dat de Fransche voyzen hun weg vonden naar de Nederlanden.

In de 16e en 17e eeuw studeerden vele jonge Nederlanders aan Fransche universiteiten en brachten Fransche liederen en luitmuziek mee terug. In het album

6) Starter is, voordat hij voorgoed uit Nederland vertrok, in Maart 1624 naar Middelburg gereisd. De groote bekendheid van Starters liederen kan best hebben geleid tot een ontmoeting tusschen Starter en Valerius, die in de Zeeuwsche hoofdstad vele relaties had.

7) Zie J. Pollmann, ‘Ons eigen volkslied’, blz. 112-113.

8) Een bundel vroege klaviermuziek.

amicorum van den bekenden 16e-eeuwschen luitmeester Morel te Orléans stonden vele zinspreuken en teekeningen van Nederlandsche studenten, die bij hem luitles hadden genomen.

Bovendien kwamen er in de 16e eeuw duizenden réfugié's naar de Noordelijke Nederlanden, - niet alleen uit Frankrijk, maar ook uit Zuid-Nederland.

In Zeeland was men wat de muziek betreft allicht Zuidelijk georiënteerd. Het verkeer met Antwerpen was gemakkelijk en van deze stad met haar enthousiaste muziekbeoefening, haar vele drukkers van lied- en luitboeken en bekende instrumentmakers ging natuurlijk een sterken invloed uit op de Zeeuwsche steden.

Het zou ons te ver voeren om de afkomst na te gaan van alle melodieën, die Valerius in zijn Gedenck-clanck heeft gebruikt. Wij moeten ons dus tot enkele bijzonderheden bepalen.

Bij de ‘stemmen’ in den Gedenck-clanck treffen ons de vele danswijzen, meest van Fransche afkomst. Valerius geeft als melodieën aan: Pavanes, Courantes, Almanden, Gaillardes, Branles, Balletten, een Bourrée (La Borée), la Morisque, etc. De oude dansen werden evengoed gezongen als gespeeld; dit was een heel oud gebruik. Men maakte vóór 1600 en nog lang daarna weinig onderscheid tusschen vocale en instrumentale muziek. Er stond bij vele bundels vermeld: ‘om te singhen oft te spelen’.

Frankrijk gaf sinds lang den toon aan, wat den dans betreft. Men stelde er in de Nederlanden en ook in Engeland een eer in op de Fransche manier en op Fransche melodieën te dansen, - al liet Shakespeare in zijn tooneelstukken spottend spreken over ‘French fiddles, songs and dances’. De oudere Engelsche danswijzen hebben soms weer een Franschen oorsprong. Valerius' voyzen voeren ons hier en daar terug naar Fransche hofkringen, zooals de ‘Almande Monsieur’ [9] en ‘La Dolphinée’ (in andere bundel s‘La Daulphine’). Deze laatste wijze werd door verschillende onzer dichters gebruikt, o.a. door Starter en Vondel. Het is een aardige, wiegende melodie, die goed past bij Valerius' spottenden tekst, waarin Alva als vogelvanger wordt voorgesteld (blz. 56). Bij de dansmelodieën geeft Valerius enkele Pavanes aan: de Duitsche ‘Pavane Medelyn’; verder de Pavane Philippi, de Pavane Lachrime en de Pavane d'Espagne, - alle drie van Engelsche herkomst. Valerius gebruikt dus geen Fransche Pavanes, hoewel die destijds in de Nederlanden zeer geliefd waren. De Pavane was een langzame statige dans van aristocratische allure; vorsten droegen hierbij ‘grand manteau et robes de parade’; de edellieden baret en degen. Meestal werd de Pavane gevolgd door een vluggere Gaillarde; deze bestond uit 3, de Pavane uit 4 maatdeelen. Valerius geeft ook eenige Gaillardes als liedwijze aan, o.a. de ‘Gaillarde Maurice’ bij het lied over den aanslag op het leven van Prins Maurits (blz. 241). Deze Gaillarde heeft nog een anderen titel: ‘Waer mach myn herteken wesen’, en is dus blijkbaar niet speciaal voor den prins gemaakt, naar het voorbeeld der vele buitenlandsche ‘lijfdeunen’: Mrs. Mary Hofmans Almand; Almande Prins de Parma; Almande Monsieur; The King's hunting Jigg, enz. Bij het lied op de afzwering van Filips II gebruikt Valerius een Antwerpsche Passamezzo (Paszemeze d'Anvers) waarvan de beweging tweemaal zoo vlug is als die van de Pavane.

Bij de Courantes treffen ons de ‘Courante Françoyse’, een charmante melodie, die men ook bij Starter en Vondel vindt (blz. 255). Verder geeft Valerius o.a. nog aan een ‘Fransche Courante’ of ‘De Mey die komt ons by seer bly’ (blz. 267). Deze frissche, naïeve melodie was een van de in Nederland meest geliefde Meiliedjes en stond op vele carillons. Nog heden kan men in Mei dit liedje hooren klinken van het kerk-carillon te Gouda.

9) De oudste broer van den koning werd Monsieur genoemd.

Valerius heeft de muzikale beteekenis van de door hem gekozen melodieën goed aangevoeld. Zijn verzen geven aan de danswijzen vaak een dieperen zin. Hij gebruikt ook verschillende Allemandes als ‘stemme’. De Allemande, een oude Duitsche dans, was hier zeer in trek. Valerius' ‘Almande Guerre, guerre

gay' past mooi bij het lied op het ontzet van Leiden (blz. 86). De 'Kits Almande', die is aangegeven bij de 'Almanden' (tafel blz. 4), gebruikt Valerius bij het danklied na den slag bij Nieuwpoort (blz. 180). Starter geeft deze(instrumentaal gedachte)melodie aan bij zijn gedicht op de verovering van Bergen op Zoom.

Ook bij de verschillende Fransche en Italiaansche 'Balletten' vinden wij kostelijke voyzen. Bij 'O Heemskerck! noyt u kloecke daet Uyt ons gedachten gaet', het lied op Heemskercks overwinning bij Gibraltar, is de 'Ballet'-wijze uitstekend gekozen. Het rhythme van de oude melodie klinkt overtuigend bij Valerius' gedicht. 'Ballet' beteekent hier: danslied.

De wijze 'La Morisque' is eveneens een danslied. De Morisques (origineel een Moorendans, die werd gedanst door een man met zwartgemaakt gezicht en versierd met linten en rinkelende bellen) zijn de oorsprong van de Engelsche Morris-dansen, die tegenwoordig ook in Nederland weer gedanst worden.

Valerius kiest bij zijn liederen verder nog vele bekoorlijke Fransche voyzen. Het is hier niet de plaats om in te gaan op de afkomst van al deze melodieën. Bij het loflied op de Pacificatie van Gent neemt Valerius de bekende charmante Brunette: 'Quand la bergère'; verder is o.a. ook de fiere, krachtige melodie van het vermanende 'O Nederland! let op u saeck' (blz. 99) van Fransche afkomst, hoewel deze is opgenomen (als ''s Nachts doen een blauw gestarde kleet') bij de Nederlandsche wijzen.

Valerius heeft ook de melodie van het Wilhelmus aangegeven bij de Nederlandsche stemmen; deze is echter voortgekomen uit een Fransche wijze. Het Wilhelmus is een van de drie liederen, die Valerius heeft overgenomen uit de Geuzenliedboeken. In alle bundels hiervan komt het voor en het blijkt dus een echt volkslied te zijn geweest; de melodie is afgeleid van een ouder lied, dat gezongen werd bij het beleg van Chartres in 1568 en werd dan ook meestal aangeduid als 'de wijze van Chartres'. De eerste maten hiervan zijn waarschijnlijk weer ontstaan uit een trompetsignaal. Er bestonden verschillende notaties van deze oude melodie, maar die van Valerius verschilt nogal veel van de oudst bekende. Over de wijze van Valerius is veel geschrijf geweest; verschillende musicologen betreurden het, dat Valerius deze melodie in een veranderden vorm neerschreef. Mijns inziens is dit evenwel een verandering ten goede. Het gaat hier niet om de vroegste, maar wèl om de mooiste wijze van dit lied, en dat is die van Valerius ongetwijfeld. Een volkswijze als het Wilhelmus is een levend iets; de melodie werd mondeling overgenomen door verschillende geslachten en ons volkskarakter bepaalde ten slotte ook het karakter van deze melodie. Zulk een volkslied evolueert met de tijden mee. Het Wilhelmus was ook in het buitenland populair. In 1582 verschenen er Fransche en Duitsche vertalingen van. De melodie was als zangwijze zeer geliefd; in de meeste 17e-en 18e-eeuwsche liedboeken vindt men deze als wijsaanduiding; zij werd ook veel gebruikt als danswijze.

Toen in 1579 Prins Willem van Oranje te Antwerpen per schip feestelijk werd ingehaald, speelden de stadsmuzikanten op de voorplecht het Wilhelmus: 'Op 't voorcasteel van den voorschreven schepe stonden die stadt-spelieden op schalmeijen ende cornetten soo lustich en spe(e)lden oock het liedeken van sijn Excellentie met vijf partijen' (dus vijfstemmig).

De meeste oude notaties van het Wilhelmus verschillen nogal wat met die van Valerius. Of deze het lied op die manier heeft hooren zingen of dat hij zelf kleine veranderingen hierin aanbracht weten wij niet. Hoofdzaak is, dat het in Valerius'

mooie notatie ons Nederlandsche volkslied is geworden. Men wordt altijd weer getroffen door die fiere, statige melodie met haar wisselende maat en ik wil hier even aanhalen wat de Zuid-Nederlander Flor. van Duyse in 1896 schreef naar aanleiding van ons tegenwoordig volkslied: ‘Door het met Oranje's geest bezielde

Nederlandsche volk, dat hierin zelf de groote componist was, werd het oude 'lied van Chartres' tot Wilhelmus-melodie omgeschapen. Waar wij deze te hooren krijgen rijst onmiddellijk des grooten Zwijgers beeld voor onze oogen, zooals hij daar leed en streed voor de vrijheid en onafhankelijkheid des Vaderlands. Het Wilhelmus verpersoonlijkt Nederland en Oranje en zal steeds, zoowel wat de melodie als de woorden aangaat, een sieraad blijven voor onzen ouden liederschat' [10].

De Engelsche invloed op de zangwijzen van Valerius is nog sterker dan de Fransche [11]. Onder de regeering van koningin Elizabeth stond de muziekbeoefening in Engeland op een zeer hoog peil. Bij een goede opvoeding hoorde daar in de eerste plaats de muziek en men zou zich schamen als men een partij van een madrigaal of ander meerstemmig lied niet van het blad kon meezingen. Maar ook het volk zong naast vele ambachtsliederen meerstemmige canons of 'catches'. Shakespeare is absoluut historisch als hij schrijft, dat één marskramer en twee boerenmeisjes samen een 3-stemmige catch kunnen zingen.

Naast den zang beoefende men het instrumentale spel. Voor het virginaal, een klein klaviertje, dat bijzonder geliefd was, werd speciale muziek gecomponeerd. Ook de luit was in Engeland zeer populair en hiervoor werd eveneens veel gecomponeerd, o.a. door den beroemden John Dowland, van wien Valerius heeft overgenomen de melodie 'Come again' [12] uit het 1st Book of Ayres (1597) en de Pavane Lachrime [13] (1605) uit 'Seven Teares' (zeven Pavanes, oorspronkelijk geschreven voor 4 luiten of strijkers).

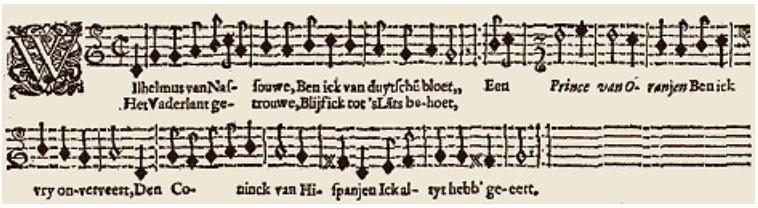

In plaats van 'tot's Lants behoet' zingt men nu de variant 'tot in den doet'.

Naast virginaal en luit werd de citer in Engeland ook veel bespeeld; in de barbierswinkels lagen deze instrumenten klaar voor de klanten om er zich onder het wachten den tijd mee te

10) Zie verder over deze melodie: 'De noteering van het Wilhelmus' door K.Ph. Bernet Kempers in 'De Wereld der Muziek', Jan. 1941 en het Tijdschrift der Ver. v. Nederl. Muziekgeschiedenis, V.
11) In verschillende Zeeuwsche steden waren destijds 'Walsche' en Engelsche kerken.
12) In Coers' uitgave van den Gedenck-Clanck geeft de bewerker ten onrechte een opmaat aan het begin. Een bundel 'Elizabethan songs', dien ik raadpleegde, klopt met Valerius' versie van deze melodie.
13) Bij Dowland: 'Paduana Lachrimae'.

korten. Bij Shakespeare wordt gesproken over: a cittern that is common to all men.

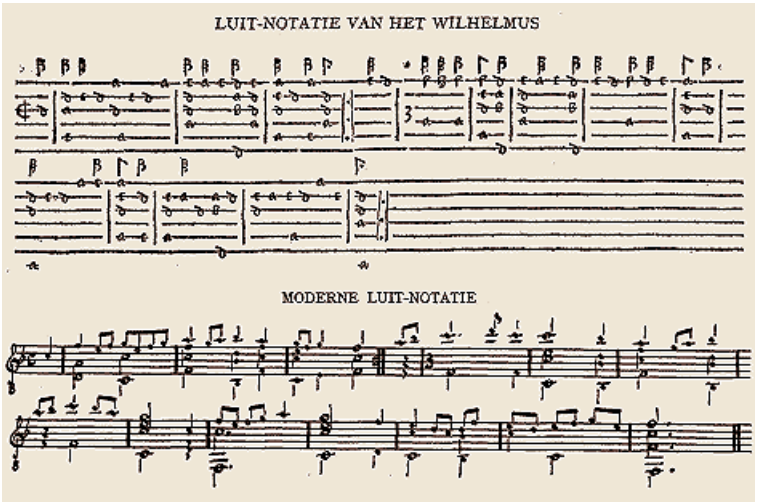

Van vroeger tijd dateeren al de vele Engelsche matrozenliedjes, die hier door het drukke handelsverkeer gauw werden overgenomen; ook de Engelsche soldaten in Nederlandschen dienst brachten hun liederen hierheen. Bovendien kwamen hier veel Engelsche kooplui, studenten en verder verdreven dissenters. Vere had, zooals gezegd, sinds lang een belangrijk aandeel in

Judith Leyster: Luitspeler.

het binnen- en buitenlandsche scheepvaartverkeer en Valerius zal door zijn werkkring stellig veel Engelschen hebben ontmoet. Valerius heeft ook in de keuze van zijn Engelsche voyzen blijk gegeven van fijnen muzikalen smaak. Soms is het zelfs alsof de wijzen bij den tekst zijn gemaakt in plaats van omgekeerd. Een voorbeeld hiervan is de 'Gallarde Suit Margriet' (Gaillard Sweet Margaret), die Valerius als melodie aangeeft bij het ontroerende lied: 'O Heer, die daer des Hemels tente spreyt'. Dit werd door Valerius geschreven als danklied voor de aangeboden hulp van koningin Elizabeth in 1585. De eenvoudige gedragen melodie en de vrome tekst vormen hier een buitengewoon treffend geheel. Het is een der hoogtepunten uit den Gedenck-clanck, evenals het plechtige: 'Wilt heden Nu treden Voor God den Heere', een Nederlandsche melodie.

Jan Steen: De Muziekmeester. Klavecimbel, op den achtergrond luit.

Vers en voys gaan ook kostelijk samen in het bekende: 'Merck toch hoe sterck', geschreven na het beleg van Bergen op Zoom in 1622. De fiere melodie krijgt hier een dreigend en dreunend rhythme door den krachtigen tekst met zijn prachtige binnenrijmen. Het is een geïnspireerd en sterk volkslied. De oudst bekende Engelsche tekst hiervan begint met de woorden: 'What if an houre or a moneth (monthe) or a daye'. Het schijnt evenwel een nòg ouder Engelsch zeemanslied te zijn geweest. Waarom Valerius deze wijze 'Comedianten dans' noemt is onbekend. Fl. van Duyse veronderstelt dat deze is overgenomen van de Engelsche komedianten, die in 1611 gedurende geruimen tijd voorstellingen gaven te Amsterdam, en dat die voys daarna hier is ingeburgerd.

In dien tijd waren er bepaalde droevige wijzen, die bij treurliederen werden gebruikt. Een voorbeeld hiervan is de zeer oude klagende voys 'Com Sheapherders deck your heds' (blz. 220) die Valerius gebruikt bij de verovering van Bohemen. Starter geeft in zijn Frieschen Lusthof deze voys aan bij het lied op den dood van

stadhouder Willem Lodewijk van Nassau. Verder werd de beroemde ‘Pavane Lachrimae’ van John Dowland eveneens voor droevige teksten gebruikt. Valerius geeft deze melodie aan bij het treurdicht over den moord op koning Hendrik IV door Ravaillac. Men vindt deze wijze verder o.a. nog terug bij Camphuyzen en in het luitboek van Thysius (het geschreven luitrepertoire van een Leidschen luitenist uit ± 1600). De Pavane Lachrimae is voor orgel of klavecimbel bewerkt door J.P. Sweelinck. Deze componeerde ook variaties op de bekende Engelsche voys ‘Fortune’. Valerius gebruikt deze wijze voor het aandoenlijke lied op den dood van Willem den Zwijger: ‘Stort tranen uyt, schreyt luyde! weent en treurt’ (blz. 134). De oude wijze komt hier mooi bij Valerius' innig gevoelden tekst over het verlies van den Vader van het verdrukte Nederlandsche volk, - van hem, die evenals de zon ‘ons licht te wesen plag’. Men vond deze Engelsche melodie in de meeste Nederlandsche liedboeken. Het is evenwel niet dezelfde voys, die men vindt aangeduid als ‘Fortuyn eylaes bedroeft’; Valerius noemt haar dan ook ‘d'Engelsche Fortuyn’.

Van de wijze ‘Engels Farwel’, die Valerius gebruikt voor het klaaglied ‘Almachtig God’ en die men ook vindt bij Starter en Camphuyzen, heeft Jaques Vredeman, muziek-meester der stad Leeuwarden, een 4-stemmige bewerking gemaakt [14)]. Van de ‘Pavane d'Espagne’ geeft Valerius een zetting voor drie luiten. Deze - toen zeer bekende - Pavane (van Engelsche herkomst) is o.a. door Bredero als liedwijze gebruikt en door J.P. Sweelinck bewerkt voor orgel of klavecimbel. Men ziet dus hoe algemeen verspreid deze Engelsche melodieën waren.

De Pavane Philippi, die Valerius ook als ‘stemme’ kiest, staat

14) Deze komt, met nog vier andere liedbewerkingen van Vredeman, voor in de Amsterdamsche uitgave van het ‘Livre Septiesme’ uit 1608.

niet in betrekking tot Filips II, maar is gecomponeerd of bewerkt door den virginalist Peter Philips in 1580. Bij dit merkwaardige klaaglied (‘Als God syn volck besoeckt met harde straf’ blz. 138) geeft Valerius een eigenaardige indeeling van de woorden op de muziek, die niet overal goed klinkt. In Coers' uitgave van den Gedenck-clanck (Liederen van Groot-Nederland, 1931) is de maatverdeeling beter zingbaar, - maar de baspartij, die Valerius erbij aangeeft, klopt enkel met Valerius' notatie. Boven ‘Geluckig is het Land’, dat Valerius schreef naar aanleiding van de verovering van verschillende steden door prins Maurits, staat de wijze ‘Op de Engelsche Min’ aangegeven. Dit is een voorbeeld van een frissche, opgewekte melodie, die uitstekend bij den tekst past. Ook de luit-tabulatuur hiervan is bijzonder aardig.

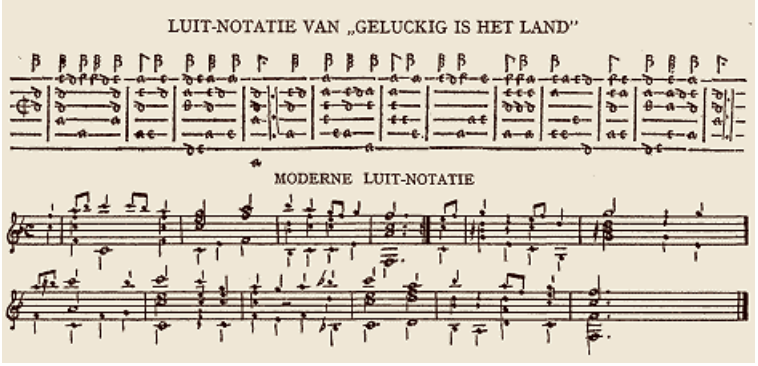

Bij het klaaglied om de verovering van Maastricht geeft Valerius als wijze aan: Engels Bara vastres drom. Volgens van Duyse is dit een verbastering van ‘Bara Faustus' dreame.’ Voor het spotlied op Alva's standbeeld, dat deze in 1569 te Antwerpen had laten oprichten (volgens Valerius was Alva hier voorgesteld staande op een groep Nederlanders, waarvan de ledematen waren afgehouwen), gebruikt Valerius de bekende ‘Cobbler's Jig’, dus den dans van de schoenlappers. Dit ‘Engels

Lapperken', een frissche aardige wijze, was hier allang populair.

Italiaansche wijzen zijn er maar weinig in den Gedenck-clanck. 'Sei tanto gratioso' was vóór 1600 al bekend. Bredero gebruikt deze voys o.a. voor het afscheidslied, waarin hij zijn geliefde vaarwel zegt, als zij op reis gaat met het 'bruyne schip, gemeert aan d'Amsterdamsche palen'. Door Valerius is deze melodie gekozen bij 'Men siet Gods kercke groeyen'. Het is evenwel jammer dat hij dit lied in vieren heeft genoteerd in plaats van in drieën. Zooiets komt evenwel vaker voor in dien tijd; men deed dit bij de dansen ook. Starter gebruikt dezelfde wijze voor 'Mijn soete Koniginne' [15]. De Italiaansche wijze: 'Chi guerregiar desia' bij 'Wat heeft God wond're daden' is zeer treffend en past mooi bij den gedragen tekst. De luitbegeleiding hiervan is de beste uit den Gedenck-clanck; deze is, in modern notenschrift overgebracht, te vinden op blz. LXII van deze inleiding. Bij de wijze 'Questa dolce Sirena' (ook door Starter in zijn Frieschen Lusthof gebruikt) geeft Valerius eveneens een volle accoord-begeleiding voor de luit. Valerius schrijft erbij 'Ballet', waarschijnlijk omdat deze melodie voorkomt in de 'Balletten' van den Italiaan Gastoldi [16]. Bij 'Sonatemi un balletto' heeft Valerius een heel goede bas aangegeven. Aan het geringe aantal Italiaansche voyzen kan men zien, dat de nieuwere Italiaansche muziek in Valerius' omgeving nog lang niet den alles overheerschenden invloed had, dien zij later in Nederland zou krijgen.

Duitsche melodieën zijn er nog minder dan Italiaansche. De kernachtige wijze 'Pots hondert duysent' of 'Almande Pekelharing' bij het fiere loflied op 'd'Hollander end'de Zeeuw'' noemt Valerius bij de Nederlandsche voyzen en ook bij de Allemandes. Volgens Fl. van Duyse is deze melodie van Engelsche, volgens dr J. Pollmann van Engelsche of Duitsche afkomst. Wat de 'Pavane Medelyn' betreft, hiervan is de oorsprong moeilijk na te gaan. Bij 'Medelyn' denkt men aan het bekende oud-Duitsche lied, 'Braunes Mägdelein', 'Bruynsmedelijn' of 'Frisch meechdeling', dat veel in Nederlandsche liedboeken voorkwam en ook als Almande werd gebruikt. Valerius' Pavane Medelyn heeft evenwel met deze wijze niets gemeen en is veel langer. Van Duyse noemt nog de melodie 'Mir ist ein schöns braun Meydelin'. De voys die Valerius gebruikt is m.i. zeer oud en merkwaardig door de maatwisseling. [17].

Als men de opgave van de 'stemmen' vóór in den Gedenck-clanck bekijkt, vindt men daar 14 Nederlandsche wijzen aangegeven. Dit aantal is evenwel nog geflatteerd. Valerius heeft te goeder trouw gemeend, dat deze voyzen van Nederlandsche afkomst waren, omdat hij die in zijn omgeving als zoodanig kende. Achteraf blijkt evenwel dat hierbij toch nog eenige van buitenlandschen oorsprong zijn, zooals reeds gezegd is van het Wilhelmus. Daar is bijvoorbeeld: 'Windeken daer het bosch van drilt', de beginregel van een vers van den jongen Hooft. Dit was echter de Fransche wijze 'J'aimerai toujours ma Philis'. Verder: 'Schoonste Nimphe van het Wout' (Quand ce beau printemps je voy); ''s Nachts doen een blauw gestarde kleet' is de beginregel van een bekend vers van Starter, waarvan de melodie tot nu toe werd toegeschreven

15) Men vindt deze mooie melodie, in drieën genoteerd, in 'Lied en luit' van Mevr. W. Brom-Struick. Bij Coers' uitgave van de Gedenck-Clanck-liederen is Valerius' maatindeeling gehouden, maar de slechte declamatie is hier verbeterd.

16) 1ste druk Venetië 1593, gevolgd door vele herdrukken te Antwerpen en Amsterdam.

17) In de in noot 14 genoemde uitgave van Coers worden verbeteringen in de declamatie van dit lied aangegeven.

aan J. Vredeman. Deze wijze wordt evenwel in ‘Apollo oft ghesang der Musen’ aangeduid als: ‘Je dirai gi (si?) le jour la ra la’.

Van de overblijvende Nederlandsche voyzen zijn in 't bijzonder

nog te noemen ‘Sal ick noch langher met heete tranen’, een gedragen melodie, die Valerius gebruikt bij den tekst: ‘Hoe groot (o Heer) en hoe vervaerlic’. Merkwaardig is het evenwel, dat Valerius dit lied noteert in vieren, terwijl de melodie veel beter klinkt in drieën, zooals zij ook is opgenomen in het Nederlandsch Volksliederenboek [18]. In den Gedenck-clanck staat boven dit lied met kleine lettertjes: volte. Dit is dus weer een danslied, want de ‘volte’ is een langzamere vorm van degaillarde. Camphuyzen geeft bij deze melodie dezelfde maatverdeeling als Valerius.

Van de voys ‘Het was een ryck mans borgers zoon’ bestaan enkele varianten; Valerius geeft een frissche en levendige notatie van dit oude lied. In de luitpartij wordt de melodie sterk ‘gecolloreerd’.

De wijze van ‘Maximilianus de Bossu’ is waarschijnlijk een psalmwijze. De melodie vari dit ‘claegh-liedeken van den Grave van Bossu’ na het verlies van den zeeslag in het Hoornsche Hop (1573) werd al eerder gezongen - op een anderen tekst - na den slag bij Heiligerlee in 1570.

‘Hoort allegaer, hoe datmen klaer’, gemaakt na de overwinning van de Watergeuzen in 1574 en de ontruiming van Zeeland, was blijkbaar een Nederlandsche melodie. De oorsprong hiervan is nog niet gevonden. Deze wijze vindt men ook aangegeven in ‘Een niew geusen lietboek’ uit 1581. Valerius schrijft over dit lied: ‘Ende over de heerlijcke victorie te water, is in dese tydt een fraey Liedeken gemaeckt, ende over al gesongen, het welcke daer om hier mede ingesloten wert’.

Bij de Nederlandsche stemmen vinden wij nog een statigen Studentendans (‘Al uwe boos' aenslagen’, zie blz. 42). ‘Ghy die my met u braef gelaet’ is een bekoorlijke wijze, die aan de beweging van een Courante doet denken (blz. 83).

De allermooiste oud-Nederlandsche wijze uit Valerius' Gedenck-clanck is die van het lied ‘Wilt heden Nu treden Voor God den Heere’. Dit is de oude stemme ‘Hey! wilder dan wilt, wie sal mij temmen’, die nog onder verschillende andere namen bekend is. ‘Wilt heden Nu treden’ is het dichterlijke danklied, dat Valerius schreef na de vele opeenvolgende overwinningen van Prins Maurits in 1597. Uit dankbaarheid voor deze ‘treffelijke victorien’ werden bid- en dankdagen gehouden, en gedenkpenningen geslagen. ‘Wilt heden Nu treden’ is een ontroerend lied; de vrome, geïnspireerde tekst past buitengewoon mooi bij de nobele, waardige melodie. Van alle voyzen uit den Gedenck-clanck is deze het meest en het verst verspreid, hoewel zij eerst sedert 1871 in Nederland weer gezongen werd, na de publicatie van een bundel Valerius-liederen door Dr A.D. Loman. Deze liederen zijn daarna in Weenen bekend geworden. Vooral ‘Wilt heden Nu treden’ werd daar veel gezongen, nadat in 1877 het Wiener Gesangverein dit lied vierstemmig uitvoerde, in een zetting van Ed. Kremser, op een tekst van Jos. Weijl: ‘Wir treten zum beten vor Gott den Gerechten’. Daarna werd het in Duitschland bekend. In 1893 heeft keizer Wilhelm II het laten opnemen in Duitsche volkszangbundels. In hetzelfde jaar verscheen in Nederland een tweede uitgave van de genoemde Valerius-liederen - nu in de bewerking van Dr A.D. Loman en Jhr Mr J.C.M. van Riemsdijk. In 1894 werden te Leipzig uitgegeven: Sechs altniederländische Volkslieder aus der Sammlung des Adrianus Valerius vom Jahre 1626. Zij werden zeer populair en er kwam een tweestemmige zetting uit van Gustav Jensen voor schoolgebruik. Het zijn dezelfde

18) En in Coers' uitgave van den Gedenck-Clanck.

liederen die door Ed. Kremser vierstemmig waren bewerkt [19]; zij werden in Duitschland veel door koren

19) N.l. 1. Hoe groot (o Heer); 2. Wilhelmus van Nassouwe; 3. Geluckig is hy die leert sterven; 4. Siet Christen menschen; 5. Merck toch hoe sterck en 6. Wilt heden Nu treden.

gezongen. Maar het Dankgebet was het meest geliefd en is dat nog. In 1912 kwamen te Weenen en Leipzig uit: 7 Altniederländische Volkslieder aus dem 'Nederlandschen Gedenck-clanck' des Adrianus Valerius, für gemischten Chor a capella. Komp. von Eugen Thomas. Door den theoloog Prof. Budde is later de oorspronkelijke tekst van deze liederen vertaald en in dezen vorm is het Niederländisches Dankgebet o.a. opgenomen in het Hessische Gesangbuch. Tijdens den oorlog van 1914 werd dit lied (apart gedrukt) veel verspreid; na den wapenstilstand is het in Duitschland en Oostenrijk als Danklied gezongen. In 1933 heeft het bestuur van de Luthersche kerk in Sachsen nog een prijsvraag uitgeschreven voor een nieuwe tekstvertaling.

Ook in de Vereenigde Staten is de melodie van 'Wilt heden Nu treden' uiterst populair; deze wordt daar altijd gezongen op Thanksgivings-day. Helaas kent bijna niemand de Nederlandsche afkomst van deze mooie melodie, die daar bekend is als het Kremser-lied, naar den eersten Weenschen bewerker hiervan. In het jaar van de eerste Duitsche publicatie (1894) zijn bij Schirmer in New York dezelfde 6 liederen verschenen in een Engelsche vertaling, die evenwel hier en daar sterk afwijkt van het origineel. Deze 'Six ancient folk songs of the Netherlands from the collection by Adrianus Valerius 1626' zijn gezet voor 4-stemmig koor. Prof. H.J. van Andel van het Calvin-College, Grand-Rapids, schreef mij over de populariteit van 'Wilt heden Nu treden' in de Vereenigde Staten: 'Eindelijk is Valerius in eer hersteld. Toen hij ter gelegenheid van den Nationalen dankdag in Nederland (1597) het Danklied maakte, dat eerst Wapenstilstandslied (1918) en toen Dankdaglied werd in Amerika, heeft hij niet vermoed, dat dit lied, dat hij in eenzaamheid tokkelde en zong, eens vele natiën in vlam zou zetten. Dit lied behoorde een dichter wereldberoemd te maken. Met Dankdag wordt het hier 5- of 6-maal door de Radio uitgezonden. Men dweept ermee in Amerika en zingt het bij alle gelegenheden. Op een zangersfeest van College glee-clubs is het eens door 5000 studenten gezongen'. De oude Zuid-Nederlandsche wijze: 'Hey! wilder dan wilt' is dus nu internationaal geworden. Oorspronkelijk was de tekst een 16e-eeuwsch rederijkerslied, waarin een jonge man vertelt hoe hij door het verraad van zijn geliefde ter dood zal worden gebracht. Men kan zich nu niet voorstellen, hoe dit lied, evenals zoovele andere Valeriusliederen, een paar eeuwen lang vergeten is geweest. Zij werden hier eigenlijk pas weer algemeen bekend door de uitgave van het Nederlandsch Volksliederenboek in 1896, samengesteld door Daniël de Lange, Jhr mr J.C.M. van Riemsdijk en Prof. dr G. Kalff. Deze uitgave was werkelijk een verrassing; hier leerde men plotseling een schat van vergeten Nederlandsche liederen kennen uit velerlei oude liedboeken. Het Nederlandsch Volksliederenboek werd onmiddellijk zóó populair dat vele opvolgende drukken direct uitverkocht waren, evenals het tweede deel. Geen wonder -, want in de 19e eeuw was het treurig gesteld met ons volkslied; wat men toen zong werd suf en saai naast deze sterke oude liederen. Vooral de liederen van Valerius sloegen direct in en vonden hun weg naar de huiskamers, scholen en zangvereenigingen. Zij werden in vele liedbundels opgenomen. In 1914 verschenen alle liederen van den Nederlandschen Gedenck-clanck met pianobegeleiding in de serie 'Liederen van Groot-Nederland' verzameld door R.F. Coers. Wij verwezen reeds op verschillende plaatsen naar deze uitgave, waarvan in 1931 een herdruk verscheen.

In Valerius' Gedenck-clanck vinden wij onder elk lied de notatie hiervan voor luit en citer gedrukt. Zooals reeds is gezegd is die oude tabulatuur in dezen herdruk niet overgenomen, omdat ze al een paar eeuwen in onbruik is geraakt en de luitenisten

van tegenwoordig die niet meer kunnen lezen. Toch vormt deze oude luit- en citermuziek een groot deel van den muzikalen inhoud

van Valerius' liedboek. Daarom willen wij deze - speciaal de luitnotaties - even kort bespreken, te meer omdat de Gedenck-clanck de afsluiting is van een korte bloeiperiode van luitmuziek in de Noordelijke Nederlanden.

In Valerius' tijd bespeelde men allerlei soorten instrumenten, véél meer dan wij tegenwoordig kennen. De voornaamste klavierinstrumenten waren: orgel, klavecimbel [20], spinet [20], virginaal [20] en clavichord [20]. Verder had men verschillende violen waarvan de gamba- en viola-soorten het meest werden gebruikt. Men bespeelde velerlei blaasinstrumenten: fluiten (meest blokfluiten),verschillende trompetten, cornetten, schalmeien, den doedelzak, enz.

Het meest geliefde instrument was de luit in haar verschillende vormen, waarvan vooral de gewone 6-snarige luit populair was; deze had dikwijls nog één of meer losse snaren voor de bas. Een andere veel gebruikte luitsoort was de theorbe of basluit, die een tweeden, omgeknikten hals had, waarop de diepe losse snaren waren bevestigd. De theorbe is veel door onze 17e-eeuwsche meesters geschilderd, o.a. door Vermeer, Frans Hals en Terborch. Er bestonden nog vele andere luitsoorten; een kleinere vorm hiervan, de mandora (bandora) werd veel gebruikt tot aanvulling van de hoogliggende luitpassages.

De luit vervulde destijds de rol van het moderne klavier en kwam overal bij te pas: in de huiskamer als begeleidings- of solo-instrument, of in combinatie met andere instrumenten, waarbij dan de basluit soms de continuo-partij [21] speelde. Zoo'n theorbespeler moest heel wat kunnen, - véél meer dan iemand, die tegenwoordig voor zijn piano gaat zitten en alles voor zich gereed vindt: voor elke toon een toets en de muziek kant en klaar uitgewerkt. De luitspeler moest de vele - dikwijls dubbele - snaren van zijn instrument eerst uitvoerig stemmen; dan moest hij de muziek kunnen ‘colloreeren’ d.w.z. de melodie omspelen met versieringen en variaties, of anders de accoord-begeleiding kunnen opbouwen uit aangegeven basnoten. En ten slotte kon men natuurlijk alleen maar zijn rechterhand voor het spelen gebruiken, want met de linker moest op de snaren de toonhoogte bepaald worden. Het is jammer, dat de mooie en moeilijke kunst van dit luitspel bijna geheel verloren is gegaan. Luitmakers waren er vele, vooral in Amsterdam. De aanzienlijke burgers kochten echter dikwijls luiten uit Zuid-Nederland (Antwerpen), Frankrijk of Italië.

De luitmuziek van Valerius' Gedenck-clanck kan men bezien als de afsluiting van een kortstondigen bloei van Nederlandsche luitmuziek. Het uitgangspunt hiervan was de stad Leuven, waar sinds 1546 vele bundels chansons en dansen, voor luit gezet, werden uitgegeven door den bekenden Pieter Phalesius. Later verplaatste diens zoon de uitgeverij naar Antwerpen, waar, ondanks de vaak benarde tijden (Antwerpen werd in 1584-85 belegerd) zeer veel luitmuziek werd uitgegeven, o.a. ‘Pratum musicum’ van den beroemden luitenist Emanuel Adriaensen.

In het begin van de 17e eeuw verplaatst de luit-literatuur zich naar de Noordelijke Nederlanden, waarschijnlijk doordat de omstandigheden daar gunstiger waren. Er ontstaat hier een kortstondige bloei, waarvan gedrukte zoowel als geschreven

20) Voorloopers van de piano-forte.
20) Voorloopers van de piano-forte.
20) Voorloopers van de piano-forte.
20) Voorloopers van de piano-forte.
21) De basnoten, waaruit de luitspeler de begeleiding moest kunnen opbouwen, volgens de nieuwe wijze van musiceeren, die ± 1600 in Italië ontstond. Voor de klavierinstrumenten was de bas becijferd (dus het accoord bepaald); bij de luitmuziek was deze meestal onbecijferd.

luitbundels getuigen. Utrecht wordt een middelpunt van luiten citermuziek en van den zeer gezochten Utrechtschen luitmeester Joachim van den Hove worden verschillende luitbundels gepubliceerd, o.a. Florida (1601), Delitiae musicae (1612) en Praeludia testudinis (1616). In Amsterdam verscheen in 1615 een anonyme verzameling psalmen voor zang met luitbegeleiding.

Van Nicolaes Vallet, luitmeester te Amsterdam, zijn verschillende bundels luitmuziek uitgegeven o.a. ‘Le secret des Muses’ (1618-21) en ‘Regia pietas’ (1620).

Bij de 5-stemmige chansons van J.P. Sweelinck staat vermeld ‘accommodées tant aux Instruments, comme à la Voix’ - met welke instrumenten dan in de eerste plaats luit en gamba bedoeld zijn. Bij vele zangcomposities uit dien tijd vindt men dit vermeld. Op de titelplaat van Melchior Borchgrevincks [22] vijfstemmige madrigalen ziet men vijf musiceerende personen afgebeeld; slechts twee van die groep zingen; twee anderen spelen hun partijen op de luit en de vijfde bespeelt de gamba.

Vele luitenisten schreven hun eigen repertoire, dat ze gedeeltelijk weer van anderen copieerden. Veel van die geschreven muziek is verloren gegaan, maar hier en daar is nog wat bewaard gebleven, zooals het straks genoemde luitboek van Johannes Thysius te Leiden, een zeer merkwaardig manuscript uit de eerste jaren der 17e eeuw, dat tallooze oude lied- en dansmelodieën bevat. Er staan ook stukken in voor 3 of meer luiten en eenige luitbewerkingen van Sweelincks psalmen. De Engelsche invloed vindt men in dit luitboek sterk terug. Weer een ander handschrift uit dien tijd bevat meerstemmige vocale muziek, voor de luit gezet, waarbij ook composities van J.P. Sweelinck.

Valerius' Gedenck-clanck is de afsluiting van deze korte bloeiperiode der Nederlandsche luitmuziek. In 1627 verschenen te Parijs nog de psalmen van Constantijn Huygens [23] en in 1647 diens ‘Pathodia sacra et profana’; maar deze liederen zijn geschreven met een continuo-partij voor de luit, naar het voorbeeld van de nieuwere liedkunst uit Italië en Frankrijk.

Valerius maakte net den overgangstijd mee van de oude polyphone muziek met haar vele kerktoonaarden naar den nieuwen monodischen stijl met accoord-begeleiding. Hoewel de muziek uit den Gedenck-clanck zeer eenvoudig is, - zooals de meeste huis-muziek uit dien tijd, - kan men toch den modernen Italiaanschen invloed bemerken aan de bassen bij enkele nieuwere liedmelodieën en vooral aan de luit-tabulatuur. Deze is hier niet altijd bedoeld als begeleiding van het bijbehoorende lied, maar dikwijls als instrumentale interpretatie hiervan. Naar het voorbeeld van andere luitenisten versiert Valerius vaak de melodie met omspelende figuren. Dit is een gevolg van de nieuwe wijze van musiceeren, evenals de variaties, die men hier en daar aantreft, naar het voorbeeld der Engelsche virginalisten. Bij de bewerking van de ‘Pavane d'Espagne’ voor drie luiten valt het op, dat de liedmelodie hier geheel bijzaak is geworden. De superius en de bassus spelen hiervan beurtelings een fragment, maar wijden zich verder geheel aan varieerende figuren. De tenor heeft alleen maar omspelende loopjes. Ten slotte geven de volle accoord-begeleidingen bij een paar Italiaansche voyzen weer een ander beeld van deze vroege instrumentale muziek, die in Noord-Nederland haar hoogtepunt bereikte in de composities voor orgel of klavecimbel van J.P. Sweelinck.

De luit-tabulatuur van Valerius zou men in 2 groepen kunnen verdeelen, n.l. de muziek, die hij uit andere luitboeken copieerde en die, welke hij zelf noteerde. Met zekerheid zijn deze groepen echter niet uit elkaar te houden, omdat men destijds geregeld muziek van elkaar overnam zonder bronvermelding. Maar men kan bijv. toch vrij stellig aannemen, dat Valerius de accoord-begeleidingen van de melodieën

22) Nederlandsch componist; hofmusicus te Kopenhagen, die behalve vele vocale verschillende instrumentale werken schreef.

23) Deze zijn verloren gegaan.

‘Chi guerregiar desia’ (blz. LXII) en ‘Questa dolce Sirena’ uit een Italiaansch luitboek heeft overgenomen. Deze begeleidingen verschillen aanmerkelijk van de andere, ijlere luit-bewerkingen uit den Gedenck-clanck naar Fransch en Nederlandsch voorbeeld.

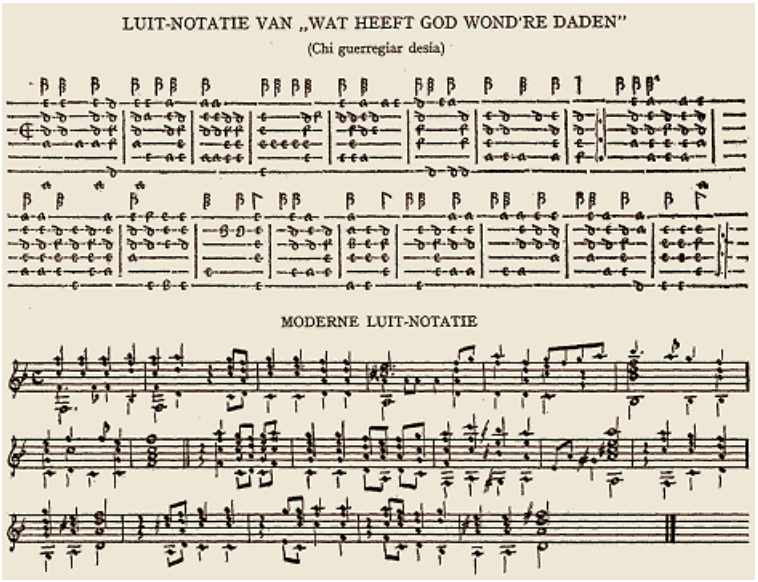

Adriaen Valerius, ***Nederlandtsche gedenck-clanck***

Bij de liedwijzen, die Valerius overnam van den beroemden Engelschen luitenist John Dowland, n.l. ‘Engels Com again’ en de beroemde ‘Pavane Lachrim[a]e’, zal Valerius - althans bij de eerste melodie - de luit-notatie van Dowland hebben overgenomen. De Pavane Lachrimae was echter oorspronkelijk door Dowland geschreven voor 4 luiten. Is Valerius' notatie voor één luit ook van Dowland of schreef hij die zelf? En wie componeerde de zetting voor 3 luiten bij de ‘Almande Monsieur’ en de ‘Pavane d'Espagne’? Mogelijk geven andere oude luit-tabulaturen - tot nu toe vergeten - daar nog eens antwoord op.

Wat Valerius' overige luit-notaties betreft - deze zijn soms vrij primitief; andere zijn weer eenvoudig, maar goed zooals bijvoorbeeld die bij de melodieën: ‘Schoonste Nimphe van het Wout’ (tekst: Sullen ons verbluffen dees), - ‘Engels Nou nou’, (tekst: Heere! keere van ons af), - ‘Est-ce Mars’ (tekst: Geluckig is hy die leert sterven), - ‘'s Nachts doen een blauw gestarde kleet’ (tekst: O Nederland! let op u saeck) - ‘Op de Engelsche Min’ (tekst: Geluckig is het Land) en verschillende andere. Men zou kunnen concludeeren dat Valerius zelf een groot deel van deze muziek heeft geschreven, zooals een luitenist dat in die dagen moest kunnen. Het resultaat was hier, evenals in andere dergelijke gevallen: eenvoudige huismuziek zonder eenige pretentie.

Het is nog mogelijk, dat Valerius de luitbegeleiding van enkele liederen heeft overgenomen uit ‘Le secret des Muses’ van Nicolaes Vallet; met dezen laatsten bundel heeft de Gedenck-clanck echter maar heel weinig melodieën gemeen. Een versje vóór in den Gedenck-clanck, de ‘Waerschouwinge’ vertelt ons, dat Valerius' luit-tabulatuur is geschreven voor ‘seven snaren’, dus voor 6 vaste en 1 losse snaar. Maar ‘so yemant op zijn Luyt nu heeft een meer getal’, dan kan hij daar ‘Bassen en [andere] Toonen uyt vergaren’; dus voor de meerdere bas- of ondertonen, die de losse snaren geven, wordt de fantasie van den speler te hulp geroepen.

De tabulatuur voor de citer, die in de uitgave van 1626 onder elke luit-notatie wordt aangegeven, bewijst de populariteit van dit instrument. Met de tegenwoordige accoord-citer had het enkel den naam gemeen; verder lijkt Valerius' citer in geen enkel opzicht op de moderne. Het was een volksinstrument, dat men tot in de boerenherbergen vond. Men had vele soorten van citers; ze waren kleiner dan de luit en hielden het midden tusschen luit en gitaar. Sommige hadden een vioolachtigen vorm. De 4-snarige citer, die Valerius met zijn citer-notatie bedoelt (hierop wijst het systeem van 4 lijnen), was de eenvoudigste. Soms was er nog een 5e losse snaar bij voor de bas; deze 5-snarige citer ziet men het meest op oude schilderijen afgebeeld. Ook in de Zuidelijke Nederlanden waren deze ‘cistres’ buitengewoon populair. Er bestond evenwel nog een geheel ander soort citer, de zoogenaamde Noorsche balk, die een overblijfsel van de invasie der Noormannen schijnt te zijn. Het was een smal, langwerpig vierkant instrument, dat inderdaad den vorm had van een kleinen balk. Het had een toets onder de 4 of 5 voorste speelsnaren; voor de rest kon men er naar believen losse snaren bij spannen. Men vond den Noorschen balk langs alle Noordzeekusten. Speciaal in Friesland was dit instrument populair; het heeft zich daar nog tot in de 19e eeuw gehandhaafd. Deze citer werd op de tafel gelegd; met een klein stokje in de linkerhand verkortte men de snaren tot de juiste toonhoogte en met de vingers of met een plectrum werden deze getokkeld.

Welke van de twee genoemde citersoorten Valerius heeft bedoeld is moeilijk te zeggen. Door de ligging van Vere zal de Noorsche balk daar wel bekend geweest

zijn; maar het schijnt mij toe, dat hier de 4- of 5-snarige cistre is bedoeld, die in het nabije Antwerpen zooveel werd bespeeld. Daar woonden vele

citermakers en er werd ook citermuziek gedrukt. Van hier uit [24] had zich te Utrecht als citermaker gevestigd Sebastiaan Vredeman [25]. Later ging deze naar Leiden, waar hij in 1586 werd benoemd tot klokkenist. Zijn zoon Michiel Vredeman werd later weer in Utrecht ingeschreven als ‘burger en instrumentmaker so fiolen als cythers, oud sijnde 28 jaren’. Deze Michiel Vredeman vond een speciale citer uit, ‘een nieu soort melodieuse inventie, half violons, half cyther’. Hij noemde deze ‘der violen cyther’ en gaf in 1612 een handleiding uit voor dit instrument.Verder publiceerde hij nog eenige bundels citer-muziek, o.a. ‘Der Cytheren Lusthof’. Ook J.P. Sweelinck schreef een bundel citermuziek, het ‘Nieu Chyterboek, genaemt den Corten Wegwijser, die 't Hert verheugt’. Dit werk is helaas verloren gegaan. Willem Swert, musicus te Amsterdam (afkomstig uit Arnhem), schreef blijkbaar ook voor de citer. In de catalogus van een Leeuwarder muziekbibliotheek uit 1619 wordt n.l. genoemd ‘het chiterboek van Willem Swert’.

De citer-tabulatuur, die in Valerius' Gedenck-clanck onder de luit-notatie is aangegeven, blijkt veel minder interessant dan deze laatste. Zij is uiterst eenvoudig, soms op het simpele af. Valerius bedoelde deze citer-notatie voor het volk of de kleine burgerij, - maar hij was mogelijk het citerspel niet zoo goed meester. Bovendien wemelt zijn citermuziek van drukfouten, waarvan er véél meer zijn dan vermeld worden in de errata. De oorzaak van deze vele fouten (ook in de luit-tabulatuur) kan misschien worden gezocht in het feit, dat Valerius zelf de drukproeven van zijn liedboek niet meer heeft kunnen nazien.

Als voorbeeld van Valerius' citermuziek heb ik hier enkel opgenomen de notatie van het Wilhelmus (zie blz. LXV), waarbij als grootste klankwerking het vierstemmig accoord (in deze stemming het G-accoord) naar voren komt. Het blijkt duidelijk uit deze muziek, dat het luitspel meer mogelijkheden heeft en dus rijker is; door het geringer aantal snaren moest men soms een melodie onderbreken om die een octaaf lager te vervolgen; - dit klinkt in onze ooren eenigszins armoedig. Daarom (en ook met het oog op het groote aantal drukfouten) heb ik mij bij dit enkele citer-voorbeeld gehouden. De citer wordt trouwens in haar ouden vorm in 't geheel niet meer bespeeld.

Valerius moet een zeer muzikaal man zijn geweest; hiervan getuigt bovenal de keuze van zijn lied-melodieën. Mogelijk heeft hij in zijn jeugd muziek geleerd bij het kleine kerkorgel, dat zijn vader in 1575 te Middelburg kocht. Als wij weten dat de melodieën in Starters Frieschen Lusthof zijn genoteerd door Jaques Vredeman, een beroepsmusicus, dan krijgen wij groote bewondering voor Valerius' notatie, die hiervoor niet onderdoet. Voor afwisseling heeft Valerius in zijn Gedenck-clanck ook goed gezorgd; wat dat betreft is deze eenig in zijn soort. Bij zeven liederen geeft hij een gezongen baspartij, die ook - zooals toen gebruikelijk was - op een gamba, theorbe of clavichord gespeeld kon worden. Deze bassen zijn meestal heel goed gekozen; een uitzondering is die bij de voys ‘Engels Farwel’, die door zijn vele quintenparallellen niet gunstig is uitgevallen. In dien tijd komt dit evenwel meer voor, speciaal in de luitmuziek. Het lied ‘Och dat de mensch den Heer’ is uitstekend 3-stemmig gezet. Bij het lied op den dood van Willem den Zwijger heeft Valerius in de luitpartij een variatie gevoegd; de uitdrukking ‘dese gediminueert’ slaat hierop. Bij de wijze ‘Malsims’ schrijft Valerius: ‘Om den aert van dit voysken niet te

24) Of uit Mechelen.

25) Waarschijnlijk een broer (of oudere zoon) van den Leeuwarder schilder en bouwmeester Jan Vredeman de Vries, die een tijdlang in Mechelen woonde.

benemen, en konnen hier niet wel de woorden onder den Bas gebracht worden, ofte men moste de selve geheel op een ander maniere componeren’.

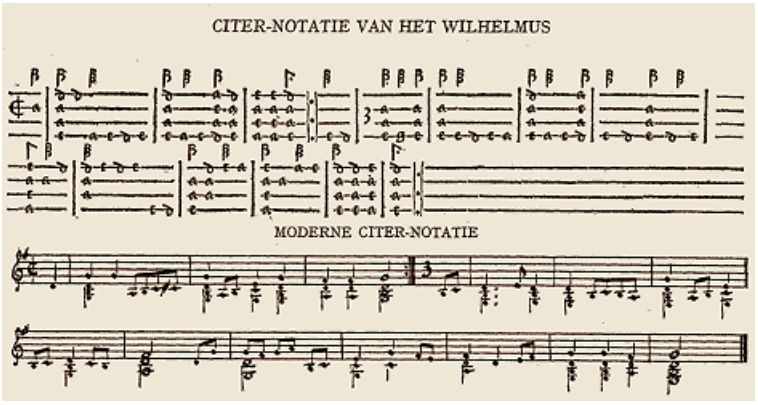

Daarom geeft hij bij dit lied nog apart een instrumentale bas. De luit-notatie van dit lied is interessant; elk deel wordt gevolgd door een variatie en aan het slot staan vlugge passages zonder accoorden. Ook de luitbewerking van ‘Mrs. Mary Hofmans Almand’ is ‘gecolloreerd’; ze is tweemaal zoo lang als de melodie.

Verder introduceert Valerius in den Gedenck-clanck nog een nieuwigheid, n.l. maatstrepen, - die in de meeste liedboeken uit dien tijd nog niet voorkomen. Het beeld van de muziek wordt daardoor voor ons veel duidelijker. Hier en daar is weleens een maatstreep vergeten [26)] of verkeerd geplaatst, maar dit is geen wonder, want men was er nog niet aan gewend. Bij de Pavane Lachrime en de daarbij behoorende bas geeft Valerius geen maatstrepen. Hij heeft deze muziek waarschijnlijk zóó van Dowland overgenomen.

26) In de Pavane Philippe (blz. 138) houdt Valerius bij het 2e deel plotseling op met de maatstrepen.

Deze beschouwing over de muziek in Valerius' liedboek moest uiteraard beknopt zijn. Ik heb evenwel trachten aan te toonen, dat de Gedenck-clanck, bekeken uit muziek-historisch oogpunt, vele interessante aspecten vertoont, - niet alleen als bron voor de melodieën uit Valerius' tijd, maar ook als voorbeeld voor de muziekbeoefening dier dagen.

De Gedenck-clanck is veel becritiseerd. Wij Nederlanders zijn nu eenmaal geen chauvinisten - helaas - en zien gauwer de gebreken van een Nederlandsch werk dan de verdiensten. Men heeft bezwaar gemaakt tegen de vele buitenlandsche melodieën, - tegen Valerius' notatie van het Wilhelmus en tegen sommige combinaties van melodie en tekst, waardoor de juiste klemtoon weleens in het gedrang komt. Maar de Gedenck-clanck heeft dit laatste met alle liedboeken uit dien tijd gemeen en maakt zelfs voor het grootste deel hierop een zeer gunstige uitzondering. Men vond het destijds allang goed als het rhythme van den tekst maar in hoofdzaak klopte met de melodie. Laten we liever dankbaar zijn voor de vele liederen, waarin de door Valerius gekozen melodieën zulk een treffend geheel vormen met zijn dichterlijke teksten, zooals: ‘O Heer, die daer’, ‘Wilt heden Nu treden’, ‘Merck toch hoe sterck’, ‘Geluckig is het Land’ en andere. Wij vergeten hierbij het al of niet buitenlandsche van de voyzen.

Men kan aan een huiselijk liedboek uit dien tijd niet al te aesthetische eischen stellen. Valerius heeft nooit bedoeld ‘Kunst’ te geven en toch heeft de Muze hem aangeraakt. Want al is hij in sommige verzen de rederijker - in vele andere is hij de Dichter.

Verder moeten wij - wat de muziek betreft - Valerius niet zien als vakmusicus, maar als goeden dilettant. En toch - wie van onze tegenwoordige notarissen (hoe geëerd ook in hun vak) zou een onderneming als den Gedenck-clanck aankunnen: geschiedverhaal, gedichten, liederen, luit- en citer-tabulatuur en de rest?

De Gedenck-clanck is een belangrijk muziek-historisch document. En als we terugdenken aan zijn schrijver, dan zien we de figuur van Valerius onwillekeurig tegen den achtergrond van het mooie Zeeuwsche stadje Vere. Het lag daar als een kleinood besloten tusschen zijn wallen. Aan de haven stonden de patriciërswoningen; het gothische ‘Schotsche’ huis getuigde daar al sinds langen tijd van Vere's bloei. Op de Markt stond het kleine stadhuis - een juweeltje - en keek met zijn rank, fijn torentje uit over de knusse trapgeveltjes rondom. Vele malen is Valerius dit stadhuis binnengetreden. Ook de geweldige kerk, - die tegenwoordig zoo veel en veel te groot is, - moet Valerius vaak binnen haar oude muren hebben gezien, want hij was een vroom protestant. Overal op de Walchersche duinen is nog die Groote Kerk te zien; zij beheerscht het heele stadje en lijkt in de verte wel een kloek, die Vere onder haar vleugels beschermt.

Rondom was het wijde water met veel zeilen van schepen, die kwamen en gingen, van heinde en ver; want de Nederlanders waren de vrachtschippers van Europa. De schepen van de Zeeuwsche watergeuzen kwamen na een zeeslag gehavend Vere binnenvallen. Ze werden daar opgekalefaterd en opnieuw van proviand en munitie voorzien. Het was toen een groote tijd voor Vere en Valerius heeft veel daarvan meegemaakt. Hij was ook ontvanger van de convooi-gelden en allicht zal hij de convooischepen bezocht hebben; ook deze hadden hun eigen geschiedenis te vertellen.

Op de bijeenkomsten van de Veersche rederijkerskamer ‘In reynder jonsten groeyende’, waarvan hij deken was, zullen Valerius' verzen stellig bewonderd zijn,

want dit was véél meer dan gewone rederijkerspoëzie. Door de rederijkers en ook door vrienden uit Middelburg - waar hij door zijn vader en zijn ambt wel relaties moet gehad hebben - zullen zijn liederen stellig zijn gezongen en afgeschreven.

Het huis van Valerius stond bij de haven. Uit zijn ramen kon hij de schepen zien liggen. Als het in dat huis, ‘De Harpe’, 's avonds donker was, werden de vetkaarsen aangestoken, zoodat er glimlichtjes blonken op de spinde aan den muur, op Valerius' pulpitrum, op koperen kandelaars en tinnen borden. In dat stemmige kaarslicht glom ook de ronde achterkant van een luit; ginds lag een citer. Op zulke avonden zal Valerius zijn Gedenck-clanck hebben geschreven; en als hij den tekst van een lied had gedicht nam hij zijn luit en speelde en zong het ‘nieue liedeken’, dat hij had gedicht voor het gedenkboek, waarin hij de geschiedenis van zijn vaderland voor het nageslacht wilde bewaren. En zijn huisgezin hoorde dezelfde liederen, die wij nu weer zingen.

Het is jammer dat Valerius de uitgave van zijn liedboek niet meer heeft beleefd. Hij stierf in 1625 en eerst in 1626 werd zijn Gedenck-clanck gedrukt door de goede zorgen van zijn familielid F. Valerius. Deze zegt in zijn voorrede, dat Adrianus Valerius zijn liederen schreef ‘uyt liefde des Vaderlands’ en ook ‘op dat door het gesang ofte spel, als oock door het gedicht, de droefheyt gemindert ende blyschap gemeerdert mochte werden’.

Nederland dankt zijn opkomst en bloei aan mannen als dezen Zeeuwschen notaris. Valerius is een waardig vertegen-woordiger van onze Gouden Eeuw, waarin hij een geheel eigen plaats inneemt. Wij zijn hem inderdaad grooten dank verschuldigd voor de treffende en schoone wijze, waarop hij in zijn Gedenck-clanck ons verleden tot klinken heeft gebracht. Sterk voelde hij de groote beteekenis van de eendracht voor het Nederlandsche volk:

> O Neerland! so ghy maer en bout
> Op God den Heer altydt,
> U pylen vast gebonden hout,
> End' t'saem eendrachtig zyt;
> So kan u Duyvel, Hel, noch Doot,
> Niet krencken noch vertreen,
> Al waer oock Spanjen noch so groot,
> Ja 'swerelts machten één.

Valerius' fiere en sterke liederen hielpen zijn zwaar getroffen landgenooten om moed te houden in de verdrukking. Zijn streven naar eendracht en zijn vrome Godsvertrouwen kunnen ons te allen tijde tot een voorbeeld zijn.

Bronnen

Bernet Kempers (K.Ph.). De liederen uit Valerius' Nederlandtsche Gedenck-clanck. Rotterdam, 1941.

Brouwer (J.H.). Jan Jansz. Starter. Assen, 1940.

Bruger (H.D.). Alte Lautenkunst aus drei Jahrhunderten. Berlin, 1923-1928. 2 Tln.

Doorslaer (G. van). De toonkunstenaars der familie Vredeman. - Bulletin de l'académie royale d'archéologie de Belgique, 1919, III.

Duyse (Fl. van). Het oude Nederlandsche lied. 's-Gravenhage - Antwerpen, 1903-1908. 3 dln. m. registers.

Geuzenliedboek (Het). Naar de oude drukken uit de nalatenschap van E.T. Kuiper uitgegeven door P. Leendertz Jr. Zutphen, 1924-1925. 2 dln.

Huygens (Constantin). Correspondance et oeuvre musicales, publiées par W.J.A. Jonckbloet et J.P.N. Land. Leyde, 1882.

Kist (N.C.). Het kerkelijk orgelgebruik, bijzonder in Nederland. - Archief voor kerkelijke geschiedenis, *X* (1840).

Land (J.P.N.). Het Luitboek van Thysius. Amsterdam, 1889.

Naylor (Edward Woodall). Shakespeare and music. London, 1896.

Pollmann (J.). Ons eigen volkslied. Amsterdam, 1935.

Sachs (Curt). Real-Lexikon der Musikinstrumente. Berlin, 1913.

Sachs (Curt). Handbuch der Musikinstrumentenkunde. Berlin, 1920.

Sigtenhorst Meyer (B. van den). Jan P. Sweelinck en zijn instrumentale muziek. Den Haag, 1934.

Straeten (Edm. van der). La musique aux Pays-Bas avant le XIXe siècle. Bruxelles, 1867-1888. 8 tom.

Tijdschrift der Vereeniging voor Nederlandsche Muziekgeschiedenis, V en IX.

Visscher (R.). Iets over het muziekleven te Leeuwarden in het begin der 17de eeuw. - De Vrije Fries, XXVIII (1928).

N.B. In deze korte inleiding was, zooals gezegd, geen plaats om uit te weiden over de afkomst van verschillende melodieën. Voor de lezers, die hiervan wat meer willen weten, verwijs ik bij de liederen hier en daar in een noot naar ‘Het oude Nederlandsche lied’ door Fl. van Duyse ('s-Gravenhage-Antwerpen, 1903-1908) met de aanduiding: ‘v. D.’ en de betreffende pagina; - verder naar ‘Het Luitboek van Thysius’ door dr J.P.N. Land (Amsterdam, 1889) met de afkorting: ‘Luitb. v. Th.’; - naar den herdruk van de liederen uit Valerius' Gedenck-Clanck (in de serie Liederen van Groot-Nederland, verz. door F.R. Coers, 2de druk, Utrecht, 1931) met de aanduiding: ‘Coers’; - verder een enkele maal naar de voorafgaande muziek-historische inleiding met: ‘Inl.’. De verwijzing naar de uitgave van Coers dient vooral om de aandacht te vestigen op de daarin verbeterde declamatie van enkele liederen. Bij de eerste liederen in den C-sleutel vindt men hiervan een verklaring; bij de verdere zal deze daarom wel overbodig zijn.

Kort voor de publicatie van dit boek verscheen: De liederen uit Valerius' Nederlandtsche Gedenck-Clanck, verzorgd door dr K.Ph. Bernet Kempers, met aanteekeningen van dr C.M. Lelij. Bij verschillende liederen verwijs ik met een noot naar deze belangrijke uitgave met de letters B. K. en de betreffende bladzijde. Dr Bernet Kempers heeft de notatie van Valerius' liederen zooveel mogelijk behouden; enkele hiervan heeft hij getransponeerd zoodat ze beter zingbaar zijn en de liederen met een bas zijn zeer stijlvol door hem geharmoniseerd. In zijn inleiding (bl. X) staat een bijzonderheid, die door mij is vergeten, n.l. dat het ‘Wilhelmus’, ‘Wilt heden Nu treden’, ‘O Heer, die daer’, ‘Geluckig is het Land’, ‘Heere! keere van ons af’, ‘De Heer in zynen Throon seer schoon’, ‘Com nu met sang van soete tonen’ en ‘Hoe groot (o Heer)’ zijn opgenomen in den nieuwen zangbundel van de Ned. Herv. Kerk als gezang 301, 304, 99, 145, 146 en 199.

Literatuur over Valerius

Op volledigheid maakt deze opgave geenerlei aanspraak; alleen datgene is bijeengebracht, dat om de een of andere reden van eenig belang kon worden geacht. O.a. zijn de encyclopaedieën, waarin Valerius wordt genoemd, niet in deze lijst opgenomen.

Notulen van de Staaten van Zeelant, 1606. Blz. 284.

Ruë (Pieter de la). Geletterd Zeeland. Middelburg, 1734. Blz. 144.

-. 2de druk. T.z.pl., 1741. Blz. 174.

(Paquot, J.N.). Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dixsept provinces des Pays-Bas. II. Louvain, 1768. P. 173.

-. 8°-uitgave. VIII. L.c., 1766. P. 241-242.

Ermerins (Jacobus). Eenige Zeeuwsche oudheden. VI. Middelburg, 1792. Blz. 138, 176, 198, 199.

Witsen Geysbeek (P.G.). Biographisch, authologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters. V. Amsterdam, 1824. Blz. 425-427.

Schotel (G.D.J.). Gedachten over het oude volkslied: Wilhelmus van Nassouwen. Leiden, 1834. Blz. 63-64.

Someren (R.H. van). Over het volkslied Wilhelmus van Nassauwen. Met eene bijdrage door P.A. Brugmans. Utrecht, 1834. Blz. 4-5.

Wind (S. de). Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers. I. Middelburg, 1835. Blz. 485-486.

Vloten (J. van). In zake Prof. Lomans Valerius. - De Nederlandsche Spectator, 1871. Blz. 311-412.

Vloten (J. van). Korte Nederlandsch-letterkundige nalezing op Lomans uitgave van Valerius' ‘Gedenckclanck’. - De Nederlandsche Spectator, 1871. Blz. 383.

Loman (A.D.). Een paar aanteekeningen bij Dr. v. Vlotens nalezing in de Ned. Spectator van 2 D[ecember] gehouden op mijne uitgave van eenige volksliederen uit Valerius' Gedenck-clanck. - De Nederlandsche Spectator, 1871. Blz. 395-396.

Geuzeliedjes (Twaalf) uit de Geusen liedenboecxkens van 1588 en later. Met de oorspronkelijke wijzen waarop ze in den Spaanschen tijd gezongen werden. Voor

zang en klavier bewerkt en kortelijk toegelicht door A.D. Loman. Amsterdam-Utrecht, 1872. Toelichting (ongepagineerd). Passim.

Aa (A.J. van der). Biographisch woordenboek der Nederlanden. Haarlem, 1852-1878. Uitgave in 21 deelen: XIX (1876). Blz. 28-29. Uitgave in 12 deelen: XI (1876). Blz. 9.

Nagtglas (F.). Levensberichten van Zeeuwen. II. Middelburg, 1893. Blz. 809-810.

Brink (Jan ten). Uit de studeercel der redactie. [Over het auteurschap van: Merck toch hoe sterck nu in 't werck sich al steld]. - Elsevier's geïllustreerd maandschrift, IX (1895). Blz. 685-688.

Frederiks (J.G.). De Zeeusche Nachtegael (1623). - Oud-Holland, XIV (1896). Blz. 86-87.

Wieder (F.C.). De schriftuurlijke liedekens. De liederen der Nederlandsche Hervormden tot op het jaar 1566. Inhouds-beschrijving en bibliographie. 's-Gravenhage, 1900. (Academisch proefschrift). Stelling 6.

Stoppelaar (J.H. de). Balthasar de Moucheron. 's-Gravenhage, 1901. Blz. 100.

Duyse (Fl. van). Het oude Nederlandsche lied. II. 's-Gravenhage-Antwerpen, 1905. Blz. 1789-1791, en passim.

Labrijn (P.C.). Geslacht Valerius. - Algemeen Nederlandsch Familieblad, N.S., XVII (1905). Kol. 286-287.

-. Twee geslachten Valerius. - T.a.p. Kol. 380-382.

Winkel (J. te). De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde. I. Haarlem, 1908. Blz. 262-264.

-. 2de druk. II. T.z.pl. 1922. Blz. 499-500.

Kalff (G.). Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. IV. Groningen, 1909. Blz. 389-390.

Wirth (Herman Felix). Der Untergang des niederländischen Volksliedes. Mit Beilagen. Haag, 1911. S. 134.

Dankgebet (Das niederländische) nach der Uebersetzung von Prof. D. Karl Budde in Marburg. - Protestantische Monatshefte, XIX (1915). S. 247-248. - S. 288: Berichtigung.

Spitta (Friedrich). Weitere Uebersetzungen des niederländischen Dankgebets. - Monatschrift für Gottesdienst und kirchliche Kunst, XXI (1916). S. 187-190.

W(ielemaker) (K.). De ‘Nederlandsche Gedenck-clanck’ en zijn auteur. - De School met den Bijbel, XIV (1916-1917). Blz. 489-490, 503-504, 532-533, 565-567, 596-597.

Bloys van Treslong Prins (P.C.). Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Zeeland. Utrecht, 1919. Blz. 290.

Spitta (Friedrich). Das niederländische Dankgebet am Ende des Krieges. - Monatschrift für Gottesdienst und kirchliche Kunst, XXIV (1919). S. 49-50.

Knappert (L.). Adriaan Valerius. - Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. V. Leiden, 1921. Kol. 990-992.

Geuzenliedboek (Het) naar de oude drukken uit de nalatenschap van E.T. Kuiper uitgegeven door P. Leendertz Jr. Zutphen, 1924-1925. 2 dln. Passim.

Sm(end) (Julius). Das niederländische Dankgebet in neuer Fassung. - Monatschrift für Gottesdienst und kirchliche Kunst, XXXI (1926). S. 392.

Dankgebet (Das niederländische). - A. a. O., 32 (1927). S. 69.

Leendertse (M.J.). Valerius' Gedenck-clanck. Amsterdam, 1930. (47 blzn.). 8vo.

Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609. X. Rijks geschiedkundige publicaties, 71. 's-Gravenhage, 1930. Blz. 198.

Bernet Kempers (K.Ph.). Muziekgeschiedenis. Rotterdam, 1932. Blz. 196, 205, 207, 222.

-. 2de druk. T.z.pl., 1940. Blz. 218, 239, 247.

Steege (Max). ‘Wir treten zum Beten’ - Westdeutsche Musikzeitung, 1933. S. 129.

Pollmann (J. (C.M.)). Ons eigen volkslied. Amsterdam, 1935. Blz. 69-71, 112-113, 133-134.

Bax (J.). Prins Maurits in de volksmeening der 16e en 17e eeuw. Amsterdam, 1940. Blz. 66-68.

Poëzie (Protestantse) der 16de en 17de eeuw (uitgegeven door K. Heeroma). I. Amsterdam, 1940. Blz. XV.

H(aantjes) (J.). Valerius en zijn Gedenckclanck. - Het Doetinchemsche werk, LXVIII (1940-1941). Nos 4 en 5.

Haantjes (J.). De tijd van Valerius' Gedenckklank. - Eltheto, XCV (1940-1941). Blz. 10-11.

Romein (J.), B.W. Schaper, A.C.J. de Vrankrijker, R.E.J. Weber en J.W. Wijn. De tachtigjarige oorlog. Amsterdam, 1941. Blz. 18.

Bibliotheca Belgica. (Gent, z.j.). V 73. (18 blzn).

Nederlandsche tekstuitgaven

Liederen (Oud-Nederlandsche) uit den ‘Nederlandschen Gedenck-clanck’ van Adrianus Valerius (1626). Met toelichting en klavierbegeleiding van A.D. Loman. Utrecht, 1871. (80, 28 blzn). 8vo.

-. 2de herziene en vermeerderde druk, bezorgd door A.D. Loman en J.C.M. van Riemsdijk. 's-Gravenhage-Leipzig, 1893. (XII, 35 blzn). 8vo.

-. 3de herziene en vermeerderde druk, bezorgd door A.D. Loman en J.C.M. van Riemsdijk. Amsterdam-Leipzig, 1911. (XII, 35 blzn). 8vo.

-. 4de onveranderde druk. Amsterdam, 1941. (XII, 35 blzn). 8vo.

Valerius (Adrianus). ‘Nederlandtsche Gedenckclanck’ (1626). (Met een voorwoord van N.B. Tenhaef(f)). (Liederen van Groot-Nederland, verzameld door F.R. Coers Frzn, nos 10, 14-19, 26-27). Apeldoorn (1914). (VII, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 17 blzn). 8vo.

-. 2de druk. Utrecht, 1931. (104 blzn). 8vo.

Duvosel (Lieven). Vier oud-Nederlandsche liederen uit Valerius' Gedenckclanck voor mannenkoor a cappella bewerkt. Amsterdam, 1929. (5, 5, 7, 7 blzn). 8vo.

Palestrina (G.P. da). Eram quasi agnus. - Valerius. Wilt heden nu treden. Bewerkt door Leo Smeets. Eindhoven, 1931. 8vo.

Zwart (Jan). Drie oud-Hollandsche liederen. (Uit Valerius-Gedenckclanck). Zaandam, 1933. 8vo.

(Valerius, Adriaen), De liederen uit Valerius' Nederlandtsche Gedenck-clanck, verzorgd door K.Ph. Bernet Kempers, met aanteekeningen van C.M. Lelij. Rotterdam, 1941. (XII, 198 blzn). 8vo.

-. 2de druk. T.z.pl., 1941. (XII, 198 blzn). 8vo.

Ter verantwoording

Bij dezen herdruk van Valerius' Nederlandtschen Gedenck-clanck werden de spelling en de interpunctie van de oorspronkelijke uitgave nauwkeurig gevolgd. Alleen werden de errata achter den druk van 1626 in tekst en muziek aangebracht en een aantal kennelijke zetfouten, zoowel in de spelling als in de interpunctie, stilzwijgend verbeterd.

Het Gothische schrift van de oorspronkelijke uitgave is in Latijnsch schrift overgezet; echter zijn de schuine streepjes gehandhaafd en niet vervangen door komma's. In die gevallen, waarin het schrift van de oorspronkelijke uitgave i, j, v en w gebruikte waar j, i, u en uy bedoeld was, is voor dezen herdruk de laatstgenoemde spelling aangenomen. Uit overwegingen van aesthetischen aard werd het gebruik van vetten en cursieven in de eerste uitgave bij dezen herdruk in de meeste gevallen niet wederom toegepast.

De strofen van de liederen zijn steeds genummerd, hetgeen in den eersten druk niet consequent is geschied.

De muziek werd naar het origineel gereproduceerd, met weglating van de thans in onbruik geraakte luit- en citertabulatuur, waarvan echter voorbeelden werden gegeven in de Inleiding van Mevr. A. Komter-Kuipers.

De kantteekeningen naast den tekst zijn van Valerius zelf. De met * gemerkte taalkundige voetnoten zijn van P.J. Meertens, de met † gemerkte historische voetnoten van N.B. Tenhaeff, de met § gemerkte musicologische noten naast de muziek van Mevr. A. Komter-Kuipers.

Voor de taalkundige voetnoten is wat betreft de drie liederen, die ook in het Geuzenliedboek voorkomen, dankbaar gebruik gemaakt van de uitgave van Kuiper en Leendertz.

De vertaling der citaten (blz. 279) is van P.J. Meertens.

Wanneer in de inleidingen of in de voetnoten bij den tekst naar den Gedenck-clanck wordt verwezen, zijn de aangehaalde bladzijden die van dezen herdruk.

[Nederlandtsche gedenck-clanck]

NEDER-LANDTSCHE
GEDENCK-CLANCK.

Kortelick openbarende de voornaemſte geſchiedeniſſen van de ſeventhien Neder-Landſche Provintien, 't ſedert den aenvang der Inlandſche beroerten ende troublen, tot den Iare 1625.

Verciert met verſcheydene aerdige figuerlicke platen,
ENDE
Stichtelijcke Rimen ende Liedekens, met aenwijſingen ſoo uyt de H. Schriftuere, als uyt de boecken van geleerde Mannen, tot verklaringe der uytgevallen ſaecken dienende.

De Liedekens (meeſt alle nieu zijnde) geſtelt op Muſyck-noten, ende elck op een verſcheyden Vois, beneffens de Tablatuer vande Luyt ende Cyther.
Alles dienende tot ſtichtelijck vermaeck ende leeringhe, van allen Lief-hebbers des Vaderlants.

Door
ADRIANUM VALERIUM.

Canon met 4.

Neemt my inder hand, Hoort 't nu kort verklaren, Wat ons hier in 't Land Al is weder-raren.

TOT HAERLEM,

Gedruct voor d'Erfgenamen vanden Autheur, woonende ter Veer in Zeeland. 1626.
Met previlegie voor ſes Iaren.

Extract uyt de previlegie

De Staten Generael der Vereenigde Nederlanden hebben geconsenteert ende geoctroyeert, consenteren ende octroyeren by desen, de Erfgenamen van Adriaen Valerius, *dat sy voor den tyt van ses naest-komende jaren alleene, in dese Vereenigde Provintien sullen mogen drucken, doen drucken ende uytgeven, seecker Boeck geintituleert:* Nederlantsche Gedenck-clanck; Kortelyck openbarende de voornaemste geschiedenissen der Nederlanden, 'tsedert den aenvang der Inlantsche beroerten, tot den Jare 1625. *Beschreven ende geinventeert by den voorsz*. Adriaen Valerius; *Verbiedende alle ende een yegelyck Ingesetenen van dese Landen, het voorsz. Boeck binnen den voorsz. tyt van ses Jaren, directelyck of indirectelyck, int geheel, of ten deele, int groot, ofte int kleyne, nae te drucken, ofte elders naegedruct, in dese Vereenigde Provintien te brengen om verkocht te worden, sonder consent vande voorsz. Erfgenamen van* Adriaen Valerius, *by verbeurte van de selve nae gedructte exemplaren, ende daer en boven van een somme van CL guldens, t'appliceren* * *een derden deel daer van ten behoeve vanden Officier die de calangie* * *doen sal; het tweede derden deel tot behoef vanden Armen, ende het resteerende derden deel ten behoeve vande voorsz. Erfgenamen van* Adriaen Valerius. *Gegeven in 'sGraven-Hage opten 14 Julij 1626*.

F.G.V. CULENBURG, v^{t} †

Ter Ordonantie van de Hoog gemelte Heeren Staten Generael,

I. VAN GOCH †

* *t'Appliceren:* toe te wijzen.
* *Calangie:* aanklacht.
† *F.G.V. Culenburg:* Floris II van Pallandt, graaf van Culenburg (1577-1639); was van 22 tot 29 Juli 1626 voorzitter. - *V^{t}:* Vidit; voorzitter teekent voor gezien; het voorzitterschap der Staten-Generaal wisselde iedere week.
† *I. van Goch:* griffier der Staten-Generaal (1623-'28).

Onderrichtinge van 't gene by den leeuw, de lance metten hoet, ende de besegelde previlegien aen de lance gebonden, te verstaen is, in de platen van desen boeck gesteldt

Wie dat in dit ons werck de Leeuw' *siet, heeft te letten*
Hoe dat die over al 'sLands Staten *hier beduyt;*
De Lance met den Hoet, 'sLands vrydom *en haer* wetten,
Gebonden vast daer aen, met 't zegel onder uyt:
Van over langen tijt by Graven en Hertogen,
Om reden, met een eed, geschoncken aen dit Land;
Op dat soo ider een mocht klaer'lijck sien voor oogen,
Wat God al heeft gedaen door ons voor-ouders hand.

Tot d'onbeschaemde berispers, ende trage verbeteraers.

Swygt al-berisper swygt, swygt houten * kinne-backen;
Swygt nydig, narrig hooft; swygt mallen hallef-slacht:
U spreken is u schand; Swygt vuyle swarte slacken;
Off maeckt het beter eerst, dat g'altyt soo veracht.

Tot alle danckbare persoonen.

Pluckt hier uyt desen Hoff de bloemkens die u lusten:
Off proos', off dicht, off sang, off 'tsoete spels geklanck,
Dat u niet aen en staet, laet vry'lijck dat berusten,
Het slechtste laet voor my; de reste neemt in danck.

* *Houten:* strakke, uitgestreken, onbeschaamde.

Tafel van de stemmen ofte voysen in desen boeck begrepen

	Folio
Almanden	
Guerre Guerre gay	86
Prins de Parma	120
Nonnette	176
Kits §	180
Pekelharing, of: Pots hondert	213
Mary Hofmans	252
Monsieur	270
Baletten	37. 89. 91. 198
Marignault	274
Branslen	39. 52
Fransche Couranten	44. 66
Si cest pour mon pucellage §	103
Durette §	122
Serbande §	228
Seignoor	239
O Angenietje §	255
De Mey die komt ons by §	267
Pavanen	
Medelyn	106
Philippi metten Bas	138
Lachrimé, metten Bas	210
d'Espaigne	246
Paszemeze d'Anvers	126

Fransche voisen

La Morisque	50
La Dolphinee §	56
La Vallette §	58
Siceste malheureusebande	65
Quand la Bergere	97
La Romanette	115
La Borée §	146
Gaillarde Belle	159
La Vignonne met den Bas §	171
Est ce le grand Dieu des Alarmes §	162
Une jeusne fillette	176
L'orangée §	189
Fransche Gaillarde	183
Quand ce beau printemps je voy	225
La picquarde	231
Gaillarde Maurice	241

Engelsche stemmen

Engelsche daphne §	46
Engelsche foulle, of: Walsch Waellinneken	48
Nou, nou	68
Cobbeler, of: het Engelsch Lapperken §	75
Farwel, of: Wanneer ick slaep/metten Bas §	80
Soet Robbert	93
Bara vostres drom §	117
Out Ioen, met den Bas	129
Fortuyn	134
Gallirt suit Margrit §	142
The Clocke dauns §	150
d'Engelsche min, of: Noch leef ick int verdriet	156
Com again metten Bas	164
Woddecod §	193

Malsims metten Bas	202
Prins daphne	206
Com sheapherders §	220

Italiaensche stemmen

Sei tanto gratioso §	110
Questa dolce Sirena §	249
Chi guerregiar desia	260
Sonatemi un balletto	263
Dimmichèdel mio core	273

Nederlandsche Stemmen

Sal ick noch langer met heete tranen	33
Studenten dans	42
Wilhelmus v.Nassouwe	61
Maximilianus de Bossu	71
Hoort allegaer in 't openbaer	76
Ghy die my met u braef gelaet §	83
Snachts doen een blaeu gestarde kleet §	99
Het was een ryck mans borgers zoon	153
Hey! wilder dan wilt	168
Windeken daer het bosch van drilt	186
Potshondertduysent, of: Almande Pekelharing	213
O Heere geeft Soo lange leeft	216
Comedianten dans §	235
Schoonste Nimphe van het Wout	225

§

WAERSCHOUWINGE

De Tablatuer der Luyt die is van seven snaren;
So yemant op zijn Luyt nu heeft een meer getal:
Die kan de Bassen selfs en Toonen uyt vergaren:
De Cyter is gestelt op't Fransche over al.

§ Deze melodieën komen ook voor in Starters Friesche Lusthof (1621).

Edele, Erntfeste,
Mogende Heeren, de Heeren Staten des Landts van ZEELANDT

Van alle waerachtige ende wel gestelde Historien (E.E.M. * Heeren) kan in het gemeen ten rechten gesegt worden, datse syn getuygenissen van 't voorledene, vermaningen van het tegenwoordige, ende waerschouwinge van het toekomende. Getuygenisse wat te vooren geschiet is, ten aensiene vande Wereltsche regieringe, van Godes Kercke, van oorloge, van vrede, van bestant, ende voorts alle 'tgene dat, oft in't gemeene allen, oft in't besonder eenigen aenraeckt. Waer uyt uwe E.E.Mog. op gaderen konnen veelderley aenmerckingen der deuchden, ofte gebreken die inde vorige menschen haer geopenbaert ende verthoont hebben, de welcke daer nae dienen tot vermaninge van het gene in elcken tegenwoordigen tyt te doen, ofte te laten is: want d'exempelen der gener die voor ons ofte wel, ofte qualick gedaen hebben, zijn uyt der maten krachtig om de gemoederen der nasaten te bewegen tot navolginge van alle lofliicke wercken, ende vermijdinge van alle oneerlicke ende schand-waerdige; voornemelick als sy beyder uytkomsten, door vlytigen aendacht uyt de Historien aengeteeckent, ende door rechtgesinde natrachtingen inden schoot ende schat hunner herten weg geleyt hebben. Gelyck de spiegelen bequaem gevonden zijn om het lichaem ter degen op te schicken, also syn d'exempelen, uyt de Historien genomen, seer bequaem om het leven te fatsonneren. Het is waer ende der gedachtenisse waerdig dat *Seneca* nagelaten heeft: *Longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla*. Dat is: Den weg is lang tot de deucht door onderwysingen, doch kort ende krachtig door exemplen. Ende overmits datter niet nieus en geschiet onder de Sonne (gelyck de wyse *Salomon* getuygt) maer dat het geschiede, even dat selve is, dat hier nae geschieden sal, soo hebben wy inde Historien waerschouwinge voor het toekomende: want de wyle sy ons voorstellen ter eener syde ontallycke grouwelen van geveynstheyd, ontrou, bedrog, valscheyt, meyneedigheyt, verradery, gewelt, ende tyrannie; ter anderer syde, d'onverwachte mislucken, ongevallen, ende swarigheden die menigmael de vroome (als sy gesocht hebben het quaedt af te keeren) in haere goede aenslagen overgekomen zijn, soo waerschouwen sy allen op hunne hoede te wesen, ende so veel alst mogelick is, also door voorsichtigheyt, trouwe ende wackerheyd allerley ongemack voor te komen, datse nochtans niet vergeten van den gonstigen ende milt-rijcken segen des Heeren de goede uytkomste te verwachten. Welcker dingen aenmerckinge, inde gedenck-waerdige Historien,

* *E.E.M.:* Edele, Erntfeste, Mogende.

als in een opgerecht tonneel, den aendachtigen ende vernuftigen Leser voorstellen ende toebrengen groote rycke stoffe, aenleydende tot wijsheyt, door de gedachtenisse dat geschiet is; tot vromigheyt, door de bedenckinge van't gene altyd behoort te geschieden; ende tot voorsichtigheyt, door de aenmerckinge van't gene noch geschieden kan. Doch besonderlyck konnen wy dit weten ende afnemen uyt d'ondersoeckinge der Nederlantscher geschiedenissen, die 'tsedert den Iare 1562 of daer ontrent, tot nu toe, de vereenigde Provintien overgekomen syn: want soo wy insien het Wereltsche regiment, wy en bevinden niet alleene verscheyden veranderingen, beroeringen, scheuringen, muyteryen, verwerringen, bedriegelijcke handelingen, openbare verdruckingen, onmenschelijcke wreetheden, mitsgaders de autheuren daer van, de gesochte oorsaken, de werck-tuygen, de middelen, de droeve uytkomsten: maer oock veler Nederlanderen sonderlinge wijsheyd, trouwen-raed, kloeckmoedigheyd, verdraegsaemheyd ende gestadigheyd in't afkeeren of verbeteren der voorgemelder ongevallen, met den segen des Heeren die daer op gevolgt is. So wy onse oogen slaen op het stuck der religie, terstont komen ons te voorschyn de strengigheyd der Placcaten, de onnoselheyd der gevangene, de wreetheyd der executien, de stantvastigheyt der vromen, stervende, den yver der overblyvende, de geduldigheyd der gevlugtede, ende dat van geheele huysgesinnen, die om de bloedige Inquisitie der Spanjaerden t'ontgaen, ende te behouden eene goede conscientie, by duysenden achter Lande jammerlyck gesuckelt hebben, ende geleden groot ongemack, kommer ende ellend, d'een hier, d'ander daer verlopende, met sware ende swacke leden des lichaems, ende groote lasten der Huysgenoten beladen, alles moetende verlaten, niet sonder groote versmadinge der menschen, beyde vande welcke sy vertrocken, ende by de welcke sy somtyts nedersloegen, door ontallycke ende grousame perikulen. Alsmen komt tot de oorloge, 'tis wonder wat al aenmerckelijcke dingen haer daer in vertoonen. So oyt eenig Land door sware, listige, ontrouwe, machtige, tyrannige, ende uytstekende bloet-dorstige vyanden bevochten is geweest, het is het Nederlant. So immer meer cloecken wederstant in eenig Coningryck of Republijcke vanden Heeren oft Staten des Lands, ende de goede gemeente, den vyanden is geboden geweest, het is in Nederlant. So ergens t'eeniger tyd, uyt liefde der goeder cause ende des Vaderlants, uytnemende Helden, ende mannelijcke voor-vechters ende vroome Crygsluyden gevonden zijn geweest, ofte ooc eene gewillige gemeente, om in te willigen ende op te brengen de middelen die ter oorloge dienen, het is in Nederlant. Ende wat aengaet de wercken behoorende tot de oorlog te water ende te lande, als ordonnantien tot de Crygs-tucht, subtyle aenslagen, nieuwe vonden van begraven, beschanssen, beschieten, harde belegeringen van steden ende stercten, mannelijcke uytvallen, wonderlijcke veroveringen, gevaerlyck strijden, dappere schermutselingen, moedige beschermingen, voorsichtige afwijckingen, stantvastige volherdingen, ende wat dies meer is, hier van is de Nederlantsche Historie niet anders dan als een uytgeset tafereel voor aller menschen oogen, uytdruckende allerley soorten van oorlogswercken ende crygs-bedrijf. Waer over dan in velen haer vertoonen de deuchden van wijsheyd, conste, voorsichtigheyd, cloeck-moedigheyd, sterckte, dapperheyd, trouwe, stantvastigheyd: Daer en tegen in eenige andere,

de gebreken van onwetenschap, onervarentheyd, vreesachtigheyt, flou-moedigheyd, onachtsaemheyd, lichtvaerdigheyd, verraderye. Insgelycx inde handelingen van vrede oft bestant, sietmen klaerlijck der vereenigde Nederlanders koele bedachtsaemheyd, eenvoudige oprechtigheyd, voorsichtige beleydinge, ende getrouwe onderhoudinge: Maer aen der vyanden syde, geven haer bloot allerley soorten van bedeckte, dobbel-sinnige, ende schandelijcke practijcken, cortelijck, van veelderley snoode ende trou-loose mishandelingen. Uyt welcken allen men kan afnemen so wel de schade ende het verderf, het welcke door der vyanden valscheyt, gewelt, ende tyrannie, gelyck door eenen vreeselijcken brant int gemeene, het gantsche Nederlant verwoest heeft; als oock het welvaren ende de behoudenisse die de vereenigde Provintien (met Gods hulpe) door de wijsheyd ende kloeck-moedigheyd der H.M. * Heeren Staten Generael, ende der doorluchtiger Princen van Oranjen Vorstelijcker deuchden ende hoog-beroemder daden, genoten hebben; min noch meer, dan of sy uyt dien verderffelijcken brand, buyten aller menschen verwachtinge getrocken waren. Ende hier uyt volgens heeft oock uwer E.E.Mog. aen te teeckenen in het besonder de persoonen, die ter eener syde, met wel doen, onsterffelijcker eere, met qualijck doen, eeuwige schande behaelt hebben; ter anderer zyden de gene, die, ofte door der eerster deuchden verquickt, ofte door der anderer gebreken, zyn beschadicht geweest. Somen alle dese ende diergelycke saken uyt de Nederlantsche Historie met neerstigheyd uytsoeckt, met aendacht overweegt, ende met getrouwigheyd nadenckt, men sal daer in vinden, voor den tegenwoordigen tyt, eenen seer overvloedigen schat, seer dienstig om alle vroome regeerders, ende getrouwe ondersaten te vermanen; eensdeels tottet navolgen der loffelycker deuchden ende daden, die haer vertoont hebben in vele onser voor-ouderen, wagende lyf ende goet ten uytersten toe, om de vryheyt des Vaderlants ende der conscientie, tegens de ongehoorde ende meer dan Barbarische wreetheyd der Spanjaerden, te behouden; andersdeels tot het vermyden van allerley ondeuchdig voornemen, poogen ende doen, daer mede men, door eer of gelt-gierigheyt vervoert zijnde, hem selven schande, ende het Vaderlant schade soude mogen toebrengen. Dat meer is: het lesen ende de kennisse der Nederlantsche geschiedenissen, belooft ons de nuttigheden die wy, ten aensiene vande toekomende tyt, tot onser versekeringe behoeven: want dewyle wy noch gedreygt worden met verscheyden kommerlycke swarigheden, ende vreeselijcke aenstooten der vyanden; so worden alle vrome voorstanders ende goede Patriotten opgescherpt *, niet alleen om uyt de voorledene dingen te voorsien het eynde der bloet-dorstiger vyanden, het welcke is door vertredinge van alle wetten ende vryheden des Lants, tyranniglyck te heersschen over de lichamen, conscientien ende goederen, ende door de goede gelegentheden die hy inde Nederlanden soude vinden, t'overweldigen andere Koningrycken ende Landen, om een Spaensche Monarchye op te rechten; maer oock om in alle voorvallende gelegentheden wel indachtig te wesen den bedriegelycken, ontrouwen, meyneedigen, onversoenelicken, wreeden, ende moordadigen aerd onses vyands; ten eynde men zyne listigheyt

* *H.M.:* Hoogmogende.
* *Opgescherpt:* opgewekt.

soude mogen ontgaen door voorsichtigheyt, zyn geweld afkeeren door de middelen die de Heere ons noch overgelaten heeft, ende syn tyrannig voornemen breken door gestadige trouwe, die wy Godes Woord ende het Vaderland schuldig zijn: gelyck een out Poeet der Griecken, *Sophocles* genoemt, seer wel geoordeelt heeft, seggende: Dat de ongerechtigheyt de baer-moeder sy der Tyrannie, *Provenit ex Iniustitia ceu matre Tyrannis*. Also leert de gedurige ervarentheyd, dat de Tyrannie voorts brengt de slavernye der menschen, ende de verwoestinge der Landen, boven welcke dingen geene, dit leven aengaende, noch smadelicker noch onverdraechgelicker en zijn. Waerom oock alle liefhebberen der wettelycker vryheyt t'allen tyden liever hebben gehad hen op hun geheel te houden; ende den tyrannen niet te vertrouwen. Het welcke *Demosthenes*, de wel-spreeckenste der Griecken, schrijft het eenige seker schut ende scherm te wesen tegens den tyrannen, waerom men oock veel liever alles totten uytersten toe behoort te wagen, met verwachtinge eeniger saliger uytkomste, die den almogenden God, te zijner tyt, na zyn wel behagen sal believen te verleenen, dan te vallen, ende zijne naekomelingen te storten ende te laten inde handen der sulcker die gewend zijn (gelyck dat de gantsche werelt bekent is) geene schuldige belofte te houden; maer onschuldig bloet te vergieten. Dese dingen alle (E.E.M.Heeren) den Autheur saliger uyt liefde des Vaderlands, ende der goeder causen voorkomende, hebben hem bewogen dit werck (waer van d'Historyen by verscheydene treffelycke mannen wytloopiger bevonden werden) t'samen te stellen, met voornemen om't selve in't licht te brengen ende uwer E.E.M. toe te eygenen: Maer door de doot belet geweest zynde, heeft zijn goet voornemen niet konnen voltrecken, 'twelcke, van wegen myne mede-erfgenamen ende schuldigen plicht alsnu eerst gedaen, ende uwer E.E.M. hier eerbiediglycken op-gedragen ende toegeeygent word, hopende dat uwer E.E.M. synen trouhertigen arbeyd ende yver niet min als in zijn leven sal aengenaem ende wel gevallig zijn; also de selve niet anders is dienende als totter vrome, ende Vaderlants-lief-hebbende herten vermakinge; tot welcken eynde by de prose, oock liedekens ende dichten gevoegt syn, op de verhaelde materie, ende stoffe passende, mitsgaders de Tablatuyr van elck liet op Luyt ende Cyter; op dat het gesang ofte spel, (bestaende in verscheydene voysen ofte stemmen) als oock door het gedicht, de droefheyt, (uyt het lesen der prose ontfangen) gemindert; ende de blyschap (uyt de selve verkregen) gemeerdert mochte werden. Aen het welcke, niet twyffelende, bidde God dat hy uwer E.E.M. regeringe segene, door wiens genade ende uwer E.E.M. jonste * ick ben ende hoop te blyven

Uwer E.E.Mog. getrouw-onderdanich Dienaer,

F. * VALERIUS.

* *Jonste:* gunst.

* *F.:* Het origineel heeft I.: Inl. I blz. XV, evenals op blz. 2: I.G.V. Culenburg i.p.v. F.G.V. Culenburg.

Nederlantsche Gedenck-klanck [eerste helft (p. 9-140)]

Openbarende kortelijck de voornaemste gheschiedenissen inde Nederlanden ontstaen/ metten aenvang der inlantsche beroerten/ tot ende metten Jare 1625

De waerdigheyt eeniger sake ende 'tgenot dat daer uyt spruyt/ zijn voornemelijcke dinghen die de menschen plachten aen te leyden om te wenschen ende oock t'ondersoecken/ soo wel de kennisse/ als het gebruyck der selver. Dese twee hoedanigheden werden merckelijck bevonden by alsulcke personen/ die met een herten-lust/ vierighe/ aendachtighe ende innerlicke beweginge/ met een on-partydigh oordeel lesen sullen 'tgene de vrye Nederlantsche Provintien/ ende ons lieve Vaderlant is overgekomen/ door haren erf-vyant den wreeden Spanjaert/ t'sedert hy zyne tirannighe regeringhe heeft gepoogt inde selve te stellen/ beginnende vanden aenvang der Inlantscher verwoestinghen/ tot den huydighen dage toe; ende de merckelicke beschermighe daer teghens/ die Godt almachtig heeft belieft de zelve Landen te doen/ door hare wettige Overheden. Het ware een seer gewenschte sake dat alle d'Inwoonders der Nederlanden haer verkloeckten ende genegen vonden altyt hen als voor oogen te stellen den boosen-aerd der Spanjaerden/ haer loose vonden/ haer dobbel-treckige * handelingen/ onversadelicke gelt ende eergierigheyt/ onversoenelycken haet/ vyandig ende wrevelig herte/ met haere trouw-vergeten rancken */ die sy (van over lange Jaren/ ende noch ten huydigen dage) hebben aengerecht ende bethoont/ ende noch zijn plegende/ met verwoesten/ moorden/ ende schendingen in Koninckrijcken/ vrye Republycken/ landen/ steden ende plaetsen/ die sy connen met list oft geweldt verheeren */ tegens alle soorten van menschen/ soo Christenen (van wat ghesintheydt die zijn) als tegens wilde/ naecte/ ongewapende/ onnoosele Heydensche volckeren/ tegens Koningen/ Princen/ Hertoghen ende diergelycke personagien/ by God (tot zijnen dienste) in opperheerlicheyt gesalft/ als tegens de gemeene ende geringste luyden; op dat sy eyndlick mochten geraken ende komen tot eene over-al gebiedende macht ofte Spaensche Monarchie. + Het ware oock niet ondienstig datmen inde Nederlantsche scholen de Jonckheyt in scherpte ende in 'therte griffide/ wat haren

+Des Spanjaerts poogen is om tot een Monarchie te geraken.

* *Dobbel-treckige:* dubbelhartige.
* *Rancken:* streken.
* *Verheeren:* overmeesteren.

ouderen overgekomen is van den woedenden Spanjaerden/ tot welcken eynde eenige bequame boecken ende historien alreede gestelt zijn/ ende dit tegenwoordigh werck mede dienstig is. 'tSelve (beminde leser) soude veroorsaecken dat men met meerder eendrachtigheyt desen vyant (als eene gemeene peste) uyt ons Vaderlant soude pogen wegh te dryven; ende daer eenmael uyt synde/ hem daer uyt te houden/ ende hem selfs te gaen besoecken inde landen die hy/ tegens recht/ met geweld/ van andere Princen/ Heeren ende volckeren is besittende; 'twelcke de eyndelicke behoudenisse ware van Godts kercke in dese quartieren/ als mede een groot voordeel onses Vaderlants/ ende dempinge des machtighen vyandts. Maer om te komen tot de inleydinghe deser dinghen/ ende naerder des Spanjaerts betrachten t'ondecken/ sal den aendachtigen leser letten /hoe dat de heerlicke Nederlanden (die van ouden tyden plachten t'overtreffen in allerley hantwercken/ coopmanschappen ende neeringe vele andere landen/ ende boven maten bloeyden in welvaren) hen wel mogen metter waerheyt ten hoochsten beclagen/ dat Philippus van Oosten-Rijck †, eenigh Soon des Keysers Maximiliani, geboren uyt Maria, d'eenige Dochter ende erfgenaem van wylen Hertogh Carel van Bourgongen der Nederlanden Heer/ oyt trouwde + ende in echte namp Johannam Ferdinandi, des Konings van Spanjen dochter; door welck houwelijck 'tNederlant aen Spanjen is gecomen. Ende al hoe wel de selve Heerlicke landen quamen vande zijde des mans; so heeftmen nochtans van die tyt af beginnen te mercken dat de Spanjaerden die poochden tot een spaensch-leen te maken. De Spanjaert achtende de selve wel bequaem/ om daer uyt te konnen vermeesteren andere Landen ende Rijcken/ doch vondt synen Koning te seer goet aerdigh ende sachtmoedig †/ anders opgequeeckt ende onderwesen by vrome Princen/ zijn natuere den wreeden Spanjaerden gansch contrarie synde/ was derhalven 'tbelet van dat sy haren wille niet conden na haren wensch volvoeren. Desen Prins is tot Burgos in Spanjen ghestorven/ out 28 Jaren/ niet sonder vermoeden dat hy soude zijn vergeven geweest.

+ Twee soonen

+Philippus van Oosten-rijck trout Anno 1496 te Lier in Brabant des Conings Dochter van Spanjen.

+Philippus de I. is tot Brugge gebooren anno 1478. Is in Spanjen gestorven nae laetende 2 Soonen.

† *Philippus van Oosten-Rijck:* Filips de Schoone (1482-1506) trouwde, 21 Oct. 1496, Johanna van Aragon. Op dat oogenblik waren haar opvolgingskansen gering. Een viertal sterfgevallen in de koninklijke familie vestigde eerst Johanna's erfrecht.

† *Sachtmoedig:* Met dezen goedaardigen en zachtmoedigen koning is Filips de Schoone bedoeld. Deze is twee keer in Spanje geweest. Hij was daar met Johanna 1501/02, om haar erfrecht te laten erkennen. Johanna bleef toen in Spanje achter, daar zij de geboorte van haar vierde kind tegemoet zag. Reeds nu (1503) bleek, dat Johanna zielsziek en niet tot regeeren in staat was. In 1504 overleed haar moeder, Isabella van Castilië. Het testament bepaalde, dat Johanna's vader, Ferdinand van Aragon, als regent voor Johanna zou optreden. Hiertegen verzetten zich zoowel de Castiliaansche adel, als Filips de Schoone. Vandaar diens tweede Spaansche reis (1505/06). Johanna, die weer naar de Nederlanden gekomen was, maakte ook deze reis mee. Filips slaagde er in, zich in het regentschap tegen zijn schoonvader te handhaven. Maar men was in Castilië ook met dezen regent niet zeer tevreden; hij begunstigde zijn landgenooten te zeer. 25 Sept. 1506 stierf Filips plotseling. Johanna, ongeneeslijk ziek, bleef in Spanje achter. Zij overleed 13 April 1555 te Tordesillas, bij Valladolid.

heeft hy nagelaten †/ namelick Carolus ende Ferdinandus, die naden anderen tot Roomsche Keysers zijn gecoren ende gecroont geweest.

Om allenskens naerder te komen/ ende te bethonen dat des Spanjaerts oogemerck is tot een over-al gebiedende macht te geraken/ soo werd hier voorgenomen cortelick/ van 't een Lantschap tottet andere te gaen/ ende vervolgens den Spaenschen handel/ aldaer gepleecht/ t'ontdecken/ ende dan op de historie onser Nederlanden te blyven. Men soude mede mogen verhalen de snode/ valsche ende wreede vonden/ practijcken ende moorden/ by den Spaenschen Koning aen gerecht/ + inde Rijcken van Grenaden ende Arragon; als oock wat noch int Jaer 1610 by hem is ghepleecht aen de arme Moriskens *, om d'inwoonderen der selver Landen t'eenemael te dempen ende uyt te roeyen †: Maer alsoo die t'samen gerekent werden onder den Spanjaert te behooren/ ende aen zijn eygene Rijcken palende syn/ soo is de meeninge daer niet verder van te spreken. Wy beginnen dan eerst vande Landen van America, West Indien, ende Brasilien. Men leest in geloofwaerdige Historien dat wanneer inden + Jare 1496/ oock daer te vooren/ als daer naer/ de custen der selver landen zijn op gedaen oft ontdect † by den Spanjaerden/ ende gelant waren inde Provintien van Nicaragua, Nova Hispania, Mexico, Guatimale, Panuco, Jacatan, als inde Eylanden van Espaniola, Cuba, Jamaica ende andere plaetsen †/

+Wreeden handel by de Spanjaerden ghepleegt in Arragon, Grenaden, ende aen ander Moriskens.

+Spaensch bedryf in America, hebben daer bet * als 200000 menschen omgebracht, ende 30 mael meer lants uytgeroyt dan de Neder-Landen groot syn.

† *Nagelaten:* Uit dit huwelijk zijn zes kinderen geboren: 1498 Eleonora, 1500 (24 Febr.) de latere Karel V, 1501 Isabella, 1503 (10 Maart) de latere Ferdinand I, 1505 Maria, 1507 Catharina.

* *Moriskens:* Mooren.

† *Uyt te roeyen:* Valerius doelt hier op de gewelddadige bekeering van de in Zuid-Spanje aanwezige Mohammedaansche bevolking. Het kwam tot vervolgingen van de in-schijn-bekeerde 'moriscos' vooral in en na 1524; jarenlange strijd was het onvermijdelijke gevolg. Begin en slot van het drama worden hier verbonden, als Valerius nu overspringt op de algeheele verdrijving van de 'moriscos', waartoe al in 1602, onder de regeering van Filips III, besloten was. In 1609 begon de uitvoering, eerst in Valencia; daarna ook in Andalusië. Terwille van de religieuze eenheid van Spanje werden de door de 'moriscos' bewoonde streken geruïneerd.

* (meer.)

† *Ontdect:* Columbus is vier keer in de West-Indische wereld geweest, te weten: 1492-1493, 1493-1496, 1498-1500, 1502-1504.

† *Plaetsen:* Deze opsomming bepaalt zich geheel tot Midden-Amerika en de eilandenwereld in de golf van Mexico. Het zijn ontdekkingen en vestigingen uit de jaren 1492 tot 1521. Nova Hispania is de naam, die 1518 bij de verkenning van de Mexicaansche Oostkust aan dat land gegeven werd. Juan de Grijalva exploreerde toen tot de, hier ook genoemde, rivier de Panuco, die bij Tampico in zee stroomt. Naar Yucatan had Hernandez de Cordoba in 1517 al een allerongelukkigste expeditie ondernomen. Kennelijk staat Valerius hier een verhaal van de verovering van stad en land Mexico door Hernan Cortes, 1519-1521, voor oogen. Guatemala is het zuidelijke expansie-gebied. In Nicaragua vestigden de Spanjaarden zich 1521.
De eilanden Espaniola (= Klein Spanje: Haiti), Cuba en Jamaica zijn alle door Columbus reeds ontdekt. Haiti had de oudste Spaansche kolonisatie; al van Columbus' eerste reis af.

dat sy de naecte/ ende ongewapende Inwoonders (die haer met alle beleeftheden ontmoeteden) lichtelijck hebben konnen onder haer gebiedt ende geweldt brengen; maer de gierige ende wrede Spanjaerden en zijn hier mede niet te vreden geweest; sy hebben de Koningen/ Vorsten ende Heeren der selver Landen (niet tegenstaende datse haer quamen met schoone presenten vereeren) met de Edeluyden ende de gemeene mans persoonen/ oock de vrouwen ende kinderen seer qualicken gehandelt/ ontnemende eerst alle haer costelijckheden/ van Gout/ Silver/ Gesteente/ ende andere waren/ daer nae de selve moordadelijck ombrengende door verscheydene manieren van onmenschelicke tormenten ende wreetheden. De selve wreede daden ende tirannyen en souden voor soo warachtig noch niet konnen aengenomen werden/ by aldien haere eygene schribenten † sulcx ons niet nagelaten hadden in hare boecken te lesen. Men ghelooft datter meer als 200000 persoonen by dese bloethonden aldaer zijn vernielt/ ende dertigh mael meer lants bedorven is dan al de Nederlanden groot zijn. Soo wie (beminde leser) hier van lust heeft tot breeder kennis te komen/ kan lesen de bysondere Historien hier van uyt gegeven/ sal bevinden dat de selve vervatten alsulcke schrickelicke/ onmenschelicke/ ende Barbarische daden/ dat een Christen hert moet weenen ende schreyen/ ende de hayren te bergen staen/ diet hoort ende leest.

De Paus Alexander de VI. + dese Spaensche grouwelicke daden voor goet aen genomen hebbende/ heeft den spaenschen stoel */ al dese gewonnen landen ende rijcken/ menschen ende goet/ toe geeygent/ door zijne bulle/ in date den 14. Meye 1493 †, verbiedende/ op pene van ban/ alle Coningen/ volckren ende natien de selve landen ende custen niet te mogen beseylen oft behandelen */ dan met expres

+Paus Alexander de VI. geeft den Spaenschen stoel gansch America met al 'tgene daer op ende in is.

† *Schribenten:* Op welke ‘eygene schribenten’ Valerius doelt? Tot de meest bekende in Valerius' tijd behoorden: Joseph de Acosta (Historia natural y moral de las Indias; 1590) en Antonio de Herrera (Descripcion de las Indias occidentales; 1610). De beperking in land- en plaatsnamen doet echter aan oudere werken denken, of aan zeer indirecte kennis van Valerius. Francisco López de Gómara liet zijn Hispania victrix, Historia general de las Indias, al in 1552 verschijnen. Ook dit behandelt echter veel meer. Men vergelijke echter den ‘Spieghel der Spaensche tyrannye’ (Inleiding II, noot 11).

* *Stoel:* troon.

† *Den 14. Meye 1493:* De door Paus Alexander VI op 3 en 4 Mei 1493 gedane uitspraken behelsden uit den aard der zaak geen goedkeuring van de ‘Spaensche grouwelicke daden’, die.... nog moesten komen. Toen Columbus namelijk van zijn eersten tocht was teruggekeerd, had Portugal zich onmiddellijk tot Spanje gewend met de mededeeling, dat diens ontdekkingen, krachtens een door Paus Calixtus III (1455-'58) aan Portugal verleend kolonisatiemonopolie voor de Westkust van Afrika, aan Portugal behoorden toe te vallen. Spanje had dit pauselijke gunstbewijs in 1479 erkend. Er dreigde dus nu een Portugeesch-Spaansch conflict, waarvoor Ferdinand van Aragon de scheidsrechterlijke uitspraak van den Paus inriep. Deze gaf aan Spanje soortgelijke voorrechten als aan Portugal, en stelde een demarcatielijn vast voor den Spaansch-Portugeeschen koloniseerings- en bekeeringsijver. Het is die lijn ‘100 Sp. mijlen westelijk van de Azoren’, die door het verdrag van Tordesillas (7 Juni 1494) nog ‘270 Sp. mijlen’ meer westwaarts werd verplaatst.

* *Behandelen:* handel drijven.

consent des spaenschen Conings. Den Heydenschen Coning Atabalipa † heeft dese daet bespot/ strydig zijnde (so hy seyde) tegens de natuere/ reden gevende; dat niemant macht heeft eenes anderen erfgoet/ by de rechte eygenaers vele hondert Jaren beseten/ eenen anderen te geven/ die het selve noyt en sach ofte en kende/ veel min met eenig schijn van recht daer op iet wat hadde te eyschen. Beminde leser/ let dat dese gout-rijcke ende van vele costelyckheyt overvloeyende landen/ den Spanjaerden seer dienstig zijn/ om tot haer trachten ende voornemen te geraeken (des Godt verhindere) want uyt de selve (als meester vande voorneemste plaetsen zijnde) vercrygt hy groote middelen van gout/ silver/ conchenillen †/ indigo/ huyden/ ende ander treffelycke waeren/ door de welcke hy can betalen ende onderhouden veel Chrygsvolck te water ende te lande/ met vele oorlogschepen tot syne Vaerden dienstig; oock om te vergiftigen * ende metten Gouden-stock te strycken */ so danige ongetrouwe-persoonen/ die in dienste van andere Koningen/ Princen ende republycken zijn/ op dat sy hen bedectelick tot 'sSpanjaerts dienst souden laeten vinden.

De Spanjaert is meester van het Koninckrijck van Sicilien/ + 'twelck hy besidt met macht van Kasteelen ende Forten: waer door hy wel strengelijck daer werdt ontsien */ te meer om dat de Sicilianen op den vesper-tyt/ in den Jare 1282/ al de Fransoysen/ die daer groote moetwilligheydt dagelijckx pleechden/ hadden omgebracht; des den Spanjaert te beter hem daer sterckt ende wacht houdt/ mitsgaders in noch andere landen/ geleghen inde Middelantsche-Zee †.

+Spanjaerts, meester van Sicilien, ende noch andere landen in de Middelantsche-Zee.

† *Atabalipa:* Dit moet zijn: Atahualpa van het rijk der Inca's (Peru). 15 Nov. 1532 had Francisco Pizarro met zijn doortastende avonturiers ‘in een half uur tijds een groot rijk veroverd’ door de bezetting van Caxamarca. Daags daarna betoogde een Dominicaan den Inca Atahualpa uit de H. Schrift, en uit de zooeven besproken oorkonden van Paus Alexander VI, dat Peru aan Spanje behoorde. Atahualpa protesteerde, en zou den hem aangeboden Bijbel op den grond geworpen hebben, waarop een massamoord volgde. Atahualpa werd gevangengezet, en later (29 Aug. 1533) omgebracht.

† *Conchenillen:* gedroogde Mexicaansche insecten, die een scharlakenroode verfstof opleveren.

* *Vergiftigen:* begiftigen.

* *Metten Gouden-stock te strycken:* rijkelijk te beschenken.

* *Ontsien:* gevreesd.

† *Middelantsche-Zee:* Spanje's machtspositie in de Middellandsche Zee is gegrondvest door het land, dat, naar een zijrivier van de Ebro, Aragon heet. Terwijl het zich in den eeuwigen strijd met de Mooren zuidwaarts op het vasteland vergrootte (11e tot 13e eeuw), tot en met het bezit van Valencia (1266), bracht de verovering van de Balearen (1229-'30) een eerste begin van expansie ter zee.
Veel belangrijker werd de vestiging van Aragons macht over Sicilië. Deze hing samen met den ondergang van de Zuid-Italiaansche macht der Staufen. Zuid-Italië, zoowel Napels als Sicilië, was aan het Huis Anjou ten deel gevallen. Pedro III van Aragon had echter een Staufische vrouw. Vandaar, dat de Sicilianen, toen zij, 30 Maart 1282 (Siciliaansche Vesper), den opstand tegen hun Angevijnschen koning begonnen, hulp verwachtten en verkregen van Aragon.
Dit leidde tot de vestiging van een Aragoneesche zijlijn op Sicilië, en tot de vermeestering van Sardinië door Aragon (1302).

+Wanneer inden Jare 1502 den Spaenschen Koning met den Franschen/ onderlinghe hadden voorgenomen te verdryven den gecroonden Koning van Napels † Frederick, ende zijn lant onder hen beyden te verdeelen/ achtende haer beyder t'saemen gevoechde machten soodanigh dat den Napelschen Koning die niet en soude connen wederstaen: haer voornemen in 'twerck gestelt synde/ hebben den Fredericum verjaegt/ zijn Koninckrijck gepart */ ghedeelt/ ende tot haer beyder eyghen gemaeckt. Maer merckt hier/ beminde Leser/ den Spaenschen treck: wanneer de Fransoysen minst achterdencken hadden van eenigh nakende quaet/ soo zijn de Spanjaerden den Fransoysen op 'tlyf ghevallen/ hebben de selve met gewelt uyt 'tlandt verdreven/ ende alsoo gansch Napels voor den Spaenschen Koning alleen ingenomen/ behoudende 't selve noch ten huydigen daghe. Sy hebben stercke plaetsen die sy met soldaten beset houden/ ende 't landt wordt door eenen Vice-roy van Spanjen geregeert. Desen Spaenschen Koninck/ zijnde meester van dat eynde van Italien/ houdt daer in veele garnisoens met veele galleyen/ om hem aldaer niet weynig te doen ontsien/ ende ghelyck * Italien in thoom te houden/ tot synen dienste ende gehoorsaemheydt.

+Van Napels mede.

+Onder schijn van vrientschap heeft/ inden Jare 1512, den Spaenschen Koning Ferdinandus versocht door-tocht voor zijn leeger aen Koninck van Navarre † Jean d'Albert, om te mogen/ opt spoe-

+Tocht der Spanjaerts in Navarra.

† *Koning van Napels:* Frederik III (1496-1501), uit een jongere Aragonsche zijlijn, dan de zooeven genoemde. Hij regeeerde ook over Sicilië, datsinds 1416 direct met Aragon verbonden was. Dit Napolitaansche koningschap werd van twee kanten bedreigd. De Fransche koningen Karel VIII (1483-'98) en Lodewijk XII (1498-1515) konden zich als rechthebbers beschouwen, op grond van de vroegere Anjou-regeering. Een man als Ferdinand van Aragon (1479-1516), die door zijn huwelijk met Isabella van Castilië de 'Spaansche eenheid' tot stand bracht, moest oog hebben voor den idealen toestand, die 1443-1458 bestaan had, toen èn Napels èn Sicilië met Aragon verbonden waren geweest. Napels, dat door tyrannieke wanregeering - Ferrante (1458-1494) heet: 'de vreeselijkste onder de toenmalige vorsten' - was verzwakt, zoo maar aan Fransche veroveringslusten prijs te geven, dat kon niet in zijn bedoeling liggen. Vage en grootsche plannen van keizerschap en kruistocht tegen den Turk najagend, verscheen Karel VIII van Frankrijk in Napels. Hij nam stad en land (Febr. 1495). Maar toen verscheidene Italiaansche staten nu met Spanje en den Keizer, onder leiding van den Paus, een 'heilige Liga' sloten, moest Karel VIII, al in Oct. 1495, weer terug naar zijn eigen land.
Zijn opvolger Lodewijk XII maakte meer in het bijzonder aanspraken op Milaan, dat hij ook inderdaad in 1500 nam. In zake Napels sloot hij met Ferdinand van Aragon een deelingsverdrag (Nov. 1500 te Granada). Frankrijk zou Napels en de Abruzzen houden, Aragon zou Calabrië en Apulië nemen. De overweldiging van het zwakke Napels was werk van een oogenblik (voorjaar 1501); de laatste Aragoneesche koning daar kreeg jaargeld en titels in Frankrijk. Maar reeds een jaar later (Juni 1502) waren de beide bondgenooten het oneens geworden. 14 Mei 1503 trokken de Spaansche troepen de stad Napels binnen. 1 Jan. 1504 capituleerde de laatste, door de Franschen bezette stad, Gaeta. Heel Napels was Spaansch geworden.

* *Gepart:* verdeeld.

* *Ghelyck:* tegelijkertijd.

† *Navarre* is het kleine Baskische bergland, dat tusschen Castilië en Aragon als ingeklemd ligt. Het landje was 1234-1425 geheel zelfstandig geweest. Daarna was het in personeele unie met Aragon verbonden. In 1484 werd het echter aan een Aragoneesche prinses gegeven, die trouwde met Gaston de Foix, graaf van Béarn. Béarn nu is het Zuid-Fransche buurland van Navarra. Verdere vrouwelijke successie bracht Navarra-Béarn aan Jean d'Albret (1499). Albret ligt weer iets noordelijker dan Béarn, achter de Landes. Ferdinand van Aragon moest zich wel interesseeren voor dit kleine, uit de Spaansche sfeer gerakende land. Naar aanleiding van een Spaansch-Franschen oorlog, in verband met de beroemde 'heilige Liga' van 1511, eischte Ferdinand doortocht en bezette het land (Juli 1512). Hoewel de maatregel tijdelijk

digste in Vranckryck geraken. Dese versochte vrintschap heeft den goeden Navarrischen Koning (niet quaets vermoedende) toegestaen/ maer soo haest en was den Spaenschen Koning niet in het herte van dit Rijck/ of hy heeft vermeestert Pampelone, met andere voortreffelijcke plaetsen/ ende behout de selve noch met gewelt van de rechte eygenaers/ te meer door dien den Paus van Roomen † de selve daedt heeft gepresen/ ende den eygendom (door zijn bulle) heeft gegeven/ om dat (soo hy seyde) den Koning van Navarre een Ketter was/ niet waerdig een Koning geheeten/ veel min in daedt te wesen. In dese gelegentheydt vindt hem den Spanjaert ghesterckt/ om wanneer hy tyt ende stont bequaem acht/ uyt dese gewesten Vranckrijck te mogen aentasten.

Koning Philips de II. van Spanjen/ heeft int Jaer 1582 niet nae gelaten alle middelen te ghebruyken tegens zijnen seer nae bestaenden Bloedt-vrient Don Antonio, gecroonden Koning van Portugael † +, om den selfden met gewelt/ of met quaede practycken te doen dooden/ oft verjaeghen: Hier voor gebruyckte hy Duc d'Alba, met een leger te velde. Aende ander zijde had hy omgecocht den voornaemsten Adel des Lants/ soo dat eylaes! Don Antonio, met zijne kinderen/ nauwelyckx konden de bloedige handen der Spanjaerden ontwycken. Door het vercryghen van dit Rijck van Portugael, soo ist dat den Spaenschen stoel mede aen sich heeft genomen de profyten ende voordeelen die de

+Portugael met de Oost-Indien ende Brasilien.

heette, bleek zij blijvend. In 1513 werd Opper-Navarra geannexeerd. Neder-Navarra (Béarn-Albret) bleef tot 1548 onder het Huis Albret, kwam daarna door huwelijk aan de Bourbons.

† *Paus van Roomen* was van 1503 tot 1513 Julius II. In zake de verovering van Navarra werd 21 Aug. 1512 te Burgos de bul: Pater ille coelestis, gepubliceerd. Zij excommuniceerde allen, die zich tegen de Heilige Liga en haar politiek verzetten; Jean d'Albret werd daar niet met name genoemd, wel het Baskische volk.

† *Koning van Portugael:* 'Bloedt-vrienden' waren de Huizen van Spanje en Portugal al sinds vele geslachten. Telkens weer waren in de laatst verloopen twee eeuwen huwelijken over en weer gesloten. Met name Karel V was dubbel verzwagerd met koning Johan III van Portugal (†1557), en ook diens kleinzoon en opvolger, Sebastiaan (†1578), was nog een volle neef van Filips II, daar ook Filips' zuster, Johanna, weer in de Portugeesche koningsfamilie was ingetrouwd. Toen nu in 1578 koning Sebastiaan in Marokko gesneuveld was, kwam de kroon aan den Portugeeschen prins en kardinaal, Hendrik. Deze grijsaard had nog twee jaar te leven. Nog tijdens zijn regeering kondigde Filips II aan, dat hij zijn duidelijke erfrecht zou doen gelden. Hij kon daarbij steunen op een partij in Portugal. De hier genoemde Don Antonio (bastaard uit een jongere zijlijn, en achterneef van Filips II) kon zich tegen Alva (1580) niet handhaven.

Portugesen hebben inde Oost-Indien ende Brasilien †. Voorwaer gheen cleyne versterckinge des Spanjaerts te waeter/ met vergrootinge zijnder thollen ende incomsten.

+Hoe het heerlijck Hertogdom van Milanen †, int Jaer 1525, door hulpe des Paus Leonis de X. † den Fransoysen is ontweldicht/ den eygenaer ontvreemt/ ende den Spanjaerden tot buyt geworden/ geven de historien te kennen/ als ooc d'overtollige/ onmenschelijcke overlasten die d'Inwoonders hebben moeten uyt staen. Dit wyt streckende Hertogdom is gelegen aende ander syde van Italien/ beset met een uytnemende sterck Kasteel ende andere forten/ den Spanjaerden seer dienstig om hun meester te + houden vande doorgangen ende passagien der Veltolinen †, soo dat daer door de Fransoysen/ Venetianen/ Duytschen/ Savoyen ende Switsers werden van malcanderen ghehouden/ om in tyde des noots/ geen hulpe van volck elcanderen te connen toesenden. Daer en tegen can den Spanjaert door desen middel (t'zijner beliefte) alle de selve Landen op 'tlyf vallen ende bespringhen. +Milanen. +Veltolinen.

+Door den loosen handel des Spaenschen Konings/ Carel de V. met Andrea Doria, is inden Jare 1527 de voortreffelijcke Republycke van Genua † gebracht onder andere regeringe/ gansch staende ten dienste des Spaenschen Konings. +Genua.

† *Oost-Indien ende Brasilien* waren de mooie, koloniale resultaten van bijna een eeuw Portugeesche ontdekkingsreizen (1418-1499). In Voor-Indië en den Archipel waren de Portugeezen doorgedrongen, dank zij Vasco da Gama (1498). In Brazilië had Cabral voet aan land gezet in 1499, afgedwaald van de Indische route.

† *Hertogdom van Milanen:* De geschiedenis van het 'heerlijck Hertogdom van Milanen' is, van het jaar 1499/1500 af, een tamelijk flakkerend verhaal. Frankrijk en Spanje strijden ook hier om de macht. Het hertogelijk geslacht Sforza komt tusschen de molensteenen. Het Duitsche Rijk - Milaan was een rijksleen - draagt, naast het Huis Sforza, het verlies.

† *Paus Leo de X*. (1513-'21) kan bezwaarlijk ter verantwoording worden geroepen voor wat in 1525 gebeurde. Milaan is verloren gegaan voor de Franschen door den slag bij Pavia op den 25en verjaardag van Karel V (24 Feb. 1525).

† De *passagien der Veltolinen*, welker beteekenis Valerius juist omschrijft als doorgangsland, dat, in Spaansche handen, de Povlakte afsluit, is het Veltlin (Valtellina); een Oost-West verloopend dal, aan den voet van de Bernina-groep. Het is het dal van de Adda, die in den noordelijken arm van het Lago di Como valt. Over het Stilfser Joch bereikt men den bovenkant van het Etsch-dal. En dat geeft weer gemakkelijk toegang tot het dal van den Inn, dat ook eerder - via de Berninapas - te bereiken is. Het Veltlin is dus een stuk van den weg: Milaan-Innsbruck.
De strategische beteekenis van dit dal is de wereld vooral duidelijk geweest, sinds Spaansche en Oostenrijksche Habsburgers belang hadden bij vrij verkeer langs dezen weg. Van 1512 tot 1797 toe behoorde het tot Graubünden. Maar telkens en telkens weer willen de Spaansche stadhouders van Milaan zich hier invloed verzekeren. En telkens en telkens weer stond het anti-Habsburgsche Frankrijk achter Graubünden. Vooral na 1620 wordt dit een Europeesche aangelegenheid.

† *Genua:* Niet in 1527, maar Juli 1528, besloot Andrea Doria, Doge van Genua, van partij te veranderen. Hij was ontevreden over zijn bondgenootschap met Frans I, en verkoos een bondgenootschap met Karel V.
Frans I had na den slag bij Pavia (1525) als gevangene van Karel V den vrede van Madrid (1526) moeten aanvaarden. Maar hij achtte zich moreel door dien afgedwongen vrede niet gebonden, en verklaarde dus eind Jan. 1528 Karel V opnieuw den oorlog. In dien oorlog moest Andrea Doria Napels helpen belegeren. Maar inmiddels gedroegen de Franschen zich als heer en meester in Genua. Doria vond dus, dat hij slecht behandeld werd. Apr. 1528 vroeg hij beëindiging van de bondgenootschappelijke overeenkomst. Men hield hem alleen maar wat aan het lijntje. Juli sloot de Doge toen een nieuwe overeenkomst met Karel V, zijn vloot voor Napels terugroepend. Midden Aug. gaf Lautrec het hopelooze beleg van Napels op.

+De oude vrye Republycke van Florencen †, is onder eenen Hertog gebracht Anno 1530/ door het listig beleydt des Paus Clemens de VII. met den Spaenschen Koning Carel de V. die syne bastaert Dochter Margareta †, ten houwelyck gaf aen Alexandro de Medicis, Neve des voorseyden Paus; t'sedert welcke tyt het Hertogdom altyt vervallen ende beseten is by het geslachte van de Medicis, die in een onverbrekelyck verbont staen met Spanjen. +Spaenschen handel tot Florencen.

+Niet min is mede den selven een groot verplicht vrient ende bloet verwant den Koning van Polen Sigismundus †, want hy/ door dispensatie des Paus/ heeft getrout twee Susters uyt't huys van Oosten-- +Polen.

Genua kreeg daarna inderdaad een aristocratische constitutie van Venetiaansch model, nog in 1528.
Wanneer Genua nu bijna een Spaansche haven in Italië gaat worden, dan gebeurt er niets opzienbarends. Milaan oefende ook in de 15e eeuw druk op Genua uit. En Milaan werd nu Spaansch.

† De *Republycke van Florencen*, met de epitheta ‘oude, vrije’, was van 1434 af onder Cosimo (†1464), Piero (†1469), Lorenzo (†1492) de' Medici een min of meer autocratisch geregeerde stadsstaat geweest. Het ingrijpen van Karel VIII van Frankrijk in Italië had (1494) Piero II de heerschappij gekost, en aan den Dominicaan Savonarola gelegenheid gegeven, zijn Godsrijk te stichten (1494-'98). Na die mislukking volgde nog een dozijn jaren van schijnbare zelfstandigheid en werkelijke afhankelijkheid van Frankrijk. Toen de Heilige Liga van 1511 de Franschen uit Italië verdreven had, keerde Florence weer onder het gezag van de Medici terug (Aug. 1512). Heer van de stad werden de kardinalen Giovanni en Giulio de' Medici, die beiden tot Paus zijn gekozen (Leo X 1513-'21; Clemens VII 1523-'34). Toen deze laatste door den ‘sacco di Roma’ (1527) danig in prestige had geleden, keerde Florence weer tot de pure republiek terug; het verdreef de Medici. 1529 werd het vrede tusschen Clemens VII en Karel V. Besloten werd tot de restauratie van de Medici in Florence. Een keizerlijk-pauselijk leger belegerde de stad bijna een vol jaar. Toen, Aug. 1530, keerde Alessandro de' Medici terug in Florence, met den hertogstitel.

† *Margareta* is de dochter van Karel V en Johanna van der Gheenst in Oudenaarden. Karel V was van eind Oct. tot midden Dec. 1521 in Oudenaarden op het kasteel, waar hij een liefdesbetrekking aanknoopte met een jong meisje, dat in dienst van den gouverneur stond. Volgenden zomer werd Karels oudste dochter geboren. Zij draagt den naam van Karels pleegmoeder, Margaretha van Savoye, die zich ook het lot van het kind aantrok, en voor haar zorgde. De kleine Margaretha is inderdaad bestemd geweest, al als jong meisje, voor een huwelijk met dezen Medici van allernaarste reputatie, en ook werkelijk met hem getrouwd (1536). Een jaar later was zij weduwe. Alessandro de' Medici is Jan. 1537 door een neef vermoord. Daar nu Paus Paulus III Farnese voor Karels politiek gewonnen moest worden, viel de jonge weduwe het weinig benijdenswaardige lot ten deel, te trouwen met den haar uiterst onsympathieken, pauselijken ‘nepoot’ Ottavio Farnese (Nov. 1537), die later hertog van Parma werd. Het huwelijk was allerongelukkigst. In 1559 was de bezoeking ten einde. Margaretha van Parma werd landvoogdes in de Nederlanden.

† *Sigismundus* van Polen is koning Sigismund II Augustus van Polen, de laatste der Jagellonen (1548-1572). Diens eerste en derde vrouw waren Habsburgsche prinsessen. De moderne Poolsche geschiedschrijving karakteriseert hem echter anders dan Valerius, nl. als een man, die ‘heelemaal niet hield van de familie van zijn eerste en derde echtgenoote, de Habsburgers’. Een ‘iveraer des Jesuitschen leere’ was hij in zooverre, dat hij na 1565 de Contrareformatie in Polen een weg begon te banen.

Rijck/ nabestaende Nichten vanden Spaenschen Koning/ ende is den selven een iveraer des Jesuitschen leere ende leven/ den Spanjaert heel gelijck.

+De Koning van Spanjen/ alwaer hy de rijcken tot syn volkomen gebiet niet en heeft/ die poocht met alle middelen de selve daer toe te dwingen. Dit heeft het schoon-bloeyende Koninckrijck van Vranckrijck dicmaels gevoelt; want seer veel loose vonden syn op verscheyden tyden by den Spanjaerden aengeleyt geweest tegens de wettige Koningen des selfs/ off om 'tselfde heel te vermeesteren/ of om 'tselfde onder Spaensche gebiedende Heeren ende machten te brengen. Dit heeft den wysen + Franschen Koning Franciscus de I. † wel behertight: Want in vrede synde met Carolo de V. Spaensch Koning/ bevont alsdoe syn Rijck soo ontstelt ende vervult met twisten ende oneenigheden/ soo onder den Adel/ als oock onder den gemeenen Coopluyden ende Borgeren/ dat hy voor zijn Rijck profytiger ende noodiger achte met Spanjen in wettighe oorloge te wesen/ als metten Spanjaert in valsche vrede te staen/ nam daerom voor/ met d'uytlantsche/ oorlog tegens Spanjen te voeren/ ende syn inlantsche ruste alsoo wederom te bevestigen. Wat een groot behulp de Ligeurs †, in de Jaren 1587/88/ † ende

+Spanjaerts daet in Vranckrijck.

+Noteert de daet Francisci de I. Koning van Vrancrijck.

† *Franciscus de I*. (1515-1547) van het ‘schoon-bloeyende Koninckrijck van Vranckrijck’ heeft zooveel oorlogen met Karel V gevoerd, dat het moeilijk wordt te gissen, bij welke gelegenheid Valerius het verlangen naar ‘inlantsche ruste’ als motief voor den buitenlandschen ‘oorlog tegens Spanjen’ naar voren brengt.

† *De Ligeurs* dateeren als georganiseerde groep van het jaar 1576. In Frankrijk had het veldwinnende Calvinisme (sinds 1559; eerste nationaal-Fransche synode te Parijs) telkens weer verzet wakker geroepen. Het had in de jaren rond den Bartholomeusnacht (1572) in Frankrijk aan ‘ligues’ ter verdediging van het Roomsch-Katholieke geloof niet ontbroken! Maar deze waren steeds locaal geweest. Toen echter Koning Hendrik III (1574-'89) in de beginjaren van zijn regeering, uit zorg om den grooten invloed, dien de leider van het Roomsch-Katholieke verweer genoot, de Hugenoten begunstigde, en bij een overeenkomst met die Hugenoten de Picardische stad Péronne aan hun leider, Condé, in pand gaf, verzette zich de stad. Deze locale liga van Péronne nu zocht steun bij Henri de Guise, den voorvechter der Katholieken, en werd, op raad der Koningin-Moeder, Catharina de' Medici, uitgebreid tot een nationale organisatie ter verdediging van de Kerk, handhaving van het koninklijk gezag en eerbiediging van de Staten-Generaal. Hendrik III sloot zich bij de Liga aan.

† *1587/88:* De geschiedenis van den godsdienstoorlog in Frankrijk van 1576 tot 1584 heeft weinig relief. Toen echter in laatstgenoemd jaar Frans van Anjou (jongere broer van den Koning) stierf, rees het perspectief, dat de naaste erfgenaam van den troon een ketter zou kunnen zijn.
Hendrik III had geen kinderen. De naaste verwant van het koninklijke huis was Hendrik van Béarn-Navarra, van vaders kant een Bourbon, in de mannelijke lijn afstammend van een zoon van Lodewijk den Heiligen; van moeders kant gerechtigd tot de kroon van Neder-Navarra (zie blz. 14). Bij den dood van zijn moeder, in 1572, regeerde hij dus daar. Toen dan nu in 1584 deze prins bestemd scheen, koning van Frankrijk te worden, besloot de kampioen der Contra-reformatie alles in het werk te stellen, om dit te verhinderen. In den drie-Hendrikkenoorlog (1586-1588) steunde Filips II de ‘ligeurs’ (den aanhang der Roomsch-Katholieke Guises) zoo goed hij kon. De jaren 1587 en '88 brachten den triomf van Hendrik de Guise, ook over den Koning. Mei 1588 had hij zich meester gemaakt van het fel ligistische Parijs. Uit die machteloosheid wist Hendrik III zich alleen te redden, door zich, omstreeks Kerstmis 1588, van Hendrik de Guise te ontdoen. Daarmede was Hendrik III echter aangewezen op verzoening met Hendrik van Navarra. Zij kwam eind April 1589 tot stand. Hendrik III aanvaardde den ketter als zijn troonopvolger, mits deze den Roomsch-Katholieken de vrije uitoefening van hun godsdiensttoezegde.

daer nae hebben bekomen uyt Spanjen/ is kennelyck. Wanneer oock den Koning Henricus de III. door eenen Grau Monick † doorsteken was/ ende het lant vol troublen stont/ heeft men alsdoe in Vrancrijck niet vernomen wat den Spanjaert al aen stelde om in't Koningklick ampt te brengen en te dringen syne naeste bloet-vrienden? als Ernestus van Oosten-Rijck syn Cosyn/ Isabella Eugenia † syne Dochter/ ende andere diergelycke personagen/ uyt Franschen bloede gesproten/ niet twyffelende tot sulcks aende seer goede ghenegentheden des Paus/ die haest syne toestemminge soude geven/ wanneer de Spanjaerden meester in Vranckrijck hen hadden gemaeckt. Heeftmen onlangs mede niet gevoelt hoe den Spanjaert syn personagie heeft gespeelt * door den Marquis d'Ancre †? Desen booswicht heeft weten 'srijckx schatten hem ende de zijne eygen temaecken/ den Koning Lodewyck de XIII. (door syne minder

† De *Grau Monick*, Frère Jacques Clément, een Dominicaan, overtuigd van de noodzakelijkheid door een ‘daad’ een wending in den loop der dingen te brengen, wist 1 Aug. 1589 tot den Koning te St-Cloud door te dringen, en doodde hem.

† *Ernestus van Oosten-Rijck* en *Isabella Eugenia* werden, Mei 1593, namens Filips II van Spanje, voorgesteld aan de Staten-Generaal te Parijs als geschikte candidaten voor den Franschen troon.
Na den dood van Hendrik III (1589) moest Hendrik IV dus voor zijn recht op den troon strijden. Hij deed dat gaarne, en met veel bravour, vier jaren lang. Spaansche en pauselijke gezanten, troepen en geld streden, met Mayenne (een broer van Hendrik de Guise) en de Liga, tegen hem. Ten slotte besloot Mayenne, op veler raad en niet zonder hoop voor zichzelf, in 1593 de Staten-Generaal bijeen te roepen, om in het vacante koningschap te voorzien. Het was een zeer onvoltallige vergadering, maar de Spaansche en pauselijke gezanten waren aanwezig. Het was hier, dat Feria, namens Filips II, voor den dag kwam met de candidatuur van Isabella-Clara-Eugenia, de dochter uit zijn derde huwelijk met Elisabeth van Valois. Een kleindochter van Hendrik II, een volle nicht van Hendrik III, kon toch niet zoo onaanvaardbaar zijn. De plompe wijze, waarop de Fransche bezwaren in zake de Salische wet werden weerlegd, de botte aankondiging van haar aanstaande huwelijk met een vreemdeling, aartshertog Ernst van Oostenrijk, broer van Keizer Rudolf II (1576-1612), maakten, dat zelfs deze ‘ligistische’ vergadering de voorstellen als poging tot vreemde overheersching opvatte, en verwierp. Daar Hendrik IV tegelijk liet verluiden, dat hij zijn terugkeer tot de moederkerk overwoog (Paris vaut bien une messe, schreef hij later), waren de kansen van Filips' dochter wel héél gering. Hendrik IV werd nog in 1593 als koning aanvaard.

* *Syn personagie heeft gespeelt:* zijn rol heeft gespeeld, zijn booze plannen heeft volvoerd.

† De *Marquis d'Ancre*, hier voorgesteld als een man, die Spanje in de kaart wilde spelen, is in werkelijkheid voor de buiten-landsche politiek een figuur van geringe beteekenis geweest. Toen in 1610 Hendrik IV door een dwazen dweper, François Ravaillac, was vermoord, werd Maria de' Medici regentes voor haar negenjarigen zoon, Lodewijk XIII. Zij was in 1600 met ‘le bon roi Henri’ getrouwd, nadat diens eerste ongelukkige huwelijk met Margaretha van Valois door den Paus nietig was verklaard. Uit haar vaderland had zij haar zoogzuster, Eleonora Galigai, als kamenier meegebracht. In haar gevolg reisde ook een berooid edelman, Concini, mede, die, reeds op die reis, hand en hart van Eleonora won, en, gegeven de intieme relaties tusschen Koningin en kamenier, daarin de mogelijkheid van een groote paleis-carrière vond. Al tijdens het leven van Hendrik IV stonden de Concini's in blakende gunst. Voor hem kocht de Koningin het markiezaat van Ancre (Picardië). Tijdens het regentschap regeerden zij Frankrijk mede. Ook toen Lodewijk XIII meerderjarig was verklaard, mocht de markies d'Ancre gelooven, dat hij zijn parasitaire bestaan nog ongewijzigd zou kunnen voortzetten. Maar de jonge Koning, buiten alle zaken gehouden, had zich inmiddels gehecht aan een Provençaalschen edelman, Charles d'Albert de Luynes, die hem on misbaar was geworden bij zijn passie voor de vogeljacht. De jonge Koning, beraden door dezen veertigjarigen man, besloot de schandaleuze machtspositie van d'Ancre te beëindigen. Hij liet plotseling den markies gevangen nemen in het Louvre. En toen deze zich scheen te verzetten, schoot men hem neer (Apr. 1617). Het was dus meer: een paleisrevolutie.

jaerigheydt in 'sRijckx saken alsdoe onbedreven) opgehitst teghens de voornaemste Heeren vanden bloede/ oorlogen verweckt/ verwoestinghen van Landen/ steden/ ende der menschen

veroorsaeckt/meenende alsoo met de syne desen Rijcke in sulcken verloop ende ghebreck van middelen te brenghen/ dat de Croone van Vranckrijck genootsaeckt soude werden/ hulp van volck ende geldt te [+] versoecken vanden Spaenschen Koning/schoon-Vader [†] des Konings van Vranckrijck. Door desen vont hadde den Spanjaert voet in 'tLant konnen krygen/ om syne rolle te beter te konnen uyt spelen/ maer de rechtvaerdige Godt heeft hem erbermt over dit Rijcke/ ende een rechtvaerdigh oordeel op den cop deses booswichts laeten vallen/ hy is omghebracht/ ende heeft loon nae wercken ontfanghen/ ende is hier door wederom het ghemelde Rijcke in vrede gestelt.

[+]Lodewyck de XIII. troude Anno 1615 des Konings van Spanjen Dochter.

Het Koninckrijck van Engelant, is dat ooc so inwendig als uytwendig onbevochten vanden Spanjaert gebleven? [+]Och neent! Gedenckt met wat machtige vlote 'tselve den Spaenschen Koning Philips de II. heeft gepoocht te vermeesteren inden Jare 1588/ hier by komende de bulle des Paus Clemens de VIII. [†] die de Godsalighe Koninginne Elisabeth hadde in den ban ghedaen/ ende haer rijcke tot een prooye gestelt voor alle Spaensche gier-vogels/ doch Godts handt heeft de selve vlote verdaen ende tot

[+]Groot Britanjen bestaende nu in Engelant, Schot-Lant en Yrlant.

† *Schoon-Vader:* Het huwelijk van Lod. XIII en Anna van Oostenrijk, de dochter van Filips III van Spanje, vond plaats. te Bordeaux, 28 Nov. 1615.

† *Clemens de VIII*. (1592-1605) kan niet schuldig staan aan een banbul tegen de ‘Godsalighe Koninginne Elisabeth’, die nog vóór 1588 zou vallen. De beroemde banbul van Pius V (1566-'72), Regnans in excelsis (= Hij, die in den Hooge regeert), dd. 25 Febr. 1570, had natuurlijk ook niets met de Armada uit te staan. Pius V verzekerde den Spaanschen gezant, dat de bul was uitgevaardigd ter wille van de Engelsche Katholieken, die gewetensbezwaren hadden, op te staan tegen een niet als kettersche veroordeelde koningin. De regeerende Paus in de Armadajaren: Sixtus V (1585-'90), was allerminst een vriend van Filips II; van hem is het aardige, en teekenende woord, dat hij zich naast Filips, als wereldlijk heerscher, gevoelde als een vlieg bij een olifant. Toch heeft deze Paus een bondgenootschap met Filips II (Juli 1587) gesloten, waarbij hij een groot, geldelijk subsidie aan de Armada gaf.

schande ghemaeckt. Wyder/ wat verraderye heeft Spanjen niet gepoocht aenden persoon van dese weerdige Koninginne te leggen/ om haer te vergiftigen ende met andere quade middelen ter doot te brengen? Doch de Heere (die altyt hier over gedanckt moet zijn) heeft sulcks alles verhindert. Is ooc noch niet versch in onse memorien de wonderbare ontdeckinge van het schrickelijck voorgenomen verraet inden Jare 1604/ by eenige Spaensch ghesinde ende Jesuiten angevangen/ om Jacobus, Koning van groot Britanjen/ met syn Koninginne ende kinderen/ ende voornaemsten Adel ende Raets-Heeren (wanneer sy souden in het Parlement sitten) te doen opvlieghen door de cracht des buspoeders †? Let met andacht (lieve leser!) in dien het poghen deses verraders hadde gheluckt/ wat jammer dit schoone Rijck soude overkomen hebben/ 'tselve op eenen ooghenblick te sullen hebben berooft ghesien van zijnen Koning ende bloedt/ als oock vanden ghetrousten Adel/ ende voorsichtigste Raedts-persoonen: Soude 't ghemeene volck hier door niet vol ancxst ende vreese/ schrick ende twyfelmoedigheydt ghestaen hebben? Daer en teghens de Spaensche vol moets/ couragie ende gheweldts? vol hope van terstont groote hulpe te crygen uyt Spanjen/ als uyt de Landen/ staende onder 't Spaensche ghebiedt? daer toe alreede veel voorraedts in Vlaenderen ghereet lach/ om nae Enghelandt te stieren. De Heere moet eeuwigh lof hebben dat hy de boose hier in ghestut heeft. Den wederspannighen Grave van Tyron in Yrlant †, is mede alle hulp van volck ende geldt uyt Spanjen toegesonden geweest/ om hem te sty-

† Het *Bus poeder*-complot werd veroorzaakt door de wankele politiek van Koning Jacob I tegenover de Roomsch-gezinde Engelschen, die hij beurtelings tegemoet kwam en vervolgde. Een kleine groep teleurgestelden onder Robert Catesby huurde een kelder onder het Parlementsgebouw, om 5 Nov. 1605 Koning, Regeering en Parlement in de lucht te laten vliegen. Een oud soldaat, Guy Fawkes, was belast met de zorg voor den kelder. Men hoopte, de nationale ramp te kunnen benutten voor een grooten opstand, met militaire hulp uit Vlaanderen. Het complot lekte toevallig uit. Guy Fawkes-dag werd een Protestantsche, nationale feestdag in Engeland.

† *Den wederspannighen Grave van Tyron in Yrlant* is Hugh O'Neill, die tusschen 1598 en 1607 veel van zich heeft doen spreken. Dit eiland werd in de laatste eeuw smadelijk en slordig geregeerd. Ierland was, niettegenstaande de Hervorming in het overheerschende Engeland, een Roomsch land gebleven, waar de Engelsche wet doode letter bleef. De contra-reformatorische machten begrepen gauw genoeg, dat het ontevreden Ierland een geschikte operatie-basis tegen Elisabeth moest opleveren. Reeds in 1571 besprak men te Rome, onder Pius V, welke kansen Ierland kon opleveren. Engelsche en Iersche emigranten hadden de opmerkzaamheid van Madrid en Rome op het eiland gevestigd. Van 1578 tot 1581 vond een Zuid-Iersche opstand een basis in Smerwick aan de Zuidkust.
Hugh O'Neill had zich in deze omstandigheden in Noord-Ierland langen tijd loyaal gedragen. Daarvoor was hij ook met het graafschap Tyrone beloond. Toen hij nu machtig genoeg was, begon ook hij den Iersch-nationalen opstand (1598-1603), die de volle belangstelling van Paus Clemens VIII mocht genieten. Spaansche hulp kwam echter pas, toen het getij al keerde (Sept. 1601). Tyrone onderwierp zich, in de hoop op een mogelijk da capo. In 1607 vond hij het toch veiliger in ballingschap te gaan, met Tyrconnel.

ven in d'oorloge tegens zijne wettige Coninginne/ ende alsoo nae des Spanjaerts wenschen (soo den selven Tyron had konnen meester werden in Yrlant) Engelant uyt die quartieren aen te vallen ende te beoorloghen/ doch alles is (door Godes beleydt) soo uyt ghevallen dat de vyanden zijn t'onder ghebracht ende ghevlucht.

[+]Wat de Spanjaerden hebben voor gehadt in Duytslant wanneer haren Koning Carel de V. Rooms Keyser was wysen de historien aen/ want sy den selfden Keyser hebben geraden alle strengigheyt soo over de gevangene protestantische Vorsten ende Heeren/ als over de Inwoonders des Lants/ te ghebruycken. Hier door is ghebeurdt dat d'andere Duytsche Vorsten den Keyser met zijne Spanjaerden uyt haer Lant-palen hebben verjaegt [†]/ 'twelcke reden gaf dat den triumpherenden Keyser (siende sich vande zijne nagejaegt/ ende dese haestige veranderinge) t'sedert in suffinge der sinnen is gekomen ende gebleven. Hedens-daechs werden oock ghewaer de wreede Spaensche mishandelinghen [†]/ de

[+]Handel in Duytslant.

† *Carel de V.... verjaegt*, doelt op het jaar 1552, en op 's Keizers vlucht uit Innsbruck. Door den slag bij Mühlberg (Apr. 1547) had Karel V eindelijk de kans gekregen, met het Duitsche Protestantisme af te rekenen. Johan Frederik, de keurvorst van Saksen, was op het slagveld zijn gevangene geworden, landgraaf Filips van Hessen deelde kort daarna dat lot. Op den rijksdag van Augsburg (1548) decreteerde de Keizer het 'Interim'. Hij stond den Protestanten alleen voorloopig, tot de uitspraak van het concilie van Trente, enkele concessies toe (kelk en priesterhuwelijk).
Maar nu begon onder de Protestantsche vorsten een verzetstemming te groeien. Keurvorst Maurits van Saksen, die aan dien slag bij Mühlberg en de keizerlijke gunst zijn jonge keurwaardigheid dankte, begreep, dat hij niet bij den Keizer moest blijven, maar de zijde der ontevreden vorsten moest kiezen. Mei 1551 sloot een groep Duitsche vorsten te Torgau een verbond met Hendrik II van Frankrijk, ter vermijding van een 'viehischen untreglichen und ewigen Servitut, wie in Hispania'. De Fransche Koning zou de Duitsche, vorstelijke, 'Libertät' beschermen. De vijandelijkheden begonnen Apr. 1552. Karel V, genoeg gewaarschuwd, was in zijn machtsbesef zorgeloos geworden. Keurvorst Maurits, die een tijd lang een bemiddelende rol voorwendde, viel in den nacht van 18 op 19 Mei Tirol binnen. Daags daarna vluchtte de Keizer naar het Zuiden. Dat Karel V nu tot 'suffinge der sinnen' zou gekomen zijn, is fantasie.

† *De wreede Spaensche mishandelinghen* van de koninkrijken Hongarije, Bohemen enz. verplaatsen den lezer naar het begin van den dertigjarigen oorlog. 'Spaansch' beteekent in deze formuleering niet een bijzonder soort mishandelingen, maar mishandelingen door of vanwege Spanje. De dertigjarige oorlog begon als een locaal Boheemsch conflict tusschen den Habsburgschen Keizer, in zijn qualiteit van koning van Bohemen, en den Protestantschen adel daar. Deze adel wenschte den streng contra-reformatorisch gezinden Ferdinand II (1619-'37) niet als koning te erkennen. Een der Protestantsche Duitsche vorsten, Frederik V van de Palts, werd tot koning uitgeroepen. Dat koningschap duurde een jaar. Terwijl Frederik V op het Hradschin te Praag met den Engelschen gezant dineerde, werden zijn troepen op den Witten Berg (Nov. 1620) verslagen. De 'Winterkoning' vluchtte naar Silezië, vandaar naar Brandenburg, Wolfenbüttel en Den Haag. Verloren was niet alleen zijn nieuwe koninkrijk, maar ook zijn stamland, dat door Spanjaarden en Beieren bezet werd. In Bohemen zijn de eerstvolgende maanden en jaren vol van processen, verbeurdverklaringen, terechtstellingen. Driekwart van het totale grondbezit in Bohemen werd verbeurdverklaard. De militaire operaties waren hier geheel afgeloopen Oct. 1621, die in de Palts tegen het einde van 1622. Wanneer nu in den tekst naast Bohemen (en de samenhangende landen Silezië en Moravië), en naast de Palts, ook Hongarije genoemd wordt, dan moge er aan herinnerd worden, dat Hongarije na 1526 (slag bij Mohacs) uit drie deelen bestond: 1° een smalle westelijke strook, die aan den Keizer gebleven is; 2° een breede middenmoot, die door Turksche pasjahs wordt bestuurd; 3° Zevenburgen, dat wij het best kunnen karakteriseeren als min of meer een Turkschen vazalstaat. In dit Zevenburgen nu was vorst: Gabriel Bethlen (of Bethlen Gabor;

Koninck-rijcken van Hongaryen, Bohemen, de Heerlicke Lant-schappen van Silesien, Moravien, + Pfaltz, ende andere daer ontrent liggende Landen. Men behoeft oock niet verde te gaen om te bewysen 't gene by de Spanjaerden is gepleegt/ inde Jaren 1598/99/ ende daer naer in de vrye ende neutrale Landen van Cleef, Berg, ende Gulich †, by den Admirant van Arragon; oock daerna wat overkomen + zijn de vrye steden Aken ende Wesel †, met andere steden meer. Godt de Heere believe hem te erbermen over de selfde/ op dat sy ontledicht mochten werden van dat snoode ghespuys/ die met seer groote menichte daer nestelen/ ende niet af en laten alle wreetheden te pleghen.

+Hongaryen, Bohemen, Silesien, Moravien, Pfaltz ende andere aengrensende landen.

+Oock Cleeff, Gulich, Aken, Wesel, ende andere neutrale Steden ende plaetsen.

+De Spanjaert heeft altyt de Nederlanden voor hem seer dienstig gheacht/ om daer inne den stoel der oorloge te stellen/ te meer also hy de Inwoonders bevont cloeck ter Zee ende ter oorlooge: De Landen vol goede Reeden ende Zee-gaten/ als bequame havens: De steden scheep-rijck/ overvloeyende van allerhande waren ende voor-raedt/ ter oorlooge nut: Ende daerom uyt de selve conde beseylen ende bespringen/ niet alleen de naest gelegene Landen ende rijcken/ maer oock de verde afgelegene.

+Het Spaensch voornemen in Nederlandt.

1613-'29). Deze was een Zevenburgsch magnaat, die zich zelf een weg naar den troon gebaand had. Gaarne had hij nu, in 1619, van Ferdinands moeilijkheden willen profiteeren om 'koning' van het 'keizerlijke' Hongarije, dat ook al opstandig was, te worden. Hij heeft inderdaad Pressburg bezet en de koningskroon gedragen, maar, Jan. 1622, sloot hij met Ferdinand den vrede van Nikolsburg, en gaf zijn aanspraken prijs tegen afstand van zeven Hongaarsche comitaten.

† *De vrye ende neutrale Landen* Kleef, Berg en Gulik waren gewone Duitsche rijkslanden. Zij vormden een hertogdom. Sinds 1592 regeerde hier de kinderlooze Johan Willem († 1609). De ligging van deze landen bij de Rijnsplitsing maakte, dat het een werkelijk belang voor Nederland was, in welken geest hier geregeerd werd. Bij wijze van voorzorgsmaatregel hadden de Staten, ter dekking van het Oosterfrontier, 1597 Rijnberk laten bezetten. Maar ook Brussel trachtte in dit gebied invloed te krijgen. De 'Admirant van Arragon', Francesco de Mendoza, was in 1596 zijn Zuid-Nederlandsche carrière hiermee begonnen, dat hij zich vergewiste van de mogelijkheid, om deze landen als opmarschgebied te gebruiken voor een aanval op het Oosterfrontier. Een van de resultaten van zijn reis was, dat de Keizer in Aken de uitoefening van den Protestantschen eeredienst verbood. De campagne van Mendoza begon in Sept. 1598. Hij nam Rijnberk (midden Oct.). Wezel moest veel geld en rogge opbrengen, en ook den Hervormden godsdienst afschaffen. Natuurlijk leefde dit leger op kosten van den Gulik-Kleefschen boer. In 1599 slaagde de Admirant er in, tot Tiel en Bommel door te dringen. Maar die succesjes waren maar zeer tijdelijk.

† Voor *Aken* en *Wesel*, zie vorige noot. Valerius laat hier een volgende phase in zijn verhaal overglijden. In 1614 werden Aken en Wezel opnieuw bezet, ingevolge het Gulik-Kleefsche successiegeschil. Nu door Spinola. De Spaansche invloed in het Gulik-Bergsche gedeelte was voorloopig: blijvend. In 1622 opereerde Spinola weer in Gulik. Vandaar de verzuchting tot God den Heer.

Hier toe heeft den Spanjaert de selve willen gebruycken: Maer naerdien (als voorseyt is) Philippus den I. der Neder-landen Heer †/ 'tselfde niet heeft willen toestaen/ soo en heeft zijnen navolger ende Soon Carel de V. oock niet willen lyden/ dat den Spanjaert soo volkomen gebiedt over dese heerlycke landen soude gebruycken. Dit heeft hy dan soecken te wege te brenghen door Philips de II. soon vanden + selven Keyser Carel de V. die nu tot redelijcke Jaren was ghekomen. Daer om hebben sy den Keyser haeren Koning geraden dat hem soude believen syn soone te vorderen * in zijne staten/ te meer zijne Majesteyt een Prince was die veel moeyten ende periculen hadde uyt gestaen/ daer door in gesontheyt seer geswackt synde/ ende nu tot den ouderdom van 55 Jaren gekomen: Daer en teghen syn soone kloeck/ghesont ende jong/ die den swaren last der selver regeringhe beter soude konnen dragen als syne Majesteyt/ met meer andere redenen. De Keyser dan bemerckende d'onghewilligheydt teghens + hem/ neemt voor synen soone in syne weerdigheden te stellen/ ende hem selven daer van t'ontslaen. Syne Majest. laet derhalven de vergaderinge der Heeren Staten Generael der 17 Provintien beschryven ende by een komen binnen Brussel/ al waer hy op den 25. Octobris 1555/ met weenende oogen/ syn afscheyt nam vande gemelde Heeren Staten/ met groote bedanckingen ten wedersyden/ vande goede diensten ende behulpen elcanderen veele Jaren met groote moyten/ ende lasten bewesen. Hier op syne Majesteyt versoeckende aende selve Heeren/ dat syn soone Philippus (die uyt Spanjen aengekomen was) in syn plaetse mochte aengenomen werden/ is hem 'tselve toegestaen ende korts daer aen + met weynig gevolgs/ vergeselschapt met syne twee susters †/ naer Spanjen gereyst/ al waer hy overleden is den 21. Septemb. 1558.

+Keyser Carel vind hem onwaerdig by den Spanjaerts; legt syne staten af.

+Vordert synen Soone tot de regeringe.

+Syn vertreck ende doot.

+Soo is dan Philippus de II. Koning van Spanjen in syns Heeren vaders plaetse ghehult * †/ mits dat hy de Landen moste eet doen als syne voorsaten altyt gedaen hadden/ ende derhalven ghetrocken in

+Philippus de II. Koning van Spanjen, als Prince der Nederlanden gehult.

† Zie voor *Philippus den I.* (Filips den Schoonen) blz. 10.

* *Vorderen:* op den voorgrond schuiven, pousseeren.

† De *twee susters* van Karel V, die bij den afstand te Brussel aanwezig waren, en die daarna, met hem, naar Spanje reisden, waren de koningin-weduwe van Frankrijk, Eleonora, en de koningin-weduwe van Hongarije, Maria. Eleonora was twee jaar ouder dan de Keizer, Maria vijf jaar jonger; zie blz. 11.

* *Ghehult:* gehuldigd.

† *Ghehult:* Filips II is gehuldigd in 1549, en wel als 'toekomende overste Heer en natuurlijke Prins'. Nadat Karel V de verhouding van de Nederlanden tot het Duitsche Rijk op den rijksdag van Augsburg (1548), en hier de erfopvolging bij de Pragmatieke Sanctie van 1549, had geregeld, reisde de twee-en-twintigjarige Filips tusschen Juli en October 1549 het geheele gebied door, om overal gehuldigd te worden. Filips vertrok Juni 1550. - Hij keerde weer naar de Nederlanden terug voor den afstand van Karel V te Brussel (25 Oct. 1555). Daags daarna aanvaardden de Staten-Generaal hem als hun nieuwen landsheer. Filips ondernam dus toen geen nieuwen huldigingstocht.

alle de Hooft steden der Nederlantsche Provintien/ al daer openbaerlijck ende lyffelijck sweerende ende met gestaefden eede sich verplichtende/ alle de Privilegien ende rechten der Landen ende Steden/ plaetsen ende volckeren/ te hant-haven ende beschermen/ die wel vermeerderen/ maer niet verminderen/ gelyck hem daer op oock alle trouwe ende onderdanigheyt is belooft van wegen de Landen.

Desen Koning in Spanjen Anno 1528 gheboren †/ met Spaensche melck opgevoet/ ende met Spaensche Raetsheeren voorsien/ nu als Heere aenghenomen synde heeft gepoocht terstont het Spaensch voornemen int werck te stellen/ doch vint hem als verstelt/ door dien (volgens synen onlangs gedaenen eed) alle vreemdelingen waren gesloten uyt des Lants regeringe het bewindt der selver saken verricht moetende werden by d'ingeboorene der Landen. Ende alsoo hy sonder de regeringe vande vreemde syn werck niet konde uyt voeren/ hebbende ten hoogsten gelt van noode/ 'twelck hy d'ingesetene sonder consent der Heeren Staten niet mochte af vorderen/ moetende gebruycken/ eensdeels veel vreemde soldaten ende oversten/ die mede nae 's Lants wetten niet mochten int Land komen sonder verloff der H. Staten; ten anderen/ hebbende te bouwen verscheyden Forten ende Casteelen/ hem oock ongeoorloft: Soo acht hy nodig eenighe gelegentheden voor hem uyt te vinden om der Landen + Privilegien ende voordeelen (by syne voorsaten/ om eenige merckelijcke redenen de Landen gejont *) te vernietigen; dies poocht hy de Nederlanden onder nauwer bedwang te brenghen voor syn vertreck na Spanjen †/ twelcke voor de handt was. Hy doet derhalven inden Jare 1559/ binnen de stadt van Gent eene vergaderinge † leggen der Heeren Staten generael der Nederlantsche 17 Provintien/ ghevende de selve te kennen de nootsaeckelijckheydt syner reyse/ met belofte van sich wederom met de eerste gelegenheydt na de Nederlanden te vervoeghen; ende verklarende/ al hoe wel de Fransche oorloge met hem was geeyndight †/ dat hy nochtans raetsaem vond de Nederlanden t'eenemael te willen versekeren/ soo voor alle invallen van eenige nabuerige Princen/ als voor inlantsche beroerten; daer toe nodig achtende eenige plaetsen (by hem te verkiesen) te voorsien met soldaten van syne getrouste; versoeckende/ ende niet te min begeerende dat de selve Heeren Staten eerstdaeghs souden op brenghen + soo veel penningen alsser van node waren om 4000 Crygsluyden voortaen in dienst te houden/ tot

+Soeckt des Lants Privilegien te vernietigen.

+Des Conings onbehoorlyck versoeck.

† *Gheboren:* Filips II is te Valladolid geboren 21 Mei 1527; hij kreeg den naam van zijn grootvader, Filips den Schoonen.

* *Gejont:* gegund.

† *Vertreck na Spanjen:* Filips II ging te Vlissingen scheep 25 Aug. 1559.

† *Vergaderinge:* De vergadering van de Staten-Generaal was bijeengeroepen 15 Juni 1559 te Brussel; zij werd echter vandaar naar Gent verplaatst 31 Juli 1559.

† *Geeyndight:* De vrede van Cateau Cambresis, 3 April 1559, had inderdaad ‘de Fransche oorloge’, die begin Jan. 1557 weer was uitgebroken, beëindigd.

betalinge van dewelcke hy soude stellen alsulcke Thesauriers als hem goet duncken soude/ verstaende het garnisoen te sullen wesen Spanjaerden/ die syne Majesteyt rekende syne beste ende getrouste † te syn; makende syne bastaert suster † Margareta Princesse van Parma, Gouvernante geduerende syns Majest. afwesen.

+Over dit onbillick versoeck ende bevel des Konings/ syn de Heeren Staten seer verslagen ende onstelt geweest/ als strydende in veele leden tegen 'sLants wetten ende des Princen onlanghs gedaen eedt: Want volgens den selven en behoefden sy niet te verstaen tot eenige lichtinge van penningen/ veel min om 4000 vreemde soldaten onder uytheemsche bevel-hebbers int Lant te houden/ nochte oock om Spaensche Thesauriers gestelt te werden over hare penningen: daerom ende om andere redenen meer/ +slaen sy ghemeender hant aff het ghemelde onredelycke versoeck. Maer dit weygeren heeft den Koning/ met synen Spaenschen raet/ soo qualijck ghenomen/ dat de selve Heeren Staten geoordeelt wierden de sonde der wederspannigheyt tegens syne Majesteydt begaen te hebben/ ende dien volgens, Crimen lesae Majestatis; weerdig synde als rebellen ghestraft te worden. Ende om tot dese straffe (over de Nederlanden voorghenomen) te komen/ mostmen de selve (seyde-men) sien te dwinghen tot een Spaensche ghehoorsaemheydt/ daer toe nodig achtende inghevoert de Spaensche Inquisitie †/ die niet en konde werden in treyn ghebracht * dan met louter geweld/ met loose practycken/ + ende opgesochte versierde * redenen/ om de Nederlanders by alle Princen ende Vorsten in verdachtheyt te brenghen/ ende alsoo by de selve mede geoordeelt te werden groote straffe weerdig te syn. Hier over

+Antwoorde der H. Staten Generael.

+Slaen des Conings versoec af. Worden daer over geoordeelt begaen te hebben Crimen lesae Majestatis.

+Spaensche loose practycken.

† *Getrouste:* 7 Aug. 1559 argumenteerde Filips II geheel anders in de Staten-Generaal. Gaarne zou hij al het overbodige Duitsche krijgsvolk hebben afgedankt, maar dat was alleen mogelijk na afbetaling. Hij moest dus tot zijn leedwezen wat Duitsche troepen in het land laten, en de Staten verzoeken in hun onderhoud te voorzien, tot hij uit Spanje de noodige gelden zou kunnen sturen.

† *Bastaert suster:* Zie blz. 17.

† *De Spaensche Inquisitie* is hier te lande nooit ingevoerd. Heel het voorafgaande verhaal bevat trouwens niet bijzonder veel historische waarheid, afgezien dan van het feit, dat de Spaansche troepen, tot hun vertrek, 10 Jan. 1561, hier veel ergernis wekten. De kettervervolging in de Nederlanden was begonnen met de aanstelling van Mr Frans van der Hulst tot inquisiteur in het hertogdom Brabant, 23 April 1522; hij stond onder den president van den Grooten Raad van Mechelen. Naast hem stond Dr Nicolaas van Egmond o. Carm. Onder hen: een aantal onderinquisiteurs; allen geestelijken. Dit schijnt dus een landsheerlijke inquisitie, naast de gewone bisschoppelijke. Het bisschoppelijke apparaat werd als het ware onder het Hooggerechtshof gesteld. De plakkaten van 1550 brachten het inquisitoriale stelsel hier tot volkomenheid. Filips II heeft daar in 1556 geen enkele wijziging in gebracht; het was ook niet noodig. Het kenmerkende van de 'Spaansche inquisitie' is haar karakter van staatsorgaan, krachtens pauselijk privilege van 1 Nov. 1478.

* *In treyn ghebracht:* aan den gang gebracht, ingesteld.

* *Versierde:* verzonnen.

dan heeftmen bedacht ende goet gevonden datmen bedectelijck op alle hoecken der Nederlanden soude te werck stellen snoode menschen/ die de kercken souden plonderen †/ roven ende breken/ op datmen alsdan (de Nederlanders beschuldigt werdende sulcks te wege ghebracht te hebben) een groot ghetal van vreemd Crygs-volck onder desen schyn int Lant soude mogen aff senden/ om 'tselve te verheeren */ ende te brengen onder de ghehoorsaemheyt van Spaensche Gouverneurs/ die dat besitten souden als den Spanjaert besit de nieuwe gewonnen Landen van America.

+De Koning dan/ syne bastaert suster gelaten hebbende voor Gouvernante inde Nederlanden/ is vertrocken/ ende in Spanjen wel aengekomen/ van waer hy in alder haest herwaerts aff sont Spaensche gesanten/ mede brenghende harde ende strenghe placcaten/ soo tot invoeringe vande Spaensche inquisitie †/ als op't onderhouden van 'tConcilie van Trenten †/ daer toe stellende nieuwe Bisschoppen † ende Ketter-meesters (Granvelle d'opperste) ende int Lant brenghende een groot deel Spaensche soldaten/ om alsoo d'Inquisitie te beter in trein te brengen. Veele onbekende Lant-loopers hebben ver-

+Des Conings vertreck na Spanjen. Madame de Parme Gouvernante der Nederlanden. Harde placcaten uyt Spanjen gesonden, waer door men tracht d'Inquisitie en 'tConcilie van Trenten in te voeren.

† *Plonderen:* De hier gegeven voorstelling van den Beeldenstorm als het werk van ‘snoode menschen’, die zelfs, als agenten provocateur, opdracht zouden gehad hebben, de kerken te plunderen, keert beneden terug in den meer gebruikelijken vorm, die ‘onbekende lant-loopers’ verantwoordelijk stelt. Bor en Van Meteren, wier werken in 1595 en 1599 voor het eerst zijn verschenen, belijden in hartelijke eenstemmigheid de leer, dat het rapalje spontaan tot den Beeldenstorm overging, maar Bor verzuimde toch niet, in zijn Antwerpsch verhaal op te merken, dat ‘'t selve vreemt volk en ook vele andere quaetwillige leckers en boefkens’ op 19 Augustus een preek had kunnen hooren van ‘Hermanus [Modet] en andere Ministers’, naar aanleiding van de kermisprocessie, ‘seggende datmen de Idolen niet alleen behoorde uit der herten te worpen maer ook uit den oogen’. En voorbeelden, dat de adel de beeldstormers aanvoerde, zijn er te over. De Valerius-these der provocatie vindt men overigens ook in Marnix' Vraye narration et apologie (1567): ‘qu'il y a grandes conjectures et indices fort apparens, que les prestres mêmes ont imaginé ceste ruse, esperans d'irriter le magistrat contre ceus de la Religion’!

* *Verheeren:* overmeesteren.

† Voor de *Spaensche inquisitie*, zie blz. 26. Dusdanig plakkaat bestaat dus ook niet.

† Een plakkaat *op't onderhouden van 'tConcilie van Trenten* kwam af 30 Juni 1564, ruim drie maanden na Granvelle's vertrek uit de Nederlanden. Het Concilie (1545-'63) heeft het Roomsche dogma duidelijk omschreven, tal van misbruiken afgeschaft, en van de geestelijkheid volkomen toewijding en werkelijke bekwaamheid verlangd. - Het verzet tegen de afkondiging ging uit van formeele overwegingen, bijv. dat de Koning hierover de Vliesridders niet had geraadpleegd, of dat het een nieuwigheid was, die zonder voorkennis van de Staten niet behoorde te worden ingevoerd enz.

† *Nieuwe Bisschoppen:* Bij bul van 12 Mei 1559 (Super universas) voerde Paus Paulus IV hier, ter vervanging van de werkelijk gebrekkige kerkelijke indeeling in vijf bisdommen, onder drie vreemde aartsbisdommen (Keulen, Trier en Reims), een nieuwe organisatie in. Er kwamen drie eigen aartsbisdommen (Mechelen, Kamerijk en Utrecht) met vijftien ondergeschikte bisdommen. De Paus oordeelde dit ‘het beste middel, om het rechtzinnig geloof, in de Nederlanden aan zooveel gevaar blootgesteld, ter hulp te komen’. De Koning kreeg het recht, de bisschoppen te benoemen, onder pauselijke bekrachtiging.

+ scheyden kercken geplondert/ de beelden affgebroken/ ende kerck-roof gepleeght. Daer op ghevolgt is (alsoo dit feyt d'arme Nederlanders/ doch ten onrechten/ wiert op den hals gedrongen) dat in 'tselve vrye Nederlant omgebracht syn veel duysent menschen †; d'eene uyt oorsake syns Gods diensts; d'andere uyt haet by eenighe geestelijcke persoonen op haer genomen; sommige om datse van groote + middelen waren/ dewelcke d'Inquisiteuren ende andere van aensien tot haer sochten te trecken. De ghewoonelycke ghevanghenissen waren soo vol eerlycke mannen ende vrouwen/ die in stocken ende blocken laghen/ datmen veel andere plaetsen daer toe moste ghereet maken. In alle Steden ende plaetsen en hoordemen niet dan van hanghen/ branden/ verdrincken ende jammerlyck ombrengen der + vroomer menschen. Alle 'twelcke oorsake gaff dat d'Inwoonders veel ende verscheyden klachten hebben ghedaen aende voornaemste Edelen ende Regeerders vant Landt; biddende ootmoedelijck dat hy haerder E. eenighen bequaemen middel mochte beraemt werden/ daer door by den Koning ofte Gouvernante te weghe wierde ghebracht de schorssinghe vande executie deser bloedigher placcaten/ immers voor eenighen tyt: tot dat den goeden Godt soude believen des Konings herte te versachten/ ende met meerder barmhertigheydt 't Nederlant aen te schouwen. Waer op de voornaemste Edelen tot + 400 int ghetal syn bewoghen geweest/ in Aprili 1566 ten hove te verschynen by Madame de Parma, met een seer beleefde ootmoedige requeste †/ hare hoogheydt ende den raet van state biddende/ dat de Landen ende steden/ mitsgaders der selver Inwoonders mochten behouden hare vryheden ende Privilegien; dat op der selver welvaren ende leven beter mochte werden ghelet/ ende de harde uytvoeringhe der bloediger placcaten opghehouden ende gheschorst/ op dattet Lant niet t'eenemael en verginge ende van inwoonders ontbloot wierde.

+ Het ghebeurde nu/ wanneer dese aensienelijcke Edelen in goeder ordre nae iders qualiteyt/ ten

+Beeld-stormers.

+Strenge vervolginge in Nederlandt.

+Clachte der selver inwoonderen aen de Edelen ende Regeerders des Lants.

+Requeste der Edelen aende Gouvernante.

+Oorspronck vande name Geux.

† '*Menigh duysent Menschen*' achtte Van Meteren 'om lijf ende goet ghebrocht' door de plakkaten van Karel V. En in een volgende, wat uitvoeriger, beschouwing zegt dezelfde auteur. 'Uut crachte van dese Placcaten zijnder in Keyser Carolus tijden alle Nederlandt door groote menichte van menschen ghedoodt, onthalst, verdroncken, ghehanghen, ghedolven ende verbrandt, wel boven de vijftigh duysent, soo sommighe schrijven'. Deze getallen zijn aan tegenspraak onderhevig. Men heeft afgedongen tot.... een paar honderd. Zeer ten onrechte. Het moeten er velen geweest zijn.

† *Requeste:* Het smeekschrift der edelen, dat, 5 April 1566, door Hendrik van Brederode en Lodewijk van Nassau aan de Landvoogdes werd aangeboden, vroeg haar 1° aan Z.M. door een gezant te willen verzoeken, de bloedplakkaten in te trekken, en 2° nadere bevelen te willen geven, na raadpleging van de Staten-Generaal; 3° in afwachting daarvan zelve de plakkaten te willen schorsen. - Daags daarna kwamen de edelen, weer in optocht, het antwoord vernemen. Het smeekschrift was voorzien van een aanteekening, die gematigdheid in de uitvoering van de bestaande plakkaten beloofde, in afwachting van 's Konings beslissing op een tot hem te richten verzoek om opschorting. 8 April keerden de Heeren nog een maal terug, om van de Landvoogdes een verklaring te vragen, dat zij den edelen dit optreden ten goede zou houden. Het antwoord luidde ontwijkend.

D'onvrome die veracht met spotten, schimpen, smaden
Die hoogste van gheboort en edelst syn in daden.
So gaetet meest altyt. Doch 'tvroom volck achtet niet,
Maer dragen in gedult haer lyden en verdriet.
En hoemen haer meer druckt en perst, en uyt wil roeyen
Hoe sy door Godes hulp, meer groeyen ende bloeyen.
God is haer vaste burcht in voor en tegenspoet
Dus is der Geusen *naem den goeden altyt goet.*

hoove quamen/ dat Madame de Parma haer daer over seer ontsettede/ 'twelcke Granvelle † ende Barlaimont merckende/ hebben hare hoogheydt eenen moet aenspreckende/ gheseydt: Voila Madame aprocher a vostre Ex^e un tas des Geux †, dat is: Siet daer Madame tot uwe Ex^e komen een hoop beedelaers ende schavuyten. De Heeren Edelen dese smadelycke ontmoetinghe ter ooren ghekomen synde/ in plaetse van haer daer over seer t'ontstellen/ seyden seer geerne den name van Geux ofte bedelaer te willen draghen/ ten aensien vande ghetrouwigheydt die sy Gode/ den Koning/ ende 'tlieve Vader-lant sochten te bewysen; gelijck dan eenighe haerer de goetwilligheydt van het draghen desselven naems lieten blycken door openbare tekenen/ dragende medalien van Gout/ sommighe van Silver/ ende andere van slechter * stoffe/ daer op staende twee handen, malcanderen trouwe aenbiedende met een Nap ende Male *, ende dese omschryvinghe: Fidel a Dieu & au Roy jusques a porter la Besace: Dat is: Ghetrou Gode ende den Koning tot den Bedel-sack toe. Eenighe hadden het opschrift: Pro lege, Rege & grege. Dat is: Voor de Wet/ den Koning ende de ghemeente. Andere nader hant: Vive les Geux.

+ Ha malheureux, vous vous estudiez
A vous mocquer de l'intention bonne
Quel' Immortel au povre affligé donne,
Pour ce qu'ils sont sur lui tous appuijéz,
Et en riéz.

+Pseaume 14.
Clement Marot.

Saevis tranquillus in undis.
In 'tdiepste van 't ghevaer/ in d'alderswaerste noot
Verheft de vroome 'thooft/ ja midden inde doot.

It is the mind of man, indeed that's all,
For guiltlesse men count great afflictions smal.
Tyrants may boast, they to much power are borne,
Yett he hath more, that tyrannies can scorne.

Het seer vierig ende ernstig versoeck deser aensienelycker Edelen Madame de Parma met haren raet wat doende achterdencken/ heeft so veel gedaen dat de straffe executien/ voor eenen tyt/ wat syn geschort †/ doch niet dan uyt loutere geveynstheyt/als naderhant wel gebleken is: ende vreese van meerder quaet. De voortreffelycke Heeren van Montigni ende den Marquis van Bergen †, Ridders van

† *Granvelle* had reeds 13 Maart 1564 deze landen verlaten!

† *Geux:* Over den oorsprong van den naam Geuzen is Bor stelliger dan Van Meteren. Een zekere twijfel over het mooie verhaal blijft, daar de Landvoogdes zelve aan Filips II schreef, dat zij niet begreep, waar de naam 'Geuzen' vandaan kwam.

* *Slechter:* eenvoudiger.

* *Male:* (bedel)zak.

† *Geschort:* De zoogenaamde 'moderatie' was al vóór de aanbieding van het smeekschrift bij de Landvoogdes in overweging. Zij liet nu (Mei 1566) plannen voorleggen aan de Staten-vergaderingen. Maar de besprekingen vlotten niet best. Tot volledige raadpleging van alle Staten is het niet gekomen. De verzachting was voor militante ketters onbelangrijk; simpele verdoolden konden echter verbannen worden; hierin lag toch zeker een groote tegemoetkoming.

† *Bergen:* De Landvoogdes had eerst Egmont voor dit gezantschap gevraagd. Toen deze weigerde, verzocht zij den markies van Bergen die taak op zich te nemen. Ook Bergen had weinig lust; hij verlangde, dat Montigny mee zou gaan. Toen deze aarzelend had toegestemd,

de ordre des gulden Vlies †/ syn gelast naer Spanjen te vertrecken/ om syne Majest. mondelinge voor te + dragen den droevigen stant der benouder Nederlanden/ ende van wegen de selve/ den Koning ootmoedelyck te bidden tot versachtingen der harde vervolgingen/ ende ophoudinge van het menichvuldig bloetstorten der onnoseler menschen. Ondertusschen hebben Madame, Granvelle †, Barlaimont, ende andere Spaensch gesinde na Spanjen den Koning alle dingen ten ergsten overgheschreven/ dienende meer om syne Majest. te verherden als tot versoeninge te raeden; 'twelcke veroorsaeckt heeft/ dat de gemelde twee affgesondene Heeren in Spanjen (naer dat sy lange sonder eenig bescheyt te konnen verkrygen waren opgehouden) syn omgebracht ende gedoot.

+De Heeren van Montigni ende van Bergen naer Spanjen gesonden, ende aldaer omgebracht.

Boven dit alles/ is Madame de Parma in Spanjen geoordeelt geweest niet strenghe genoech tot straffe der Nederlanders gehandelt te hebben; neemt der halven den Koning voor/ na de selve Landen aff te senden/ in plaetse van die eenige versachtinge aen te doen/ den wreeden/lang bekenden bloet-hond Duc d'Alva †, den selven bevel gevende/ sich met veel Crygsch-volck naer 'tNederlant te vervoegen; + ende Madame †, dat sy hare commissie ende staet soude aff leggen; 'twelcke sy gedaen hebbende/ treckende naer Italien by haren man/ is Duc d'Alf int Landt aen gekomen.

+Duc d'Alva comt in Nederlant, ende Madame de Parma vertreckt.

traineerde Bergen zoo, met zwakte en ongesteldheid, dat ten slotte eind Mei 1566 Montigny alleen vertrok. Eind Juni ging ook Bergen. Hij overleed in Spanje Mei 1567. Montigny werd er heimelijk terechtgesteld (Oct. 1570).

† *Ordre des gulden Vlies:* Zie aanteekening blz. 40.

† *Granvelle:* Zie aanteekening blz. 30.

† De *bloet-hond Duc d'Alva*, voluit: Ferdinand Alvarez de Toledo, hertog van Alva (1507-1582), had Karel V als opperbevelhebber van Spaansche legers in zijn oorlogen gediend sinds 1537. In een van Karels politieke testamenten (van 1543) schrijft de Keizer: 'De Hertog van Alva zal zich bij die partij voegen, die hem voordeel brengt. Daarom heb ik hem, als alle Grandes, van de eigenlijke staatszaken verre gehouden. Hij is eerzuchtig, al treedt hij ook nog zoo bescheiden op. Hij zal zeker toenadering tot je zoeken, desnoods met hulp van vrouwen. Wees dus op je hoede, maar schenk hem vertrouwen in alle militaire zaken'. Geen sympathieke, maar een duidelijke karakteriseering. Zijn militaire carrière bleef op deze hoogte. Filips II ruimde den ervaren man toch wel wat grooter plaats in, dan Karel V in 1543 bedoelde. 30 Dec. 1566 droeg de Koning hem ten slotte op, de Spaansche regimenten in Lombardije naar de Nederlanden te brengen. Maar zijn instructie gaf hem, van het oogenblik van zijn aankomst (9 Aug. 1567), feitelijk de macht van een landvoogd. 22 Aug. hield Alva zijn intocht in Brussel.

† *Madame* - Margaretha van Parma - weigerde iedere verdere medewerking. Zij vroeg ontslag 29 Aug., definitief 8 Sept 1567. Filips II verleende het ontslag op 8 Oct. Margaretha verliet ons land 30 Dec. Zij reisde inderdaad naar Parma terug. Feb r. 1568 was zij bij 'haren man' en haar zoon (Alexander Farnese van Parma, landvoogd 1578-1592). Maar al in October van dat jaar vestigde zij zich op haar goederen in en bij het Zuid-Italiaansche Aquila. Nog een paar keer is sprake geweest van een nieuwe bestuursperiode. Eens in 1577-'78; toen ging het echter in het geheel niet door. Nogmaals in 1580. Bijna drie volle jaren, van Oct. 1580 tot Sept. 1583, was zij, naast haar zoon, in de Nederlanden, een haast overbodige verschijning. Teruggekeerd in haar eigen gebied, stierf zij Jan. 1586.

Gelijck een harde stroom geweld doet op de dycken,
En niet en rust of gaet daer deur en over strycken,
Doet onderlopen 'Land, verderft mensch, vrucht, en vee,
Soo ist nu met dees Prins, die als een dolle Zee
Verlaet vecht, plicht, natuer, doet kracht aen syn gewisse,
Die (volgens synen eed, wat seg ick eed! waer isse?)
Den dyck behoord'te syn voor alle schendery,
Verplet de Vrye Leeu *nu selfs door tiranny,*

1. De Paus van Roomen.
2. De Coning van Spanjen.
3. Gouvernante
4. Duc d'Alva
5. Don Frederico.
6. Cardinael Granvelle.
7. Vergas {*Spanjaer*.
8. Delrio {*Spanjaer*.
9. Bisschop van Ypren.
10. Broer Cornelis.
11. De parsse van verdruckinge.
12. Nederlantschen Leeu.
13.Geschondene Leeus krone.
14. Gebrokene Vrydom.
15. Gescheurde Privilegien des Lants.

Siet toch Madam, Granvell' en ooc Duc d'Alf eens schroeven,
En hoe sy met de bloet-Pars desen Leeu bedroeven,
Men druct so hard datm' hem nauw' levend meer en kent,
Waer door 'sLants Wet en Kroon verscheurt leyt en geschent.

Quicumque conscientijs mortalium imperaturus est, [+]
is coeli arcem invadit & plerumque potestatem terrae perdit.

[+]Caesar Maxim.

Arriere Roys & Princes revestus D'or & d'argent, & non pas des Vertus. [+]

[+]Theod: Beza.

Ach! 'tis een bitter mensch/ die met een wrangh gemoet [+]
Een haestich oordeel schrijft/ en dat met enckel bloet.

[+]Jacobus Catz.

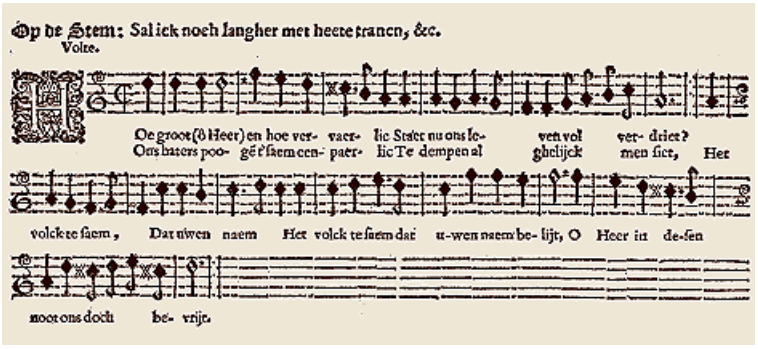

[§ §] Op de Stem: Sal ick noch langher met heete tranen, &c.

[§] Zie v. D. II bl. 1608 en B.K. bl. 2.

[§] Lied op Alva's komst, 1567.

1.
HOe groot (ô Heer) en hoe vervaerlic
Staet nu ons leven vol verdriet?
Ons haters poogen t'saem eenpaerlic [*]
Te dempen [*] al ghelijck men siet,
Het volck te saem, Dat uwen naem
Het volck te saem dat uwen naem belijt,
O Heer in desen noot ons doch bevrijt.

* *Eenpaerlic*: aanhoudend.
* *Dempen*: uitroeien.

2.
'sLants sleutels en haer stale grendels
Smijt nu den Speck *, met groot ghewelt,
Aen tween, en met Soldaet en vendels
Sy 't Land schier maken dattet helt
Tot ondergangh: In Spanjaerts dwangh,
Tot ondergang, soo daer niet haest verschijnt
Een Hemels heyr dat haer te saem verdwijnt *.

3.
Ghy zijt ons schilt, en hebt dijn ooghe
Heer! tot dijns naems eer, prijs en lof,
Op dijne schapen, die gh'om hooghe
Noch sult verheffen uyt den stof,
Daerom wil ick, Vry sonder schrick,
Daerom wil ick, op u steets mijne sorgh
Vast setten; ô mijn heil, mijn sterckt, mijn borgh!

+Soo haest en is Duc d'Alva niet gheweest in 't afkomen met zijn volck nae Nederlant/ of men heeft seeckere tijdinghe daer van vernomen. Hier door is Wilhelm, Prins van Oranjen &c. (by den Coning gestelt tot Gouverneur † van Hollant, Zeelant, &c.) bewogen geweest hem te laten vinden by Lamorael, zijnde Prince van Gavere, Grave van Egmont, ende Gouverneur van Vlaenderen, &c. als oock by den Grave van Hoorn, ende andere vande voornaemste Heeren in hooge ampten gestelt zijnde/ haerder E. te kennen gevende dat hy secretelijck hadde verstaen den Spaenschen last ende sententie + die over alle de Nederlanden by den Coning ende zijnen Raed was besloten; ende dat Duc d'Alva (wiens wreeden ende bloet-dorstigen aerd hy van over lange hadde gekent) nu herwaerts over marcheerde/ met een grooten hoop vreemde ende strenge beulen ende soldaten/ om dese harde sententie uyt te voeren/ tot 'tuyterste verderf van't gansche Land: de selve Heeren daer over in bedencken gevende/ + of het niet raetsaem ware/ ende met 's Lants Wetten over een en quame/ datmen al de Nederlantsche macht soude by een brengen/ ende die leggen op de uyterste frontier-plaetsen †/ alwaer men den Duc d'Alf met zijne hoopen soude mogen ende connen stuyten/ op dat hy door alsulcke middelen in't Vaderlant/ tot des selven verderf niet in en brake. Desen voorsichtigen ende wijsen raed des Princes is by den meestendeel der Heeren verworpen/ ende bysonder by den Grave van Egmont, 'twelcke den selven Heere Prince merckende seyde dat hy niet en woude verwachten d'aencompste ende genade

+Anno 1567.

+Duc d'Alfs aenkomst in Nederlant.

+Des Princen van Orangens wijsen raet, niet gevolgt.

* *Den Speck:* evenals Maraen (letterlijk: zwijn) een scheldnaam va n de Spanjaarden tegen de Joden, later door de Nederlanders gebruikt tegen de Spanjaarden. Spekjan was vroeger de scheldnaam, door onze zeelieden aan Spanjaarden en Portugeezen gegeven.

* *Verdwijnt:* doet verdwijnen.

† *Gouverneur:* De benoeming van Prins Willem tot stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht geschiedde 9 Aug. 1559.

† *Frontier-plaetsen:* grensplaatsen. - Te Dendermonde kwamen 3 Oct. 1566 Egmont en Hoorne samen met den Prins, Lodewijk van Nassau, Hoogstraten en enkele anderen. Daarbij dacht Oranje aan een gezamenlijk optreden, met steun van Duitsche vorsten. In den mond van Lodewijk van Nassau zou de opwekking uitstekend passen, ‘den Duc d'Alf met zijne hoopen’ op de grenzen te ‘stuyten’. Egmont en Hoorne verkozen de loyaliteit.

van Duc d'Alf, maer voorgenomen hadde sich te begeven nae Duytschlant/ verklarende dat Egmont [+] soude wesen de brugge daer over Nederlant tot verderf soude geraken. Daer op den Grave van Egmont als zijnen spot drijvende de vroome Prins antwoorde: Wel/ de wyle ghy vertrecken wilt/ A dieu Prins sonder Lant [†]. Daer op hem de Prince van Orangen weder seyde: A dieu Grave sonder hooft, hem aldus voorseggende wat hem gebeuren soude. Dus is de Prins van Orangen uyt Antwerpen nae Duytschlant [†] getrocken inde maent van April des Jaers 1567/ 'tWelcke een groote verslagentheyt maeckte onder die vande gereformeerde Religie/ ende oorsaecke gaf dat hy van veele duysent menschen wiert gevolgt/ die haer mede op de vlucht begaven. Ter contrarie [*] soo heeft den voornoemden Grave van [+] Egmont, hem geopenbaert dat hy vyand was vande gereformeerde Religie/ sich te vooren gethoont hebbende de selve toegedaen te zijn; ende om in des Spanjaerts goede gratie te geraken/ ende te bethoonen dat hy een yveraer was vande moeder de H. Roomsche Kercke/ soo dede hy veele menschen ombrengen inde quartieren van Vlaenderen [†]. Ondertusschen is (sonder slach of stoot) Duc d'Alf met groote menichte van uyt heemsch Crijgs-volc in het Nederlant aengecomen/ als voorseyt is/ aldaer [+] terstont oprechtende een collegie van verscheydene snoode menschen; bestaende soo uyt Spanjaerden/ als Spaensche gesinde Nederlanders/ ende wierden genaempt Le Conseil des troubles ofte Bloet-raet [†]/ waer over Duc d'Alva presideerde/ hebbende volkomen macht om alsulcke vonnissen te wijsen/ van

[+]Vertreckt daerom na Duytschlant.

[+]De Grave van Egmont thoont hem vyand der gereformeerde religie ende laet vele menschen daerom dooden.

[+]Duc d'Alf in't Lant gekomen zijnde, stelt eenen Bloet-Raet.

† *Prins sonder Lant:* Na Dendermonde heeft de Prins nog een onderhoud te Willebroek (in de buurt van Mechelen) gehad, waarbij ook Mansfeld tegenwoordig was, terwijl Aerschot door ziekte was verhinderd. Dit gesprek, 3 April 1567, was bedoeld, om den Prins te overreden, zich vrijwillig te onderwerpen. Egmont gaf daar, volgens Van Meteren, te kennen, dat alles in orde zou komen, als de rust werd hersteld en als men zich loyaal gedroeg. De Prins was sceptisch. Hij zeide, dat Egmont de brug zou wezen enz. 'Waarop sy scheyden', concludeert Van Meteren. Wanneer nu Valerius de conversatie uitbreidt met het klassiek geworden: Adieu, dan voegt hij hier een verhaal toe, dat herkomstig is van Cabrera de Cordova's Felipe Segundo, Rey de España, dat in 1619 verscheen.

† *Nae Duytschlant:* De Prins verliet Antwerpen: 13 Apr.; hij ging naar Breda; vandaar vertrok hij 22 Apr. 1567 naar Duitschland (Dillenburg).

* *Ter contrarie:* aan den anderen kant.

† *Vlaenderen:* Egmont heeft - zoo zegt wederom Van Meteren - in Vlaanderen en Artois zijn best gedaan, orde en rust te herstellen. Hij beperkte het aantal plaatsen, waar gepreekt werd (60), geleidelijk. Hij liet 'tot veel plaetsen Kercken bouwen, ofte gherieffelijcke plaetsen maken: en over Beeltstormers heeft hij executie ghedaen, ende gestraft metter doodt'. Dit bericht slaat op het najaar van 1566 en het voorjaar van 1567. In zijn algemeenheid zou het mogen gelden voor velen uit den hoogen adel.

† De *Bloet-raet* is ingesteld tusschen 9 en 20 Sept. 1567. Viglius had grooten invloed op de benoemingen. Aanvankelijk waren het 7, later 12 leden; steeds drie Spanjaarden (Vargas, Roda, Delrio). Naast hen: Noircarmes, Barlaymont en vooral Zuid-Nederlandsche 'noblesse de robe' (Groote Raad van Mechelen, Hof van Vlaanderen enz.). De beruchte Hessels was raadsheer van het Vlaamsche Hof.

[+] arresten ende andersins over alle de Nederlanders leven ende goederen/ hoe hoog ofte laeg van state die oock waren/ dat daer van geen appel aen hoger Collegien en mochte vallen: Liet dienvolgende seer wreede placcaten uytroepen/ straffe/ ende ongehoorde sententien ter executie stellen ende uytvoeren/ veel weduwen ende weesen makende/ Landen ende Steden bedervende/ groote schattingen instellende/ ende het gansche Nederlant in een jammerlijck bloet-bad brengende/ om also des Spanjaerts voor-nemen te uyten/ ende tottet invoeren der inquisitie/ ende 'tonderhouden des Conciliums van Trenten te geraken. Dit snoode Collegie heeft hier en boven tot stijvinge haerder daed/ ontfangen uyt Spanjen eene barbare ende schrickelijcke sententie [†]/ den 26. Februarij 1568/ tot Madrit by den Coning over de Nederlanders uytgesprocken/ daer by verklaert wierdt/ dat alle de inwoonders der [+] [+] selve/ van wat qualiteyt die waren/ hadden verbeurt lijf ende goet/ als inde hoogste sonde der gequetster Maj. vervallen zijnde: D'een om dat hy quaet gedaen hadde, d'ander om dat hy sulcx niet en hadde belet: oock dat alle de previlegien/ vryheden ende wetten der Landen/ Steden ende plaetsen wierden vernieticht/ ende d'inwoonders niet weerdig waren sodanige voordeelen ende vryheden meer te genieten. Doch den Spanjaert sonderde daer uyt eenige zijner getrouwer ondersaten/ die hy ter gelegender tijdt soude bekent maken.

[+] Ende 'tgansche Nederlant in een bloetbadt.

[+]Ongehoorde sententie over al de Nederlanders in Spanjen uytgesproken.

'sLants ruste werd' gestoort, de stale lemmers blicken [*]
Het vyer dat smoockt en vlamt, de galgen, raden, micken [*]
Sijn vol (eylaes!) van 'trift [*] der vromen. O tiran!
Is dit u eedts gevolg? houd ghy daer niet meer van?

Ghy vrome Bataviers! Wilt mann'lijck van u keeren
Dit moordersche gespuys. Breeckt af, tot Godes eeren,
De brugg' daer door de Wolf komt in u waerde erf,
Op dat hy 'tarme volck niet over al verderf.

Cor miserum quidem guttatim contabescit, quasi in aquam indideris salem.

De Heere castijt hem dien hy lief heeft; ende geesselt een ygelicken zone dien hy aenneempt.

Merci, merci Seigneur! & de dueil tout transi, Le rocher nuict & jour redit merci, merci!

† De *schrickelijcke sententie* is zoowel bij Van Meteren, als bij Bor gedrukt. Zij heet daar te zijn een uitspraak van ‘de alderheylighste ende geheylighde Inquisitie’, d.d. 16 Febr., die ten grondslag zou liggen aan een besluit van Filips II, d.d. 26 Febr. 1568. De Bloedraad was toen al weken en weken met zijn massale executies bezig. Deze beginnen na Nieuwjaar.

\+ Let op de Redenen.

* *Blicken:* flikkeren.

* *Mick:* een soort galg.

* *'tRift:* het rif.

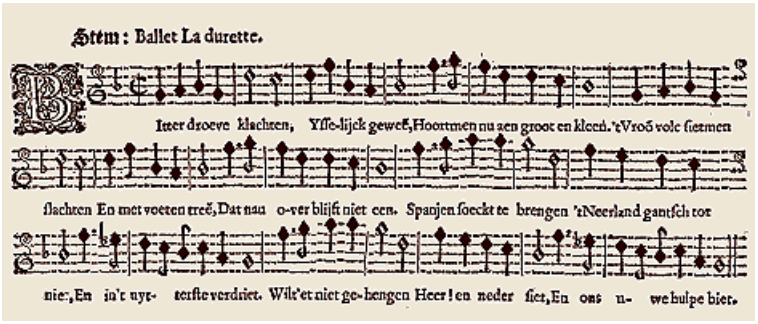

[§] Stem: Ballet: La durette.

[§] Ballet bet. hier: wijze van een danslied. Zie Luitb. v. Th. bl. 376.

1.
BItter droeve klachten,
Ysselijck gewee*n*,
Hoortmen nu aen groot en kleen.
't Vroo*m* volc sietmen slachten
En met voeten tree*n*,
Dat nau overblijft niet een.

Spanjen soeckt te brengen
'tNeerland gansch tot nie*t*,
En in't uytterste verdriet.
Wilt'et niet gehengen Heer!
en neder siet,
En ons uwe hulpe biet.

2.
Heer hoe lang salt dueren,
Dat u sware hand
Dreyghen sal ons Vaderland?
Wilt den Boos-wicht stueren [*],
Die soo moord en brand,
Heer! en maeckt syn doen tot schand.

En 'them soo vergelden,
Dat des quaets vol op [*]
Kom' op zijnen eyghen kop.
Laet zijn vloecken, schelden,
En zijns boosheyts krop [*]
Wesen zijnen eygen strop.

Het jammerlick geklag/ daer mede het Nederlant vervult is geweest/ heeft hem seer wijt verspreyt/ ja is tot inden Hemel opgeklommen. De menichte der vromer luyden die omgebracht wierden/ is groot geweest [†]. De gevluchte/ alle haere middelen

* *Stueren:* verstooren.
* *Des quaets vol op:* de geheele omvang van het kwaad.
* *Zijns boosheyts krop:* zijn dolzinnigheid.
† *Groot geweest:* Het is, ingevolge de fragmentarische overlevering, niet mogelijk, de grootheid van dit getal te benaderen. De 16e-eeuwsche cijfers varieeren tusschen 6000 en 18000. Pirenne was geneigd, het lage cijfer aan te houden: 6 tot 8000.

hebbende moeten verlaten/ ende met oude swacke + + leden/ huysvrou ende kinderen/ in grooter armoede lancx de Landen suckelende gaende/ waren noch meer. +Anno 1568. D'omliggende Landen ende Rijcken wierden vervult met gevluchte Christenen/ die haer daer

+ Strenge vervolginge inde Nederlanden, ende 'tvluchten der luyden.

inne met allerhande eerlijcke coopmanschappen ende hantwercken begonden te generen; Waer over de gemelde plaetsen Godes milden segen † (door het herbergen van dese verdreven schapen) niet weynig en hebben gevoelt ende vernomen. Evenwel heeftmen by den Coning van Spanjen (van wegen den Nederlantschen Adel/ steden/ ende inwoonders) noch al aengehouden om te komen tot versoeninge; maer zijne Majest. is altydt van quaet tot erger uytgevaren/ alle hope van vergevinge (soo daer yet wat waere misdaen geweest)afslaende/ ende heeft voorts ende voorts getracht om volle macht te bekomen over de zielen/ goet/ ende bloet der Nederlanders. Alle 'twelcke veroorsaeckt heeft/ dat vele gevluchte Edelen ende + inlanders †/ eenen moet grijpende/gebracht hebben eenen schoonen hoop volcx te velde/ soo onder het beleyd des Graven Lodewijcx ende Adolfs van Nassouwen gebroeders/ als onder Graef Joos van Schouwenburg. + Dese helden hebben den Graef van Arenberch, overste des Spaenschen Legers/ mannelick aengevallen in het Lant van Groeningen/ tusschen Heyliger Lee † ende Wijnschoten/ alwaer dapper gevochten wiert/ ende de Nassousche de victorie verkregen/ veroverende ses stucken geschuts met veel bagagie/ den oversten Arenberg mede ter plaetsen doot blijvende. Doch wert dese triumphe dier gecocht door het verlies + van den hoog gemelden Graef Adolf: Nochtans heeft den moet deser vromer luyden soo aengewassen dat sy in haere vendels voerden dese devise: Recuperare aut mori. Dat is: Wederkrijgen oft sterven.

+Graven van Nassou te velde.

+Graef van Arenberg geslagen.

+Graef Adolfs van Nassouwen doot.

Het mannelick gemoet van ons Nassousche Graven
Vil * op Maraen * soo aen, met heen en weder draven,
Met houwen, steken, slaen, elck meer was als een helt,
Sulcx dat het Spaensche bloet als water liep op 't Velt.

Het Lant werd glibber-glad van't ingewey * der dooden,
Veel warender in tydts vertrocken; en die vloden
Bootschaptent aen Duc d'Alf haer meester ende Heer:
Dit gaf de Geusen moet, en deed' haer groeyen seer.

† *Segen:* De geschiedenis der vluchtelingenkerken is tamelijk goed bekend. De uitwijking om den geloove begint te onzent in 1544, stijgt na 1550, 1555, 1559, daalt en loopt terug na de moderatie van 1566, stijgt sterk in 1567 op het gerucht van Alva's komst en stokt na 1572. Men schat het aantal uitgewekenen in totaal op 300.000. Belangrijke ‘herbergen der gemeente’ zijn: Emden, Londen, Sandwich, Norwich, Keulen, Wezel, Goch, Frankfort, Frankenthal (Palts). Bijzonder opmerkelijk, en zeer Nederlandsch, Valerius' opvatting, dat Gods milde zegen die gastvrijheid loonde!

† *Inlanders:* De lezer merke op, dat deze tocht in het Noorden bij Valerius het werk schijnt van een groep, en niet het werk van den Prins. Van Schelven heeft in zijn biographie van Willem van Oranje gewezen op een Engelsch bericht van 14 Oct. 1567: ‘een zestig graven en heeren, op het oogenblik met den Prins van Oranje te Kleef bijeen, houden daar dagelijks beraadslagingen’. Daar wil Van Schelven de eerste voorbereiding voor de campagne van 1568 in zien. Natuurlijk blijft de campagne van 1568 toch de campagne van den Prins.

† *Heyliger Lee:* De slag bij Heiligerlee vond plaats 23 Mei 1568.

* *Vil:* viel.

* *Maraen:* een scheldnaam voor de Spanjaarden. Marrano beteekent in het Spaansch: spek, varken, varkensvleesch, en werd als scheldwoord gebruikt tegen (in 't bijzonder bekeerde) Joden (Spekjoden) en Mooren.

* *Ingewey:* ingewand.

Concussus surgo. Fax mentis honestae gloria.

Der vromer recht/ heeft door't gevecht/ des vyants macht/ tot schand' gebracht.

Car les yeux de l'Eternel regardent ça & la par toute la terre, [+]
afin qu'il se monstre fort a l'endroit de ceux qui sont de coeur entier. [+]2 Cronic. c. 16.

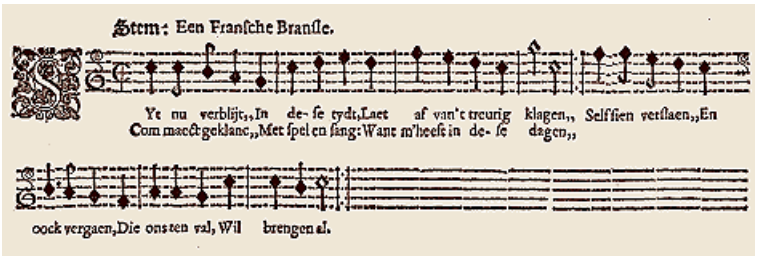

[§ §] Stem: Een Fransche Bransle.

[§] Bransle: een dansvorm.
[§] Lied op den slag bij Heiligerlee.

1.
SYt nu verblijt,, In dese tydt,
Laet af van't treurig klagen,,
Com maect geklanc,, met spel en sang:
Want m'heeft in dese dagen,,
Self sien verslaen,, En oock vergaen,
Die ons ten val, Wil brengen al.

2.
Vive les Geux Was daer de leus,
In't Leger van Nassouwe,
Daer yder een Was kloeck te been,
Om gierig [*] te doorhouwen
'tMaraensch gebroet, Dat Spaensche bloet,
'tWelck over hoop, Teeg op de loop.

3.
Graef Arenberch, Hoe straf [*] of erch [*],
Is daer ter plaets' verslegen,
En menig Hut [*], Jae oock 'tgeschut
Wiert van den Speck gecregen [*].
Dies lof sy God, Die't Spaensche rot
Verstroyt, verjaecht, En maeckt versaegt.

4.
Dit vrome [*] feyt, Seer wel beleyt,
De Vyand grootlijcks smerte.
Sijn hooft dat roockt, Ja smoockt en koockt
Syn trots en moedig herte.
Syn dul gemoet, Op staende voet,
Wil nemen wraeck Van dese saeck.

* *Gierig:* begeerig.
* *Straf:* hardvochtig.
* *Erch:* slecht.
* *Hut:* tent.
* *Wiert* enz: werd op de Spanjaards heroverd.
* *Vrome:* dappere.

+In het eerste (soo het scheen) heeft Duc d'Alva hem wat willen veynsen/ om metten voornaemsten adel des Lants /sich te beraden/ nopende der Landen regeringe/ waer over hy de selve te Hove by hem heeft doen roepen/ sulcks al van den Spaenschen besteken zijnde/ om de Heeren vast ende int net te krijgen/ gelijck't hem daer nae verthoonde. De Graven van Egmont, Hooren, Batenburgers, met verscheydene edelluyden zijn te Brussel verschenen/ maer die voorsichtiger waren zijn t'huys gebleven/ ende sommige uyt het Land getrocken. Soo haest en zijn de Graven ende Heeren by den Duc d'Alva niet aengekomen/ of hy heeft de selve doen versekeren ende gevangen nemen/ ende wel nauwe doen opsluyten. Ende met dat de tijdinge te Hove quam dat den Grave van Arenberch was gebleven/ zijn geschut verloren/ ende 'tSpaensch Leger verstroyt; soo heeft den Spaenschen Raed haer daer over willen wreken. Sijn derhalven op den eersten ende 5. Junij 1568 binnen Brussel onthooft de voornoemde Graven/ Heeren ende Edeluyden †+ +; sommiger hoofden ende lichamen op staken ende raderen gestelt. Dit hebben dese aensienlicke ende groot-geachte persoonen moeten lijden/ als te veel vertrout hebbende de Spaensche geveynsde trouwe ende vriendelijckheyt. Ende hoe wel het dooden der + voornoemde Graven (Heeren zijnde van de hooch-beroemde ordre des gulden Vlies †/ by geene andere

+Anno 1568. De Graven van Egmont en Hoorn met de Heeren van Batenburch ende veele edelen tot Brussel gevangen, daer naer onthooft.

+De orden des gulden Vlies gebroken.

† *Edeluyden:* De gevangenneming van Egmont en Hoorne op 9 Sept. 1567 was een onderdeel van een grooter programma. Alva wilde de hand leggen op alle hoofden van den opstand, op Oranje, Lodewijk van Nassau, Brederode, Hoogstraten enz. Bergen en Montigny waren in Spanje al in 's Konings macht. Misschien, dat een voorloopig milde behandeling van Egmont en Hoorne nog enkele van deze voortvluchtigen - alle zooeven genoemden waren dat - terugbracht. Maar toen deze verwachtingen niet bevredigd werden, nam Alva dan maar alleen Egmont en Hoorne gevangen. 22 Sept. werden de beide graven onder sterk militair geleide naar het Gravensteen te Gent overgebracht. De ‘instructie’, zouden wij zeggen, was gesloten omstreeks Kerstmis. De aanklacht werd den beschuldigden 11 Jan. 1568 ter hand gesteld. Voor de verdediging van hun zaak beriepen zij zich vooral op twee formeele aangelegenheden: 1° hun rechten als Vliesridder (zie volgende aanteekening), 2° de privileges van Brabant. Het bracht wel uitstel, maar geen wijziging. Omstreeks Paschen was het proces practisch beëindigd.

\+ 16 Dec. werden ook de voorvluchtigen ingedaagd. Zij lieten verstek gaan. Oranje protesteerde in geschrifte.

\+ De groote politieke executies begonnen juist na den slag bij Heiligerlee. 28 Mei werden Oranje, Lodewijk van Nassau, Brederode, Hoogstraten bij verstek veroordeeld (verbanning en verbeurdverklaring); 1 Juni werden te Brussel 18 beschuldigden, die reeds ten tijde van Margaretha van Parma waren gevangengenomen wegens deelgenootschap aan het Compromis der edelen en medeplichtigheid aan Brederode's opstand, begin 1567, terechtgesteld; tot dit achttiental behoorden de beide Batenburgen, Dirk en Gijsbrecht, pages van Karel V en Filips II, die ook in het bekende volkslied op Egmont en Hoorne worden genoemd; 5 Juni volgde de executie van Egmont en Hoorne zelf.

† *De ordre des gulden Vlies* is door Filips den Goeden gesticht 11 Jan. 1430 ‘uit liefde voor de ridderschap, ter bescherming en uitbreiding van het Christelijk geloof’. Symbool der orde was het Gulden Vlies der Argonauten. Het ordegewaad bestond in een scharlakenrooden, met sabelbont afgezetten mantel. De kapittelvergaderingen, meestal in groote kerken gehouden, hadden bijzondere beteekenis, daar de leden hier een oordeel over hun gedragingen hadden in ontvangst te nemen. Het privilege, dat de leden der Orde alleen voor hun genooten - hun pairs - konden terechtstaan, hangt hiermede samen. Voor Alva was dit privilege bijzonder hinderlijk bij deze rechtspleging. Hij was zelf Vliesridder, en Filips II was souverein der Orde. Het door de verdediging van Egmont en Hoorne opgeworpen bezwaar is dan ook au serieux genomen. Immers er waren precedenten, 1468 en 1473. Viglius, kanselier der Orde, bewees Alva een goeden dienst, door hem op deze precedenten te wijzen. Alva wijdde

mogende veroordeelt werden als by hare met-broeders) strect tegens recht ende reden/ alsoo den Bloet-Raed over de selve (als geseyt is) geen macht en hadde/ heeft evenwel Duc d'Alva, hier op niet passende/ maer de selve ordre als met voeten tredende/ daer mede deur gegaen. Heeft mede desgelijcken het Prevelegie van Brabant ende der vermaerder Academie van Leuven schandelick geschent/ alsoo hy uyt de selve heeft gevanckelick doen wech voeren (dat niemant vermach te doen) Philippus Grave van [+] Bueren [†], outsten Sone des Princen van Oranjen, studerende binnen Leuven, hem naer Spanjen bestellende/ zijne ouders ontvreemdende/ ende daer als ghevangen gehouden tot den Jare 1599 toe/ als wanneer hy met den Cardinael Alberto in't Nederlant is gekomen.

[+]De Grave van Bueren, des Princen van Oranjen Soon, gevanckelick nae Spanjen, van Leuven gevoert.

Gelijck een heete cool op't aenbeelt hard gesmeten
Geeft door des hamers cracht, veel sprenckels [*] hier en daer,
So wert' nu Godes volck, verstroyt, verjaegt, verbeten,
Gedoot oock, maer 'ten vraegt daer gantschelijck niet naer.

Sy weten dat het bloet der vromer Martelaren
Is't saet daer door de Heer voorplanten wil zijn Kerck:
Maer wee u boos' gespuys! dat ghy so gaet beswaren
(Selfs tegens u gewis [*]) Gods huys, Gods bruyt, Gods werck.

[+]Ista ferenda tibi est, Sic erat in fatis.

[+]Ovidius.

er ook een bijzonder onderzoek aan. Rechtsbreuk bleef het toch, want er was een zéér duidelijke uitspraak van 1531, die op deze vroegere precedenten terugkwam. Bovendien bleef nog het Brabantsche jus de non evocando!

† *Philippus Grave van Bueren* is de zoon van Willem van Oranje en Anna van Buren. Hij was geboren 19 Dec. 1554 te Breda. Als jongen van 12 jaar was hij, met gouverneur en gevolg, naar de Leuvensche Universiteit gestuurd. Hier had hij Alva, bij diens intocht op 20 Aug. 1567, een bezoek gebracht. Hij was vriendelijk ontvangen. Tegen het einde van dit jaar schreef Granvelle aan den Koning en aan Alva, dat het raadzaam scheen, den jongen graaf van Buren ter voltooiing van zijn opvoeding, en als gijzelaar voor den vader, naar Spanje over te brengen. 16 Febr. 1568 werd deze maatregel uitgevoerd. Toen de Universiteit te Brussel zich op haar privileges beriep, kreeg zij van Vargas te hooren: Non curamus privelegios vestros, wat geen erg mooi Latijn, maar wel heel duidelijk was: wij bekommeren ons niet om jullie privileges. Filips Willem van Oranje-Buren is in Spanje goed behandeld, en natuurlijk Roomsch-Katholiek opgevoed. Hij keerde in de Nederlanden terug in het gevolg van kardinaal-aartshertog Albrecht, Febr. 1596. Hij werd toen regeerend vorst van Oranje, kreeg later ook Breda terug, en overleed kinderloos te Brugge op den laatsten Februari 1618.

* *Sprenckels:* vonken.

* *Gewis:* geweten.

Een wreet Tyran is niet gepaeyt, Voor 'tLant met dooden leyt gesaeyt.

Que vous revient il de fouler mon peuple, & d'escraser des affliges, dict le Seigneur, l'Eternel des armees. [+]

[+]Esa: 3.

Si ad superos iter tendere velis, ad inferos prius navigandum est: cuncta enim Dei opera sunt in mediis contrariis. [+]

[+]Bradfort.

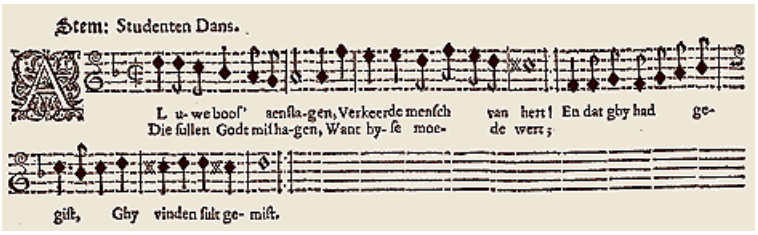

[§] Stem: Studenten Dans.

[§] Verg. Luitb. v Th. bl. 263.

1.
AL uwe boos' aenslagen,
Verkeerde mensch van hert!
Die sullen Godt mishagen,
Want hy-se moede wert;
En dat ghy had gegift,
Ghy vinden sult gemist.

2.
Al die te recht beminnen
'sLants vryheyt en't geloof,
Die geven nu dees' spinnen,
De boose tot een roof.
'tIs vrienden tyt, treckt op,
Ontgaet des Spanjaerts strop.

3.
O Heer! o God der helden!
Siet toch dit jammer aen!
En wil Duc d'Alf vergelden
Al wat hy heeft gedaen:
Die so veel menschen bloet
Stort met een wreet gemoet.

4.
Ay keert toch weer Oranjen,
En biet ons nu de hant,
Wreeckt, wreect ons leet aen Spanjen,
Verlost ons Vaderlant.
Op dat, o lieve! wy
Gaen mogen los en vry.

+De seer sware executie over so groote Heeren van den Lande/ Ridders des gulden Vlies/ by onwettige rechters gedaen (als voorsz. is) heeft noch meerder schrick ende verloop in de Nederlanden veroorsaeckt. 'tWelcke Duc d'Alve (soo het scheen) heeft willen voorkomen/ op dattet Lant niet t'eenemael van inwoonders soude werden ontbloot. Hy doet derhalven een listig pardon uyt Spanjen †

+Anno 1568 doet Duc d'Alf een listig pardon afcondigen, waer door vele menschen comen te weyfelen.

† Het *listig pardon uyt Spanjen* is 16 Juli 1570 te Antwerpen afgekondigd. Het was heel lang in de maak geweest, want onmiddellijk na de executie van Egmont en Hoorne had Alva er al over geschreven. Granvelle had gunstig geadviseerd in het begin van 1569 en daarover lang en breed met den Koning gecorrespondeerd. Filips II had ten slotte het 'pardon' 16 Nov. 1569 gegeven te Madrid, maar het was hier, in de Nederlanden, weer meer dan een half jaar opgehouden. De afkondiging van het 'pardon' geschiedde in een indrukwekkende plechtigheid, na Hoogmis in de kathedraal en voorlezing van een bul van Paus Pius V, waardoor verzoening van de afvalligen met de kerk vergemakkelijkt werd. Alva zelf droeg den kostbaren hoed en den gewijden degen, dien hij in 1569 van den Paus had ontvangen, - de gouden roos was toen aan Alva's gemalin geschonken. Het bezwaar van het pardon was alleen, dat het al te velen uitzonderde: ''t selfde en heeft den volcke niet seer verblijdt, als het wel verstaen was', - zoo zegt Van Meteren, - 'dienende den meestendeel voor eenen spieghel, daer sy in sagen, hoe leelijck dat sy waren, dat sy te vooren niet en hadden willen gelooven; waerom weynigh gerustheyt daer uyt gevolght is, maer veel eer meerder vluchten gecauseert heeft'.

komen/ daer mede de fauten ende feylen der Nederlanders souden vergeven werden: Doch 'tselve werd' by vele vrome gemerckt vol bedrochs te zijn/ hun maer te meer vreese ende achterdencken gevende. Andere/ in religions saken wanckelende/ om haer goet niet te verlaten/ haer gemack te houden/ ende hare luye buycken op te mesten/ zijn by den Spanjaerden niet alleen gebleven; maer hebben hen alle behulp ende bystant gedaen/ ende hare daden toegestaen. Na d'afcondinge van 'tselve valsch [+] pardon/ heeft Duc d'Alf versocht met geweld ende tegen danck der Heeren Staten (die in hare Prevelegien versochten gestijft te worden) in te voeren den l0./20./ ende 100. penning [†]/ met andere ongehoorde schattingen/ om daer mede zijne Spaensche trawanten/ als oock d'ontrouwe Spaensch-gesinde Nederlanders te verrijcken; ende de Landen (die alreede van't meeste haerder neeringen ontblood waren) van middelen soo arm te maecken ende uyt te putten/ datmen geen voorraed van gelde in tydt des noots soude vinden om de tyrannen tegen te staen.

[+]Tracht den 10., 20., 100. ende andere penningen ende schattingen inde Nederlanden in te voeren.

Men heeft van outs gesien, Noch sietmen't t'onsen dagen,
Hoe dat de menschen na den Godsdienst weynig vragen,
'tGout is alleen haer heyl, de noort-star van haer lust,
De seyl-steen van haer hert, de haven van haer rust,

Den gouden stommen stock doet haer als onbesint zijn,
Sulcx dat sy hoorend' doof, en siende steecke blint zijn.
Attlanta wert door't gout gestut in haren loop,
So gaet het even oock met desen vuylen hoop.

Si lucrum demas, aras & templa negabunt. [+]

[+]Baudartius.

Turpe ministerium satanae praestamus, & orbi, Vah pudeat! solus praemia venter habet. [+]

[+]J. Catz.

Ist niet belachens weert, dat d'arme mensch so wroet/ En slopt [*]/ en slooft en sweet om onnut overvloet? [+]

[+]Anna Roemers.

Malheureux sur ceux qui tirent l'Iniquite avec cables de Vanite, & qui tirent le peche avec cordages de chariot. [+]

[+]Esai: 5.

† Alva's belastingprojecten: de *10., 20., ende 100. penning*, zijn voorgelegd aan de Staten-Generaal, 21 Maart 1569, voor een enkelen dag te Brussel bijeengeroepen. Zij moesten den Koning onafhankelijk maken van de gebruikelijke beden. De laatste - novennale - bede was in 1559 toegestaan. Zij vormden een navolging van het Spaansche belastingsysteem. Vergeefs had zelfs Viglius opgemerkt, dat het agrarische Spanje geen commercieel Nederland was. De gewestelijke Staten, behalve die van Utrecht, aanvaardden alle. Maar Alva, tevreden met die onderwerping, liet voorloopig de beide verkoopsbelastingen (10% roerend, 5% onroerend goed) voor twee jaar afkoopen.

* *Slopt:* slooft, ploetert.

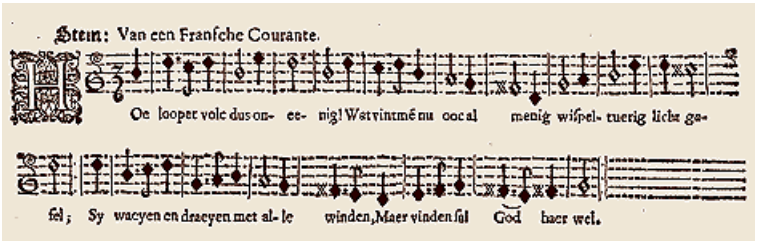

§ Stem: Van een Fransche Courante.

§ Courante: een dansvorm.

1.
HOe loopet volc dus oneenig!
Wat vintme*n* nu ooc al menig
wispeltuerig licht gesel;
Sy waeyen en draeyen met alle winden
Maer vinden sal God haer wel.

2.
Sy stellen haer siel te pande,
Sy vragen meer na geen schande,
Al om dat verdoem'lyck goed.
Sy huycken *, En duycken, Om hare buycken
Te mesten in overvloet.

3.
Maer eer sy't wel sullen schicken,
Sal't ongeluck haer verstricken,
Alst sal wesen al te laet.
Haer smeeren *, Hoveren *, En domineren *,
Verkeeren sal haer tot quaet.

De uytgewekene Nederlanders hebben niet opgehouden seer ernstig de Prins van Orangien, Gouverneur + van Hollant ende Zeelant, nu in Duytschlant gevlucht/ te versoecken hem te willen begeven na't Nederlant (dat nu vol oproers was door de mishandelinge van Duc d'Alve), met een goede versamelinge van volck; om de verdruckte Nederlanden te verlichten ende te rucken (door Godes hulpe) uyt der Spaenscher handen. Men heeft hier toe den Prince/ die de saecke seer behertigde/ merckelijcke sommen van penningen beschickt/ die dan een sterck Leger vergadert/ ende in Octobri 1568/ daer mede de Mase passerende/ den Duc d'Alve onder de oogen kompt. Ondertusschen/ Duc d'Alf hem dapper vreesende/ soeckt al omme te verhinderen dat den Prins, nochte zijn Leger eenighen toevoer werde ghedaen; Laet derhalven de Meulens over al af breecken/ ende de schuyren ende stallen/ van veelderley voorraet versien/ afbranden. Houdende hem oock altydt in zijne voordeelen/ sonder te willen int Velt komen ofte slach leveren. De Prins hadde korts voor zijn aencompste laten in druck gaen de

+ Anno 1568 heeft de Prins van Orangien gedaen syn eerste tocht na't Nederlandt, maer onberichter sake gescheyden.

* *Huycken:* hukken, hurken.
* *Smeeren:* stroopsmeren, een weelderig leven leiden.
* *Hoveren:* vleien.
* *Domineren:* den baas spelen.

redenen van zijnen tocht †; op dat alle Magistraten Ed'len/ ende Inwoonders des Landts/ kennisse daer van hebbende/ haer mochten dragen (door voorvallende gelegentheden) als goede Vader-lants-liefhebbende Patriotten behoorden te doen. Doch in het Landt komende/ heeft niet voorderlicx */ tot der selver verlichtinge/ connen uytrichten/ van wegen de voorverhaelde redenen. Vind dan best geraden zijn volck te voeren op de frontieren * van Vranckrijck/ alwaer hy zijn Leger afdanckt/ ende van daer weder nae Duytschlant persoonelijck verreyst. De Spanjaerden (hebbende geweest eerst vol schricx/ nu siende haren vyand/ sonder slag of stoot/ verstroyt) bedryven hier over binnen Brussel groote vreucht met tournoyen ende vieren; Latende ondertusschen d'arme Nederlanden vol van oproer ende moord/ vol schoffieringen van vrouwen ende maechden/ vol gewelts/ overlast ende groote schattingen/ de Wetten ende Previlegien gebroken/ ende de nieuwe onlangs ingevoerde Bisschoppen seer stijvende/ om de inquisitie uyt te voeren. Den bloet-raed mede niet nalatende int werck te stellen/ alles wat tot verderf der Landen mochte strecken. In somma de jaren 1569/ 1570/ ende 1571/ zijn seer + uytnemende bedroefde tijden geweest/ de gantsche Landen door.

+Annis 1569, 1570, ende 1571, seer bedroefde tyden inde Nederlanden.

Hoe star-ooght myn gesicht? hoe woelen myn gedachten?
Hoe seer ontgaen my nu myns soete levens krachten?
Het keert my alles om, ick stae gelyck verwert,
Niet wetende wat doen in dese myne smert.

Eylaes in desen noot! waer sal ick my vertrecken?
Tot u, myn lieve God! wil ick my henen strecken;
Die, wat my overkomt, ist bitter, suer of soet,
My alles, arme mensch! tot mynen besten doet.

In hoc mundo, quasi in campo certaminis positi sumus; qui hic dolores, aut plagas, aut tribulationes non suscepit, in futuro inglorius apparebit. +

+Bernardus.

Helaes! keert Heer tot ons/ op dat ons bitter schreyen/ In vreucht verkeer/ en wy met sang u lof verbreyen. +

+Anna Romers.

Car nostre legere affliction, qui ne fait que passer, produit en nous un poids eternel d'une gloire excellement + excellente.

+Paul aux Corinth.

† De *tocht* van den Prins over de Maas wordt hier dan ten slotte toch nog vermeld (zie aanteekening blz. 38), los van de andere gebeurtenissen in 1568. De Prins probeerde in 1568 door tal van pamfletten en proclamaties de publieke opinie hier te lande te bewerken, bijv. 'Verklaringhe ende Uutschrift' (31 Aug.), 'Waerschouwinghe' (1 Sept.), 'Eene hertgrondighe begeerte' (21 Sept.). Valerius doelt blijkbaar op de 'Waerschouwinghe', waarin de 'tyrannien' worden gekwalificeerd als 'soo seer ter contrarie allen Godtlijken, natuerlijken en geschreven rechten', dat iedereen, 'ja mede de Torken, Heidenen en verre gesetene', behoorden 'behulpig te wesen om soo grousamen tyrannie te wederstaen'.

* *Voorderlicx:* bevorderlijks, voordeeligs.

* *Frontieren:* grenzen.

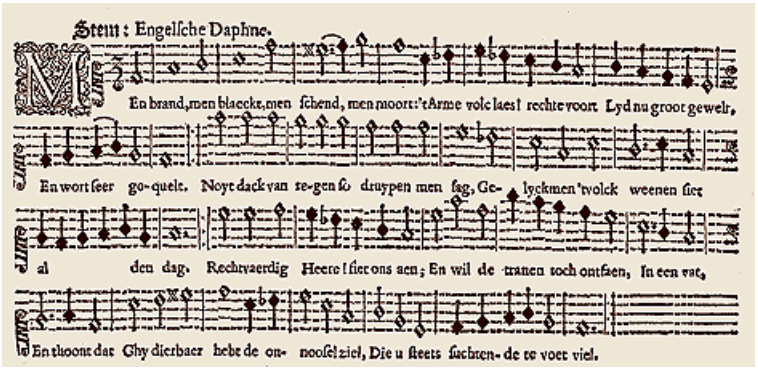

§§ Stem: Engelsche Daphne.

MEn brand, men blaeckt, men schend, men moort:
'tArme volc laes! rechte voort
Lyd nu groot gewelt,
En wort seer goquelt.
Noyt dack van regen so druypen men sag,
Gelyckmen 'tvolck weenen siet al den dag.
Rechtvaerdig Heere! siet ons aen;
En wil de tranen toch ontfaen,
In een vat, En thoont dat Ghy dierbaer hebt de onnoosel ziel,
Die u steets suchtende te voet viel.

§Bij Starter: When Daphne did from Phoebus fly. Zie v. D. II bl. 1667.

§ Bij dit lied, evenals bij verschillende andere, staat in plaats van den g-sleutel een c-sleutel op de onderste lijn; men moet bij deze liederen de noten een groote terts lager lezen.

+Also in het Coninckrijck van Engelant een groot deel Nederlanders waren gevlucht †/ so edele als gemeene luyden/ die haer stillekens en eerlijck daer sochten te geneeren/ om haren cost te winnen; so

+Anno 1572. De gevluchte Nederlanders in Engelant moetende vertrecken, nemen den Briel in, onder 'tbeleyt des Graven van Lumey.

† *Gevlucht:* Voor deze vluchtelingen, zie noot blz. 38. De lezer volge Valerius niet op diens dwaalspoor, wanneer hij nu de Watergeuzen en deze vluchtelingen identiek gaat verklaren. Alleen hun localiseering - Emden en Kanaalhavens - klopt met die van de brave menschen ‘die haer stillekens en eerlijck daer sochten te geneeren’. - De Watergeuzen vormden de marine van onzen opstand, sinds 1568, toen Hendrik Thomasz. en Diederik Sonoy hun ‘bestellingsbrieven’ als kaperkapiteins van den Prins, souverein vorst van Oranje, kregen. Het jaar 1568 zag al een geuzenvloot van 50 tot 60 kleine schepen. Een jaar lang was Dolhain admiraal. Hij werd in 1570 vervangen door de Lumbres. Deze werd echter in het commando zeer gehinderd door Willem van der Marck, graaf van Lumey (1542-'78), een Luikerwaal, die van 1567 af Luik had moeten verlaten, en die den Prins in 1568 met ruiters, in 1569 met in Emden uitgeruste schepen, in alle eigenmachtigheid ‘dienen’ wilde. Aan instructies hield Lumey zich in beginsel niet. Zoo was hij oorzaak, dat Emden in 1571 den Geuzen het verdere verblijf in die haven ontzegde. Zij waren nu op de Kanaalkust aangewezen. Zes en twintig geuzenschepen wachtten daar den tijd af, om 's Prinsen veelomvattende plannen voor 1572 te gaan volvoeren. Hun taak zou de vermeestering van Enkhuizen en de beheersching van de Zuiderzee zijn. Maar ook Koningin Elisabeth weigerde hun nu den toegang tot de Engelsche havens.

hebben de Coning van Spanjen ende Duc d'Alf so veel (door haren Ambassadeur) weten te wege te brengen/ uytstrooyende vele valsche beschuldingen tegen dese goede luyden/ dat hare Maj. van Engelant hun dede gebieden/ haer rijcke niet te mogen langer gebruycken dan voor sekeren gestelden tijt/ als waer nae sy het selve mosten ruymen. Dit gaf oorsake den edelen Graef van Lumey/ met andere Heeren ende gevluchte/ om middelen te soecken waer sy hen best souden mogen nedersetten. De Prins van Orangien als Gouverneur van 's Conincx wegen over Hollant ende Zeelant, &c. gaf onderwijlen vele bestellingen uyt tegens de Spanjaerden/ die het Nederlant aldus plaegden/ om de selve te stutten in haer boos bedrijf. Ende de gemelde Grave van Lumey, hem met een tamelicke vlote schepen/ in zee begeven hebbende/ is de Mase ingelopen/ zijn volck opstellende in't Landt van de Voorn; ende heeft alsoo de stadt vanden Briel (uyt den name des Princen van Orangien in voornoemde qualiteyt) ingenomen †/ ende de selve versekert/ den 1. Aprilis 1572. Dese sake heeft den bedruckten Nederlanders vry groote hoope gegeven om tot vordere verlossinge te geraken; want nu het treffelick zee-gad de Mase open stont/ om hulpe van daer te connen becomen/ ende den vyand also afbreuck ter zee te doen.

Myn geest speelt vast om hoog, Gods wond'ren te bemercken,
En vliegt voor synen throon, met twee seer snelle vlercken,
Dat's 'tware vast geloof, en't vierig recht gebed.
Siet hoe een cleenen hoop, daer niemant op en let,

Hem heeft nu vast geset, den Briel fyn overwonnen!
Maraen, doet dat ghy moogt, wy doen ooc wat wy konnen,
Roemt, doemt, en comt de Geux nu vry'lijc aen zijn boort:
Ick meyn ghy sult onthaeld syn en geringel-oort.

Durate, & vosmet rebus servate secundis. +

+Virgilius.

De paerden worden wel ten strijde bereyt; doch d'overwinninge comt vanden Heere. +

+Prov. Salomon.

A son peuple il à fait scavoir Quel est l'effect de son pouvoir, Leur donnant des gens l'heritage.
Ce n'est que seure loyaute, Ce n'est que tresiuste equite, Quand il met la main a l'ouvrage. +

+Beza Psea. 111.

† *Den Briel....:* Deze inneming was een improvisatie. De verzeilde Geuzenvloot voor den Maasmond hoopte Spaansche victualieschepen op de rivier te kunnen nemen. Voor Enkhuizen hadden zij wind tegen! Toevallig bleek Den Briel neembaar. De Prins, die juist doende was, het gezag van de Lumbres te herstellen, was weinig verheugd over het avontuur van Lumey, dat geen verband met zijn plannen had en te vroeg kwam.

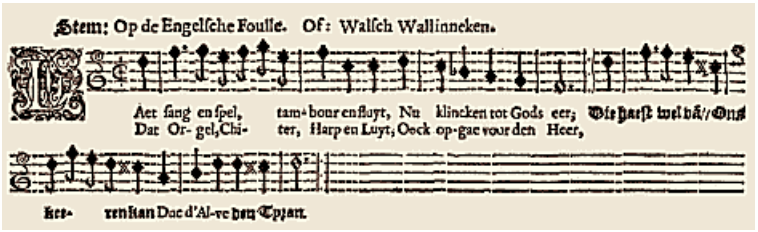

§§ Stem: op de Engelsche Foulle. Of Walsch Wallinneken.

§ De Foulle is een vergeten dansvorm. Zie Luitb. v. Th. bl. 381 en v. D. II bl. 1686.

§ Lied op de inneming van Den Briel.

1.
LAet sang en spel, tambour en fluyt,
Nu klincken tot Gods eer;
Dat Orgel, Chiter, Harp en Luyt,
Oock opgae voor den Heer,
Die haest wel van Ons keeren kan
Duc d'Alve den Tyran.

2.
Gods goetheyt wesen moet vertelt,
Die noch so voor ons sorgt,
En ons den Briel en Mase stelt
Als tot een vaste borgt,
Die haest wel van Ons keeren kan
Duc d'Alve den Tyran.

3.
De Spanjaert wert nu een gebit
In synen muyl geleyt;
God sy, die daer om hooge sit,
Gedanckt in eeuwicheyt,
Die haest wel van Ons keeren kan
Duc d'Alve den Tyran.

4.
Ghy Princen, Heeren van ons Land,
Maeckt ons de Spanjaert quijt,
Malcand'ren trouw'lyck biet de hand,
In Godes vrees' altyt,
Die haest wel van Ons keeren kan
Duc d'Alve den Tyran.

+Maximiliaen de Hennijn Grave van Bossu †, was Gouverneur over Hollant gestelt by Duc d'Alf; die hem bevel gaf omme by een te versamelen/ so veel Spanjaerden als hy konde bekomen/ op dat hy daer mede mochte den genomen Briel weder veroveren/ 'twelcke hy gedaen hebbende/ is met eenige hoopen nae't Landt van de Voorn getrocken/ met meyninge om syn voornemen uyt te rechten; maer wanneer hy 'tselve begon te naerderen/ so is hem bejegent 'tvolck des Graven van Lumey, die

+Anno 1572. Lumey slaet de Spanjaerts; die uyt 'tLant van de Voorn de vlucht namen.

† *Maximiliaen de Hennijn Grave van Bossu* (of Boussu) was een van die jonge edelen, die door Filips II in 1556, - met Oranje, Egmont en Bergen -, in den Raad van State waren opgenomen. Hij werd in het najaar van 1567 belast met de stadhouderschappen van den Prins. De hierna vermelde gevechten vonden plaats Zaterdag 5 April (Paaschavond); blijkbaar interesseerde Valerius zich nog niet voldoende voor het heldendom van Rochus Meussen, den stadstimmerman, om ook dat aan Van Meteren te ontleenen.

haer so dapper aenvielen ende sloegen/ dat de Spanjaerden mosten wijcken ende vluchten door slijck ende modder; vele vande hare naelatende/ treckende van daer naer de stad Dordrecht, daer sy versochten

door te trecken †/ maer werde hen afgeslagen. 'Twelcke alles den Grave van Bossu boven maten heeft + gespeten/ ende is van daer getrocken naer de stad Rotterdam, die verstaen hebbende wat den Spanjaerden te Dordrecht was voorgevallen/ hem mede weygerden daer door te passeren: maer na lange aenhouden des voorsz. Graven/ de welcke swoer dat niemant der borgeren soude aen lijf of goet werden misdaen; is hem den door-pas met corporaelschappen † t'seffens toegelaten. Doch de poorte des stadts is nauwelicx aen't open doen geweest of de Spanjaerden hebben die voort met geweld op gedrongen/ 'twelcke de borgery pogende te beletten/ merckende dat de selve vyantlijcker wijse (niet tegenstaende + den vorigen eed des Graefs) wilden intrecken/ is daer uyt gevolgt dat den Grave selfs eenen borger heeft doorsteken †/ ende de Spanjaerden vande stad hen meester makende/ hebben een groote schrickelijcke moort daer binnen aengerecht/ niet nalatende al wat hare wreede Spaensche moetwille hen inden sinne gaf te doen.

+Dordrecht weygert den Spanjaerts passage.

+Groote moort tot Rotterdam gepleegt.

Mensch! overweegt toch eens de saeck met recht en reden
In u veeldunckend' hert; merckt met wat wreedigheden
Het Spaensch Maraensch gespuys, dat loose boos gebroet,
Recht tegen synen eed, d'een moort op d'ander doet,

Wroet inder vromen bloet, als of het beesten waren.
O Heere! wreeckt u eens aen dese helsche scharen,
Breeckt haren arm en schilt, en slaet haer hooft in tween,
Op dat u lieve volck eens leven mach met vreen.

Nullane periuri capitis, fraudisque nefandae paena erit? Ingratis servire nefas. +

+Iuvenalis.

Doch de Godloosen sullen te niete worden; ende en sullent niet ontloopen connen: want hare hope sal harer sielen feylen *. +

+Hiob.

Les meschans maintenant nous environnent a chasque pas que nous faisons, ils jettent leur regard pour nous estendre par terre. +

+Pseaum. 17.

† *Door te trecken:* Het moet Bossu's bedoeling geweest zijn, met zijn vrij aanzienlijke macht, een vast punt aan den waterweg te bezetten.
† *Corporaelschappen* zijn onderdeelen van vendels; een man of vijf en twintig, vijftig.
† *Doorsteken:* De dood van den braven smid ‘Swarte Jan’ en de bezetting van Rotterdam vallen op 9 April 1572.
* *Feylen:* ontbreken.

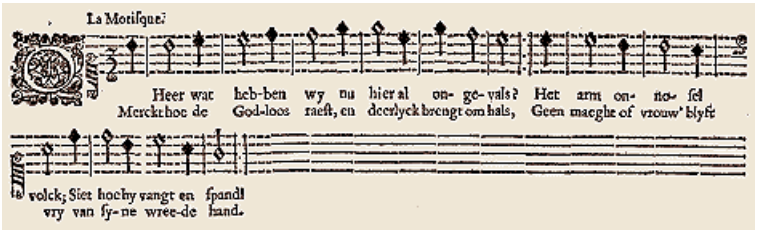

§§§La Morisque.

1.
O Heer wat hebben wy nu hier al ongevals?
Merckt hoe de Godloos raest, en deerlyck brengt om hals,
Het arm onnosel volck; Siet hoe hy vangt en spand!
Geen maeght of vrouw'blyft vry van syne wreede hand.

2.
Help Heer! en op ons u barmhertig' oogen slaet,
Dat toch u volck eens kom' uyt dees bedroefden staet,
En dat de tyranny van't Spaensche loose rot
Eens nemen mach een end, genadig goede God!

3.
Breeckt, stuyt, betemt, bedwingt, en brengt toch haest ten val
'tTrouw'loose hert, o God! bestierder al in al.
Laet 'tbange droef gesucht en't ysselyck geween
Eens houden op o Heer! Verhoort uw's volcks gebeen.

§ Zie v. D. II bl. 1695 en Inl. bl. LI.

§ In den G-sleutel de noten een groote terts lager lezen.

§ Rotterdam uitgemoord onder Bossu.

+Den Duc d'Alf, uyt oorsake vanden genomen Briel, nam voor op zijne saken beter te letten/ ende hem vande zee-gaten meer te versekeren/ veerdigt daer over af na Vlissingen synen cosijn Don Pedro Patieco ingenieur ende Colonnel/ met veel Spaensche soldaten/ op dat in't spoedichste het begonnen + casteel mochte werden aldaer voltrocken/ ende de stad met garnisoen versekert. Patieco is een getije vooren uyt gekomen †/ ende inde stad gelant/ zijne soldaten een getijde daer aen: Doch zijne compste heeft inde stad Vlissingen veroorsaeckt een groot rumoer van wegen de quade geruchten die van den selven gingen. Hy werd derhalven gevangen/ zijn pampieren ondersocht/ ende selfs wel nauwe onder-

+Anno 1572. Vlissingers vangen en hangen Don Patieco.

+Vlissingen, Camp-Vere, ende Zieric-zee stellen haer tegens Duc d'Alvens tyrannye ende veroveren goeden buyt om den selven te beoorlogen, ende de stad Middelburch te beleggen.

† *Uyt gekomen:* Volgens Van Meteren kwamen de Foriers (kwartiermakers) ‘op Paeschdagh, den achtsten April’ (lees 6 April!) uit Bergen op Zoom in Vlissingen aan. Hun komst veroorzaakte opschudding. Daarom weken zij naar Middelburg uit. Inmiddels begonnen de bewoners van Vlissingen, - Alva had daar een kasteel (citadel) ‘af gesteecken te bouwen, ende was nu ten deele boven d'aerde ghebrocht’, - de sterkte te vernielen. Het aanstaande garnizoen bleef voor Vlissingen één getij liggen. Vlissingen zelf werd geheel door de Spanjaarden ontruimd (8 Apr.). Volmaakt argeloos verscheen Pacheco ‘den derden Paeschdage’ (9 Apr.) voor de stad. Men hield hem voor een zoon van Alva; met den Hertog vermaagschapt schijnt hij geweest te zijn. Hij is eerst terechtgesteld op 29 April.

vraegt; sulcx datmen uyt hem heeft geput als dat Duc d'Alve veel quade saken (door hem gevangen *) meende uyt te rechten; Daer over hy dan geoordeelt wert de doot weerdig te syn/ ende is dien volgens gestraft metter coorde/ synde op syn borst gehegt een pampier met de redenen van zijn doot. Ondertusschen zijne Soldaten †/ onbewust van't gene haren Oversten was bejegent/ komen seer blymoedig aen/ met hope van wel ontfangen te werden ende goeden buyt te bekomen; doch voor de stad liggende heeftmen op haer met grof geschut so dapper geschoten/ dat sy om genade biddende/ versochten te mogen weder henen trecken van daer sy gekomen waren/ 'twelckmen haer heeft toegestaen. Vlissingen 'tSpaensche jock aldus vanden hals geschud hebbende/ heeft de stad Camp-Veere † (alwaer het Arcenael vande provisien van oorloge voor de provintie van Zeelant word gehouden) mede gevolgt ende de stad Zieric-zee † oock seer corts daer aen; Ende hebben also dese drie zee-steden haer getoont vyand van Spanjen; Waer door de benoude Nederlanders bekomen hebben dese drie vermaerde zee-gaten/ als de Wielinge, 't Veer-gad ende den Room-pot †. Hier en boven heeft de goede God de sake noch so gelieft te segenen/ dat sy goeden buyt bequaemen uyt de vlote die den Hertoch van Medina Celi † uyt Spanjen na de Nederlanden bracht: daer van sy een deel costelijcke geladen schepen veroverden/ de goederen vercochten/ ende de penningen gebruyckten tot hare defensive oorloge/ ende vooreerst de

* *Door hem gevangen:* door middel van hem, den gevangene.

† *Soldaten:* Het waren niet Pacheco's soldaten, maar die van Osorio de Angelo, die 6 April voor de stad lagen.

† *Camp-Veere* (oudere naam voor Vere) werd van 2 tot 4 Mei 1572 van Vlissingen uit genomen. De Campveersche toren, die 1630 in zee stortte, heette de 'kruidtoren'.

† *Zieric-zee* ging 25 Juni 1572 over.

† *De Wielinge* is de naam van de tot ver in zee reikende diepte langs de Zeeuwsch-Vlaamsche kust, toegangsweg tot Vlissingen. Het *Veer-gad* is het water tusschen Walcheren en Noord-Beveland en den Roompot. De *Room-pot* is de diepte, noordelijk van Walcheren en Noord-Beveland; toegangsweg tot Zierikzee.

† *Medina Celi* (Luis de la Cerda, hertog van) werd naar de Nederlande n gestuurd, om zich op de hoogte te stellen van den gang van zaken in de Nederlanden, en eventueel Alva te vervangen, zooals deze Margaretha van Parma vervangen had. Hij kwam met zijn vloot van 40 schepen wel op een ongelukkig oogenblik aan. Zijn vloot bracht wol op 12 groote 'Biscaysche Schepen, waaronder was een Schip van Vlissingen' en veel kleine schepen; 2000 man troepen, onder Romero, waren over de schepen verdeeld. 10 Juni was de vloot bij Blankenberge. Uit Vlissingen voeren toen de admiraal, Ewout Pieter Worst, 'op een Oorloghs Craveel-schip', en een flottielje van ongeveer tien 'lichte Oorlogh-schepen' uit naar het Sluissche gat, maar Medina Coeli kwam met zijn kleine schepen toch de haven van Sluis binnen. Men kon een paar gestrande schepen, ook den Vlissingschen Biskajevaarder, buitmaken. De andere Biskajevaarders bleven voor Blankenberge, daar zij te veel diepgang hadden. Zij brachten kort daarna Romero bij Rammekens aan land. Zoo kwamen de mannen, en ook nog veel wol, in het Spaansche Middelburg. De 'Lissebonsche vlote', die achter de Biskajevaarders aankwam, liep voor Vlissingen in de val met 'in de dertigh sacxkens met Spaensche Realen'.

stad Middelburch † (die vol Spaensch garnisoen was onder Mons-Dragon) mede uyt het Spaensche geweld te rucken/ ende haer in vryheyt te stellen/ ende also het eylant van Walcheren te suyveren vanden bloet-dorstigen Spanjaerden. Bequamen oock noch 23 metale stucken geschuts †/ die Duc d'Alve van Mechelen na de stad Sluys hadde gesonden/ om te gebruycken op eenige schepen diemen aldaer tegens de Zeeuwen toemaeckte.

Gae voort, o Zeeuw! gae voort; niet licht weest als de winden;
Maer hout malcand'ren trouw, ghy sult noch wel bevinden,
Hoe dat Gods cracht, in nood, wanneermer minst op denct,
De goede luyden helpt, de Goddeloose krenct.

Com syt ghy 't instrument, waer door de God van boven
Syn volck verlossen wil, dat nu so leyt verschoven:
Maer syt eendrachtich toch: want dat is al u macht;
Daer eendracht niet en is, daer is oock geene kracht.

+ Perfer & obdura: dolor hic tibi proderit olim: saepe tulit lassis succus amarus opem.

+Ovidius.

+ Die't lecke schip beschreyt/ seylt daerom niet te dichter */ Die onder'tpack versucht/ draegt daerom niet te lichter:
Leent schouders al dat leeft *.

+Const. Hugens.

+ Malheur sur le meschant, qui ne cherche qu'à faire mal: Car la retribution de ses mains lui sera faite.

+Esa. 3.

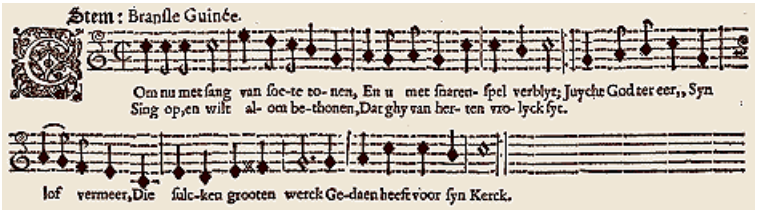

Stem: Bransle Guinée.

1.
COm nu met sang van soete tonen,
En u met snaren spel verblyt;
Sing op, en wilt alom bethonen,
Dat ghy van herten vrolyck syt.
Juycht God ter eer,, Syn lof vermeer,
Die sulcken grooten werck
Gedaen heeft voor syn Kerck.

† *Middelburch* is pas genomen 21 Februari 1574!
† *Geschuts;* Het geschuttransport van Mechelen naar Sluis, dat van Sas van Gent over land werd gevoerd, lichtten de Geuzen op bij Aardenburg. Het geschut kwam 16 Juli in Vlissingen.
* *Seylt daerom niet te dichter:* zeilt daarom niet op een dichter schip; door het schreien wordt het lek niet gestopt.
* *Leent schouders al dat leeft:* Gij allen die leeft, leent uw schouders, draagt gewillig uw pak.

2.
In Israel was dat een wyse,
Valt met haer oock den Heer te voet;
Dat elck nu toch God roem' en prijse,
Die ons soo veel weldaden doet.
Roep over al Met groot geschal:
Lof, prys en danck alleen
Sy God, en anders geen.

3.
De Heer heeft eertydts synen volcke
Geholpen uyt veel ancxt en pyn,
Hy geeft ja wel een duyster wolcke,
Maer weer daer na schoon Sonnen-schyn.
Lof sy die Heer Die ons oock weer
Geeft, na veel smert en druck,
Veel segen en geluck.

De stad Rotterdam † nae dat de Spanjaerden daer inne alle moortdadigheyd ende moetwille hadden + bedreven/ is vande selve verlaten/ ende hebben d'overgeblevene borgers haer gevoegt by de steden Dordrecht, Delft, Leyden, Haerlem, Gorcum, Hoorn, Alckmaer, Enckhuysen, Bommel, Bueren ende andere steden meer/ die haer thoonden vyand te syn der Spaenscher moorderyen ende Land-schendingen. In het Graefschap Zutphen is de hooft-stad/ midtsgaders Deutecum, Doesburch, Goor, Oldenseel met andere daer omtrent gelegene steden/ den Spanjaerd afhandig gemaeckt door den Grave vanden Berg' †, swager des Princen van Orangien. In Vrieslandt hebben Sneec, Franiker ende Bolswaert mede

+Anno 1572 hebben vele Hollantsche steden, oock Zutphen, ende vele Vriesche steden der Spanjaerden tyrannie tegens gestaen.

† *Rotterdam:* De Spanjaarden hebben Rotterdam bezet gehouden van 9 April tot 21 Juli 1572. De garnizoenen hier, in Schiedam en Delftshaven waren dringend elders noodig, toen Lodewijk van Nassau zich, 24 Mei, van Bergen in Henegouwen had meester gemaakt, en juist in deze Julidagen de Prins zelf voor Roermond verscheen (de stad werd 23 Juli door den Prins bezet). - Daar kwam bij, dat de uitbreiding van den opstand deze troepen in een geïsoleerde positie bracht. De Geuzen beheerschten het water. Zij hadden 25 Juni Dordrecht, 26 Juni Gorcum aan de zijde van den Prins gebracht. Van laatstgenoemde stad uit stootten zij door tot Bommel en Buren. Heel dat rivierland was ‘om’. - Ook van het Noorden uit dreigde de isoleering. Enkhuizen had zich 21 Mei voor den Prins verklaard. Sonoy was daar, in opdracht van den Prins, verschenen en had Hoorn en Alkmaar in Juni, Haarlem 3 Juli tot meedoen bewogen. - De overgang van Oudewater (19 Juni), Gouda (21 Juni), Leiden (23-26 Juni) door het Zuid-Hollandsche Geuzenleger onder Lumey en van Zwieten voltooit het beeld. - Door de ontruiming nu van Rotterdam enz. op 21 Juli werd de overgang van Rotterdam, Schiedam en Delft mogelijk.

† *Vanden Berg':* Willem, graaf van den Bergh (1537-1586) behoorde tot den hoogen Gelderschen adel. Zijn graafschap omvatte 's-Heerenberg in Montferland en Emmerik. Hij was getrouwd met Maria van Nassau-Dillenburg, zuster van Prins Willem. Van 1566 af had hij actief aandeel genomen in de Nederlandsche zaak, en was dus ook uitgeweken, verbannen, van huis en haard verdreven. Het uur van herstel sloeg voor hem in dit jaar, 1572. In den zomer van 1572 ondernam hij met een legertje van 5 tot 6000 man een campagne in Gelderland, die Doesburg, Doetinchem, Zutfen, Harderwijk, Elburg, Hattem, Grol, Lochem, Zwolle, Hasselt, Oldenzaal, Steenwijk, Genemuiden en Vollenhoven, ten slotte ook Amersfoort, aan de zijde van den Prins bracht. Zijn onderbevelhebber, Dirk van Bronkhorst-Batenburg, zond hij met 400 man naar Friesland. De Augustus-campagne leverde op: Sneek, Bolsward, Stavoren, Makkum, Franeker, Dokkum en Workum. Jammer was alleen, dat eerzucht en karakterzwakte den graaf van den Bergh niet bestand deden zijn tegen de up-and-downs van zijn tijd. In 1573 werd Don Frederik in het Oosten baas. Weer moest

des Spanjaerts plegen niet langer willen dulden. Daer opgevolgt is/ dat alle de steden die hen tegens dese vyanden feytelijck stelden/ ende haere vryheydt begeerden voor te staen/ t'samen gekomen syn [+] binnen de stadt Dordrecht, in Julio 1572 [†]/ werdende in haerder E: vergaderinge overwogen den droeven ende jammerlijcken stant der Nederlanden/ de wreede mishandelingen der inwoonders/ by den Spanjaerden gepleegt; wat te vooren geschiet was/ ende wat swaricheden (soomen in tijdts hier inne niet en versage) daer uyt noch ontstaen mochten; ende middelen voorgeslagen om den tyrannen te wederstaen/ ende soo het mogelick ware te dwingen dat sy de Landen souden moeten verlaten. Dit dus voorgestelt synde/ werd goet gevonden gesamentlijck den Spanjaerden ende haere toegedane/ 'thooft te bieden/ hen oorlog aen te doen/ soo te water als te lande/ door wat gelegentheden 'tselve best konde geschieden: tot welcken eynde den Prins van Oranjen, stadthouder van Hollant, Zeelant, &c. uyt Duytschlant werd' ontboden/ om met raed ende daed de Landen te dienen ende by te staen. Duc [+] d'Alve werd door dese byeencompste soo verbaest/ uyt vreese dat hem yets quaets daer uyt mochte voortkomen/ dat hij zijnen Gouverneur van Hollant, den Graef van Bossu, last gaf uyt zijnen naeme de Heeren van de byeengecomen steden te verthoonen [†]/ Dat hy/ verstaende het gemeene-qualijck-

[+]De eerste vergaderinge der steden, die haer tegens de Spaensche tyrannie hebben gestelt, syn tot Dort vergadert geweest in Julio 1572.

[+]Duc d'Alve poocht dese vergaderinge vruchteloos te doen scheyden, doch te vergeefs.

graaf Willem gaan zwerven. Hersteld in 1577, ging hij meer en meer een dubbele rol spelen. Men moest hem, stadhouder van Gelre geworden, in 1583 gevangennemen wegens bereidheid, Zutfen aan Parma over te leveren. Uit consideratie voor Prins Willem liet men hem los. Maar hij hield voortaan den Spaanschen kant.

† *Julio 1572:* Niet al de bovengenoemde steden, maar alleen de steden van Holland, die toen Oranjegezind waren, kwamen 19 Juli 1572 bijeen te Dordrecht. Zij beraadslaagden daar van 19 tot 28 Juli. Aanvankelijk waren slechts bijeen twee leden van de Ridderschap en de afgevaardigden van 11 steden (Dordrecht, Haarlem, Leiden, Gouda, Gorkum, Oudewater, Alkmaar, Enkhuizen, Medemblik, Edam en Monnikendam). Marnix van St Aldegonde stelde deze vergadering voor om: 1° geld op te brengen voor den vrijheidsstrijd; 2° den Prins te erkennen als stadhouder; 3° een ‘gemeyn verbondt ende accord’ te zoeken met de andere gewesten, waarvan de Prins het hoofd zou zijn. Rotterdam en Delft - zie aanteekening blz. 53 - konden eerst na 21 Juli aan deze besluiten meewerken. De ontruiming van die steden werd echter het sein voor de vlucht van veel Spaanschgezinden. Afgezien van Amsterdam was Holland nu eendrachtig.

† *Verthoonen:* Alva had 26 Juni 1572 van Brussel uit aan Bossu geschreven, de Staten van Holland bijeen te roepen tegen 15 Juli te 's-Gravenhage, en hun mede te deelen, dat hij bereid was, geheel afstand te doen van den l0en en 20en penning tegen een verdere jaarlijksche bijdrage vanwege de Staten-Generaal, groot 2 miljoen gulden 's jaars. ‘Maer’ - zegt Van Meteren - ‘op dese Brieven en werdt in Hollandt niet meer ghepast: maer sy hebben een vergaderinghe ten selven dage onder de afgevallen Steden beschreven onder haer tot Dordrecht, alwaer de Heer van Sint Aldegonde een Propositie dede’. Dit is iets anders, dan wat Valerius bericht. Inderdaad was de Dordtsche Statenvergadering oorspronkelijk beraamd op 15 Juli.

gevoelen der Landen ende Steden/ over het invoeren van den thienden/ twintichsten/ hondersten/ ende andere penningen ende belastingen/ midtsgaders eenige misbruycken der oorlochsluyden/ volveerdig was/ niet alleen d'opgesette schattingen af te schaffen ende alle abuysen te weeren/ maer oock der Landen/ Steden/ ende Borgeren vryheden te bevestigen. Doch wanneer 'tselve dese vergaderinge is aengedient geweest; soo heeft een ygelijck geoordeelt dat 'tselve maer en quam/ uyt loutere geveynstheydt/ ende dat om dese Heeren vruchteloos te doen scheyden; men heeft 'tselve derhalven geen geloof gegeven: maer yder gantsch yverig gevonden tot kloecke tegen-weer sich te bereyden/ om't Spaensche geweld tegens te staen ende te stutten daer men konde.

Wel hey Duc d'Alf! hoe dus? wat meendy met u specken?
Door loos en boos bedroch, ons in u net te trecken?
O neen! een schalckert veynst tot dat hy krycht geloof,
En raeckt hy dan ter slaegs; so maeckt hy't al ten roof.

Ghy stelt wel vryheyd voor met brieven en placcaten,
De sware schatting' schynt wilt ghy nu achterlaten,
Maer vrient wy weten wel wat dat den vog'laer doet,
Om 'tvincxken in zijn net te krygen, fluyt hy soet.

Ditat servata fides. Getrouw verbond/ een vaste gront.

Et de ton throne juste [+]
Justice & equite gardent ferme la place,
Clemence & Verite marchent devant ta face.

[+]Beza Psau. 89.

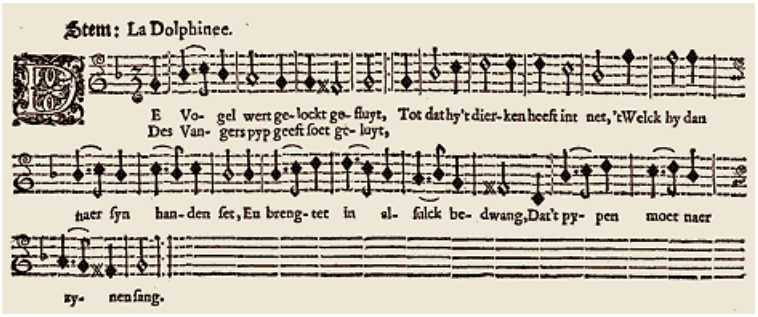

[§]Stem: La Dolphinee.

[§] Zie v. D. II bl. 1697 en Inl. bl. L

1.
DE Vogel wert gelockt gefluyt,
Des Vangers pyp geeft soet geluyt,
Tot dat hy 't dierken heeft int net,
'tWelck hy dan naer syn handen set,
En brengtet in al-sulck bedwang,
Dat't pypen * moet naer zynen sang.

2.
Duc d' Alf/ dien ouden snooden gast,
Fluyt mede nu seer soet al vast,
Op dat hy't Land soo inne slick,
Het volck mocht krygen in syn strick:
Maer (vrienden) 'tis een lichte vlieg,
Siet toe dat hy u niet bedrieg.

3.
Com nestelt hem de broeck eens op *,
En smyt hem oock vry op de kop,
Slae dat hy pypt, en kirt *, en jangt,
Syn steert als een hont-rekel hangt.
Stryt vroom voor uwe goede saeck,
Maeckt dat hy uyt het Lant geraeck.

4.
Veel liever stelt het alles by *,
En gord' het sweert aen uwe sy,
Slae vry, 'tis nu de rechte tydt,
Dat ghy u maeckt den bloet-hont quijt.
Hout goede wacht, vertrout hem niet,
Hy soeckt niet meer als u verdriet.

5.
Weg sweept hem met de lange roe,
En dryft de guyt na Spanjen toe.
Wilt hem oock so om d'ooren slaen,
Gelyck hy and'ren heeft gedaen.
Voor alle werck bid God den Heer,

* *Pypen*: fluiten.
* *Nestelt* enz.: geeft hem er eens flink van langs.
* *Kirt:* kermt.
* *Stelt het alles by:* stelt alles in het werk.

Dat hy hem selver van u keer.

Graef Lodewijck †, broeder des Princen van Oranjen, heeft hem eenigen tijdt in Vranckrijck onthouden; + alwaer hy voorneemt eenen kloecken aenslach tot veroveringe des stads Bergen † in Henegouwe den welcken hy wel ende geluckelijck heeft uytgevoert. Den selven aenslach was eerst aengevangen door 12 persoonen/ die haer 'smorgens vroeg meester vande stads poorte hebben gemaeckt/ ende korts daer aen gesterckt werden met 400 mannen: die dan de hooft-stad van Henegouwe also

+Anno 1572 in Mayo Bergen in Henegouw ingenomen van Graef Lodewijck.

† *Graef Lodewijck* van Nassau was, met Prins Willem en Hendrik van Nassau, na 's Prinsen mislukte campagne in de Zuidelijke Nederlanden (najaar 1568), meegegaan, om met de Hugenoten in Frankrijk te strijden. Voorjaar 1569 sloegen de Prins en zijn broers zich met een legertje van een goede duizend man ruiterij van Lotharingen, dwars door heel Frankrijk, naar Gasconje door. Coligny hield zich daar met moeite staande. De Prins zelf verliet in het najaar 1569 het oorlogsterrein. Hij ging naar Dillenburg, om zich meer in het bijzonder aan de Nederlandsche zaak te wijden. Graaf Lodewijk echter bleef bij de Coligny. Hij mocht in Frankrijk betere tijden beleven. De godsdienstvrede van St. Germain (Aug. 1570) had niet alleen vrede in Frankrijk en veiligheidsplaatsen, garantiesteden, voor de Hugenoten (o.a. La Rochelle) opgeleverd, maar had bovendien Willem van Oranje en Lodewijk van Nassau, de vorstelijke bondgenoten der Hugenoten, aanvaard als 'goede vrienden' van den Franschen Koning. Na St-Germain is Lodewijk van Nassau in Frankrijk een zeer geziene figuur. Zijn taak in 1571 bepaalde zich in hoofdzaak tot twee dingen. In de eerste plaats probeerde hij in La Rochelle een geschikte kapervloot uit te rusten onder de Lumbres. De Fransche regeering steunde hem daarbij, door protesten van Spanje af te wijzen. Niets zóó teekenend, dan het feit, dat graaf Lodewijk Koningin Elisabeth dank wist voor het feit, dat zij Lumey en zijn schepen, Maart 1572, uit haar havens joeg. In de tweede plaats probeerde hij de anti-Spaansche richting van de Fransche politiek op dat oogenblik dienstbaar te maken aan de zaak van onze bevrijding. Een Fransch-Duitsch-Engelsche samenwerking scheen mogelijk. De nieuwe Engelsche gezant in Frankrijk, Francis Walsingham, was de best denkbare advocaat van Lodewijks zaak. 6 Aug. 1571 schreef deze aan Leicester: 'Ik wilde wel, Mylord, dat u dezen edelman kende. Om zijn dapperheid te velde en zijn inzicht in de raadkamer geniet hij hier een reputatie als Karel de Groote's paladijn, Olivier. Hij is in het gesprek pittig en welsprekend. En wat de hoofdzaak is, in leven en leer is hij een oprecht, vroom man. Naar ik hoop heeft God hem in onze dagen verheven tot een instrument van Zijn meerdere glorie'. De grootsche perspectieven van den Engelschen gezant zijn, gelukkig, niet verwerkelijkt. Deze wilde wel een Spaansche nederlaag, maar geen Nederlandsche toekomst. In het vroege voorjaar van 1572 confereerde graaf Lodewijk bijna dagelijks met de Koningin-moeder, Catharina de' Medicis, en Anjou. Later bericht Walsingham, dat graaf Lodewijk 19 Mei vertrokken is. Een heel optimistische brief van 29 Mei aan Leicester vertelt, dat Valenciennes en Bergen genomen zijn; ook Dowaai en Rijssel heetten in handen van Lodewijk te zijn; hij maakt zelfs kans met een 600 man Brussel te verrassen; Alva zal wel naar Antwerpen moeten vluchten, en dan is het één en al revolutie. - Walsingham was een schrander man. Zóó zag hij het initiatief van Lodewijk, en de kansen!

† *Bergen* werd verrast 24 Mei, doordat Lodewijk een gezelschap van 12 'wijnkoopers' had gestuurd, die, omkoel transport, de poort den volgenden dag wat vroeger geopend moesten krijgen. De list gelukte. - Alva had nu de keus van operatieterreinen: in Noord-Holland was Sonoy bezig, in Zuid-Holland Lumey, in Gelre en Overijsel Willem van den Bergh, in Bergen Lodewijk van Nassau. Hij opteerde voor Bergen. - Eind Juni kwam Don Frederik Bergen insluiten. Zuid-Holland werd prijsgegeven. Alva bracht nu een aanzienlijke legermacht bijeen, en verscheen daarna ook zelf voor de stad. De Prins, die 4 Aug. Roermond had genomen, heeft het aan pogingen tot ontzet niet laten ontbreken. Hij moest ze ten slotte opgeven. Eerst 19 Sept. capituleerde Bergen, op gunstige voorwaarden.

in vryheyt stelden/ die ruckende uyt de slavernye der Spanjaerden. Duc d'Alve hier van tijdinge krijgende/ werd seer ontroert/ 'tverlies deses stads meer achtende/ als van alle de andere Zee-steden/ havens/ ende Zee-gaten; te meer also hy den Franschman (door wien dit stuck uytgerecht was) niet [+] goets en vertroude/ nam daerom voor met alle zijn macht dese stad weder te winnen/ gelijck hy dan daer nae toe treckt/ ende de selve wel nauw' belegert.

[+]Duc d'Alft belegert dat weder.

Al komt de groote zee seer bulderen en braken
Op eene stercke rots; en schijntse drift te maken,
So blijftse nochtans vast en onbeweeglijck staen.
De Ware Deucht en kan oock niemant neder slaen.

Die mette Deucht vereelt is, moetet laten blijcken,
En daer in voort gaen steets, oock geensints ommekijcken.
Deuchts-loon is selfs de Deucht, een rechten edel-man
Vaerd voort van Deucht tot Deucht, en scheyter nimmer van.

Vile latens Virtus, quid enim submersa tenebris proderit? Den edeldom bestaet Alom in cloecke daet. [+]

[+]Claudius.

Heureux, & trop heureux! cil.qui le souverain contre tous accidens appuye de sa main: [+]
Qui ne despend d'ailleurs que de sa providence, & le regne de Dieu plus que le sien avance.

[+]Du Bartas.

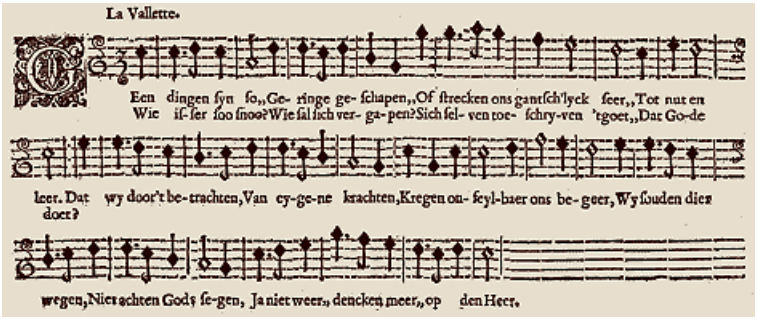

[§] La Vallette.

[§] Zie v. D. I bl. 453.

GEen dingen syn so,, Geringe geschapen,,
Of strecken ons gantsch'lyck seer,, Tot nut en leer.
Wie isser soo snoo? Wie sal sich vergapen?
Sich selven toeschryven 'tgoet,, Dat Gode doet?
Dat wy door't betrachten, Van eygene krachten,
Kregen onfeylbaer ons begeer,
Wy souden dier wegen, Niet achten Gods segen,
Ja niet weer,, dencken meer,, op den Heer.

Ezechie ne craint du tyran le courroux, +
Ne s'accomode au temps, ne hurle avec les loups,
Ne tergiverse point, ains devotement sage:
Sachant que tous dilais apportent grand' dommage.

+Du Bartas.

Sed famam extendere factis Hoc virtutis opus. Hoc opus, hic labor est. +

+Virg.

De Heeren Magistraten/ tegenstrijders der Spaenscher tyrannije/ hier vooren genoemt/ hebben + volgens haerder E: genomen resolutie/ ter vergaderinge/ binnen Dordrecht gehouden/ den Heere Prins van Oranjen toegeschickt een goede somme van penningen/ ende hem t'haerder hulpe ontboden/ die daer op haestelick met een schoon leger volcx/ sterck 14000 voetknechten ende 6000 ruyters/ in Julio 1572/ den Rhijn is overgekomen/ ende inde Nederlanden wel onthaelt/ God de eere gevende van so grooten weldaed/ ende daer over al omme vierige gebeden-dagen † houdende/ op dat dese macht/ + ende voorder alles wat voorgenomen mochte werden/ soude mogen geschieden tot Godes eere/ tot opbouwinge van Christi rijcke/ verstroyinge der bloet-dorstiger ende Lants-verdervende tyrannen/ ende tot gemeene Nederlants welvaren. In dese tydt heeftmen gesongen dit volgende Liedeken †; 'twelcke groote vrucht onder vele luyden schafte/ elcke eerste letter des veers vervolgens medebrengende den naem des Princen voorsz.

+Anno 1572. Tweede tocht des Princen van Oranjen, in Julio, over den Rhijn.

+Biddagen.

† *Gebeden-dagen:* Dit Valerius-bericht over 'vierige gebeden-dage al omme' schijnt voor de zomerdagen van 1572 wat praematuur. Te Leiden valt de eerste godsdienstoefening na den overgang aan den Prins, in St-Pieter: Zondag 5 October.

† Over *dit volgende Liedeken* - ons Wilhelmus - bestaat een zeer omvangrijke litteratuur, waartoe inleidt: J. Poortenaar, Wilhelmus van Nassouwe (tekstverklaring van Dr P. Leendertz Jr; de melodie, door Casper Höweler; en toonzetting van Geertruida van Vladeracken); Naarden, uitg. 'In den toren', Meentweg 12; z.j. [1940]. In het Gedenkboek Wilhelmus van Nassouwe, onder leiding van Prof. Dr P. Geyl (Middelburg, G.W. den Boer; z.j. [1933]) schreef Prof. Dr P.N. van Eyck over het lied; in het Gedenkboek Prins Willem van Oranje (Haarlem, Tjeenk Willink; 1933) schreef Dr F.K.H. Kossmann over 'het ontstaan van het Wilhelmus'. Wij bepalen ons hier slechts tot enkele aanteekeningen bij den tekst van het lied.

Ras, blijft niet lange staen, marcheert ghy Colonnellen,
Rit-meesters, Capiteyne, ghy oock Soldaets gesellen,
O Keyserlicke Prins! neemt, siet daer is het swaerd!
U eer, u eed, u trouw voor 't Land doch wel bewaerd.
*De traen-*Pars*is aen t ween, 'sLands vryheyt wert verheven,*
Wy sullen (hoop ick) haest de Spanjaert sien verdreven,
Die 'tuyterste verdriet van ons verderven socht,
Treck op, de Heer, gelooft, is by u indentocht.

1 De Nederla*n*dtschen Leeuw mette vrydo*m* en*de* Previlegie*n* des Lants.
2 De Prins van Oranjen, ontboden tot bescherming der selver.
3 Het swaerd ofte justitie, by de Heeren Staten, den Prins, als Gouverneur, inde hand' gegeve*n*.
4 De gebroken Parsse of of Spae*n*sche tyrannie.
5 Des Prinses macht va*n* Ruyters en*de* Knechten, by hem uyt Duytschlant mede gebracht.

Stemme: Alst begint.

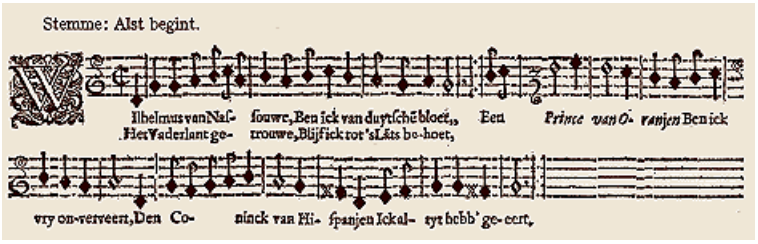

§ Stemme: Alst begint.

§ *Zie* v. D. II bl. 1620-63 en B.K. bl. 20.

1. WIlhelmus van Nassouwe,
   Ben ick van duytsche*n* bloet,,
Het Vaderlant getrouwe,
   Blijf ick tot 'sLa*n*ts behoet,
Een *Prince van Oranjen*
   Ben ick vry onverveert,
Den Coninck van Hispanjen
   Ick altyt hebb' ge-eert.

2. In Godes vrees te leven
   Heb ick altyts getracht;
Daerom ben ick verdreven,
   Van Lant en goet gebracht,
Maer God sal my regeeren,
   Als een goet instrument,
Dat ick sal wederkeeren,
   Noch in mijn regiment *.

3. Lyd' u * myn ondersaten,
   Die oprecht syt van aerd,
God sal u niet verlaten,
   Al syd' ghy nu beswaert,
Die vroom begeert te leven,
   Die bidde nacht en dag,
Dat God my kracht wil geven
   Dat ick u helpen mach.

4. Lyf, goet, en al te samen
   Heb ick u niet verschoont *,
Myn broeders hoog van namen,
   Die hebben't oock betoont.
Graef Adolf is gebleven
   Te Vrieslant inden slag †;
Syn siel, in 'teeuwig leven,
   Verwacht den jongsten dag.

5. Een edel Prins geboren

* *Regiment:* regeering.
* *Lyd' u:* weest lijdzaam.
* *Heb ick u niet verschoont:* heb ik voor u niet gespaard.
† *Te Vrieslant inden slag:* Heiligerlee, 23 Mei 1568; zie blz. 38.

Van Keyserlick geslacht †,
Een Vorst des rijcx verkoren
Ick altydt ben geacht.
Voor Godes woord en leere
Heb ick vry onversaegt,
Gelyck een held met eere
Myn edel bloet gewaegt.

6. Mijn schilt en myn betrouwen
Zyt ghy (o God myn Heer!)
Op u soo wil ick bouwen;
Verlaet my nemmermeer:
Op dat ick vroom mach blyven,
U Dienaer t'aller tyt,
De tyranny verdryven,
Die menigh hert doorsnyt.

7. Voor al die my beswaren
En myn vervolgers zijn,
Wil my (o God!) bewaren
In desen droeven schyn.
Dat sy my niet verrasschen
In haren boosen moet,
Haer handen niet en wasschen,
In myn ontschuldig bloet.

† *Van Keyserlick geslacht:* Zinspeling op het keizerschap van 's Prinsen verren voorvader, Adolf van Nassau, 1292-1298.

8. Als David moste vluchten
Voor Saül den tyran;
Soo heb ick moeten suchten †
Met menig Edelman:
Maer God heeft hem verheven,
Verlost uyt aller noot,
Een Coninckryck gegeven
In Israel seer groot.

9. Nae 'tsuer sal ick ontfangen,
Van God den Heer oock 'tsoet.
Waer kan meer na verlangen
Myn Vorstelick gemoet,
Dan dat ick hier mach sterven
Met eeren in het veld,
En't eeuwig ryck beerven,
Als een getrouwen held?

10. Niet doet my meer erbarmen
In mijn swaer ongeval
Dan datmen siet verarmen
Des Conincx Landen al.
Dat u de Spanjaerts krencken
O edel Nederlant!
Als ick dat gae bedencken,
Myn edel harte brant.

11. Als een Prins opgeseten
Blyf ic met myn heyrkracht *.
Vanden tyran vermeten,
Heb ick den slag verwacht,
Die by Maestricht begraven * †
Zeer vreesde myn gewelt,
Myn ruyters sachmen draven
Zeer moedig door het velt.

12. Soo het de wil des Heeren
Had op die tydt geweest
Ick had wel willen keeren
Van u dit swaer tempeest *:
Maer d'Heere van hier boven
Die alle ding regeert,
En die elck een moet loven,

† *Soo heb ick moeten suchten:* Zinspeling op 's Prinsen ballingschap, 1567-72; zie blz. 35.
* *Heyrkracht:* legermacht.
* *Begraven:* ingegraven, verschanst.
† *By Maestricht begraven:* 'Den Hertogh siende den Prins sterck, dochte hy maer een defensive oorloghe te voeren.... Ende omtrent den sevensten October vondt hy hem subijtelijcken op de Riviere by Stockem, daer hy eenighe Paerden dede passeeren ende de passagien vrijen.... Soo haestelijcken als hy mochte, is hy sijnen Vyandt onder de ooghen ghetrocken voor Maestricht, die hem daer-en-tusschen sterck op eenen Berch voor de Stadt begraven ende beschanst hadde, een plaetse, die men Keysers Leger noemt.... Den Hertogh dede oock al-omme de Molen-ysers van de Molens nemen, om te beletten het koren te malen.... De Prince trock een deel van Brabandt door....' (Van Meteren).
* *Tempeest:* storm.

En heeft het niet begeert.

13. Seer Christlick was gedreven
Myn Princelyck gemoet,
Stantvastich is gebleven
Myn hert in tegenspoet.
Den Heer heb ick gebeden
Uyt mynes herten gront,
Dat hy myn saeck en reden *
Uytvoere t'aller stont.

14. Oorlof † mijn arme schapen,
Die zijt in grooten noot,
U Herder sal niet slapen,
Al lijdt ghy veel aenstoot.
Tot God wilt u begeven,
Syn heylsaem woord neemt aen,
En een vroom Christen leven:
Want 'tis hier haest gedaen.

15. Voor God wil ick belijden
En voor zijn groote macht,
Dat ick tot geenen tijden
Den Coning heb veracht;
Dan dat ick Godes eere
Most voorstaen aldereest *,
Gehoorsaemheyt den Heere
Bewysen moste meest.

* *Reden:* recht.
† *Oorlof:* Vaarwel. 'Aldus is de Prince in Cambresis gekomen, de Duytschen alles op den wegh al-omme afbrandende. Den Hertog, die hem alle den wegh ghevolght hadde,.... heeft hem verlaten....' (Van Meteren).
* *Aldereest:* allereerst, in de eerste plaats.

Wanneer den Prins van Oranjen de revieren nu was wel overgekomen/ is hy onvertsaegt getrocken [+] nae Bergen [†] in Henegouwe, belegert by Duc d'Alve. Graef Lodewijck was personelijck daer binnen/ 'tontset verwachtende. De Prins voor de stad komende/ met meeninge om den vyand te slaen/ heeft de Spanjaert hem in zijne voordeelen gehouden/ ende gantsch niet bloot gegeven. Middelertydt is de Prins de seer droeve bootschap gebracht van Parijs/ daer den Coning van Vranckryck Carel de [+] IX. neffens noch andere steden/ den 22. Augusti 1572/ hadde laten begaen een schrickelijcke moort [†]/ sulcks datter gereeckent wierden bet als 100000 menschen vande gereformeerde religie vermoort ende omgebracht te zijn. Dese ongehoorde daed heeft den Prins bewogen zijn volck af nae Hollant [+] ende Zeelandt te leyden: Ende is Duc d'Alf ondertusschen meester van Bergen geworden. De Prins inden tocht nae de gemelde belegerde stad [†]/ veroverde Mechlen, Dermonde, Leuven ende Nivelles, doch de selve niet houbaer achtende/ heeft die weder in zijn aftrecken verlaten/ ende zijne besettingen daer uyt getrocken. Het gebeurde daer nae dat Duc d'Alf met zijn Leger mede afquam nae Hollant/

[+]Anno 1572 treckt de Prins voor Bergen in Henegouw, om de selve stad te ontsetten.

[+]Moort van Parijs.

[+]Aftocht des Princen. Duc d'Alf wint Bergen.

† *Bergen:* Voor den tocht 'nae Bergen', zie blz. 57.

† Deze *schrickelijcke moort* is de Bartholomeus-nacht (24 Aug. 1572). Het was een plotselinge omzwaai in de Fransche binnenlandsche politiek, die alle hoop op verdere hulp uit Frankrijk deed vervliegen. De Koningin-moeder, Catharina de' Medici, beoogde een verzoening van de partijen door het huwelijk van den jongen Hendrik van Bourbon-Navarra met haar dochter, Margaretha. Gedurende het voorjaar en den zomer van 1572 bleef het Hof trouw aan deze politiek. Dientengevolge kon Lodewijk van Nassau, 23 en 24 Mei, Valenciennes en Bergen nemen. Een Fransch hulplegertje, dat 17 Juli voor Bergen verslagen werd, compromitteerde de Fransche regeering, en bracht Catharina tot grooter voorzichtigheid. De jonge Koning, Karel IX (1560-'74), echter hield voet bij stuk. Coligny kon nog 11 Aug. denken aan hulpverleening met 15000 man. Maar Catharina achtte den grooten invloed van Coligny op den Koning voor haar zelve noodlottig. 18 Aug. vond de 'Bloedbruiloft' plaats. Vier dagen later werd Coligny bij een moordaanslag gewond. Bij dien aanslag bleek de aanvoerder van de Katholieken, Henri de Guise, betrokken. De Hugenoten eischten recht van den Koning. Bevreesd voor het bekend worden van haar eigen medeplichtigheid aan dezen aanslag, bovendien hopend, door één grooten slag boven de partijen uit te komen, overreedde Catharina den Koning tot den moord op de Hugenoten. Aldus geschiedde. Coligny was het eerste slachtoffer, 24 Aug. In Parijs was het gemoord afgeloopen 28 Aug.; in de provincie duurde het nog tot 3 Oct. Men schat het aantal slachtoffers op 15 tot 20000, in totaal. Het overdreven cijfer van Valerius is in zijn tijd niet ongewoon.

† De *tocht nae de gemelde belegerde stad* is de opmarsch van den Prins tot ontzet van Bergen (zie blz. 57). Deze begon 27 Aug. 1572 bij Roermond. 30 Aug.: Mechelen; 3 Sept.: Leuven; 6 Sept.: Dendermonde; 7 Sept.: Nijvel. 8-13 Sept.: de Prins voor het belegerde Bergen; terugtocht: 13 Sept.-2 Oct. (Roermond). De stad Bergen capituleerde op 19 Sept. - De geheele tocht speelt zich dus af na den Bartholomeusnacht. De Prins wist vóór 1 Sept. al van de ramp. - Op dien terugtocht schreef de Prins aan zijn broer, Jan van Nassau, den 24en Sept., dat het zijn plan was, zich naar Holland en Zeeland te begeven, 'et illec d'attendre ce qu'il Luy (Dieu) plaira de faire'. De Prins had niet veel hoop meer. Daar zou hij wel zijn graf vinden (d'illecq faire ma sépulture).

de welcke komende ontrent Mechelen † zijn hem de geestelickheyt/ Magistraet ende borgerye tegens gegaen met vanen ende crucifixen/ hem wellekomende ende veel geluck wenschende met zijne verkregene victorie/ hoopende hy souder noch meer bekomen/ gaven hem over de sleutels vande stad/ ende desgelijcks meer. Alle 'twelcke onaengemerckt/ zijn de Spanjaerdenden 2. October 1572 vyantlijck + in de selve stad gevallen/ niemanden verschoonende/ geestelijcke noch wereltlijcke/ ende een grousaeme moort aengerecht/ vele dagen lanck de stad geplondert/ ende de goederen/ met volle geladen schepen/ versonden nae Antwerpen ende andere steden/ daer sy die verkochten; ende hebben dus dese treffelijcke stad met zijne inwoonders so deerlijck verwoest ende te niet gebracht/ dat 'tselve nemmermeer uyt des menschens herten ende gedachten gaen en kan. Duc d'Alve heeft dese daed by sententie ende afcondinge (in vele steden gedaen) geoordeelt voor billick ende recht/ ende de stad Mechelen sulcken straffe waerdig geacht/ verklarende voorders alle de goederen der Nederlanders (die hy rebellen noemde) tot proye zijnder trouwanten ende bloet-dorstiger Soldaten.

+Syn groote moort tot Mechlen. begaen.

Wat baggert * aen myn hert, wat doet my so ontstellen?
Och! 'tis om dat ick 't volck sie so vervaerlyck quellen.
Men sucht, men ducht, men weent, men steent, men klaegt, men kermt,
Dat ja een steenen hert hier over sich ontfermt.

'tGejammer heeft geen eynd', men hoorter niet als klagen;
Och sal u volck, o God! noch lang dees plagen dragen?
En dus geslagen syn! help Heer eens datmen't voelt!
Merckt hoe't vergoten bloet nu over straten spoelt!

Odimus accipitrem, quia vivit semper in armis, & pavidum solitos in pecus ire lupos. +

+Ovidius.

Son espee est son titre, & qui son fer evite
N'eschappe malheureux son mortel aconite,

Craint de tous il craint tout, il rompt tout a la fois +
Les chaines de nature, & les chaines des Loix.

+Du Bartas.

Die my quaet voor goet vergelden +
en my schelden/
Vallen tegens my met haet.

+Aldegonde, Psalm 38.

Om dat ick my voor't quaet hoede
en na't goede
Trachte sonder onderlaet.

† *Mechelen* had niet alleen bij den op- en den terugmarsch van den Prins diens troepen binnengelaten, maar had bovendien betrekkingen met Oranje onderhouden vóór den opmarsch, en garnizoen geduld tot 1 Oct. De motiveering van de aan Mechelen voltrokken straf geschiedde bij gedrukte ‘Verklaringe’ d.d. 4 Oct.

* *Baggert:* trekt.

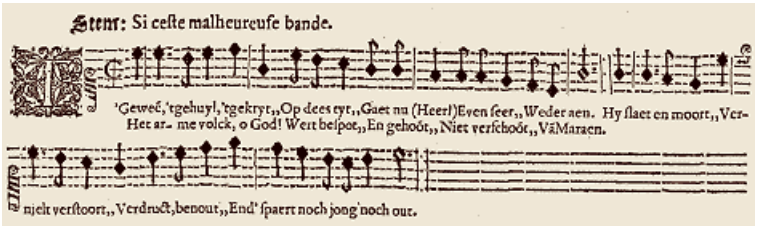

§ § § Stem: Si ceste malheureuse bande.

§ Zie v. D. II bl. 1709.

§ In den G-sleutel de noten een groote terts lager lezen.

§ Mechelen geplunderd, 1572.

1.
T'Gewee*n*, 'tgehuyl, 'tgekryt,, Op dees tyt,,
Gaet nu (Heer!) Even seer,, Weder aen.
Het arme volck, o God! Wert bespot,,
En gehoo*n*t,, Niet verschoo*n*t,, Va*n* Maraen.
Hy slaet en moort,, Vernielt verstoort,,
Verdruct, benout,, End'spaert noch jong noch out.

2.
Gelyck een dolle Zee Vande Ree Tiert en baert
En vervaert Alle man;
Soo woed oock desen bul Die als dul Plaegt en druckt,
Ruct en pluct Waer hy kan.
En maeckt het Land Vol moort en brand,
Daer's niemant vry Schier van zyn tyranny.

3.
Hy grypt en grabt int goet En int bloet Daer hy weet
Dattet breet Is, en meest;
Syn balg is nimmer vol, Maer gantsch hol, Ruym en wyt
En altyt So geweest,
Doch noch op't eynd Eer dan hy't meynd,
Hy daer van al Syn loon noch krygen sal.

De vereenighde steden † hadden de stad vander Goes beleghert: maer Mons Dragon (hebbende + veel volcx door het verdroncken Lant/ in Zuyt-beverlant gebracht †) heeft die ontset/ ende ist 'tLeger also weder op gebroken. Duc d'Alf deed' al wat hy konde/ om de belegerde stad Middelburch (die in hongers noot was) te water mede te hulpe te komen/ sont derhalven 22 Assabros † of Spaensche +

+Anno 1572. De belegeringe der stad Goes, opgebroken.

+22 Spaensche schepen verovert.

† *De vereenighde steden* zijn: Vlissingen en Vere; op Walcheren waren zij de Oranje-steden tegenover Middelburg, Arnemuiden en Rammekens. Ook Zierikzee deed met de 'vereenighde steden' mee.

† *Mons Dragon.... gebracht:* De tocht van Mondragon - van Woensdrecht, zuidelijk van Bergen op Zoom, naar Valkenisse, zuidelijk van Krabbendijke, wadende over de slikken - vond plaats 20 Oct. De afstand is ongeveer 11 km ('hebbende' - aldus Van Meteren - 'maer vijf uren tijts leegh [= laag] Water, om te passeren twee mijlen weeghs'). Goes werd door die van Vlissingen van 6 Sept. af belegerd. Het beleg werd prompt opgebroken.

† *Assabros:* ' Assabre' is een woord, dat bij Van Meteren, Bor en Hooft voorkomt. Het schijnt de oud-Spaansche naam te zijn voor een Cantabrisch kustvaartuig, dat in type het meest lijkt op een brigantijn. In moderne lexica zoeke men het woord in voce: zabra. De hier bedoelde schepen behoorden tot de vloot van Medina-Celi, zie blz. 51.

schepen/ met lijf-tocht/ derwaerts; Maer de selve onder het kasteel van Rammekens aenkomende/ zijn sy so dapper aengetast by de Capiteynen der gemelde vereenichde steden/ dat sy niet alleen overwonnen/ maer gantsch tot niet gebracht syn/ ende alle het volck vande meeste tot de minste overboort geworpen. Dese daet heeft onder den Spanjaerden groote schrick gemaeckt/ te meer als sy gewaer [+] wierden/ dat haer vleesch ende leven/ niet meer geacht ende gespaert wiert/ als sy dat van andere menschen gespaert hadden.

[+]Tegens broot dat hart is besichtmen scherpe tanden.

O dry een eenig God! 'tstaet alles t'uwen dienste,
Wind, regen, hagel, snee, des blicxems schet'rig vier,
En d'aerde desgelijcx; om op het onvoorsienste,
'tHoog-moedig stoute volck te malen tot een sier [*].

Het opgeblasen hert dat slaet ghy als in duygen
'tGemoet verwoet, verhart, ghy haestlyck stucken breeckt,
Geen mensch hoe groot hy sy; men siet hy moet sich buygen,
Wanneer u heftig vyer als stoppels hem ontsteeckt.

Vim vi repellere licet.

Tot een hard' quastig hout dient wel een scherpe bijl.
Tot een verstaelde lat een goe verstaelde vijl.

Seigneur! Je n'y voy goutte, ains seulement j'admire; Ce que lourd je ne puis concevoir & moins dire [+]

[+]Du Bartas.

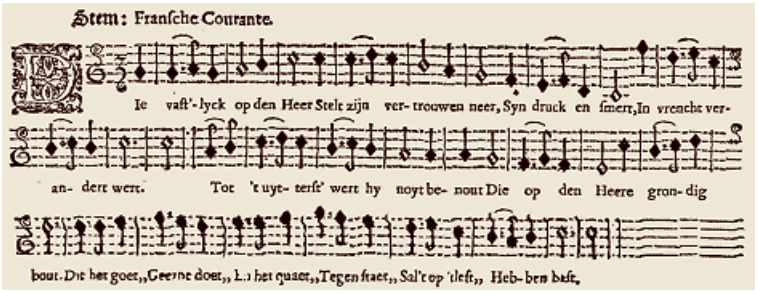

Stem: Fransche Courante.

DIe vast'lyck op den Heer
Stelt zijn vertrouwen neer,
Syn druck en smert,
In vreucht verandert wert.
Tot 't uyterst' wert hy noyt benout
Die op den Heere grondig bout.
Die het goet,, Geerne doet,,
En het quaet,, Tegen staet,,
Sal't op 'tlest,, Hebben best.

* *Een sier:* een zier, een niets.

Hier en tusschen is Don Frederick de Toledo, Soon van Duc d'Alve, overste des Spaenschen Legers [+]/ aen komen marcheren na Zutphen [†] ende andere steden/ alwaer hy verstont dat groote verslagentheyt was onder de gemeente/ van wegen de moort van Parijs/ het verlies van Bergen in Henegouwe, ende het moordadig feyt gepleegt binnen Mechlen. Den 23. November 1572 heeft desen Velt oversten (nae een geringe belegeringe) gewonnen de voorsz. stad Zutphen/ daer de Spanjaerden geene wreetheden mede hebben nagelaten; maer een groote moort/ aen allen soorten van menschen begaen. De [+] Graven vanden Berge ende Schouwenburch [†], heel verbaest/ zijn na Duytschlant gevlucht/ verlatende haer gouvernement van Vrieslant, daer hem den Spanjaert deshalven weder meester van maeckt. De stad Naerden [†] (hoewel de magistraet ende de borgers desen Oversten tegens quamen/ ende om genade baden) hebben sy evenwel verbrant/ mannen/ vrouwen ende kinderen omgebracht/ jae selfs mede die sieck lagen in't gast-huys. Ende heeft Duc d'Alf noch alle dit tyrannig verrichten/ by openbare billetten/ doen verkondigen nae rechte ende justitie gedaen te hebben/ aen sulcke misdadige die noch meerder straffe hadden verdient. De stad Haerlem [†] is korts daer aen berent/ belegert/ ende na seven [+] maenden/ den Spanjaert (onder eenige voorderlicke conditien) overgegeven; des stads plonderinge afgekocht werdende voor 240 duysent guldens; Doch desen bloet-hond dede de Nederlantsche ende Walsche soldaten al ombrengen/ ende de borgers pionieren [*] in't beleg voor Alckmaer/ niet passende op't gemaeckte accoort.

[+]Anno 1572 so becomt Don Frederico de steden van Gelderlant, ende Vrieslant.

[+]Zutphensche moort, ende Naerden geheel verbrant.

[+]Haerlem belegert ende gewonnen, ende groote moort daer gepleegt.

† *Zutphen:* Het plan voor den veldtocht van Don Frederik werd 6 Oct. 1572 in den krijgsraad te Mechelen opgesteld. De bedoeling was, zich van de IJsellinie te verzekeren; Deventer toch was al in Spaansche handen. Daar ook Nijmegen Spaansch was, begaf het Spaansche leger zich van Mechelen naar Maastricht, waar de artillerie werd ingescheept, om, via Grave, over land naar Nijmegen te worden gebracht. Alva ging met de artillerie mee, en vestigde zich te Nijmegen. Don Frederik trok, met het leger, verder naar den Rijn (linkeroever). Bij het tolhuis te Lobith stak hij over, daar wachtend op het artillerietransport uit Nijmegen. Met een en ander was er meer dan een maand gemoeid geweest, om van Maastricht tot voor Zutfen te komen! Zutfen werd genomen 16 Nov.

† Voor de *Graven vanden Berge ende Schouwenburch*, zie blz. 53.

† *Naerden* werd 1 Dec. 1572 uitgemoord.

† *De stad Haerlem* werd belegerd van 11 Dec. 1572 tot 13 Juli 1573.

* *Pionieren:* pioniersarbeid verrichten.

Mijn lichaem schud en dreunt, myn beenen staen en trillen,
Sy hebben gantsch geen cracht, 'tschijnt datse vallen willen,
Myn herte beeft van ancxt, ick worde so gekrinckt
Dat myn benout gemoet als in mijn schoenen sinckt.

Hoe vangt en spant men weer, hoe moort m'aen allen syden,
Die Godes heyl'gen naem aenroepen en belyden!
Een yders hert met recht hier over schrickt en beeft,
Men heeft nau oyt een tyt van treuren so beleeft.

Nulla dies maerore caret: sed nova fletus causa ministrat. [+]

[+]Seneca.

God proeft door ongeluck ons vromigheyt en deuchden/ En om te sien ons hoop, berooft hy ons van vreuchden [+]

[+]Hofferus.

Heere! wilt ghy tegens een vliegend' blad so ernstachtich [*] zijn/ En een dorren halm vervolgen? [+]

[+]Hiob 13.

Voila qu'il me tue, si esperai-je en lui: tant ya que je maintiendrai le train de ma vie en la presence d'icelui. [+]

[+]Hiob.

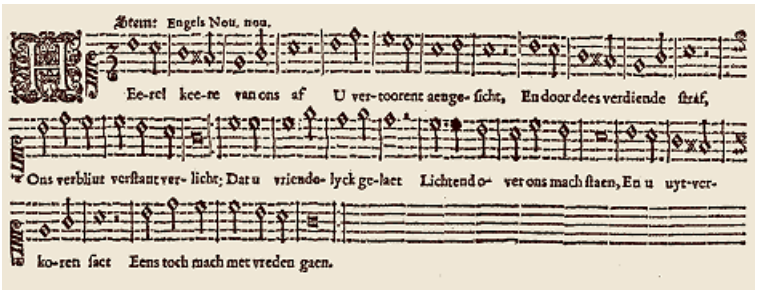

[§ § § §] Stem: Engels Nou, nou.

1.
HEere! keere van ons af
U vertoorent aengesicht,
En door dees verdiende straf,
Ons verblint verstant verlicht;
Dat u vriendelyck gelaet
Lichtend over ons mach staen,
En u uytverkoren saet
Eens toch mach met vreden gaen.

[§] Now, o now I needs must part.
[§] Zie Luitb. v. Th. bl. 331.
[§] Hout de 15., 22., ende leste maet elck voor 2.
[§] Klaaglied op den val van Haarlem, 1573.

* *Ernstachtich:* naijverig. - In de Statenvertaling luidt dit vers: Sult gy een gedreven bladt verbrijselen?

2.
Toomt en breydelt 'sVyants macht,
Die't dus al in roeren stelt.
Heer! verschijnt eens so met kracht
Dat hy ruymen mach het velt,
En u volck, naer sulcken werck,
Veylig eenmael opgaen mach
In u lieve heyl'ge Kerck,
U te loven nacht en dag.

3.
Doch so't u believen sal
Dat ghy ons noch langer sult
Laten in dit ongeval,
Geef ons, Heere, toch gedult,
En laet uwen wil geschien:
Want ghy seker en gewis
Best kont weten en voorsien
Wat ons meest van noden is.

De stad van Middelburch †/ hoe langer hoe meer/ in grooten hongers-nood geraeckende/ heeft Duc + d'Alve, om de selve daer uyt te verlossen/ een treffelicke vlote doen gereet maken; daer mede hy/ in Februario 1573/ tracht te slaen de vlote der vereenichde Steden/ daer Capiteyn Worst Admirael over was; maer komende aenden anderen/ heeft/ naer een bloedig gevecht/ den Spanjaert moeten wijcken/ achterlatende twee groote schepen/ genaemt 'tLand van beloften/ ende den Oliphant/ met noch eenige mindere. Monsieur Blicki met seer veel Spaenschen adel ende soldaten op de selve schepen synde/ wierden gantsch niet verschoont/ want den hittigen moet der verwinners was soo groot/ dat sy de Spanjaerden met haere goude ketens ende kostelicke kleedingen over boort smeten/ geen ding achtende kostelijcker als straffe ende wrake te doen aen dese wreede wolven/ die soo menig duysend onnosele menschen hadden helpen ombrengen. De Spanjaerden met haere toegedane die het ontquamen kregen hier door seer grooten schrick/ merckende dat (door Gods rechtveerdig oordeel) de wreede wreedelicken wierden betaelt/ ende dat by den al-wreeckenden God/ ende dese verwinners de doot van een slecht mensche soo veel geacht wierd/ als eenen grooten Spaenschen Don of Seignor. Don Frederick hadde/ na 'tveroveren van Haerlem, geschreven aen d'andere Hollantsche steden †/ dat sy

+Annis 1572 ende 1573. Monsieur Blicki met veel Spanjaerden gebleven.

† *Middelburch'*s ontzet werd van Antwerpen uit geprobeerd door d'Avila, met 56 schepen, omstreeks 20 Febr. 1573, en daarna nogmaals met meer schepen, 29 Febr. Monsieur Blicki wordt bij Bor omschreven als: ‘de Heere van Blicki, een treffelijk Edelman uit Henegouw’, en als bevelvoerder van den ‘Eliphant’. De verbittering van den strijd komt èn bij Van Meteren èn bij Bor uit, maar de ‘goude ketens’ schijnen van Valerius' inventie te zijn. Vond Valerius de details van Van Meteren te stuitend? ‘Dit gevecht was seer wreedt, want geen genade gebruyckt werdt, maer werdt al vermoort ende verdroncken, behalven den Heere van Blicqui. In 't Schip den Oliphant vergaerdemen nae den strijdt de stucken van de Menschen in Manden, als armen, beenen, hoofden, etc. alsoo dat het eer een Slachthuys ofte Vleeschhuys ghelijcker sagh dan een Schip’. - Overigens gelukte de proviandeering van Middelburg, Arnemuiden en Rammekens wel.

† *Geschreven aen d'andere Hollantsche steden:* Auteur van den brief, d.d. Nijmegen, 26 Juli 1573, was Alva.

hen hadden te spiegelen aen de gewonnen nabuerige stad Haerlem, ende dat haer niet beter

soude toekomen/ soo sy hen niet wilden geven in zijne bermhertige handen/ dewijle die noch voor een tijdt tot haerder erberminge open stonden; Doch dese Spaensche voorgestelde genade is by den steden geheel verworpen/ resolverende haeren vyand totten uyttersten toe tegen te staen; seggende met den Koninglijcken Prophete David: beter te vallen in Godes handen (vertrouwende zijne Vaderlicke liefde) als inder tyrannen ende menschen. Ondertusschen in Augusto 1573/ 'tSpaensche Leger voor + † komende/ heeftmen de stadt beschoten/ bressen gemaeckt ende bestormt/ doch Godt heeft soo een mannelijck herte den inwoonders gegeven/ tot de vrouwen ende kinderen toe/ haer t'samen moedig quijtende/ om den vyand af te keeren/ dat de selve genootsaeckt is geweest (geleden hebbende groote schade) de stad te verlaten. Ende dus is Duc d'Alve allencxkens beter gewaer geworden/ dat de openinge der Zee-gaten was der vereenichde steden sterckte; versoeckt derhalven aen de Heeren van Amsterdam/ dat de selve al haere macht tot 'sConings dienst wilden aenleggen om de Noort-hollanders te dwingen/ ende haere Zee-gaten voor hem veyl te houden/ 'twelcke hem toegestaen zijnde/ hebben die van Amsterdam een stercke vlote toegerust/ het schip van den Admirael de Grave van Bossu (daer mede veel adels op ging) noemende/ d'Inquisitie.

+Alckmaer beleyt ende by den Spanjaert verlaten.

+Den 11. Octobris 1573 † zijn de Spaensche voor den dag gecomen/ ende van den Noort-hollantschen Admirael/ midtsgaders van andere kloecke Zee Capiteynen soo wel onthaelt ende gegroet/ dat des + Spaenschen Admiraels schip/ met meer andere/ werden verwert onder een/ ende den Grave van Bossu, met vele Dons/ adels ende gemeene soldaten ende bootsgesellen/ gevangen/ Daer voor verscheyden + aensienlicke persoonen werden gelost/ met veel Haerlemsche borgers. Duc d'Alf persoonelick t'Amsterdam zijnde/ ende dese tijdinge verstaende/ is in haest vertrocken/ nae latende vele schulden. De Prins van Oranjen was alsdoe binnen de stad Dordrecht, die door een Fransch edelman/ d'Heer van + Poyet, dede beklimmen de stad Geertruydenberg', ende meester daer van werd den 28. Augusti 73. In Duytschlant den Hertoch Hans Casimirus †, op een heyde ontmoetende een groote partye bus-

+Treffelycke victorie op de zuyder-zee.

+Bossu met veel Spanjaerts gevangen.

+Haerlemsche borgers tegen Spaensche gelost.

+Geertruydenberg gewonnen.

† *Alckmaer*, van waar immers de victorie begon, werd belegerd van 21 Aug. tot 8 Oct. 1573. De felle beschieting viel 18-20 Sept.

† *Den II. Octobris 1573* begon het slotbedrijf van den slag op de Zuiderzee, het proefstuk van de Noord-Hollandsche marine. Cornelis Dircksz., burgemeester van Monnikendam, blokkeerde het Pampus. Bossu voer uit 1 Oct. ter verkenning; daarna weer 6 Oct. Dat was ook de eerste vechtdag. Die liep redelijk voor Bossu af. De vijf volgende dagen werd er nauwelijks gevochten. 11 Oct. kreeg Cornelis Dirksz. den wind mee. In den middag begon een entergevecht op de 'Inquisitie', dat 24 uur duurde. De buit bestond uit ongeveer vijf schepen en wat artillerie.

† *Hertoch Hans Casimirus* is, volgens Van Meteren, een zoon van den Paltsgraaf. Met zijn broer, hertog Christoffel, onderschept hij ergens, - de plaats waar wordt niet meegedeeld -, een buskruittransport. Hans Casimir verantwoordt zich dan 12 Oct. 1573 tegenover den Keizer met de mededeelingen 1° dat hij het deed uit afschuw van Alva's tyrannie; 2° dat het Rijnland veel overlast ondervond van Alva's oorlogvoering; 3° dat Alva, en niet Filips II, deze ellende bestendigt. - Deze Hans Casimir en zijn broer Christoffel zijn zoons van Frederik III van de Palts (1559-'76). Na den dood van hun ouderen broer, Lodewijk VI (1576-'83), werd Hans, d.i. Johan Casimir, regent. Hij stierf in 1592. In onze vaderlandsche geschiedenis komt hij 1578-'79 zeer naar voren. Zoo fel Calvinistisch als hij is, mag hij toch beschouwd worden als de condottiere van Elisabeth voor Frankrijk en de Nederlanden. De relaties van Elisabeth met vader en zoon reiken van af Oct. 1572.

poeders/ gesonden werdende nae Nederlant voor Duc d'Alve, heeft dat doen aensteecken ende opspringen. Te deser tijdt werd een Liedeken gesongen/ behelsende de klachte vanden gevangen Grave van Bossu, ende alsoo het alsdoe seer vermaert was/ hebbe 'tselve hier mede willen in voegen/luydende als volgt.

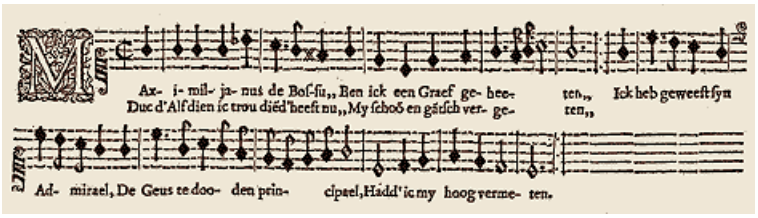

§ 1. MAximiljanus de Bossu,,
Ben ick een Graef geheeten,,
Duc d'Alf dien ik trou die*n*d' heeft nu,,
My schoo*n* en ga*n*tsch vergeten,,
Ick heb geweest syn Admirael,
De Geus te dooden principael *,
Hadd' ic my hoog vermeten.

§ Zie v. D. II bl. 1721.

2. Myn vast betrouwen was myn schip *,
God had ick gantsch verlaten,
My docht het was een harde clip;
Daer mocht geen pomp * op vaten *;
Maer siet daer quamder inde vloot
Die Hend'rick Trier * van kloeken goot,
Die maeckten groote gaten.

3. Ick meend' ick was der Geusen dwanck,
De kans die liep verloren,
Gevangen tegens mynen danck
Werd' ick gebracht tot Horen.
Daer ick in't klooster * ben geraeckt,
En tot een Pater wierd' gemaeckt,
Myn cruyn is noyt geschoren.

* *Principael*: vooral.
* *Myn schip:* Het admiraalschip, de Inquisitie (250 ton groot en het pronkjuweel der vloot, met dubbele scheepshuid, 32 stukken geschut, 150 matrozen en 200 soldaten).
* *Pomp:* aldus noemden de Spanjaarden spottenderwijs het geschut der Geuzen.
* *Vaten:* vatten, vat hebben.
* *Hend'rick Trier:* een overigens niet bekend (klokken- en) geschutgieter, die werkte voor de Oranjevloot.
* *In't klooster:* zinspeling op Bossu's gevangenschap in een Hoornsch klooster.

4. Hoe 'tis ick ben in tegenspoet,
Maer 't moet nu zijn geleden.
Ick moetet rek'nen noch voor goet
Dat ick hier ben ter steden,
Veel liever als tot Rotterdam *;
Daer my de borger is seer gram
Om d'moort die ick daer dede.

5. Waer is de Paus, de heyl'ge man?
Cond ick by hem geraken
Ick lietse doen al inden ban,
Die my't schip deden maken.
De hel roep ick tot deser uyr,
Met Sint' Patritius vagevuyr *,
Al over haer ter wraken.

6. Sy hebben my dit schip gedaen,
Ick soud' den kryg beginnen,
Ick hebb' noyt slechter stuck bestaen,
Als ick het gae versinnen *,
Wat schippers, stierluy, dat ick vraegd',
Sy spraken al, alst my behaegd,
U schip kan niemant winnen.

7. Maer doen ic quam voor't Hoorner hop, *
Ick werd wel anders ware *,
Dat sal noch steken in myn krop,
Al leefd' ick vijftig jaren.
Geux leerde my op't selve pas,
Wat een genuchte dattet was
Op de Zuy'r-zee te varen.

8. Jan Symons Rol *, ghy lichte quant!
Waer syn u schoone woorden?
Die ghy my loofden aen myn hant *,
Als menig man aenhoorde:
Ghy soud my inder noot by staen:
En ghy syt haest my afgegaen,
Het welck my meest verstoorde.

9. Maer schoone woorden volt geen sack,
Dat heb ick wel bevonden:
Want goede bystant my ontbrack,
Als ick dreef aen den gronde.
Elck een voer heen weg syner vaerd,

* *Rotterdam:* hier had Bossu bij de bezetting (van Den Briel) eigenhandig den smid, Zwart Jan, doorstoken.
* *Sint' Patritius vagevuyr:* een in de M. E. zeer bekende heiligenlegende; hier dus: het vagevuur zooals we dat kennen uit het leven van Sint Patricius.
* *Versinnen:* overdenken.
* *Hoorner hop:* inham van de Zuiderzee nabij Hoorn.
* *Ware:* gewaar.
* *Jan Symons Rol:* oud-burgemeester van Hoorn, smaldeelaanvoerder onder Bossu; hij liet zijn chef bij het gevecht smadelijk in den steek.
* *Aen myn hant:* op handslag.

Men liet my daer beancxt, beswaert,
Bedroeft ter selver stonden.

10. Och daer ick placht een Heer te zijn!
Daer lig ick nu gevangen,
Na Amsterdam (och 'tis my pijn!)
Waer beter myn verlangen.
Ey Geux! laet my doch uyt dit quaet,
Ick sal u loonen dese daet,
Met moorden, en met hangen.

11. Oorlof Bossu, seer wreet en fel!
Met al u Spaensche knapen,
Ghy maeckt des Conings land rebel,
Ter liefd' der booser Papen;
Die altyt dorstig zijn na't bloet,
Gelyck een visch na't water doet,
Na't Christen bloet sy gapen.

Duc d'Alve siet! het swaert bestorven inde vuysten [+]
Van't hartig-vrye-volc/ dat op hun heylant vromt! [*]
Siet om/ en hoor 'tgerucht/ Hoor! Israhel die komt/
Met sulcken velt-geschrey/ als oyt de winden ruysten.

[+]A. de Coning.

Est profecto Deus; qui, quae nos gerimus auditque & Videt: [+]
Bene merenti bene profuerit, male merenti par erit.

[+]Plautus.

Les outre cuidés ne subsisteront point devant toi: tu as tousiours hay tous ouvriers d'Iniquité. [+]

[+]Pseau. 5.

Duc d'Alf bemerckende dat hy door zijne strenge regeringe het spit over al had' in d'asschen gewend [* +]/ ende het werck inde Nederlanden gansch verbrot/ ende dat een ygelijck met haet tegens hem ontsteken was/ versoeckt vanden Coning zijn meester ontslagen te wesen van zijnen dienst/ 'twelcke hem toeghestaen synde/ is in zijn plaetse uyt Spanjen afgheveerdicht Don Louys de Requesens [†], groot [+] Commandeur van Castillen. Ende is Duc d'Alf met zijnen soon, den 2. December 1573/ uyt dese Landen na Spanjen vertrocken [†]/ de selve latende vol ellende/ oproers/ ende verwoestinge/ vry anders als hy die ses jaren te vooren/ t'zijner aenkomste hadde gevonden. Ende om den Vader-lants-liefhebbenden Leser noch levendiger te verthoonen de natuere ende 'tplegen deses Duc d'Alfs (dat ten deele maer uyt het voorverhaelde kan werden afgepeylt) sal hy lesen de Historien [†] die in't lange de Nederlantsche geschiedenissen verhalen/ ende daer van volkomentlick spreken; so van zijne schrickelijcke/ ongehoorde ende wreede daden/ over landen/ steden/ ende persoonen/ van hooghen ende leghen staete ghebruyckt/ als onder andere in zijn vrolijcke maeltijden hem beroemde te hebben omgebracht/ meer als 18000 menschen door beuls handen in ses jaren tijts. Somma isser oyt eenig tyran geweest die yets quaets bedreven heeft/ Duc d'Alf heeft daer van niet na gelaten alle 'tselve int werck te stellen; Immers so't niet en is gheschiet/ de wille om dat uyt te voeren/ en heeft het hem niet belet/ maer wel den sorgdragenden goeden God/ door zijne barmhertige mogentheyt.

[+]Anno 1573 Duc d'Alfs ende syns Soons vertreck uyt Nederland.

[+]Don Louys de Requesens in zijn plaetse.

Don Frederick is een vader-gelijckenden soon geweest/ gelijck daer over dese veerskens op hem gemaeckt zijn.

* *Vromt:* steunt, vertrouwt.
* *Het spit.... had' in d'asschen gewend:* de zaak verkeerd aangepakt, verprutst had.
† *Requesens*, uit het geslacht Zuñiga, dankte zijn eersten naam aan zijn hoog-aanzienlijke moeder, den titel groot-commandeur van Castilië aan zijn vader (orde van Santiago). Hij was de opvoeder en gouverneur van Filips II. In 1562 werd hij diens gezant te Rome, in 1568 diens gouverneur van Milaan. Filips II maakte hem bovendien tot mentor van Don Juan. Zoo nam Requesens deel aan diens expeditie tegen de Moresco's (1568) en aan den slag bij Lepanto tegen de Turken (1571).
† *Duc d' Alf... vertrocken:* Alva's vertrek viel op 18 Dec. 1573.
† *De Historiën*, waarnaar de lezer hier verwezen wordt, zijn Van Meterens werk (Zie Inl. II blz. XXVIII).

Egregiam vero laudem, & spolia ampla refertis,
Tuque puerque tuus, magnum & memorabile nomen.

Hy riep, hy sprack, hy peep, gelyck syn ouder schreeuwd'
De kater g'lyckt zijn jong, en 'tjong als d'oude meeuwd' *.

Duc d'Alf had een seer konstig/ doch vermeten beeld †/ ofte statue van zijn persoon doen in coper gieten/ tredende den Adel ende Staten des Lands onder zijne voeten/ die de beenen ende armen afgehouden * waren/ met seer trotsige omschryvingen/ tot kleyn achtinge des Conings ende der Landen/ staende verheven in het casteel van Antwerpen. Ende alsdoe zijn dese aerdige gedichten daer van gestelt.

Cur statuam vivo tibi Dux Albane dedisti?
An quia defuncto nemo daturus erat?
Non male coniectas, neque enim crudelia laudem
Facta tua, infamen sed meruere crucem.

Dat is:
Hey trotsen gast Duc d'Alf! ghy zijt jae noch in't leven,
En hebt nochtans u beeld' tot heug'nis hoog verheven,
Uyt vrees' dat nae u doot u niemant eeren mocht;
Maer komt dien eere toe, die niet ter werelt docht *?

Een rad of mick, hy die daer gaet soo snoode gangen,
Of datmen hem mocht sien self aen een dwers-hout hangen.
Ghy syt doch een tyran, en 'tschuym van alle quaet;
Quaet, erger, alder quaetst dat al't quaet boven gaet.

l'Eternel a en abomination l'Homme de sang, & le trompeur. +

+Pseau. 5.

Als nu Don Louys in dienst was als Gouverneur/ heeft hy de Heeren Staten der Nederlanden +/ daer over hy heerschte/ te kennen gegeven dat hy een beter voet van regeringe voor genomen hadde/ als zijn voorsaet wel hadde gedaen/ hem willende voegen (soo hy seyde) nae de Previlegien des Lants/

+Annis 1573 ende 1574.

* *Meeuwd':* miauwt.
† Het *beeld* van *Duc d' Alf* is in de oudste editie van Van Meteren (1609) alleen met woorden beschreven; in de uitgave van 1614 komt een groote prent van het standbeeld voor. De 'afgehouden' armen en beenen zijn, èn blijkens de beschrijving, èn blijkens de afbeelding fantasie van Valerius, berustende op zéér vluchtige lectuur. Het hier volgende, vierregelige, Latijnsche gedichtje maakt het slot van Van Meterens beschrijving uit.
* *Afgehouden:* afgehouwen.
* *Docht:* deugde.

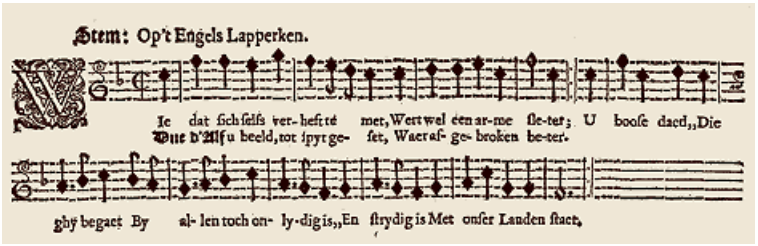

[§] Stem: Op't Engels lapperken.

[§] Zie v. D. II bl. 1676, Luitb. v. Th. bl. 75 en Inl. bl. LVI.

1.
WIe dat sich selfs verheft te met,
Wert wel een arme sleter [*];
Duc d'Alf u beeld, tot spyt geset,
Waer afgebroken beter.
U boose daed,, Die ghy begaet
By allen toch onlydig is,, En strydig is
Met onser Landen staet.

2.
Doch 'tschijnt dat nergens ghy nae vraegt,
Ghy wilt het al verscheuren,
Maer die daer doet wat God mishaegt
Sal't eynde noch betreuren,
Als hy vol noot Sal naeckt en bloot
Voor Godes oordeel schuldig staen, Onduldig gaen,
Verwesen totter dood.

3.
De Godloos groeyt een wyl seer wel,
Doch 'teynde staet te vreesen;
Siet Lucifer quam in de hel
Door zijn hoveerdig wesen,
Daer't volck sich al Aen spieg'len sal,
Indiense soecken goeden spoet [*], Want hogen moet
Gaet altydt voor den val.

ende nae het advijs der Staten vanden Lande. Dit scheen/ in het eerste/ vry wat aensiens te hebben; maer zijnen loosen bedrieglijcken handel in Spanjen/ soo in Grenade/ als andersins aende Moren gepleegt [†]/ was al te wel bekent/ gelijck oock zijn boos voornemen alhier haest openbaer wierd: want de Heeren Staten hebben kennisse gekregen dat hy hem heymelicken versterckte met nieuw Chrijgsvolck/ ende uyt Spanjen een stercke vlote verwachtede; daer en boven de mutinerende [*] soldaten (tot haerder versekeringe) in pande gevende de steden Nimmegen, 'sHertogenbosch, Deventer, Dermonde ende andere meer. Ondertusschen de stad Middelburch gekomen zijnde in d'uyterste hongers-noot/ heeft desen Commandeur (wetende wat hem aen de selve gelegen was) tot ontsettinge alles by gebracht te water

* *Sleter*: sukkel.
* *Goeden spoet:* voorspoed, geluk.
† Voor den *loosen bedrieglijcken handel.... aende Moren gepleegt*, zie aanteekening blz. 73; vgl. blz. 11.
* *Mutinerende:* muitende, oproerige.

dat hy konde; twee machtige vloten toerustende/ d'een de Sonte af komende/ daer op Sanchio

d'Avila commandeerde/ ende d'ander uyt Bergen op Zoom/ daer over Julian de Romero 'tbevel hadde. Doch de macht der vereenichde steden/ mede in twee vloten verdeelt zijnde/ is tegens de vlote die de Sonte af quam/ den Zeeuschen Vice Admirael Cornelis Claessen, met zijn byhebbende schepen/ veerdig geweest te slaen/ ende over d'ander den Admirael Boissot. Waer over ontrent Rommerswale † een harden water strijt gevallen is/ tusschen den Admirael Boissot ende Julian de Romero; maer naer een heftig/ bloedig gevecht/ is de victorie gebleven aen 'tvolck der vereenichde steden/ daer over men God de Heere hoochlick heeft gedanckt. De Zeeuwen veroverden thien oorloch schepen/ ende alle d'overwonnene (soo groot als kleen) leerdemen de Courante over boord */ op dat sy niet meer haer souden tot moorden ende roven der Nederlanden laten gebruycken. Wanneer nu Sanchio d'Avila dese nederlaghe wierd verwitticht/ soo heeft hy de vlucht naer Antwerpen genomen/ maer de Zeeuwen hem soo dapper achter in zijn vaer-water zijnde/ hebben dry oorloch schepen gekreghen/ die sy mede al van't Spaensch ghespuys ontledighden/ al over boort werpende wat leven hadde. Hier nae Mons + Dragon (Gouverneur binnen Middelburch †) versoeckende de handelinge van't over komen/ ende met den Prins van Oranjen te spreecken/ zijn de conditien getroffen/ ende 'tSpaensch Guarnisoen daer uyt vertreckende/ is daer binnen gekomen de borgery van Ziericzee/ Vlissingen ende vander Vere/ die de verhongerde groote deucht bewesen/ waer over by allen veel blyschaps ontstaen is/ malkanderen met tranen van vreuchde willekomende/ ende God over dese verlossinge hoogelick prijsende.

+Middelburch bevryd van het Spaensch gebiet komt over.

+ +Dus is't eylant van Walchren (dat twee jaren woest gelegen hadde) van de Spanjaerts t'eenemael bevrijd. Armuyden hebbende veel uytgestaen/ geduyrende dese belegeringe/ is bewalt ende met stads Previlegien vereert/ Ende over de heerlijcke victorie te water/ is in dese tydt een fraey Liedeken gemaeckt/ ende over al gesongen/ het welcke daer om hier mede ingesloten wert. (Doch om 't omslaen te vermyden/ sullen wy daer van de Tablatuer van de Luyt ende Citer voorstellen.)

+Walchren, twee jaren woest gelegen hebbende, is het eylant nu weder bebout geworden.

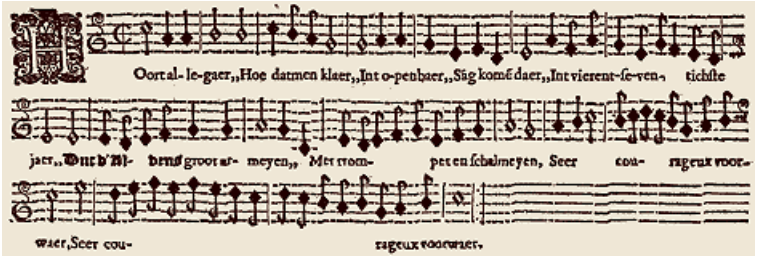

§ §

1.

HOort allegaer,, hoe datmen klaer,,
Int openbaer,, Sag komen daer,,
int vierent-seventichste jaer,,
Duch d'Alvens groot armeyen,,
Met trompet en schalmeyen,

§ Zie v. D. II bl. 1738.

§ Lied op de bevrijding van Walcheren.

† *Rommerswale:* 29 Jan. 1574.

* *Leerdemen de Courante over boord:* gooide men over boord. De courante is een zestiende-eeuwsche dans.

† *Middelburch* capituleert 20 Febr. 1574.

\+ Armuyden met stads Previlegien voorsien.

Seer courageux voorwaer,
Seer courageux voorwaer.

2.
Seer triumphant Voer elck van kant,
Van Bergen * 'tLand, Met kloeck verstand,
Elck schip seer vroom en wel gemand,
Met Spanjaerts ende Walen,
Sy meenden prys te halen,
Maer't viel haer uyt de hand,
Maer't viel haer uyt de hand.

3.
Als nu't gemeen So groot als kleen
Nu quam by een, Haer te verbreen,
Voor Rommerswael sy hielden heen,
By haren eed gesworen,
Den Admirael quam voren,
Beswycken moster geen,
Beswycken moster geen.

4.
Cap'teyn Juliaen De Rom'ro * aen
Ving een vermaen, Wil 't wel verstaen
Myn lieve chrijgschsluy, en ontfaen
Den Wijn, die'ck u sal schencken,
Daer sult ghy by gedencken,
De Ketters te verslaen,
De Ketters te verslaen.

5.
Sijt wel gemoet, Valt metter spoet
De Heer te voet Met rechte boet
Voor 't heylig kruys 'tgebet nu doet,
En onser liever Vrouwen,
Och wilt dit beeld aenschouwen,
Op dattet ons behoed',
Op dattet ons behoed'.

6.
Met dit gebet, Na haer opset,
Sy meenden net, Vry van belet,
Te komen door dit swaer parket,
Maer qualick wast gebeden,
Sy mosten leeren smeden
Op Sint Antheunis wet *,
Op Sint Antheunis wet.

7.
Hovaerdich stout Sy riepen bout,

* *Bergen:* Bergen op Zoom.
* *Rom'ro:* Romero, evenals Mondragon een van de bekendste Spaansche aanvoerders.
* *Leeren smeden op Sint Antheunis wet:* moesten sterven. De Heilige Antonius de kluizenaar is volgens de overlevering heel oud (105 jaar) geworden, maar ook hij stierf. Een van zijn attributen is een vuur, naast hem of onder zijn voeten.

Dregende hout [*]: De Geux die schout [*]
Al ons gewelt seer menigfout,
Or venez vous canaille,
Luterian, rapaille,
Dees dag ist die u rouwt,
Dees dag ist die u rouwt.

* *Dregende hout:* misschien moet men lezen: Dragon die hout: Mondragon (Commandant van Middelburg) houdt het uit.
* *Schout:* schuwt, vreest.

8.
Als Leeuwen vry, De Geux seer bly,
Quam flocx daer by, En klampt' aen ly *:
Hey nu Papauw *! waer zy de ghy?
Men sag daer vrees'lyck schieten,
De Spaensch' haer schepen lieten,
Schampado speelden zy *,
Schampado speelden zy.

9.
Met g'lijck accoort De Geux gaet voort,
En klampt aen boort; D'Amirael hoort
Een groot geschreeuw aen allen oort,
O speck! het moet u smerten
'tBloet van d'onnos'le herten
Die t'Haerlem zijn vermoort,
Die t'Haerlem syn vermoort.

10.
Siet een vlie-bood * Seer vrees'lijck schoot,
So dat syn groot Gewelt men vloot,
Och! Jan van Spanjen * viel gantsch bloot,
Men hoorde roepen, karmen,
Misericord'! och armen!
De leus' was: al sla doot,
De leus' was: al sla doot.

11.
Dees' fellen slag, Met groot gewag,
Men heugen mag. Op een vrydag
Men al dit schoone spel aensag.
Veel edele Cruys-heeren *
Daer mosten sterven leeren,
Met schreyen en geklag,
Met schreyen en geklag.

12.
Men riep als mal, Met bly geschal,
En groot geral *. Dees tyding al,
Te Bergen weg tot op de wal;
Ons schepen niet en wycken,
Sy doen de Geusen strycken,

* *Klampt aan ly:* d.w.z., de Geuzen enterden aan de lijzijde om de Spanjaarden het vluchten te beletten.
* *Papauw:* Paap, papist.
* *Schampado speelden zy:* Zij poetsten de plaat. Schampado (gevormd van schampen = vluchten) is quasi Spaansch.
* *Vlie-bood:* benaming van de vaartuigen der Watergeuzen, oorspronkelijk van zeeschuiten, waarmee men de wateren van het Vlie bevoer.
* *Jan van Spanjen:* zinspeling op Don Juan, die ‘ghegouverneert’ door Requesens, den ‘Schip-strijdt tegen de Turcken’ (bij Lepanto, 1571) had gewonnen; Requesens gold sindsdien voor een man van ‘groote experientie’ in zeezaken.
* *Cruys-heeren:* leden van de orde van St-Jacob, die het zg. Jacobskruis als orde- en kenteeken droegen.
* *Geral:* geschreeuw.

Tot ses toe int getal,
Tot ses toe int getal.

13.

Men seyd' den stryt De Geus was quyt,
Heer-oom verblyt, Bootschapten zyt,
Den Commandeur * met groote vlyt
Is op zijn peerd getreden,
En na zijn volck gereden;
Maer kort was daer zyn tyt,
Maer kort was daer zyn tyt.

14.

Als hy daer quam, Schuts * vier en vlam,
Hy haest vernam, Zijn volck dat klam
Den dyck op kreupel ende lam,
Ellendig quam't hem tegen;
Elck, zijnde seer verslegen,
Riep dus met luyder stem,
Riep dus met luyder stem:

15.

O grand Seigneur! Le Commandeur!
Adieu bon heur! Hier gaen wy deur!
Verloren is nu ons parteur. *
Men sach hem weder rijden,
Van lachen wel vermijden *,
Gestelt was hy ter leur,
Gestelt was hy ter leur.

16.

Heer oom voorseyd, Siend' al dit leyd,
Syn vrolicheyd In druck verspreyd,
'tWelck door de gansche stad verbreyd,
En Heer Oom onverduldig,
Met tranen menigvuldig
Des Spanjaerts doot beschreyt,
Des Spanjaerts doot beschreyt.

* *Commandeur:* groot-commandeur van Castilië is een der titels van Requesens.
* *Schuts:* van het geschut.
* *Parteur:* partij, spel.
* *Vermijden:* zich onthouden.

17.
Als de Phil'steen Met Isr'el streen,
En groot en kleen Viel over een;
So liepen dees oock met geween,
Al klagen ende suchten,
Men sachs' ellendig vluchten,
De Spanjaerts voeren heen,
De Spanjaerts voeren heen.

18.
Als't Pharo slaegt, Die niet beklaegt
Wiert maer vertsaegt, Int Meyr * *geplaegt*,
So oock hem nu de saeck toedraegt;
Ja, zijn nu dees' Papisten,
En wreede Ante-christen,
In haer selfs strick gejaegt,
In haer selfs strick gejaegt.

19.
Oorlof egael *, O Admirael! *
Cap'teyns royael *, Bootslien te mael
Soldaten al in't generael,
Wilt God de eere geven
Van dat hier is bedreven,
Als David doet verhael, *
Als David doet verhael.

Wanneer de saken te water goeden voorspoet hadden/ so hebben de Graven, Lodewyck ende + Henrick van Nassouwen, broeders des Princen van Oranjen, met Hertoch Christoffel van Beyeren †, getracht haer by-een-hebbende troupen/ bestaende in 2000 ruyters ende 8000 voetknechten/ te voegen by de macht des Princen van Oranjen †. Maer de Commandeur, wetende dat hem vele daer aen gelegen was/ socht 'tselfde te beletten; alle zijne hoopen (hoe wel die meest in mutinatie waren) soeckende te stillen met vele beloften/ hun bewegende datse hen souden laten gebruycken tegens dese Heeren. Sijn derhalven op de Mokerheyde tegens malkanderen aen gekomen/ daer dapper gevochten wierd; doch also vele Duytschen om geld riepen/ ende dat sy weygerden te vechten/ is den vyand meester van't veld geworden/ ende zijn de voornoemde drie Heeren/ met 'tmeeste volck/ gebleven ter plaetse/ tot groot bedroeven aller vromer Vaderlants-lievende persoonen /ende tot groote courage

+Anno 1574, Graef Lodewyc gebleven op de Mokerhey, met zijn broeder ende andere Heeren.

* *Meyr:* Roode zee.
* *Egael:* eveneens.
* *Admirael:* de Zeeuwsche vice-admiraal Cornelis Claeken.
* *Royael:* koninklijk.
* *Als David doet verhael:* evenals David doet (zie 2 Samuel 22 = Psalm 18).
† *Hertoch Christoffel van Beyeren* is Christoffel van de Palts, de jongere broer van Johan Casimir; zie aanteekening blz. 70.
† *De macht des Princen van Oranjen* bevond zich, begin April, te Bommel. De beide Nassau's, die in Brabant wilden binnenvallen, stonden 19 Febr. 1574 in de buurt van Maastricht, dat echter al stevig in Spaansche handen bleek. Na langdurig geschermutsel en wachten begon een wedloop van de beide legers langs de Maas-oevers. Ook Roermond bleek bezet door de Spanjaarden (11 Apr.), die nu den weg naar Nijmegen afsneden door een overtocht over de Maas bij Grave en den noodlottigen slag bij Mook (14 Apr.).

der [+] tyrannen. Wanneer de Spaensche aldus victorieuslijck aen quamen/ meenden sy geld t'ontfangen/ volgens de belofte aen hen gedaen: maer daer en is geen geld gevolgt. Hier over mutineerden sy meer als te voren/ jagen haere Officieren weg/ scheurden de vendels vande stengen/ ende trocken met groote hoopen na de stad van Antwerpen; 'twelcke sy (door middel van het Casteel) innamen/ aldaer bedryvende allerley moetwille/ ende speelden/ feura Veillaco [†]; Boven alle 'twelcke de stad noch aen

[+]Spaensche furie t'Antwerpen.

† *Feura Veillaco:* corrupt overgeleverde Spaansche woorden; correcte vorm volgens vriendelijke mededeeling van Prof. Dr C.F.A. van Dam: fuera bellaco, d.i. weg met den schurk. Valerius' bron (Van Meteren, ed. 1609, fol. 97 recto) heeft, in margine: 'Roep der ghemuytineerde: Fuora Vielliaco'. De tekst laat daar de muitelingen roepen: 'Dineros, Walones fuora, fuora Vielliacos'. De troepen verlangden dus hun soldij (geld), en het vertrek van de vier vendels Waalsche schurken, die met andere, Duitsche, vendels de stad bezet hielden onder Champigny. Op den commandant, Champigny, waren zij bijzonder gebeten. Zij wilden hem 'aen't lijf'; sloegen ramen en deuren bij hem in, 'hem noemende Ladron Vielliaco', - roover, schurk. Inderdaad kreeg Champigny ook van Requesens order, 'met zijn Walen uyt te trecken'. Valerius wil dus niets anders zeggen dan: 'en sloegen aan het muiten'. Die muiterij is een soort voorspel van de Spaansche furie; zij duurde van 26 Apr. tot eersten Pinksterdag (30 Mei 1574).

dese oproerige boeven moste opbrengen 400000 guldens. Ende van alle dese moetwillige ende tyrannige feyten hebben sy noch pardon gekregen. De Commandeur hadde in dese tydt eenige aenslagen [+]/ beleyt door sommige ontrouwe inwoonders/ op Zuyt ende Noort Hollant/ toerustende tot Antwerpen een stercke vlote schepen/ ende oock eene uyt Spanjen tot zijner hulpe verwachtende/ doch alles heeft God tot niet gemaeckt.

[+]Verraet gemist op Zuyd ende Noord-Hollant.

O Heer! wilt ghy u niet by Sion laten vinden?
Soo sal de Leeu ons noch verscheuren en verslinden,
En vlieden wy doch hem, s'ontmoeten wy een Beer,
Adonaj! o God! bewaert onse lieve Heer!

Gedenct aen u verbond; hoe wel wy zijn misdaders,
En dat wy volgen na de stappen van ons vaders.
Om d'eere van u naem, houd op van ons te slaen,
Proeft ons niet boven macht; want anders wy vergaen.

O passi graviora! dabit Deus his quoque finem. [+]

[+]Virgilius.

Pejore res loco non potest esse, quam in quo nunc sita est. - Geen tydt sonder strijt. [+]

[+]Terent.

Les destresses de mon coeur se sont augmentées: tire moi hors de mes angoisses, O Seigneur! [+]

[+]Pseau. 25.

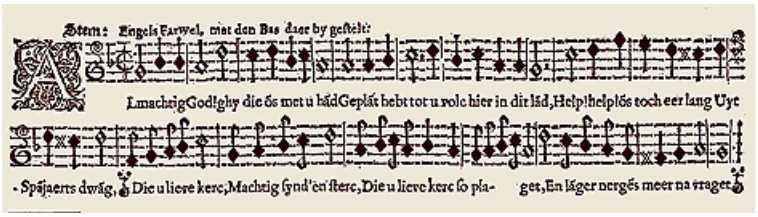

[§] Stem: Engels Farwel, met den Bas daer by gestelt:

[§] Zie v. D. I bl. 605 en B.K. bl. 39.

1.
ALmachtig God! ghy die o*n*s met u ha*n*d
Gepla*n*t hebt tot u volc hier in dit la*n*d,
Help! help! o*n*s toch eer lang Uyt Spa*n*jaerts dwa*n*g
Die u lieve kerc,
Machtig synd'en sterc,
Die u lieve kerc so plaget,
En la*n*ger nerge*n*s meer na vraget

2.
Merck Heer! hoe seer U volck nu tot u schreyt,
Wilt t'uwer eer En onser saligheyt,
Eens maken toch een end' Van ons ellend,
Soo sal elck, bevryt
Synde, gantsch verblyt,
Soo sal elck, bevryt van smerten,
U singen lof en danck van herten.

3.
'Tis waer, ons sond Heeft wel verdiend dees straf,
Ons hert en mond Is overtuygt daer af:
Maer Heere wilt toch niet In dit verdriet,
Gaen in u gerecht,
Met u armen knecht,
Gaen in u gerecht gestadig,
En zijt u kind'ren, Heer, genadig.

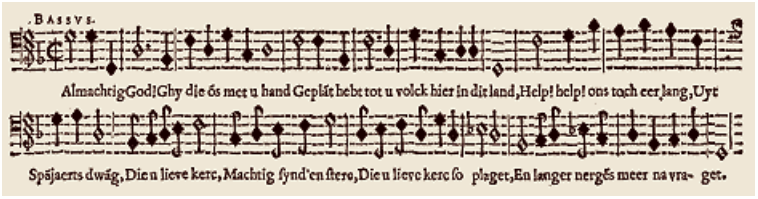

Bassus.
Almachtig God! ghy die o*n*s met u hand
Gepla*n*t hebt tot u volck hier in dit land,
Help! help! ons toch eer lang Uyt Spa*n*jaerts dwa*n*g,
Die u lieve kerc,
Machtig synd'en sterc,
Die u lieve kerc so plaget,
En langer nerge*n*s meer na vraget.

De Spaensche schepen/ t'Antwerpen toegerust/ zijn onder 'tbeleyt des Vice-Admiraels Haemstede, [+] afgekomen/ rechts voor by Calloo in 't lange-rack; Ende op den 30. Mey 74/ aengetast by de Zeeuwen/ die eenige schepen overwonnen/ ende den Vice Admirael gevangen kregen/ veel Spanjaerden dootslaende ende over boort smijtende/ daer van de gevluchtede de tijdinge t'Antwerpen brachten aen hare kameraden/ die vast besich waren met bancketeren/ hoereren/ ende tuysschen [*]/ so met haer groot geld vande stad Antwerpen ontfangen/ als vanden buyt op de Mokerheyde gekregen. De Commandeur/ merckende dat zijn macht te water nochte te lande niet veel en gold/ om tot zijn voornemen te geraken/ ende de landen in zijn geweld te brengen/ stelt zijne valscheyt in't werck, door een loos [+] pardon [†]/ in Spanjen den 8. Marty 74 gesmeet/ ende by hem int openbaer doen afroepen; De Coning

[+]Anno 1574. Den Vice-Admirael Haemstede, met eenige schepen by de Zeeuwen bekomen.

[+]Spaensch, valsch, ende loos pardon.

* *Tuysschen:* dobbelen.
† Het *loos pardon* werd te Brussel afgekondigd, 6 Juni 1574; Bor deelt de namen mede van de in Holland en Friesland uitgezonderde personen; het waren er in Holland: ruim 40 (o.a. Sonoy en .... Coornhert), in Friesland: 8.

by 'tselve vergevende/ der landen/ steden/ gilden/ inwoonderen ende alle ende een ygelick hare begaene fauten ende sonden/ tegens hem ende de Moeder de H. Kercke begaen/ 'tsedert den jare 1566 totten huydigen dag toe/ stellende een ygelijck in zijn eere/ goeden-naem/ ende faem/ etc. Maer alsoo 'tselve (merckt *) eenige personen uytsonderde die hy daer nae soude openbaren/ ende oock vervatende was eenige dobbelsinnige woorden; So en hebben de Nederlanders dit pardon geen geloof gegeven/ ende is dien volgens daer mede niet besonders uytgerecht geworden/ te meer also des Commandeurs dobbel sinnig valsch herte sich dagelijcx maer al te klaer verthoonde.

'Tscherp-sinnig spits vernuft van desen Commandeur
Vind eenen loosen vont, bedrieglyck stelt hy veur
Een listig valsch pardon, om sich te bet te wreken;
Doch m'heeft te wel gekend syn loose boose treken *.

De sulcke veyld genaed, die geen genad' en heeft.
De sulcke bied de vreed, die inde oorloch leeft.
Wie soude toch niet sien, ja met een goet voor-oordeel,
Dat dit de Spanjaert dryft maer alles tot zyn voordeel.

Quisquis videri appetit quod non est, Hypocrita est: simulat enim iustum; nec exhibet; ostenditque in imagine quod non habet in veritate. Quid agis miser? odit te mundus, quod pium credat. Odit te Deus quod impium sciat. Atque ita utrique odiosus in neutro tibi praesidium est. +

+Jacobus Catz.

Dobbel hert/ dobbel schijn/ dobbel spraeck/ dobbel doen; dobbel val/
Dobbel smert/ dobbel pijn/ dobbel wraeck/ dobbel roen * krijgen sal.

Dementir la parole est indigne d'un Roy, +
Quiconque rompt la foy, ne trouve point de foy;
Trompeur il est trompé.

+Du Bartas.

* *Merckt:* let wel!
* *Treken:* streken.
* *Roen:* roeden.

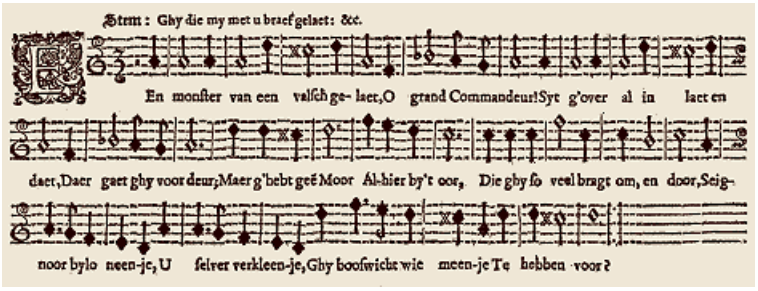

Stem: Ghy die met u braef gelaet: &c.

1.

EEn monster van een valsch gelaet *,
O grand Commandeur!
Syt g'over al in laet en daet *,
Daer gaet ghy voor deur;
Maer g'hebt gee*n* Moor Al-hier by 't oor,
Die ghy so veel bragt om, en door,
Seignoor bylo neen-je, U selver verkleen-je,
Ghy booswicht wie meen-je Te hebben voor?

2.

Och neen! op uwe spokery
Men hier te wel past.
Ick hoop u doen, als smokery,
Verdwijnen sal vast.
Al wat ghy brouwt, Al syt ghy stout,
Den dag sal komen dat't u rouwt,
'tWelck ghy dan sult mercken, Als ghy naer u wercken
Gekort wert u vlercken En seer benout.

3.

'tRechtveerdig recht van Godes raet,
'tWelck niemant verschoont,
Vereyscht, gestraft te syn het quaet,
En 'tgoede geloont.
U dobb'len treck *, O snoden speck!
Sal u noch breken self den neck,
En sult noch gevoelen, Dat g'in u krioelen,
U draven en woelen Sult staen als geck.

De Commandeur/ poogende in 'therte van Hollant yet groots/ met alle zijn macht/ aen te grijpen/ + doet de stad Leyden (die hy te voren † hadde laten berennen) met geweld beleggen/ met schanssen rontsomme besluyten/ ende so benouwen/ datter niemant uyt ofte in en konde komen. Den 26. Mey

+Anno 1574. Leydens beleg, ende wonderbaer ontset.

* *Gelaet*: gedragswijze.
* *In laet en daet*: in doen en laten.
* *U dobb'len treck:* uw dubbelhartigheid.
† *Tevoren:* Het eerste beleg van Leiden gaf geen aanleiding tot een ‘berenning’; het heette terecht in die dagen de ‘eerste sluyting’. De systematische bezetting van het platteland om Leiden was voltooid eind Oct. 1573. Valdez trok Lodewijk en Hendrik van Nassau tegemoet 21 Maart 1574. Zijn troepen waren nog in het Utrechtsche gebied, toen de beide Nassau's verslagen werden bij Mook.

74 heeft hy zijn beschanssingen voltrocken/ sodanig datmen de belegerde geen hulpe van volck/ voorraet van nootdruft/ oft ammonitien van oorlog konde toe brengen. Ende alhoewel van binnen niet wierd nagelaten dat tot tegen-weer ende mannelicke defentie diende by der hand genomen/ so is nochtans aldaer ontstaen grooten hongers-noot/ gebreck van veelderhande nootsaecklijckheden/ sterfte/ oneenigheden ende ander ongevallen. De Commandeur heeft de belegerde (door brieven) gesocht tot overgevinge te bewegen; maer d'antwoorde is hem niet wel bevallen; de resolutie die d'inwoonders namen/ was liever te staen op een goede uytkompste/ die sy Godts bermhertigheyd toebetrouden/ dan in de tyrannige handen (als die van Haerlem) der bloet-dorstiger Spanjaerden te vallen. + De Prins van Oranjen met de vereenichde Steden/ hebben door °vliegende boden ende brieven dese benoude getroost /ende belooft alle middelen van ontset voor haer te sullen by der handt nemen. De eygenaers der Landen van Hollandt/ staen toe alle de sluysen † te openen/ op dattet Zee-water 'tgansche Land bedecken/ ende men door dien middel/ over 'tplatte Land/ met schepen ende schuyten dese belegerde stad mochte verlossen. De steden van Zeelant/ dit seer ter herten nemende/ senden 800 Matrosen/ onder haren kloecken Admirael Boisot, met veel geschuts/ ter hulpe. Ende in Septembri 74 †/ is mede uyt Delft der vereenichde steden macht getrocken (na dat de Prins d'ordre van 'tvoor-trecken selfs al hadde bestelt) met grooter courage ende menichte van plat-boomde schepen ende + galleykens. Hier en boven de regeerder van water ende wind/ heeft hier oock so merckelick getoont dat alles onder zijn gebied staet/ de wateren belastende te steygren van 9 tot 28 duymen/ oock den wind metten gierstroom * †/ uyt den Noort-westen so sterck te waeyen/ dat door dese gelegentheyt des vyants soldaten/ siende de menichte der schepen aenkomen/ sulck eenen schrick gekregen hebben/ dat sy verlieten de schanssen te Soeter-meer ende te Benthuysen. Den moedigen Admirael den Kerckweg mede innemende/ stack den dijck door/ ende bracht also vele schepen in. De Spanjaerden liggende voorts tot Voorschoten ende Lammen sterck beschanst/ zijn mede haestig gevloden/ d'ontsetters hier door goeden buyt bekomende. De belegerde vernemende haer ontset/ 'twelck den derden Octobris/ door Gods segen is te wege gebracht/ maeckten plaets ende ruymte in hare burchwallen/ om d'aen-

+°Dat syn duyven.

+Merckt aen Gods wonder werck.

† *Alle de sluysen:* 30 Juli besloten de Staten van Holland tot inundatie en ontzet per schip. 3 Aug. werd de IJseldijk tusschen Kapelle en IJselmonde op 16 plaatsen doorgestoken.

† *In Septembri 74:* De belegerden bemerkten op 11 Sept. aan brand in de richting van Zoetermeer, en aan geschutgebulder, dat het ontzet naderde.

* *Gierstroom:* springtij.

† De *gierstroom* van 29 Sept. was natuurlijk niet onverwacht; wel de driedaagsche Noordwesterstorm en de daarop gevolgde Zuidenwind, die de Geuzenvloot in den nacht van 1 op 2 Oct. veroorloofde op te varen.

komende schepen op het bequaemste daer in te leggen/ die sy met grooten ernst ende vierigheyt (God voor al danckende) ontfingen. Hoe veel mannelijcke daden/ geduyrende dit beleg/ binnen der stad zijn geschiet/ hoe veel menschen door honger ende pest zijn gestorven/ wat al twisten/ door de voorsichtige Magistraat/ ter neder zijn geleyt/ ende wat al ongemacken voorgekomen/ oock mede op hoe veelderhande manieren de hongerige buycken zijn gespijst/ daer van alles wert den lust-gierigen leser gewesen (overmits men hier maer sommierlijck alles verhaeld) die Historien naer te soecken die hier van in't lange hebben geschreven/ 'twelcke wel dobbel de pijne weert is om opgesocht te werden. Onder andere aensienlicke dingen is bedenckens waerd/ Hoe dat inden selven nacht wanneer den vyand de schansse tot Lammen verliet/ van des stads muyr om verde gevallen is de lengde van xxvi roeden/ daer mede een groot deel des stads veste gevold wiert. Waerlijck by aldien het eer ware gebeurt/ 'tsoude den vyand wijs gemaeckt hebben dat hy daer door bekomen hadde een bresse ende brugge om inde stad te geraken; doch God heeft dit anders voor de zijne weten te stieren. Over dese groote/ wonderbare verlossinge ende ontset des stads Leyden/ heeftmen God gedanckt ende een bysonderen [+] danck-segging-dag gehouden. De Staten van Hollant metten Prins van Oranjen vonden goet/ om dese stad (ten aensien van hare geleden schaden/ 'tmannelijck tegen houden/ ende 'tstuyten der vyanden) te vereeren met een hooge schole ofte Academie [†], tot welckers onderhout sy jaerlijcks het geld versorgen [+] souden.

[+]Biddag.

[+]Academie tot Leyden opgerecht.

Troost-bieder, heylant, schut, hert-gever en beschermer!
Ons toevlucht nemen wy Heer! tot u, ons ontfermer:
Want nu en oock altyt so heeft u volck beseft
Dat ghy haer helper syt, wanneer den nood haer treft.

Ghy leytse metter hand, bereyt haer op de bergen
Een opgeschaften disch, Ghy geeft hen nu en mergen
Wyn suyver van den droes, en maeckt haer herte vro [*],
Wie soude wenschen meer: O vroom'! Ist niet also?

Igne ut aurum examinasti nos periclis: illigasti hostium nos cassibus. [+]

[+]Buchenanus.

Als des menschen hulp ontbreeckt/ God dan meest zijn hant uytsteeckt.

Voici, l'oeil de l'Eternel est sur ceulx qui le craignent, sur ceulx qui s'attendent a sa gratuité: afin qu'il les retire de mort, & les entretienne en vie durant la famine. [+]

[+]Pseau. 33.

† *Academie:* De Staten van Holland besloten tot oprichting van de hoogeschool, 'aldaar die jeucht beyde in de rechte kennisse Godts ende allerley goede, eerlycke ende vrye kunsten ende wetenschappen, dienende tot die wettelicke regeringe der landen opgevoedt ende on derrichtet werdden', op 3 Jan. 1575. De inwijding vond plaats al 8 Febr.; zeven hoogleeraren traden in functie.

* *Vro:* vroolijk.

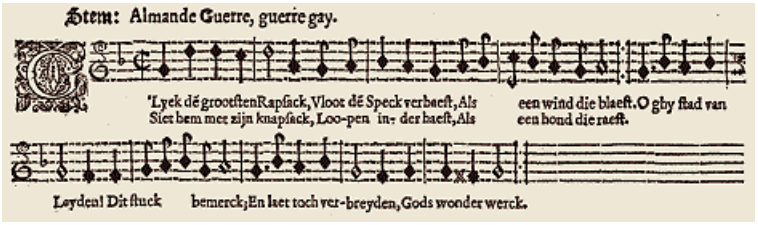

[§] Stem: Almande Guerre, guerre gay.

[§] Lied op het ontzet van Leiden, 1574.

1.
G'Lyck den grootsten Rapsack [*],
Vloot den Speck verbaest, Als een wind die blaest
Siet hem met zijn knapsack,
Loopen inder haest, Als een hond die raest [*].
O ghy stad van Leyden!
Dit stuck bemerck;
En laet toch verbreyden,
Gods wonder werck.

2.
De Bourgoensche vanen
Vlogen op de vlucht, Met een groot gerucht,
En de Castil'janen
Waren oock vol sucht [*], En geheel beducht,
Door de hooge stromen,
En menig man
Die sy sagen komen
Dick krielen an.

3.
Wilt Gods eer verbreyen,
Die nu kleyn en groot Vry maeckt vande doot
En naer droevig schreyen
U dus sent in noot Overvloedig broot.
Lof dan, prys en eere
Moet syn geseyt
God, ons aller Heere,
In eeuwigheyt.

[+]De Coning van Spanjen (also zijns Gouverneurs handelinge alom verdagt was) heeft door den Keyser [†] ende ander uytheemsche Vorsten/ te wege gebracht/ datmen met de gesanten des Conings ter eender/ ende der Heeren Staten ter ander syden/

[+]Anno 1575. Bedriegelycken vrede handel tot Breda.

* *Rapsack*: schurftige hond.
* *Raest*: razend, dol is.
* *Sucht:* ziekte.
† *Keyser* Maximiliaan II (1564-'76) was een man van Erasmiaansche gezindheid, die Katholieken en Protestanten hoopte te verzoenen op den grondslag van de Christelijke levenspractijk, of althans hen wilde brengen tot vreedzaam samenleven. De godsdienstige toestanden in zijn erflanden, maar ook de spanning tusschen Calvinisme en Lutheranisme in het Duitsche Rijk, noopten hem tot bijzondere belangstelling voor de Nederlanden.

een vergaderinge heeft gehouden binnen de stad Breda †/ op datmen mocht tot een gewenschte vrucht van vrede komen: maer men heeft oogen-

† Te *Breda* werden, na voorafgaande sondeeringen, die al in het voorjaar van 1574 begonnen, vredesonderhandelingen gevoerd van 3 Maart 1575 tot 14 Juli van datzelfde jaar. Namens den Keizer bemiddelde graaf Gunther van Schwarzburg, een zwager van den Prins.

schijnlick gemerckt datmen besich was/ om de vereenichde steden/ metten Prins van Oranjen het net over 'thooft te slepen/ ende de selve also inde Spaensche fuycke te vangen/ is derhalven de byeenkompste (onverichter saken) gescheyden. Bueren † met Oudewater zijn vermeestert ende seer vyandlick + getracteert geworden vanden Commandeur. Tusschen Dordrecht ende Rotterdam te Crimpen, de Spanjaert een sterck fort hebbende doen bouwen/ om Zuyt-hollant te quellen/ is 'tselve gewonnen + ende by den Prins van Oranjen doen afbreken. De Commandeur hebbende mede laten ter oorloge timmeren 12 groote krom-stevens * binnen Rosendael; zijn by de Zeeuwen overvallen/ verbrant ende + tot niet gemaeckt/ ende de 200 Walen/ die de selve bewaren souden/ verjaegt ende geslagen. Den Spaenschen Ambassadeur in Engelant heeft hare Majest. so veel weten wijs te maken/ dat sy in verachtinge hadden genomen alle der Nederlanders saken/ meenende dat den Spaenschen Coning dobbelrecht hadde de selve so wreedelick te handelen. Waer over de regeerders der vereenigde steden metten Prins van Oranjen seer bedroeft zijn geweest/ de wijle sy noodig achteden tot haer behoudinge te gebruycken de hulpe eeniger uytheemsche Princen; overwegende/ aen d'een zijde/ haers vyants macht/ van volck/ geld/ ende alliantien met de naest gelegene Princen gemaeckt; aen d'ander zijde/ der benouwder landen ende steden sobere middelen/ van volck ende geld/ geene verbintenissen met groote Vorsten/ ende wat des meer is. Heeft derhalven desen haren hoogdringenden nood de selve doen voornemen/ haer nootwendig te moeten stellen onder de beschuttinge van eenen uytlantschen (doch mogenden *) Prins †. In haerder E: vergaderinge werden voor gestelt/ zijne Keyserlicke Majest./ den Koning van Vranckrijck/ ende hare Majest. van Engelant. Eyndelijck naer onderlinge lange opmerckingen +/ is raetsaempst gevonden gesanten af te veerdigen na hare Majest. van Engelant/ ten eynde als boven. 'tWelcke gedaen zijnde/ ende de Ambassadeurs der verdruckte Nederlanden in Engelant wel aengekomen wesende/ zijn de selve (niet tegenstaende des Spanjaerts Ambassadeur alle neerstig-

+Bueren met Oudewater van den Commandeur ingenomen.

+Ende Crimpenschans door den Prins van Oranjen.

+12 Krom-stevens by de Zeeuwen verbrant. Valsche raporten, gedaen aen hare Majest. van Engelant.

+Coninginne van Engelant neemt voor de Nederlanden te helpen.

† *Bueren* werd in Juni, *Oudewater* in Aug. 1575 door de Spanjaarden genomen; de Prins nam de *Crimpenschans* Febr. 1576; de overval op *Rosendael* en de *krom-stevens* vond plaats 20 Juli 1575.

* *Krom-stevens:* vaartuigen met binnenwaarts gebogen steven, zooals op de binnenwateren werden gebruikt.

* *Mogenden:* machtigen.

† *Beschuttinge van eenen uytlantschen Prins:* Oct. 1575 overwogen de Staten van Holland een protectoraat van Keizer Maximiliaan II (zie aant. blz. 86), van Hendrik III van Frankrijk (1574-'89) en van Elisabeth van Engeland (1558-1603). Frankrijk neigde van eind Nov. 1585 af naar een nieuwen godsdienstvrede; la paix de Monsieur (Anjou!) kwam echter eerst Mei 1576, tot stand. Het gezantschap van Marnix van St-Aldegonde en Buys en Maelson naar Elisabeth was daar van begin Jan. tot eind Maart 1576 en kreeg geen anderen troost, dan de belofte van bemiddeling. Marnix was zéér teleurgesteld. Toch heeft Elisabeth in Febr. en Maart 1576 ons inderdaad met oorlogsmateriaal bijgestaan. De Spaansche gezant te Londen was er zeer over ontstemd.

heyt ten hove aenwende om dit goet werck vruchteloos te maecken) by hare Majest. wel com geweest/ ende mede-dogentheyt aen hoorende den droeven handel/ ende 'tSpaensch geweld dat aldaer/ met alle tyrannie wiert int werck gestelt/ verklarende dat sy haer geroerd vond Gods Kercke/ ende den bedruckten voor te staen/ ende alle 'tgeweld te helpen stuyten; Met seer beleefde woorden afslaende het aennemen der opper-heerlicheyd der landen ende steden/ de welcke hare Majest. door d'Ambassadeurs wiert aengeboden/ Ende selve hun aenbiedende/ hulpe van volck ende geld/ om den brandenden hitsigen moet der bloet-honden te slissen ende te dempen *./ achtende 'tselve oock hoog-noodig voor hare Majesteyt/ om de nabuerigheyt ende gelegentheyd der Nederlanden/ met haer Coningrijck/ wel wetende/ soo den Spanjaert volkomen meester werde/ dat haere Majesteyts Landen niet vry en souden zijn van dese al-grijpende-gieren.

Geperst, gepijnt, gedruckt, schier onsen aessem t'enden,
Lag yder een beangst, van dese Spaensche benden,
De droefheyt had by na ons t'eenemael ontsielt,
Men vreesde, als de doot, voor desen Spaenschen fielt:

Maer God, de rycke God quam ons geheel vermaken,
Hy gaf ons troost en hulp, en redderd' onse saken,
Een Engelsch Coningin ons in bescherming nam,
Een Engelsch * wensch'lyck ding ons vanden Hemel quam.

Iustum est, inquit, misereri non improborum hominum, sed eorum qui immerito infelices sunt. +

+Demost.

Hoe cierlijck is in een schoon lichaem wel de deucht! +
Hoe lieflick heusheyd in die geen die mach gebieden! +P.C. Hooft.
En ghy die 'tgoet doen lust, daer ghy wel quaet doen meucht:
Hoe heerlick is de strael des goetheyts in u lieden!

O que bien heureux est celuy qui se porte sagement envers le chetif: l'Eternel le delivrera au jour de la calamité. +

+Pseau. 41.

* *Den.... moet.... te slissen ende te dempen:* paal en perk te stellen aan den overmoed.
* *Engelsch:* woordspeling met ‘engel’.

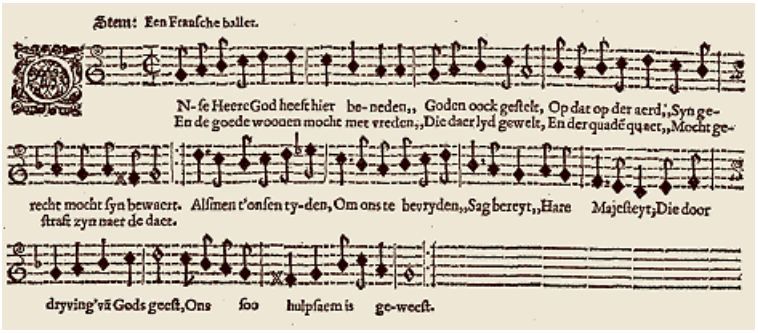

§ Stem: Een Fransche ballet.

§ Danklied voor de hulp van koningin Elisabeth van Engeland.

1.

ONse Heere God heeft hier beneden,, Goden * oock gestelt,
Op dat op der aerd,, Syn gerecht mocht syn bewaert.
En de goede woonen mocht met vreden,, Die daer lyd gewelt,
En der quade*n* quaet,, Mocht gestraft zyn naer de daet.
Alsmen t'onsen tyden, Om ons te bevryden,,
Sag bereyt,, hare Majesteyt;
Die door dryving' va*n* Gods geest, Ons soo hulpsaem is geweest.

2.

Seer bescheydentlyck * sy eerst ging mercken En wel onderstaen *
Hoe de Spanjaert heeft Hier met 'tarme volck geleeft;
Wat ellend en smert hy Godes kercken Al heeft aengedaen,
Hoe aen allen end' Hy gemoort heeft en geschend.
Dies sy seer medogend' Wat sy was vermogend',
Ons biet aen Sonder af te slaen *,
Hulp van gelt en volck met macht Doe wy lagen als versmacht.

3.

Hoog geboren Vrouw' en Coninginne, U sy grooten danck,
Voor dit groote goet Dat u Majesteyt ons doet;
'Tis voorwaer een stuck van rechte minne 'tWelck ons leven lanck,
Waer wy neder slaen Noyt uyt ons gedacht' sal gaen.
God wil u daer voren Wederom verhooren,
En soo seer Oock al u begeer
Geven in dit aertsche dal 'tEeuwig leven boven al.

* *Goden*: de Koningen, die hun gezag aan God ontleenen; hier: de 'hoog geboren vrouw en Coninginne', Elisabeth van Engeland, die hulp had verleend.
* *Bescheydentlyck:* duidelijk.
* *Onderstaen:* onderzoeken.
* *Af te slaen:* te beknibbelen.

[+]Door de ontrouwigheyt eeniger ingeborene heeft de Commandeur weten zijn volc te brengen van St. Annen-land in Philips-lant/ ende op't leeg [*] water in't lant van Schouwen [†]; Ende niet tegenstaende de schepen van oorloge haer uyterste neersticheyt deden/ verovert den Spanjaert evenwel Brouwershaven, daer na Bommene, daer hy het al vermoort. Voort treckende naer de stad van Zieric-zee, die hy mede/ nae daer op alle geweld gedaen hebbende (niet tegenstaende de kloecke tegenweer van binnen) vermeestert den 2. Julij 76. Menig kloeck held heeft hier zijn leven gelaten/ onder andere/ den Admirael Boissot, met zijn broeder den Gouverneur van Walchren; 'twelcke groote verslagentheyt bracht onder de gemeente /maer onsen sorg-dragenden God heeft dese droefheyt haest weten te veranderen inde hoochste blijtschap; want somen gemeenlijck segt: De man komt door het gelt, Tot staet en groot gewelt. Ter contrarie: Die daer kleyn van macht is, Hier niet veel geacht is. Dit is gebleken aenden Commandeur/ also hy zijn chrijgschvolc/ dat over al in mutinatie [†] was/ om het groote achter-stel [*] der gagien/ niet konde gebieden na zijnen wille: maer rotteryen maecten/ so te voet als te paerde. Men heeft de landen gepoocht af te dringen groote sommen van penningen/ om dese oproerige te voldoen: maer de Commandeur klopte voor een doof-mans deure/ elcke stad (voor en aleer men eenig gelt wilde opbrengen) eyschte zijn verkorte-previlegien gestelt in vorigen stand. Desen hoogmoedigen ende trotsen [+] man heeft dit grootelicx ter herten genomen/ is van hert-seer sieck geworden/ kreeg een heete coortse/ met swellinge/ ende is so overleden den 5. Marty 1576/ niet sonder nadencken [*] van de peste.

[+]Anno 1576, het Lant van Schouwen byden Spanjaerden gekregen, als mede Bommene, Brouwers-haven ende Zierick-zee.

[+]Den Commandeur gestorven.

Schoon-spreker, weyffelaer, meyn-eedig leugenachtig,
Wraeck-gierig, onbemint, preuts* in u doen en prachtig [*],
Wat baet u nu de moort de Moren aengedaen?
En ons bereyt oock, Maer (God lof) niet voort gegaen.

Nu ligt ghy op u rugg', de siel van hier gevaren:
En weet nu wattet is d'onnosle te beswaren:
Had ghy de deucht omhelst, uyt'shertsen lout'ren grond,
Wie weet hoe g'luckig ghy nu voor den Heere stond?

Qui pietate carent subito mittuntur ad orcum.
Terit, & teritur. [+]

[+]Virgilius.

* *Leeg:* laag.

† *'t Lant van Schouwen* werd door de Spanjaarden veroverd in een beroemd gebleven expeditie door 1500 man, die, per schip overgebracht van Sint-Annaland naar het toen nog onbewoonde Filipsland, van hier uit over de Zijpe waadden, onder bevel van D'Ulloa (28 op 29 Sept. 1575). Ook tusschen Schouwen en Duiveland was nog een breede, moeilijke kreek. Brouwershaven gaf zich zonder verzet over. Bommenede, een half uur ten Z.O. van Brouwershaven, sterk bezet door troepen van den Prins, moest dagen lang bestormd worden, voor het 30 Oct. genomen werd. Het beleg - de insluiting - van Zierikzee duurde maanden en maanden. De stad capituleerde 29 Juni 1576; zij werd 2 Juli door Mondragon bezet.

† Deze *mutinatie* vóór Requesens' dood is niets dan de muitzieke stemming, die onder de troepen heerschte na Haarlem. Het 'licht Peerdevolck' in Vlaanderen was bijzonder onrustig.

* *Achter-stel:* achterstand.

* *Nadencken:* kwaad vermoeden.

* *Preuts:* trotsch. *Prachtig:* pronkerig.

O! Hoe sal dat licht der Godloosen in haer ongeluck over hen komen? hy sal herten-leed uyt deelen in zijnen toorne/ sy sullen zijn als stoppelen voor den wind/ ende als kaf dat den stormwind weg jaegt. [+]

[+]Hiob 21.

La grandeur des tyrans croulle mal-asseurée, [+]
Le sceptre acquis par sang n'est de longue durée,
Le clou chasse le clou, & par tragiques morts
Ces coeurs ambitieux iouent au boute hors.

[+]Du Bartas.

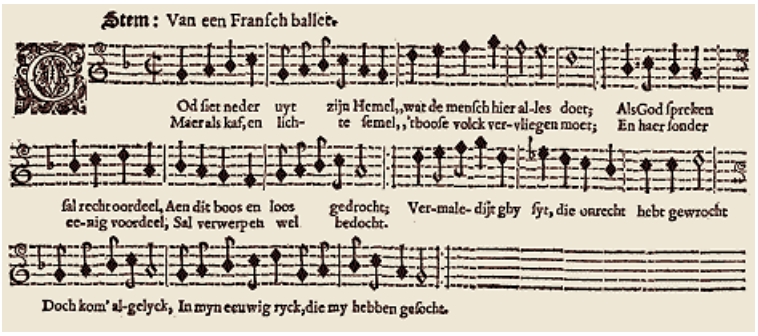

[§]Stem: Van een Fransch ballet.

[§] Op den dood van Requesens.

1.

GOd siet neder uyt zijn Hemel,,
wat de mensch hier alles doet;
Maer als kaf, en lichte semel,,
't boose volck vervliegen moet;
Als God spreken sal recht oordeel,
Aen dit boos en loos gedrocht;
En haer sonder eenig voordeel,
Sal verwerpen wel bedocht.
Vermaledijt ghy syt,
die onrecht hebt gewrocht
Doch kom'al-gelyck, In myn eeuwig ryck,
die my hebben gesocht.

2.

Mensche! denckt toch eens hoe wanck'lyck
Alle ding ter Werelt staet.
Kort ist leven, en verganck'lyck;
Niet en isser of't vergaet!
Als alleene Godes wetten
Sullen altyt blyven staen;
Woud' de mensche daer op letten,
't Soude hem te beter gaen.
Ghy kreegt, o mensch! U wensch,
Woud ghy de goede God
Toch gehoorsaem syn En u dragen fyn [*]
Naer syn heylig gebod.

* *Fyn:* naar behooren.

+Tot verichtinge der Nederlantsche saken heeft den Coning macht gegeven den Raet van State †. In dese vergaderinge hebben haer geweldig ingedrongen Jeronimus Roda, Alonso Vergas, ende andere Spaensche boeven. Wanneer de gemutineerde * voort gingen in alle ongeregeltheden so ten platten + lande/ als in de steden/ ende dat sy niet op en hielden van moorden/ branden/ schoffieringen van maechden ende vrouwen/ afstropingen vande goederen ende middelen der luyden: soo heeft den Raed van State (naer dat de gemelde gemutineerde eenige middelen van bevredinge hadden voorgestelt/ de welcke sy verwierpen) verklaerd ende doen afkondigen †/ dat sy waren vyanden des Konings/ ende der landen/ een ygelick lastende die te mogen vryelijck bespringen ende te krencken waer men konde. Hier tegens stercken haer de selve/ ende werden gestijft vande Spanjaerden die tot Zierick-zee lagen/ + die haer lieten vinden in Brabant ende veroverden Aelst †. Sijn oock/ door middel van het casteel/ binnen de stad Antwerpen † geraeckt/ hebben 'tselve geplondert ende vele schaden aengerecht/ vele huysen/ als het Stadt-huys verbrand/ vele menschen vermoort ende alle moetwillicheydt bedreven. Die walen ende duytschen die binnen Ziericzee ende ter Tholen lagen (op hope van goeden buyt te bekomen) + zijn haere cameraden gevolgt ende is alsoo/ door Gods wonderbaer beleyt 'tgeheel Zeelandt ontledicht ende vry gemaeckt van de Spanjaerden/ ende hare metgesellen. De stadt Antwerpen tercontrarien is daer van vervult/ sulckx dat de gene die voor dese hen hadden getoont soo yverich totte Spaensche/ Roomsche/ ende Papiste religie te syn/ ende daer over vele Godvresende persoonen uyt + oorsaecke haeres Gods-diensts hadden gemarteliseert/ nu van hare meesters vergeldinge kregen/ van hare gedane wercken.

+Anno 1576. Den Raed van State regeert 'tLandt.

+Spanjaerden uyt geroepen voor vyanden des Coningx ende der Landen.

+Antwerpen ende Aelst geplondert.

+Spaensche verlaten heel Zeelant.

+Merckt Gods wonderlycke wercken.

Ick voel een soeten douw, ick voel een waerden regen,
Ick voel een lieflick nat, ick voele Godes segen.
Dat dorstigh was, en schier van droefheyt dorr' en droogh,
Dat krygt een scheut in my, en steeckt syn hooft om hoogh.

† De *Raet van State* bestond bij Requesens' dood nog uit den ouden Viglius, Barlaymont en Aerschot. Zonder officieel lid te zijn, namen aan de zittingen deel: Rasseghem, Assonleville, Sasbout, de oude Mansfeld en, als eenige Spanjaard, de Roda. De Raad van State werd tot het landsbestuur geautoriseerd van uit Madrid, 24 Maart 1576. In deze beroerlijke tijden kwamen nu ook ‘andere Spaengiaerden van den Krijghsraedt als Juliaen Romero en Don Alonso de Vargos’ in den Raad.

* *De gemutineerde:* de oproerlingen.

† *Afkondigen:* Het buiten de wet stellen van de muiters gebeurde eerst veel later, en wel na 4 Sept.

† *Aelst* werd genomen 25 Juli 1576.

† *Antwerpen* werd slachtoffer van de ‘Spaansche furie’: 4 Nov. 1576.

Men siet uyt 'sHeeren beeck genad'en goetheyt vlieten,
Den stroom van syne sorg, veel heyls alom uytgieten;
De Spanjaerts syn gespoelt uyt Zeelant meest, verblyd'
Ghy vroome t'saem, en nu, Gods wonderwerck belyd.

Magna est misericordia Domini nostri & placatio reverentibus ad ipsum sancti. [+]

[+]Sirach. Cap. 15.

U (o Heer!) kennen is een volkomen gerechtigheyd: ende uwe macht weten, is een wortel des eeuwig levens. [+]

[+]Sapientiae. 35.

Sainct, sainct, sainct, est l'Eternel des armees: tout ce qui est en toute la terre, c'est sa Gloire. [+]

[+]Esaie. 6.

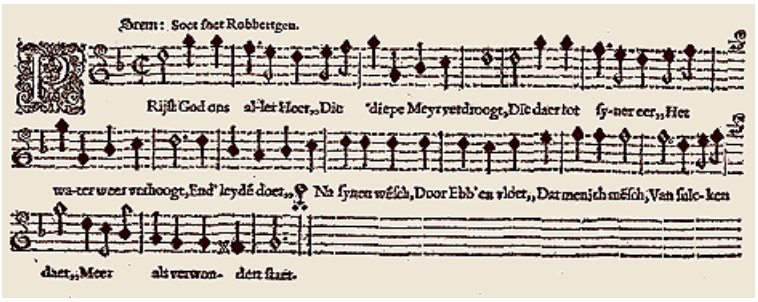

[§] [§] Stem: Soet soet Robbertgen.

[§] Zie v. D. II bl. 1149 en 1753; Luitb. v. Th. bl. 87.

[§] Lied op de bevrijding van Zeeland.

1.
PRijst God ons aller Heer,, Die 'diepe Meyr verdroogt,
Die daer tot syner eer,, Het water weer verhoogt,
End' leyden doet,, Na synen wensch,
Door Ebb' en vloet,, Dat menich mensch,
Van sulcken daet,, Meer als verwondert staet.

2.
Die't Land met moort en brand So seer vervullet heeft,
Met't volck aen elcken kant So schendig heeft geleeft,
Dat heeft gepluckt En onderdruckt,
Sal self gebuckt Om vard' geruckt
Nu gaen, ende oock Verdwynen als de roock.

3.
Singt Gode lof en danck, Zeelanders! en dees deucht
U aerdsche leven lanck Ter eeren Gods geheugt,
Syt vrolyck t'saem En u verblyt
In 's Heeren naem Dat ghy syt quyt
Het Spaensch gebroet Met haren trotsen moet.

+De Prins van Oranjen †, als een wys ende verre siende Vorst/ achte nu de tyt en de gelegentheyt bequaem te syn ommet alle d'andere Provintien te spreken/ ende te handelen wat vorderlijckst ende tot meeste sekerheyt diende gedaen ende besloten te werden/ soo tot dempinge der tirannen/ als tot vrystellinge der Nederlanden. Om dan dit ter hand te nemen/ heeftmen uyt Hollant ende Zeelant gesonden na de andere Provintien treffelicke/ cloecke ende geschicte mannen; last hebbende om aen te houden dat de Heeren Staten Generael der 17 Provintien † souden mogen t'samen komen/ gelijck altijts te vooren (in alle swaerwichtige saken des lants) was gedaen geweest. De vier leden van Vlaenderen/ + ende de Walsche quartieren hebbent 'tselve goet gevonden/ als oock de geestelyckheyt (den Spanjaerden nochtans seer toe gedaen synde) uyt oorsake der grooter wreetheyt/ die sy de Monicken t'Affligem † hadden angedaen. Binnen de stad Gendt is dese vergaderinge † gehouden/ heeft vele dagen geduert/ ende syn eyndelijc verscheydene goede dingen beraemt ende besloten den 8. Novembris 1576/ ten eynde men de Nederlanden in een goede stant mochte brengen/ soo om onderlinge vrientschap + t'onderhouden/ als om de wreede vreemde woedende wolven te verjagen. Dese pacificatie van Gend is by den Coning van Spanjen voor goet aen genomen. Ende is uyt de selve handelinge de landen groote deucht ontstaen/ also de Spanjaerden ende andere vreemde natien uyt de Castelen van

+Anno 1576. Wijs beleyt des Princen van Oranjen op dat (nade oude wetten desLants) de Staten generael mochten vergaderen.

+De Spaensche wreetheyt gevoelen de Monicken t'Affligem.

+Pacificatie van Gend:

† *De Prins van Oranjen* - sinds 25 April 1576 souverein en overhoofd, van Holland en Zeeland - bevindt zich, van midden Juni af, te Middelburg. Hij probeert in de maanden Augustus en September den gang van zaken in het Zuiden te beïnvloeden, en onderhandelt in October met de Staten-Generaal, om een accoord te sluiten tusschen Holland, Zeeland, Brabant, Vlaanderen en Henegouwen.

† *De Heeren Staten Generael der 17 Provintien* moesten natuurlijk het redmiddel zijn uit de verwarring. 6 Sept. hadden de Staten van Brabant de *niet opgestane* gewesten verzocht, gedeputeerden naar Brussel te sturen tot het houden van een vergadering der Staten-Generaal. Ditzelfde initiatief namen ook de Staten van Henegouwen. Onmiddellijk succes had dit niet. Daarom spanden de Staten van Brabant den Raad van State voor. Deze was weliswaar, met uitzondering van Aerschot, 4 Sept. gevangen genomen, maar gegeven het feit, dat Roda zich nu opwierp als plaatsvervangend landvoogd te Antwerpen, weer ten deele in vrijheid gesteld. De gezuiverde Raad van State riep nu, 20 en 25 September, inderdaad ook de Staten-Generaal bijeen, en wel die van alle gewesten.

† Te *Affligem* (Benedictijner abdij in Brabant, een uur ten Z.O. van Aalst) hadden de muiters schandelijken moedwil aan de kloosterlingen bedreven, om de 'schatten' der abdij te bemachtigen; inderdaad namen dan ook tal van Brabantsche en Vlaamsche prelaten deel aan de voorafgaande besprekingen.

† *Vergaderinge:* Geheel compleet is zij niet geworden. Van den beginne af aan waren aanwezig: Brabant, Henegouwen, Vlaanderen. Langzamerhand verschenen de andere gewesten. Luxemburg, Limburg en de stad Groningen verschenen niet. Deze vergadering hervatte de besprekingen van Breda (zie blz. 86): 'hebben sy [d.i. de regeerende Raad van State], by advijse van de Staten der particuliere Provincien, goet ghevonden voorder te handelen met den Prince van Orangien, Staten ende Steden van Hollandt ende Zeelant, op den Vrede, in 't voorgaende Jaer tot Breda begost' (v. Meteren). Vandaar het woord: Pacificatie.

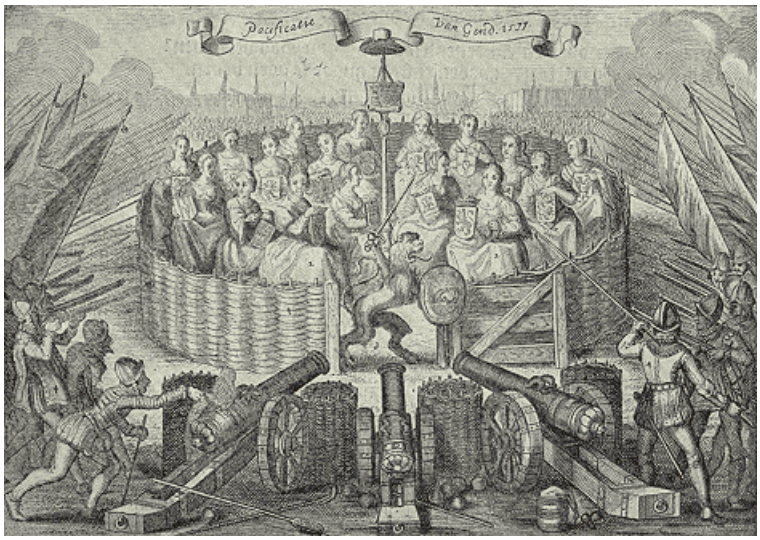

O groote hemelsch' vorst, die tot ons neder siende,
Syt d'oorsaeck van ons heyl! wat t'onsen besten diende
Ghy alles hebt verschaft; end' aen ons lieve land
Hout ghy noch, t'uwer eer, soo goediglijck de hand.
Al onse raet en daet is van u aff gekomen,
End' alle 'tgoet dat ooyt by ons is voorgenomen,
End' oock (danck moet u syn!) dat overvloet van gelt,
('tWelck d'orlochs senuw' is) ons nu dus wert bestelt.

1 De Thuyn der 17 Provientië.
2 De maechden en*de* 't onderscheyt der selver Lande*n*.
3 De Nederla*n*tschen Leen, de selve beschermende.
4 Woedende, Spaensche, en*de* Wtheemsche soldaten, die den thuyn soecke*n* te breken.

+ Gend †/Uytrecht/Valencijn/ Camerijc/Groningen ende andere plaetsen gejaegt syn. De stad Maestricht † is on der tusschen by den Spanjaerden overrompelt/ die aldaer groote moort ende overlast hebben gepleegt. De stad Antwerpen (niet tegenstaende de selve eenig garnisoen vande Staten volcin hadde) is ander + mael mede deerlic geplondert †. Hier beneffens stellen haer de Spaensche tegens de Staten Generael/ voegen hare hoopen t'samen/ ende hebben de soldaten/ die ontrent Visnaken † haer vergaderinge hadden van + wegen de gemelde Heeren Staten/ geslagen. Hier over is goet gevonden dat de Provintien meerder macht te velde souden brengen/ willigen derhalven groote consenten in. Die van Brabant (uyt den naem des Conings) doen afcondigen dat elck syn goude ende silvere Juweelen † soude brengen inde munte/ om geld af te slaen/ op dattet selve tot dienste des lants gebruyct mochte werden/ voor elcke once gouts sullende geven 22 gul. ende voor d'once silvers 28 stuyvers/ met versekeringe van erffelijcke ofte lijfrenten/ op den lande van Brabant; de geestelijcke hier van alleenlijc uyt gesondert synde. Door desen middel heeftmen veel gelt bekomen/ elc een gewillig vindende om yets by te brengen/ op dat de landen eenmael mochten werden gesuyvert van alle boose vreemde natien/ ende om den Nederlantschen Thuyn soo dicht gesloten te houden/ dat de vreemde daer niet weder licht in en quamen.

+Maestricht ende Antwerpen deerlic geplondert.

+Staten volck te Visnack geslagen.

+Middelen ingewilligt om gelt te slaen.

Nervus pecunia belli.

Procul hinc, procul ite nocentes.

Vrage: Waerom is d'Overheyd soo hoog van God verheven! +
Antwoord: Om/ totter goeden rust/ de quade te doen beven.

+H. Grotius.

O dieu quel est ton renom, telle est ta louange jusqu'aux bouts de la terre: ta dextre est pleine de justice. +

+Pseau. 48.

† Het kasteel van *Gend* (niet het Gravensteen, maar de citadel) werd van 15 Sept. af belegerd door Vlaamsche troepen, waarbij 26 Sept. Geuzen-troepen waren gekomen. 7 Nov. werd het beschoten ‘op twee plaetsen, maer ghenoech teghen het ghemoedt van de meeste menichte’. 11 Nov. - drie dagen na de Pacificatie! - volgde de capitulatie. De citadel van *Uytrecht* capituleerde 23 Febr. 1577; die van *Valencijn* (Valenciennes): 12 Nov. 1576; die van *Groningen* kwam door een late muiterij van het garnizoen, 24 Nov. 1576, ter beschikking van de regeering in Brussel, en werd ‘afgeworpen’.

† *De stad Maestricht* slaagde er in, haar Spaansche soldaten naar Wijk weg te werken, maar de Vargas verzekerde zich daarna 20 Oct. 1576 van de stad.

† *Antwerpen.... ander mael deerlic geplondert:* Valerius bedoelt hier toch niets anders dan de reeds (blz. 92) vermelde ‘Spaansche furie’, die begon met de bezetting van de stad door Staten-troepen, onder Aerschots broer, den markies van Havre, op 3 Nov. Daarna liet Roda, van de citadel uit, de stad bestormen en plunderen.

† *Ontrent Visnaken* (Vissenaken): ‘Statenvolck by Loven, te Visnack, geslaghen, den 15. Septembris’, zegt Van Meteren, precies omgekeerd.

† *Goude ende silvere Juweelen* moesten krachtens plakkaat van de Staten-Generaal (12 Dec. 1576) ingeleverd worden alleen door ‘Magistraten, Collegien van Wetten, Kercken, Capittelen, Gulden [gilden!], Collegien ende Compagnien’; uitgezonderd werden slechts gewijde kerksieraden.

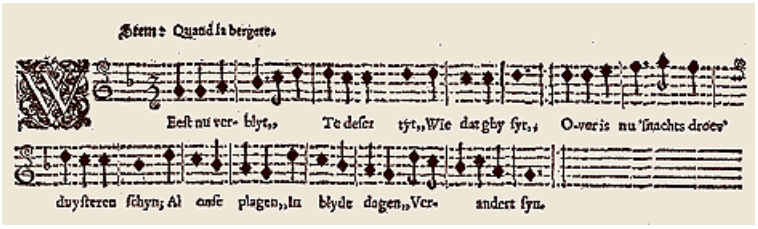

§§ Stem: Quand la bergere.

§ Zie v. D. II bl. 1755 en Luitb. v. Th. bl. 117.

§ Lied op de Pacificatie van Gent, 1576.

1.
WEest nu verblyt,, Te deser tyt,,
Wie dat ghy syt,,
Over is nu 'snachts droev' duysteren schyn;
Al onse plagen,, In blyde dagen,,
Verandert syn.

2.
'tWeer vriend'lick blickt, Elck is verquickt
Dat 't God soo schickt,
En ons de Sonne der vrede dus geeft,
Tot een bevryding En tot verblyding
Van al wat leeft.

3.
Als alles haest Was op syn quaest,
Was God ons naest,
Syn hulp, syn heyl, syn schut hy tot ons send.
Laet ons hem loven Die daer van boven
De saeck dus wend.

De Bastert van Keyser Karel/Don Joan † van Oostenrijck, een jongman/ is uyt Spanjen/ om als + Gouverneur de Nederlanden te dienen/ aengekomen in Lutsenborg †/ Alwaer hy blyvende/ den raed van State tot Brussel de redenen overschreef/ waer om hy afgeveerdicht was vanden Coning; hem veynsende t'onvreden te syn/ van wegen den grooten overlast die de gemutineerde soldaten deden inde Landen/ die hy daer over van meyninge was te straffen; Versoekende derhalven dat alle de Landen souden resolveren den Coning ende hem als zijnen Gouverneur behoorlijcke gehoorsaemheyt te bewysen/ bysonder in het oeffenen der H. Roomscher religie: Want soo daer ymant in versuymig ware/ hy was soo wel totten oorlog' als vreede veerdig. Dit schryvens gaf oorsaeck dat de Raed van State hebben uytschryvinge gedaen/ aende Heeren Staten generael † der 17 provintien/ om de selve

+Anno 1576. Don Jan van Oosten-Rijck als Gouverneur uyt Spanjen afgesonden.

† *De Bastert Don Joan* is 24 Febr. 1547 te Regensburg geboren; zoon van Karel V en Barbara Blomberg. Hij is verborgen voor de wereld eerst in Brussel, daarna in Leganes (Z.W. van Madrid), Villagarcia (bij Valladolid) en Cuacos (bij San Yuste). Oct. 1559 erkende Filips II hem als broeder.

† *Aengekomen in Lutsenborg* (Luxemburg): 3 Nov. 1576.

† De *Staten generael* behoefden niet beschreven te worden; zij waren te Brussel (zie aant. blz. 94).

te doen vergaderen; de welcke binnen Brussel by een gecomen zijnde/ hebben de heeren des gemelden raets/ in dese groot-wichtige sake versocht dat de Prins van Oranjen † soude believen by de vergaderinge te komen/ ende daer by te blyven/ om de selve te dienen met syns edelheyts advys. 'Twelcke de hoog gemelte Heere Prince naer komende/ heeft rondelijck verclaert hem seer suspect te zijn/ dat Don Joan hem in Lutsenborg hield/ ende hem niet en voegde byden Raed van State binnen Brussel/ daer mede hy genoegsaem te kennen gaf dat hy woude volgen de voetstappen vande voorgaende Gouverneurs: Seyd' oock nodig te zijn dat de Heeren Staten souden poogen eendrachtig te blyven by + de vryheden ende wetten vande landen ende steden/ ende bysonderlijc hier op te staen/ alsoo ten hoogsten de Landen daer aen gelegen was/ dat altijt/ wanneer eenige swaerwichtige saken mochten voorvallen/ de Heeren Staten generael der Nederlanden souden by een werden geroepen/ om op den nood der landen te letten; Wie de zelve vergaderinge soude leggen *; dat alle vreemde soldaten souden moeten vertrecken; de regeerders/ ingeboorne vanden lande mosten wesen/ ende diergelijcke saken meer. De Prins waerschoude menichmael de Heeren/ haer te willen wachten voor de schoon-opgepronckte spaensche woorden/ beloften/ ende daden; te meer/alsoo sy nu selve de valscheyt alreede veel maels/ tot hare groote schade hadden beproeft *; Waer over dat indeselve vergaderinge ooc middelen voorgeslagen wierden om d'oorloge (so het nood ware) tegens Don Joan te voeren. Desen Raed des Princes is voor soo goet op genomen/ datmen voorraet van geld ende volck/ als oock allerley provisien hier over besteld *. Ende senden de E: Heeren Staten Generael hare Ambassadeurs † na Vranckrijck/ Engelant ende Duytschlant; de Coningen ende Vorsten der selver landen ootmoedelijc biddende de goede hand aen haere gerechtige sake te willen houden/ ende haere na-buyrschap assistentie te willen + bewijsen/ op dat de perikulen mochten werden geweerd ende gestut */ daer mede niet alleen, dese Nederlanden werden gedreygt overvallen te werden/ maer oock de naest gelegene Coninckrijcken ende Landen/ so haest den Spanjaert maer meester van dese soude zijn: willende gedencken aen dese oude veerskens: Tunc tua res agitur, paries cum proximus ardet. Dat is: Als uws naesten huysken brand, neemt dan 't water by der hand.

+Vergaderinge der Heeren Staten generael, ende den wysen raed des Princen van Oranjen.

+Vranckryck, Engelant ende Duytsche Vorsten bieden hulp aen de Nederlanden.

† De *Prins van Oranjen* was te Middelburg, en bleef daar in geregelde correspondentie met de Staten-Generaal. Zijn schriftelijk advies, hierna meegedeeld, is van 30 Nov. 1576; eerst 24 Sept. 1577 volgde 's Prinsen feestelijke intocht in Brussel.

* *Leggen:* beleggen.

* *Beproeft:* ondervonden.

* *Hier over besteld:* daarvoor in orde brengt.

† *Ambassadeurs* (der Staten Generaal): Deze hadden in Duitschland vooral voor troepen, in Engeland voor geld, in Frankrijk voor politieke hulp te zorgen. Met Anjou, den broer van Hendrik III van Frankrijk, was de Prins al lang in onderhandeling; de Staten-Generaal hielden daar midden Nov. 1576 nog aan vast. Naar Elisabeth van Engeland werd nog in December de Heer van Swevegem gezonden.

* *Gestut:* gestuit.

Heer! ghy beoogt het al, u oogen niet en sluyten,
Voor u is niet bedeckt; 'tstaet u al bloot en buyten,
Geen weemeling', geen vaeck, geen schemering' van licht,
Geen schettering der son verhindert u gesicht.

Ghy siet ja selfs in't hert, end' merckt oock wel de boosheyt
Van desen Spaenschen Vos, die maer met enckel loosheyt
Tot ons geslopen komt, niet als tot ons verderf.
Breeckt Heer! syn arm en kracht, tot welvaerd van u erf.

Istud est sapere, non quod ante pedes modo est videre, sed etiam illa quae futura sunt prospicere. [+]

[+]Terentius.

Vous tous qui avez vostre attente a l'Eternel, tenez bon, & il renforcera vostre coeur. [+]

[+]Psaum. 30.

Siet op Gods mogentheyd/ op eygen kracht niet bouwt/
Tot schande komt hy niet die vast op God betrouwt.

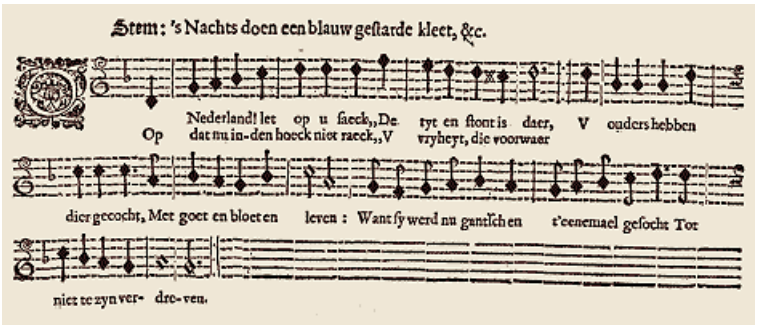

[§] Stem: 's Nachts doen een blauw gestarde kleet, &c.

[§] Zie v. D. II bl. 1751 en Inl. bl. LVII.

1.
O Nederland! let op u saeck,,
De tyt en stont is daer,
Op dat nu inden hoeck niet raeck,,
V vryheyt, die voorwaer
V ouders hebben dier gecocht,
Met goet en bloet en leven:
Want sy werd nu gantsch en t'eenemael gesocht
Tot niet te zyn verdreven.

2.
Neemt acht op uwer Landen staet.
U volck end' steden meest
Syn sterck, end' daer is raet en daet
Van outs altyt geweest.
U adel is manhaftich vroom *,
Men vind niet haers gelijcken;
Houd den Spanjaert doch, ick bid u, inden thoom
Dat hy van ons mach wycken.

3.
Beschut, beschermt, bewaerd u land,
Let op het Spaensch bedrog,
Ey laet niet nemen uyt u hant
U Previlegien toch:
Maer thoont u elck een man vol moet,
In't houden van u wetten,
Boven al dient God, en valt hem steets te voet,
Dat hy op u mach letten.

+Niet tegenstaende dat de Heeren Staten generael haer bereyden tot tegenweer; soo hebben sy nochtans hare gecommitteerde gesonden na Lutsenburch/ die eyndelijck tot Marche in Famine † met Don Joan zijn verdragen. Onder verscheydene beslotene saken zijn dit de voornaemste; dat Don Joan binnen 20 dagen uyt den lande soude doen vertrecken alle het vreemde crygs-volck †/ diemen vry soude moeten laten reysen/ mits dat de selve niet meer inde lande souden mogen komen. De Roomsche religie moste alom alleene gepredickt worden/ Ende ygelicx lants ende stads Previlegien gehanthaeft; Alle de verbintenissen by de Heeren Staten gemaeckt met uytlantsche Coningen ende Vorsten souden te niete zijn; tot betalinge der gemutineerde mosten de Heeren Staten eerstdaegs betalen 600000 guldens/ Ende moste de pacificatie van Gent werden achter volgt/ etc. Dit vrede edict/ oft + eer gemomde-handelinge heeftmen aengeboden de Heeren Staten van Hollant ende Zeelant/ op dat sy hen daer nae mede wilden voegen ende stellen neffens d'andere provintien: maer de selve Heeren hebben mondelinge ende schriftelick vertoont de swarigheden † die sy daer inne vonden/ niet raetsaem achtende haer daer inne te wickelen; seggende haer te willen houden by de Pacificatie tot Gent besloten/ zijnde beyde den Coning ende den Lande voorderlijck *: vertoonden de swarigheden die sy vonden in dit edict/ alsoo hare begeerte daer in niet en was genoech gedaen/ Om dese redenen/ Voor eerst; Dat de vreyheyd ende macht der vergaderinge der Heeren Staten generael der Nederlanden

+Anno 1576. Eerste handelinge met Don Joan: daer uyt 'teeuwig edict is gekomen.

+Staten van Hollant ende Zeelant vertoogen de swarigheden die sy luyden vinden in dese handelinge.

* *Vroom:* dapper.
† *Marche in Famine:* in den N.W.-hoek van Belgisch-Luxemburg; Famenne is het heuvelland ten O. van Dinant. Hier, en te Hoey, werd van 15 Dec. 1576 tot 12 Febr. 1577 met Don Juan onderhandeld. De overeenkomst is het bekende 'Eeuwig Edict'. Keizer Rudolf II (1576-1612) en hertog Willem V van Gulik-Kleef (1539-'92) bemiddelden.
† *Het vreemde crygs-volck:* namelijk 'Spaengiaerden, Italianen en Borgongions'; de Duitsche troepen zouden vertrekken 'nae rekeninghe ende afrekeninghe'.
† *De swarigheden* van Holland en Zeeland zijn te Middelburg geformuleerd, 19 Febr. 1577. De conclusie was eerder een conditioneele aanvaarding, dan een botte weigering.
* *Voorderlijck:* bevorderlijk.

was benomen/ die sulcx nochtans van rechts wege toequam/ als eene saecke zijnde daer aen de landen ten hoogsten gelegen was. Ten tweeden: Dat de Staten haer sagen verplicht aen nieuwe (te voren [+] noyt gepleegde) eeden. Ten derden: Dat de Graef van Bueren met gewelt noch in Spanjen wierd gehouden. Ten vierden: Dat den eed die Don Joan hadde gedaen tot hanthoudinge vande Pacificatie van Gent/ was vol dobbel-sinnige woorden. Ten vijfden (aenmerckens waerd) Datmen al dese vreemde soldaten (diemen verscheydemalen hadde afgecondicht voor vyanden des Conings ende der landen) nu mette Nederlantsche geroofde goederen noch soude vry laten vertrecken/ ende haere achterstellige gagie voldoen/ daer de selve waerdig waren metter doot gestraft te worden. Ten sesten: De Staten van Hollant ende Zeelant achteden gantsch oneerlijck te zijn datmen so lichtvaerdig soude verwerpen sulcke heerlijcke alliantien [†] ende verbintenissen mette kroonen van Vranckrijck/ Engelant/ als oock met eenige Duytsche Vorsten gemaeckt/ daermen veel eer groote danckbaerheyd de selve over sulcken ontfangen weldaed behoorde te bewijsen. Ten sevensten [†]: Om dat Don Joan egene [*] versekertheyd gedaen hadde/ om zijne beloften getrouwelijck te voldoen. Ten achtsten: Dat men niet en had duydelijck besproken het afbreken der kasteelen ende forten/ die so lange hadden gedient tot roofnesten der tyrannen/ ende men geen nieuwe forten inde Nederlanden soude mogen maecken/ dan met consent der Heeren Staten generael/ met noch andere swaricheden meer. Om alle welcke redenen/ de Heeren Staten van Hollant ende Zeelant verklaerden dat sy geensins konden in dit Vrede-edict consenteren/ voor ende aleer men haer op de voorgestelde gravamina hadde genoech gedaen: seyden oock dat Don Joan (wanneer hy in zijn Gouvernement soude zijn) alles lichtelijck na zijnen sin soude krijgen/ somen niet eerst de voorsz. voorgestelde articulen af en handelde. Desen alles niet tegenstaende/ so hebben d'andere Provintien Don Joan tot Gouverneur aengenomen/ ende hem tot Brussel daer [+] inne bevesticht. Hy dede veel borgerlijcke exercitien [†]/ om des gemeenen mans genegentheyt tot hem te trecken/ ende veel neerstigheyt (soo het scheen) om 't vreemde crijgschvolck te doen vertrecken. De steden Maestricht/ Antwerpen [†]/ Liere ende andere werden vande Spanjaerden (die de selve seer hadden getiranniseert) ontledicht. Vele luyden hadden goede hope dat door deses mans regeringe de

[+]Nota

[+]Don Joan tot Brussel voor Gouverneur aengenomen.

† *Heerlijcke alliantien:* Zie aanteekening blz. 86, 87 en 98.

† *Ten sevensten:* Het gemis aan 'versekertheyd' gold in het bijzonder voor Holland en Zeeland.

* *Egene:* geen.

† *Borgerlijcke exercitien:* Don Juan had zich naar Leuven begeven, en zocht daar populariteit 'met Bancketten, Feesten, Gheschencken, liberale gemeynsaemheyt ende ghespraecksaemheyt onder de Borgherije' (Van Meteren).

† *Antwerpen:* 26 Maart 1577 werden stad en citadel aan Aerschot overgegeven; de Spaansche troepen vertrokken over Lier naar Maastricht, welke stad zij 21 April d.a.v. verlieten.

saecken des Lants op eenen goeden vasten voet souden werden gebracht; maer ten duyrde niet lange/ ofmen heeft bemerckt dat hy heymelijck den Spaenschen last volgende was. Hy hitst tegens de Staten [+] secretelijck op de steden Amsterdam/ ende Uytrecht [†] . De Duytsche Colonnellen/ die haer volck tot besettinge in eenige steden hadden/ heeft hy mede aen zijn zijde getrocken. In somma zijnen bedriegelijcken handel/ ende fenijnig oordeel over de Nederlanden/ heeftmen klaerlijck meer en meer vernomen ende verstaen uyt eenige zijner eygener brieven [†]/ geschreven aen den Coning van Spanjen/ in Gasconien door het volck des Conings van Navarre bekomen/ ende de Prins van Oranjen beschickt/ die de selve aen de Heeren Staten generael heeft doen behandigen/ daer inne versoeckende voorraed van geld ende volck/ om de landen t'eenemael onder de Spaensche gehoorsaemheyt te brengen: want het lichaem (soo hy schreef) was soo ontsteld/ datter geen ander remedie was om dat te genesen/ dan met vele ongesonde gequetste leden af te snyden/ ende anders meer.

[+]Syn valschen handel komt aen den dach.

Het trots, jonc, hipplend' bloet, brood-droncken wulpsch end' dartel,
Dat soeckt ons slechts maer vast te brengen aen de wartel [*],
Om ons, door schijn van deucht, te helpen al van kant,
Te brengen onder hem het gantsche Nederland.

Maer lieve hoort hem niet, hout eendracht vast gebonden,
Bout op geen driftig sant [*], legt goede vaste gronden,
Volgt altijt goeden raet van rechte wyse lien,
Voor al, in al u doen, wilt op den Heere sien.

Fronti nulla fides.

Celui qui parle en flaterie aux intimes amis, les yeux mesmes de ses enfans defaudront. [+]

[+]Job.

Al wat vleesch en bloet verdicht/ Is gantsch ydel/ boos en licht. [+]

[+]Sirach.

Homo spectat quod est ob oculos Iehova spectat quod est in animo. [+]

[+]I Sam.

† *Amsterdam ende Uytrecht* werden door Don Juan aangespoord, bij den Koning te blijven, en niet tot den Prins over te gaan.

† *Brieven:* De acht brieven van Don Juan en diens secretaris, Escovedo (7 Apr. 1577), 'al in cijffer gheschreven', werden door Marnix ontcijferd (de 'sleutel' tot de Escovedo-brieven afgebeeld bij Van Schelven, Marnix, blz. 186).

* *Te brengen aen de wartel:* aan het twisten te brengen.

* *Driftig sant:* drijfzand.

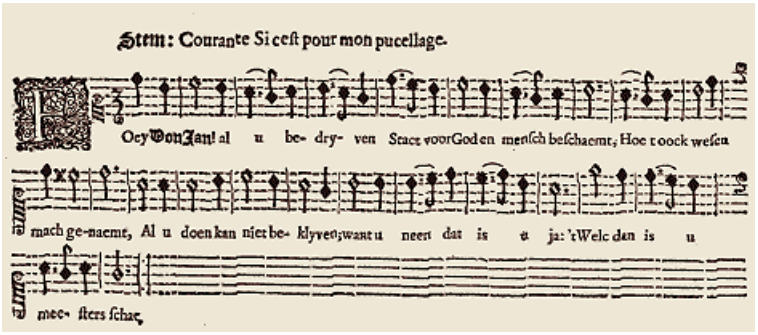

[§] Stem: Courante Si cest pour mon pucellage.

[§] In den G-sleutel de noten een groote terts lager lezen.

1.
FOey Don Jan! al u bedryven
Staet voor God en mensch beschaemt,
Hoe t oock wesen mach genaemt,
Al u doen kan niet beklyven;
want u neen dat is u ja:
't Welc dan is u meesters schae.

2.
Al u veynsen en u smeken,
Hoe't mach wesen op gepronckt,
Is als 'tvier nu gansch ontvonckt,
Al u Spaensche loose treken
Syn soo klaer nu aenden dag
Als de Sonne schijnen mach.

3.
Bastert zijt ghy van natueren,
Bastert zijt ghy in Gods kerck,
Bastert vintmen al u werck,
Basterts doen niet lang kan dueren,
Bastert sterft hy die al om
Gaet in basterts wegen krom.

4.
Sond' op sonde gaet ghy hoopen,
Sondig is u doen en laet,
Ghy gaet met de sond' te raed',
Mette sonde sult ghy loopen
In des sonds verderffenis;
Want de sond 'sdoots oorsaeck is.

Wanneer het nu bleeck dat de Hoog-duytschen van Don Joan onderhouden wierden; heeftmen [+] de selve uyt 'tcasteel van Antwerpen/ als mede uyt 'sHertogenbosch/ Bergen op Zoom/ ende Sevenbergen doen vertrecken; Welcke saecke van Don Joan aen den dag komende /als oock noch andere dingen meer/ heeft hy hem gespoedicht naer Namen [†]/ alwaer hy/ den 7. Julij 1577/ vermeestert het [+]

[+]Don Joans Duytsche knechten, uyt hare plaetsen gejaecht.

[+]Don Joan maect hem meester van Namen.

† *Namen:* Don Juan maakte zich meester van de citadel van Namen, 'segghende: dat ware zijnen eersten daghe van zijn Gouvernement', 24 Juli 1577. De door Don Juan aangehouden

casteel/ eenen Gouverneur daer op stellende die hy syn saecken vertrouwde. Over welck stuck hy zijne gesanten na Brussel sent om 'tselve by den Raed van State t'ontschuldigen/ voor gevende dat hy hadde verstaen datmen uyt was om zijn persoon te verseeckeren ende nae Zeelant te voeren. Daer op hem geantwoord werd; men soude hem sodanigen versekeringe doen alst hem soude believen/ wanneer hy alle quaet vermoeden van de Heeren Staten wilde af leggen; Hy daer en tegen dreycht haer te vyer ende te swaerde/ scheld haer voor rebellen/ ende (namelijck die van Hollant ende Zeelant) begaen te hebben de sonde der gequetster Majesteyt. Aldus nu openbaer zijnde Don Joans opset/ hebben de Heeren Staten generael/ hier over als verslagen synde/ noodig geacht de Coning van Spanjen † dese saken kenbaer te maken/ als gedaen wierd. Ende naer eenige tusschen gevallen geschiedenissen heeft Don Joan hem sterck gemaeckt om de landen te beoorlogen/ daer over ontbiedende te + rugge zijn doorgesonden vreemt chrijgs-volck. De Heeren Staten dit bemerckende/ nemen oock volck van oorloog aen/ breken af de casteelen † so tot Gent/ Antwerpen/ Uytrecht/ Rijsel/ als Valenchijn/ ende versoecken aende Heeren Staten van Holland ende Zeelant hulpe/ als oock den dienst des + Princen van Oranjen †, die hem te Brussel laet vinden/ gekoren werdende/ in Octobri 1577/ Ruwaert van Brabant/ 'twelck in out-Brabants te seggen is: Rust-bewaerder. Eenige edelen/ meest Walsche/ dit benijdende/ weygerden onder 'tgebied deses Princes te velde te komen/ ende 'tland te dienen: + besluyten deshalven den Eershertoch Matthiam †, broeder des Keysers Rudolphi, t'ontbieden uyt Duytschlant/ dewelcke inde Nederlanden aengekomen zijnde in Decembri 77/ is de selve terstont gekooren tot Gouverneur generael der Landen/ ende de Prins zijn Lieutenant. Ende hebben de Heeren Staten generael/ onder 'tgebiet van dese Heeren/ tegens Don Joan, een machtig Leger te velde ge-

+Staten generael rusten haer ter oorloge, doen afbreken al de casteelen.

+Prins van Oranjen gekoren tot Ruwaert van Brabant.

+Hertoch Matthias Gouverneur der Nederlanden, ende den Prins voor zyn Lieutenant gekosen.

Duitsche troepen zijn eerst daarna uit de hoogergenoemde steden vertrokken (Antwerpen 1 Aug.; Den Bosch 21 Sept.). De Escovedo-brieven kwamen ter kennis van de Staten-Generaal vier dagen na ‘het verraad van Don Juan’, dus tusschen Namen en Antwerpen in.-Voor Sevenbergen lees: Steenbergen.

† Aan den *Coning van Spanjen* schreven de Staten-Generaal, zich beklagende over Don Juan, 24 Aug. 1577, en verzoekende om een anderen landvoogd.

† *De casteelen*, of citadellen, werden geslecht eind Aug. en September 1577; Utrecht had 18 Aug. den Prins als stadhouder feestelijk ingehaald.

† *Oranjen:* De Prins is 18 Sept. 1577 te Antwerpen, 23 Sept. te Brussel; een maand later, 22 Oct., dwingt een volksbeweging zijn benoeming tot ruwaard den Staten van Brabant af. In Brabant was geen stadhouder, daar de landvoogd hier zelf placht te resideeren. De ontstentenis van Don Juan was het motief, om een ruwaard aan te stellen, tot er een landvoogd zou zijn.

† *Eershertoch Matthias*, een jongere broer van keizer Rudolf II, stond, van najaar 1576 af, in betrekking met Aerschot. Hij was jong, 20 jaar, Roomsch-Katholiek, een Habsburger, en hij hield zichzelf voor den man, door de Voorzienigheid bestemd, de Nederlanden voor de dynastie te bewaren. Avontuurlijk vluchtte hij 3 Oct. 1577 uit Weenen weg; 28 Oct. was hij te Maastricht. De volgorde der feiten is nu als volgt: 7 Dec. wordt Don Juan door de Staten-Generaal tot ‘vyand des lands’ verklaard; 8 Dec. verzoeken de St.-Gen. Matthias, in afwachting van Z.M.'s goedkeuring, de landvoogdij op zich te nemen; op verlangen van de bevolking van Brussel voegden de St.-Gen. Oranje als ‘lieutenant’ aan Matthias toe.

bracht/ Dewelcke sy met zijne Aenhangers hebben doen verklaren by openbare afcondinge/ voor vyanden des Landts/ om hem ende de zijne te krencken daer men kond' ofte mochte/ met verbod van de selve eenigen toevoer ofte hulpe te mogen doen/ also de nood-wendicheyd der sake dese oorloge tegens hem vereyschte. De Heeren Staten hier en boven/ versoecken hulpe ende assistentie van alle Coningen ende Vorsten/ in dese hare gelegentheyt. Ende de Majesteyt van Engelant † heeft Christelick geacht aen den Coning van Spanjen te versoecken/ om het vyer der oorloge te blusschen/ dat nu scheen groot te willen ontsteecken/ dat Don Joan na Spanjen mochte werden geroepen/ als de landen + onaengenaem zijnde/ ende te versorgen schorssinge van wapenen: met verdere aensegginge; soo sulcx niet werde aengenomen/ dat hare Majesteyt haer Coninckklijck devoir * dan soude doen om de verdruckte te helpen. De Coning van Spanjen dit vanden Engelschen Ambassadeur seer vriendelick aengedient zijnde/ heeft het Goddelick/ Coninckklijck/ ende redelick versoeck in den wind geslagen/ ende Don Joan heymelick versorgt van alle nootsakelickheden totten oorloge dienende; Uyt Spanjen oock afveerdigende/ aen de Staten der landen/ de Baron van Selles †/ een loos ende doortrapt man; aenbiedende + alle vrede/ Wel verstaende/ in dien de gemelde Heeren haer wilden de gehoorsaemheyt des Conincx gantsch onderwerpen/ de Roomsche religie alleen gebruycken/ ende den Prins van Oranjen tot Ostagier * overleveren aen zijne Majesteyt/ dat alsdan Don Joan, met alle het vreemde crijgsvolck soude werden t'huys ontboden /ende den Prins van Parma, wesende van zijnen bloede/ als Gouverneur/ afgesonden/ die de landen soude regeren nae haere Prevelegien ende wetten. De Heeren Staten dese aenbiedingen niet konnende aennemen/ alsoo de selve voornemelick streckten/ om de Prins van Oranjen in 's Spanjaerts gewelt te moeten leveren/ is daer op gevolgt dat Don Joan zijn leger in Jannuario 78/ heeft gemonstert/ sterck 2000 ruyters met 16000 voetvolcx/ latende af roepen openbare oorlog † tegens

+Don Joan werd verklaert Vyand der Landen.

+Baron de Selles loos vertooch.

† *Engelant:* Koningin Elisabeth heeft in de jaren 1576 e.v. haar volle aandacht aan het Nederlandsche probleem gegeven. Zij wist van Don Juans plannen, om Maria Stuart te bevrijden en haar van den troon te stooten. De eene 'waarnemer' na den anderen verschijnt hier te lande. Na het 'verraad van Don Juan' is zij ook wel bereid, met troepen en geld te helpen. Maar zij bepaalt zich ten slotte er toe, 21 Dec. Thomas Wilkes naar Filips II te sturen met een aanbod tot bemiddeling, dat bedenkelijk veel op een ultimatum leek.

* *Devoir:* plicht.

† De *Baron van Selles* (Jean de Noircarmes) verscheen hier met een dubbel programma; één voor de Staten-Generaal: herstel van den politieken en kerkelijken toestand, als onder Karel V; één voor Matthias: als 'prins van den bloede' komt Parma voor dit restauratie-programma. 18-28 Febr. 1578 vond deze zonderlinge poging plaats, Matthias van Oranje te scheiden.

* *Ostagier:* gijzelaar.

† *Openbare oorlog:* Don Juans wapenplaats was Marche (Famenne). Hier kwam Parma met de terugkeerende Spaansche en Italiaansche troepen. De declaratie van Don Juan, d.d. 25 Jan. 1578, verscheen in druk. De belangstelling van Paus Gregorius XIII (1572-'85) gold niet zoozeer Don Juans moeilijkheden in de Nederlanden, dan wel het groote Maria-Stuart-plan; de pauselijke breve van 18 Jan. 1578 was dan ook voor den overtocht bedoeld; maar de overtocht was niet meer aan de orde. De resultaten van Parma's eersten Nederlandschen veldtocht waren niet gering. De overwinning bij Gembloux (aan de Noordgrens van Namen) vond al 31 Jan. plaats. Limborch (een stadje tusschen Aken en Stavelot) viel 15 Juni. Chronologisch zijn dit de uiterste termen. De volgorde der gebeurtenissen is: Leuven, Sichem (ten W. van Diest), Diest, Nijvel (Z.-grens van Brabant), Philippeville (tusschen Sambre en Maas, in Namen), Limburg.

de Heeren Staten generael der Nederlanden/ de Paus Gregorius de dertiende zijn bulle

[+] hier by doende/ ende veel aflaet van sonden belovende/ de gene die de Spanjaert souden helpen tegens de rebellen: Ontrent Gemblours ranst Don Joan 'tleger der Staten aen [*]/ 'tselve groote afbreuck doende/ de Spanjaerden haere victorie vervolgende/ veroveren Leuven, Limborch, Diest, Nivelles, Philippeville, ende Sicchenen, daer sy een groote moort deden.

[+]Anno 1578. Don Joan monstert zijn leger, verklaert de Staten d'oorloch, slaet der selver volck ende verovert eenige steden.

Genadig goede God! en Coning aller machten!
Verlosser van de mensch! slae gaed' u lieve bruyt!
Breeckt eenmael 'tGodloos doen, van die so hatig trachten,
Met alle tiranny, u volck te roeyen uyt.

O alder Vorsten Vorst! spring-ader, vol des troostes!
Ons Hemelsch hoogste goet! ons zielen eeuwig wit!
Gedenckt aen u verbont; 'tis nu den tyt des oogstes,
Help! help! o Heere help! het volck dat u so bid.

Intelligat homo medicum esse Deum, & tribulationem medicamentum esse ad salutem, non paenam ad damnationem, sub medicamento positus ureris, secaris, clamas: non audit medicus ad voluntatem, sed audit ad sanitatem. [+]

[+]Augustinus.

Och! dat ick waters genoech hadde in mijnen hoofde/ ende mijn oogen traen-aderen waren/ dat ick dag ende nacht beschreyen mocht de verslagenen in mijnen volcke. [+]

[+]Jeremias 9.

Mon violon s'est tourné en voix de lamentation, & mes orgues en son de pleur. [+]

[+]Job.

* *Ranst ....aen:* randt ....aan.

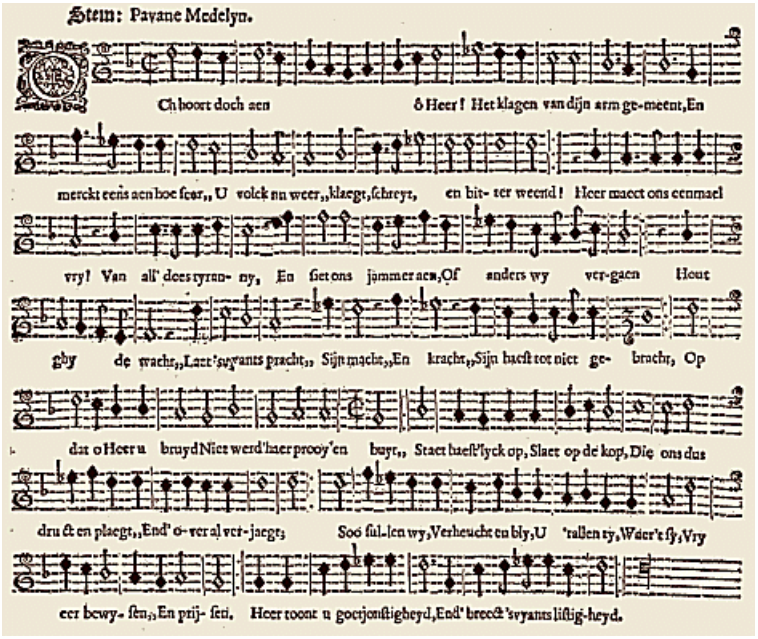

[§] Stem: Pavane Medelyn.

OCh hoort doch aen ô Heer!
Het klagen van dijn arm gemeent,
En merckt eens aen hoe seer,,
U volck nu weer,, klaegt, schreyt, en bitter weend!
Heer maect ons eenmael vry! Van all' dees tyranny,
En siet ons jammer aen, Of anders wy vergaen
Hout ghy de wacht,, Laet 'svyants pracht,,
Sijn macht,, En kracht,, Sijn haest tot niet gebracht,
Op dat o Heer u bruyd Niet werd'haer prooy' en buyt,,
Staet haest'lyck op, Slaet op de kop,
Die ons dus druct en plaegt,, End' overal verjaegt;
Soo sullen wy, Verheucht en bly, U 'tallen ty,
Waer 't sy, Vry eer bewysen,, En prijsen.
Heer toont u goetjonstigheyd,
End' breect 'svyants listigheyd.

[§] Zie Inl. bl. LVII, B.K. bl. 58, Coers bl. 36. Verg. Luitb. v. Th. bl. 302.

+De oneenigheyt die onder de Crijgsoverste van't leger der Heeren Staten was/ gaf oorsake dat den vyant voordeel op't selve heeft verkregen; hebben oversulcx de Heeren Staten advijs versocht vanden Prins van Oranjen, ende hulpe van Hollantsche ende Zeelantsche soldaten/ die hen toegebracht wierden; met de selve besettende/ als de getrouste zijnde/ de naest gelegene steden aen den + vyand/ ende van daer het leger opbrekende. De stad Amsterdam †, houdende de partye van Don Joan, is ondertusschen/ door de Heeren Staten van Hollant/ aen allen kanten benouwt geworden/ so dat sy haer gedrongen vond te begeven/ neffens d'andere Hollantsche steden/ onder het gouvernement des Princen van Oranjen. 'Twelcke Godes kercke seer heeft gestijft/ de vroome verquict/ 'tland een goede sterckte/ ende den vyand een groote verslagentheyt by gebracht. De steden Campen ende Deventer zijn (door den Graef van Rennenberch †) mede gebracht onder 'tgebied der Heeren Staten. Leeuwaerden, Groeningen, Ipren, Gend, Brugge, ende veel ander treffelijcke steden met Antwerpen, hebben haer getoont vyand van Don Joan, beminnende de vryheyd haerder Previlegien. D'inwoonders der selver steden hebben haren eed van getrouwicheyd moeten doen aenden Coning, als oock aenden Eershertoch Matthias als Gouverneur der landen/ aende Prins van Oranjen zijnen Lieutenant/ ende aende Heeren Staten generael: Daer en tegen Don Joan met de zijne te moeten houden voor vyanden des Lants/ met verbot van de selve eenigen toevoer te doen/ nochte gemeenschap + + met brieven ofte andersins te houden op pene van sware straffe. De Jesuyten † binnen Antwerpen ende Brugge/ als mede in andere steden/ het doen deses eeds weygerende/ zijn daer over uyt de steden gevoert. Ende also de Keyserlijcke Majesteyt met de Rijcx-vorsten bestemt hadden eenen rijcx-dach te houden binnen Worms †; so hebben de Heeren Staten noodich geacht derwaerts te senden hare gesanten/ onder andere/ den Heere van St. Aldegonde een voortreffelick man/ die aldaer een gefondeerde Oratie heeft gedaen/ behelsende den droeven stant der bedruckter Nederlanden/ hoe

+Anno 1578. Der Staten steden beset met garnisoen.

+Amsterdam komt aende syde der Heeren Staten.

+Jesuyten, door het weygeren des eeds van getrouwicheyt, werden uyt eenige steden geleyt.

† *De stad Amsterdam*, ingesloten te water en te land, werd gedwongen, 8 Febr. 1578 over te gaan tot den Prins. De zgn. Satisfactie werd door de stadsregeering alles behalve van harte aanvaard. Er was nog een ‘alteratie’ noodig, waarbij de Spaansch-gezinde regenten en de priesters de stad uit werden gezet (26 Mei 1578).

† De *Graef van Rennenberch* (George de Lalaing) werd Jan. 1577 belast met de uitvoering van de Pacificatie van Gent in Friesland en Groningen. Behalve voor de hoofdsteden van die gewesten, zorgde hij ook voor het overgaan van Kampen, dat van 1 tot 20 Juli, en van Deventer, dat van 3 Aug. tot 14 Nov. 1578 belegerd werd.

\+ Rijcx-dach tot Worms.

† *De Jesuyten* uit Antwerpen gezet: 18 Mei 1578.

† *Rijcx-dach binnen Worms:* Te Worms vergaderde in 1578 niet de volledige rijksdag, maar de Reichsdeputation. Zij hield zich o.a. bezig met het verval van den Rijnhandel. Marnix droeg hier 7 Mei zijn oratie voor, vragende den Rijksban voor Don Juan, en terugroeping van de Duitsche soldaten. Hij had geen grooter succes, dan dat hij thuiskwam met een betuiging van opmerkzame sympathie.

dat de selve Landen nu vele jaeren hadden geproeft de wreetheyd der Spanjaerden/ ende daer noch midden in staken/ ende (soo het God met zijne bermhertige hulpe niet en versage) den geheelen onderganck der selver landen te bevreesen stont/ Versocht derhalven met alle ootmoedicheyt zijns Keyserlijcken Majesteyts hulpe ende vriendschap/ om by den Coning van Spanjen te wege te brengen datmen tot een vaste bondige vrede mochte geraken. Ondertusschen de voorsichtige Prins van Oranjen [+] heeft de Heeren Staten aengedient hoe hoog-noodig het was (om een gefondeerde staet te bouwen) middel te hebben om zijnen vyant/ niet alleen te wederstaen/ maer den selven oock te gaen offensivelick besoecken/ hem te velde aen te tasten/ zijn steden te belegeren/ ende so (met Gods hulpe) uyt den lande te verjagen. Desen raed is voor so goet opgenomen/ dat terstont middelen beraemt wierden om 'tselve in't werck te mogen stellen. Hare Majest. van Engelant heeft de Nederlanden toegesonden [+] hulpe van 2000 ruyters ende 3000 voetknechten/ onder 'tgebied van Hertoch Hans Casimirus [†], die den tijtel kreech van Stadt-houder te wesen voor hare Majest. inde Nederlanden. Vele vanden Adel/ Papistige [*]/ meest Walen/ hebben dese sake qualick geduyt/ als ofmen door desen [+] middel de landen socht t'eenemael te brengen onder sodanige gebiedende Heeren/ die de gereformeerde religie inde selve alleen souden willen invoeren. Ende niet tegenstaende de Prins van Oranjen dit quaet vermoeden socht te weeren/ so syn de Walen evenwel voorts gevaren/ ende getreden in ondersprake met Francisco Hertog van Anjou [†] Roomsch Catholijck/ eenig broeder des Konings van Vranckrijck. [+] Desen Hertog is mette Heeren Staten verdragen/ tot 'sLants dienst gebruyckt te worden/ voerende den tijtel van Bescherm-heer vande Vreyheyt der Nederlanden. Ende is dus onder het gebied

[+]Goeden raed des Princen.

[+]Uyt Engelant komen 2000 ruyters ende 3000 voetknechten onder Hertoch Casimirus.

[+]Jalousie onder de Walen.

[+]Hertog van Anjou comt tot dienst der Staten.

† *Hans Casimirus*, Johan Casimir van de Palts (1583-'92; zie ook blz. 70) werd nu de condottiere van Elisabeth in de Nederlanden. 5 Febr. was Elisabeth op de hoogte van Don Juans overwinning bij Gembloux. Aanvankelijk dacht Elisabeth aan het sturen van geld en van troepen, maar de aanwezigheid van een Paltser gezant deed haar besluiten (14 Febr.), liever gebruik te maken van den Keurvorst. Elisabeths aarzelingen lieten echter kostbare maanden verloren gaan. Bezorgd over de kansen van Anjou, zond zij Juni 1578 Walsingham naar de Nederlanden, om de ingewikkelde materie ten beste te beleiden. Juli 1578 verscheen Johan Casimir bij Zutfen; een maand later was hij met zijn Calvinistenleger in Brabant. Helaas gedroeg het zich zeer anti-papistig en ... plunderziek.

* *Papistige:* Roomsch-Katholieke, Paapsche.

† Frans, *Hertog van Anjou* (zie blz. 98) speelt een zeer gecompliceerde rol. Hij onderhield niet alleen betrekkingen met de Walen, maar evengoed met Oranje, en met Elisabeth. In het voorjaar van 1578 vond men het zelfs een ei-van-Columbusachtige oplossing, als Anjou weer opnieuw wilde dingen naar de hand van Elisabeth. Hij deed het! Zij wisselden cadeau's en complimentjes. Iedereen drong in dit jaar den loop der dingen in zijn eigen richting. Maar Anjou bracht het ver. De Staten-Generaal gaven hem 13 Aug. den titel: Défenseur de la liberté des Pays-Bas contre la tyrannie des Espagnols et de leurs adhérents, en voorkeursrechten bij de wisseling van souverein.

der voornoemde Heeren een machtich leger te velde gebracht/ daer met Don Joans leger/ aengetast synde/ een merckelijcke neder-lage † heeft gekregen.

Een schrickelicken roock, een vlam, een heftich branden
Liet God haest uyt gaen, en verdelgde syn vyanden,
De hemel en de aerd boog voor syn Majesteyt,
Hy reed op Cherubyns, end' heeft syn volck geseyt,

Die hy uyt enckel liefd' wou vaderlijck bewaren,
Siet mijn verkoren bruyt! Ick heb geteld u hayren,
'kWil u in druck en ancxst, vertrout maer, en gelooft,
Troost, hulp, en alles syn, en rechten op u hooft.

In manu Domini est potestas huius terrae, & eum qui utilis est in ea suscitabit in tempore. +

+Sirach. 10.

Door Amsterdam Veel blyschap quam. 'tIs wel en recht gedaen De vrome by te staen. +

+Pseaum. 16.

Tu me feras cognoistre le chemin de vie: ta face est un rassasiement de joye: il y a plaisances en ta dextre pour jamais.

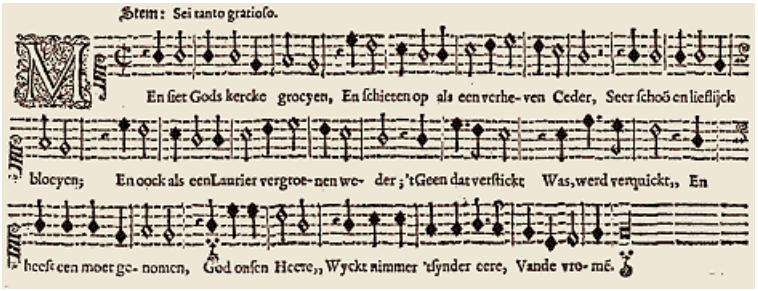

§ Stem: Sei tanto gratioso.

§ Zie Inl. bl. LVII en B.K. bl. 60.

1.
MEn siet Gods kercke groeyen,
En schieten op als een verheven Ceder,
Seer schoo*n* en lieflijck bloeyen;
En oock als een Laurier vergroenen weder;
'tGeen dat verstickt Was, werd verquickt,,
En heeft een moet genomen,
God onsen Heere,, Wyckt nimmer 'tsynder eere,
Vande vrome*n*.

† *Neder-lage:* Hiermee kan weinig anders bedoeld zijn, dan de groote schermutseling bij Rijmenam (ten O. van Mechelen, 1 Aug. 1578), waar het Staten-leger verschanst lag; een heet gevecht op een heeten dag.

2.
Die op haer eygen krachten,
Op Ruyters, Wagens ende Knechten bouwen,
End' nergens meer na trachten
Als over al de vrome te benouwen,
Die sullen haer Op't eynd' voorwaer
Noch vinden meest bedrogen,
Wanneer 'sdoots vonnis Haer sal so klaer de Son is
Staen voor oogen.

3.
Raest, tiert en woelt gy boose,
Voor wien Gods volck hem stedig * moet versteken;
't Sal u, gy Goddeloose
Noch eens op't lest so schandelyck op breken.
Wie zynse toch Die daer't bedrog
Niet van Don Joan en weten?
En hoe hy huyden Op d'aldervroomste luyden
Is verbeten?

4.
Ghy vrome Batavieren,
Drijft uyt de Spanjaert, rept ter deeg u handen,
End' wilt hem geensins vieren *,
Laet hem niet langer nest'len in u landen;
Of anders siet, En kont ghy niet
Tot goede rust geraken:
Maer ghy sult broeden, Ja selfs oock slangen voeden
Ende Draken.

5.
Slaet trommels en trompetten,
Vergaert u volck, brengts' al in d'Harrenassen,
Schiet los Roers en musquetten,
Sa velt u Pieck, wilt op den haspel passen *,
'tCanons gebral Laet over al
De Spanjaerts tegen-voeren,
En syn soldaten Wegjagen van u straten
Met syn hoeren.

Wanneer ten wedersyden de voornoemde machtige hoopen noch te velde waren/ so hebben de + Keyserlycke Majesteyt, de Majesteyten van Vranckryck ende van Engelant met andere Vorsten hare Ambassadeurs afgesonden om de partyen te bewegen tot een goede vrede/ op dat daer door de vervreemdinge der Nederlanden van haren erfheere mochte verhoet werden/ 'tveel onnosel-bloets-vergieten verhindert/ ende 'tvyer der oorloge (dat nu scheen schrickelijck te willen uyt branden) uytgebluscht. d'Afgesondene Heeren verschenen zijnde inde vergaderinge der Heeren Staten gene- /

+Anno 1578. De Heeren Staten slaen middelen voor om met den Koning te accorderen, die Don Joan verwerpt.

* *Stedig:* gestadig.
* *Vieren:* sparen.
* *Op den haspel passen:* een oog in het zeil houden.

rael† is hare voorstellinge gehoort/ ende ter herten genomen/ ende zijn de selve eerlijck ende hoogelijck bedanckt voor de Christelijcke ende Princelijcke sorge ende weldadicheyt die hare Heeren de Nederlanden waren bewijsende. De Heeren Staten hebben haer getoont seer geneycht te zijn (gelijck voor desen meer) om een vaste vrede te maecken/ ende tot dien eynde redelijcke conditien met den Coning van Spanien aen te gaen. Doch voor desen in handelinge met zijne Majesteyt wesende/ ende altijts hebbende bevonden datmen haer socht 'tnet over 'thooft te trecken ende te verleyden/ so hebben sy noodig geacht/ aleer sy met Don Joan in vorder gespreck souden treden/ sommige nootsaeckelijcke articlen in geschrifte te stellen/ de welcke sy geerne achtervolgt hadden/ tot behoudenisse der Nederlanden. Maer de selve Don Joan zijnde voor gedragen/ heeftse verworpen ende nergens na willen luysteren. Ende zijn de voorsz. Ambassadeurs vertrocken sonder yets uytgerecht te hebben. Don Joan + afslaende den vrede/ heeft getoont wel te willen verstaen tot een treves * of stilstant van wapenen/ voor eenen tijt: doch de Heeren Staten 'tselve qualick bevallende/ merckende dat haren vyand maer tijt socht om sich te verstercken/ ende om twisten onder de Staten ende de Provintien te saeyen/ als oock om eenige ontrouwe oversten om te koopen/ werd na dese begeerte niet gehoort/ maer gepast op goede tegenweer/ mistrouwende den Spaenschen treves. Den 22. Junij 1578 hebben de Staten met den Gouverneur + goet gevonden de Religions vrede † toe te laten. Men heeft hier toe de Walssche Provintien oock willen bewegen/ de selve aensienlicke gesanten toesendende/ Maer men heeft die daer toe niet konnen brengen; dreygden ter contrarie de generaliteyt hen te willen afvallen/ somen haer niet wilde toestaen meer stemmen in de vergaderinge der Staten generael te hebben/ als sy te vooren hadden gehad/ ende die gene die sy onder andere leden voor desen hadden moeten inbrengen/ 'twelcke by den Heeren Staten voor onredelick ende onbillick gehouden wiert. Ende zijn derhalven de selve Walsche provintien de + Religions vrede tegens geweest. Hier by quam de La Motte † (hebbende de Staten generael gedient

+Spaensche treves werd geweygert.

+Religions vrede.

+La Motte is met den vyant over komen.

† *Staten generael* (sinds 5 Febr. 1578 te Antwerpen): Het hier volgende algemeene overzicht van de bemiddelingspogingen van Schwarzenburg, Bellièvre en Walsingham vond natuurlijk een voorloopige afsluiting in het tractaat met Anjou d.d. 13 Aug.

* *Treves:* wapenstilstand.

† *Religions vrede:* 10 Juli 1578 stelde de Prins aan de Staten-Generaal een 'Religionsfried' voor, die beoogde Roomsch en Onroomsch te doen samenleven, in afwachting van een nationaal concilie. Dit ontwerp werd door de Staten-Generaal in gewijzigden vorm doorgezonden aan de gewestelijke Staten. Een kerkelijke minderheid van ten minste 100 gezinnen zou het recht op openbare godsdienstoefening krijgen. De bedoeling was prachtig, maar de humeuren stonden er niet naar.

† *De La Motte* (Valentin de Pardieu, sire de La Motte) was commandant van Grevelingen. 8 Apr. 1578 werkte hij het Staatsgezinde deel van zijn troepen de vesting uit. Hoewel in relatie met Don Juan, houdt hij zich voorloopig 'neutraal' tusschen Staatschen en Spaanschen. Hij is de voorlooper van de 'malcontente' groep officieren, die geërgerd worden door de geringe zorgen voor het leger, den algeheelen warboel en het in het Zuiden veld winnende Calvinisme.

voor generael van't geschut) over * met Don Joan. Ende heeft sich noch meer ongemack verthoont/ de Walen een seer quaet genoegen hebbende over die van Gend †/ door dien de Gentenaers haere geestelicke persoonen de prebenden * hadden gemindert/ ende de selve totter oorloge gebruyckt/ daer over hen de geestlijcken aende Walen beklaegden. Die onder Montigny † hebben soldaten in Vlaenderen beschickt/ die daer groote roveryen/ ende moorderyen aen stelden/ brantschattende dorpen ende steden. Die van Gend haer hier tegens wapenende/ gebruycken hare schattingen/ totten gemeenen oorloch en t'haren dienste ingewillicht. Dese Walen werden genoemt Malcontenten of Paternosterknechten. + De Heeren Staten generael haeren Gouverneur den Eershertoch/ met den Prins van Oranjen ende andere getrouwe vrienden des Lants/ hebben alle middelen voortgebracht om de Gentenaers mette Walen te vereenigen/ doch zijn dagelijcx meer en meer partyschappen tusschen hen aengewassen. + Den Hertoch Casimirus, met zijne hoopen/ begeeft hem in besonderen dienst der Gentenaers. Ende komt dit quaet daer by/ dat onder de Hertogen Anjou, Casimiri, ende de eygene veltoversten der Heeren Staten, hebbende in dienste 20000 peerde volcx/ met 40000 knechten te voete/ + groote jalousien ontstonden tegens den anderen/ weygerende d'eene by den anderen sich te vervoegen/ om Don Joan met gemeender hand aen te vallen/ die maer sterck was 6000 Ruyters ende 30000 te voet. De meeste swarigheyd quam hier uyt om dat de Walen ende Gentenaers geen penningen voor de + generaliteyt meer op en brachten/ maer de selve gebruyckten in hare eygene nooden. Het aldermeeste

+Malcontenten doen groote schade onder Montigni.

+Jalousie onder de veltoverste der Staten leger.

+Nota 20000 ruyters ende 40000 voetvolcx in dienst der H. Staten.

+De Walen ende Gentenaers houden hare penningen in, bedryven alle vyantschap tegens malkanderen.

* *Over:* overeen.

† *Die van Gend:* Onder den baljuw van Dendermonde, Rijhove, en den Gentschen schepen, Hembyze, had Gent een Calvinistisch-democratische revolutie beleefd (18 Oct. 1577 e.v), die de oude democratische instellingen van vóór 1540 weer in het leven riep en de macht toevertrouwde aan een college van XVIII (1 Nov.). Deze XVIII terroriseerden de Roomsch-Katholieken naar hun beste vermogen, en onderwierpen de kleinere steden (Oudenaarden, Kortrijk, ook Brugge) en het platteland aan de leiding van de revolutionaire hoofdstad. Na Pinksteren 1578 begon de gewelddadige verprotestantiseering. De Religionsfried werd natuurlijk niet aanvaard. Waarschuwingen van Oranje werden in den wind geslagen. 10 Oct. riepen Rijhove en Hembyze Johan Casimir naar Gent. Ds Datheen komt mee; met hem Modet. Herhaaldelijk grijpt Oranje in. Maar als hij eindelijk (Aug. 1579) den toestand meester wordt, is al het kwaad al geschied. De Gentsche radicalen hebben in deze jaren veel bedorven.

* *Prebenden:* geestelijke inkomsten.

† *Montigny* (Emanuel Philibert de Lalaing, baron van): Een van de 'malcontente' hoogere officieren; 1 Oct. 578 verzamelde hij een kleine legermacht om zich, nam Meenen, en dekte zoo Rijssel tegen 'die van Gent'.

quaet is ontstaen/ door dien de besonderste Walsche Pronvintien † haer voechden by Don Joan. Dit gaf den vromen regeerders een groote wonde in 'thert ende maeckte groote verslagentheyt. De Staten generael deden versoeck aenden Hertog van Anjou †, dat zijne hoogheyt hem soude believen te laten gebruycken tot dienst der Landen/ souden hem d'opperheerlickheyt der selver geven/ so sy metten Spaenschen Coning niet en accordeerden voor den eersten Meerte 1579. Maer den Hertog weygert + 'tselve/ ende/ danckt zijn volck meest af/ hem begevende also na Vranckrijck. Door welcke afdanckinge de Malcontenten seer zijn toegenomen/ ende gegroeyt. Het leger der Staten onder't beleyt des Graven van Bossu †, des Marschalcx la Nove, ende andere ervarene chrijgsluyden is met voorsichtigheyd afgeleyd ende verdeelt inde de frontier-plaetsen/ oock eenige afgedanckt ende betaelt. Hertog Casimiri † + daet werd mispresen/ treckt nae de Majesteyt van Engelant hem t'ontschuldigen/ komt weder in Nederland ende vertreckt met misnoegen nae Duytschlant/ danckende mede zijn volck af. In dese seer beancxste tijden/ dat yegelijcks Vader-lants-lief-hebbende-herte gantsch bedroeft was/ heeft God eene merckelijcke verquickinge de selve verslagene toegesonden; door dien Don Joan †, is komen t'overlijden in zijn Leger voor Namen, eenige seggende vande peste/ andere/ van ongenuchte/ den + 17. September 78. Hy hadde seer groote concepten ende voorslagen in 't hooft/ daer over hy selfs by den Koning in achterdencken * was/ waerom zijn Secretaris Escovedo † in Spanjen werd ontboden/ ende aldaer omgebracht. Aldus hebben de Nederlanden voor eenen tijdt gemist de quade Spaensche practijcken/ 'twelcke haer een weynig ruste heeft veroorsaeckt.

+Hertog van Anjou vertreckt na Vranckryck, ende danckt syn volc af.

+Hertog Casimirus vertreckt t'onvreden.

+Don Joans doot.

† *De besonderste Walsche Provintien* waren: Henegouwen en Artois. De Staten van Henegouwen stelden, midden October 1578, aan die van Artois een 'nadere Unie' voor. Artois was meer geneigd tot vrede met Spanje; Henegouwen hield zich aan een Anjou-politiek. Anjou zelf probeerde hier in te grijpen, door een poging, zich van de Henegouwsche hoofdstad, Bergen, meester te maken (23 Dec.). Toen deze mislukt was, kwam het, 6 Jan. 1579, tot de Unie van Atrecht. Het spreekt vanzelf, dat deze gewesten zich niet meer bij Don Juan konden voegen, daar de landvoogd al 1 Oct. 1578 overleed. Diens machtspositie beperkte zich tot Luxemburg-Namen.

† *Anjou* trad in besprekingen voor de toekomst eind Nov., begin Dec. Hij dankte zijn troepen af na 23 Dec., en vertrok.

† *Bossu:* Dit is Maximilianus de Bossu (zie blz. 70 e.v.), die na de Pacificatie de Staatsche zijde gekozen heeft, en even voor Kerstmis 1578 overleed.

† *Hertog Casimir* maakte zijn verontschuldigingen in Londen over zijn eigenmachtige Gentsche politiek, Jan. 1579; toen hij in Februari terugkwam, bleken zijn troepen al naar huis toe; dat voorbeeld volgde hij, zelfs zonder afscheid te nemen.

† *Don Joan* overleed 1 Oct. 1578.

* *Achterdencken:* verdenking.

† *Escovedo* (zie blz. 103) zou, op last van Filips II, door Antonio Perez in Spanje omgebracht zijn, als verdacht van politieke eigenmachtigheden.

Verstoorder van de rust, 'sdeuchts hater, al verkerver,
Schijn-liefdig, dobbel-hart, twee-tongig, mensch-bederver,
Wulpsch, bastaert, stout en streng, warhoofdig, doots-gesant,
Int land geen erger, om te stichten moord en brand.

Hart-neckig, onbeleeft, van heuscheyd afgeweken;
Kont ghy nu 'tHemelsch recht oock met u handen breken:
Maer neen, wanneer de boom en tacken syn verdroogt,
Soo werptmen hem daer heen, dewyl hy niet en doogt.

Fata regunt homines.

Impurus nunquam gaudia pura tulit. [+]

[+]Jacobus Catzius.

De Heere is een wreecker tegens zijne wederpartyders/ ende die het zijne vyanden niet vergeten en sal. [+]

[+]Nahum 1.

Ta main trouvera (o Seigneur) tes ennemis, ta dextre trouvera tous ceux qui te haïssent. [+]

[+]Pseau.21.

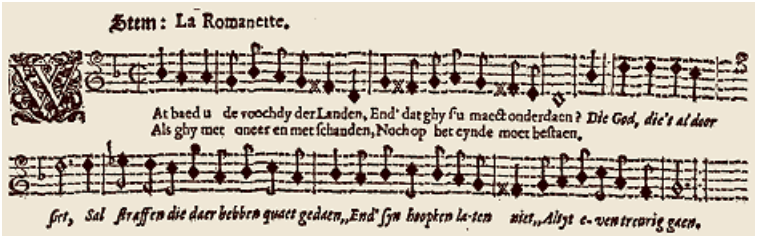

[§] Stem: La Romanette.

[§] De beginnoot zal ½ noot moeten zijn.

1.
WAt baed u de voochdy der Landen,
End' dat ghy s'u maect onderdaen?
Als ghy met oneer en met schanden,
Noch op het eynde moet bestaen.
Die God, die 't al door siet,
Sal straffen die daer hebben quaet gedaen,,
End' syn hoopken laten niet,,
Altyt even treurig gaen.

2.
Wat baet u hier te syn verheven?
En dat ghy syt een machtig Heer?
Wanneer ghy nae dit korte leven,
Wert vanden Heer verlaten weer?
Die Godt, die't al doorsiet,
Sal straffen die daer hebben quaet gedaen,
En syn hoopken laten niet
Altijt even treurig gaen.

3.
Wat baet verstant end' hoog geleertheyt?
Als ghy't so gaet misbruycken al?
En alle't goet wend tot verkeertheyt?
'tWelck u noch suer op breken sal.
Die Godt, die't al doorsiet,
Sal straffen die daer hebben quaet gedaen,
En syn hoopken laten niet
Altijt even treurig gaen.

4.
Wat baet dat ghy veel goede leering
Door vrome luyden hebt gehoort?
Als ghy niet trachtet na bekeering,
End' Lant door vier en swaert verstoort.
Die Godt, die't al doorsiet,
Sal straffen die daer hebben quaet gedaen,
En syn hoopken laten niet
Altijt even treurig gaen.

+Alexander Farnesius † Prins van Parma, Sone van Madame de Parma, die bastart dochter was van wylent Keyser Carel de vyfde, ende eertijts Gouvernante der Nederlanden/ is uyt Spanjen/ by den Coning afgeveerdigt om als Gouverneur de landen onder zijn gebied te regeren. Desen Italiaenschen Prince poogt/ door loose treken/ het vyer van oneenicheyd ende mistrouwen over al/ onder den Nederlanders te ontsteken/ ende voorder uyt te laten branden/ tot hem treckende veele ontrouwe ingeborene/ die op hope van gewin ende tot hogen staet te geraken sich laten misleyden. Hy beleyt + Maestricht †, ende wint 'tselve vechtenderhand/ alwaer hy een groote moort begaet. Den 29. Junij 79 hebben de Papistige borgers hen meester gemaeckt van de stad 'sHertogen-Bosch †, ende aen Parma overgelevert. De Graef van Egmont † heeft alle middel aengewent om oock de stad Brussel, desgelijckx eenige Papisten de stad Brugge †, aen Parma over te leveren ende te verraden: Maer de getrouwigheyt ende kloeckheyd eeniger vromer persoonen heeft dat verhindert.

+Anno 1579. De Prins van Parma komt uyt Spanjen om als Gouverneur te regeren.

+Verovert Maestricht, pleegt daer groote wreetheyt. 'sHertogenbosch aen Parma. Egmont tracht Brussel, ende de Papisten Brugge aen Parma te leveren.

Hoe aerseld ghy aldus? wat spoock of helsch gedrochte
Heeft so u hert' verleyt? Wie wasser die dit dochte,
O snoode wreede daed! Wat is dit voor een stick?
Ghy g'lyckt de schild-pad wel, die cruypend' in het slick

Begeerd te zijn verhoogt, doch ging haer selfs bedriegen,
Den Arend (des versocht, hoog gaende met haer vliegen)
Synd' over eene rots, liet vallen dit gespuys

† *Alexander Farnesius*, geb. 27 Aug. 1545, neef van Filips II, en aan het Spaansche hof opgevoed, is hier als generaal in functie sinds 1578 (zie blz. 106 aanteekening). Bij het bericht van Don Juans ernstige ziekte, werd hij van uit Madrid aangewezen als diens opvolger. Ook de stervende Don Juan droeg hem het gezag over. Voor zijn moeder, zie blz. 17.
† *Maestricht* viel, na een beleg van vier maanden, 29 Juni 1579; de stad werd gruwelijk geplunderd.
† *'sHertogen-Bosch* ging 20 Dec. 1579 tot Parma over.
† *Egmont:* Filips, zoon van Lamoraal, graaf van Egmont, verliet in dezen tijd de zijde der Staten; zijn pogingen in Brussel: 4-5 Juni 1579.
† *Brugge:* 2 Juli 1579.

Te pletter t'eenemael, met oock haer gantsche huys.

Satis diu verba dedisti: satis adhuc tua nos frustrata est fides. [+]

[+]Terentius.

De trouweloose menschen Nau niemant goet en wenschen.

Ne favorise aux grands, les petits ne desdaigne, [+]
Ne fai point de tes loix une toile d'araigne; [+]Du Bartas.
Toile ou le moucheron s'enrete, cependant
Que le bruyant felon va sa traime fendant.

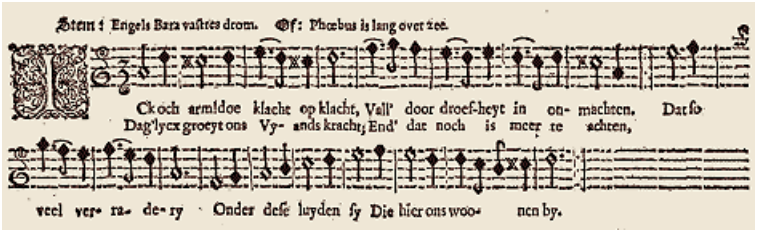

[§] Stem: Engels Baravastres drom. Of: Phoebus is lang over zee.

[§] Zie Inl. bl. LVI en v. D. II bl. 1295.

1.
ICk och arm! doe klacht op klacht,
Vall' door droefheyt in onmachten.
Dag'lycx groeyt ons Vyands kracht;
End' dat noch is meer te achten,
Dat so veel verradery
Onder dese luyden sy
Die hier ons woonen by.

2.
Maer haer schandelyck bestaen
Op haer eygen kop sal komen;
End' die dus verraen, end' slaen
'tArm onnosel volck, de vromen,
Sullen eer sy't meynen toch,
Voor haer boos en loos bedrog,
Haer loon wel krygen noch.

3.
Doch wat mach ick my so seer
Over dese saeck ontstellen?
Swacke mensch! siet op den Heer,
Wilt al u betrouwen stellen
Vast op God en op Nassouw',
En dat elck hem mann'lyck houw',
In rechte liefd' en trouw'.

+In dese tijt bestont de vergaderinge der Heeren Staten generael † in't Hertogdom van Gelder/ inde Graefschappen van Hollant/ Zeelant/ Vrieslant ende d'Ommelanden. Hier by voechden haer oock eenige besondere steden/ de regeerders der selver haer gedreygt siende van eenen machtigen vyand/ hebbende oock alreede gesmaeckt/ so het ontrou- afvallen der Walscher Provintien/ als oock de verradery veler ingeboorne die den vyand gonstig waren. Naer alle 'twelcke de selve Heeren eenen moet hebben genomen/ binnen de stad Uytrecht † vergaderende om met elck anderen een naerdere verbintenisse aen te gaen/ ende middelen te beramen waer door sy (met hulpe van God) souden mogen sekerlicxst Gods kercke/ met het lieve Vaderlant/ ende de wettige regeringe daer in beschermen/ tegens alle geweld ende listige pracktycken des vyants ende der trouwelooser menschen. Daer is een goede Unie ende verbont gemaeckt/ bestaende in vele artikelen/ die den leser vinden sal inde Historien † der Nederlantsche geschiedenissen uytgedruckt/ het welcke seer goede vrucht gedaen heeft/ ende groote vastigheyt gemaeckt inde regeringe/ oock seer versterckt de Pacificatie van Gend. De + Keyser Rudolphus heeft onderwijlen versocht dat tot Ceulen een dagvaert † soude gehouden werden/ om op de selve te vereenigen de Coning van Spanjen mette Nederlanden. De gesanten ten weder zijden verschenen zijnde/ hebben de Heeren Staten uyt het besluyt niet dan groote onheylen verno-

+Anno 1579. Unie tot Uytrecht aengegaen, om de Spaensche tiranny te stuyten.

+Bedrieglicken Vrede handel tot Ceulen.

† *Staten generael:* Deze, sinds Febr. 1578 te Antwerpen (zie blz. 112), verloren natuurlijk de vertegenwoordigers der gewesten, die zich bij de Unie van Atrecht (zie blz. 114) aansloten. Hun gebied werd bovendien door Parma's successen geleidelijk beperkt tot het Noorden.

† *Uytrecht:* De gedachte aan een ‘nadere Unie’ van het Protestantsche of Protestantsch wordende Noorden is in den grond der zaak ouder dan de Pacificatie van Gent zelve. Zij bestond al door de Unie van Holland en Zeeland (Apr. 1576) In 1576 schenen àl de Nederlanden aan een gemeenschappelijk programma te kunnen samenwerken. De Prins van Oranje verkoos dat groote programma verre boven het beperkte, Hollandsch-Zeeuwsche. Maar als het meer gewenschte, verdere doel niet bereikbaar bleek, dan moest wel op het eerst in het vuur gelegde ijzer weer gehamerd worden. Daarom dateeren de plannen tot een ‘nadere’ Unie van het Noorden, binnen de groote Unie der Pacificatie, al van Febr. 1577. Zij gaan uit van den Prins, en zij zoeken in de eerste plaats Gelderland; maar ook Utrecht, Friesland, Groningen. Een ontwerpunie kwam ter sprake op den landdag van Gelre, te Arnhem, Sept. 1578. Verdere vergaderingen en onderhandelingen in Oct. en Nov. te Utrecht leidden ten slotte tot de Unie van 23 Januari 1579, te Utrecht gesloten door Jan van Nassau (voor Gelre), Holland, Zeeland, Utrecht, de Groninger Ommelanden. In den loop van het jaar 1579, tot en met April 1580, kwamen nog nieuwe ‘bondgenooten’ teekenen. Van het Zuiden: Gent (4 Febr. '79), Yperen (10 Juli '79), Antwerpen (29 Juli '79), Brugge (1 Febr. '80), Lier (16 Febr. '80).

† *Historien:* De tekst der Unie is volledig gedrukt bij Bor, Boek XIII, niet bij Van Meteren, waar alleen een excerpt voorkomt (zie hiervoor Inl. II blz.) XXVIII en aant. 7).

† De *dagvaert tot Ceulen* vond plaats van Mei tot Nov. 1579. Het was wederom (zie blz. 86) een Duitsche bemiddelingspoging. Partijen waren: Spanje en de Staten-Generaal. Bemiddelaar was Keizer Rudolf II (door zijn gezanten). Ook Paus Gregorius XIII was hier vertegenwoordigd door een nuntius. De standpunten waren onverzoenlijk.

men/ ende bevonden datmen met alle loosheyt uyt was om haer te bedriegen ende te verstricken. Parma ondertusschen groot voordeel doende op de vereenigde Landen: De vergaderinge scheydende/ sonder yet wat uytgerecht te hebben. De Prins van Parma hebbende belooft/ in't handelen mette Walen/ dat hy't vreemde chrijgsvolck soude uyt de Nederlanden senden/ heeft 'tselve gedaen/ 'twelcke vele luyden oorsaeck gaf alles goets den selven te vertrouwen/ hopende dat hy de man soude wesen daer door de Landen in vrede souden werden gebracht. Waer door de Gouverneur van Mechlen † + d'Heere van Bours oock beweegt wiert de selve stad aen Parma te leveren. In het beleg van Maestricht is so veel vanden Walschen Adel aenden man gebrocht * / datter weynige overgeschoten waren/ die in dienste des Conings hen hielden/ 'twelcke veroorsaeckte datmen den Prins van Parma selfs versocht/ hy wilde het doorgesonden vreemd crijgsvolck weder t'zijnen dienste ontbieden.

+Mechlen aen Parma.

De sterckste muer of wal daer God door wil bewaren
Sijn kerck, syn volck, en 'tland, in stormen, ende baren,
Is eendracht, en te syn, in doen, en laet, en daet,
Een sin, een hert, een siel, een wil, een stem, een raet.

d'Eendrachtigheyt die is de moeder vande krachten,
End' 'tgrootst gewelt dat oyt wy by malkander brachten,
Geen wapen doet so veel, geen oorlogs tuyg so sterck,
S'is 'talder-swackste volck het sterckste Bollewerck.

Este pares, & ob hoc concordes vivite, nam vos & decor, & cantus, & amor sociavit & aetas.
Vis nescia Vinci. +

+Calpurnius.

Daer is geen stercker stand Als eendracht in het Land.

La grace du Seigneur est une grand marée +
De biens non perisans, une rente asseurée,
Un fonds inespuisable, ou jamais ne defaut,
Ni la graisse d'embas, ni la manne d'enhaut.

+Du Bartas.

† *Mechlen* ging tot Parma over 27 Juli 1579.
* *Aenden man gebrocht:* heengegaan, gesneuveld.

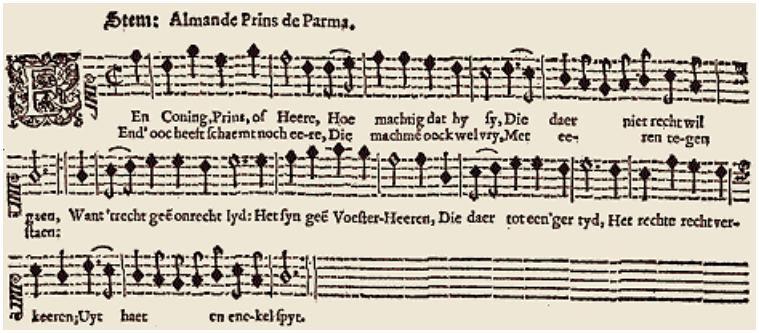

§§ Stem: Almande Prins de Parma.

§ Alexander Farnese, Prins van Parma, was sedert 1578 landvoogd der Nederlanden.

§ Verg. Luitb. v. Th. bl. 285.

1.

EEn Coning, Prins, of Heere,
Hoe machtig dat hy sy,
Die daer niet recht wil gaen,
End' ooc heeft schaemt noch eere,
Die machmen oock wel vry,
Met eeren tegen staen:
Want 'trecht geen onrecht lyd:
Het syn geen Voester-Heeren *,
Die daer tot een'ger tyd,
Het rechte recht verkeeren;
Uyt haet en enckel spyt.

2.

Des Conings hert gantsch rotsig,
End' hard als Marbel-steen *,
Bloet-dorstig, loos en vals,
Is seer verkeert en trotsig,
Hy trachtet maer elck een
Te brengen om den hals.
Maer ghy o Batavier!
En wilt hem niet verschoonen,
Al maeckt hy veel getier,
Laet eendracht by u woonen,
End' vreest hem niet een sier.

3.

Wilt vast u pylen binden,
Dat uwer * geen ontval,
End' die u vyand raep.
Malkander, als goe vrinden,
De hand bied over al:
Ay laet u niet in slaep
Toch wiegen; maer hout wacht
Met bidden, waken, sorgen,
Neemt op u doen wel acht,
U vyand loert verborgen
Op u met al syn macht.

* *Voester-Heeren*: vaders des volks.
* *Marbel-steen:* marmersteen.
* *Uwer:* u er.

De stad Groeningen † heeft sich (door 'tbeleyt des Graefs van Rennenberchs) onder de Unie van + Uytrecht begeven. Coevoorden † is tot een vesting gemaeckt. De Marschalck La Nove † verovert van wegen de Heeren Staten verscheyden steden in Vlaenderlant. De Graef van Hohenloo † slaet eenige oproerige boeren inde Twent/ in Zalant/ ende Mastenbroeck/ ende zijn de selve plaetsen onder der Heeren Staten gebiedt gebracht/ de regeringe aldus nu beter toegaende. Den voor-treffelicken en verresienden Prins van Oranjen heeft andermael voorgehouden in de vergaderinge der Heeren Staten + Generael/ hoe noodig het was/ soo tot behoudenisse des Vaderlants/ als tot krenckinge des vyants; datmen hem voorsage met bequame middelen om daer mede te konnen voeren so wel offensive als defensive oorloge/ hare E.M. in bedencken gevende/ om verscheydene gewichtige redenen of het den Landen niet raetsaem waer (de selve te doen hebbende met een onversoenlijcken vyand/ die alle de inwoonders hadde verklaerd de doot-weerdich te syn/ als begaen hebbende de hoogste sonde vande gequetste Majesteyt) te kiesen eenen anderen Lantsheer/ machtig van vrienden ende middelen/ om de gedreygde in haren grooten nood bystant te konnen doen/ in balance leggende de macht van Spanjen ende zijne alliantien/ tegen de macht vande vereenichde landen ende steden met haere bond genoten/ daer uyt te bevreesen stont de saecke aldus blijven staende den nootsaeckelijcken onderganck der selver landen. De Prins hier op versoeckende een spoedige resolutie genomen te mogen werden/ ende daer by voegende/ dat nae zijn oordeel hier toe geen bequamer Heere mochte werden versocht als den Hertog van Anjou, die alreede den lande had gedient †/ ende op zijn vertreck noch alle bystant belooft te doen; is inde vergaderinge der Heeren Staten Generael (binnen Antwerpen) naer lange beraetslaeginge +/ eyntlick goet gevonden/ aensienlicke gesanten nae Vranckrijck te schicken */ met volkomen last om metten Hertog van Anjou † te handelen. De gecommitteerde zijn vertrocken/ in

+Anno 1579. Groeningen onder de Unie van Uytrecht. Coevoorden gesterckt.

+Prins van Oranjen wysen raed.

+Ambassadeurs gesonden in Vranckryck om met den Hertog van Anjou te handelen, ende hem tot Lantsheer te kiesen.

† *De stad Groeningen*, in eeuwigen twist met de Ommelanden, was niet tot de Unie toegetreden. Zij werd na een beleg (22 Mei-10 Juni 1579)daartoe gedwongen.

† *Coevoorden*, tusschen moerassige venen gelegen, beheerschte, met Bourtange, de wegen van Duitschland naar ons Noorden, en, met Steenwijk, de wegen van Holland enz. naar dat Noorden.

† *La Nove:* François de la Noue is een Fransche Hugenoot met een Nederlandschen staat van dienst in 1572 (Bergen!), en na 1578(Anjou).

† *Hohenloo:* Filips, graaf van Hohenlo, was een zwager van den Prins van Oranje; na 1575 in Nederlandschen militairen dienst († 1606).

† *Had gedient:* Zie blz. 109.

* *Schicken:* zenden.

† *Anjou:* De Prins van Oranje onderhield sinds den zomer van 1579 weer nauwe relaties met Anjou, daar de vredesonderhandelingen te Keulen niets opleverden, en Anjou nu zich voor een serieus aanzoek van Elisabeth naar Engeland opmaakte (Aug. 1579). Oranje bracht 13 Jan. 1580 in de Staten-Generaal een omschreven plan ter sprake. Het werd 27 Juni, vóór men het daarover eens begon te worden. 12 Aug. werden Marnix en anderen als gezanten naar Anjou gezonden. De overeenkomst kwam tot stand 19 Sept. 1580 (verdrag van Plessis-les-Tours).

Vranckrijck wel aengekomen/ vriendlijck ontfangen/ minnelijck gehoort/ ende eyntlijck verrichter [+] saecken wel thuys gekeert. Den Eershertog Matthias [†] vond in dese tijt geraden zijn afscheyd te versoecken/ 'twelck hem is (met grooter vereeringen) gegeven/ vertreckende nae Duytschlant.

[+]Hertog Matthias afscheyt ende vertreck.

Ontwaeckt nu uyt den slaep, u lendens op wilt schorten.
Jerusalemsche schaer! God sal u smert verkorten,
Hy wil den tuymel-dranck, die bitter was als gal,
U eenmael nemen af, End' die eens geven al,

Den schenders, die door haet u poogden te verdelgen,
Sy synt die't grontsop selfs in sullen moeten swelgen,
Het groots hovaerdig volck sal haest vernedert staen,
En't ned'rich buygsaem hert verhoogt en vrolyck gaen.

Rebus angustis animosus atque fortis appare. [+]

[+]Horatius.

Hoe grooter noot Hoe beter wacht:
Hoe harder stoot Hoe meer geacht.

La voix de l'Eternel brise les cedres, voire l'Eternel desbrise les cedres de Liban: & les fait sauteler comme un Veau: le Liban & Scirion, comme un faon de Licorne. [+]

[+]Pseau. 29.

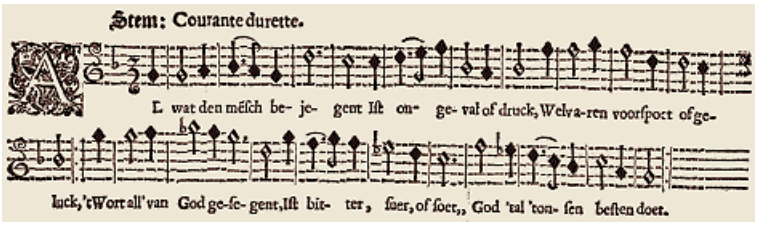

[§] Stem: Courante durette.

[§] Bij Starter: la Durette.

1.
AL wat den me*n*sch bejegent
Ist ongeval of druck,
Welvaren voorspoet of geluck,
't Wort all' van God gesegent,
Ist bitter, suer, of soet,,
God 'tal'tonsen besten doet.

† *Den Eershertog Matthias* ledge zijn taak neer Mei 1581; hij vertrok eerst 29 Oct.

2.
Hy neemt in zijn bewaring'
Die, die hy heeft besind *
Als een vader liefd' syn kind,
Haer lasten en beswaering'
Benoutheyt, en noch meer,
Doet hy weg tot synder eer.

3.
De boos' hoe dat sy schuymen
Van quaetheyt over al,
Sullen komen toch ten val,
De bane moeten ruymen;
En die nu word gequelt
Sal behouden noch het velt.

4.
Dat maer geloof en hope
Gegront sy op den Heer,
Dat in noot oock even seer
Een yder tot hem lope;
So sal al uwen druck
Haest verkeeren tot geluck.

Op dese tijt hebben de Walsche Provintien den vereenichden landen groote schade toegebracht: + Eerst door haeren afval vande generaliteyt/ daer nae door de groote hulpe die sy den Spanjaerden deden. De Graef van Rennenberg †, Gouverneur van Vrieslant, Groeningen ende Ommelanden, die + te voren de Heeren Staten so goeden dienst gedaen hadde ende daer voren met groote weldaden was begifticht/ is heymelick metten Prins van Parma verdragen/ alle de steden ende forten staende onder zijn gebied/ den selven over te leveren. De Prins van Oranjen 'tselve komende te mercken/ doet versekeren voor de Heeren Staten/ Leeuwaerden/ Harlingen ende Staveren; Maer Groeningen (daer Rennenberch persoonelick binnen was) is gevallen in Parmas gewelt/ met Oldenseel/ Steenwijck ende Hasselt. Dit verraders stuck heeft de Heeren Staten groote verslagentheyd gemaeckt; stercken ende blockeren derhalven Doccum/ Oostmarhoorn ende andere plaetsen meer. Ondertusschen word Coevoorden voor de Staten gewonnen/ alwaer den jongen held Graef Willem van Nassou † geschoten werd met een kogel van ses pont gewichte/ doch weder genesen. La Nove wint Ninove. Mechelen ende Diest zijn mede voor de Heeren Staten verovert. Parma

+Anno 1580. De Walen doen den Lande groote afbreuck.

+Des Graefs van Rennenbergs trou-loose daet.

* *Besind:* bemind.

† *Rennenberg* (zie blz. 121), door zijn Henegouwsche familie (Lalaing) bewerkt, werd tegen het einde van Jan. 1580 politiek onbetrouwbaar; de tegenactie in Friesland vond plaats in Februari; 3 Maart wierp Rennenberg het masker in Groningen af, maar den strijd om de rest van zijn macht overleefde hij niet († 23 Juli 1581). Eerst zijn opvolger, Verdugo, slaagde er in, Steenwijk meester te worden (16-17 Nov. 1582).

† *Graef Willem van Nassou* is Willem Lodewijk (geb. 1560), zoom van Jan van Nassau. Als zeventienjarige jongen is hij met zijn vader mee naar de Nederlanden gekomen. Van 1579 af is hij in Staatschen dienst. Na den dood van den Prins wordt Willem Lodewijk stadhouder van Friesland (1584-1620). Groningen en Drente kwamen daar in 1594 bij.

werd meester van Cortryck. De Burch-graef van Gend † (die mede de Heeren Staten afgevallen was) overvalt La Nove, die hy gevangen krijgt.

† *Burch-graef van Gend* is Robert de Melun, die maar kort de Staten, en wel na de Pacificatie van Gent, heeft gediend. Als zoovelen ging hij onder de Malcontenten. In dezen tijd was hij generaal van de cavallerie onder Parma; een nieuwe titel - markies van Roubaix - viel hem ten deel.

De verrader Rennenberch beleyt * Steenwijck hard ende sterck/ maer is kloeckelijck ontset in Februario 81. Daer heeft de Coning van Spanjen geen scherper doorn inde voet gesteken (een hinderpael dat hy niet konde komen tot overwinninge der vereenichde landen/ nochte tot zijne Spaensche Monarchie) dan de stantvasticheyd ende getrouwicheyd des vroomen Princes van Oranjen, gelijck zijne E. den Heeren Staten generael in veele nooden nu lange jaren hadde bewesen. Daerom de gemelde Koning wanneer hy met omkoopinge ofte schoone beloften den selven Prince aen zijn syde niet + konde krijgen/ voor neemt een wreed ende onbermhertig middel/ om hem om den hals te brengen/ doende by openbare afcondinge tegen hem uytroepen een ongehoorde sententie ende ban †; verklaerende den selven Prince niet langer waerdig d'aerde te dragen/ de Sonne te beschijnen/ of de locht hem adem te verleenen/ maer de doot verdient te hebben/ als een afvalligen Ketter/ ende ongehoorsaem ondanckbaer mensch/ met zijnen Coning seer ontrouwelijck hebbende gehandelt. Gevende oversulcx eenen ygelick last/ macht ende bevel/ den selven te vangen ende te dooden. Den yutvoerder deser sententie belovende 25000 kroonen/ ende daer en boven/ indien hy van geringen afkomste waer/ + hem edel te maken/ ende wat groote sonde hy hier door begaen mochte/ de selve hem al vergeven te sullen worden. Men verklaerde oock alle des Princen goederen verbeurt te zijn/ ende den moorder uyt de selve zijn verdiende 25000 kroonen te betalen. Tegen dese barbare ende wreede daet/ doet de + Prince in druck uytgaen zijn verantwoordinge †/ inhoudende kortelijck zijn ontschuld/ ende d'onrechtvaerdige beschuldingen/ daer mede hy valschlijck werd beklad; Beneffens zijne groote ende getrouwe diensten den Keyser/ ende daer nae zijnen Soon/ desen Coning van Spanjen/ bewesen; voor alle welcke weldaden hy nu moste lijden soo veel schaden/ gewelt/ ende onrecht aen goet ende bloet. De Spaensche Raed hadd' inde verbanninge des Princes mede ingebracht/ dat/ naedien alle de Nederlanders waren afgevallen van de gehoorsaemheyt die sy den Koning (als haren natuerlicken Heere) schuldich waren/ sy niet meer werden erkent voor ondersaten van zijne Majesteyt: maer/ volgens de Goddelijcke ende wereltlijcke wetten/ als rebellen † ende wederspannige aen goet ende bloet behoorden ge-

+Spaenschen tyrannigen ban tegens den Prins van Oranjen.

+De moorder wort belooft een Spaenschen edelman gemaeckt te worden.

+Apologie ofte verantwoordinge des Princen op den ban.

* *Beleyt:* belegert.

† *Sententie ende ban:* Op raad van kardinaal Granvelle besloot Filips II den Prins vogelvrij te verklaren. Het officieele document werd door Parma van uit Maastricht gedagteekend 15 Maart 1580, publiek gemaakt in Juni; het stuk is één lang requisitoir tegen den Prins; in den druk bij Bor beslaat het bijna 10 kolommen.

† *Verantwoordinge:* De Apologie is een zéér uitvoerig, heftig en agressief betoog, dat opgesteld werd door's Prinsen hofprediker, l'Oiseleur de Villiers, en dat in 1581 verscheen. Gedrukt bij Bor beslaat het 67 kolommen!

† *Rebellen:* Deze uitbreiding van den ban over alle opstandige Nederlanders komt niet in het stuk zelf voor. Zij is dan ook niet het motief, of een der motieven, dat tot de Afzwering leidde.

straft te werden/ belastende een yegelijck dese sententie uyt te voeren. De Heeren Staten Generael dit siende/ syn genootsaeckt geweest hier tegens mede eene resolutie te nemen/ in Julio 1581 † in 'sGravenhage vergadert zijnde/ alwaer naer langhe handelinge/ hoemen alder best/ soo tot behoudenisse des waeren Gods diensts/ 'sLants wetten ende vryheden/ als mede haer ende haerder onderdanen leven ende goet/ mochte werden behoorlick beschermt/ bewaerd ende verdedicht tegens alle tyrannen die haer poochden van alle 'tselve te berooven ende t'ontvreemden/ voornemelijck overwegende de groote tyrannyen door den Coning van Spanjen ende zijne Gouverneurs gepleegt (als meer andere redenen in't lange inde selve resolutie vervaet) de selve Heeren Staten eendrachtelijck + hebben verklaerd haer ontslegen te vinden vanden eed der getrouwicheyd aen zijne Majesteyt gedaen: zijnde van een Prins een tyran geworden: daer over hy Ipso Iure vervallen was van 'trecht dat hy eenichsins aende Nederlanden hebben mochte. Ontslaende dien volgens alle officieren (den eed der getrouwigheyd den Coning gedaen hebbende) van haere beloften/ ende haer doende sweeren (soosy in haere offitien wilden blyven) den Staten Generael gehouw ende getrouw te moeten wesen. 'tZedert welcke tijdt men den Koning van Spanjen gehouden heeft met den zijnen voor vyanden des lants/ wettige oorloge tegens hem voerende/ ende dat alles met vaste hope ende vertrouwen dat God eene goede uytkomste soude verleenen/ als hy tot noch toe/ tot zijns naems eere/ opbouwinge ende vastigheyt zijnder kercke/ ende hanthoudinge der vrye Nederlantsche Wetten/ als tot straffe der tyrannen gedaen heeft/ andere Princen tot een exempel/ die haere ondersaten met tyrannye soecken te verdrucken. +

+De Staten Generae verklaren den Koning vervallen te syn (Ipso Iure) vander Nederlanden gerechtigheden.

+Nota.

Den Speck die denckt altijts om die te nemen 'tleven;
Die onder syn streng jock sich niet en willen geven;
Maer hy en let niet eens op't recht van onsen staet,
En dat hy tegen een vry Land hem kanten gaet.

Want g'lyck de paerden syn geschapen om te ryden,
De Vogels om de locht met vleugels te doorsnyden,
De Visch tot swemmen, End' tot jock en ploeg den Os;
Soo mede wy oock om te wesen vry en los.

† De *resolutie in Julio 1581* is het Plakkaat van ‘Verlatinge’, of de ‘Afzwering’. Deze ‘verlatinge’ is al aan de orde in 1575; na 1579 beheerscht zij aller gedachten. Reeds in Jan. 1580, dus nog voor den ban, besloot Holland den naam van den Koning uit alle staatsstukken weg te laten. Het wachten was alleen nog op een overeenkomst met een nieuwen souverein. Anjou nu aanvaardde openlijk de souvereiniteit 23 Jan. 1581. Een half jaar later, 22 Juli, viel het definitieve besluit van de Staten-Generaal, om Filips de gehoorzaamheid op te zeggen. 26 Juli keurden de Staten-Generaal de klassiek geworden bewoordingen van het Plakkaat goed.

Imo Princeps rei publice gratia constituitur, & non res Principis causa.
Ubi Rex in populum Tyrannus, populo iure divortium.

Met u tyrannen spreeck ick/ op dat ghy lieden wijsheyt leeret/ ende dattet u niet en feyle. [+]

[+]Sapientia 6.

Wanneer een Prins tyrannich leeft, met recht men hem zyn paspoort geeft.

Dieu n'a fait (disent ils) d'une commune Voix, [+]
Pour les Roys les Vasseaux, ainçois pour eux les Rois.

[+]Du Bartas.

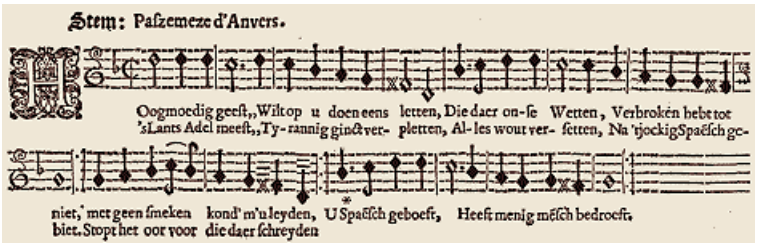

[§] Stem: Paszemeze d'Anvers.

[§] Zie Inl. bl. L.

1.
HOogmoedig geest,, Wilt op u doens eens letten,
Die daer onse Wetten, Verbroken hebt tot niet,
's Lants Adel meest,, Tyrannig ginct verpletten,
Alles wout versetten, Na'tjockig [*] Spae*n*sch gebiet.
met geen smeken kond'm'u leyden,
Stopt het oor voor die daer schreyden
U [*] Spae*n*sch geboeft,
Heeft menig me*n*sch bedroeft.

[*]Hier kan men beter bes, c samen op 'U' zingen,

2.
Als alles werd Geproeft om u te stillen,
Hebt ghy geensins willen U wreetheyt laten staen:
Maer even hard Doen dooden, braen en villen,
End' ons door geschillen Gesocht oock te verraen.
Daerom kond' men u niet dulden,
Maer 'twas tydt om u t'onthulden [*]
Op dat m'eens vry
Waer van u tiranny.

3.
U ydel eer Tot d'Hemel hoog verheven,
Heeft u soo gedreven Tot desen bosen haet,
Dat g' oock niet seer Past op der luyden leven,
End' het al doet beven Door uwe wreede daet.
'tVolck heeft deurgaens t'allen tyden
'sPrincen dolheyt moeten lyden,
Wanneermen't quaet
In tyts niet tegenstaet.

* *Jockig*: slaafsch.
* *Onthulden:* van de waardigheid ontzetten.

De religions vrede † die toegelaten was binnen Vlaenderen ende Brabant hebben sommige oproerige + + Papistige Borgers niet konnen dulden/ aenstellende groote rumoeren soo binnen Antwerpen als binnen Brussel/ daer over de Magistraten voor goet ende best vinden de Gereformeerde religie opentlick alleen toe te laten/ ende d'oproerige persoonen uyt haere steden te doen vertrecken. De Prins van Oranjen heeft desen Jare 1581 gekocht de Marquisaten van der Vere ende Vlissingen ende is inde selve gehuld geworden. De Ridder Noorits † slaet Rennenberg uyt't veld/ die daer over in sieckte vervallende groote ongenuchte maeckende/ ende seer beklagende zijn verraed/ gepleegt aende Heeren Staten/ gestorven is. Parma heeft in zijne plaetse gestelt eenen Spanjaert/ genaemt Verdugo. Den + 27. Junij 1581/ verovert Haultepen ende Schenck de stad Breda met verrassinge. Doornick ende + Oudenaerde heeft Parma mede bekomen/ ende belegert hebbende Cameryck, heeft den Hertog van Anjou dat ontset/ daer beneffens vermeesterende 'tCasteel van Cambresis ende Sinte Gelein †. Desen + Hertog † in't land gekomen zijnde/ vertreckt na Engelant/ versocht hare Majesteyt ten huwelijck: maer daer toe niet kennende komen/ is hy weder in de Nederlanden gekeert/ ende voor Hertog van Brabant ende Marck-Graef † des Heylig Rycx gehuld. Daer nae/ tot Gend/ mede voor Grave van Vlaenderen gekoren zijnde/ den eed eerst by zijne hoogheyt gedaen wesende na behooren/ hebben hem de gemeenten mede alle trouwe belooft/ ende den Spanjaerden voor vyanden gehouden. Hier en tusschen

+Anno 1581. De oproerige Papisten veroorsaken datmen haer tot Antwerpen ende Brussel uytset.

+Rennenbergs doot.

+Breda, Doornic met Oudenaerde komen aen Parma.

+Hertog van Anjou ontset Cameryck. Anno 1582.

† *De religions vrede* is 10 Juli 1578 door den Prins aan de Staten-Generaal voorgesteld, en, in iets gewijzigden vorm, door dit lichaam den 12en Juli aan de gewesten doorgegeven. De vrede stond 'voorloopig' vrijheid van godsdienstoefening toe aan minderheden van honderd gezinnen ten minste. Aanvaard werd de religievrede alleen in Antwerpen (15 Oct. 1578), werkelijk uitgevoerd echter niet. De practijk van Gent en Antwerpen leert veeleer, hoe een kleine Protestantsche minderheid een Katholieke meerderheid, zeer tot schade van de samenwerking van Noord en Zuid, onderdrukte. De gebeurtenissen in Brussel en Antwerpen, waarover Valerius spreekt, zijn van Mei, Juni 1581. Naief genoeg betoogt Valerius hier precies het omgekeerde van een religievrede.

\+ Prins van Oranjen koopt de Marquisaten vander Vere ende Vlissingen.

† *Ridder Noorits:* Sir John Norris commandeerde een Engelsch regiment; het treffen vond plaats bij Groningen, 9 Juli 1581.

† *Sinte Gelein:* St-Ghislain, ten Z.W. van Bergen (Henegouwen).

† *Desen Hertog:* Anjou, Défenseur des libertés des Pays-Bas in 1578 (zie blz. 109), kwam opnieuw op den voorgrond van begin 1580 af. Hij zelf begeerde de souvereiniteit over de Nederlanden. De Prins achtte dezen band met Frankrijk noodzakelijk. Tot Aug. 1580 duurden de onderhandelingen met de gewesten, die ten deele toestemden. 19 Sept. teekende Anjou het verdrag van Plessis-les-Tours; 23 Jan. 1581 proclameerde hij te Bordeaux de souvereiniteitsaanvaarding. Het werd midden Augustus, voor Anjou te velde verscheen (Kamerijk!). De besprekingen over een huwelijk met Elisabeth waren toen in vollen gang. Serieus bedoelde de Koningin dit huwelijk niet, maar het was haar methode, zoo eenige zeggenschap te krijgen over het Fransche optreden in de Zuidelijke Nederlanden. Anjou ging eind Oct. naar Engeland met het programma: huwelijk of geld. Hij keerde terug (10 Febr. 1582) met de toezegging van 60000 pond.

† *Marck-Graef:* Antwerpen was een markgraafschap, staatsrechtelijk behoorende tot het Heilige Roomsche Rijk.

heeftmen de Papistige religie weder openbaerlijck toegelaeten binnen Antwerpen/ Gend ende andere steden. De Hertog van Anjou brengt uyt Vranckrijck een sterck leger/ daer mede eenige plaetsen vermeesterende. Marthen Schenck zijnde in dienst van Parma, ende nu vande Heeren Staten volck gevangen zijnde/ heeft den Spanjaert weynig nae hem getaeld/ alsoo hy niemant min en achte dan de Nederlanders. Hy daer over t'onvreden zijnde/ begeeft hem in dienst der Heeren Staten/ de welcke hy seer goede diensten gedaen heeft/ tot zijn doot toe. Uyt krachte des Spaenschen bans so heeft eenen [+] Joen Jabregny [†] Biscayn den Prince geschoten den 18. Meerte 1582/ binnen Antwerpen door zijn hooft/ daer van hy wonderbaerlijck is genesen: doch zijn weerde gemael Charlotte van Bourbon [†], door dit ongeluck haren man overkomen/ is daer van soo verschrickt/ dat sy een dootlicke sieckte heeft gekregen/ [+] ende korts daer nae starf/ wanneer sy den Prins 6 dochters gebaert hadde. De Moorder werd dadelick doorsteken/ ende is zijn doot lichaem (met eenige zijner mede plichters) gejustitieert.

[+]Prins van Oranjen door't hooft geschoten.

[+]Syns huysvrouwen doot.

Verstoorder, ghy die daer des Heeren volck soo plaget,
En meynt ghy niet dat sulcks ten hoogsten God mishaget!
Haer bloet roept wraeck op wraeck: 'tsal niet vergaen alsoo,
Ghy baert maer stoppels toch, end' gaet bevrucht met stroo;

Den heeten tooren Gods sal u wel haest ombranden,
Ghy sult vergaen als roock, om-vallen als de wanden,
Die out syn en verrot. End' ghy, o vrome! sult
Haest vrolyck gaen, verlost, hebt toch maer wat gedult.

Deus tibi dignum factis exitium dabit. - Nemo malus felix. [+]

[+]Terentius.

De rijcke doet onrecht ende pocht daer toe noch; maer de arme moet lijden en daer toe dancken. [+]

[+]Sirach.

O Dieu misericorde! [+]
O pere de douceur! a ton cher filz accorde
Encore un peu de temps, Seigneur ne permets pas
Que tes plus grands haineux rient de son trespas.

[+]Du Bartas.

† *Joen Jabregny*, blijkbaar een drukfout voor Jean Jauregui. Deze was een van de 'contoor-jonghers' van Jasper de Anastro, een te Antwerpen gevestigd Biscaaisch koopman. Zijn patroon hoopte door den aanslag uit den geldnood te komen.

† *Charlotte van Bourbon* is de derde gemalin van den Prins. Zij was een Bourbon-Montpensier, in de verte verwant met het Koninklijk Huis, maar daar weinig gezien, omdat zij als Calviniste haar abdij had opgegeven. Van den lateren koning Hendrik IV (Bourbon-Vendôme) is zij een achternicht (7e graad). Juni 1575 is dit zeer gelukkige huwelijk begonnen. De namen der dochters Flandrine, Charlotte Brabantine, Emilie Antverpienne, getuigen van 's Prinsen hoop op het Zuiden.

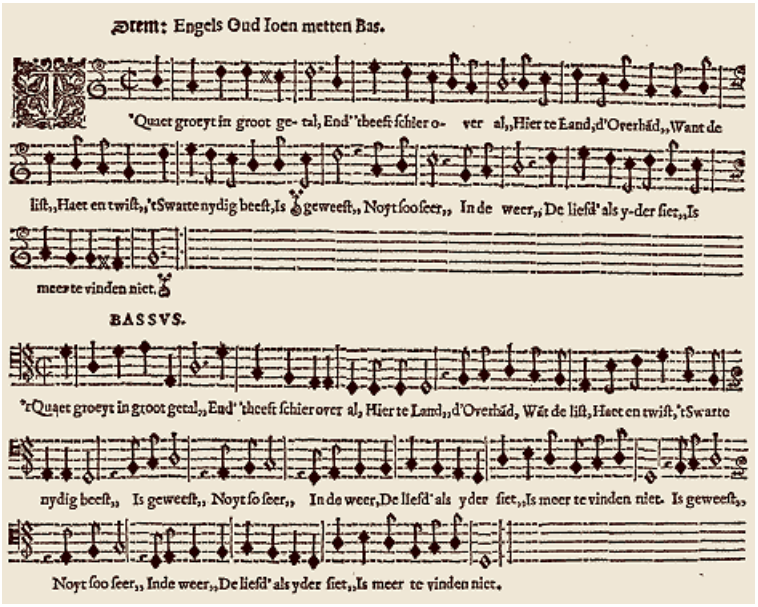

[§] Stem: Engels Oud Ioen metten Bas.

[§] Zie B.K. bl. 72.

1.

T Quaet groeyt in groot getal, End''theeft schier overal,,
Hier te Land,, d'Overhand,,
Want de list,, Haet en twist,,
'tSwarte nydig beeft, Is geweest,,
Noyt soo seer,, In de weer,,
De liefd'als yder siet,, Is meer te vinden niet.

BASSVS.

't Quaet groeyt in groot getal,, End''theeft schier over al,
Hier te Land,, d'Overhand,
Want de list,, Haet en twist,,
'tSwarte nydig beeft,, Is geweest,,
Noyt soo seer,, In de weer,
De liefd'als yder siet,, Is meer te vinden niet.
Is geweest,, Noyt soo seer,, Inde weer,,
De liefd'als yder siet,, Is meer te vinden niet.

2.
D'onnoselste meest lyd. D'Aerd is het recht schier quyt;
Tiranny, Moordery,
Overdrang * Heeft soo lang
'tArme volck benouwt End' dit brouwt
Al de nyt, Die schier splyt
Van bitterheyt en haet, End' noch van meerder quaet.

3.
O Heer! der vromen borg, Draegt voor u kind'ren sorg,
Dat de boos' Arg en loos
Onse siel Niet verniel,
Legt hem inden mont Toch terstont
Een gebit Dat geen pit
Of kracht hy kryge weer Om ons te plagen meer.

+De Prins van Parma, zijn vreemde benden weder hebbende gekregen/ heeft zijn leger gemonstert/ 'twelck sterck bevonden werd 56000 mannen te voet/ met 3600 ruyters/ hy verovert eenige steden in Walsch-land/ die noch de zijde der Heeren Staten hadden gehouden. Verdugo bekomt Steenwijck. Der Heeren Staten volck winnen Megen/ Keppel/ Bronchorst/ Enthoven/ Helmont ende Horst. De Hertog van Alencon ende van Brabant, Graef van Vlaenderen, &c. verwachtede uyt Vranckrijck meer hulpe van volck ende geld/ volgens de belofte des Konings † zijn Heer broeder/ voor zijn vertreck aen hem gedaen: maer eenige Spaenschgesinde/ eer-nydige persoonen/ die te hove in grooten aensien waren/ hebben 'tselve wel weten te verhinderen/ den Koning sulcke wonderlicke dingen wijs makende/ hoe hy volkomen meester der Nederlanden konde werden/ dat syne Majesteyt de saecke al in groote bedenckinge heeft genomen. De Hertog hier van kennisse krijgende heeft hem gevonden in verslagentheyt/ te meer also hy in zijne regeringe niet alles kond' oft mocht na zijnen sin doen; maer daer inne gebruycken most/ soo den raed ende 't advijs der Heeren Staten Generael/ als des Princen van Oranjen. Het stack hem oock tegens de borst dat de Heeren Staten van Holland ende Zeeland hadden met zijne hoogheyt † gecontracteert/ dat sy souden blyven onder de regieringe des + voornoemden Heeren Princes van Oranjen, soeckende 'tcontract/ by syn hand getekent te vernietigen: Welcke ende meer andere saken hy in bedenckinge legt/ met zijnen raed/ bestaende in 17

+Anno 1582. Parmas macht.

+Onbedachte daet des Hertogs van Anjou, &c.

* *Overdrang:* verdrukking.

† *De belofte des Konings* (Hendrik III, 1574-'89) dateerde van 26 Nov. 1580. Maar Hendrik III stond altijd aarzelend tegenover de onderneming, omdat hij terecht vreesde, door Elisabeth in een anti-Spaansch avontuur gestort te worden. Er was sindsdien alweer heel wat gebeurd, bijv. het afgesprongen huwelijk! Elisabeth verlangde een offensief verbond met Frankrijk als prijs voor haar hand. In dit ingewikkelde diplomatieke spel heeft de Koningin-moeder, Catharina de' Medici een eigen rol. Zij hielp Anjou aan geld en troepen voor de 'Fransche furie'.

† *Zijne hoogheyt:* Bedoeld is Anjou. Reeds in het verdrag van Plessis-les-Tours (Sept. 1580) hadden Holland en Zeeland zich voorbehouden, dat hun afzonderlijke positie zou blijven bestaan. Van 1572 af behooren deze gewesten en Oranje bij elkaar; zóó traden zij onder de oppersouvereiniteit van Anjou. Nadere afspraken hierover te Coutras 29 Dec. 1580, en in de proclamatie van Bordeaux, 23 Jan. 1581.

jonge Fransche Edelen; die/ naer rijpe overlegginge/ zijne hoogheyt rieden hem te poogen absoluyt meester te maken vande steden daer hy zijne Fransche ende Switsersche soldaten in hadde/ op dat hy also quame tot de volkomene regeringe des lants/ ende aen soo nouwe wetten niet verbonden en waer. Werd derhalven by hen goet gevonden al omme sekeren aenslag aen te stellen op eenen sekeren bestemden dag/ naemelick den 16. Jannuarij 1583 †. Dixmuyde/ Duynkercke/ Dermonde/ Vilvoorde/ Aelst ende Meenen zijn door de Franchoisen vermeestert; maer te Brugge ende Oostende zijnse uytgeleyt tegens haeren danck. Binnen de stad Antwerpen is zijn hoogheyd selfs in 'twerck getreden: maer de manhaftigheyd der borgeren heeft sulcx verhindert/ door dien de selve 1500 Franchoisen sloegen/ ende vele vande hare gevangen namen. Vander borgeren zijde heeftmender 83 getelt/ uytbrengende alsdoe het jaer getal. Naer de uytkomste deser sake/ is den Hertog vertrocken/ de welcke (niet tegenstaende alle dit voorgevallene) men met alle beleeftheyd bejegent heeft/ zijn pampieren ende Antwerpsche gevangene Franchoisen/ hem toesendende/ met oock victuaille voor zijn volck. De Prins van Parma nam dese gelegentheyd waer; hy schrijft aen de Staten vanden Lande haer te willen begeven (onder vorderlicke * conditien) in de gehoorsaemheyt vanden Koning van Spanjen/ haren Heer. Hy kocht oock om/ eenige ontrouwe Nederlanders; als daer was den Bailliu Steelant/ die hem levert Rupelmonde mettet land van Waes. Hy sent moorders uyt/ den Prins van Oranjen om te brengen/ ende gebruyckt alle middelen/ op dat hy mocht meester van 'tspel worden/ te meer also de vereenichde Staten in groote verslagentheyd stonden. De Majesteyten van Vranckrijck ende Engelant hebben + ondertusschen/ door hare expresse afgesondene Ambassadeurs/ den Heeren Staten moet ende courage gegeven/ met belofte van groote hulpe/ ende aenradinge (niet tegenstaende 'tgene gebeurd was van zijne Hoogheyd) van mette selve in naerder verdrach te treden/ ende in eenigheyd met hare Majesteyten te blijven. Daer op dan gevolgt is datmen met de voorsz. gesanten/ uytten name van hare Meesters/ den 18. Meerte 1583 in vaster accoord † is getreden. In Julio 1584/ heeft sich binnen Delft onthouden/ + onder een heyligen schijn/ in het hof des Princen van Oranjen, een Bourgoignon genoemt + Balthasar Geerarts/ de welcke de Prins in zijn Camer heeft doorschoten †/ die terstont/ naer eenige

+De Majesteyten van Vranckrijck ende Engelant vertroosten de Staten.

+Anno 1584.

+Des Princen van Oranjen doot.

† *Den 16. Jannuarij 1583:* Deze gebeurtenissen noemen wij: de Fransche furie. Lees overigens: 17 Jan.

* *Vorderlicke:* voordeelige.

† Het *vaster accoord* van 18 Maart 1583 is te Dendermonde gesloten. Men bood Anjou een schadeloosstelling en een opnieuw beginnen aan, met nieuwe troepen. Voorloopig begaf hij zich naar Duinkerken. Eind Juni vertrok hij echter naar Frankrijk.

† *Doorschoten:* 10 Juli 1584; niet 'in zijn Camer', maar in de vestibule van het Prinsenhof. De 'weynige woorden' zijn het overbekende: Mon Dieu, ayez pitié de mon âme. Mon Dieu, ayez pitié de ce pauvre peuple.

weynige woorden gesproken hebbende/ sterfft: Ende is alsoo desen vroomen/ getrouwen ende Godvreesenden vader des Vaderlants/ die zijn vyand in 't veld noyt en ontsag/ nochte door groote giften/ of dreygementen niet konde vermeestert worden/ van een verrader by den Koning van Spanjen daer toe gehuyrt/ moortdadig om't leven gebracht. Alle vroome Princen hebben dese leelicke daet mispresen/ als strijdig tegens Goddelicke ende Wereltlicke Wetten. De boosdader heeft alle de tourmenten/ diemen hem aen dede/ hartneckelick verdragen/ ende geen leetwesen over zijn schelm-stuck bethoont. D'overleden Prins is binnen de stad Delft/ met groote droefheyd der vroomer liefhebberen des Vaderlants/ seer heerlijcken begraven/ zijn graf seer cierlijck tot kosten vanden Lande verciert zijnde/ tot zijnder eeuwiger gedachtenisse. Ende heeft dit beklaeglijck treur-spel de vereenichde landen in groote verslagentheyd gebracht. Alle 'twelcke Parma niet versuymt waer te nemen/ gebruyckende aen d'een zijde geweld/ aen de andere zijde practijcken/ bedroch ende verraed/ waer door hy bekomt Enthoven/ [+] Diest/ Westerloo/ Duynkercke/ Nieupoort/ Veurne/ Wijnocxbergen/ Ipren/ het Sas van Gend/ Hulst/ Axel/ Sutphen [†] ende andere plaetsen meer. De Heeren Staten hebben hier in/ naer vermogen willen versien/ op dat den brand niet verder in en braecke/ steecken derhalven verscheyden dijcken [† +] door/ op dat het zee-water scheydinge soude maecken/ ende nacht ende dach voor hen de wacht helpen houden.

[+]Parma verovert vele steden.

[+]Veel dycken worden doorgesteken.

Och! waer van wert dit volck so ancxstig toch gedreven?
Ick kryg een schrick op't lijf! myn beenen my begeven!
Ick val in onmacht weg! Ick kan niet langer voort!
Och! Och! daer leyt ons Prins gantsch jammerlyck vermoort!
Och! hadd' ick waters nu genoeg in mynen hoofde!
End' dat myn treurig hert van't smertig treuren kloofde!
Ick schreyde nacht en dag, Ick treurde soo daer af
Tot dat ick treurend ging in't swarte treurig graf.
O snoode boose fielt! o Goddeloos verrader!
Voor dat ghy hebt vermoort der Landen lieve vader
Sult ghy niet slecht'lyck hier haest vliegen in de kaers?
Maer eeuwig syn vervloeckt met sulcke moordenaers.

† *Enthoven…. Sutphen:* Dit begin van Parma's grooten oogst was het resultaat van de militaire gebeurtenissen tusschen eind April en eind Sept. 1583.

† De *dijcken* worden doorgestoken bij Borcht en Calloo, ter beveiliging van Antwerpen.

1 Den Nederlantsche*n* Leen met 's Lants wetten.
2 De*n* Vorst Mauritius.
3 'Tswaert van Iustitie om 'tLant te beschermen.
4 Den overlede*n* Prins va*n* Oranjen.
5 De Heere*n* Staten en*de* d'Inwoondere*n* des Lants vierig gebet tot God
6 Der Staten volck daer over den Vorst het gebied krijcht.

Tria vestimentorum genera sunt piis, aut in Veste nigra iis lugendum, aut in rubra persecutio toleranda, aut in nivea triumphus agendus. Nihil referre putemus, cuius colores sunt Vestes, quas hic gerimus, dum modo tandem nivea conspicui, in aeternum cum Christo gaudeamus. [+]

[+]J. Catzius.

'Tkleed in Christi bloet gewassen/ sal wel passen/
Al die lijden om zijn naem/
Dese blincken wit en schoone/ en haer woone
Is in Godes huys al t'saem.

Par une seule mort nous tuons mille morts, [+]
Par elle nous sortons du tombeau de ce corps,
Nous sommes transformez en anges de clarté,
Et de Dieu front a front contemplons la beauté.

[+]Du Bartas.

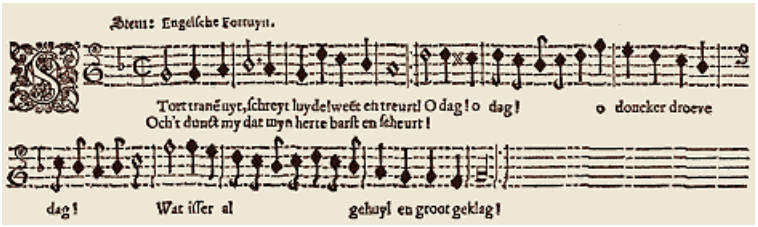

[§ §] Stem: Engelsche Fortuyn.

[§] 'Fortune my foe'. Zie Inl. bl. LV en Luitb. v. Th. nr 68.

[§] Klaaglied op den dood van Willem den Zwijger.

1.
STort tran*en* uyt, schreyt luyde! wee*n*t en treurt!
Och't dunct my dat myn herte barst en scheurt!
O dag! o dag! o doncker droeve dag!
Wat isser al gehuyl en groot geklag!

2.
O *Nederlant!* u Vorst, u *Prins* soo vroom!
Die daer de blom was van *d'Oranjen-boom!*
Die door syn deucht, u van het Spaensch gesoord [*]
Soo heeft beschermt; leyt nu eylaes vermoord!

3.
Gelyck de Sonn' het licht is vanden dag,
Soo oock dees *Prins* ons licht te wesen plag.
Die raet en daed hier by ons is geweest
Is nu ontsielt, by Gode leeft zijn geest.

* *Gesoord:* gespuis(?).

4.
Als de *Maraen* 'sLants vryheyt druckte seer,
Met moord en brand dat noch vervulde meer,
Heeft dese *Prins* daer tegen hem gekant,
End' opgeset syn goet en bloet voor't Land.

5.
Ghy vrome d'wyl dat dit soo is geschiet,
End' dattet nu kan wesen anders niet:
Vertrout op God, door *'sPrincen* spruyten haest
Sal *Spanjen* noch verwert staen en verbaest.

Incarnatien * *op de doot des Princen van Oranjen.*

aVraICVs prInCeps hIspanI fraVde tyrannI
oCCVMbIt, VInCI non aLIter poterat.
oCh! den boVrgoensChen beVL Vanden tyran Van spanIen
Heeft eLLendICh VerMoort den prInCe Van OranIen.

De vryheyd dier gecocht (o grootste van Oranjen!) +
O deuchden/ lof/ en eer/ tot't trots van't moedich Spanjen
Verbreyd de gulde faem; de nijt gaf u de schoot *:
Maer die so sterft voor't Land, leeft eeuwig na syn doot.

+J. Starter.

De Prins van Chimaï † was Gouverneur van Vlaenderen/ yverig (soo het scheen) in de gereformeerde + religie/ maer oordeelende (na zijn menschelick verstant) dat zijn Gouvernement niet konde alsoo lange bestaen/ houd heymelicke kontschap met Parma, vald den Staten af ende levert de stad Brugge over/ doende ooc zijn devoir om Oostende ende Sluys te brengen aende Spaensche zijde: maer 'tselve is hem belet. Imbiese † binnen Gent in grootachtinge/ Burger-meester ende opper-Colonel +

+Anno 1584. Prince van Chimaï valt Parma toe, ende levert hem Brugge.

+Imbiese te Gent onthooft.

* *Incarnatien:* jaartalverzen, waarin de met Romeinsche hoofdletters geschreven letters een jaartal vormen. Men telle één keer M (= 1000), vijf keer C (= 100), één keer L (= 50), vijf keer V (= 5), 9 keer I (= 1) in het eerste vers.

* *Gaf u de schoot:* schoot u neer.

† *De Prins van Chimaï*, voluit: Charles de Croy, prince de Chimay, duc d'Aerschot, was gouverneur van Brugge. Jong en intrigant, liet hij zich door den aanhang van Hembyze in Gent uitroepen tot gouverneur van Vlaanderen (Sept. 1583). Brugge, door Parma ingesloten, leed vreeselijk van de pest. Men zegt, dat in 8 maanden tijds 40000 menschen stierven. De stad capituleerde 20 Mei 1584.

† *Imbiese:* Jan van Hembyze, een van de leiders van het Calvinistische Gent in 1577 (zie blz. 113), in 1578 weer schepen, was door den Prins, Aug. 1579, met zijn radicalen aanhang uit de regeering gezet. Hij had daarna de stad verlaten. De successen van Parma maakten Gent echter opnieuw geneigd tot extremisme; ook de Fransche furie zette daar veel kwaad bloed, want Rijhove had de Anjou-politiek van den Prins gesteund. Eind October '83 was de dictator in de stad teruggekeerd. Ditmaal echter, om zelf vrede met Parma te sluiten.

wesende/ heeft mede secrete kennisse gehouden met Parma; Alsoo hy door seeckere Ostagiers * tot zijnent logerende/ met hulpe van den Heere van Champigny † soo bepraet wort/ dat hy den Deken van de Schippers dorste belasten sommige Scheepkens ende Ponten te doen laden vol Ladders/ Sparren/ Deelen/ Berders * ende Horden */ ende alsoo de Schelde af te senden †: Maer door over quaet nae bedencken komende/ de Borgers in de Wapenen geraeckende/ is hem 'tselve belet: wort van zijn offitien gestelt ende gevangen; te meer door dien dat des selven daegs Brieven/ van hem gesonden aenden Heere van Montigny /wierden geintercipieert/ inhoudende hoe dat hy verwondert was/ dat de Pleyten * ende gereetschappen niet gesonden en waren/ alsoo hy de diepten der Vesten al hadde/ als oock de breede */ wesende 300 voeten; Dat den Capiteyn van Denremonde mede al was gewonnen/ voor-nemende dien nacht zijn exploit int werck te stellen: Dat den Coning hem 'tselve alles heerlijck soude vergelden/ ende wat des meer is. Sijn sententie gemaeckt ende hy overtuygt zijnde/ dat hy schuldig was/ aen moord/ roof/ gewelt ende verraet/ is op den vierden Augusti 1584 onthalst/ ende met berou stervende/ eerlijck begraven. Dit hebb' ick om redenen wat int lange willen verhalen. Den + thienden Aprilis 84 is Ypren (naer een streng beleg uytgestaen hebbende) mede onder't gebied van Parma geraeckt. Op dese tijdt is den Hertog van Anjou in Vranckrijck gestorven den thienden Junij 84 †. De Prins van Parma wetende alle dese gelegentheden waer te nemen/ dat hy andersins niet soude + hebben dorven bestaen/ belegt de stad Antwerpen/ een brugge over de Schelde brengende/ ende nae dat in de stad gebreck was van veelderhande voorraet/ is den selven daer van den seventhiensten Augusti † meester geworden/ de borgery haer buyten hoop van verlossinge siende/ alsoo sy op eenen dach verstonden de doot des Princen van Oranjen, ende 'tverlies van Liefkenshoeck †. Dermonde ende + Vilvoorde vervielen oock onder het Spaensche gewelt. De curieuse * Leser werd gewesen totte Historie der Nederlantsche geschiedenissen/ om te weten verscheydene voorgevallene kloecke daden/ geduerende 'tbeleg der stad Antwerpen. Die van Gend † zijn vol oneenicheyts geraeckt/ daer door sy mede

+Ipren aen Parma. Hertog van Anjou overleden.

+Antwerpen belegert ende gewonnen by Parma.

+Desgelyck Dermonde met Vilvoorde.

* *Ostagiers:* gijzelaars.
† *Champigny* (Frédéric Perrenot, sire de Champagney; zie ook blz. 79 noot) bevond zich te Gent in gevangenschap.
* *Berders:* planken.
* *Horden:* vlechtwerken (voor militaire versterkingen).
† *Af te senden*, om namelijk Dendermonde bij verrassing te bezetten, en die stad aan Rijhove te ontnemen.
* *Pleyten:* plat-boomde schuiten.
* *Breede:* breedte.
† *Den thienden Junij 84:* Balthasar Gerards, die bij een vorig bezoek aan Delft, zijn aanslag gemist had, ‘reysde met den Heer Caron nae Vranckrijck, van waer hij met brieven (inhoudende des Hertogh van Anjou's doodt) aen den Prins ende Staten ghesonden wert’ (Van Meteren).
† *Augusti:* Men kan het beleg van Antwerpen dateeren van Sept. 1584 tot 17 Aug. 1585.
† *Liefkenshoeck* viel 10 Juli 1584; *De*[nde]*rmonde:* 16 Aug.; *Vilvoorde:* 7 Sept.
* *Curieuse:* belangstellende, nieuwsgierige.
† *Gend* capituleerde op 17 Sept. 1584.

metten Prins van Parma zijn verdragen [*]/ de saken des Lants aldus staende in d'uyterste benoutheyt. [+]

[+]Gend aen Parmas syde.

Hoe gaet het in het Land? och! wat al ongelucken?
'tSchynt datmen 't vrome volck wil gantschlyck onderdrucken.
De boose makent so dat d'aerde daer van beeft,
End' yder schricken mach end' vreesen die daer leeft.

O God! in dit tempeest, behoed doch voor den quaden
U lief vertroude bruyt, soo jammerlyck beladen
Ghy die't onstuymig weer kont stillen toch soo dra,
Straft ons niet Heer naer schult! wy bidden om gena.

Victa iacet pietas: & Virgo caede madentes Ultima coelustum terras Astraea reliquit. [+]

[+]Ovidius.

Wy kennen Heer ons schult! en vallen in ootmoed/ Eendrachtig met berouw/ u Majesteyt te voet. [+]

[+]Anna Roemers.

Car la tristesse qui est selon Dieu, produit repentance a salut, dont on ne se repent jamais: mais la tristesse de
ce monde produit la mort. [+]

[+]Paul. aux Corinth.

De Heeren Staten der vereenigde Nederlanden/ die alsdoe bevrijt lagen van't Spaensch geweld/ [+ +] hebben noodig geacht naerder te letten op de vastigheyd haerder regeringe; besluyten derhalven dat elcke Provintie soude aennemen eenen besonderen Gouverneur. Die van Holland ende Zeeland verdragen te kiesen voor den haeren den jongen Vorst Mauritius [†] van Nassouwen, Sone van den overleden [+] Prins van Oranjen; ontrent 18 Jaren oudt zijnde/ dewelcke oock gekoren werd tot Gouverneur Generael ter Zee: daer de Heeren Staten mede hebben willen betoonen de danckbaerheyd die sy bekenden schuldig te zijn den Zone van soodanigen Vader. Uytrecht nam aen tot stadt-houder den Heer van Villiers [†], een kloeck verstandig Heer.

[+]Anno 1584.

[+]De Graef Mauritius van Nassou werd Gouverneur van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, oock Admirael Generael ter Zee.

* *Zijn verdragen:* een verdrag hebben gesloten.
\+ Hebben de vereenigde provintien elck synen Gouverneur gekoren.
† *Mauritius*, geb. 13 Nov. 1567 uit 's Prinsen huwelijk met Anna van Saksen, was bij den dood van zijn vader nog geen 17 jaar. Voorloopig werd zijn eenige functie ‘eerste lid’ van den in Aug. '84 heropgerichten Raad van State. Eerst een vol jaar later, Nov. 1585, werd hij stadhouder van Holland en Zeeland. De stadhouder van Holland was ambtshalve admiraal-generaal (gouverneur-generaal ter zee).
† *Villiers:* Joost de Zoete, heer van Villers, is maar heel kort stadhouder van Utrecht geweest. In het volgende jaar (1585) werd hij gevangen genomen in een gevecht bij Amerongen. Utrecht koos daarna den Gelderschen stadhouder, Adolf van Nieuwenaar, graaf van Meurs (zie volgende noot).

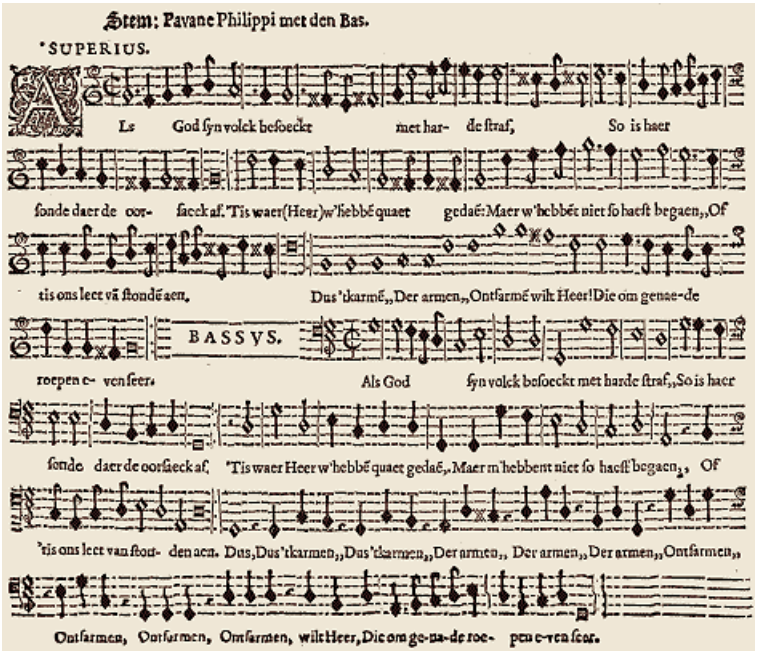

§§ Stem: Pavane Philippi met den Bas.

SUPERIUS.
ALs God syn volck besoeckt met harde straf,
So is haer sonde daer de oorsaeck af.
'Tis waer (Heer) w'hebbe*n* quaet gedae*n*:
Maer w'hebbe*n*t niet so haest begaen,,
Of tis ons leet va*n* stonde*n* aen.
Dus 'tkarme*n*,, Der armen,, Ontfarme*n* wilt Heer!
Die om genaede roepen even seer.

BASSVS.
Als God syn volck besoeckt met harde straf,,
So is haer sonde daer de oorsaeck af.
'Tis waer Heer w'hebbe*n* quaet gedae*n*,.
Maer m hebbent niet so haest begaen,,
Of 'tis ons leet van stonden aen.
Dus, Dus 'tkarmen,, Der armen,, Der armen,, Der armen,,
Ontfarmen,, Ontfarmen, Ontfarmen, Ontfarmen, wilt Heer,
Die om genade roepen even seer.

§ Zie Inl. bl. LV; verg. B.K. bl. 76.

§ Gecomponeerd door den Engelschman Peter Philips (± 1560-1633), die na 1598 hofmusicus was in de Zuidelijke Nederlanden.

Gelderland ende Overyssel den Graef van Moers †. Ende die van Vriesland hebben haer seer wel laten vergenoegen met Graef Willem van Nassouw †. Alle middelen werden by de Heeren Staten voorgehaelt/ waer mede men den machtigen vyand soude best mogen + wederstand doen: maer werden geacht te kleen ende te gering die vergeleken synde, by't geweld des Konings van Spanjen. Werd derhalven goet gevonden (aleermen in meerder swarigheyd quame) dat haer de vereenichde Landen souden begeven ende stellen in schud ende bescherminge vande kroone van Vranckrijck/ ende zijne Majesteyt aen te bieden d'opperheerlickheyt † derselver. Om dese sake wel uyt te voeren soo zijn/ in Jannuario 1585/ afgeveerdicht aensienlicke/ kloecke/ ervarene mannen/ om + met zijne Majesteyt in handelinge te treden. De selve in Vranckrijck aenkomende zijn heerlijck onthaelt/ ende hebben goet gehoor by zijne Majesteyt gehad; ende/ nae dat haren last * geopent was/ vonden sy zijne Majesteyt vol goeder genegentheyt om de heerlijcke presentatien te aenvaerden: maer vele Spaenschgesinde (die groot in't Hof waeren) hebben sulckx gepoocht te verhinderen/ rotten t'saemen/ maecken een onderling' verbond/ ende verplichten hen/ op seeckere conditien/ tegens zijne Majesteyt noemende haere bende La saincte Ligue †. De Hertogen van Guyse ende du Mainé waeren +

+d'Heeren Staten resolveren eenen souverainen Prins te kiesen.

+Gesanten nae Vranckryck.

+De factie vande Ligue in Vrancryck.

† *De Graef van Moers* (zie vorige noot) behoorde tot den Protestantschen West-Duitschen adel. In 1581 al was hij bereid geweest, uit Keulen naar Gelre te komen, om daar Jan van Nassau als stadhouder op te volgen. Men had toen de voorkeur gegeven aan den zwager van den Prins, graaf Willem van den Bergh. Na diens verraad (zie blz. 53) werd nu Nieuwenaar, wiens emplooi in Keulen was afgeloopen, stadhouder van Gelre. Ook Overijsel stelde zich, in 1584 nog, onder zijn bewind; Utrecht volgde in 1585. Hij stierf echter reeds in Oct. 1589. Maurits werd zijn opvolger.

† *Willem* [Lodewijk] *van Nassouw* (zie blz. 123) was sinds Febr. 1584 's Prinsen 'luitenant' in Friesland; hij werd nu, Nov. 1584, tot stadhouder aangesteld. Na 1594 vereenigde hij de stadhouderschappen over Friesland, Groningen en Drente in zijn persoon.

† *D'opperheerlickheyt* over de Nederlanden werd krachtens het met Anjou gesloten verdrag van Château Thierry (Apr. 1584), daar Anjou nu kinderloos was overleden, aangeboden aan Hendrik III van Frankrijk, maar deze weigerde zeer beslist, 15 Maart 1585. Hij wilde, met het oog op den binnenlandschen toestand in Frankrijk, geen oorlog met Spanje.

* *Last:* lastbrief.

† *La saincte Ligue:* De Liga van 1576 (zie blz. 18) had in den grond der zaak niet veel aanleiding tot groote zorgen over de troonopvolging in Frankrijk, zoolang Anjou leefde. Deze zorgen werden echter dringend, nu na Anjou's dood de successie in Frankrijk dreigde toe te vallen aan Hendrik van BourbonNavarra (zie blz. 18, 19), die toen nog, 'une paire de psaumes' boven 'la couronne de France' verkoos. Leiders van de Katholieken waren de drie broers: Henri de Guise († 1588), Charles de Mayenne († 1611) en kardinaal Louis de Guise († 1588). Natuurlijk volgde Filips II hier den gang van zaken met de grootst mogelijke aandacht. Hij sloot met Hendrik van Guise, Jan. 1585, het verdrag van Jounville, dat den lateren Hendrik IV van de troonopvolging uitsloot, en diens oom, den kardinaal Karel van Bourbon († 1590), als troonopvolger erkende. Te Parijs vormde zich nu de nieuwe Heilige Liga, die zich onder de leiding van de Guise's stelde (Maart 1585). De 'drie Hendrikken oorlog' (1586-'88) begon.

hier van de hoofden. Dese Ligeurs gaeven haere redenen opentlijck door gedruckte boecxkens te kennen. Den Paus ende Koning van Spanjen deden haer oock alle behulp; daer door den Koning van Vranckrijck in groot achterdencken raeckt/ vreesende in voorder handelinge met de Heeren Staten [+] gesanten te treden/ die derhalven onberichter saecken naer huys keeren/ naer dat sy met schoone presenterende vereeringen haer afscheyd hadden gekregen.

[+]De gecommitteerde komen uyt Vranckryck.

[Nederlandtsche gedenck-clanck tweede helft (p. 140-278)]

[+]In dese droeve tijden heeft God de Heere verweckt [*] de Majesteyt van Engelant [†] die de Heeren [+] Staten heeft vertroost ende door expresse Ambassadeurs doen aenbieden haere hulpe/ met raed ende daed/ 'twelcke de landen sulcken blyschap heeft aen gebracht/ datmen terstont Ambassadeurs sent na Engelant om met hare Majesteyt in handelinge te treden/ ende te presenteren de opper-heerlickheyd der vereenichde Provintien/ op dat daer door den onderganck van soo veele schoone bloeyende Kercken/ die de Heere in dese eeuwe hadde belieft inde voorsz. landen zijnen Zoone Jesu Christo te versamelen/ mochten werden bewaert. Over dese aenbiedinge (streckende tot groote eere der loffelijcker Coninginne) werd groote danckbaerheydt bethoont; Maer om verscheyden redenen/ neemt haere Majesteyt in bedencken de selve t'aenvaerden/ met groote genegentheydt om de Landen te helpen beschermen tegens haeren wreeden vyand. Gelyck dan de selve daer over mette voornoemde gesanten verdragen haer te helpen ende te beschicken 5000 mannen te voet/ met 1000 peerden/ onder eenen Gouverneur Generael van haere Majesteyts wegen/ een aensienelick man/ doende professie der Gereformeerde Religie. Ende wert geconditionneert/ al wat de kroone van Engelant voor de Landen soude verschieten dat 'tselfde soude werden gerestitueert wanneer de Landen souden tot vrede gebrocht zijn; waer over/ tot verseeckerheyt der voldoeninge men haere Majesteyt in pantschap gaf de

[+]Nota.

[+]Hare Majesteyt van Engelant bied de Landen aen hulp te doen. De Staten senden na Engelant, die met de crone een accort treffen ende hulp bekomen.

* *Verweckt:* wakker gemaakt, opgewekt.

† *De Majesteyt van Engelant:* Elisabeth van Engeland onderhandelde over een verdrag van hulpverleening van Maart tot Augustus 1585. Het verdrag werd beiderzijds geratificeerd in Oct. Het behelsde zeer bepaaldelijk niet, dat de commandant van deze 6000 man hier 'Gouverneur Generael [= landvoogd] van haere Majesteyts wegen' zou zijn. Immers ook Elisabeth aanvaardde de souvereiniteit over deze gewesten niet. Wel hebben de Staten-Generaal Leicester hunnerzijds tot landvoogd benoemd, en deze heeft die benoeming aanvaard (1 Febr. 1556). Elisabeth was hierover meer dan ontstemd.

stad van den Briel, in Holland, de stad Vlissingen mettet Casteel van Rammekens/ in Zeelant/ welcke [+] plaetsen met Engelsche souden werden beset/ die daer in gekomen zijn den 29. October 1585/ ende gebleven tot den Jare 1616 [†]/ als wanneer de kroone is opleg [*] van penningen gedaen ende betalinge van haer verschot. De Prins van Parma is mede niet ledig geweest om zijn regeringe te verseeckeren/ hy [+] bekomt Nimmegen/ Mechlen/ Brussel ende Doesborch. Doch de stad Arnhem heeft de Graef van Moers verseeckert voor de Heeren Staten. Daer waeren aenslagen op 'sHertogenbosch ende Steenwijck/ die misluckten. La Motte hadde op Oostende des gelycken eenen/ die oock niet voort en ging.

[+]d'Engelschen komen in den Briel, Vlissingen ende Rammekens den 29. Octob. 1585.

[+]Parma krygt Nimmegen, Mechlen, Brussel ende Doesbroch. Aernhem by de Staten versekert.

By't jagtig dorstig hert, dat inde waterbeken
Syn heeten dorst verslaet, wel mogen syn geleken
De Nederlanders al, Die even alsoo soet
Nu werden t'saem verquickt door Gods genadig goet;

Als synd' in syn verbont, en van hem wel gekocht dier;
Die liepen als verdwaelt, heeft hy nu self gesocht hier,
En bygestaen in noot, en hare pyn verkort.
Geluckig is hy die van God geholpen word.

Prope est Dominus omnibus invocantibus eum in Veritate. [+]

[+]Psalm. 44.

O grooten konstenaer die't alles door u woort/ [+]
En door den geest uws monts het yet uyt niet bracht voort.

[+]A. de Coninck.

J'en appelle o Seigneur! j'appelle du Dieu juste, [+]
Au Dieu bon & clement, & quoy? ton bras robuste
Fait gloire de jetter dans le tombe un hameau,
Qui na rien que les os, les tendons & la peau?

[+]Du Bartas.

† *Tot den Jare 1616:* Het behoort tot de vele groote verdiensten van Oldenbarneveld, dat deze de laatste resten van de Engelsche protectoraatsverhouding heeft opgeruimd. Over de overdracht van de 'pandsteden' aan de Staten werd onderhandeld van het najaar 1615 tot het voorjaar 1616. De Engelsche rekening beliep toen 600.000 pond. Na veel loven en bieden werd men het eens over 100.000 pond in eens, en drie maal 50.000 pond in zesmaandelijksche termijnen.

* *Opleg:* uitbetaling.

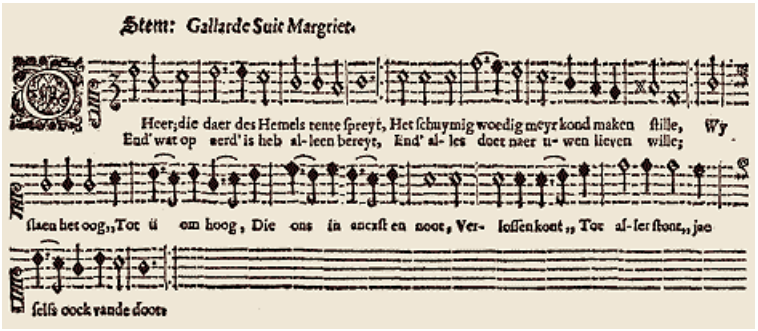

[§] [§] Stem: Gallarde Suit Margriet.

[§] Zie v. D. II bl. 1762 en Inl. bl. LV.

[§] In Starters Friesche Lusthof (1621) heet deze wijze: 'Galjaerde anglois' ofte 'Trou minick draegh'.

1.
O Heer; die daer des Hemels tente spreyt,
End' wat op aerd'is heb alleen bereyt [*],
Het schuymig woedig meyr kond maken stille,
End'alles doet naer uwen lieven wille;

Wy slaen het oog,, Tot u om hoog,,
Die ons in ancxst en noot,
Verlossen kont,, Tot aller stont,,
jae selfs oock vande doot.

2.
Als [*] ghy (o vrome!) dickwils hebt gesmaeckt [*],
Vermaeckt u nu vry dat't u herte raeckt.
Looft God den Heer met singen ende spelen,
End' roept vry uyt te saem met luyder kelen.

Hadd' ons de Heer (Hem sy de eer)
Alsoo niet bygestaen,
Wy waren lang (Ons was soo bang)
Al inden druck vergaen.

[+]Sir Robbert Dudlei, Graef van Leycester [†], is by de Majesteyt van Engelant nae de vereenigde Nederlanden afgesonden/ ende voor Gouverneur Generael der Landen erkent/ op de conditien mette

[+]Annis 1585, 1586. De Graef van Leycester als Gouverneur generael der vereenichde Landen gekent.

* *Bereyt*: geschapen.
* *Als:* zooals.
* *Gesmaeckt:* (met vreugde) gedaan.
† *Leycester* (1532(?)-1588), - een veel besproken, persoonlijke gunsteling van koningin Elisabeth, die in 1582 Anjou naar de Nederlanden had vergezeld -, kwam 19 Dec. 1585 in Vlissingen aan. Zijn opdracht luidde: de Engelsche troepen te commandeeren, en den Raad van State terzijde te staan als adviseur. Hij bleef hier één jaar; Dec. 1586 riep Elisabeth hem tijdelijk terug, vanwege het proces tegen Maria Stuart. Zijn tweede verblijf in de Nederlanden duurde van 6 Juli tot 6 Dec. 1587.

kroone van Engelant aengegaen/ met hem afbrengende veel Engelsche guarnisoenen. Doch heeft evenwel elcke Provintie behouden zijnen besonderen gekoren Gouverneur. De Koning van Spanjen heeft dese daed van haere Majesteyt so ten ergsten genomen/ dat hy de selve tracht alle afbreuck daer voor te doen daer hy kan of mach. Hy doet alle der Engelsche koopluyden goederen in Spanjen synde/ aentasten/ confisqueeren/ ende de persoonen gevangen stellen/ die werpende op Galeyen/ tirannig daer mede om springende. Sijn oock d'Engelsche schepen by hem verbeurt gemaeckt. Hare Majesteyt doet [+ +] hier tegens toerusten treffelicke oorlog-schepen die sy op de Spaensche kusten send/ om den Spanjaert mede afbreuck ter Zee te doen/ dewelcke treffelycke buyten bekomen; De Overste Schenck den Heeren Staten goeden dienst doende/ verovert voor de selve Blyenbeeck [†]/ Roeroort/ Ysseloort ende Berckhooft: sterckt het Eylandeken 'sGravenweerd/ daer van de schansse nu nae zijnen naem genoemt [+] werd/ de selve nu eene stercke Frontier plaets zijnde. De Graef van Mansvelt poogt inden winter met 4000 Spanjaerden yet besonders aen te rechten/ maer komende inde Bommeler-waerd werd daer benaerd [*] vanden Graef van Hohenlo/ die de dijcken doorsteeckt/ daer door al de Spanjaerts van honger souden moeten hebben sterven/ so daer niet een subite vorst hadde gekomen/ ende sy also over 'tys sHertogenbosch hadden geraect. De stad Nuys [†] is (na een hard beleg) by Parma gewonnen/ doende [+] aldaer den Gouverneur Cloet met den Predikant ende andere op hangen/ een groote moord aldaer aenrechtende. De steden Grave [†]/ Venlo/ Alpen/ Cracou/ ende Berck/ zijn mede onder 't Spaensch gebied geraeckt. Wanneer de Graef van Leycester nu te velde soude trecken/ om den vyand mede offensive oorlog aen te doen/ so werd der Staten macht te kleyn gerekent/ 'tselve wel te konnen uytrichten/ daer over men resolveert meerder volck aen te moeten nemen. Senden derhalven de Heeren Staten eenige

[+]Spaensche tirannye aen d'Engelschen begaen in Spanjen.

[+]Schenckenschans gebouwt.

[+]Nuys by Parma bekomen met meer steden.

\+ Ende d'Engelsche revenge.

† *Blyenbeeck:* De hier volgende plaatsen zijn door Valerius uit een paar bladzijden van Van Meteren bijeengeraapt. Bleyenbeek was een kasteel onder Afferden (Limburg), dat het persoonlijk eigendom van Schenck was. Ruhrort, in het voormalige Kleefsche gebied; tegenwoordig een onderdeel van Duisburg. IJsseloord, schans, een uur ten Z.O. van Arnhem. Bergsche Hoofd, schans bij het Pannerdensche veer. Schenkenschans, bij Lobith.

* *Benaerd:* in het nauw gebracht.

† *Nuys* (Neuss), aan den linker Rijnoever, iets ten Z. van Düsseldorf, was Mei 1585 door den graaf van Meurs bezet, en is Juli 1586 door Parma genomen.

† *Grave:* De hier volgende plaatsen zijn door Parma in den zomer van 1586 genomen. *Alpen, Cracou, Berck*: Na Neuss trok Parma het graafschap Meurs (linker Rijnoever, ten Z. van Wezel) binnen: ‘op Meurs, Alpen ende 'tSlot Craxo, toebehoorende den Grave van Nieuwenare ende Meurs, 'twelck sy in namen. Van daer trock hij voor Berck...., alwaer den oversten Schenck.... was ingetrocken.... om Parma's loop van victorie te stutten’ (Van Meteren). Berck (= Rijnberk) nam Parma niet.

+ persoonen uyt met last ende geld/ nae Oostlant */ om aldaer aen te nemen 7000 paerden met 4000 voetknechten: 'twelcke Leycester seer qualick heeft genomen/ seggende/ datmen de vermeerderinge van volck hadde behooren t'ontbieden uyt Engelant/ alwaer men volcx genoeg konde krijgen. Eenige verre siende persoonen onder den Heeren Staten hebben hier over een groot achterdencken op Leycester gekregen/ + also datmen des op synen handel wat naerder insicht neemt. De stad Axel † is door seeckere verrassinge gekomen onder't gebied der Heeren Staten. De Graef van Leycester treckt te velde † met een + statig leger van 1500 paerden ende 7000 te voete/ ende verovert daer mede Doesburch/ ende Deventer mette buyten-schansse van Zutphen. Maer alsoo de selve in zijn veroverde steden ende plaetsen stelde niet dan Engelsche Gouverneurs/ oock eenige die te vooren den vyand hadden gedient/ ende daer en boven mede niet naer behooren in achtinge hadde de Gouverneurs van elcke bysondere Provintie/ daer beneffens alle hooge ampten in chrijgs-saken overgaf alleen aen zijne natie/ al vielen die onder de regimenten van andere natien; Dat oock d'Engelsche Compagnien niet soo compleet en waren als het behoorde/ + ende andere dingen meer: so hebben de Heeren Staten een groot naedencken op hem gekregen/ ende gepoogt hem te stutten in zijnen voort-gang/ hem besnijdende inde finantien ende andere middelen/ aen hem mede doende hare schriftelijcke klachte. De Grave belooft op zijn wederkomste uyt Engelant alles te verbeteren/ versoeckende dat den Raed van State † in zijn afwesen beliefden zijn ampt te bekleeden/ daer toe gevende speciale acte/ het welcke aengenomen werd. Maer den oproerigen Grave geeft mede een acte van gelijcke date aen eenige van zijne best-vertrouwde by de welcke hy wederriep den last aen den Raet van State gegeven/ volle macht de selve verleenende om eenige saken (geduerende zijn absentie) uyt te voeren/ ende sommige saken op te houden tot zijn wederkompste. Dese dobbele + daed/ kenbaer zijnde/ maeckt groote verslagentheyt onder de Heeren Staten/ te meer also Deventer/ Gelder ende de Zutphensche schans/ beset met Willem Stantley/ Roelant Jorck/ ende Patton/ gestelde Leycestersche Gouverneurs/ aen Parma waren gelevert † ende verraden. Hier over doen de Heeren

+Beginsel der jalousien tusschen den Graef van Leycester ende der Heeren Staten.

+Axel aende Heeren Staten syde.

+Leycester becomt Doesburg ende Deventer, mette Zutphensche schans.

+Misnoegen over Leycesters daden.

+Deventer, Gelder mette Zutphensche schans aen Parma gelevert.

* *Oostlant:* Noord-Duitschland, in 't bijzonder de Oostzeelanden.

† *Axel*, in Zeeuwsch-Vlaanderen, werd door Maurits en Sidney genomen, 16 Juli 1586.

† *Te velde:* De campagne van Leicester viel in het najaar, van September tot midden October 1586. Na afloop van deze campagne begon men in Den Haag tepraten over 'sekere clachten ende doleantien.... begrepen in een Requeste' van de Staten van Holland en van Zeeland.

† De *Raed van State* werd door Leicester gevolmachtigd tot het landsbestuur, 24 Nov. 1586, voor den tijd van zijn afwezigheid (zie blz. 142), maar hieraan was een 'acte van restrictie' van denzelfden datum toegevoegd.

† *Aen Parma gelevert* werden eind Jan. 1587 Deventer en de schans bij Zutfen door de Iersche, en Katholieke, officieren, W. Stanley en R. York. Er waren geschillen over achterstand in de betaling. Los hiervan staat het verraad van den Schotschen officier Paton, die Schenck in het stadje Gelre verving. Dit verraad viel wel in denzelfden tijd.

Staten hare klachte aende Majesteyt van Engelant †/ versoeckende de sake te mogen werden verbetert. Ondertusschen groeyden inde vereenigde Landen groote twisten ende oneenigheden; d'eene heeft voorgesproken Leycesters handelinge/ d'andere der Heeren Staten; Dewelcke haer gedrongen vindende/ + nemen eenen moet/ verkiesen (terwijlen Leycester in Engelant was) tot haren Gouverneur over al het volck ter oorloge/ den Vorst Mauritium, daer hen eenige Leycestersche Gouverneurs tegen stellen. De + Prins van Parma vind/ door desen middel/ gelegentheyd om op de vereenigde Landen voordeel te krijgen/endewerd hem 'tCasteel Woude † gelevert. De stad Sluys † werd by hem wel heftich belegert/ ende eyntlijck (hoe wel kloeckelijck gedefendeert) bekomen ende verovert. De Graef van Leycester nu komende met eenig chrijgschvolck uyt Engelant/ hebben die van zijne factie/ door zijn komste seer zijnde gestijft tot alsulcke onbehoorlijcke daden uytgebroken/ dat de Heeren Staten ende den gemelden Grave geraeckt zijn tegens malkanderen in groot misnoegen. Doch de wijse Coninginne heeft dit verhindert/ met Leycester t'huys t'ontbieden/ ende te belasten afstant te doen van zijne ampten. Ende is dus in Decembri 1587/ Leycester gescheyden uyt de Nederlanden/ met groote blyschap der selver/ het vyer van oneenigheyt allencxkens alsdoe uytgaende. (Wy stellen de Tablatuer * weer voor om het omslaen te vermyden.)

+Staetsche ende Leycestersche partyen.

+De Graef Mauritius als Generael over het Chrygsvolck gekoren.

Als Marius te Room was overst' der soldaten,
Soo heeft d'eergierigheyd in hem so buyten maten
Geheerscht, dat hy het ryck in groot perijckel bracht.
Leycesters heerschappy heeft ons dat oock gewracht.

Een onbetoomt gemoet baert int gemeyn het quade;
End' brengt syn meester aen op't lest de meeste schade.
Hy die daer was in staet, geacht de aldergrootst,
Valt leeg *, om dat hy selfs het Conings-ampt na bootst.

Sic rerum invertitur ordo.

Pourquoy te vantes tu du mal, vaillant homme? La gratuité du Dieu fort dure tous les jours. +

+Pseau. 52.

† *Klachte aende Majesteyt van Engelant* d.d. 4 Febr. 1587.
† *'tCasteel Woude*, ten O. van Bergen op Zoom, werd door zijn Franschen kapitein, Marchant, in diezelfde maand Januari 1587 ‘verkocht’.
† *De stad Sluys* werd al van het voorjaar af door Parma belegerd. De inmiddels teruggekeerde Leicester probeerde, begin Aug. 1587, de stad te ontzetten. Zij capituleerde onmiddellijk daarna, 4 Aug.
* *Tablatuer:* Niet opgenomen; zie ‘Ter verantwoording’ blz. LXXII.
* *Leeg:* laag, diep.

Een woelend' aertsche mensch door't vleesch is so verblent/ [+]
Dat hy geen God en kent: derhalven't quaet hem lust/
En wenscht ooc menig wensch/ vernoegloos sonder ent/
Of hem 'tgeluck al sent/ 'tbegeeren heeft geen rust.

[+]C. Vermand.

Nullum ingenium magnum sine mixturâ dementiae fuit. [+]

[+]Sen.

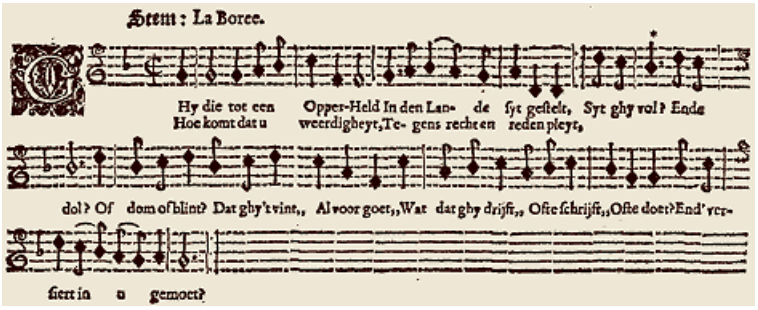

* (in figuur)

* (in figuur) Deze bes moet ½ noot zijn.

[§ §] Stem: La Boree.

§ Bourreé = dansvorm. Zie Luitb. v. Th. bl. 380.

§ Bij Starter: de nieuwe laboré.

1. GHy die tot een Opper-Held [*]
In den Lande syt gestelt,
Hoe komt dat u weerdigheyt,
Tegens recht en reden pleyt,
Syt ghy vol [*]? Ende dol?
Of dom of blint? Dat ghy 't vint,,
Al voor goet,,
Wat dat ghy drijft,, Ofte schrijft,,
Ofte doet?
End'versiert [*] in u gemoet?

2. Denckt doch datter is noch een
Die de groote maecket kleen,
Wanneer dat hy tydt en stont
Acht bequaem, tot straf der sond,
Uwe daet, Uwen staet
End' uwen lof, U gepof,
Raeckt te met
Noch te gelyck In het slyck:
Want g'u set
Tegens God en syne Wet.

3. Ghy die sit in staet en macht,
En misbruyckt niet onbedacht,
'tRecht van't rechts gerechtigheyt,
Noch al't geen dat daer op draeyt.
God toch siet Waer ghy vliet,
Loopt of gaet, Ligt of staet:
Want daer is
Niet so secreet, Of God weet

* *Opper-Held*: Leicester.
* *Vol*: dronken.
* *Versiert*: verzint.

Sonder mis
Alles seker en gewis.

Het vyer des tweedrachts inde Nederlanden/ ontstaen door de Leycestersche factie †/ heeft soo haestlijck niet konnen werden gedempt of het heeft merckelicke schade voort-gebracht: want tot Medenblick/ Vlissingen/ ende ter Vere is daer door een groote moeyte ontstaen. De stad Geertruydenberg † + + is by't oproerig guarnisoen vercocht ende aen Parma gelevert. Bonna † wierd by den oversten Schenck gewonnen/ doch by Parma weder gekregen. Desen loosen Italiaenschen Vos/ heeft door hare + Majest. van Engelant doen versoecken/ om met de Heeren Staten vande vereenigde landen/ te komen in handelinge van vrede †/ maer de Heeren Staten hebben dadelick 'tselve afgeslagen: Hare Majest. hoogelijck bedanckende vande affectie ende aengenomen moeyte/ ende de selve met eenen Christelijck waerschouwende/ dat sy toch soude willen (neffens henlieden) wesen ernstig op haer wacht ende hoede/ alsoo men voor seker hielt/ dat in Spanjen toegemaeckt wierd soodaenigen stercken scheepsarmade als noyt te voren was gedaen/ die/ soomen vreesde/ op Engelant/ of op dese landen yets soude aengrijpen. Hier by doende hoe menichmael de Staten in gespreck zijn geweest metten Spanjaert/ daer uyt noyt niets was ontstaen dan alle onheyl ende swarigheyt. Daerom/ ende andere redenen meer/ sy niet geraden achten op dees tijdt met den Spanjaert in handelinge te treden. De Heeren Staten (ontslegen van Leycester) hebben malkanderen vermaent tot eenigheyd/ trouwe/ ende liefde/ + neerstigheyd ende wackerheyd/ op alle saken (die seer in confusie waren geraeckt) goede ordre stellende/ so om d'oorlog te lande ende te water te beleyden/ als ooc op de middelen vande Convoyen/ Licenten †/ contributien ende andere saken meer. Wanneer nu Parma by de Heeren Staten niet konde

+Anno 1588.

+Parmas versoec tot vrede, die de Heeren Staten afslaen.

+Vermaen tot eenigheyt onder de Heeren Staten die op alles goede ordre stellen.

† *De Leycestersche factie* is de partij, de aanhang van Leicester, Kenmerkend zijn: de Utrechtsche burgerhoplui en de ballingen uit het Zuiden; in het algemeen de Calvinistische extremisten. ‘Het ghemeyn volck in partijschappen van Staets ende Engels verdeylt zijnde, ende den gront vant different niet verstaende, heeft factieuse aenslaghen hier ende daer voorgenomen’, zegt Van Meteren. In het voorjaar van 1588 leverde het herstel van het Statengezag in Medemblik, Vlissingen en Vere inderdaad militaire moeilijkheden op.

† *Geertruydenberg:* Ook hier waren in het voorjaar van 1588 moeilijkheden met het Engelsche garnizoen; een nieuwe muiterij in November leidde tot een vergeefsche beschieting van de stad in Maart 1589 door Maurits. Karel van Mansfeld bezette de stad 10 April. ‘Bergverkoopers’, die den Staatschen als krijgsgevangenen later in handen kwamen, werden gehangen.

\+ Geertruydenberg aen Parma vercocht.

† *Bonna:* De stad Bonn aan den Rijn was in handen van het Staatsche leger: eind December 1587 tot eind September 1588.

† *Handelinge van vrede* had Elisabeth al heel het jaar 1586 met Parma gehad; eind Oct. 1587 maakte de Koningin deze aangelegenheid hier aanhangig.

† *Convoyen ende Licenten:* Convooi is oorspronkelijk vrijgeleide van den Prins tegen de Watergeuzen (1572); het werd een provinciale, Hollandsche belasting. Licenten zijn Zeeuwsche vergunningen voor handel op den vijand (1573). In 1577 werden deze belastingen overgenomen door de Staten-Generaal; zij kregen het karakter van in- en uitvoerrechten, en waren bestemd voor uitrusting en onderhoud van de vloot.

+ uytrichten door zijn versochte * occasie van valschen Vredehandel; so heeft hy 'tselve te wege gebracht mette Majest. van Engelant/ die haer liet verleyden/ hare Ambassadeurs nae Vlaenderen sendende/ tot Bourborg † tracterende met de Spaensche gesanten van vrede. Ondertusschen werd' by Parma niet nagelaten alles gereed te maken om de Spaensche vlote † (die hy wist dat onderwege was) te helpen verstercken. Het gebeurde wanneer den Zuytwesten wind waeyde/ dat Parma inde vergaderinge mede synde/ tot d'Engelsche gesanten seyde: Mijn Heeren 'tis lange genoech van het tractaet van vrede gesproken/ sonder yets daer in te doen: De wint die daer waeyd/ sal ons haest een overeen-kominge doen maken. Dit en werd' by d'Engelsche Heeren in het eerste niet verstaen; maer gewaer + wordende 'theftig schieten der Spaensche tegens d'Engelsche armade/ zijn de selve Engelsche terstont na Engelant gekeert. De Spaensche vlote was onder Engelant/ sterck 134 groote schepen/ voorsien met 30000 mannen/ 2600 groote stucken geschuts/ ende van alle ander voorraet naer advenant. + De Paus Sixtus de vyfde †, hadde mede met zijne bulle verklaerd/ d'Engelsche Coninginne onwettich/ stellende hare Majesteyts onderdanen goederen tot prooye van een yder die de selve konde bekomen/ aflaet van sonden gevende alle die den Spanjaerden souden helpen/ daer en tegens verdoemende alle zielen die hen souden tegen staen. Parma hielt inde Vlaemsche havens gereet ontrent 25000 mannen met veel oorlogs-tuyg om den Spaenschen te helpen/ ende Engelant met gemeene-macht t'overweldigen. Doch de Heeren Staten hadden onder den Heer Admirael Justinus van Nassou †, de Vlaemsche Havens met dertig schepen van oorlog beset/ datter niemant van Parmas macht ofte volck dorsten uytkomen. Ondertusschen hebben d'Engelschen hen so mannelick gedragen in het gevecht met de Spansche vlote/ de goede God daer toe sendende zijne merckelijcke genadige hulpe/ dat de Spaensche vlote/ die eenige dagen tusschen Calis ende Douvres hadde gelegen/ ende door eenige Engelsche brand-schepen by nachte grooten schrick was aengebracht/ hebben moeten de vlucht nemen. Duc de Medina Sydonia haeren Admirael/ merckende zijne alreede-geleden-schade/ hopeloos vande hulpe die Parma hem soude bybrengen/ daer en boven siende dat het uyt den Zuytwesten seer hard stormde/

+Parmas valsche vredehandel met Engelant.

+d'Aencomste ende onderganck van de Spaensche vlote.

+Paus bulle.

* *Versochte:* beproefde.

† *Bourbo*[u]*rg*, ten Z.O. van Grevelingen, tusschen Calais en Duinkerken; de onderhandelingen begonnen hier Juni 1588.

† *De Spaensche vlote*, d.i. de Onoverwinnelijke Armada, werd te Plymouth gemeld 29 Juli 1588.

† *Paus Sixtus de vyfde* (1585-1590) gaf kardinaal Allen machtiging te Antwerpen te doen drukken ‘een verclaringhe des Paus, confirmerende de sententie van excommunicatien van sijn Voorsaten’. Deze verklaring was bedoeld als manifest voor de Engelsche Katholieken. De mededeeling over den aflaat slaat op den 30 Maart 1508 afgekondigden jubelaflaat.

† *Justinus van Nassou* is de vermoedelijk Sept. 1559 geboren zoon van den Prins en Eva Elinx, volgens sommigen dochter van een burgemeester van Emmerik.

daer hem noch het meeste quaet stond van te verwachten/ sackt zijn spillen op [*]/ ende neemt syn cours noortwaerts aen/ om achter Schotland na Spanjen t'huys te geraken; doch heeft evenwel onderwegen so veel schepen verlooren datter maer 53 in Spanjen zijn weder gekeert. Dit was voor den Spaenschen Koning sulck een groot verlies/ so van schepen/ geschut/ als van volck: dat in Spanjen niet een vermaert huys van adel ofte hoogheyd was/ of 'thadde zijne naeste vrienden in dese vlote tot 'sConings dienst meest verlooren. By d'Engelsche/ ende by de Nederlantsche oorlog-schepen zijn eenige Spaensche schepen bekomen. Over dese seer groote heerlicke victorie/ heeftmen so in Engelant als in Nederlant groote vreucht bedreven/ ende boven al God (die dese saken dus hadde ten besten gestiert) hertelijck gelooft ende gedanckt met openbare danckseggingen/ doende mede slaen sekere gedenckpenningen/ [+] met dit opschrift: Soli Deo gloria. Venit, ivit, fuit, 1588. [+]Bid-dagen.

Een monster op de zee sag God uyt zyne sale;
'tWelck dreygde aerd en locht; de menschen altemale
Verschrickten hier van seer; noyt was haer sulcx ontmoet
Dies elck geloovig mensch den Heere viel te voet.

En bad: o Heere God! och wilt ons nu toesenden
Een Engelsch' [*] machtig heyr, 'twelck van ons af mach wenden
Dit fel en wreet gespuys. Terstont quam daer een woort:
De vyand vlucht confuys; 'tgebed dat is verhoort.

Si Papae licitum est, fies de Caesare servus,
So 'sPaus ban hadde volle macht/
Een Prins waer haest tot slaef gebracht.

Fortiter malum qui patitur, idem post potitur bonum. [+]

[+]Plautus.

In mynen diepsten noot gerocht [*] ic uyt't gequel: [+]
De weg ten hemelwaerts legt dichte by de hel. [+]Jacobus Cats.

Quand j'ai esté en adversité, j'ai crié a l'Eternel, & ai crié a mon Dieu: il a oui ma voix de son palais, & le cri que j'ay jetté devant lui est parvenu a ses oreilles. [+]

[+]Pseau. 18.

* *Sackt zinj spillen op:* pakt zijn spullen op.
* *Engelsch':* woordspeling met ‘engel’.
* *Gerocht:* raakte.

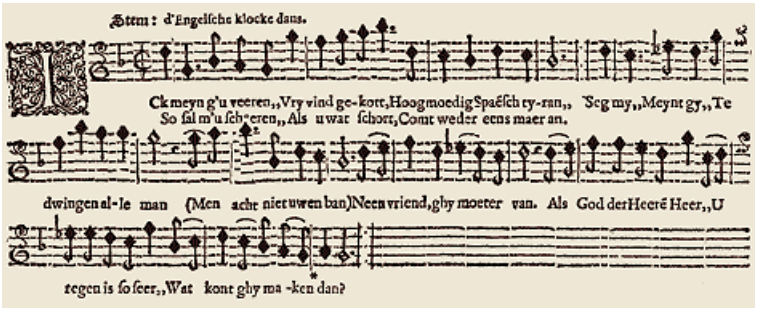

* (in figuur)

Stem: d'Engelsche klocke dans.

* (in figuur) Deze maatstreep moet achter de volgende noot staan, dus vóór de slotnoot.

1.

ICk meyn g'u veeren,,Vry vind gekort,
Hoogmoedig Spae*n*sch tyran,,
So sal m'u scheeren,, Als u wat schort,
Comt weder eens maer an.
Seg my,, Meynt gy,, Te dwingen alle man
(Men acht niet uwen ban)
Neen vriend, ghy moeter van.
Als God der Heere*n* Heer,,
U tegen is so seer,,
Wat kont ghy maken dan?

2.

U quaed' aenslagen Die sullen niet
Altyt gelucken wel.
God heeft mishagen, Die't alles siet,
Aen u soo wreet opstel *.
Want hy, Waer't zy, 'tRecht voorstaet en bemint,
En is der vroomen vrint,
Die hy soo heeft gesint,
Dat niemant haer een hayr
Kan krencken hier off daer,
Als hy't niet goet en vint.

3.

Vervreuchde sielen, Staet op nu ras,
Verbreyt Gods lof en eer.
Die't wou vernielen Al watter was,
Leyt selve nu ter neer.
Wie sou Den rou Daer konnen af verslaen,
Die wel was by Maraen,
Als hy most vluchten gaen.
Die op de lichte wint
Syn toevlucht stelde blint,
Die heeft hem 'tquaet gedaen.

* *Opstel:* plan, beramen.

De Spaensche hebben dit verlies niet wel konnen lyden/ sonder den Prins van Parma grootelijck + te beschuldigen dat hy een groote oorsaeck had gegeven tot het selfde: hem naegevende dat hy geen behoorlijcke neerstigheyd hadde gedaen om zijne macht mette Spaensche te vervoegen */ alsoo de vlote daer door dese schade was overgekomen. Parma sich pogende hem weder eenen goeden naem te maecken ende yet groots ende voorderlijcx aen te rechten tot profijte zijns Konings/ heeft zijn leger/ uyt Vlaenderen brengende/ getracht te leyden met het leeg * water door het Vosmeer † in 't eyland van der Tholen; doch door den kloecken wederstant die hy daer vond/ is hem 'tselve belet; neemt derhalven + voor de stad Bergen op Zoom † te beleggen/ daer voor gebruyckende alle zijn macht/ volck noch geld sparende: Maer de stad is so wel beschermt geworden door den Colonnel Morgam, Gouverneur aldaer, ende ander kloecke chrijgs-helden/ dat hy met schanden/ geleden hebbende groote schade/ heeft moeten vertrecken den 22. November 1588. De stad Wachtendonck † heeft Parma den 20. December + + gekregen. In dese tijt is de Prince Mauritius (door het overlijden zijns Heeren Vaders) gehuld voor Marquijs der steden Vere ende Vlissingen †/ tot groote vergenoeginge der Inwoonders. Parma heeft mede/ door Monsieur Baligni †/ bekomen de stad Camerijck. De Ligue in Vranckrijck † heeft alle spijt/ oneere/ ende schade de Majesteyt aengedaen; daer over hy/ de stad van Parijs (daer uyt hem het meeste quaet quam) gaet beleggen. Gedurende dit beleg/ so heeft een Monnick (gehuyrt by die vander Ligue) den Coning Henricus de derde † vermoort/ zijne Majesteyt in zijn kamer steeckende inden buyck +

+Anno 1588. Parma word van de syne beschuldicht.

+Heeft eenen aenslag op der Tholen. Beleyt Bergen op Zoom ende verlatet weder.

+Wachtendonck aen Parma.

+Henri de derde Coning van Vranckryc vermoort.

* *Vervoegen:* verbinden.
* *Leeg:* laag.
† *Vosmeer:* 'twelc Tholen scheyt van Brabant' (Van Meteren); midden September 1588.
† *Bergen op Zoom* werd door Parma belegerd van 24 Sept. tot 12(!) Nov. (Van Meteren).
† *Wachtendonck:* 'een Stedeken in Gelderlant, op de Reviere de Neers geleghen, niet verre van Gelre'; ten O. van Venlo, ten Z. van het Pruisische Gelre.
\+ De Prins Mauritius Marquys van Vlissingen ende Vere gebult. Cameryck aen Parma gelevert.
† *Marquijs der steden Vere ende Vlissingen* was van 1567 tot 1572 koning Filips II van Spanje geweest, die het markiezaat gekocht had van de erven van Maximiliaan van Bourgondië († 1558). Na den opstand werd het domein bestuurd door de Staten van Zeeland. In 1580 werd het door den Prins gekocht. Maurits' inhuldiging te Vere geschiedde 20 Nov. 1588; 'om de jalousien' vond de huldiging in Vlissingen eerst plaats in Aug. 1590.
† *Baligni* was gouverneur van de stad Kamerijk; Parma ging met hem een neutraliteitsverdrag aan.
† Voor *de Ligue in Vranckrijck*, zie blz. 139.
† *Henricus de derde* (1574-'89), door de leiders van de Ligue al te zeer in het nauw gebracht, had 23 Dec. 1588 Henri de Guise te Blois laten vermoorden (daags daarop ook den kardinaal). 3 April was daarna een accoord tot stand gekomen tusschen Hendrik III en den lateren Hendrik IV (Bourbon-Navarra). Maar Parijs was in vollen opstand tegen den Koning. De beide Hendrikken maakten zich op, om de stad te nemen, toen een jonge Dominicaner monnik, Jacques Clément, den Koning, 1 Aug. 1589, te Saint-Cloud vermoordde.

met een fenynig * mes/ int overleveren van seeckere brieven. De Koning hem gevoelende doodelijck gequetst/ willende voorsien (eer hem de dood overviel) dat dese heerlijcke kroone komen mochte aen den wettigen navolger: versoeckt dat by hem soude werden ontboden zijns susters wettigen man + Henry de Bourbon, Koning van Navarre, &c. dewelcke in presentie van vele edelen ende Princen vanden bloede de kroone wert op't hooft geset †/ ende belast het gouvernement van't rijcke op hem te nemen/ d'andere vermanende onderdanigheyd/ met ernstige recommandatien. De Koning is gestorven 22 uren nae dat hy gewont was/ ende den Koning van Navarre is (in spijt zijnder vyanden/ door haer lieder eygen moordadigheyd) sonder moeyte † aende kroone gekomen. De Konings-moorder werd terstont + doorsteken ende zijn lichaem gejustitieert. Ende de huyrders van desen moordenaer hebben dit snoode instrument tot een sanct gesteld onder hare heyligen.

+Henry de vierde Coning van Vranckryck gekoren.

+Konings moorder tot een sanct gestelt.

Wie heefter oyt gehoort van meerder Goddeloosheyt?
De Koning wert vermoort, om dat hy niet de boosheyt
Van't heyloos snoode volck genoeg wil volgen in,
End' alles niet wil doen naer haren dullen sin.

Is dat oock heyligheyt? Elck heefter van afgrysen,
Selfs 'talderwreetst' gedrocht en kan de daet niet prysen.
Foey snoo vervloeckte guyt! Beroerder van het land!
Rechtvaerdig komt u toe de straf van Godes hand!

Nullum ad nocendum tempus angustum est malis. +
Mel in ore gerit, sed retrò pungere quaerit.

+Seneca.

Les ouvriers d'Iniquité n'ont il point de cognoissance, mangeans mon peuple comme s'ils mangeoyent du pain?
Ils n'invoquent point Dieu. +

+Pseau. 53.

Ick wil des Heeren toorne dragen; want ick hebbe tegens hem gesondiget: tot dat hy mijne sake uytvoere/ ende my recht doe: Hy sal my aen't licht brengen tot dat ick mijnen lust aen zijner genaden sie. +

+Micha 7.

* *Fenynig:* vergiftigd.

† *De kroone wert op't hooft geset:* Er is natuurlijk geen sprake van een kroningsscène op den sterfdag van Hendrik III.

† *Sonder moeyte* is een vreemde omschrijving voor een strijd van vier jaren; de nieuwe Koning werd 27 Febr. 1594, na zijn bekeering tot het Katholicisme, te Chartres gewijd, omdat Reims nog in handen van de Ligueurs was.

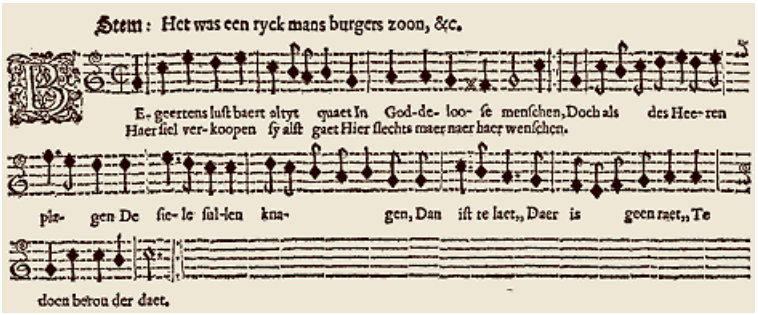

[§] Stem: Het was een ryck mans burgers zoon, &c.

[§] Zie v. D. II bl. 1046.

1.
BEgeertens lust baert altyt quaet
In Goddeloose menschen,
Haer siel verkoopen sy alst gaet
Hier slechts maer naer haer wenschen.
Doch als des Heeren plagen
De siele sullen knagen,
Dan ist te laet,, Daer is geen raet,,
Te doen berou der daet.

2.
Gelyck een appel buyten aen
Wel schoon schynt, end' van binnen
Gantsch niet en doogt; soo sietmen't gaen
Met dees fenyn'ge spinnen.
Sy schynen wat van buyten,
Van binnen zy niet stuyten [*];
Doortrapt, doornaeyt [*] Syns' en daer leyt
Int hert geen heyligheyt.

3.
Bedriegt u niet, siet toe, siet toe!
Schyn-heylige gesoorden [*],
Ghy zyt nu Gods-gesalfde [*] moe,
End' hebt soo gaen vermoorden
Den vader uwer landen,
Met uwe eygen handen,
Doch wat u daer Voor naeckt hier naer
Sult ghy wel worden waer.

De Prins van Parma verovert Hemert [†]/ Heyl met Blyenbeeck. d'Overste Schenck/ meenende de [+ +] stad Nimmegen te verrasschen/ is verdroncken in Augusto 89. De Prins Mauritius van Nassou maeckt/

[+]Annis 1588, 1589 Hemert, Heyl, Blienbeec aen Parma.

* *Stuyten:* deugen.
* *Doornaeyt:* geslepen, sluw.
* *Gesoorden:* gespuis(?).
* *Gods-gesalfde:* Hendrik III, koning van Frankrijk.
† *Hemert*: Ten Z. van Bommel; verder Hedel aan de Maas en het kasteel Bleyenbeek onder Afferden (Lunburg); resp. Mei, Aug. en Juni 1589.
\+ Schenck verdroncken.

onder't beleyt van Joncker Charles d'Heranguiere †/ met 70 kloecke mannen/ een wel-bedachten aenslag + op de stad Breda/ door gelegentheyt van een Turf-schip/ daer het volck in verborgen lag/ 'twelck in het casteel gevoert zijnde/ 'tselve veroverden/ ende daer na de stad. Dit werd gehouden voor een seer goede sake voor de vereenichde Landen. De Prins van Parma 'tselve ter herten nemende/ bout een schans ter Heyden †/ om dese stad weder te beleggen/ doch te vergeefs also die by Prins Maurits haest wert gewonnen. Ontrent Sevenbergen hadden de Heeren Staten een schans/ die Parma oock meende te vermeesteren/ maer werd mannelick afgeslagen. De Provintien van Gelderlant ende Uytrecht/ + noodig van doen hebbende eenen Gouverneur †/ door het afsterven van haren voorgaenden/ hebben Prins Maurits daer met vereert/ als 'tselve waerdig zijnde/ die den selven last heeft aengenomen. De Ligeurs/ also de Koning van Vranckrijck/ Henrick de vierde/ de stad van Parijs so strenge benaut ende belegert hadde/ dat den hongers-noot daer seer groot is geworden/ syn genootsaeckt geweest hulpe te versoecken vanden Spaenschen Koning/ die haer tot ontset heeft toegeschickt den Prins van Parma, dewelcke uyt Nederland met zijn volck vertreckende na Vranckrijck de Parisianen heeft ontset † Onderwijlen + hebben de Heeren Staten/ in Mey 1590/ te velde gebracht onder haren Gouverneur een statich Leger/ ende heeft Prins Maurits daer door gebout/ onder de stad Nimmegen/ de schansse Knotsenburch/ ende de schansse vande Voren †/ voor de Heeren Staten bekomende Hemert †/ Elshout/Creveceur/ ende Heyl. De Grave van Mansvelt krijgt het beleyt van't Gouverneurschap in Parmas plaetse/ + gedurende zijn afwesen. De Keyser Rudolphus † heeft op dese tijt door zijne Ambassadeuren versocht dat de Heeren Staten wouden in handelinge van vrede komen met den Koning van Spanjen; van zijne Majesteyts wegen soude alles bygebracht werden dat tot eendracht ende een goet accoort soude konnen dienen; de byeenkomste daer toe ordonneerende te Ceulen. De Heeren Staten antwoorden: Wy bedancken zijne Majest. ootmoedelijck vande eere ende vrientschap ons bewesen/ doch hadden wel gewenscht dat zijne Majest. de kost ende moeyte van dese besendinge aen ons gedaen/ hadde

+Breda door een Turfschip voor de Heeren Staten bekomen.

+Prins Maurits Gouverneur van Gelderlant ende Uytrecht. Parma treckt na Vranckryck ende ontset Parijs.

+Anno 1590 der Heeren Staten Leger te velde.

+Anno 1591. Keyser Rudolphus versoeckt handelinge van vrede tusschen den Spanjaert ende de Staten te maken 'twelck af werd geslagen.

† *Heranguiere:* Lees: Heraugière; 3 Maart 1590.
† *Ter Heyden:* Ruim een uur ten N.W. van Breda.
† *Gouverneur* van Gelre en Utrecht was de graaf van Nieuwenaar geweest; hij overleed, nadat hij te Arnhem op 5 Oct. 1589 ‘besichtede ontrent het Buscruyt eenighe nieuwe inventien, alwaer het vyer vande Tortsen int Cruyt gecomen is’.
† *De Parisianen ontset:* 19 Sept. 1590; de vijandelijkheden voor Parijs waren begonnen in Mei.
† *Schansse vande Voren:* Het vroegere eilandje Voorn, onder Heerewaarden; tusschen Bommelerwaard en Land van Maas en Waal.
† *Hemert* enz.: Zie blz. 153. *Elshout:* Ten Z. van Heusden. *Crèvecoeur:* Toen nog een nieuw fort, ten N. van 's-Hertogenbosch.
† *Keyser Rudolphus* II (zie blz. 100) knoopte hier aan bij klachten van den Westfaalschen Kreits (zomer 1590) over overlast door het krijgsbedrijf.

gespaert/ also daer geen vaste/ of geloof-houdende vrede met Spanjen voor haer te maken was/ 'tselve al te dickwils beproeft hebbende/ gelijck sy zijne Majest. met verscheyden bondige redenen daer van onderricht deden. Door de kloecke beleydinge vanden getrouwen wackeren Helt ende Gouverneur Mauritius, ende de voornemelycke *Voornemelycke:* voorname, hooge. bestieringe Gods/ hebben de Heeren Staten desen Jare onder haer gebied ende macht gekregen/ eerst de Zutphensche schans/ daer na den 30. Mey de stad selfs. De [+] stad Deventer den 10. Junij daer aen. Delfzijl/ de schans vanden Opslag/ ende Immentil [†] zijn in korten dagen gevolgt. Oock is mannelick ontset Knodsenburch/ het welcke de Prins van Parma sterck hadde belegert; Parma daer ontrent (door middel van een stercke hinderlage die zijn Excell. hem maeckte) een groot verlies in zijn volck krijgende. Van Knotsenburch is desen victorieusen Prins/ in alder yl met 4000 voetknechten ende 7 vanen [*] ruyters getrocken na Zeelant/ ende sich landende int lant van Hulst/ heeft de stad ende 'tland van Hulst mede vermeestert den 24. Septembris. Van daer 'tselve volck met haren Gouverneur [†]/ weder optreckende na Nimmegen/ hebben de selve stad gedwongen den 22. October 91 oock over te geven onder 'tRegiment der Heeren Staten. Alle dese seer heerlicke victorien heeft God aende vereenigde Landen verleent in vijf maenden tijts/ waer door Gods Kercke ende 'tlieve Vaderlant is gebracht in een meerder ende versekerder staet.

[+]Zutphen, Deventer, Delfzyl, Opslag, Immentil, Hulst ende Nimmegen by d'Heeren Staten gewonnen. Knotsenburg ontset.

Soo Prins! gaet wel gemoet, vry uwen vyand tegen!
Ontsiet hem niet een hayr; God sal door zynen segen
U geven d'overhand: Want hy nu het gebet
Verhoort heeft van syn volck, end 'op haer saken let.

Syn gramschap die daer was so over ons ontsteken,
Is met geluck en heyl nu van ons af geweken,
End' die daer saten vast in weelden en geluck,
Gaen nu verdrietig heen, end' sitten inden druck.

Fide Domino, & ille efficiet.
Aen allen kant/ Werckt Godes hant.

Savorez & voyez que l'Eternel est bon: o que bien heureux est l'homme qui se retire vers lui! [+]

[+]Pseau. 34.

† *Opslag ende Immentil:* Twee forten in West-Groningen; het eerste bij Munnekezijl aan de Lauwers; het tweede ‘een mijle van Groeninghen (tusschen Zuythorn ende Midtwolde)’.
* *Vanen:* vendels.
† *Haren Gouverneur*, d.i. Prins Maurits.

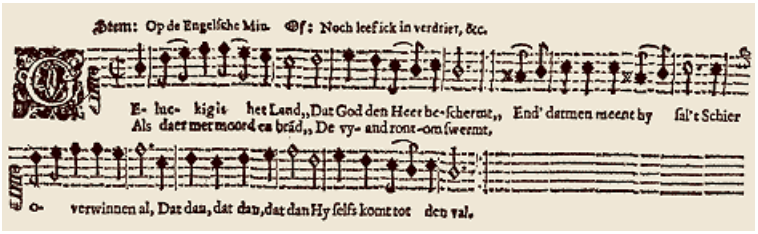

§ Stem: Op de Engelsche Min. Of: Noch leef ick in verdriet, &c.

§ Zie voor de luitnotatie van dit lied Inl. bl. LVI.

1.
GEluckig is het Land,,
Dat God den Heer beschermt,,
Als daer met moord en bra*n*d,,
De vyand ront-om swermt,
End'datmen meent hy sal
't Schier overwinnen al,
Dat dan, dat dan, dat dan Hy
selfs komt tot den val.

2.
De Hoeder Israels
Die slaept noch sluymert noyt,
Hy helpt uyt veel gequels
Syn volck, 'twelck was verstroyt
Door 'tSpaensche boos gebroet
End' doet haer noch dit goet,
Dat self, Dat self, Dat self, De
vyand loopen moet.

3.
Gelyck 'tvolck in een schip,
'tWelck hort, en stuyt, en steeckt,
Alst komt op eene klip,
Van ancxst het sweet uytbreeckt.
So staet nu oock confuys
Maraen met zyn gespuys,
Die nu, Die nu, Die nu met
schand moet loopen t'huys.

4.
Gedanckt moet zyn de Heer,
De God die eeuwig leeft!
Dat hy ons t'zynder eer,
Dees overwinning geeft;
Wat wonder heeft de kracht
Des Heeren al gewracht?
O Heer! O Heer! O Heer! Hoe
groot is uwe macht!

Wanneer nu Parma uyt Vranckrijck nae Nederland was getrocken/ soo is den Koning van Vranckrijck/ [+] zijnde seer gesterckt ende gestijft/ door de hulpe [†] die hem de Majesteyt van Engelant/ ende de Heeren Staten der vereenigde Landen hadden toegeschickt/ andermael met zijn macht voor Parijs gevallen; de stad inde uyterste hongers-noot brengende: waer door de Ligeurs hulpe versochten aenden Paus [†] ende aenden Koning van Spanjen/ die den Prins van Parma [†] belaste om sich andermael

[+]Anno 1592. Parma treckt voor de tweede mael na Vrancryck, ende stelt Mansvelt in syne plaets.

† *De hulpe*, die Hendrik IV van Elisabeth ontving, bestond in 4000 man onder Essex; de Staten-Generaal leenden 30000 schilden; ook troepen en oorlogstuig.

† *Paus* Gregorius XIV (1590-'91) was inderdaad vuur en vlam voor de Liga; de Paus wierf troepen, om in den strijd in te grijpen (voorjaar 1591); hij overleed reeds in Oct.

† De *Prins van Parma* was al Febr. 1592 in ongenade. De Koning droeg don Pedro Enriquez de Azevedo, graaf van Fuentes, op, hem zijn terugroeping te gaan aanzeggen (Juni 1592). Parma had zich Nov. 1592 ten derden male naar Frankrijk begeven; hij was nog niet hersteld van een wond der vorige campagne, en kwam niet verder dan Atrecht, waar hij 3 Dec. 1592 overleed. Inmiddels was graaf Fuentes - hij was een zwager van Alva - hier aangekomen. Hij bracht geen wijziging in de waarneming der landvoogdij door den ouden graaf van Mansfeld; maar, zonder den titel, was hij hier toch de wezenlijke machthebber. Hij bleef hier ook naast aartshertog Ernst van Oostenrijk (landvoogd 1594-'95), en bekleedde nogmaals een interimaat, na diens dood, tot de komst van aartshertog Albertus (Febr. 1595 tot Febr. 1596).

met macht te vervoegen nae Vranckrijck/ ende de benouwde te hulpe te komen/ gelijck hy dede/ stellende den Graef van Mansvelt weder in zijn plaetse. De Heeren Staten ondertusschen hebben seer noodig geacht dese gelegentheden waer te nemen/ onder 'tbeleyt van haren Gouverneur een Leger + + te velde brengende; waer mede sy bequamen Steenwijck den 4. Julij 92/ den 30. Julij Otmarsum/ den 12. Septembris Coevoorden. Is oock de stercke stad Geertruydenberg (die den landen te water veel ongemacken maeckte) in Martio 93 beleyt/ ende den 23. Junij daer aen mede by den Heeren Staten gewonnen/ niet tegenstaende dat Mansvelt met een machtiger leger/ als d'Heeren Staten daer vooren hadden/ quam om de selve stad te ontsetten. Inde maent van December 92/ is den Prince van Parma tot Atrecht overleden/ die lang' hadde gaen quellen */ ende soo men meende door een Spaensche vyge + vergeven was. De Koning van Spanjen sent in plaetse den Graef van Feuntes † tot Gouverneur; dewelcke een Spanjaert ende vanden huyse ende maegschap was van Duc d'Alve. Inden jare 93 heeft men doen brantschatten Lutsenburch ende Vlaenderen/ doende aldaer oock eenige tochten/ door 'twelcke alles de E. Heeren Staten eenige goede sommen gelts tot behulp haerder oorloge bequaemen. In Januario 1594 is hier te lande den Eershertog Ernestus van Oostenrijck † broeder des Keysers Rudolphi, + afgesonden van den Spaenschen Koning/ om de landen te dienen als Gouverneur in plaets vanden Graef van Feuntes, die te rugge ontboden werd. In't begin zijnder regeringe/ heeft hy de E. Heeren Staten Generael der vereenigde landen gesanten toegesonden/ om te treden in seecker acord ende handelinge mette selve/ waer op de Heeren Staten schriftelick den selven Ernesto antwoorden/ + dat sy in geenen deele van sinne waren in gespreek met den Spanjaert te treden/ also hen/ ende al de

+Steenwyck, Otmarsum ende Coevoorden by de Heeren Staten gewonnen.

+Parmas doot. Graef van Feuntes inde plaetse.

+Anno 1594. Ernestus van Oostenryck Gouverneur vanden Koning, in Feuntes plaets.

+Valsche aengeboden Spaensche vrede.

\+ Anno 1593 Geertruydenberg mede vermeestert.

* *Quellen:* kwijnen, sukkelen.

† *Graef van Feuntes:* Lees: Fuentes. Zie vorige aanteekening.

† *Ernestus van Oostenrijck* kwam hier zoowel om de Nederlanden te besturen, als met het oog op de successie in Frankrijk. Filips II had de Liga gemakkelijk overreed, aan de Staten-Generaal van 1593 zijn dochter Isabella Clara Eugenia (uit zijn derde huwelijk met Elisabeth, de dochter van Hendrik II) als candidate voor den Franschen troon voor te stellen. Toen bezwaren, ingevolge de 'Salische wet', oprezen, werd hun de candidatuur van haar bruidegom: Ernst van Oostenrijk aangeprezen. Onmiddellijk daarna verklaarde Filips zich ook bereid, een Franschen prins voor haar te kiezen (Juni 1593). Enkele weken later zwoer Hendrik IV echter zijn ketterij af.

werelt kenbaer was/ dat daer onder niet en schuylde dan bedrog/ gelijck sy dat meermalen tot haren ongelucke hadden vernomen; ende dat te min also alreede by den Spanjaert twee uytgemaeckte * afgehuyrde moordenaers † waren gejustitieert/ namelyck eenen Pieter du Four met eenen Michiel Renichon/ die den Vorst Maurits hadden voorgenomen te vermoorden. Van sinne zijnde van den God des Hemels te verwachten een goede gewenschte uytkomste deser strenger oorloge. De vrome ende + strijtbare Helt Graef Willem van Nassou † Gouverneur van Vrieslant etc. sterckt Belling-wolder-Zijl/ ende verovert Wedde/ ende den pas der Bourtange/ daer hy een fort op maeckt. Hier tegens wind den Spanjaert Otmarssum/ dewelcke belegert hebbende Coevoorden/ ende het nieu gemaeckte fort op de + Bourtange/ heeft door de kloeckheyt van den Prins Maurits met schande moeten opbreken. Den 23. Julij 94 is de groote vermaerde ende stercke stad Groeningen oock gekomen onder het gebied der Heeren Staten generael/ niet tegenstaende uyt de selve groote tegenweer werd gedaen/ de generaliteyt aldus seer versterckende met de stad ende ommelanden.

+Graef Willem van Nassou, &c. goede diensten.

+Coevoorden ontset, Groeningen gewonnen by de Heeren Staten. Anno 1594.

Weest nu van herten blyd', oprechte vrome menschen!
Hoe kont ghy meerder goet hier op der aerden wenschen?
Merckt hoe de goede God aen uwer nu gedenckt!
End' wat hy u al goet door syn genade schenckt.

Wel heeft de Heer geseyt door een van zyn Propheten:
Ick sal myn kind'ren noyt verlaten noch vergeten,
Ick hebs' als eenen ring gedruckt aen myne hand,
End' moeten koopen met myn alder-dierste pand.

Immensa est, finemque potentia caeli non habet: & quicquid superi voluere peractum est. +

+Ovidius.

Gods wegen schillen veel van 'smenschen kromme wegen/ +
Dat hier is meest veracht/ heeft 'tmeest geluck verkregen.

+J. de Bruyne.

O Dieu! ta Justice est comme hautes montagnes, tes jugemens sont un grand abisme. Combien est precieuse ta gratuité! aussi les fils des hommes se retirent sous l'ombre de tes aisles. +

+Pseau. 34.

* *Uytgemaeckte:* er op af gezonden.

† *Afgehuyrde moordenaers:* 27 Mei 1594 antwoordden de Staten-Generaal aan aartshertog Ernst inderdaad in dezen geest. Zij verweten met name Fuentes een ware centrale van sluipmoordenaars te organiseeren: een doctor Lopes voor koningin Elisabeth, een Andrada voor Hendrik IV (‘met eenen Ruycker van Bloemen ofte Roosen, met fenijnighen poeder versien’), een Michiel Reinchon, ‘hem anders noemende Triviere, priester Namurois’, voor Maurits. - Pierre du Four (‘soldaet, gebooren van Nivelle’) was een op zichzelf staand geval. Hij moest een aanslag op Bergen op Zoom combineeren met een aanslag op Maurits. Beiden zijn terechtgesteld; de eerste in Juni, de tweede in Nov. 1594. Men leze: twee uytgemaeckte, bij den Spanjaert afgehuyrde!

† *Willem van Nassou:* Zie voor Willem Lodewijk, blz. 123.

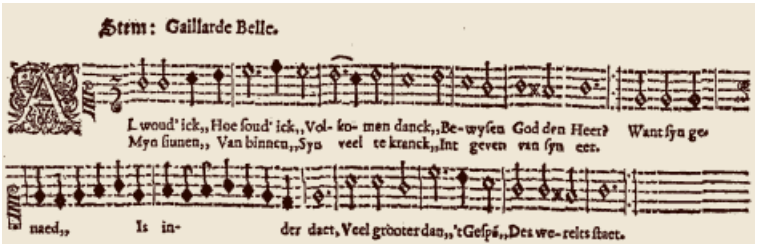

Stem: Gaillarde Belle.

1.
AL woud'ick,, Hoe soud'ick,, Volkomen danck,,
Bewysen God den Heer?
Myn sinnen,, Van binnen,, Syn veel te kranck,,
Int geven van syn eer.
Want syn genaed,, Is inder daet,
Veel grooter dan,, 't Gespa*n*,, Des werelts staet.

2.
Myn herte Vol smerte Voorheen gequelt
End' schier van ancxst verstickt,
Noch teder Wert weder Gerust gestelt,
End' vanden Heer verquickt.
Daer ick terstont * Haest viel te grond,
Door droefheyts smert, Daer werd Ick nu gesond.

3.
O Heere! Vermeere Toch in dit Land
U rycke voort en voort:
Hout stadig Genadig Aen ons de hand,
End' 'svyants ryck verstoort;
So sullen wy Verheugt en bly,
Met herten lust Gerust Steets loven dy.

De Ligeurs in Vranckrijck ziende dat sy met macht den Koning niet konden uyt 'tveld slaen/ [+] hebben hem gepoogt te doen ombrengen/ daer over eenen Jean Chastelet [†] afhuyrende om zijne Majesteyt te vermoorden/ dewelcke den Koning meynende de kele af te steken/ heeft den selven/ missende/ een van zijne voorste tanden met een mes uytgedout. De Koning onderricht zijnde dat de Jesuyten [+] hier van oorsaecke waren/ heeft hare geheele ordre uyt zijn rijck gebannen/ ende scherpelijck

[+]Anno 1594. Coning van Vranckryc een tant uyt de mont gesteken.

[+]Jesuyten uyt Vranckryck gebannen ende oorlog tegens Spanjen uytgeroepen.

* *Terstont:* nog kort geleden.

† *Jean Chastelet*, of Châtel, was een oud-leerling van het Jezuïeten-college te Clermont. 27 Dec. 1594 trachtte hij, midden in het hofgewoel, den Koning te dooden, toen deze een bezoek bracht aan Gabrielle d'Estrée. Hendrik IV werd gewond aan de bovenlip. De dader compromitteerde zijn leermeesters; althans het Parlement van Parijs vond het goed, dit zoo voor te stellen. Binnen het ressort van dit Parlement werden de Jezuïeten uitgebannen. Niettegenstaande dit incident hield Paus Clemens VIII (1592-1605) toch vast aan de absolutie van den voormaligen ketter, Hendrik IV. Zij vond 17 Sept. 1595 te Rome plaats.

gelast te moeten vertrecken den 29. Decembris 94; ende vooerders tegens den Spaenschen al om laten publiceren openbare oorloge †/ van wegen dat den Spanjaert/ daer de Ligeurs het meeste steunsel aen hadden/ de reden was der bloediger Inlantscher oorlogen van Vranckrijck. Door dese afroepinge der oorloge zijn veel plonderingen ende verwoestingen van landen ende luyden in Arthois ende Henegouwe + gevallen. Het Italiaensche Chrygsvolck des Eershertogs Ernesti, overmits hare groote achterstellige gagien/ zijn in mutinatie gekomen/ haer begevende onder de sauveguarde * der Heeren Staten + Generael. De Gouverneur van Breda/ Joncker Charles de Herauguieres krijgt/ met behendigheyd de stad Hoey † in't land van Luyck/ die de Bisschop wederom hard belegert ende weder krijgt. Op den 21. + + Februarij 95 is binnen Brussel overleden den Eershertog Ernestus, in wiens plaets uyt Spanjen afgesonden word den voorgenoemden Graef van Feuntes †. De Graef van Embden † verschil hebbende met de regeerders der stad Embden/ hebben de Heeren Staten Generael hen laten gebruycken als middelaers/ om de partyen te bevredigen/ tot des stadts verseeckerheyd 1000 soldaten daer in sendende. In dese tijdt heeftmen besloten uyt de Landen van Hollant ende Zeelant eenige schepen te senden/ + om daer mede Noordt-waerts op † te soecken den kortsten weg naer Oost-Indien: maer d'eerste schepen zijn onberichter saecken weder gekeert; doch daer toe andere gereet gemaeckt zijnde/ om de selve landen te beseylen voor by de Cabo de bonne Esperance †, is wel geluckt/ met groot profijt/ 'tsedert wanneer de selve vaerd in de vereenigde Landen seer heeft toegenomen. Wanneer nu de Legers der Heeren Staten/ als des vyants/ noch te velde waren/ ende dat de belegeringe van Grol † was gebrooc-

+Mutinatie van Ernesti volck.

+Anno 1595. Hoey verovert, ende weder verloren.

+Eershertog Ernesti doot.

+Oost-Indische vaerd begonnen inde Nederlanden.

† *Openbare oorloge* tegen Spanje werd door Hendrik IV ‘à son de trompe et cry public’ uitgeroepen, 17 Jan. 1595. Dat het open oorlog worden zou, kon iedereen zien vóór den aanslag van Châtel.

* *Sauveguarde:* bescherming.

† *De stad Hoey* was van 8 Febr. tot 20 Maart 1595 in handen van Heraugières, die zoo samenwerkte met de Fransche legers.

\+ Graef van Feuntes in plaetse.

† De *Graef van Feuntes* (zie blz. 157) was nog steeds hier te lande.

† *De Graef van Embden* is graaf Edzard II van Oost-Friesland († 1599). Met deze bezetting begint de geschiedenis van onze N.O.-barrière.

† *Noordt-waerts op:* Deze regels moeten volstaan, om de nagedachtenis van Willem Barentsz († 1597, na de overwintering op Nova-Zembla) te eeren. De hoop op dien noordelijken weg is eigen aan de jaren 1593-1597.

† *Voor by de Cabo de bonne Esperance* voer 2 tot 4 Aug. 1595 Cornelis de Houtman (op de Mauritius, en mèt de Hollandia, de Amsterdam en het Duyfken) ten anker in de Mosselbaai. Een tocht van 14½ maand - met 5 maanden oponthoud op Madagaskar - bracht hem 26 Juni 1596 voor Bantam. 11 en 14 Aug. 1597 waren drie van de vier schepen weer binnen, ‘in patria’.

† *Grol* werd door Maurits belegerd: 4-20 Juli 1595.

ken/ soo isser een hard treffen geweest tusschen de Nassouwsche Graven, Philips, Lodewyck, ende [+] Ernst, gebroeders [†]/ als den Jongen Graef van Solms, tegens des vyants troupen/ daer al de Graven voornoemt gevangen werden/ behalven Graef Lodewyck, die het ontreed [*]/ de Graven, Philips van Nassou ende van Solms, (ontfangen hebbende sware quetsuren) zijn inde gevangenisse gestorven/ ende Graef Ernst is gerantsonneert [*] ende gelost geworden. Op den vierden [†] November 95/ is de stad Weerd by de soldaten der Heeren Staten gewonnen/ den Graef van den Berg [†] daer binnen vindende/ [+] die mede rantsoen [*] betaeld hebbende/ is ontslagen. De stad Liere [†] is door practijcke ende beleyd vanden [+] voorsz. Gouverneur Herauguiere ingenomen/ doch door de disordre die in het plonderen geschiede/ is der Staten volck weder daer uyt geslagen/ met verlies van de haere. Cameryck is by den [+] Graef van Feuntes ingenomen.

[+]Anno 1595. De Graven Philips van Nassou ende van Solms doot.

[+]Weert by de Staten gekregen.

[+]Aenslag op Liere gemist.

[+]Cameryck by Feuntes gewonnen.

Alst dickwils binnens huys al vreucht is naer ons wenschen,
Staet droefheyt voor de deur, verteerend' onse jeucht,
Doch God stiert alle ding ten besten voor ons menschen,
Hy slaet en hy geneest, naer droefheyt komt de vreucht.

Elck ding heeft synen tyd; nu geeft de Heer zyn segen,
Dan straft hy wederom, en vordert soo syn eer,
Na harde vorst en droogt verleent hy weder regen.
Het liefste kind word meest besocht van God den Heer.

Scilicet interdum miscentur tristia laetis. [+]
Die geestelijcken sterft/ sal't sterven nimmer vreesen; [+]
Die sterft voor dat hy sterft/ die moet geluckig wesen.

[+]Virgilius.

[+]Theodorus Rodenbrug.

Car nous scavons que si nostre habitation terrestre de ceste loge est destruite, nous avons un edifice de par Dieu. [+]

[+]Paul aux Corinth.

† *Philips, Lodewyck, ende Ernst, gebroeders*, zijn zoons van Jan den Ouden van Nassau-Dillenburg (1559-1606), en dus broers van den Frieschen stadhouder Willem Lodewijk (zie blz. 139); Ernst is de latere stadhouder van Friesland, Ernst Casimir (1620-'32). Het was een ruitergevecht voorbij Wezel aan de Lippe, 2 Sept. 1595

* *Ontreed:* ontkwam, ontvluchtte.

* *Gerantsonneert:* vrijgekocht.

† *Op den vierden:* 24 Nov. zegt Van Meteren.

† *Graef van den Berg:* Hendrik, graaf van den Bergh is de zevende zoon van Willem van den Bergh (zie blz. 53); in den tijd van Frederik Hendrik was hij opperbevelhebber van de Spaansche troepen (1632!).

* *Rantsoen:* losgeld.

† *Liere:* 14 Oct. 1595.

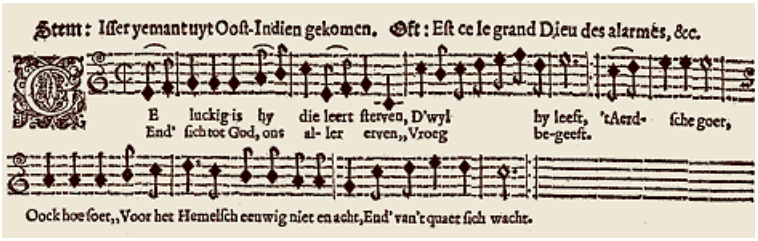

§ Stem: Isser yemant uyt Oost-Indien gekomen. Oft: Est ce le grand Dieu des alarmes, &c.

§ Zie v. D. II bl, 1136 en Inl. bl.XLIX.

1.
GE luckig is hy die leert sterven,
D'wyl hy leeft,
End'sich tot God, ons aller leven erven,,
Vroeg begeeft.
'tAerdsche goet, Oock hoe soet,,
Voor het Hemelsch eeuwig niet en acht,
End'van't quaet sich wacht.

2.
Die daer steets gaen in 'sHeeren wegen,
Sullen weer
Daer voor verkrygen grooten segen
Van den Heer:
'sHemels kroon Is haer loon,
Of sy schoon Hier hadden al wat stryt,
Voor een kleyne tyt.

3.
De Heer is waerheyt, weg, en leven,
'tHemelsch' broot.
De weg die laes! daer leyt beneven,
Is de doot.
Smal ist pat, 'tGene dat
Naer den schat Des Hemels henen treed,
'tAnder ruym en breet.

In dese tijdt hebben haer verscheydene vyants schepen uyt Duyn-kercken in zee begeven/ daer van eenige/ groote schade aende Nederlantsche koopluyden ende schippers gedaen hebbende/ zijn bekomen/ ende de Capiteynen ende Boots-gesellen daer van opgehangen/ tot exempel van andere. In de Nederlanden is uytSpanjen gearriveert den Eershertog Albertus van Oosten-Ryck †, des Keysers

† *Albertus van Oosten-Ryck* (1559-1621) was opgevoed aan het hof van Filips II. Kardinaal (1577), onderkoning van het door Spanje veroverde Portugal (1581); daarna aartsbisschop van Toledo (1595), maar niet gewijd. Sinds 1593 was hij weer aan het hof, om den ziek geworden Koning bij te staan. Het aartsbisdom hielp den aartshertog alleen aan een statig inkomen; priester was hij niet; zijn hoogste wijding was die van subdiaken; huwelijk bleef dus mogelijk. Mei 1598 zegde Filips II hem de hand van zijn dochter Isabella (zie blz. 157) en de Nederlanden als bruidschat toe. Paus Clemens VIII gaf den aartshertog toestemming, den geestelijken stand te verlaten; 13 Juli 1598 legde hij zijn kardinaalsgewaad neer op het altaar van de bekende processie-kerk van O.L.V. te Hal. Albertus was toen al ruim twee jaar in de Nederlanden, waar hij Febr. 1596 was aangekomen. In den winter van 1598/99 nam de Landvoogd verlof, reisde naar Valencia, trouwde Isabella. Filips II was toen reeds overleden

Rudolphi, ende des overleden Ernesti broeder/ Cardinael, Viceroy van Portugael; om het Gouverneurschap [+] te bedienen over de Nederlanden gelegen onder 'tSpaensch geweld. Met hem is mede af gekomen Philips, Prins van Oranjen [†], Graef van Buren, &c. die Duc d'Alf Anno 1568 uyt de hooge schoole van Leuven/ met geweld wech geruckt hadde/ als hier voren verhaelt is. De Vorstelijcke Cardinael die wint de kroone van Vranckrijck af/ de steden Calis ende Ardres [†]. Daer na heeft hy in Augusto 1596 gekregen de stad Hulst in Vlaenderen/ met groot verlies van zijn volck. Verrast wijders de stad Amiens: doch zijne Majesteyt van Vranckrijck weder alle moeyte ende neerstigheyt aenwendende/ [+] krijgt de selve stad weder. Ende op dat desen Cardinael/ de bysondere lust ende yver die hy hadde totte Roomsche Religie/ de gantsche wereldt door mochte bekent maken/ bestaet hy een afgrijselijcke [+] daet int werck te stellen/ om den Paus ende den Koning van Spanjen als Opper-ketter-meesters ende Inquisiteurs te behagen: want hy toestaent dat eene seer eerbare Godvruchtige Jonge dochter/ genaemt Anneken van den Hove [†], gevangen binnen der stad Brussel/ om haers geloofs bekentenisse/ [+] de Gereformeerde Religie belydende te zijn de suyvere ende oprechte leere des H. Evangelij/ levendig inde aerde werde gedolven.

[+]Anno 1595 en 1596. Eertzhertog Albertus als Gouverneur der Nederlanden met den lang-gevangenen Prins van Oranjen Graef van Buren, &c. t'samen uyt Spanjen gekomen.

[+]Calis ende Ardres met Amiens by den Cardinael gewonnen.

[+]Hulst mede by hem vermeestert.

[+]Anneken vanden Hove tot Brussel levendig in de aerde gedolven.

O Heere Jesu Christ! ghy konne't al beschouwen,
Uyt dynen hoogen throon, wat dat de mensche doet,
End' oock hoe dat u bruyt doorkerft word en doorhouwen,
U Bruyt! die ghy soo dier gekocht hebt met u bloet.

'tGeen ongeschonden bleef by d'Heydensche vyanden;
Dat mach by desen hoop niet blyven ongeschend,
Sy snyden't al in stucx, verscheuren't met haer tanden,
Dat't alles beven moet wat datter is ontrent.

(13 Sept. 1598). De aartshertogen Albertus en Isabella hielden hun intocht in Brussel 5 Sept. 1599.

† *Philips, Prins van Oranjen* (zie blz. 41) leefde, als regeerend Prins van Oranje, teruggetrokken en zonder invloed, te Brussel. Hij regelde in 1609 een boedelscheiding met Prins Maurits, waarbij hij de Bourgondische bezittingen en die in Brabant en Vlaanderen behield. Bij zijn dood in 1618 erfde Maurits.

† *Calis ende Ardres* (± 20 km ten Z.O. van Calais), genomen April-Mei 1596; Hulst volgt: Juli-Aug.; Amiens: Maart 1597, maar toen was het geld al weer op.

† *Anneken van den Hove* is ‘in desen Somer’ (1597), zegt Van Meteren, ‘ende volghens de oude bloedighe Placcaten’ (1550; zie blz. 26) terechtgesteld.

Pontifices nunquam martia bella decent.
De cappe mettet swaert/ En zijn niet wel gepaert. +

+Baudartius.

Pilatus wiesch zijn hand/ maer binnen in zijn ziel +
Hy meer van 'sKeysers gunst als vande waerheyd hiel.

+Hofferus.

Et Christ veut que les siens francs de peins & d'ennuy, +
N'ayent, apres leur mort, autre logis que luy.

+Du Bartas.

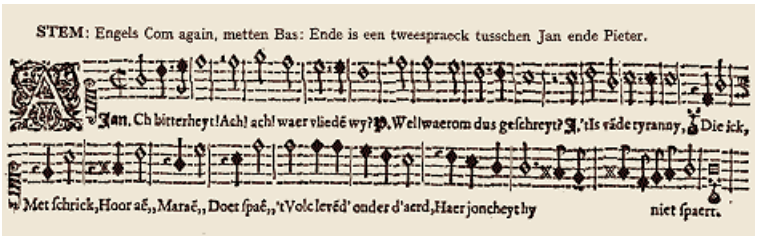

§ Stem: Engels Com again, metten Bas: Ende is een tweespraeck tusschen Jan en Pieter.

§Componist John Dowland, 1562-1626; schreef madrigalen en werken voor luit en virginaal. Zie Inl. bl. LII en B.K. bl. 94.

1.
Jan. ACh bitterheyt!
Ach! ach! waer vliede*n* wy?
P. Wel! waerom dus geschreyt?
J. 't Is va*n*de tyranny,
Die ick, Met schrick,
Hoor ae*n*,, Marae*n*,, Doet spae*n* *,,
't Volc leve*n*d' onder d'aerd,
Haer joncheyt hy niet spaert.

2.
J. Een Maegt, die daer
Was in Gods woord geschickt,
Wort van de Spaensche schaer
In d'aerden muyl verstickt.
Hoor doch 'tGekroch! *
P. Wat och! Heeft noch
'tBedrog 'tSchoffieren en 'tgeschend,
End' dit gemoord geen end?

3.
J. De Cardinael *
Bewyst hier door voorwaer,
Dat hy ons al te mael
Soud' dooden, kond hy maer.
P. Doch 'tsal Niet al,
U mensch Naer wensch
Vergaen, Wanneer ghy seer belaen
Sult voor Gods oordeel staen.

* *Spaen*: spitten (spaden), begraven.
* *Gekroch:* gekreun.
* *Cardinael:* aartshertog Albertus.

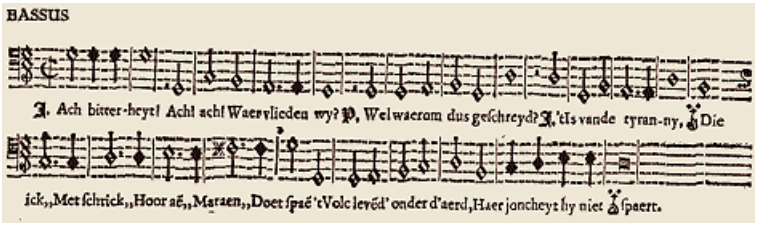

BASSUS

J. Ach bitterheyt!
Ach! ach! waer vlieden wy?
P. Wel! waerom dus geschreyd?
J. 't Is vande tyranny,
Die ick,, Met schrick,,
Hoor ae*n*,, Maraen,, Doet spae*n*,,
't Volc leve*n*d' onder d'aerd,
Haer joncheyt hy niet spaert.

Hare Majesteyt van Engelant neemt voor met groote courage den trotsen/ machtigen Spaenschen Coning in zijn eygen Lant te bevechten. Rust derhalven toe een schoone armade schepen ter Zee/ daer by de Heeren Staten haere Majesteyt tot hulpe schicken 24 wel gemonteerde schepen. Dese t'samen [+] zijn wel aengekomen te Calis Malis in Andolousie [†]/ alwaer gevonden werden een goet deel schoone [+] schepen die hen toerusteden na de West-Indien/ dewelcke alle werden vermeestert ende verbrant/ het geschut ende koopmanschappen daer af gehaelt/ ende de stad geplondert. Naer dat nu eenige dagen d'Engelsche mette Nederlanders hen hier hadden onthouden/ zijn victorieus met goeden buyt na huys gekeert. Sijn Princelijcke Excellentie Maurits krijgt te deser tijdt seecker onderricht dat den vyand een grooten hoop volcx by een vergaderde ontrent Turnhout [†]/ om mette selve eenen aenslag [+] te maken/ ende eenige plaetsen/ door middel van den harden vorst/ te vermeesteren. Waer door onse Prins bewogen werd' de selve te gaen besoecken/ sterck zijnde 4 regimenten voet-knechten ende 5 vanen ruyters. De vyand d'aenkomste des Princes vernemende/ is geweken; doch achterhaeld zijnde van de Ruyters der Heeren Staten/ zijn onder't beleyt van den hoog gemelden Prins so aengetast/ dat des vyands heele troupen geslagen werden/ ende den oversten van hen/ den Grave van Waracx ter

[+] Annis 95 & 96.

[+] Calis Malis ingenomen by de Engelsche ende der Staten schepen.

[+] Anno 1597. Slag van Turnhout, ende groote victorie vanden Prince Mauritio.

† *Calis Malis in Andelousio* is een zeemansnaam (het verkeerde Calais?) voor Cadix; de stad werd geplunderd en gerantsoeneerd (eerste weken van Juli 1597) door Howard, Essex en Van Duivenvoorde; het Nederlandsche eskader stond onder Engelsch bevel, maar voer de 'vlagge mette coleuren van Orange, Blanche et Bleu ende twapen van de Generaliteit in tmidden geschildert'; men schatte de toegebrachte schade op 20 miljoen dukaten.

† *Ontrent Turnhout:* 24 Jan. 1597; voor den Spaanschen bevelhebber Waracx, lees: Varax.

[+] plaetse doot bleef/ veele gevangens bekomende. Sijne Majesteyt van Vranckrijck (van wegen de groote macht zijner vyanden) is in sulcken nood van volck ende geld/ dat hy vreesde perijckel te lopen/ sonder bystand/ om selfs gedempt [*] te worden/ 'twelcke de Heeren Staten verstaende/ zijn beweegt om zijne Majesteyt hulpe te senden van volck ende geld/ schepen van oorloge/ ende andersins; waer door met Gods hulpe de saecken zijns Majesteyts wel uytgevallen zijn. De selve daer voren willende danck-baerheyd bewijsen; heeft zijn recht d'Aubeyne [* †] quijt gescholden aen alle den Nederlanders onder der Heeren Staten gebied zijnde; een recht van sodanige kracht/ dat wanneer eenen vreemdeling in Vranckrijck quam t'overlijden/ alle de nagelaten goederen mosten komen aende selve kroone. De brieven van represalien werden oock opgehouden. De onop-houdelicke neerstigheyt/ de groote wetenschap/ als den sorg-dragenden yver tottet welvaren der vereenigde Provintien/ heeftmen desen Jare 97 besonderlijck [+] konnen bemercken in onsen Vorstelijcken Prince Mauritio, Gouverneur der vereenigde Landen/ als Capiteyn Generael ende Veldt-overste van het leger der Heeren Staten; want in drie maenden tijts heeft hy (door Godts segen) van den machtigen Spanjaert verovert/ den 1. Augusti Alpen [†]/ den 21. Augusti de stad Rijnberck/ daer nae de stad ende 'tCasteel Moers; Van daer/ over den Rijn getrocken zijnde mettet voorsz. leger/ den 28. Septembris Grol/ Breefort/ ende den 12. Novembris de stercke stad Lingen; Niet tegenstaende dat alle dese plaetsen wel voorsien waren van oorlogs-gereetschappen/ ende beset met oude kloecke guarnisoenen/ geacht sterck 5000 mannen/ onder 'tgebied staende van Graef Frederick vanden Berge [†]/ ende ander oude/ ervarene/ ende kloecke Colonnellen. Het geschut ende de schepen by de Heeren Staten aldaer bekomen zijn groot geld waerdig geschat/ alles goet om te gebruycken tegens haren vyand/ die hier door dapperlick verswackte. Hier door werd den doorgang des Rijns seer bevrijt/ als oock de Landen van Zutphen/ Overrysel/ Drenthe/ Twente/ Vriesland ende Ommelanden/ die daer naer seer hadden verlangt. Daer werd gegist dat de groote der gewonnen landen wel so veel was als het vierde paert [*] der xvii Provintien konde bedragen. Alle dese victorien

[+]De Coning van Vranckryc hulpe krygende van de Staten der Nederlanden, doet wederom vergeldinge aen de inwoonders der selver.

[+]Treffelycke victorien vanden Prince Maurits.

* *Gedempt:* omgebracht.

* *Recht d'Aubeyne:* het recht van den koning op de nagelaten bezittingen van in zijn land wonende vreemdelingen.

† *Recht d'Aubeyne:* Achter de vermelding van dit prijsgegeven recht gaat schuil het voor de jonge Republiek-in-wording glorieuze feit van het drievoudig verbond van 1596: de Republiek en Engeland en Frankrijk!

† *Alpen* enz.: Voor Alpen, zie blz. 143; het was overigens 8 Apr. 1597. Voor *Moers* (Meurs) vermeldt Van Meteren: 3 Sept.; voor *Breefort* (Breedevoorde): 12 Oct. Valerius vermeldt niet: Enschede, Ootmarsum, Oldenzaal (alle in Oct.), maar springt dadelijk over op Lingen. Door deze campagne werd de 'tuin' der Nederlanden gesloten.

† *Graef Frederick vanden Berge* was de oudere broer van graaf Hendrik (zie blz. 161). Tusschen 1585 en 1598 streed hij haast voortdurend in het oostelijke gebied, waar hij Spaansch stadhouder was in de laatste jaren.

* *Paert:* part, deel.

zijn des te grooter geacht geweest/ nadien den Vorstelijcken Cardinael van Amiens/ so victorieus † komende/ in zijnen dienst wel hadde 60000 soldaten. Hy vertoont hem voor Oostende om dat te beleggen +/ maer heeft het niet vervolgt/ daer weder aftreckende. Over dese groote weldaden heeftmen (buyten-gewoonte) Biddagen van danck-segginge gehouden/ Gode alleen d'eere gegeven/ oock gedenck-penningen geslagen/ welckers op-schrift waren: Venit, Vidit, Deus vicit, Victoria parta spatio + trimestri.

+Albertus laet hem voor Oostende sien, maer treckt daer weder af.

+Bid-dagen.

Laet veel eer de Zee uytdroogen,
Met seer menich schoon rivyer,
Laet veel eer der sonnen oogen
Blind syn, en gantsch kout het vyer,
Hagel, snee, veel eer laet branden,
Yser, lood, en swaer metael
Swemmen lancx de natte stranden
En de boomen al te mael
Vliegen lancx de lucht te same,
D'eeuwicheyt eer slapen gaen,
Laet de lang-getongde fame
Eer oock van haer spreken staen.

Eer ghy soudet in't vergeten
Stellen Godes liefd' en daet,
Die ghy (so ghy wel moet weten)
Nu van tydt tot tydt ontfaet,
Brengt danck-offers Batavieren!
Tot de horens van d'altaer,
Lippen-calvers * daer op vieren
Wilt; tot Godes eer te gaer;
Dan so sult ghy sien en tasten
Hoe u vyand leyt gewont,
End' hoe dat syn eygen lasten
Zelfs hem drucken totten grond.

Timenti dominum omnia cooperantur in bonum.

Beminner vande mensch/ eer dat ghy waert geboren! +
Verlosser van de mensch/ na dat hy was verloren!
Wat hebt ghy niet gedaen? wat hebt ghy niet gesocht
Tot onser hulp en troost? wat hebt ghy niet bedocht?

+Heinsius.

O que bien-heureuse est la nation de la quelle l'Eternel est le Dieu, & le peuple, lequel il s'est choisi pour heritage! +

+Pseau. 33.

† *Van Amiens, so victorieus:* Valerius vergist zich. De victorie over Amiens was niet het werk van Albertus zelf geweest, en zij was al anderhalf jaar oud (blz. 163). In 1597 trachtte Albertus tevergeefs Amiens te ontzetten, daar het door Hendrik IV belegerd werd; bij deze gelegenheid verscheen hij in November voor Oostende.

* *Lippen-calvers:* dankoffers, met de lippen gebracht, dus: dankgebeden.

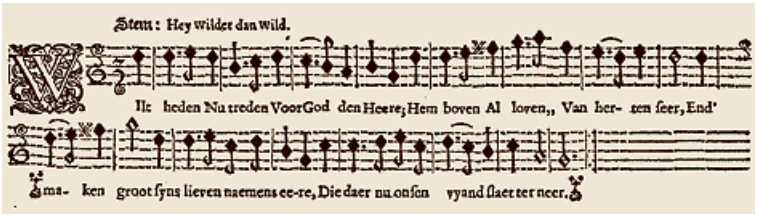

§§ Stem: Hey wilder dan wild.

§ Zie v. D. I bl. 554 en III bl. 2498.

§Danklied voor de overwinningen van Prins Maurits, 1597.

1.
WIlt heden Nu treden Voor God den Heere;
Hem boven Al loven,, Van herten seer,
End'maken groot syns lieven naemens eere,
Die daer nu onsen vyand slaet ter neer.

2.
Ter eeren Ons Heeren, Wilt al u dagen,
Dit wonder Bysonder Gedencken toch.
Maeckt u *, o mensch! voor God steets wel te dragen,
Doet yder recht, en wacht u voor bedrog.

3.
D'arg-losen, Den boosen * Om yet te vinden,
Loopt driesschen *, En briesschen Gelyck een Leeu,
Soeckende wie hy wreedelyck verslinden,
Of geven mocht een doodelycke preeu *.

4.
Bid, waket End' maket Dat g'in bekoring
End' 'tquade Met schade Toch niet en valt.
U vroomheyt brengt de vyand tot verstoring,
Alwaer syn ryck noch eens soo sterck bewalt.

De Koning van Spanjen te deser tydt nae de Nederlanden sendende 4000 Spanjaerden te water/ + is daer van een schip met 150 mannen gekregen by de schepen van oorloge der Heeren Staten/ die de selve alle verdroncken † De Nederlantsche Coopluyden/ poogende haer geluck ende fortuyne meer + en meer te bevorderen mette trafijcke * van de Oost-Indien/ senden langs hoe stercker hare schepen

+Anno 1598.

+Oost-Indische vaerd gevordert.

* *Maeckt u:* draag zorg.
* *Den boosen:* de booze.
* *Driesschen:* brallen, te keer gaan.
* *Preeu:* slag, knauw, beet.
† *Verdroncken:* Het schip werd opgebracht naar Vlissingen; bij Van Meteren staat niets over deze barbaarsche executie, die wel voor rekening van Valerius blijft.
* *Trafijcke:* trafiek, handel.

derwaerts. Eenen Pr. * Panne/ hebbende voorgenomen zijn Excellentie te vermoorden/ is tot Leyden gerecht †. Desen Jare 98 is den vrede † getroffen tusschen Vranckrijck ende Spanjen. Heeft mede de Koning + van Spanjen Philips de tweede, goet gevonden zijn dochter d'Infante van Spanjen, Isabella Clara Eugenia, den Vorstelicken Cardinael † Alberto, ten houwelijck te geven/ draegt hem daer by over + de Nederlanden met Bourgonjen/ onder verscheydene conditien/ die des Konings Zone toestaet. De maniere van dese gifte werd geacht te stryden tegens 'slants vryheden ende Previlegien/ alsomen heeft gemerckt dat de vrye Nederlanden by den Spanjaert gehouden werden voor/ ende als een Spaensch-Leen; 'twelck eeuwelick onder Spanjen moet staen ende blyven. De Vorstelicke Cardinael (afgelegt hebbende zijn geestelijck gewaed) in de over-heerde Provintien alom als Heer (uyt den name zijns Bruyts) aengenomen zynde/ is daer nae terstont vertrocken na Spanjen om te trouwen; de Cardinael Andreas † van Oostenrijck (zijn Cousyn) als Gouverneur in zijne plaetse stellende. De Velt-Overste des machtigen Spaenschen Legers/ Don Francisco de Mendoza †, Admirant van Arragon, sich vervoegende met zijn volck op den bodem der neutrale Landen/ bekomt Orsoy, dat hy versterckt.

+Vrede tusschen Vranckryck ende Spanjen.

+Philips de tweede vertrout syn Dochter metten Eertshertog Alberto, gevende de selvige alle de Nederlanden ende Bourgonjen tot een Bruytschat, de selve gehouden wordende by den Spanjaerts voor een Spaensch-Leen.

De Grave van den Broecke †/ een Godvreesende neutrael Heer/ van den Admirant verheert * + zijnde/ ende zijn Casteel ingenomen/ wesende de Gereformeerde Religie toegedaen/ is door den Spanjaerden boven belofte * deerlijck vermoort. Vele moetwilligheden heeft dit volck aengerecht/ daer over de Rijcx-steden ende stenden † genootsaeckt waren haere klachte te doen aen de Keyser-

+d'Admirant van Arragon mettet Spaensch Leger, doet groote moetwil op de neutrale Landen, vermoord den Graef van den Broec, spot met het mandement des Keysers. Ende verovert vele neutrale steden.

* *Pr.:* Priester.
† *Gerecht:* 22 Juni 1598.
† De *Vrede* van Vervins (2 Mei 1598) beteekende het einde van het glorieuze bondgenootschap 1596-'98 (zie blz. 166, *Recht d'Aubeyne*); Hendrik IV had na een beleg van zes maanden Amiens weer herwonnen.
† *Vorstelicken Cardinael:* Voor wat hier volgt, zie blz. 162.
† *Cardinael Andreas* is de zoon van Ferdinand van Tirol († 1595), en dus de kleinzoon van keizer Ferdinand I († 1564), net als kardinaal Albertus; laatstgenoemde stamde alleen uit de oudere, keizerlijke linie; hij was de zoon van Maximiliaan II († 1576), een ouderen broer van Ferdinand van Tirol.
† *Mendoza* komt hier alleen op den voorgrond van 1598 tot 1600. Albertus droeg hem het opperbevel op, toen hij zelf voor zijn huwelijk naar Spanje vertrok. In den slag bij Nieuwpoort (1600) werd de 'Admirant van Arragon' gevangengenomen; uitgewisseld werd hij eerst in het voorjaar van 1602.
† *De Grave van den Broecke* is Ulrich von Daun, die zich op zijn slot Bruck (aan de Roer) kort verdedigd had. Men haatte hem als woordvoerder der Protestantsche standen van het hertogdom Berg (11 Oct. 1598).
* *Verheert:* onderworpen.
* *Boven belofte:* tegen de belofte in.
† *De Rijcx-steden ende stenden* vergaderden als Westfaalsche Kreits van het Duitsche Rijk te Dortmund, om over dezen overlast van Mendoza's October- en Novembercampagne bezwaren te berde te brengen.

lijcke Majesteyt/ de welcke den Admirant expresselijck belast te vertrecken/ daer hy niet op passende/ mede spot/ latende de zijne in alle boosdaden voortgaen. De stad Rijnberck werd by de Spaensche vermeestert/ ende de stad Wesel/ heeft met 150000 guldens te betalen de Spaensche furie afgecocht. 'tSelve leger treckende over den Rijn/ heeft ingenomen Rees/ Deutecum/ Emmerick/ ende 'thuys te Schulenberg/ ende van daer vorder treckende/ heeft syn winterplaets gehouden in Westphalen; daer dese moordadige niet nagelaten hebben alles by der hant te nemen wat strecken mocht tot uytvoeringe [+] van haren boosen wille. Ondertusschen zijn de Heeren Staten met haeren Gouverneur seer sorgvuldig geweest haere frontier-plaetsen wel te voorsien/ goede wacht houdende dat haren machtigen vyand nergens in en braecke/ gelijck oock den al sorghdragenden God de vrye vereenigde Landen voor inbreuck haers vyants genadelijck bewaerde; daer van over al gemeene danck-seggingen ende [+] Bede-dagen gehouden werden. Hier en tusschen is de tydinge in de Nederlanden gekomen van de [+] doodt des Conings van Spanjen/ Philips de tweede [†], oock vande gelegentheyt zijnder sieckte/ hoe dat die lang-durich ende deerlijck geweest was. Sijne Majesteyt hadde zijnen Zone/ geduerende syn indispositie/ in't rijck doen bevestigen/ genaemt Philips de derde [†], ontrent twintich Jaren out zijnde/ die vele oude Raetsheeren afdanckt ende andere jonger in plaetse in zijn regeringe gebruyckt. Voor zijn eerste daed/ heeft hy met zynen Raed goet gevonden alle de Nederlanders ende haere goederen (onder zijn gebied zynde) aen te tasten ende te confisqueren [†]/ de koopluyden ende schippers/ seer mishandelende/ ende op Galeyen settende/ ende andere boosheyt aen haer plegende, 'tWelcke alles andere Coopluyden ende schippers veroorsaeckt de vaerd op de Oost-Indien te meer te doen aen gaen/ ende den Spaenschen Koning aldaer wederom vergeldinge te doen/ gelijck hy (God moet gedanckt zyn) syne vergeldinge daer gekregen heeft.

[+]Goede sorge der Heeren Staten ende den Prins dat den Spanjaert geen iubreuc en doen mocht in haere Landen.

[+]Biddagen gehouden.

[+]Philips de tweede Coning van Spanjen gestorven, ende zyn Soon Philips de derde in de plaets, die vele Schippers ende Coopluyden mishandelt.

O Coning! ghy syt wel van afkomst' groot en machtig,
Och of g'in vroomheyt oock soo kloeck waert en so machtig,
Wat waer't een wensch'lyck ding? Maer Nederlant dat mach
Beklagen wel de uer van u geboorten dag.

† *Philips de tweede*, † 13 Sept. 1598: ‘sijn lichaem was gheheel over so ellendigh ende mismaeckt, als noyt Job ofte diergelijcke gheweest waren’, aldus Van Meteren.

† *Philips de derde* (1598-1621) was de zoon uit het vierde huwelijk van Filips II met Anna van Oostenrijk. Geboren in 1578 (14 April), scheen hij een lange regeering voor zich te hebben.

† *Confisqueren:* Nov. 1598.

End' haken naer u eynd': God wil u Soone geven
Een beter geest en sin; End' g'lyck hy is verheven
In goet, en bloet, en eer, in pracht en hoogen staet,
Dat so mach in Gods vrees' zyn al zyn doen en laet.

Mors sceptra ligonibus aequat.

De Rechters zyn de geen die Godes beeld verthoonen/ [+]
En speelen op't tonneel des werelts d'hooge rol;
Dies hun siel bloedig staet/ so sy het quaet verschoonen/
En wroeten in het aertsch gelijck de blinde mol.

[+]A. de Coning.

l'Homme né de femme, est de courte vie, & plein d'ennuy; Il sort comme une fleur, puis est coupé, & s'enfuit comme l'ombre, qui n'arreste point. [+]

[+]Job.

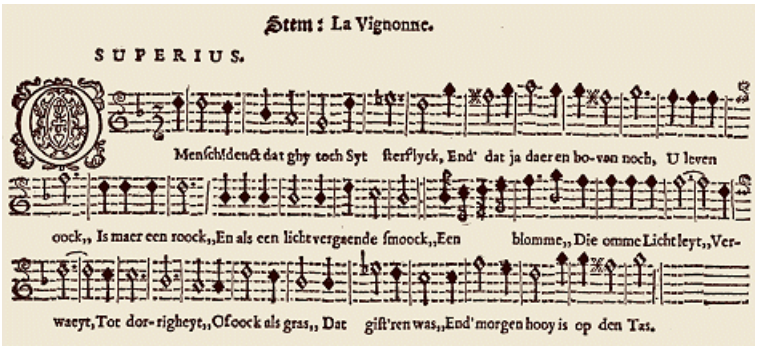

[§]Stem: La Vignonne.

[§] BijStarter: L'avignonne.
Zie B.K. bl. 98.

SUPERIUS.
1.
O Mensch! denct dat ghy toch
Syt sterflyck, End'dat ja daer en boven noch,
U leven oock,, Is maer een roock,,
En als een licht vergaende smoock,,
Een blomme,, Die omme Licht leyt,,
Verwaeyt, Tot dorrigheyt,,
Of oock als gras,,
Dat gist'ren was,,
End' morgen hooy is op den Tas.

2.
Dus leeft dan so ghy meent
Te sterven, Doet goet, En u van't quade speent,
Op dat g'op 'tend Door veel ellend,
Niet valt int eeuwig helsch torment,
Wanneer den Verkeerden Voort an Alsdan,
So vrou als man,
Wel wenschen mocht,
Hier inde locht
Des werelts noyt te syn gebrocht.

3.
End' of de mensch voorwaer
Schoon * hadde tot 'sHeeren dag veel duysent jaer,
So kan hy, siet, Toch nergens niet
De doot ontgaen waer dat hy vliet.
Daar neven Dit leven, Hoe bly Het sy,
Is haest voorby.
Maer by den Heer
Een dag, of eer,
Is als hier duysent jaer, en meer.

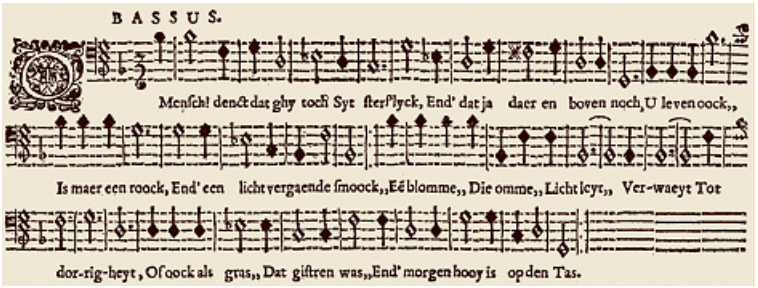

BASSUS.
O Mensch! denct dat ghy toch
Syt sterf'lyck, End'dat ja daer en boven noch,
U leven oock,, Is maer een roock,
End' een licht vergaende smoock,,
Ee*n* blomme,, Die omme,, Licht leyt,,
Verwaeyt Tot dorrigheyt,
Of oock als gras,,
Dat gistren was,,
End' morgen hooy is op den Tas.

[+]Den vijfden Septembris 99 is tot Brussel aengekomen/ den Eertshertog Albertus [†] met zijn nieugetrouwde Huysvrouwe. De Duytsche Vorsten ende neutrale Landen om met gewelt te stuyten de

[+]Anno 1599 komt den Ertshertog Albertus met zyn huysvrou in't Lant. Leger der Duytsche Vorsten by een, ende gescheyden.

* *Of....schoon:* ofschoon.
† *Eertshertog Albertus:* Zie blz. 162 en 169.

groote verwoestingen van Landen Steden ende Menschen/ die de Spaensche in haere quartieren deden/ brengen een sterck leger te velde/ onder 'tbeleyt vanden Graef Symon van der Lip †/ doch den Admirant hier niet veel op passende */ heeft 'tselve leger alsulcken afbreuck gedaen/ dattet is gescheyden ende verdwenen met confusie. Ende op dat des vyants groote macht geen inval ende schade doen soude/ op de vereenigde Landen/ hebben de Heeren Staten met haeren Oversten Capiteyn †/ + een uytnemend meester in het stuck der fortificatien zynde/ haer Leger verdeeld inde noodigste plaetsen/ daer den vyand best een aenslag op konde maken. Alle de frontier-plaetsen behoorlijck mede voorsiende van bol-wercken/ trencheen */ ende noodige strijckweeren *. De vyand ondertusschen met zijn Leger op ende neder swierende/ is eyndlijck tusschen Kessel ende Marem † (een brug over de riviere gemaeckt hebbende) over gekomen inde Bommeler weerd. Maer den sorg-dragenden Prins + Maurits, een oog terstont in't seyl hebbende/ treckt persoonelijck binnen Bommel/ op alles goede ordre ende wacht stellende/ ende van daer naer Heusden/ doende daer oock 'tselve/ vreesende of den vyandt teghen dese steden yet wat mochte voornemen. Ondertusschen bekomt den Admirant de schansse van Creveceur/ ende doet alle geweld op Bommel/ maer door den kloecken tegenstant heeft daer van moeten wijcken/ met groot verlies van volck/ te meer naer dien zijn Excellentie/ door twee seer lange bruggen de Waerden van Tiel ende Bommel aen malkanderen te gebruycken hadde gemaeckt. Den Admirant/ niet tegenstaende hy zyn hooft aldus gestooten heeft/ vind evenwel goet/ voor zijn vertreck uyt de Bommeler waerd/ een royale stercke schans te maken by Rossum over de Lorregracht/ daer de selve Waerd een seeckere nauwte heeft/ die daer den Cardinael Andreas (voor die tydt in't leger zijnde) hadde goet ghevonden/ welcke schansse voltrocken zynde/ men geheeten heeft nae des Cardinaels naem. Dese schans maeckte seer onveyl de Maes/ de Wale/ ende hield de Betuwe in gedurigen allarm. Syn genade Graef Willem van Nassouw Gouverneur van Vrieslant/ ondertus-

+Goede sorge ende wacht deses Jaers van d'Heeren Staten ende zyn Excellentie.

+Admirant comt voor Bommel, stoot syn hooft.

† *Graef Symon van der Lip:* Het graafschap Lippe werd in 1613 eerst gesplitst in Lippe-Detmold, Lippe-Brake en Lipperode-Alverdissen (= Schaumburg-Lippe). Lippe-Detmold splitste in 1678 weer Lippe-Biesterfeld af. De hier genoemde Simon VI (1563-1613) was Calvinistisch geworden; hij is de laatste graaf van het ongedeelde gebied. Als 'Westphalisschen Circkel ofte Kreytz-overste', werd hij in dit jaar ook 'Generael Velt-overste' van een grooter rijksleger.

* *Hier niet veel op passende:* zich daar niet veel aan storende

† *Oversten Capiteyn* bedoelt Maurits; hoewel geen kapitein-generaal der Unie.

* *Trencheen:* loopgraven.

* *Strijckweeren:* borstweringen.

† *Tusschen Kessel ende Marem*, - de geslagen brug komt bij Van Meteren niet voor -, komt men over de Maas in het smalle land tusschen Heerewaarden en Rossum, aan het oostelijke einde van de Bommelerwaard. De hierna vermelde militaire gebeurtenissen zijn van Mei en Juni 1599.

+ schen niet ledig synde/ wint den Spanjaert af Deutecum † ende Schulenburg. De stad Emmerick is de Spanjaerd mede (door syn Excellentie †) afhandig gemaeckt; ende zijn de Legers ten wedersyden in hare guarnisoenen geleyt. In dese tijt/ den nieuwen Spaenschen Koning/ willende dat alle handelingen mette vereenigde Nederlanden ende zijne ondersaten souden ophouden/ heeft verboden dat geene + goederen op't Licent * meer mochten in syn land komen. 'Twelcke de Heeren Staten vernemende hebben aen hare zijde diergelyck verbot † gedaen. Hier en boven nemen de Heeren Staten voor/ tot afbreuck haers vyants/ mede yet wat te water aen te rechten/ latende toerusten een schoone vlote schepen/ daer over als Admirael stellende den kloeckmoedigen Heer Joncker Pieter Verdoes †/ dewelcke + d'eylanden van Canarien vermeestert/ als oock 'teylant van Sint Thome/ doch een groote sterfte onder 'tvolck komende/ is de vlote weder na huys gekeert met goeden buyt. d'Eertshertog Albertus, opgevoet in Spanjen/op de Spansche maniere de Nederlanders mede willende plagen/ maeckt een accort + met Don Frederick Spinola †, dewelcke inde Vlaemsche havens onder des Hertogs gebied brengen soude ses groote Galleyen/ om daer mede by stil weder te vermeesteren de schepen ende Zeeluyden die hy konde bekomen/ mits dat alle de gevangenen ende goederen desen Spinola souden eygen syn. Werden hem derhalven gesonden uyt Spanjen/ binnen de havens ende 'tgat van Sluys/ ses Galeyen daer mede hy verscheyden coopvaerdy-schepen onder-roeyt ende bekomt/ de schippers ende boots-luyden der selve op de Galleyen werpende/ voor geen rantsoen haer willende laten lossen/ ende de goederen voor buyt verklaerd ende vercocht; 'twelcke seer grooten schrick aende Zee-varende luyden + veroorsaeckte. Op den 16. Octobris syn dese Galleyen (gelegentheyd van weder waer genomen hebbende) dapper aen gecomen op't oorlog-schip van Capiteyn Legier Pieters/ met meyninge om 'tselve t'overvallen: maer zijn soo getreft geworden dat sy met schande ende schade mosten afwijcken. Eenige vrybuyters/ uyt de haven van Duynkercke/ mede groote schade doende aende Coopvaerdyschepen/ + syn oock by der Heeren Staten schepen beseylt ende verovert/ 'tvolck daer van opgehangen

+Graef Willem van Nassou wint Deutecum ende Schulenburg, ende syn Excellentie Emmerick.

+Afdoen der Licenten.

+Anno 1599 der Staten vlote na Canarien ende Sint Thome.

+Hertogs handel met Spinola, om Galleyen indeVlaemsche havens te brengen.

+Galleyen doen groote schade, maer werden dapper by een oorlog schip beschadigt.

+Duynkerckers opgehangen.

† *Deutecum:* De hier volgende militaire gebeurtenissen zijn van Aug. en Nov. 1599.
† *Syn Excellentie:* Maurits.
* *Licent:* verlof om met een vijandelijk land handel te drijven.
† *Verbot* van handel tusschen het Spaansche en Nederlandsche gebied over en weer: Febr. en Apr. 1599.
† *Joncker Pieter Verdoes* (of van der Does) ondernam Mei 1599 tot Febr. 1600 een grooten plundertocht langs de Afrikaansche kust en in de West. Daar overleed hij zelf
† *Don Frederick Spinola* heeft hier maar kort Filips III kunnen dienen; hij kwam Sept. 1599, met de bewuste galeien, en sneuvelde al Mei 1603 in een zeegevecht. Zijn beroemde broer, Ambrosio Spinola († 1630), was de ziel van den Spaanschen oorlog van 1602 tot 1628.

werdende tot schrick van andere. Het groote leger des vyants/ niet tegenstaende 'tselve alle stroperyen [+] ende plonderingen aen rechtede op de neutrale landen/ is in mutinatie gekomen. Op den 23. January 1600 heeft den Jongen held Graef Lodewyck van Nassouw [†], met verrassinge over het ys/ ingenomen [+] de stad ende 'tCasteel van Wachtendonck. Den vijfden Februarij is gevallen den harden velt-slag tusschen Monsieur Bruaute [†]/ Fransch edelman/ in dienst der Heeren Staten synde/ met 21 ruyters/ [+] tegens gelijck getal van Grobbendoncx Compagnie/ maer Bruaute/ verlaten vande zijne/ is gevangen/ ende daer na in coelen moede leelick vermoort. Ende alsoo Godes segen merckelijck heeft gebleken inden handel van de Oost-Indien/ soo hebben hier over de Heeren Staten Generael met veel treffelijcke [+] Coopluyden een vasten voet [*] beraemt/ met seer goede over een kominghe/ op dat desen geheelen handel bestonde in een treffelycke Compagnie [†]/ ende alles verricht mochte werden met behoorlyck octroy der gemelde Heeren Staten/ buyten de welcke niemant coopmanschap aldaer drijven soude. Dese Compagnie geeft een groot voordeel aende vereenigde Landen; daer tegens een merckelijcke schade aenden vyand. Ende als nu tydt synde/ dat de schans van Sint Andries [†]/ liggende in't hert der [+] vereenigde Landen eens aengetast werde/ overmits de mutinatie van 'svyants volck/ so hebben de Heeren Staten/ de selve omringende/ beleyd/ ende naderende door neerstigheyt ende kloeckheyt gedwongen te moeten haer overgeven onder het gebied der Staten voornoemt. Men betaelde de soldaten/ die daer binnen lagen/ 125000 guldens van verachterde gagien/ die haer den vyand schuldig was. Ende men bequam daer in veel schoon geschut met ander oorlogs-tuyg/ ende heeft het volck sich meest begeven in dienst vande E. Heeren Staten/ genoemt wordende: De Nieuwe-Geusen, daer nae het Walsche Regiment. [+]

[+]Spaensch Leger in mutinatie.

[+]Anno 1600 Wachtendonck verrast by d'Heeren Staten.

[+]Camp-vecht van Monsieur Bruaute.

[+]Compagnie van Oost-Indien opgerecht.

[+]Sint Andries schans werd by de Heeren Staten gewonnen.

[+]Nieuwe Geusen.

† *Graef Lodewyck van Nassouw*, zie blz. 161; voor *Wachtendonck*, zie blz. 151.

† *Monsieur Bruaute* ('Heere van Breaute uyt Normandien') had zijn massa-duel 'op de Vuchtse Heyde', bij 's-Hertogen-bosch, 5 Febr. 1600, maar niet tegen Grobbendonck, die zich verontschuldigde, 'dat hy Gouverneur van s'-Hertogenbosch was, ende dien last en liet hem dat niet toe', maar tegen diens luitenant, 'Gerart Abrahams, alias Leckerbeetgen geheeten'. Over winst en verlies bestaan twee lezingen, maar luitenant Leckerbeetgen sneuvelde, en Monsieur Breaute werd gewond en vermoord.

* *Voet:* grondslag.

† De *treffelycke Compagnie*, met 'octroy' der Staten-Generaal kan haast niets anders zijn dan de Vereenigde Oost-Indische Compagnie. Wij zijn echter nog pas in de dagen van de Oude en de Brabantsche Compagnie (1599, 1600). De V.O.C. kwam eerst tot stand: 20 Maart 1602. Wel werd al in 1600 door de Staten-Generaal op de stichting aangedrongen.

† *De schans van Sint Andries* (zie blz. 173) is door Prins Maurits belegerd van eind Maart tot begin Mei 1600. Van het hierna genoemde regiment: De nieuwe Geuzen, werd Frederik Hendrik kolonel.

Ghy vogels maeckt u nest, voor die u komen soecken,
Ghy Schapen draegt u wol, voor die ghy niet en kent.
Ghy Ossen treckt den ploeg, voor die u slaen en vloecken,
Ghy Byen maeckt honig-seem voor die u daer nae schent.

Haes op! * moet ghy nu al, ghy volck van licht alloye,
Die boud' op onse land, en bruyckten ons gewas,
Want uwe stercke schans, die is der Staten proye,
En komt haer rechte voort * nu wonder wel te pas.

Sic Vos non Vobis nidificates aves. +

+Virgilius.

Dominus perficiet pro suis.

Non point a nous, non point à nous Seigneur; mais a ton nom donne gloire & honneur, pour ta grace & foy seure. +

+Clement Marot. Pseau. 115.

Die daer siet en vint het nest/ Die is niet soo seer geluckig;
Maer die't rooft die heeft'et best/ Al siet d'eerst daer op seer druckig.

Incarnatie

o dronC andrIes! VVs sChans VerLIes
doet aLbert trVren;

aL sCheen sY sterk, 'tVVas papen VVerk,
ten MoCht nIet dVren.

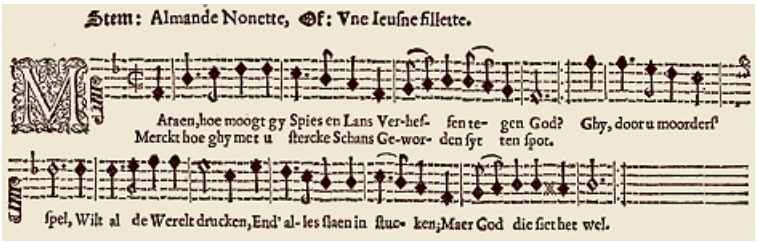

§ Stem: Almande Nonette, Of: Vne Ieusne fillette.

§ Zie v. D. II bl. 1681 en 1776.

1.
MAraen, hoe moogt gy Spies en Lans
Verheffen tegen God?
Merckt hoe ghy met u stercke Schans
Geworden syt ten spot.
Ghy, door u moorders'spel,
Wilt al de Werelt drucken,
End'alles slaen in stucken;
Maer God die siet het wel.

* *Haes op!:* Voort, weg!
* *Rechte voort:* op het oogenblik.

2.
Hy heeft de winden in zyn hand,
End' stuertse waer hy wil,
De wat'ren en het vaste land,
'tOnweder en het still'.
De nacht, en oock den dag,
Mensch, Vee, oock waer sy vlieden,
'tStaet onder zyn gebieden
Al watter wesen mach.

3.
Wie pochter dan op macht en kracht,
Om alles te verdoen
Wat dat hem schiet in zyn gedacht?
Wie isser toch soo koen
Die tegen God sal slaen?
Daer niemant, wie't mach wesen,
Kan voor hem, sonder vreesen,
Een oogenblick bestaen?

[+]Ende also/ als voorgeseyt is/ vele van des vyants volck in mutinatie waren/ ende t'samen rotteden/ van wegen het groote achterstel [*] haerder soldye: so hebben de Heeren Staten Generael dit geval niet inden wind geslagen; maer/ met advys van haren Gouverneur/ als des Princen Henricx [†]/ jongste Broeder van zijn Excellentie (nu mede tot Raed van State ghekooren zijnde) ende d'ander Nassousche Vorsten/ voorgenomen in Vlaenderen te trecken/ ende met geweld aen te tasten de Zee-havens van Nieu-poort/ Duyn-kercke ende andere/ die als roof-nesten den vrybuyters dienden om de Nederlantsche schepen ter zee te beschadigen. Het leger der Heeren Staten is gevoerd met 2000 schepen/ oft daer ontrent tot Philippine [†]/ een fort op de Vlaemsche cust leggende/ al waermen te lande gestelt heeft 12000 voet-knechten ende 2000 ruyters/ ende naer voorgaende bid-dagen ende smeeckingen tot God/ [+] dat hy de saken der Landen wel wilde stueren ten besten van zijn kercke/ zyn de selve getrocken naer Oudenburg [†]/ Bredene/ Snaeskercke ende Plassendael/ de Spaensche dese plaetsen verlaten hebbende. Den eersten Julij is't leger voor Nieu-poort/ aen beyde zyden des stadts/ neder geslagen. Den Eerts-

[+]Anno 1600 Vlaem schen tocht.

[+]Bid-dag.

* *Achterstel:* achterstalligheid.

† *Prins Henrick* is de latere stadhouder Frederik Hendrik (1625-'47). De zoon van Willem van Oranje en Louise de Coligny (geb. 29 Feb. 1584) is al in zijn tiende levensjaar gouverneur van Geertruidenberg geworden, na zijn zestienden verjaardag kreeg hij zitting in den Raad van State. - De mededeelingen van Valerius munten hier niet door duidelijkheid uit. Van Meteren zeide: 'Waer-omme alles tot sulcken tocht noodich, by de Vereenichde Landen versorcht, heeft den last daer van mette ghewoonlijcke Raden van State den Pr. Mauritz ontfanghen, die hebben nieuwe lichtingen van Crijs-volck gemaeckt enz'. In dit gegeven heeft Valerius blijkbaar willen inlasschen (aan het vervolg van Van Meterens verhaal en aan diens Register ontleende) mededeelingen over Frederik Hendrik, die zijn zin in het ongereede brachten. *D'ander Nassousche Vorsten*, die meegegaan zijn met den tocht, waren: Justinus, de luitenant-admiraal van Zeeland (zie blz. 148), Ernst Casimir en Lodewijk Gunther (jongere broers van Willem Lodewijk van Friesland, zie blz. 161).

† *Philippine*, een fort aan den Zuidkant van de Braakman (Zeeuwsch Vlaanderen); 21-22 Juni 1600.

† *Oudenburg* enz. liggen in de onmiddellijke buurt van Oostende. Lees: Snaeskercke.

hertog Albertus met zyne voornaemste Heeren/ aen hare zyde den tydt mede willende waer nemen/ baden de gemutineerde seer/ met schoone beloften/ so zy syne hoogheyt eenen grooten dienst wouden doen/ dat zy haer nu souden vervoegen by zyne andere troupen/ om haren vyand/ die nu in haer eygen land/ ende gelyck in den knip gevallen was/ gemeender hand aen te vallen ende te verslaen/ daer door zy dan eenen eeuwigen lof ende name souden verkrijgen/ so by den Paus/ Koning van Spanjen/ als andere Heeren. De gemutineerde dit ter herten nemende/ zyn opgetrocken/ ende is des Hertogs leger gemarcheert/ sterck over de 4000 † mannen/ geleyt door d'Admirant van Arragon ende andere oude Chrijgs-Overste/ den Hertog † oock personelick mede treckende. Daer over de voornoemde gewonnen plaetsen weder quamen aen des Hertogs volck/ die (boven * belofte) een leelijcke moord begingen aende soldaten die in Snaeskercke hadden gelegen. De Heeren Staten Generael/ binnen Oostende zynde/ verstaende dat haren vyand op trock/ ende alreede in hadde genomen de voornoemde forten/ oock de moord aen de hare tot Snaeskercke begaen; hebben dit metten eersten * den Prins Maurits doen verwittigen; op dat hy ordre mochte stellen dat des vyants voortocht wierde belet. Sent derhalven + syn Excellentie terstont op dese tydinge af Graef Ernst van Nassou, mettet Zeeusch ende Schotsch regiment/ ende vier vanen ruyters/ doch quamen al te laet/ also den vyand alreede den pas † ingenomen hadde. Waer over de Spaensche macht gevallen is op dese twee regimenten voet volcx/ van hare ruytery verlaten werdende/ de selve seer haest vermeesterende ende veel gevangens bekomende/ die zy daer na (in koelen moede) hebben doorhouwen ende doorsteken/ niet tegenstaende dat onder andere/ veel kloecke Capiteynen haer rantsoen alreede hadden gemaeckt *. Dese dingen alles zijn Excellentie secretelick verstaende/ als mede dat synen moedigen/ victorieusen vyand naer hem toequam/ heeft zijne hoopen by een doen komen/ chrijgsraed gehouden/ ende de proviand-schepen/ die inde haven van Nieu-poort lagen (daer door eenige souden mogen willen vluchten) doen vertrecken/ het geschut reed maken/ ende op alles goede ordre gestelt/ alle Colonnellen/ Capiteynen/ ende Soldaten goeden moet gegeven/ seggende: nae dien sy nu daer op het strande sagen aenkomen haeren vyand/ dattet nu tyt was/ naer datmen God soude hebben gebeden om hulpe ende victorie/ sich kloeckelijck aen te stellen om vromelyck voor de goede saecke/ ende 'tvaderlant te strijden/ ende een dach van eere te behalen/

+Het Zeeusch ende Schots regiment by den Spanjaerden lelick mishandelt.

† *14000:* Van Meteren zegt: '1400 peerden ende elf duysent te voete'.
† *Den Hertog:* aartshertog Albertus.
* *Boven:* tegen.
* *Metten eersten:* ten spoedigste.
† *Den pas*, te weten die van Leffingen. De overrompeling van Ernst Casimirs troepen vond plaats in den ochtend van den 2en Juli.
* *Haer rantsoen alreede hadden gemaeckt:* al voor hun loskooping hadden gezorgd.

te meer also daer geene uytkomste was van te konnen wijcken; d'eene zijde des Legers omcingeld zynde vande Zee †/ ende d'ander van den vyand/ daer van geen genaede was te verwachten. D'eerste schermutsinge is gevallen op't strand tusschen de ruytery van weder syden. Eenige oorlogschepen der Heeren Staten zijn so dicht onder't strand gekomen dat sy het leger des vyants dapper beschadigden. Ende eyndelyck beyde de legers aen den anderen geraeckende */is Godes sorge † over de syne wonderlick + geweest/ also hy de selve Son ende Wind te bate gaf/ ende den vyant int aensicht. Daer werd lange heftig ende schrickelyck gevochten/ so dat de victorie eenigen tyt twijfelachtig stond. Maer wat + kloeck beleyt Prins Maurits gehadt heeft/ so in het aenbrengen/ als afvoeren ende ververschen van zyn volck/ heeft hier seer wel gebleken. Den hoop der gemutineerde deden groote tegenweer; maer door eenighe Staten ruyteren seer onvoorsiens aengetast synde/ na dat eerst 'tgeschut vry onder hen hadde gespeelt/ hebben zy beginnen te vluchten. Hier door hebben der Heeren Staten volck sulcken + moet gekregen/ dat den Spaenschen hoop t'eenemael op de vlucht geraeckte. d'Admirante van Arragon, + met veel Spaensche Dons ende Signoren/ Graven ende Edelen van alle natien/ ende seer veel gemeene soldaten zijn gevangen/ oock seer nae * den Eertshertog selfs. Daer werden bekomen vande vyand 105 vaendels/ vier Cornetten/ de groote standaert der gemutineerde/ verscheyden stucken geschuts/ ende veel bagage. De dooden werden geraemt te zyn 4000/ die daer gebleven waren. Ende is hier also Gods rechtvaerdigheyd merckelycken * gebleecken/ die daer heeft gestraft/ beneffens andere + boosheden/ het moordadige stuck dat de Spanjaerden hadden begaen/ soo aen den luyden tot Snaeskercke/ als aen de gevangene Zeeusche ende Schotse Capiteynen ende soldaten. Wanneer nu den slag geeyndigt was/ heeft zyn Excellentie gelast een gemeene danckseggingе † te doen aen God over +

+Bataille voor Nieupoort.

+Nota.

+Victorie:

+d'Admirante ende veel andere gevangen. 105 Vendels met vier cornetten, ende andere dingen verkregen.

+Gods rechtvaerdigheyt.

+Danckseggingе tot God.

† *Omcingeld zynde vande Zee:* Fruin (Verspr. Geschr. III, blz. 243 e.v.) heeft scherp bestreden, dat Maurits zich zoo heroïsch zou hebben uitgedrukt; hij geeft echter toe, dat Duyck formuleerde: 'geen hoipe als tot slaen wil[len]de laten'. Bij Van Meteren zegt Maurits, in antwoord op het voorstel, zich in te graven: 'dat men moeste slaen ende wegh maecken metten sweerde; men moester victorie vechten ofte die Zee op-drincken'.

* *Aen den anderen geraeckende:* slaags rakende.

† *Godes sorge* is een toevoeging van Valerius. Van Meteren zegt simpeler:.... 'Mauritz.... voorttreckende op het strande, dat doen (zijnde leegh-water) seer breedt was, creegh op naer noene de Sonne ende den windt achter hem'.

* *Nae:* bijna.

* *Merckelycken:* duidelijk.

† *Gemeene danckseggingе:* 'Nae den gewonnen slagh.... is Prince Mauritz van zijn Peert gesteghen, Gode danckende, ende onder ander uyt-berstende, dese woorden met weenende ooghen sprac: o Heere, wat zijn wy arme sondighe menschen, dat ghy ons heden tot dijns naems eere ende glorie, sodanighen gheluck mede-deylt; u zy de glorie ende danck inder eeuwicheydt. Ende indien den duysteren nacht hem niet en ware overvallen, so dat hy zijn troupen niet wel en conde weder by een ghecryghen, hy *soude* die anders oock belast ghehadt hebben door het gheheel Legher *een generale danckseggingе* te doen, dan sulcks werdt *naemaels* van weghen de Staten Generael, alle de Vereenichde Landen, belast te doene' (Van Meteren).

d'ontfangene weldaed; 'twelcke achtervolgt zynde/ heeft hy zyn avontmael gehouden metten gevangenen Admirante. Den derden Julij † isser goet gevonden by de Heeren Staten/'tleger uyt Vlaenderen te voeren naer de quartieren daer elcx vaendel bescheyden was.

Wanneer ghy Heere quaemt, ghy schotet uyt den boge
U pylen scherp gevyld, de bergen sagen Toe
De diepte gaf geluyd, de stromen liepen hooge,
De Sonn' en Maen' stond stil, na u behagen Doe *,

Den blixem wierp groot vyer, den donder gaf voor henen
Een ysselick geluyd, elck was bevreest, verschrickt
Voor uwe macht en kracht; 'tvolck is oock als verdwenen
Daer op Heer uwe oog wel starlincx had gemickt *.

Ardua deturbans, Vis animosa quatit.

Quos dies videt veniens superbos, hos dies, Vidit fugiens, iacentes.

Men proevet Gout in't vyer/ de menschen inder noot. +
Een kloeck gesel houd moet in alles even groot.

+Brero.

Cest Dieu le fort qui a duit mes mains au combat, tellement qu'un arc d'arain a esté rompu avec mes bras. +

+Pseau. 18.

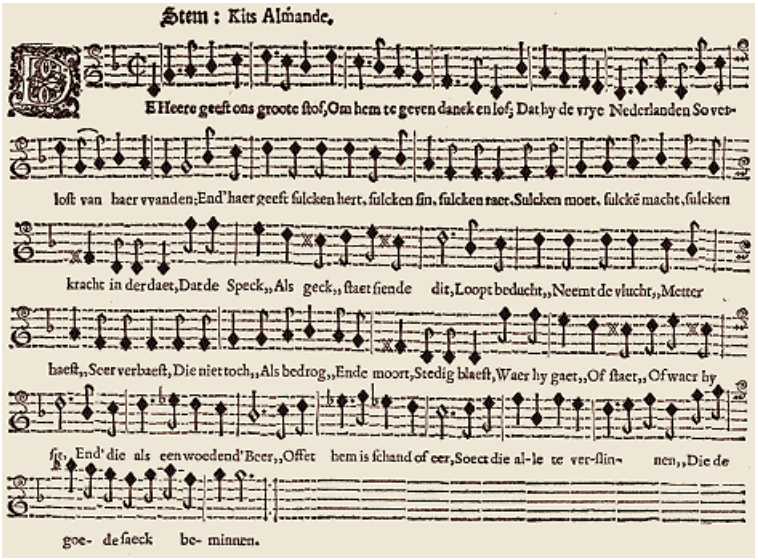

† *Den derden Julij* trok Maurits naar Oostende; 6 Juli werd het beleg van Nieuwpoort hervat; na tien dagen weer opgebroken; en 'vertrocken ontrent den lesten Julij'.

* *Doe:* toen.

* *Starlincx had gemickt:* met vasten blik had acht gegeven.

[§] [§] Stem: Kits Almande.

[§] Zie B.K. bl. 103.

[§] Lied op den slag bij Nieuwpoort, 1600.

1.

DE Heere geeft ons groote stof,
Om hem te geven danck en lof;
Dat hy de vrye Nederlanden
So verlost van haer vyanden;
End'haer geeft sulcken hert, sulcken sin, sulcken raet,
Sulcken moet, sulcke*n* macht, sulcken kracht in der daet,
Dat de Speck,, Als geck,, staet siende dit,
Loopt beducht,, Neemt de vlucht,, Metter haest,, Seer verbaest,
Die niet toch,, Als bedrog,, Ende moort, Stedig blaest,
Waer hy gaet,, Of staet,, Of waer hy sit,
End'die als een woedend'Beer,,
Offet hem is schand of eer,
Soect die alle te verslinnen [*],,
Die de goede saeck beminnen.

2.

Maer God die heeft zyn schimpig woord
Uyt zynen Hemel wel gehoord,
End' heeft hem henen weg doen lopen,
End' gestort met grooten hoopen;
End' bewaert, End' gespaert, End' beschermt, end' bevryd
'tHeylig werck Van syn kerck, Zyne Bruyt, inde stryd
Voor het Spaensche, Maraensche Gebras [*],
'tWelc daer self, met haer macht, Met haer kracht, t' Haerder schand,
Onbedacht, Bleef versmacht, En versmoort in het sand;
'tQuam ten val, Schier meest al, Watter was.
Batavier, prijst God de Heer,
Die daer van alleen komt d'eer,
End' Nassou wilt niet vergeten,
Die sich hier soo heeft gequeten

* *Verslinnen*: verslinden.
* *Gebras:* gespuis.

3.
Maraen, ter Zee moet g'oock al voort,
Men komt u over al aen boort,
In't Noord, of West, of waer't mach wesen,
Men u geensins meer wil vreesen.
Of ghy stoft, Of ghy poft, Of ghy snorckt, of ghy blaest,
Of ghy woed, of ghy dreygt, of ghy tiert, of ghy raest,
Men ontsiet u toch nu langer niet;

God de Heer Sal ter neer Vellen eer Ghy't verwacht,
Uwen throon End' u kroon End' u ryck end' u pracht,
Oock hoe seer Of hoe veer Ghy gebiet.
End' de stricken die ghy braeyt *,
End' de stroppen die ghy draeyt,
Om daer and're med' te vangen,
Daer sult noch ghy selfs aen hangen.

De moordadigheyd ende wreetheyd der Spanjaerden/ noch geen eynde nemende/ hebben de Eertshertogen inde Noord-Zee afgesonden (onder 'tbeleyt van den Heer van Wacken † haren Admirael) twaelf schepen van oorloge/ dewelcke aldaer bekomende eenige schamele/ ongewapende Zuyr-broodwinnende Visschers/ verscheydene der selver hare schepen hebben verbrand/ ende andere doende beneden gaen in het ruym inden gront gehackt/ dat schepen ende menschen t'samen vergingen. Voorwaer een ongehoorde wreede daet/ strijdig tegens Godlijcke ende Wereltlicke rechten. Dese Zee-rovers ende moorders/ gesocht werdende vande oorlog schepen der Heeren Staten Generael/ zyn eyndlijck inder selver gesicht gekomen/ achtervolgt ende nagejaegt tot in Spanjen/ doch maer een van de twaelf gekregen/ daer van het volck opgehangen werde. Den Admirael Wacken/ in Spanjen zijnde/ is van ongenuchte * aldaer overleden. Den 29. November 1600 heeft den Admirael van Zeeland d'Heer + van Haultain †/ voor de stad van Antwerpen gehaelt/ ende afgebracht na Zeeland/ het Admiraels schip van den vyand/ voorsien van schoon geschut ende andere provisien. Het gebed ende 'tsuchten der + arme Nederlantsche gevangene Schippers ende Coopluyden/ soo in Spanjen als tot Sluys/ in banden op de Galleyen sittende/ is eyndelyck van den Heere verhoort/ die/ als een mensch-lievenden God/ een onverwacht middel der verlossinge hen heeft toegesonden; in de herten der Heeren Staten Generael stortende aen te gaen een accord mette Eertshertogen, als dat den gevangenen Admirant † met de zyne (onder eenige conditien) souden werden vry gesteld/ tegens al de onse die in boeyen ende gevan-

+'sVyants Admiraels schip voor Antwerpen gehaelt.

+Gods wonderbare verlossinge der gevangen Nederlanders.

* *Braeyt:* breit.

† *Wacken:* In 1583 had Parma Duinkerken genomen. Daarna was daar een admiraliteit ingericht, die den Zeeuwen veel schade deed. Geleidelijk aan was hier een scheepsmacht van beteekenis ontstaan; zij werd gecommandeerd door Antoine de Bourgogne, sire de Wacken. De overvallen visschers waren overigens geconvoyeerd door 3 oorlogsschepen.

* *Ongenuchte:* verdriet.

† *d'Heer van Haultain* (Willem de Zoete) was toen nog geen admiraal van Zeeland (1601-1627). Dit exploit van ‘de swerte galeye van Dordrecht’ viel nog onder het beleid van admiraal Justinus van Nassau, die echter niet zelf commandeerde.

† *Admirant:* Voor de vrijlating van Mendoza, Mei 1602, zie blz. 169.

genissen by haer hier en daer waren/ 'twelcke een groote vreucht heeft veroorsaeckt aen veel bedroefde Weduwen met haeren kinderen.

Waerom ginckt ghy doch uytschieten
Lieve Son! u helder licht?
Hemels dou! waerom uytgieten
Ginckt ghy doch u nat so dicht?
Westen-wind! ay waerom waeyde
Ghy so soet? en oock ghy Zee!
Liet ghy toe dat op u draeyde
Sulcken stoker van groot Wee?
Sulcke moorders, sulcke stoorders,
Sulck een wreeden strengen guyt.
Sulcke Visschers-Boots-doorboorders
Gaf het Nederland noyt uyt.

Wed'wen smerte, mensch verslinders,
Eeuwig hoon ghy op u laed't,
Dat sulck arme broode-winders
Ghy so vinniglyck verslaet.
Godes geessel, Godes wrake,
Volgt u waer ghy gaet of staet.
'tIs gewis een seecker sake
Dat God recht doet in der daet.
Van u boose loose daden
Sult ghy worden so geloont,
Alsmen loont het quaet der quaeden,
Als ghy and'r hier hebt verschoont,

Heu! cadit in quenquam tantum scelus. +

+Teren.

De dove-volg-begeert/ gedompelt inde fluymen * +
Van domme-herssens-drop/ doet uyt den setel ruymen
Wet/ reden/ en natuer.

+J. de Brune.

Ne fai ce que tu peux, mais bien ce que tu dois. +
Courbe-toy le premier sous le joug de les loix.

+Du Bartas.

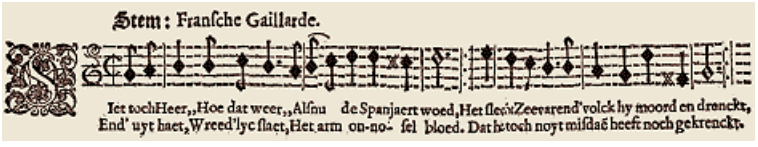

Stem: Fransche Gaillarde.

1.

SIet toch Heer,, Hoe dat weer,, Alsnu de Spanjaert woed,
End'uyt haet, Wreed'lyc staet, Het arm onnosel bloed.
Het slecht * Zeevarend' volck hy moord en drenckt *,
Dat he toch noyt misdae*n* heeft noch gekrenckt.

* *Fluymen:* slijmen.
* *Slecht*: eenvoudig.
* *Drenckt*: verdrinkt.

2.
Dese moort Ongehoort Die sal (ja) t'aller tyt
U Maraen Tegen gaen En dienen tot verwyt;
End' of u dat so soet'lyck sal vergaen
Dat sult ghy noch wel proeven en verstaen.
3.
Maeckt o God! Eens tot spot Toch desen Goddeloos,
Met syn raed, Want syn daet Is niet als quaet en boos;
Hy soeckt ons al te villen en te braen.
Help ons o Heer! eer dat wy al vergaen.

Het leger der Heeren Staten/ onder't beleyt van zyn Excellentie/ weder te velde komende/ heeft + verovert/ den 30. Julij 1601/ de stad Rijnberck. De stad ende 'tCasteel Moers (des Princen eygen zijnde) heeftmen den Spanjaert mede afhandig gemaeckt/ alwaer zijn Excellentie als Heer is gehult ende aengenomen geworden. De stad van Oostende eenen scherpen doorne inder Vlamingen voet zynde/ also het meeste quartier van hare Provintie daer door werde onveyl gemaeckt/ ende in eenen geduerigen allarm gehouden/ ende den tocht des voorleden Jaers/ als oock de bataille daer uyt ontstaen was/ + versoecken de Staten van Vlaenderen aen hare hoogheden om de selve stad te willen beleggen ende te vermeesteren/ sy souden daer toe opbrengen extraordinare schattingen. Dit versoeck is by hare hoogheden so aengenomen dat haer leger daer voren is gebracht den 5. Julij 1602 †. De Heeren Staten het voornemen des vyants bemerckende/ hebben in alder haest binnen Oostende gesonden stercke besettinge van Crijgsvolck onder den kloecken Ridder Franchois Veer †/ die veel buyten wercken maeckte. Na den selfden den Oversten Frederick van Dort als Gouverneur. Daer na Joncker Charles vander Noot. Ende na den selven de Colonnel Gistelles/ die geschoten werd. Jonck-heer Johan van Loon/ ende de Colonnel Jacob van Berendregt/ malkanderen volgende/ syn mede geschoten. Na dese Heeren werde gesonden de Colonnel Uytenhove/ swaerlyck gequetst werdende; ende so uyt de stad gebracht zynde/is de Heer Daniel de Hautain/ Heer van Marquette/ den 10. Junij 1604/ als leste Gouverneur in Oostende geraeckt/ die den 20. September 1604 tot overgevinge des stads metten vyand heeft gehandelt/ door last vande Heeren Staten Generael/ ende syn Excellentie/ die alsdoe Sluys belegert hadde. Alles int besonder te verhalen wat/ gedurende het beleg van 3 Jaren ende 80 dagen/ buyten ende binnen is geschied/ als vande mannelicke daden/ subtyle vonden */ harde aenvallen/ dapper afslaen/ met vierige kogels te schieten/ remedie om die te blusschen/ afsnyden van aerde wallen/ opgravingen/ ende seer veelderhande andere wercken meer/ werd den bet-wetenden Leser

+Anno 1601 Rynberck ende Moers aen de Heeren Staten.

+Oostendens beleg ende na drie jaren ende 80 dagen aenden Vyant geraeckt, wanneermen hem vier steden eerst afgewonnen hadde.

† *Den 5. Julij 1602*. Lees: 1601

† *Franchois Veer* (Sir Francis Vere), commandant van de Engelsche troepen hier te lande, was in den tijd van Leicester voor het eerst overgekomen. Zijn Commentaries verschenen in 1657. Zij zijn belangrijk voor de militaire geschiedenis van deze jaren, waarin 'fighting Vere' een groot aandeel had († 1609).

* *Subtyle vonden:* listige vondsten.

gesonden tot de Historie † hier van in druck uytgegaen. Noyt isser stad beter beschermt geweest dan dese. Men rekende datter wel 100000 menschen in dese belegeringe syn doot gebleven/ so binnen als buyten de stad. De Heeren Staten (als na gesegt sal worden) hebben gedurende dit beleg verovert vier steden †/ die haer tot frontier-plaetsen dienen, d'Eertshertogen syn selfs (wanneer de Heeren Staten volck daer uyt waren getrocken) daer binnen gekomen/ om dese stad besien; maer vonden die niet anders als een Mols hoop omme gewroet/ doorweyckt van menschen bloet/ ende opgehoopt vande lichamen der dooden.

Al was Oostende meer dan drie Jaer lang belegen
Door 'sHertogs groote macht; met wonderbaer gedruys
Bevochten vande Zee, van pest en vanden regen,
Van sieckt, end' ooc bestormt van't boos' Maraensch gespuys;

'tBleef even onbevreest voor alle dees' allermen,
'tBleef even wel-gemoet: maer na een lang-verloop,
Alst menig dooden romp niet konde meer beschermen,
Gaf't 'tVaderlant vier steen, Albert een mollen-hoop.

Plus triennio obsessa hosti rudera, Patriae quatuor ex me Urbes dedi. A domino factum est istud.

Sulck werck is niet van God' het minst,
Wanneer't verliest * geeft dobbel winst.

Or soint de l'eternel la louange eternelle, ainsi, ainsi soit-il en la troupe fidele! +

+Theod. Beza.

† *De Historie* van het beleg van Oostende, waarnaar Valerius hier verwijst, is waarschijnlijk die van Ph. Fleming. (Oostende, Vermaerde, gheweldighe, lanckduyrighe, ende Bloedighe Belegheringhe enz.; 's-Gravenhage; Aert Meuris 1621); Fleming was 'auditeur van het Garnisoen' en 'secretaris van de Gouverneurs', ooggetuige derhalve. De bladzijden - het is een dik boek van 599 pag. - dragen den koptitel: Die nieuwe Troyen ende wonderlycke Belegeringhe der Stadt Oostende (van blz. 24 af: Het nieuwe Troye enz.). Op blz. 584 begint de 'Belegeringhe der Stadt Sluys' (Beschrijvinge vant innemen Cadsant, ende Ysendijck, mitsgaders de Belegeringhe ende overwinninghe der Stadt Sluys in Vlaenderen. Int Jaar, alsmen schreef 1604).

† *Vier steden*. Bedoeld zijn: Philippine, IJzendijke, Aardenburg en Sluis, die van Apr. tot Aug. 1604 door Maurits veroverd zijn. Dit beteekende de blijvende verovering van Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen. Alleen Sluis kostte een langdurig beleg. In 1602 had Maurits Helmond, en het militair belangrijke Grave, genomen; in 1603 had de Prins een vergeefschen aanval op 's-Hertogenbosch ondernomen. Over al deze gebeurtenissen handelen de volgende bladzijden.

* *'t Verliest:* het verlies.

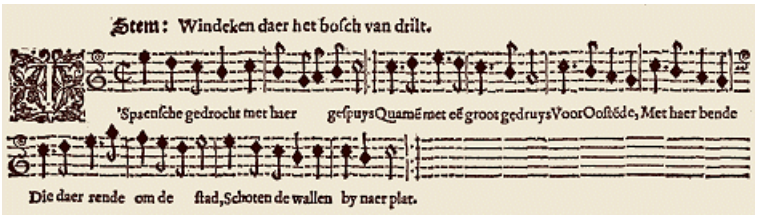

[§] Stem: Windeken daer het bosch van drilt.

[§] Zie v. D. I bl. 597 en II bl. 1781; ook Inl. bl. LVII.

1. T'Spaensche gedrocht met haer gespuys
Quamen met een groot gedruys
Voor Oostende, Met haer bende
Die daer rende om de stad,
Schoten de wallen by naer plat.

2. Mynden en stormden gantsch verwoet,
Spaerden oock geen menschen bloet;
Om te dwingen En te bringen
Sonderlingen * Na haer sin,
Dese daer uyt, en zy daer in.

3. Maer die van binnen pasten oock
Wat te raken int gesmoock,
En sy schoten Onverdroten
Dat de kloten * Treften wel
Menig jong, kloeck en fraey gesel.

4. Trommel en fluyt en oock trompet
Hoordemen seer soet te met,
't Vroylyck wesen Werd gepresen;
Al wast vreesen Noch so groot,
In blydschap werd' verwacht de doot.

5. 't Is waer de stad werd Spanjaerts prooy:
Laet hem wesen daer met mooy:
Ons op heden Syn vier steden *
Weer met vreden Aen ons land
Daer voor gebracht tot synder schand.

[+]Om des vyants beleg op te doen breken voor de stad Oostende; soo is by den Heeren Staten goet gevonden te beleggen de stad 'sHertogenbosch [†]/ daer zyn Excellentie grooten vlyt toe gedaen heeft; maer nadien de tijt des Jaers 'tvoornemen hinderlyck was/ ende des vyants macht haer daer binnen had begeven/ so is't leger opgebroken/ ende zyn de soldaten wederom in haere guarnisoenen ver-

[+]Annis 1601 & 1602 'sHertogenbosch belegert ende verlaten.

* *Sonderlingen:* in 't bijzonder.
* *Kloten:* kogels.
* *Vier steden:* namelijk de schans Philippine, IJzendijke, Aardenburg (voorjaar 1604), Sluis (zomer 1604).
† *'sHertogenbosch:* Zie vorige aanteekening; in het jaar 1601 is de Prins ook voor Den Bosch verschenen; men kan van de volgende belegeringen spreken: eind Oct. tot eind Nov. 1601; midden Aug. tot begin Nov. 1603; van een beleg in 1602 kon ik niets vinden.

deelt. In Zeelant is wel te passe ingebracht een rijcke welgeladene Portugesche Carake * †/ by de schepen van Zeelant/ uyt Oost-Indien komende/ verovert. Door het aenraden vande Majesteyten van Vranckrijck ende Engelant †/ om de belegerde stad van Oostende te verlichten/ ende op hope dat den vyand van daer soude moeten wycken/ hebben de Heeren Staten voorgenomen te marcheeren met een machtig + leger door Brabant ende andere quartieren des vyants/ om dat te brant-schatten/ ende te brengen onder contributie *. Het leger is den tweeentwintigsten Junij 1602 over de Mase getrocken; maer niet verre van Thienen zynde/ heeft den Admirant, met een leger aldaer op zyn voordeel leggende/ alle de wegen onbruyckelijck gemaeckt om te passeren: is derhalven goet gevonden 'tleger weder af te brengen/ zyn Excellentie Helmont † met hem nemende; ende korts daer aen de stad Grave †/ in't gesichte + van het Spaensch leger/ veroverende/ ende gebracht onder 'tgebiet der Heeren Staten. De verwerringe ende mutinatie in 'svyants leger meer ende meer ontstekende/ is hier over den Admirant in na bedencken + * gerakende/ van zynen dienst ontslegen geworden/ die daer na vertreckt na Spanjen. Om dese gemutineerde te stutten */ hebben d'Eertshertogen doen afkondigen een onbermhertig placcaet † tegens haer eygene soldaten/ die zy vele gagien schuldig waren/ die beschuldigende begaen te hebben d'hoogste sonde der gequetster Majesteyt/ so zy haer binnen drie dagen/ na de verkondinge deser sententie/ niet en begaven onder hare vaendels; 'twelcke niet naer komende werd' een yegelyck volkomen last gegeven/ die te dooden ofte te vangen/ sullende ontfangen voor yeder hooft der gemeener soldaten

+Tocht der Heeren Staten in Brabant.

+Helmont en de stad Grave gewonnen.

+Admirant ontslegen uyt 'sConings dienst.

* *Carake:* kraak, een groot koopvaardij- of oorlogsschip.

† *Portugesche Carake:* 28 Jan. 1601 waren uit Zeeland uitgezeild de ‘Zeelandia’ en de ‘Langhe Barcque’, die, onder bevel van Laurens Bicker, van Sumatra huis toe varend (29 Nov. 1601), met aan boord gezanten van den sultan van Atjeh voor Prins Maurits, bij Sint-Helena een ‘costelijck gallioen’, de Sint-Jacob, ontmoetten, dat, ingevolge zijn ‘onvriendelijke’ houding, genomen werd (16 Maart 1602). Deze ‘carraca’ (karaak of kraak) is de eerste Spaansch-Portugeesche koopvaarder, die, in strijd met de reederij-instructies, werd gekaapt. Reeds in Dec. 1603 stond in de instructies, dat de schepen van de inmiddels opgerichte V.O.C. ‘den vyandt soo te water als te lande’ zoo veel mogelijk schade *moesten* toebrengen! Rechts- en meenings-verschillen naar aanleiding van een ‘rijcke ende gheweldige krake’, door Jacob van Heemskerck in 1604 thuisgebracht, gaven aanleiding tot het schrijven van Hugo de Groots ‘De iure praedae ac belli’ (Over het buit- en oorlogsrecht). - De Atjehsche gezanten werden door Maurits ontvangen in het kamp voor Grave.

† *De Majesteyten van Vranckrijck ende Engelant* (Lodewijk XIII en Elisabeth) ontbreken in dit verband bij Van Meteren; deze spreekt slechts van lichting van troepen in hun gebieden; natuurlijk was het bezit van Oostende voor onze samenwerking met Engeland en Frankrijk wel van beteekenis.

* *Contributie:* schatting.

† *Helmont:* 16 Juli 1602.

† *Grave:* 19 Sept. 1602 (na langdurig beleg).

* *Na bedencken:* verdenking.

* *Stutten:* stuiten, tegengaan.

† *Placcaet:* gegeven te Diest, 15 Sept. 1602.

10/ der Officieren 100 kroonen/ vande Officieren der ruytery 200/ ende voor 'thooft vanden Electo * + 500 kroonen. Vele ende verscheydene soldaten zyn omgebracht/ ende is 'tbeloofde daer voor betaeld. Dese daed gaf den gemutineerden/ sterck zynde 1000 ruyters en 3000 voetknechten/ oorsaeck om tot haerder verseeckeringe te handelen mette Heeren Staten/ hen beschanssende te Hoogstrate †/ brantschattende de Landen der Eertshertogen/ ende dagelycx stercker werdende. Den achtsten October 1602/ zyn acht vanen ruyters geslagen by de ruyterye der Heeren Staten tot Bilsten †. Don Frederick + Spinola † heeft uyt Spanjen noch ontboden acht groote Galleyen/ om de vereenigde Landen daer mede te plagen/ met syn andere ses Galleyen die ter Sluys lagen/ doch in Zee achterhaelt zijnde/ zyn by de schepen van hare Majesteyt als der Heeren Staten: sommige omgebracht/ andere doen stranden ende ongebruyckelyck gemaeckt. In dese tyt is oock den Admirael van Duynkercke † gekregen vande oorlog + schepen der Heeren Staten. Het quartier van Lutsenburg werd mede gebrantschat door Graef Lodewyck van Nassou †, voor de Heeren Staten. De Spaensche hadden eenen aenslag op de stad Bergen op + Zoom †/ die aldaer met schade moste aftrecken. Desgelycx op Wachtendonck †/ 'twelck sy in kregen; maer syn door middel van't Casteel weder daer uyt gedreven. Elisabeth † Coninginne van Engelant + (oud 70 Jaren) is in Martio 1603 inden Heere Godsalig gerust */ hebbende 44 Jaren geregeert met wijsheyd/ voorsichtigheyd/ kloeckmoedigheyd/ sorgvuldigheyd/ deugt en eer/ met stantvastige liefde tot alle redelickheyt ende rechtvaerdigheyt: Hare Majesteyt is geweest een instrument/ 'twelcke God beliefde te gebruycken om zijne bedruckte Kercke inde Nederlanden te ondersteunen/ ende de woedende tyrannye der Spanjaerden ende hare toegedane te helpen stutten/ waer over hare doot by

+Handelinge der Heeren Staten met de gemutineerde.

+Acht Spaensche Galleyen ongebruyckelick gemaeckt.

+Lutsenburg gebrantschat.

+Bergen op Zoom met een aenslag aengetast ende verlaten.

+Wachtendonck mede. Anno 1603. De doot van hare Majesteyt van Engelant.

* *Electo:* de gekozene, en dus: de door de muiters gekozen bevelhebber.
† *Hoogstrate*, even over de Nederlandsch-Belgische grens, ten Z. van Breda.
† *Bilsten* (Bilsen), ongeveer 15 km ten W. van Maastricht, op den weg naar Hasselt.
† *Spinola* heeft met zijn acht galeien niet veel geluk gehad; 2 werden er al op den Taag vernietigd door de Engelschen; met 6 voer hij uit. Daarvan zijn er (3-4 Oct. 1602) onder Sir Robert Mansel en Jacob van Duyvenvoorde-Obdam 2 door de Nederlanders overzeild, 2 op de Vlaamsche kust en 1 binnen Calais gejaagd; het schip met Spinola aan boord bereikte alleen Duinkerken.
† *Den Admirael van Duynkercke* was het admiraalschip van ‘wel seven Vrybuyt-schepen uyt Duynkercken’, dat bij Oostende op het strand werd gejaagd.
† *Lodewyck* [*Gunther*] *van Nassou* (zie blz. 161) brandschatte Luxemburg van Nijmegen uit (Nov. 1602).
† *Bergen op Zoom:* Deze aanslag is mij niet nader bekend.
† *Wachtendonck* (zie blz. 175 Het *kasteel* werd bezet door het Spaansche garnizoen van Venlo, bij verrassing; het werd daarna hernomen door den Staatschen *van uit de stad* (Maart 1603).
† Koningin *Elisabeth* † 24 Maart 1603; de hier volgende opmerkelijk warme woorden van herdenking kenschetsen een persoonlijke opvatting van Valerius.
* *Gerust:* ontslapen.

vele vrome seer werd beklaegt. Jacobus de seste Koning van Schotlant †, &c. is in de krooninge gevolgt/ + voerende den tytel van Koning over groot Britanien; overmits de rijcken van Engelant/ Schotlant en Yerlant/ nu vredelick onder zijns Majesteyts regiment gebracht synde/ van ouden tyden Britania zyn genoemt geweest.

+Jacobus de seste Koning van groot Britanien inde plaets.

Een opper-lant * in storm, een goe gewenschte haven,
Voor alle die ter Zee haer oyt in onwe'er gaven,
Een goede hoop ter rust, in ancxst een soeten troost,
Is d'al-bekende-doot, voor die daer dient verpoost *.

Die hier wel heeft geleeft, mach seggen met den vromen:
Myn siele sal tot een gewenschte haven komen.
Die hier gestreden heeft int g'love door Gods Soon,
Verkrygt en wint op't lest des Hemels waerde Croon.

Sic pater sic ô numerare fluxae nos doce vitae spatium, caducis mens ut a curis revocata, veri Lumen honesti cernat. +

+Buchenanus.

Onnosel * was haer kleet/ gelovig was haer hert/
Voorsichtig was haer gang/ dies Spanjen vluchtig wert.

Mais moi je verrai ta face en Justice, & serai rassassié de ta ressemblance, quant je serai resveillé. +

+Pseau. 17.

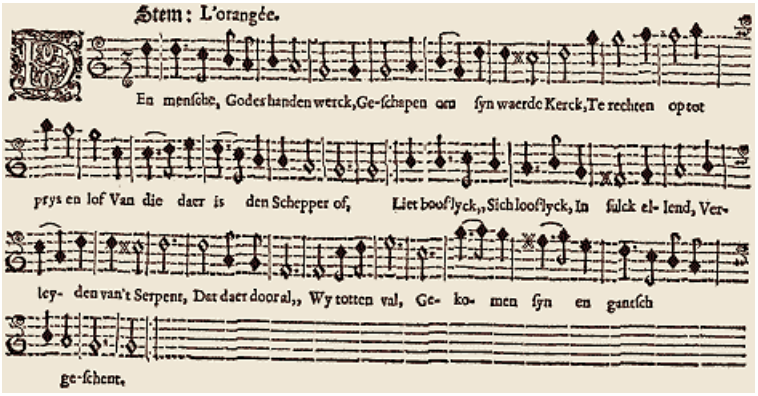

§ Stem: L'orangée.

§ Zie Coers bl. 65 en B.K. bl. 110.

1.
DEn mensche, Godes handen werck,
Geschapen om syn waerde Kerck,
Te rechten op tot prys en lof
Van die daer is den Schepper of,
Liet boos'lyck,, Sich loos'lyck,,

† *Jacobus de seste Koning van Schotlant* (1567-1625; I van Engeland: 1603-'25), was de zoon van Maria Stuart. Hij heeft in de jaren 1606-'07 vergeefs de 'unie' van Engeland en Schotland bepleit, en daarvoor den titel 'Koning van Groot-Brittannië enz.' in proclamaties, en op goud en zilver gebruikt. Het bleef echter slechts een personeele unie tot 1707.

* *Opper-lant:* hooggelegen land.

* *Verpoost:* tot rust gebracht.

* *Onnosel:* onschuldig.

In sulck ellend,
Verleyden van 't Serpent,
Dat daer door all,, Wy totten val,
Gekomen syn en gantsch geschent.

2.
Gelijck des menschs verderffenis
Door eenen mensch gekomen is;
So is de mensch (God hebbe d'eer!)
Door eenen mensch behouden weer.
'sDoots banden Met schanden,
In droeven schyn,
Heeft Christus door veel pyn,
Voor ons gesmaeckt End' oock gemaeckt
Dat wy des doots vry mochten syn.

3.
O mensch! weest danckbaer uwen God,
En houdet altyt syn gebod,
Weest danckbaer die u so veel goet
Uyt loutere genade doet;
Wilt vreesen End' wesen
Hem onderdaen,
Syn woord toch nemen aen,
Op dat ghy moogt Hier na verhoogt,
Die eeuwig-lange doot ontgaen.

+Anno 1603. De doot van Don Frederick Spinola.

+Den verwaenden Don Frederick Spinola een lichtvaerdigen eed gedaen hebbende/ als dat hy eenighe der Staten schepen soude vermeesteren/ ofte daer selve by blyven/ is den 26 Mey 1603 met al syne Galleyen/ smorgens vroeg op een stille weder uyt gekomen/ met groot geweld aenranssende * d'oorlogs schepen der Heeren Staten/ die op de wacht voor't gad vander Sluys waren leggende: Maer hy ende de zyne zijn so gewillekomt dat hare volcks schade ende der Galleyen so groot is geweest/

* *Aenranssende:* aanrandende.

dat sy niet alleen met schande zyn te rugge gedreven/ maer den Oversten † daer selve gebleven is. De Gemutineerde † in naerder verdrag tredende met den Heeren Staten Generael/ trecken na de stad Grave/ + ende ruymen hare beschanssingen te Hoogstrate/ die sy (onder eenige conditien) der Heeren Staten volck over gaven. Dit heeft den moet ende courage so doen groeyen dat de Heeren Staten wederom voornemen de stad 'sHertogenbosch † te belegeren. Sijn Excellentie heeft 'tleger/ den 21. Augusti 1603/ + daer voor gebrocht/ ende den vyant/ zynde gesterckt met 4000 nieuwe Italianen/ sich aen de andere zyde des stads legerende/ is het leger van de Heeren Staten andermael van daer vruchteloos vertrocken/ ende aen beyde syden in hare guarnisoenen geleyt. Wanneer nu het Jaer 1604 was gekomen op + zyn bequaemste om een leger te velde te slaen/ so hebben de Heeren Staten Generael/ met den Prins haren Gouverneur/ ende de Nassousche Graven goet gevonden (gedurende des vyants belegeringe voor Oostende) yets merckelicx * aen te vangen tot afbreucke van haere partye. Is derhalven het leger der vereenigde Landen gevoert over water/ ende geleyt in't eyland van Casant †/ ende meester daer van geworden zynde/ als van Ysendyck ende andere forten heeft zyn Excellentie 'tselve leger (met groote verwonderinge ende door de merckelycke bestieringe van de goede Godt) gebracht over de soute ende versche * wateren/ daer mede de stad Sluys rontom is beleyt geworden. De Schorren ende Creken/ door de uytnemende neerstigheyt der Matrosen/ zyn soo bequaem gemaeckt om den belegerden te verhinderen/ dat sy geen hulpe van victaillie oft amonutien konden aen de stad krijgen. De vyand poogde met gansche macht op verscheyden stonden dese stad t'ontsetten/ doch te vergeefs/ alsoo de belegerde gedwongen zyn geworden haer over te moeten geven aende Heeren Staten. De Prins/ met d'andere Nassousche Graven/ hebben in dese gelegentheden gethoont haer wijsheyd/ mannelijck hert ende onophoudelijcke sorge/ die sy dag ende nacht hadden om het leger van buyten tegens den machtigen vyand te beschanssen; de Colonnellen/ Ritmeesters/ Capiteynen/ Officieren ende gemeene Soldaten mede trachtende de voetstappen van hare Overste te volgen/ gelyck daer van de Historien †/

+Des Gemutineerdens handelinge naerder met de Heeren Staten.

+'sHertogenbosch andermael beleyt ende verlaten.

+Anno 1604 Sluys belegert ende by de Heeren Staten gewonnen. Met Ysendyck ende andere forten.

† *Den Oversten:* Frederik Spinola viel in een strijd tegen Joost de Moor, den Zeeuwschen vice-admiraal, 26 Mei 1603.

† *De Gemutineerde* (Spaansche troepen in Hoogstraten; zie blz. 188) onderhandelden sinds eind Juli 1603; het accoord kwam tot stand 1 Nov.

† *'sHertogenbosch:* Zie blz. 186

* *Merkcelicx:* belangrijks.

† *Eyland van Casant:* Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen bestond toen uit vele, door water omgeven, stukken land, en dus eilanden; maar Kadzand, tusschen het Sluyssche gat, de Nieuwe Haven en de Zee, was het meest geprononceerde eiland. Voor de hier volgende militaire gebeurtenissen, zie blz. 185.

* *Versche:* zoete.

† *De Historien*, die in den breede van de operaties voor Sluis melding maken, zijn het Appendix tot Fleming (zie blz. 185).

die hier van bysonderlyck ende in't breede hebben geschreven/ syn getuygende. Daer werden met dese stad bekomen elf groote Spaensche Galleyen/ verscheydene fregatten/ 70 stucken grof geschuts/ ende 1400 slaven (meest Turcken) die verlost zynde/ na haer Vaderlant gesonden werden. Over desen merckelicken segen ende groote victorie heeftmen inde vereenigde Nederlanden grootelyckx verblyt geweest; danckseggingen tot Godt gedaen/ als wesende den aenleyder ende volvoerder des wercx/ ende gedenck-penningen geslagen/ alsoo dit is geweest een saecke daer aen de Landen ten hoogsten gelegen was/ hebbende nu een goede voet gekregen in 'svyants frontieren/ ende tot niet gemaeckt den schrick vande Galleyen/ die nu alreede veel quaets hadden aengerecht.

O Meliboee! Deus nobis haec otia fecit.

Insperatum auxilium. [+]

[+]Virgilius.

Wie kan Godes wysheyt gronden,
End' zyn oordeel wel verstaen,
Niemant oyt so wys bevonden
Die so hoog heeft konnen gaen.
Sy syn hooger dan de tippen [*]
Vande bergen, of het steylst
Van des Zees bemosde klippen;
Dieper als het onbeseylst
Is van d'afgrond van der Hellen;
Gladder als het ys heel kout;
Strammer als des puymsteens vellen,
Snelder als een pyl oft bout.

Swaerder, harder als het yser,
Scherper dan't gevylt pinsoen [*],
Wyser als den alder-wyser,
Teerder als een jong plantsoen,
Liefgetaller dan de minn'er,
Gloyender dan brandend' vyer,
Rechte-rechter, groot besinn'er
Van het arme menschlyck dier.
Die in noot maer op hem hopen,
Sal hy noyt verlaten niet,
Die tot and're helpers lopen,
Laet hy steken int verdriet.

Cedunt triremes navibus victae perempto Spinola. - Beatus populus cuius adiutor Deus. - Traxit, Duxit, Dedit.

Want de Werelt is voor u (o God) als het tongsken aende weeg-schale/ ende als een drop des morgen-dauws die op der aerden valt/ wie kan de macht uws arms wederstaen? [+]

[+]Sapient. 11.

Hà! tu fuis dans ton nid: o cruel! la costume [+]
Ne veut que les tyrans trespassent sur la plume,

[+]Du Bartas.

* *Tippen:* toppen.
* *Pinsoen:* dolk.

Comme alterez du sang, ils sont au sang noyéz
Et d'un cruel trespas leurs forfaits sont payez.

De operaties begonnen hier 17 Mei; midden Aug. probeerde Ambrosius Spinola het ontzet; de stad capituleerde 19 Aug., toen bleek, dat het ontzet mislukt was.

Adriaen Valerius, ***Nederlandtsche gedenck-clanck***

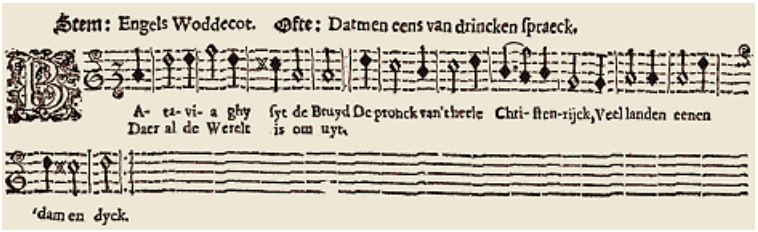

[§] Stem: Engels Woddecot. Ofte: Datmen eens van drincken spraeck.

[§] Woodcock = houtsnip. Zie v. D. II bl. 1106.

1.
BAtavia [*] ghy syt de Bruyd
Daer al de Werelt is om uyt.
De pronck van 't heele Christenrijck,
Veel landen eenen 'dam en dyck.

2.
God doet veel wonders door u hand,
End' maeckt uw's Vyands doen ter schand,
Hoe wel hy luyde tiert en baerd,
Ghy syt niet van hem eens vervaerd.

3.
So ghy maer by de waerheyt blyft,
Het sondig wesen van u dryft,
So sullen noch u palen aen
Het eynde van de werelt staen.

4.
Al pocht de snorcker noch so seer,
End' acht syn stoffen gantsch niet meer [*],
Syn Roomsche Spaensche groote macht
Sal werden haest tot niet gebracht.

5.
Ghy Batavier zyt niet so sot
Dat g'ander roem draegt als in God,
D'wyl d'overwinning en het goet
Van God den Heer al komen moet.

In Hollant is oock ingebracht een welgeladen Portegesche Crake [†]/ by de schepen van de Oost-Indische [+] Compagnie door den Generael Heemskerck verovert. Wanneer nu de Heeren Staten Generael

[+]Annis 1604 & 1605 een Portugesche Crake in Hollant gebracht.

* *Batavia*: Nederland.
* *End'....meer:* Let niet op zijn grootspraak.
† De *Portegesche Crake*, Sinte Catharina, kwam reeds ter sprake blz. 187. Admiraal Jacob van Heemskerck, die 1595 op Nova Zembla overwinterd had, voer 23 Apr. 1601 met 8 schepen van de Vereenigde Amsterdamsche Compagnie naar Indië; zijn doel was: Atjeh. Een onfortuinlijke reis bracht hem echter voor Bantam (Febr. 1602), en tot een zwerftocht door den Archipel. Febr. 1603 nam hij bij Djohor (Zuidpunt van Malakka) de kraak, die voor 2½ miljoen gulden Chineesche zijde aan boord had. Nog eens voer hij naar Bantam terug, om zijn peperlading aan te vullen. Oct. 1603 ging hij met zijn buit naar patria. De verkoop

waren verdragen * om mette hoopen der Gemutineerde † eenige tochten te doen in 'svyants landen/ ende die te brantschatten ende onder contributien te brengen/ op halve deelinge/ so hebben d'Eertshertogen/ wetende wat een groote schade hare landen hier door stonden te verwachten/ alle middelen aengewend om met de selve te veraccorderen/ als eyndelyck geschiet is. Trecken derhalven de Gemutineerde + + uyt de stad Grave/ hen weder Hoogstraten leverende. Den 28. Augusti 1604 is den vrede † besloten tusschen de kroone van Engelant ende Spanjen. Inde maent Meye 1605/ hebben de Heeren Staten Generael eenen aenslag gehad op de stad Antwerpen †/ doch misluckt; doch het vermaerde roofnest + genaemt Wouwe †/ gelegen omtrent Bergen op Zoom/ vermeestert. Het Spaensche Leger/ treckende in Vlaenderen om yets uyt te rechten tot nadeel vande frontieren die de Heeren Staten daer inne + hebben/ doet zyn Excellentie voornemen het Leger der Heeren Staten mede daer henen te voeren/ beyde de legers liggende tot Water-vlied †. De Spaensche hadden daer en boven noch een grooten hoop + volcx inde opper-quartieren/ waermede sy bequamen ende wonnen Oldenseel/ Lingen †/ Wachtendonck/ ende Crakou. Het weynige volck dat binnen de stad Bergen op Zoom † in guarnisoen lag/ heeft vande

+Engelants vrede met Spanjen.

+Wouwe bekomen.

+Tot Watervliet in Vlaenderen twee Legers.

+Oldenseel, Lingen, Wachtendonck ende Crakou aende Spaensche zyde.

van de lading der Sinte Catharina was een sensatie, en het begin van den Amsterdamschen zijdehandel.

* *Verdragen:* overeengekomen.

† *De Gemutineerde* (zie blz. 191) hebben werkelijk met het paardenvolk van de Staten een gemeenschappelijken strooptocht in Brabant ondernomen. Zoo kwam het 'eskadron' - dat was hun naam - aan zijn betaling. Na goede 14 dagen sloten zij hun accoord met aartshertog Albertus. Eind Mei, begin Juni werd de zonderlinge relatie geliquideerd.

\+ Aenslag op Antwerpen doch misluckt.

† De *vrede* tusschen Engeland en Spanje was eigenlijk een vrede tusschen Jacob I en de Aartshertogen, maar art. 36 van het verdrag begreep Filips III van Spanje in. Het was Jacobs persoonlijke opvatting, dat *hij* zich heelemaal niet in oorlog met Spanje bevond, daar Schotland geen oorlog met Spanje had gevoerd.

† *Antwerpen* werd midden Mei 1605 belaagd door Maurits op den rechter, en door Ernst Casimir op den linker Scheldeoever. Het weer was tegen.

† *Wouwe* (Wouw) viel 23 Mei 1605.

† *Water-vlied*, ten Z. van IJzendijke, even over de tegenwoordige Nederlandsch-Belgische grens. Hier lag Ambrosio Spinola tegenover Maurits. Deze was in 1602 in de Zuidelijke Nederlanden gekomen, om een expeditie tegen Engeland voor te bereiden. Van 1603 af was hij belast met de directie van het beleg van Oostende. Zijn succes daar beteekende, dat Madrid hem voortaan het geheele beleid van de oorlogszaken opdroeg (1605). Voor Albertus een heel spijtig geval. Toch aanvaardde deze den 'hofmeier', die een eerste rangs generaal was, met volkomen loyaliteit. - Na een maand schermutselens begon Spinola zijn eerste groote campagne.... in het Oosten (Juli 1605). Maurits trok hem na.

† *Oldenseel* en *Lingen* waren Spinola's triomfen in Aug. 1605; *Wachtendonck* en het kasteel *Crakou* (zie blz. 188) werden eind Oct., begin Nov. genomen door zijn onderbevelhebber de Bucquoy (Charles de Longueval, graaf van B.).

† *Bergen op Zoom* werd verdedigd door Bax onder medewerking van de geheele bevolking 'sonder aensien van wat Religie dat sy waren, ende vele die bekent waren Roomsch Catholijck te wesen, hebben hun niet min d'een als d'ander gequeten op de wallen ende elders; jae strenger roepende om haer vyants ondergang'. Ook vermeldt Van Meteren uitvoerig den heldenmoed der vrouwen.

Spaensche moeten deurstaen twee seer sware ende groote aenvallen; d'eene den 21. Augusti 1605/ ende d'ander den 19. September daer aen volgende; ende al hoe wel de selve alreede vande stad eenige voordeelen hadden bekomen/ so is nochtans/ door de groote courage der borgeren ende soldaten den vyand mannelijck daer afgeslagen/ moetende de vlucht nemen met groot verlies. Dit selve jaer heeftmen de Duynkerckers afhandig gemaeckt ende benomen een van haer treffelycxste schepen †/ daer + van het volck werd opgehangen/ andere roovers tot een schrick. Is oock dit jaer een vervaerlyck ongehoord duyvels verraed/ door wonderlycke bestieringe van God Almachtig/ in Engeland aenden dag gekomen; eenige Spaensch-gesinde Jesuyten voorgenomen hebbende den Koning ende Koninginne met hare Majesteyts Kinderen/ ende den voornaemsten Adel ende Raetsheeren des Lands inde locht te doen springen door't buspoeder/ op alsulcke ure als wanneer het Parlement gehouden soude worden/ de Sale daer't voorschreven Parlements oude vergaderen/ ondermijnt hebbende/ ende met ses en dertig tonnen buspoeder gevolt. Dese verradery uyt komende/ zyn de schelmen daer van gevangen/ ende naer verdienste gestraft. Tot welcken eynde dese boeven dit schandelyck schrickelijck stuck sochten uyt te voeren/ kan den Leser int lange vinden by de History-schryvers †. Op de stad + Sluys † hebben d'Eertshertogen mede gehad eenen kloecken aenslag/ door middel van Petards */ maer God heeft de selve stad miraculeuselijck willen bewaren; want indien den vyand geene merckelijcke beletsels van den Hemel waren toegesonden geweest/ hy soude daer Meester van geworden hebben. De Spaensche brengen dit Jaer 1606 twee Legers in't veld/ d'eene onder't beleyt vanden Marquis Ambrosius Spinola, ende d'ander onder den Grave van Buckoy †, zijnde twee treffelycke Velt-Oversten/

+Een Duynkercker bekomen.

+Anno 1606. Aenslag op Sluys.

† *Een van haer treffelycxste schepen:* dat van hun 'admirael Adriaen Diericksen', bemand met 126 koppen (11 Nov. 1605). Men bracht het schip met 33 man naar Enkhuizen. Daar hing men er 21 op; 4 jongens liet men vrij; 8 mannen schonk men het leven, in ruil voor een gelijk aantal, dat door de Duinkerkers goed behandeld was.

† *De History-schryvers* beperken zich tot Van Meteren! Zie verder blz. 21. Er zijn overigens tal van pamfletten, bijv.: Knuttel No 1298 (Klare ende opentlijcke beschrijvinghe).

† *De stad Sluys* liep 12 Juni 1606 gevaar, omdat een afgebrand wachthuis bij de Oostpoort tijdelijk niet bezet was. Men wilde nu 'met een cleyn Petart [springbus] het slot van de eerste val-brugghe', en zoo ook dat van de tweede valbrug, 'ende met een grooter Petart' de stadspoort doen openspringen. Het mirakel bestond hierin, dat de koster 's avonds om 10 uur nog de groote klok was gaan opwinden in het donker; daarbij had hij het slagwerk in het ongereede gebracht; dientengevolge ontstond er verwarring en onzekerheid bij de overvallende soldaten, die buiten op den afgesproken tijd wachtten. Toch slaagden de 'petardiers' in het openspringen van de poort. Maar de wacht daar weerde den aanval af, en de troepen aan den Zuidkant van de stad kwamen door het klokken-mirakel niet in actie.

* *Petards:* springbussen.

† *Spinola-Buckoy*, zie blz. 194 (aanteekeningen bij *Water-vlied* en *Oldenseel*). Deze campagne, in den Achterhoek begonnen, bracht Lochem van 23 Juli tot 29 October in handen van Spinola. Het bezetten van Grol door Spinola valt eerst na diens mislukte poging, den Mastenbroekschen polder (ten N. van Zwolle) te nemen (2 Aug.). Grol werd door Spinola veroverd 14 Aug. Begin Nov. probeerde Maurits vergeefs Grol te hernemen. Het bleef Spaansch tot 1627.

ende al hoe wel de Heeren Staten alle Frontier-plaetsen van hare steden wel hadden voorsien/ so is [+] nochtans by de Spaensche verovert Locchum ende Grol. Doch wanneer de selve meenden in Maesterlant in te breken/ soo is hen 'tselve verhindert. Syn Excellentie/ vernemende dat onder eenige soldaten [+] des vyands weder mutinatie ontstaen was/ wend sich naer Locchum/ 'twelck hy weder verovert/ ende belegert hebbende Grol/ moste daer van aftrecken door de stercke aenkomste der vyanden. In dese tijt hebben eenige goede Patriotten voorgeslagen articlen om inde vereenigde Landen op te rechten [+] een Compagnie/ die handelen souden op de West-Indien [†]; maer daer en is doe ter tydt niet van gekomen. De Prins Graef Hendrick van Nassou, bekomende 'tstedeken Arckelens [†]/ vint daer binnen Graef Hendrick vanden Berg zyn Cosyn/ met 50 Ruyters/ die goeden buyt waren/ ende haer mosten [+] rantsonneren. De voornoemde Zee-ridder Jacob van Heemskerck, sich latende gebruycken in dienste vanden Lande/ de Heeren Staten Generael hem hebbende doen toe rusten 26 kloecke oorlog-schepen/ om den Spanjaert daer mede te gaen besoecken op zyn eygen kusten ende havens/ is met dese vlote schepen gekomen den thienden Aprilis 1607 ontrent Lisbona/ ende verstaende dat de Spaensche armade van daer vertrocken was voor Gibraltar [†]/ oock de quantiteyt der schepen/ ende haer qualiteyten/ soo heeft hy hem daer nae toegeschickt; ende naer dat hy op alles goede ordre gestelt hadde/ een yegelick Capiteyn tot zyn plicht ende behoorlyck devoir [*] vermaent hebbende/ is hy den Spanjaerden (binnen scheute [*] zynde van de stad ende 'tCasteel Gibraltar) op't lyf gevallen. De Spaensche waren sterck 10 Gallioenen/ by haer hebbende noch 11 andere kloecke schepen versien met 4000 mannen ende onder de selve 100 Cavalleros [†]. Ende naer een bloedig/ schrickelyck gevecht is de victorie gebleven

[+]Lochum ende Grol aende Spaensche.

[+]Lochum aende Staten weder gebracht.

[+]West-Indische Compagnie voorgeslagen, in vereenigde Provintien.

[+]Arkelens ingenomen. Anno 1607. Des Generaels Heemskercks slag, ende victorie voor Gibraltar.

† *West-Indien:* De oprichting van een West-Indische Compagnie werd door Willem Usselinx al in 1600 gepropageerd. In 1604 stelde hij een ‘police’ op. Oct. 1606 werd in de Staten-Generaal rapport uitgebracht; de aangelegenheid kwam daarna in behandeling bij de gewesten. Febr. 1608 werd in de St.-Gen. besloten, geen conclusie te nemen, vanwege de onderhandelingen met Spanje over vrede.

† *Arckelens:* Erkelens ligt een 25 km ten Z.O. van Roermond; Frederik Hendrik verraste, 11 Febr. 1607, het stadje; voor graaf Hendrik van den Bergh, zie blz. 161.

† *Voor Gibraltar* vond de hierna beschreven slag plaats: 25 April 1607. ‘Dese Victorie’ - zoo concludeert Van Meteren- ‘is den Nederlanders niet seer profytelijck gheweest, om dat sy weynige plonderinge becomen hebben, ende wel ontrent hondert dooden ghehadt, ende wel 50 of 60 ghequetsten, boven haeren seer beclaechden Admirael Heer Jacob van Heemskerck’.

* *Devoir:* plicht.

* *Binnen scheute:* op schootsafstand.

† *Cavalleros:* Op het admiraalschip van d'Avila, de Sint Augustijn, waren 300 soldaten en ‘100 vrywillighe Cavalleros’ (gentlemen) geplaatst, zoodat er 700 koppen aan boord waren.

aen de zyde van de Heeren Staten Generael. De Generael Heemskerck, is ('tis waer) wel doot geschoten/ maer zyne doot heeft den Spanjaerden genoeg gekost/ also de Spaenschen Admirael met vijf gallioenen gantsch t'onder gebracht werd en verslagen/ de reste dapper ontstelt/ zyn aen't land gedreven/ de schepen veel geborsten/ een groote menichte volcx verdroncken/ ende veel van schrick gestorven/ men segt ontrent 2000 menschen. Vander Staten volck/ zyn ontrent 100 doode ende 60 gequetste geweest. Nae dese overwinninge zyn de schepen der Heeren Staten wederom t'huys wel aengekomen/ het doode lichaem van den Generael Heemskerck mede brengende/ 'twelcke tot Amsterdam heerlyck begraven werd/ ende door last der Heeren Staten tot een eeuwige memorie/ gestelt in een verheven graf †.

Die wysselyck doorsiet den loop van 'swerelts dingen,
Bevint et al geneygt tot veel veranderingen,
Het avontuerig Rad, door't al bestierend' oog,
Werpt d'hoogste nu om laeg, de laegste weer om hoog.

Al word Gods volck gedruckt, men sal't niet t'onderdrucken,
Het sal op't eynd het hooft noch altyt boven rucken:
End' die dat aldermeest gedruckt heeft en geplaegt,
Sal worden self tot stof versmeten en verjaegt.

Classis monumenta subactae.

La voix de l'Eternel est sur les eaux, Le Dieu fort fait tonner, l'Eternel est sur les grandes eaux. +

+Pseau. 29.

Ghy Heemskerck diemen sach Mars over Thetis * bringen/ +
En op zyn eygen stroom den Spanjaert gingt bespringen/
Al liet ghy daer den geest/ soo is de eer bewaerd;
En ghy ligt nu bedeckt met vry-gevochten aerd.

+P. Schriverius

† *Verheven graf:* Het praalgraf (‘een heerlijck Graf ghemaect van blauwen gehouwen steen’) in de Oude Kerk te Amsterdam, 8 Juni 1607.

* *Thetis:* een der Nereïden; hier dus een zinnebeeldige omschrijving van de zee.

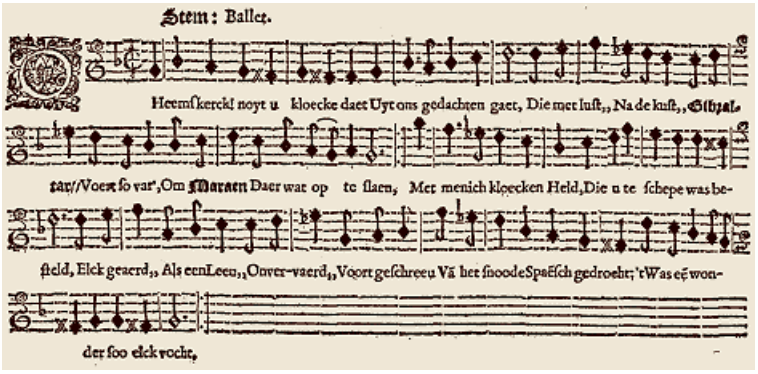

§ Stem: Ballet.

§ Ballet bet. hier: danswijze.

1. O Heemskerck! noyt u kloecke daet
Uyt ons gedachten gaet,
Die met lust,, Na de kust,,
Gibraltar,, Voert so var',
Om Maraen Daer wat op te slaen,
Met menich kloecken Held,
Die u te schepe was besteld,
Elck geaerd,, Als een Leeu,,
Onvervaerd,, Voort geschreeu
Va*n* het snoode Spae*n*sch gedrocht;
'tWas ee*n* wonder soo elck vocht.

2. Doe g'op den blaeuwen Oceaen
Liet waeyen Staten vaen,
Al't gebras * Datter was
Moste voort Over boort;
Daer versoop Schier meest al den hoop.
De Vlotten dreven seer
Vol Castiljanen heen en weer,
Groot krioel En gewoel
Sachmen daer Voor en naer;
Die best konde, packt hem dra
Op de vlucht, of tot gena.

3. Daer bleef den trotsen Arragon/
Grenaden end' Leon;
Haren roem, Haer geweld
Als een bloem Lag geveld,
Al haer macht Werd meest om gebracht.
De lust vant Spaensch gebroet,
Die werd so lustig daer geboet,
Dat haer trots, Hogen moet
Doe lag plots Onder voet;
Daer van d'hoogste God en Heer
Toequam lof, en prys en eer.

* *Gebras:* gespuis.

Des Konings van Spanjen groote nederlage ter Zee/ op zyn eygen kust/ onder zyn stad ende kasteel/ [+] aen zyne groote schepen/ so wel voorsien van volck ende geschut/ geleden; ende de vreese die hy hadde vanden voortgang vande West-Indische Compagnie in de vereenigde Provintien; van gelycken zyn groot achterstel [*] van gelde; de mutinatie [†] syner soldaten/ ende ander swaricheden meer/ heeft [+] hem zynen hoog moet so doen sincken/ dat hy hem gedrongen vind' door d'Eertshertogen secretelyck te doen versoecken om in gespreck te mogen komen met de Heeren Staten Generael der vereenigde Nederlanden/ nopende [*] eene handelinge tot vrede ofte schorssinge van Wapenen; met presentatie datmen de Heeren Staten souden alsulcke voorderlycke conditien laten hebben/ als sy souden konnen wenschen; ja/ datmen haer pampier/ pen/ ende inct soude in de hand geven om te stellen by geschrifte sodanige voordeelen als zy souden begeeren. Met welcke schoone presentatien zy de Heeren Staten voornoemt hebben beweegt tot gehoor te komen; Al voren dese swaer-wichtige sake wel ende rijpelick overleyt hebbende/ haerder E. niet onbewust synde wat ongemacken ende nadeelen hare voorsaten ende den landen overgekomen waren/ gehoor te geven ende in gespreck van accoort te treden met hare onversoenelycke vyanden; wetende wyders eenen generalen regel te zyn/ dat wanneer een meerder met zyn minder in onderhandelinge komt/ den minderen altydt moet toegeven; Ende den [+] Koningen seer gemeen is/ niet langer eed ende belofte te houden/ als zy die achten haer Rijck ende staet voorderlyck te zyn. Dat volgens [*] een Prins handelende met eenige zynder rebellen (daer voor den Spanjaert de Nederlanders is houdende) niet langer zyn woord ende accoord na komen sal als hem dat sal profytig zyn/ met meer andere redenen. 'tGene den kloecken Sextum Pompejum [†] was weder-

[+] Anno 1607. Beginsel van den Treves.

[+] Nota.

[+] Nota.

* *Achterstel:* achterstalligheid.

† *De mutinatie* was in de laatste jaren telkens weer aan de orde. Bij de campagne van 1606, die, behalve Grol, ook Rijnberk aan den Spanjaard had opgeleverd, waren toch weer 2000 soldaten aan het muiten geslagen. Pirenne omschrijft den militairen toestand als volgt: 'Om te kunnen slagen, ware een volslagen hervorming van het leger noodig geweest. Dit was gedemoraliseerd en aan muiterijen onderhevig. De meeste soldaten, in den dienst vergrijsd, waren getrouwd, zoodat het aantal vrouwen in de regimenten dat der mannen overtrof. Waar moest de noodige verbetering vandaan komen? Zoo juist had de koning Spinola verboden, weer naar Madrid te komen, bevreesd, als hij was, voor nieuwe vragen om versterkingen. Dan bleef er niets anders over, dan op zoo goed mogelijke voorwaarden hetzij een vrede, hetzij een bestand te sluiten'.

* *Nopende:* betreffende.

* *Volgens:* vervolgens.

† *Sextus Pompejus* doet in de litteratuur tegen het Bestand opgeld als een vast voorbeeld, om vorsten-ontrouw te demonstreeren. Na den dood van den grooten Pompejus (48 v. Chr.), hadden zijn beide zoons, Gnaeus en Sextus Pompejus, den strijd tegen Caesar in Afrika voortgezet. Vandaar verdreven, was Spanje het terrein van hun verzet geworden. Gnaeus sneuvelde tegen Caesar in den slag bij Munda (45 v. Chr.). Inmiddels werd Caesar vermoord (44 v. Chr.). Het tweede driemanschap (Antonius, Octavianus = Augustus en Lepidus) zette den strijd tegen de 'republikeinsche' partij voort. Sextus Pompejus, die nu, van Sicilië uit, een onbedwingbare zeemacht had opgebouwd, liet zich in 39 door de drie-mannen het gezag over Sicilië, Sardinië, Corsica en Achaja toezeggen (verdrag van Misenum; 39 v. Chr.). Maar reeds drie jaar later had de veldheer van Octavianus-Augustus, voorgoed met hem afgerekend.

varen/ handelende van vrede metten Keyser Augusto/ daer van hadden haer Ed. mede kennisse genoech uyt de Historien. Evenwel om gewichtige redenen hebben hare Ed. Mog. op den vierthienden Junij 1607 toegestaen/ eerst voor 8 maenden/ een trefves * met d'Eertshertogen aen te gaen onder sekere + bepalinge. Pater Jan Nai † Provintiael vande Minnebroers/ ende Biecht-Vader der Eertshertogen, werd als gesante in dese treffelycke sake gebruyckt. Daer na eer de Ed. Mog. Heeren Staten hebben willen toestaen datmen voor langer tydt ende over alle de landen/ ten wedersyden de schorssinge van Wapenen soude onderhouden/ hebben zy eerst hier over willen hooren 'tadvijs der Koningen/ Vorsten ende Heeren/ met de welcke zy in verbond waren; gelyck zy dan aende selve versochten/ dat hare Ed. Ambassadeurs/ van wegen dese sake inde Nederlanden mochten werden afgesonden/ als geschied is. Ende wanneer nu de Heeren Staten verstonden de grondige genegentheyd haerder partye/ om in voorder handelinge van vrede of trefves te treden/ soo hebben hare Ed. Mog. daer toe + noch niet willen resolveren/ voor en al eer dat den Koning van Spanjen met d'Eershertogen de vereenigde Nederlanden verklaerd souden hebben voor Vrye-Landen, het welcke de Eertshertogen gedaen hebbende/ ende acte daer van overgesonden/ onderteeckent ende versegelt by hare hoogheden/ daer nae met aprobatie van den Koning van Spanjen/ erkennende de landen/ onder der Heeren Staten gebied gelegen/ voor alsulcke vrye landen/ daer op zyne Majesteyt nochte hare gemelde hoogheden niet en hadden te pretenderen/ heeftmen daer op in naerder onder-handelinge getreden. Vele trouhertige + + Nederlanders hebben eenige epigrammata gemaeckt/ op dese gelegentheyt des tydts: want zy vreesden dat Pater Jan Nay eenen vreemden naed den lande soude naeyen/ die niet licht soude werden ontarrent */ ende dat Justi Lipsy raed † (den Spaenschen Koning overlanghe gegeven) door desen handel soude werden int werck gestelt/ ende de vyanden (die met macht de vereenigde Provintien niet hebben

+Pater Jan Nai Commissaris.

+Koning van Spanjen met d'Eertshertogen verklaren de vereenigde Provintien voor Vrye Landen.

+Nota.

* *Trefves:* wapenstilstand.

† *Pater Jan Nai* O.F.M. verscheen begin Maart 1607 te Rijswijk, een klein jaar na het begin van de eerste sondeeringen over vrede of langdurig bestand. De besprekingen werden aanvankelijk gevoerd met Maurits, Oldenbarneveld en Aerssens, den griffier der Staten-Generaal. Toen de Staten-Generaal hierin betrokken werden, lekte het geheim gauw genoeg uit. 11 April werd tot een wapenstilstand in principe besloten. De eigenlijke onderhandelingen begonnen pas 1 Febr. 1608. Zij duurden lang. Eerst in November, na verstandige bemiddeling van den Franschen gezant, Jeannin, en een ernstige crisis, kwam er wat schot in. Het tractaat werd ten slotte 9 April 1609 te Antwerpen geteekend.

\+ Het oordeel van vele trouhertige Nederlanders.

* *Ontarrent:* losgetornd.

† *Justi Lipsy raed* is ook een steevast voorkomend argument in de vele pamfletten tegen het sluiten van een Bestand. Justus Lipsius was een Zuid-Nederlander en klassiek philoloog. Van 1579 tot 1591 was hij hoogleeraar te Leiden; 1593 e.v. te Leuven. Hij overleed 1606. Lipsius nu zou, 3 Jan. 1595, op een tot hem gerichte vraag, of het beter was, den oorlog voort te zetten, dan wel vrede te sluiten, geantwoord hebben, dat Z.M. de Koning drie soorten vijanden had ‘te weten Fransoysen, Enghelsche ende Hollanders, de twee uytwendich, de derde inwendich, eer rebellich dan recht vyant’. Nu ‘de Hollanders alreede den moet ghenoech verlooren gaven’, ware het het beste, vrede met Frankrijk en Engeland te sluiten, en den Hollanders ‘eenen cleynen Pays oft opschorsinge van Wapenen’ toe te dienen, om dan ‘die Visschen met gouden netten [te] vanghen’, hun ‘crachten [te] ondermijnen.... twist saeyende’. De Oudheid levert in dezen een leerzaam exempel:.... ‘Sixtus Pompejus in Siciliën, teghen Octavianus Augustus Keyser’ (Naar Van Meteren, die den brief gereserveerd inleidt: ‘soo het schijnt, ende wort geseyt’).

konnen overheeren) aldus komende te nestelen in het binnenste vande landen/ het herte veler inwoonderen souden innemen/ omsetten ende verkeeren/ secreten ondersoecken/ tweedrachten saeyen/ landen ende steden verspieden/ ende voorders alles doen om tot haer meeninge te komen/ ende dat (gelijck het spreeck-woord segt) den Lupaert zyn vel/ den Wolf zyn boosheyt/ ende den Vos zyn loosheyt niet suode veranderen.

Men heeft wel eer gesien, men kant oeck nu bekijcken,
Hoe dickmael naem en daet malkander seer gelijcken,
Ian, Nai is: Spelt verkeerd *, en Nai is weder Ian.
Ist wonder dat Ian Nai so listig naeyen kan?

'Tis voor en achter Nai, oock achter Ian en vooren:
Met dubbelt Ians geNai soeckt m'in ons Land te booren,
End' door een loos geNai, met eenen brosschen draet
Van Trefves voor een tyd, te schenden onsen staet.

Conveniunt rebus nomina sepe suis.
Daet en naem/ Passen t'saem.

Cum haereticis nullum commercium, nulla pax catolicis esse debet. +

+Doctor Ayala Hispanicus.

Op dese Wet/ dient wel gelet.

Eternel! condui moy par ta Justice, à cause de mes ennemis: dresse ton chemin devant moy; car tu beniras le Juste & l'environnas de bien-Veuillance comme d'une rondelle. +

+Pseau. 5.

* *Spelt verkeerd:* als men den naam verkeerd, d.i. van achteren naar voren, spelt.

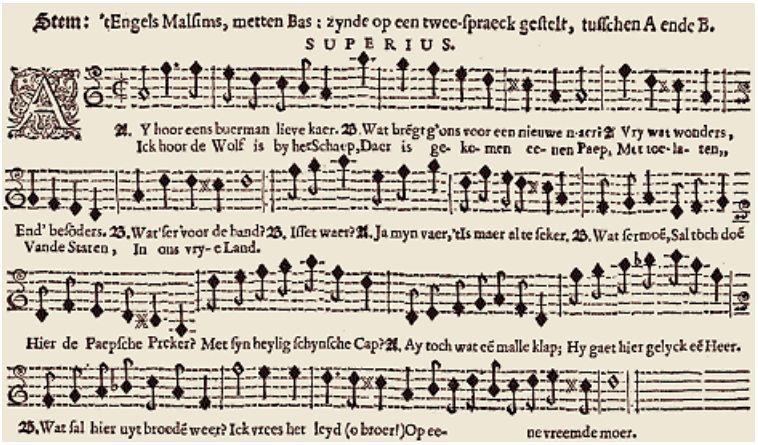

§ Stem: 't Engels Malsims, metten Bas; zynde op een twee-spraeck gestelt, tusschen A ende B.

§ Soms verbasterd tot 'Malle Symen'. Zie v. Eyck, 'Der Fluyten Lusthof' (1646) en B.K. bl. 114.

SUPERIUS.

1.

A. AY hoor eens buerman lieve kaer *.
B. Wat bre*n*gt g'ons voor een nieuwe naer?
A. Vry wat wonders, End'beso*n*ders.
B. Wat'ser voor de hand?

Ick hoor de Wolf is by het Schaep,
Daer is gekomen eenen Paep,
Met toelaten,, Vande Staten, In ons vrye Land.
B. Isset waer?

A. Ja myn vaer, 'tIs maer al te seker,
B. Wat sermoe*n*, Sal toch doe*n*
Hier de Paepsche Preker?
Met syn heylig schynsche Cap?

A. Ay toch wat ee*n* malle klap;
Hy gaet hier gelyck ee*n* Heer.
B. Wat sal hier uyt broede*n* weer?
Ick vrees het leyd (o broer!) Op eene vreemde moer *.

2.

B. Hoe noemt men desen Priester toch!
A. *Ian Nai*, die't garen van bedrog
Wel kan *Nai*en En verdraeyen
'tAl na zynen sin.

B. Maer wat toch heeft de *Paep* voor last?
A. Hy is een seer doorslepen gast,
En met smeken *, Hoofsche streken,
Neemt hy d'herten in.

* *Lieve kaer*: beste vriend.
* *Moer*: grond, grondslag.
* *Smeken:* vleien.

Het begeer Van myn Heer Is te maken *Treves*.
B. *Treves!* Wat? Sal ons dat Al syn goet? A. God geves.
Maer op syn bedryven al,
Hoop ick datmen passen sal.

B. Och daer moet geluck toe slaen.
A. Laet het Land daer met begaen,
En voort in allen schyn,
Dat God bevolen syn.

BASSUS.

N. Om den aert van dit voysken niet te benemen, en konnen hier wel de woorden onder den Bas gebracht worden, ofte men moste de selve geheel op een ander maniere componeren.

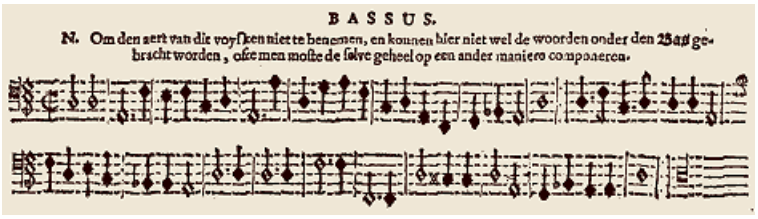

Wanneer nu de Gemutineerde soldaten des vyants meer en meer vermenigvuldigden/ haer tot [+] Diest sterck makende/ soo hebben d'Eertshertogen raed geschaft om die te doen betalen: maer so haest en hebben sy haer geld niet ontfangen/ of zy en hebben moeten op lijf straf binnen vierentwintich uyren [†] vertrecken uyt des Hertogen Landen/ veele der selver dootslaende/ volgens der Eertshertogen last/ die voor elck hooft noch betaelden 25 Kroonen. Inde vereenigde Provintien is een algemeenen bede ende danck-dag [†] gehouden/ op dat God Almachtich dese handelinge die nu begonnen was met den [+] Spaenschen Koning ende d'Eertshertogen soude willen segenen/ ende dat alles dienen mochte tot zijns naems prijs en eer/ opbouwinge zijnder Kercken/ ende welvaren van ons lieve Vaderlant; de genadige God danckende van zyne verlossinge. De gesanten die de Spaensche na den Hage toesonden hadden om met de Heeren Staten te spreken/ waren den Marquys Ambrosius Spinola, den Spaenschen Secretaris Mancidor [†], den President Richardot [†], Pater Jan Ney, ende den Greffier [†] Verreycken,

[+]Anno 1607. Onbermhertige daet by d'Eertshertogen aen haer volck gepleegt.

[+]Biddach.

† *Binnen vierentwintich uyren:* Het plakkaat is gedateerd van 4 Dec. 1607.
† *Bede ende danck-dag:* 9 Jan. 1608.
† *Mancidor:* 'Juan de Mancicidor, Raet ende Secretaris vander Oorloghen van den voorsz. Coningh'.
† *Richardot:* 'Heer Johan de Crusel, gheseydt Richardot, Ridder, Heer van Barly, van de Raet van Staete van de Eertzhertoghen, Hooft ende President van zynen secreten Rade'.
† *Greffier:* 'Louijs Verreycken, Ridder, Audiencier van de Eertz-hertoghen ende eerste Secretaris van State vande selve'.

1 Pater Ian Nay Commissaris.
2 Don Ambrosius Spinola, aenbiedende
3 de*n* Olyftack of vrede aen den
4 vryen Nederla*n*tschen Leeu.
5 De 7 pyle, dat syn 7 Provintiën, vry van'*t* Spaensch gewelt.
6 Tien pyle, betekenende de Provintien die onder't gebiet van den Spa*n*jaert stae*n*.
7 Twee Provintien, namelick Brabant ende Vlaenderen daer de Hoog. Mog. Heeren Staten mede steden en*de* forten in hebbe*n*.
8 De Paus, vergaderende de verheerde Provintie*n*, leggende onder't Spaensche gebiet.
9 De Cardinael, treckende aen eenen Pyl van den Leeu, dat is Gelderlant, daer de Spaensche mede eenige steden in houden.
10 Een Iesuyt met stroppen, gereet om (onderhandelinge van vrede) den Nederlantschen Leeu te vangen.
11 Spanjaerden met stroppen, gereet om (onderhandelinge van vrede) den Nederlantschen Leeu te vangen.

die alle den eersten Februarij 1608 soo by den Prins Maurits/ als de Graven van Nassou/ ende de Gecommitteerde [+] van de Heeren Staten Generael seer heerlyck [*] syn ingehaelt ende gewellekomt. Vele verre-siende [†] Vader-landts-liefhebbende Patriotten oordeelden dat het bedriegelycke Troyaensche Paerd ingehaelt werd/ 'twelcke het Land naemaels wel mochte veel schade toebrengen; gelyck dan vele een quaet naebedencken [*] hadden. Oock werd seer veel gesproken dat de afgesondene Gesanten alle/ vreemde natien waren/ ende datter geen Staten van Vlaenderen/ Brabant/ van Arthois of Henegouwe/ etc. in bekent of bemoeyt waren. Doch is evenwel eyndelyck naer een lange t'samen spraeck/ den Trefves voor twaelf achter-een-volgende Jaren besloten op den negenden Aprilis 1609 [†]/ daer van [+] de articulen/ hier te lang zynde/ inde Historien te lesen zyn. Men heeft de seventien Provintien door met grote blydschap ende vieringen doen afkondigen/ den lieffelycken Vrede/ behagelyck voor God ende den Menschen/ de selve gewillekomt/ ende God daer over gedanckt.

[+]Anno 1608.

[+]Anno 1609. Trefves van 12 Jaren afgekondicht.

Verklaringe deser figuere door twee-spraeck van A. ende B.

A. De Vrede komt van God; kom, kom, gewenschte Vrede!
Die God en Mensch behaegt. B. Ay! meent ghy doch hier mede
Te hebben ware Vreed', end' vaste rechte trou,
Gelyck m'in sulcken saeck wel gaerne willen sou?
Och neen! De Spanjaert sal wel veel van Vrede spreken,
Gelyck dat altydt so geweest syn zyne streken:
Maer 'thert wat anders denckt; 'sPaus wetten houd hy vast:
Houd Ketters geen geloof, wanneer't u niet en past.
A. Wat raet in dit geval? Want naer ick hebb' vernomen,
De saeck is met ons vry al wat te verr' gekomen?
B. Ick raed' hout goede wacht, bidt God en omme siet,
Met 'tswaerd in uwer hand, vertrout den Spanjaert niet.

* *Heerlyck:* luisterrijk.

† *Vele verre-siende:* Men vergelijke met deze critische opmerkingen, die in overeenstemming zijn met de vele pamfletten tegen het Bestand (zie Inleiding over den Gedenck-clanck als Geschiedverhaal, blz. XXXI e.v.) de overeenkomstige passage bij Van Meteren: ‘Vele personen maeckten op dat stuck vreemde discoursen... Maer de Heeren Staten van de Vereenighde Nederlanden, kennende beter als yemant anders de ghelegentheydt van haeren staet... hebben in dese handelinghe dien wegh voor den besten inghesien’....

* *Quaet naebedencken:* kwaad vermoeden, argwaan.

† *Op den negenden Aprilis 1609:* Zie blz. 207. Voor de verwijzing naar ‘de Historien’, zie Inl. II noot 5.

Nunc equidem pax est, at non fiducia pacis. [+]

[+]Baudartius.

Garde moy o Dieu fort: car je me suis retiré vers toi, l'Eternel est la part de mon heritage, & de mon beuvrage: tu maintiens mon lot. [+]

[+]Pseau. 16.

Slaept niet vaster als den Haes: want Seignoor luymt op het aes.

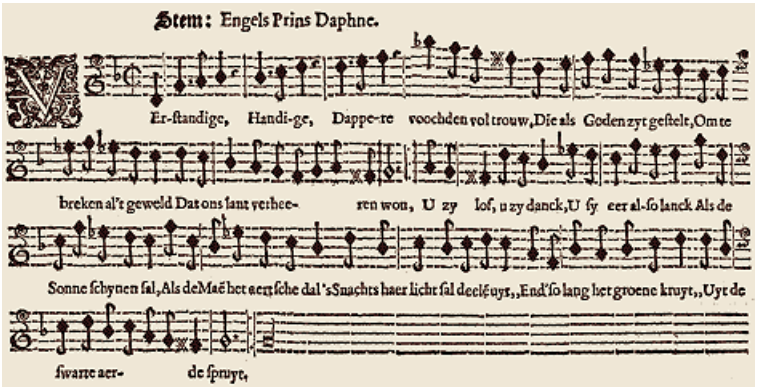

[§ §] Stem: Engels Prins Daphne.

[§] Geen verband met Engelsche Daphne, bl. 46.

[§] Lied op het 12-jarig Bestand, 1609.

1.

VErstandige, Handige, Dappere voochden vol trouw,
Die als Goden [*] zyt gestelt, Om te breken al't geweld
Dat ons lant verheeren won,
U zy lof, u zy danck, U sy eer al-so lanck
Als de Sonne schynen sal, Als de Mae*n* het aertsche dal
'sNachts haer licht sal deele*n* uyt,, End'so lang het groene kruyt,,
Uyt de swarte aerde spruyt.

* *Goden*: hier gebruikt voor Overheid.

2.

Wat quaet het Spaensch Wreed Maraensch Boos gedrocht Oyt had bedocht
Tegens u uyt louter trots, 'tLiep als tegens eene Rots;
'tWas te klimmen aen de locht:
Want g'en past Op de gast Niet so seer Langer meer,
End' ghy biet hem soo het hooft, Dat't hem schier int midden klooft:
Daerom komt de loose Vos, Om hier met des Treves glos *,
Onsen staet te maken los.

3.

Godvruchtige, Tuchtige *, Moedige, vry Batavier!
Gaet ghy uyt de wapens niet, Schoon den Speck u vrede biet:
Want zyn herte brant als vyer,
Om door twist End' met list End' bedroch Looslyck noch
U te vangen in zyn net, Dat hy altydt open set;
Daerom hout toch goede wacht, Wilt ghy wesen wel bedacht,
End' bid God voor al om kracht.

De Koning van Spanjen met d'Eertshertogen/ haer acte in Julio 1609 gegeven hebbende/ dat + zy de vereenigde Provintien bekenden voor Vrye-Landen; zijn de Heeren Staten Generael (als haer na rechte toekomende/ haer vry hebbende gevochten) voor sodanige oock erkent by de Majesteyten/ so van Vranckryck/ Engelant/ Denemarcken/ Sweden/ als by andere Vorsten ende Republycken/ ende zyn volgens dien hare Ambassadeurs/ in allen Hoven der voornoemde Rijcken voor sulcks gerespecteert ende aengesien; haer voortaen derhalven noemende ende titulerende †: Hoog-Mogende + Heeren Staten Generael der Vereenigde V R Y E Nederlanden. Johan Willem †, Hertog van Gulig,

+Anno 1609.

+De Staten Generael veranderen haren Titel.

* *Glos:* praatje.

* *Tuchtige:* deugdzame, geduchte.

† *Titulerende:* De titel 'Hoogmogenden Heeren' kwam op in de jaren van het Bestand. In 1639 bepaalden de St.-Gen., dat zij voortaan geen brieven zouden aannemen, die niet dit adres droegen. Nooit noemden zij zich: Staten-Generaal der vereenigde, *vrije* Nederlanden. Maar in geschriften als Baudartius' 'Morghenwecker' en de 'Spieghel der Jeucht' (zie Inleiding II, aanteekening 8) komt deze woord-combinatie veel voor.

† *Johan Willem* van Kleef (1582-1609) was de laatste twintig jaren van zijn leven ongeneeslijk krankzinnig geweest. Hij had geen kinderen, wel zusters, en vooral zusterskinderen. De successie in het belangrijke gebied had al jaren lang aller aandacht. Belangrijk was het door zijn ligging bij de Nederlanden en Keulen, ook door zijn gemengde, Roomsch-Luthersch-Calvinistische bevolking. Keizer Rudolf II (1576-1612) wilde de beslissing aan zich houden. Toen echter twee erfgenamen zich met spoed hadden gemeld: Johan Sigismond van Brandenburg (1608-'19) en Wolfgang Willem van de Palts-Neuburg (regeerend 1614-'53), en deze zelfs besloten hadden, de landen gemeenschappelijk 'in Possess' te nemen (verdrag van Dortmund: Juli 1609), liet de Keizer de stad Gulik, die de pretendenten niet had erkend, bezetten door zijn neef, aartshertog Leopold, administrator van de bisdommen Passau en Straatsburg (Juli 1609). Een Europeesche oorlog dreigde, omdat de Duitsche Protestantsche vorsten, de Nederlanden en Hendrik IV van Frankrijk (1589-1610) geen Habsburgschen invloed in dit gebied wenschten. De dood van Hendrik IV (Mei 1610) bracht wel verandering in de politieke situatie, maar belette de Republiek niet, haar belangen waar te nemen. Na een beleg van twee maanden nam Maurits Gulik (eind Aug. 1610). De possideerende vorsten werden dus gesteund, en, tegenover den Keizer, gehandhaafd.

+ Cleve, Berg', &c. deser Werelt overleden zynde den vijfentwintichsten Marty 1609/ sonder Kinderen na te laten/ heeft de Keyser Rudolphus last gegeven den Eertshertog Leopoldo hem van dese Landen te versekeren/ gelyck hy gedaen heeft mettet Chrijgsvolck der Eertshertogen Alberti ende Isabellae. De Keur-vorsten van Brandenburg ende Nieuburg (nabestaende vrienden des overledenen) hebben hier over hare klachten gedaen aen de Majesteyten van Vranckryck/ ende Engelant/ mitsgaders oock aen andere Heeren/ ende mede aen de Hoog Mog. Heeren Staten Generael; by dewelcke goet gevonden is de stad Gulig (met Spaensch guarnisoen beset) te beleggen ende te vermeesteren/ gelyck dan + de selve stad ende 'tCasteel is berent/ daer na beleyt ende dapper bevochten door den Prince Mauritium, met der Hoog Moog. Heeren Staten Leger/ ende eenige Fransche troupen hun daer by voegende/ is alsoo de stadt ende tCasteel gewonnen/ ende aende rechte Erfgenamen gelevert. In dese tydt gebruyckte + den Koning van Spanjen Philips de derde, sulcken over groote tyrannye tegens alle de Moriskens † die in Spanjen woonden/ de welcke oude ingeborene ende inwoonders des Lants waren/ haer benemende alle hare goederen/ vele vermoordende/ ende de meeste uyt zyn lant voerende nae de kust van Barbaryen/ dattet gejammer ende droevig geschrey deser bedruckter menschen vele mylen verde * gehoort werd/ ende nemmermeer uyt des menschen herte geraken en sal; D'historien † (hier van beschreven) meldende d'ongehoorde tyrannische onbermhertigheden over dese arme/ ongewapende/ + geduyrig arbeydende menschen gebruyckt/ zyn daer vol van. Den viertienden Mey 1610 heeft eenen snooden/ boosen/ overgegeven * Mensch genoemt Franchoys Ravaillack/ verradelyck binnen de stad Parijs vermoort den Koning van Vranckryck, den grooten Henricus de vierde, zijne Majesteyt sittende op zijnen Koets-wagen. De Moordenaer bekende/ dat hy tot dese grouwelycke daed is bewogen geweest door het lesen des Boecx Marianae des Jhesuyts †/ ende 'tselve bestaen te hebben/ om den Paus ende de Roomsche Kercke eenen dienst te doen/ ende zyn eygen-werckende saligheyd * te verkrygen.

+Hertog van Gulig overleden.

+Anno 1610. Prins Maurits victorie over Gulig.

+Wreede Spaenschen handel aen vele Moriskens in Spanjen.

+Henricus de Groote' Coning van Vranckryck vermoort.

† *Moriskens:* Zie blz. 11.

* *Verde:* ver.

† *D'historien:* De stof van Valerius is zoo beknopt, dat Van Meteren als bron kan volstaan; een Nederlandsch pamflet (Knuttel no 1630): Missive ofte Placcaet, behelst slechts het plakkaat van 11 Sept. 1609; het 'waerachtigh ende wonderlyck verhael' (Knuttel no 1712) keert zich tegen de Moriskens.

* *Overgegeven:* slecht, gemeen.

† Het *boeck Marianae des Jhesuyts:* een Spaansch auteur, die in De rege et regis institutione (1595; herdrukt in 1610) verklaard had, dat de moordenaar van Hendrik III, fr. Jacques Clément (blz. 19), zich onsterfelijken roem had verworven. Men geloofde destijds algemeen, dat òf Spanje, òf de Jezuïeten verantwoordelijk waren voor den moord op Hendrik IV. Het proces Ravaillac bracht zulks niet aan het licht.

* *Eygen-werckende saligheyd:* zaligheid als gevolg van eigen verdiensten.

O Moorders! Duyvels aes! kan niemant u ontvlieden?
Noch Koning, Prins noch Graef? noch ryck noch arme lieden?
Foey helsch, vervloeckt gespuys! foey aldersnootste fielt!
Die met u moorders priem * bloet-dorstig hebt ontsielt

Dien Helt, die't harde stael syns vyands niet en schroomde!
End' menig trots gemoet gelyck een kint betoomde!
Dien Held die't Fransche Ryck in vreed' en welvaert bracht!
End' d'alderGrootste was der Koningen geacht!

Pernicies hominum quae maxima? Solus homo alter. +

+Bias.

Diabolus non invalesceret contra nos, nisi ei Vires ex vitiis nostris praeberemus, & locum ei dominando nobis peccato faceremus. +

+Augustinus.

O sceptres! o bandeaux! o throsnes Hault montez? +
Combien de trahisons cruels Vous enfantez! +Bartas.

David sprack tot zijne mannen: Dat late de Heere van my zyn/ dat ick dat doen soude/ ende myn hand leggen aen mynen Heere den gesalfden des Heeren; want hy is de gesalfde des Heeren. +

+Samuel 1.

Al hoe wel de Vorst van Nieuborg in zyn land' en eere (beneffens den Vorst van Brandenborg) + was gestelt ende gehult */ door besondere hulpe ende toedoen vande macht der Hoog Mog. Heeren Staten Leger/ ende 'tgoet beleyt des Princen Maurity †; so heeft hy hem/ onaengemerckt alle 'tselve/ laten verleyden door de Jhesuyten; ende verlatende de Gereformeerde Religie/ begeeft hem tot de Paepsche/ verkiesende de zyde des Eertshertogen, tot groot herten leed van zyn Heer Vader/ als vele andere vrome luyden; Ende laet hem misbruycken met den Marquis Spinola op te trecken/ met de welcke hy/ in Septembri 1614 wint/ gesterckt zijnde met het Spaensche Leger/ de vrye rijcx stad Wesel + †/ die in de heetste vervolgingen des bloet-honts Duc d'Alve, is geweest een schuyl-plaets der ge-

+Annis 1614, 1615 ende 1616. Den Nieuborger Vorst valt de Gereformeerde Religie af, ende begeeft hem by de Eertshertogen.

+Wesel by den Spanjaert ingenomen.

* *Priem:* dolkmes of bajonet.
* *Gehult:* gehuldigd.
† *'tGoet beleyt des Princen Maurity* blijkt blz. 207.
† *Wesel:* De beide possideerende vorsten zijn in 1613 tot een andere belijdenis overgegaan. Eerst Wolfgang van de Palts-Neuburg, die aansluiting bij de Oostenrijkers, daarna Johan Sigismond, die aansluiting bij de Republiek zocht. Een breuk tusschen de pretendenten was dus al aanwezig. De Brandenburger begon de vijandelijkheden. Het Nederlandsche garnizoen van Gulik (zie blz. 207) werd versterkt; de Neuburgsche troepen werden hier weggezonden (Mei 1614). De Neuburger van zijn kant zocht hulp in Brussel. Spinola bezette in het voorbijgaan het Protestantsche Aken (zie blz. 23 voor soortgelijk optreden van Mendoza in 1596-'98). - Voor Wesel als ‘herberg der gemeente’, zie blz. 38.

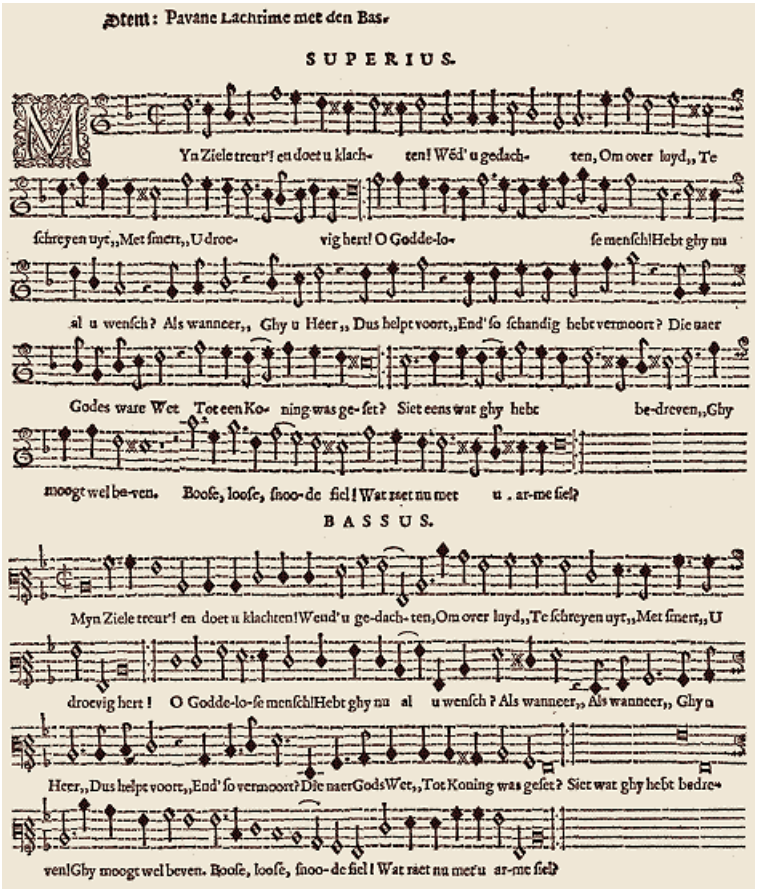

§§ Stem: Pavane Lachrime met den Bas.

SUPERIUS.
MYn Ziele treur'! en doet u klachten! We*n*d' u gedachten,
Om over luyd,, Te schreyen uyt,,
Met smert,, U droevig hert!
O Goddelose mensch! Hebt ghy nu u al u wensch?
Als wanneer,, Ghy u Heer,,
Dus helpt voort,, End'so schandig hebt vermoort?
Die naer Godes ware Wet Tot een Koning was geset?
Siet eens wat ghy hebt bedreven,, Ghy moogt wel beven.
Boose, loose, snoode fiel! Wat raet nu met u arme siel?

BASSUS.
Myn Ziele treur'! en doet u klachten! Wend'u gedachten,
Om over luyd,, Te schreyen uyt,,
Met smert,, U droevig hert!
O Goddelose mensch! hebt ghy nu al u wensch?
Als wanneer,, Als wanneer,, Ghy u Heer,,
Dus helpt voort,, End'so vermoort?
Die naer Gods Wet,, Tot Koning was geset?
Siet wat ghy hebt bedreven!
Ghy moogt wel beven.
Boose, loose, snoode fiel! Wat raet nu met u arme siel?

§ Componist John Dowland, 1562-1626. Zie Inl. bl. LII. Verg. B.K. bl. 122 en Luitb. v. Th. bl. 300.

§ Klaaglied na den moord op Hendrik IV door Ravaillac.

vluchter Christenen. Daer zyn noch eenige andere plaetsen meer by vermeestert. Tot Santen † is seker + accoort getroffen tusschen de twee t'samen eysschende Vorsten/ belangende haer aenbestorven heerlycke goederen/ doch 'tselve is korts daer aen gebroken. Binnen Bordeaulx is den achtienden Octobris

+Accoort tot Santen gemaeckt ende gebroken.

† *Santen:* Daar noch Brussel noch Den Haag een hervatting van de vijandelijkheden wenschten, werd een nieuwe interventie van Prins Maurits, waarbij o.a. Emmerik en Rees bezet werden, niet doorgezet. Spinola en Maurits kwamen overeen, dat hun beiderzijdsche beschermelingen zouden houden, wat zij hadden. De Brandenburgsche Keurprins zat nu in Kleef, de Neuburger in Dusseldorp. Zij sloten het verdrag van Xanten (12 Nov. 1614), dat voor twee eeuwen de grondslag van de bezitsverhoudingen in dit gebied bleef. Kleef, Mark en Ravensberg kwamen aan Brandenburg; Gulik en Berg aan Palts-Neuburg. Vermoedelijk doelt Valerius hier verder op de beëindiging van de Nederlandsche bezetting van Gulik in 1622 door Spinola.

[+] 1615 gehouden dobbele Bruyloft [†] tusschen Louys de dertiende, Koning van Vranckryck, met Anna Marie Mauricette, Infanta van Spanjen; ende Dominicus Victor, Outste Zoon des Konings van Spanjen, [+] met Elisabet d'Outste Dochter van Vranckryck. d'Hertog van Savoyen [†] ende daer nae de Seigneurie [*] van Venetien/ in openbare oorloge komende/ so metten Koning van Spanjen/ als tegens d'Hertog Ferdinand van Oostenryck van Graits/ etc. hebben de selve hulpe van volck ende geld versocht aende Hoog Mog. Heeren Staten Generael/ dat haere hooge Ed. is toegestaen ende gesonden geworden. Die van Ceulen hebben den 30. Septembris deses jaers een leelicke daed begaen aen de stad [+] Mullem [†]/ omwerpende des selven stads schoone geboude huysen met alle de voornaemste groote wercken/ ende anders meer. Het verschil [*] datter was tusschen den Hertog van Bruynswijck [†] met zyne borgeren/ die oock zijne stad Bruynswijck had belegert/ is geeyndigt/ door de goede middelen die de

[+]Dobbel houwelyck tusschen Vranckryck ende Spanjen.

[+]Den Hertog van Savoyen mette Venetianen versoecken ende krygen hulp van de Hoog Mog. Heeren Staten.

[+]Wreede daed der Ceulenaers aende stad Mullem.

† *Dobbele Bruyloft:* Filips III van Spanje had, onmiddellijk na den dood van Hendrik IV, dit dubbele huwelijk ingeleid ter verbetering van de betrekkingen tusschen Spanje en Frankrijk. Reeds in April 1611 kwam het te Fontainebleau tot definitieve afspraken en een defensief verdrag. Te Bordeaux vond de wisseling der prinsessen plaats, Nov. 1615. Het huwelijk van Lodewijk XIII (1610-'43) met de Infante Anna werd gevierd: 28 Nov. Dat van den lateren koning Filips IV (1621-'65), die in 1615 nog pas 10 jaar was, eerst in 1621.

† *D'Hertog van Savoyen*, Karel Emanuel (1580-1630), was een kleinzoon van Frans I van Frankrijk. In 1610 had hij een bondgenootschap met Hendrik IV gesloten tegen Spanje. Nu na den dood van Hendrik IV de Fransche politiek zwenkte (zie vorige aanteekening), kwam Savoye in moeilijkheden. Karel Emanuel wilde bij den dood van zijn schoonzoon, Frans IV van Mantua (1613), voor diens dochter het markgraafschap Montferrat. Daartegen verzette zich Filips III. Het werd oorlog in 1614. En, net als in de Gulik-Kleefsche successie, werd nu aan de Nederlanden hulp gevraagd; echter niet verleend. Tegelijkertijd kwam het tot vijandelijkheden tusschen Venetië en aartshertog Ferdinand van Stiermarken, Gratz enz. (de latere Ferdinand II, 1619-'37), en wel over grensgeschillen met de Uskoken, daar gevestigde Slavische en Albaneesche volksgroepen; ook zeeroof kwam voor. Venetië vroeg en kreeg hulp, d.w.z. verlof, hier troepen te werven en overtocht van die troepen (1617). Een voorloopig einde werd bereikt door den dubbelen vrede van Madrid (Sept. 1617).

* *Seigneurie:* heerlijkheid.

† *Mullem*, Mülheim am Rhein, tegenwoordig tot de stad Keulen behoorend, was Protestant; het werd door de possideerende vorsten van Gulik-Kleef (zie blz. 216) bevoorrecht, ten koste van Keulen; vandaar de wraak van 1614; Spinola zorgde voor de uitvoering; het stadje was grootendeels door uitgeweken Nederlanders gebouwd.

* *Verschil:* geschil.

† De *Hertog van Bruynswijck* is Frederik Ulrik van Brunswijk-Wolfenbüttel (1613-'34). De stad Brunswijk werd tegen dezen gesteund door de Hanze, die sinds 1613 toenadering tot de Republiek vertoonde. De Hertog verbond zich nu met Christiaan IV van Denemarken (1588-1648). In 1615 vroegen Hamburg, Bremen, Brunswijk, Luneburg en Maagdenburg hulp aan de Staten-Generaal tegen de hen bedreigende vorsten. Frederik Hendrik verscheen met een klein leger, en bood Brunswijk daadwerkelijke hulp. Uit deze actie (Nov. 1615) vloeide in 1616 een verdrag met de Hanze voort ter bescherming van den handel op de Noord- en de Oostzee. Dit gebeuren bracht de Republiek ook in verdere relaties tot Zweden en Denemarken. In het algemeen was Christiaan IV ons in deze jaren onvriendelijk gezind. Vandaar een defensief verbond met Gustaaf Adolf van Zweden (1611-'32) voor 15 jaren gesloten in 1614. Met het oog op den Sonttol, die in Deensche handen was, trachtte een Nederlandsch gezantschap Christiaan IV wat gunstiger te stemmen (1618).

Hoog Mog. Heeren Staten derwaerts hadden toegeschickt. Tusschen de Koningen van Denemarcken [+] ende Sweden/ mitsgaders de Hanssische steden/ ende de Hoog Mog. Heeren Staten Generael is op dese tydt een naerder verdrag gemaeckt/ door d'Ambassadeuren/ van haere Majesteyt. In Junio 1616 zyn de steden Briel [†], ende Vlissingen, alsmede 'tCasteel Rammekens ontlast vande Engelsche Guarnisoenen/ [+] die 'tsedert den Jare 1585 daer in hadden gelegen/ als verpand zynde geweest aende kroone van Engelant/ voor sodanige penningen als hare Majesteyt alsdoe verstreckt hadde en d'oorlog te voeren tegens den wreeden Spanjaerden/ alsoo alle de achterstellen [*] by hare Hoog Mog. aende selve kroone volkomentlyck nu betaelt ende voldaen waren; Het welcke geen kleyne oorsaecke van blydschap ende vreuchde gaf aen allen getrouwen Patriotten/ haren staet nu vry ende onbelast vindende van uytlantsche Princen.

[+]Haerder Hoog Mog. naerder alliantie mette Koningen Vorsten ende Stenden.

[+]Verpande steden Briel, Vlissingen ende Rammekens ontlast van de Engelsche.

Wat worter meer gelieft? Wat isser meer te roemen?
Dan Vryheyt, en te zyn van slaverny verlost?
Ons Vyand most ons selfs Vry' Nederlanders noemen
Eer dat hy zyn begeer en wenschen krygen kost.

Vry syn wy, end' dat blyckt te klaerder noch in desen,
Dat wy de steden die daer waren dier verpand,
Nu hebben vry gemaeckt. God moet gepresen wesen,
Die soo gesegent heeft ons lieve Vader-Land!

Clamaverunt Iusti & Dominus exaudivit eos. [+]

[+]Psalm. 33.

l'Eternel est vivant, & mon rocher est benit: & pourtant le Dieu de ma sauveté soit surhaussé. [+]

[+]Pseau. 18.

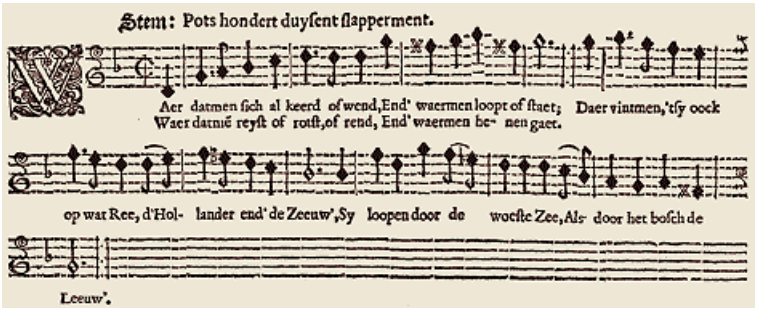

[§ §] Stem: Pots hondert duysent slapperment.

[§] Zie v. D. II bl. 1783.

[§] Lied op de Hollandsche en Zeeuwsche zeevaarders.

1.
WAer datmen sich al keerd of wend,
End'waermen loopt of staet;
Waer datmen reyst of rotst [*], of rend,
End'waermen henen gaet.
Daer vintmen, 'tsy oock op wat Ree,
d'Hollander end'de Zeeuw',

† *Briel*, *Vlissingen*, *Rammekens*: Zie blz. 140 en blz. 141.
* *Achterstellen:* achterstallige schulden.
* *Rotst*: rijdt.

Sy loopen door de woeste Zee,
Als door het bosch de Leeuw.

2.
In koud' en heete Landen al,
Gelegen Zuyd' of Noord,
Of Oost, of West, op berg' en dal,
Men van haer spreecken hoord.
Sy krygen menig Schip en Boot
Uyt 'tIndiaensche Ryck.
Daer zyn geen volcken, oock hoe groot,
In veelen haers gelyck.

3.
Het dryft haer alles op de hand.
Hoe menig Schip en Schuyt
Beseylter wel dit soete Land?
Of tyd' * van hier oock uyt?
Wat vaerter menig of en an?
Wat komt haer niet al voor?
Daer met s' haer handel dryven dan
De heele Werelt door.

4.
'tVereenigd' vry-gevochten volck
Maeckt Spanjen d'oorlog' moe,
Sulcx dat hy zynen vreden tolck
Dit Land moet senden toe.
Wie soud' oyt hebben dit gedacht,
Dat d'hoogmoet van Papou,
Dat soo een groote trotse macht
So buygsaem worden sou?

5.
Venetiaen en Savoyard,
Met and're volck'ren veel,
Hadd' Spanjen oock al me verward,
En sat haer op de keel;
Hy meynd' hy soud' se slocken op,
Gantsch dempen en verslaen:
Maer't Staten volck op Spanjaerts kop
Daer self haest heeft gegaen.

6.
O Neerland! so ghy maer en bout
Op God den Heer altydt,
U pylen vast gebonden hout,
End' t'saem eendrachtig zyt;
So kan u Duyvel, Hel, noch Doot,
Niet krencken noch vertreen,
Al waer oock Spanjen noch so groot,
Ja 'swerelts machten een *.

* *Tyd':* trekt, reist.
* *Een:* (tegen u) vereenigd.

In de vermaerde stad Aken †/ zynde geweest een opgaerster/ vlucht-plaets ende Magasyn der gevluchte + Christenen/ wanneer de Spaensche tyrannige regeringe in de Nederlanden hard aengesteken ende uytgebroken was/ is in dese tydt ontstaen een harde vervolginge ende wreede executie over de gene die vande Gereformeerde religie waren/ alsomen aldaer ingestelt heeft Spaensch gesinde Regeerders/ die met hard-druckende wreetheden de God-salige luyden seer hebben geplaegt. In Vranckryck by na tot d'hoogste macht/ neffens den Koning/ ingekropen zynde eenen Cochino Cochini † Italianer/ Marquis d'Ancre/ geduerende de minder jarigheyt zyns Majesteyts/ is de selve/ zyne boose daden nu + totten oppersten trap geklommen zynde/ door schoten geworden/ met syn lichaem daer na verdienste handelende. Door welckers doot d'Inlantsche troublen /die in Vranckryck dapper * geresen waren/ zyn geslist *; Syn Huysvrou daer na/ by sententie zynde verklaerd de doot oock weerdig te zyn/ is mede geexcuteert. Binnen de stad Brussel is den tienden February 1618/ overleden Philips + Prince van Oranjen, &c. † sonder wettige kinderen na te laten; in wiens plaetse de Vorst Mauritius, Gouverneur der vereenigde Vrye-Nederlanden, &c. als outste broeder ende rechte Erfgenaem (by Testamente vanden overledenen) is gekomen/ ende gehult. Over dese voortreffelycke erffenisse hebben de vroome seer verblyt geweest/ als zyn Excellentie 'tselve waerdig zynde/ van wegen zyne Godsaligheyt/ ervarentheyt/ deuchden ende kloecke daden/ de heele Wereld door bekent/ die nu door zyne groote middelen de rycxste ende geeerste Prins der Nederlanden werd geacht; te meer door dien/ zyne Excellentie met groote magnificentie */ vanden Koning van Groot Britanien al in't begin des Jaers 1613 vereert was met de Koninglycke ordre der Jartiers ofte Caussebants †.

+Anno 1616. Binnen Aken een groote mishandelinge aen die vande Gereformeerde religie.

+Anno 1617. Marquis d'Ancre ende zyn Huysvrouwe in Vranckryck omgebracht.

+Anno 1618. Philips Prins van Oranjen &c. overleden, zyn Excellentie in de plaetse komende.

† *Aken:* Zie blz. 23; de stad werd nu weer betrokken in den Gulik-Kleefschen strijd (zie blz. 207 e.v.) en ontroomscht, of verroomscht, al naar den stand van zaken.

† *Cochino Cochini* - lees: Concino Concini - kwam reeds ter sprake blz. 20; Eleonora Galigai werd door het Parlement van Parijs, als toovenaarster, ter dood veroordeeld († 8 Juli 1617).

* *Dapper:* hevig.

* *Geslist:* beslecht.

† *Philips* [Willem] *Prince van Oranjen* (zie blz. 41 en 163) had al in 1609 met zijn broers, Maurits en Frederik Hendrik, de nalatenschap van zijn vader geregeld. Reeds toen was Prins Maurits een man met een vorstelijk inkomen. Nu kwam daar bij: Oranje, Breda, Steenbergen en de oud-Bourgondische bezittingen.

* *Magnificentie:* pracht en luister.

† *Ordre der Jartiers ofte Caussebants* (Order of the Garter), gesticht door Eduard III van Engeland ± 1346-'48, is oorspronkelijk een ridderlijke broederschap van Sint Joris, vermoedelijk gebaseerd op een tournooi van Eduard III, met den Zwarten Prins, ieder bijgestaan door 12 ridders; over den kousenband zelf: slechts onbetrouwbare, anecdotische verhalen; de zinspreuk: Honi soit qui mal y pense. Het aantal ridders bleef lang tot 24, exclusief Koning en Prins van Wales, beperkt.

Weest vrolick, wenscht geluck de Prins, die van Oranjen
Is Erfgenaem gehult, spyt 'tmoedig trotse Spanjen
End' alle die't benyt. Com vrome! waer ghy syt,
Wenscht uwen Prins geluck! die nu te deser tydt
'tCieraet is van ons Eeuw', de Peerel onser Landen,
Die u gegrepen heeft uyt Spanjens wreede tanden,

Dat Goddeloos gespuys! dat u van goet en bloet
Beroven woud' en gantsch vertreden onder voet.
Bid Gode dat dees Prins noch lange jaren leve,
End' dat hy sulcken last hem oock als Moyses geve
Int voorstaen van Gods Volck; met Salomons beleyt;
End' Samsons kracht en macht, met Davids heyligheyt.

Tu decus omne tuis.
Tam Marti quam Mercurio.
Gratia Dei sum quod sum.

Och glory van u tydt! die staet-sieck noch eer-suchtig/ [+]
Manhaftiglyck verkreegt den tytel van doorluchtig.

[+][G.] A. Breroo.

Les cieux racontent la gloire du Dieu fort: & l'estendue donne a cognoistre l'ouvrage de ses mains. [+]

[+]Pseau. 20.

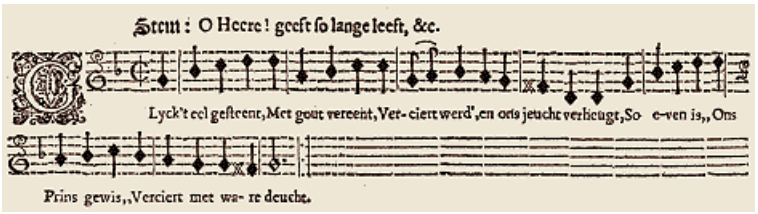

[§] Stem: O Heere! geeft so lange leeft, &c.

[§] Loflied op Prins Maurits.

1.
GLyck 't eel gesteent,
Met gout vereent,
Verciert werd', en ons jeucht verheugt,
So even is,,
Ons Prins [*] gewis,,
Verciert met ware deucht.

* *Prins*: Maurits.

2.
Noyt sach m'hem vlien,
Of oock ontsien *,
De sterckste van het Christenryck;
In wackerheyt,
End' goet beleyt
Is niemant zyns gelyck.

3.
Syn kloeck bestaen,
End' dapper slaen,
Doet ruymen 't Spaensch geweld Het velt,
Die daer Bestand,
Soeckt, 't zyner schand,
Aen desen vromen Held.

4.
Dees' trouwen Vorst
Heeft noyt gedorst
Naer synes vyands bloet, Maer doet
Voor alle quaet,
Oock hoe't hem gaet,
Hen altyt niet als goet.

5.
Als Mars nu heen
Vertrock soo't scheen,
End' elck nu meynde hy Was vry
Van't oorlogs kop *,
Soo staet hier op
Inlantsche jalousy *.

6.
Doch desen twist
Werd haest geslist *,
Door 'sPrincen goeden raet En daet,
End' groot verstand,
Die weer het Land
Bracht in een goeden staet.

Tot wechneminge der Kerckelicker droeviger misverstanden/ ende swarigheden die nu eenige + jaren inde vereenigde Nederlanden waren opgeresen/ hebben de Hoog Mog. Heeren Staten Generael/ mettet goet vinden van haren Gouverneur den Prince van Oranjen, &c. noodig geacht een Sinodum Nationalem te doen houden/ van vele God-salige geleerde Mannen/ gelyck dat binnen de stad Dordrecht † is

+Annis 1618, 1619 ende 1620. Nationnael Sinode tot Dordrecht gehouden.

* *Ontsien:* vreezen.
* *Oorlogs kop:* oorlogswolk.
* *Inlantsche jalousy:* de kerkelijke twisten tijdens het Bestand.
* *Geslist:* beslecht.
† *Dordrecht:* De nationale synode kwam hier bijeen (Nov. 1618) ter beëindiging van de godsdiensttwisten tijdens het Bestand tusschen Remonstranten of Arminianen (Arminius † 1609; de Remonstrantie: 1610) en de Contra-remonstranten of Gomaristen (Gomarus † 1641; de Contra-remonstrantie: 1611). Het theologische debat dateerde van 1604. Maar de vragen van belijdenis en leer, die hier werden uitgemaakt, waren veel en veel ouder; zij waren al

begonnen inden Jare 1618/ ende in Meyo 1619 geeyndicht; hebbende gemaeckt onderlinge ende over een stemmende resolutien ende besluyten/ tot hanthavinge ende voortsettinge van de ware Gereformeerde leere. Anna † de Huysvrou des Konings van Groot Britanien is gestorven den twaelfden +

+Koninginne van Groot Britanien sterft, oock den Keyser Mathias.

aan de orde bij de vestiging van het Calvinisme in Nederland. - Geen woord over Oldenbarneveld!

† *Anna* was de gemalin van Jacob I van Engeland; zij was een zuster van Christiaan IV van Denemarken.

[+] Marty 1619; ende den twintigsten der selver Maent den Keyser Mathias [†], in wiens plaetse by de meeste stemmen in't Keyserlicke ampt gekoren is Ferdinandum [†] Hertog van Oostenryck ende Graits, &c. te vooren Koning van Hongeren ende Bohemen. Om dese verkiesinge wille/ mitsgaders om andere [+] redenen/ die de Hongeren ende Bohemen in druck verspreydeden/ hebben die van Hongeryen ende Bohemen den gemelden Ferdinandum verworpen/ ende hebben de Staten van Hongeryen/ Moravien/ Silesien ende andere aengrensende Landen voor haren Koning aengenomen den Prins Bethlem Gabor [†]. Die van Bohemen verkoosen voor haer/ Fredericum de vierde [†], Palsgraef op den Rhyn, &c. getrout hebbende de Dochter des Konings van Groot Britanien/ de welcke met zyn Huysvrou voor Koning ende Koninginne des selven Rijcks mede verklaert ende gekroont is. De Keyser/ gestijft [*] zynde door den Paus [†]/ den Koning van Spanjen ende andere Papistige Heeren/ met macht van volck ende geld/ steld hem hier tegens met een Leger/ geleyd door den Grave van Buckoy [†]/ die d'Eertshertogen van

[+]Ferdinand Hertog van Oosten-Ryck, Graits, &c. tot Keyser gekoren.

[+]De Hongeren en Bohemers verwerpen zyne Majest. haren Koning, ende verkiesen elck eenen anderen.

† *Keyser Mathias* (1612-'19) was zijn broer Rudolf II opgevolgd. Wij kennen hem uit de jaren 1578-'81 als ‘'s Prinsen griffier’; zie blz. 104.

† *Ferdinandus* (II, 1619-'37) was in 1595 aan de regeering gekomen in het aan zijn vader toegewezen erfdeel Opper-Oostenrijk (Stiermarken, Karinthië, Krain); verg. blz. 212. Hij was streng oud-kerkelijk opgevoed, en haastte zich de Contrareformatie in zijn landen door te voeren. Toen nu onder keizer Rudolf II (1576-1612), door diens ziekelijke eenzelvigheid, de zaken van het Rijk verkeerd gingen, traden de broers van den Keizer als oppositie op. Met name Matthias beperkte Rudolf tot niet veel meer dan het koninkrijk Bohemen (1609). En toen deze daartegen de hulp van Leopold inriep, een jongeren broer van den lateren Ferdinand II, waarbij Bohemen en Neder-Oostenrijk vreeselijk werden verwoest, bracht Matthias, met de Tsechen, Rudolf tot afdanking. Kort daarna overleed Rudolf. Matthias volgde hem op. Maar ook deze was kinderloos. Dan zou nu Ferdinand van Stiermarken de aangewezen opvolger zijn. Er werd met hem onderhandeld, vooral, toen de gezondheidstoestand van Matthias slecht begon te worden. Nog bij diens leven werd Ferdinand tot koning van Bohemen (Juni 1617) en tot koning van Hongarije (Juli 1618) gekroond. Maar reeds was de onrust in Bohemen opnieuw begonnen. Kerkelijke moeilijkheden lieten het ergste vreezen, als Ferdinand eenmaal keizer geworden zou zijn. De Boheemsche standen gingen tot oproer over (Mei 1618, Prager Fenstersturz). En toen nu, Maart 1619, Matthias stierf, trachtte Bohemen de keizerkeuze van Ferdinand te verhinderen - wat niet gelukte - en koos het in ieder geval een anderen koning: Frederik V van de Palts (1610-'21; † 1632).

† Voor *Prins Bethlem Gabor*, zie blz. 23.

† *De vierde:* Lees de vijfde (zie voorvorige noot). In 1621 vond ‘de Winterkoning’ een toevlucht in Nederland. Hij was getrouwd met Elisabeth van Engeland.

* *Gestijft:* gesteund.

† *Paus* was Paulus V, uit het geslacht Borghese (1605-'21); een zeer krachtige figuur, die èn den Keizer èn de Katholieke Liga met subsidies steunde.

† Voor *Buckoy*, zie blz. 195.

Brabant/ etc. hem hadden bestelt [*]/ in't Koningryck van Bohemen/ desgelycken mede door een leger [+] vanden Velt-Oversten Marquis Spinola/ bestelt in de Palts ende Duytschlandt. Ende neemt de Keyserlycke Majesteyt also voor de Hongeren/ Bohemen/ ende de Duytsche Vorsten/ die hem tegens waren/ te dwingen tot zyne gehoorsaemheyt. Hier tegens hebben sich eenige Duytsche Heeren met groote hoopen volcks by den anderen gevoegt/ hebbende verkregen tot haer hulpe van de Hoog Mog. Heeren Staten Generael een hoop goede Ruyterye/ die den Prins Henrick van Nassou, &c. [†] commandeerde. [+] Daer op vele ende verscheydene schermutselingen ende slagen in Bohemen tusschen de Keysersche ende des gekroonden Konings van Bohemen zyn gevolgt ende gevallen/ doch heeft eyndlyck des Keysers macht d'overhand behouden/ ende 'tLeger des Konings van Bohemen inde vlucht geslagen; de stad Prage [†] (de hooft-stad des Rijcx) ingenomen/ veel moorden ende allerhande moetwilligheden [+] daer in bedreven; Syne Keyserlicke Majesteyt daer en boven latende doen een schrickelycke harde te vooren-noyt-gehoorde executie [†]/ over sodanige treffelycke Heeren des Lants die in bedieningen van eenige offitien [*] haer hadden laten gebruycken/ de Gereformeerde leere alom uytroeyende/ ende de Paepsche instellende. In Junio 1620 is in den Heere gestorven Graef Willem van Nassou [†], [+] Gouverneur van Vriesland, &c. wiens doot seer beklaegt werd/ zyn plaetse ende heerlyck ampt is gegeven aen Graef Ernst Casimir [†] Broeder vanden overledenen. Die van Venetien [†] hebben in dese tydt [+] eenen extraordinaren Ambassadeur afgesonden naer de vereenigde Landen/ die seer heerlyck alom (door ordre van de Hoog Mog. Heeren Staten Generael) ingehaeld ende getracteert [*] werd. [+]

[+]Den Grave van Bucquoy treckt na Bohemen, ende Spinola nae Duytschlandt voor den Keyser.

[+]Prins Henrick van Nassou treckt, met der Heeren Staten Ruytery, na Duytschlant, voor de Duytsche Vorsten.

[+]Des Keysers victorie, nederlage der Bohemers.

[+]Graef Willem van Nassou overleden.

[+]Graef Ernst Casimir Gouverneur van Vrieslant, &c.

[+]Venetianer Ambassadeur heerlycke tractement inde Vereenigde Landen.

* *Bestelt:* bezorgd.

† *Prins Henrick van Nassou, etc.* is Frederik Hendrik, die, terwijl Maurits de Guliksche landen en ons Oosten bij Wezel dekte, achter Spinola aanrukte, zonder iets van beteekenis uit te voeren. Het heette een tocht ten geleide van Engelsche hulptroepen, voor de Palts bestemd. Nog voor het einde van 1621 was de Prins weer terug. Er was daarna nog veel geschrijf en gewrijf over door onze ruiters in Keulen en Paderborn aangerichte schade.

† *Prage* werd door de keizerlijken bezet 9 Nov. 1620.

† *Executie:* Men neemt aan, dat in Bohemen driekwart van alle grondbezit werd geconfisqueerd; de bevolking daalde van 3 miljoen op 800.000 zielen.

* *In bedieningen van eenige offitien:* bij de uitoefening van eenige ambten.

† *Willem* [Lodewijk] *van Nassou:* Zie blz. 139.

† *Ernst Casimir:* Zie blz. 161 en 177. - Stadhouder van Friesland (1620-'32); in Groningen en Drente werd Maurits stadhouder; Friesland wilde echter niet ‘onder Holland’.

† *Venetien* had in 1616 hulp laten vragen tegen Ferdinand van Stiermarken (zie blz. 212). In 1619 kwam het tot een verdrag tusschen de beide republieken, dat weinig ander gevolg gehad heeft dan plechtige gezantschapsontvangsten. ‘Veel ceremoniën, weinig zaken’, zoo luidde het oordeel van onzen gezant, Van Aerssen van Sommelsdijk (1620).

* *Getracteert:* onthaald.

Wie geeft den Rovers toe dat Jacob werd geplondert?
Dat Israel werd verwoest? en dat't op Sion dondert?
Ist niet de Heer die dit soo toelaet, schickt en doet?
Die uyt syn Hemel stoel ons send een heeten gloet

Van syne grimmigheyd? Wanneermen synen segen,
Syn wet, syn wil, syn woord, verachtet aller wegen,
End' dat elck anders niet als eygen lust betracht.
Och Is'rel dit bedenckt! Och Jacob hier op acht.

Och ick sie dat ick gae hincken [+]
En versincken
In dees' pyn/ helpstu my niet/

[+]Aldegon. Psalm 38.

En moet Heer sonder op houwen/
Staeg aenschouwen/
Mijne smert en groot verdriet.

O Dieu fort! Je t'invoque, d'autant que tu as accoustumé de m'exaucer: encline ton aureille vers moi, escoutemon dire. [+]

[+]Pseau. 17.

Sancte parens, nullos cuius clementia fines novit, Vocantem & destitutum respice. [+]

[+]Buchena.

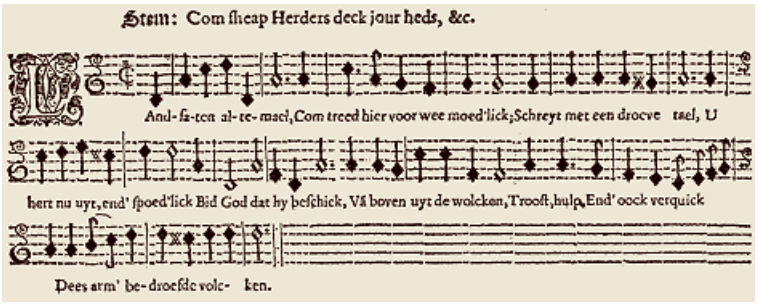

[§ §] Stem: Com sheap Herders deck jour heds, &c.

1.
LAndsaten altemael, Com treed hier voor wee moed'lick;
Schreyt met een droeve tael, U hert nu uyt, end'spoed'lick
Bid God dat hy beschick, Va*n* boven uyt de wolcken,
Troost, hulp, End'oock verquick Dees arm'bedroefde volcken.

[§] Bij Starter: ‘Lief-Locksters van de min’. Zie Inl. bl. LV, Coers bl. 78 en B.K. bl. 132.
[§] Lied op de onderdrukking van Bohemen.

2.
De Tiranny gantsch wreet Heeft ingenomen 'trycke
Van B'hemen/ och draecht leet, Ghy vroomen algelycke!
Doet treur-gewaden aen End' laet u dese smerte
Toch in u siele gaen En't binnenst' van u herte.

3.
Och ongeluckig Praag! Hoe werd ghy nu geschonden?
Wat heeft de Spaensche plaeg Al volck in u verslonden?
Wat baet nu al u sterckt? Wat baet u groote machten?
Als God niet mede werckt 'tSyn al verloren krachten.

4.
Wie dat hem meest verlaet Op menschelyck vermogen,
Die word dick * inder daet Wel aldermeest bedrogen:
Maer die op God vertrout En houdet syn geboden,
Sulck een het Veld behoud In alle zyne noden.

5.
Och sondaer, 'tis u goet! God wil u so castyden,
Om u tot rechte boet Te brengen door het lyden:
Lyd maer geduldelyck, 'tEn sal niet altydt dueren,
God sal sorgvuldelyck U saeck ten besten stueren.

Het 12 Jarig Bestant ofte stilstant van Wapenen/ gemaeckt in den jare 1609 tusschen den Koning van Spanjen mette Eertshertogen ter eenre/ ende d'Hoog Mogende Heeren Staten Generael der vereenigde vrye Nederlanden/ ter anderer syden/ uytgaende ende te verschynen * komende den eenentwintigsten Aprilis 1621; hebben den Koning voorsz. met de Eertshertogen afgeveerdicht na 'sGraven-Hage d'Heer Petrus Peccius † als haren Ambassadeur/ ende Herault. Den drieentwintigsten Marty 1621 heeft den selven zijne propositie/ soo mondelinge als schriftelijcke gedaen/ inde vergaderinge der Hoog Mog. Heeren Staten Generael; wesende vol van onbeschaemde stoutigheyd */ ende Spaenschen hoogmoet beneffens groote kleyn-achtinge der Hoog Mog. Heeren Staten. Ende also de selve gedenck-waerdig is; ende een nieu fondament van oorlog legt/ so sullen wy den Leser de selve hier kortelyck verhaelen. Den inhout was: hoe dat d'Eertshertogen (uyt ingeborene medelydenheyd over haere ondersaten) ingenomen zynde met een yverig gemoet om alle oorlogen ende swarigheden die nu voor de deure stonden/ te vermyden/ ende voor te komen; de Hoog Mog. Heeren Staten aenradende waren (om tot eene vaste vrede te komen) dat zy souden/ een overslag * maken/ hoe sy alderbest wederom haer souden willen begeven (met d'andere partyen ende leden van Brabant/ Vlaenderen etc.)

* *Dick:* dikwijls.
* *Verschynen:* vervallen, eindigen.
† *Petrus Peccius* was kanselier van Brabant; zijn hier breed uitgemeten gezantschap was een diplomatieke naïveteit, zonder eenige kans van slagen; de verontwaardiging van Valerius is ongeveinsd; zij werd algemeen gedeeld. Men moest den gezant bij zijn terugkeer tegen molest beschermen.
* *Stoutigheyd:* brutaliteit.
* *Overslag:* plan.

in een lichaem/ ende onder een hooft; daer door sy (gelyck zy voor de Nederlantsche beroerten waren) mochten in vreedsame eenigheyd ende gerusten voorspoet komen/ onder de bekentenisse * van hare natuerlicke Princen: tot 'twelcke hare Hoog Mogentheden gesint zynde/ ende in voorder handelinge van accort also willende treden/ souden hare Hoogheden verstaen tot alle billicke/ ende redelicke conditien/ ende bethoonen hare goede genegentheden/ ende oock versekeren des Konings van Spanjen harer Hoogheden Broeders toestemminge van alle 'tgeene verhandelt soude werden. Op dit onverwacht ende vermeten voorstel/ hebben de Hoog Mog. Staten Generael mondeling ende schriftelick den selven Peccio geantwoord/ den sesentwintigsten der selver Maent: Dat de Hoogheyd ende souverainiteyt van't vereenigt-vry-gevochten-Nederland/ ongetwijfelt ende buyten alle dispute ende wederseggen/ was in elcke Provintie in't besonder; ende hebben haere Hoog Mog. 'tselve altyts tegens eenen ygelyck die sulcx in twijfel wouden trecken houden staende; Gelyck sy oock by den Keyser/ Koningen/ Chur ende Vorsten * als andere Potentaten ende Republycken daer voor erkent waren/ in wat handelingen ende verbonden zy mette selve getreden zyn; jae by d'Eertshertogen selfs in't verdrag van't twaelf-jarig-haest-verschynende bestant/ daer van oock de acten onder hand ende segel met alle vastig-heden/ so des Konings als der Eertshertogen/ hare Hoog Mog. zijn overgelevert. Dat derhalven/ dewyle dit voor al de Werelt so klaer is als den heldren dag/ dese voorstellinge hare Hoog Mog. vreemt/ onredelick/ ende by nae onlydelyck * dacht te wesen; harer Hoogheden meyninge (om wederom in handelinge van vrede te treden) bevindende soodanig te syn/ dat de selve/ in plaetse van vrede/ veel eer oorsake gaf/ ende den weg baende om't vyer der oorloge veel heftiger ende brandiger t'ontsteken als oyt te voren/ ende 'tgantsche Land in vier ende bloedt te stellen. Alsoo desen handel regel-recht gaet/ ende stryd tegens de te vooren-bekende/ ende besegelde souverainiteyt/ ende de Hoogheyd deser Vryer Landen/ die hare Hoog Mog. tot noch toe so loflyck in so swaren oorlog/ met so veel bloets/ ende periklen hebben houden staende/ ende (met Godts hulpe) hopen te blyven houden/ daer vooren zy oock noch bereyt zyn ende blyven sullen/ haer goet ende bloet op te stellen. Daerom alsoo haer Hoog Mog. so een onverwachte/ onrechtmatige/ ende onnabuyrlicke propositie niet en konnen toestaen; als smakende naer een onlydelicke wreetheyd/ aldus doende over haer hooft hangende/ beneffens een groote oneere voor alle Monarchen/ Koningen/ Potentaten/ ende Republycken die mette selve/ als met eenen souverainen staet/ hebben gehandelt: soo ist dat zy oock nootsakelick moeten rond uyt verklaren: Alle die d'opperheerlyckheyt deser Landen willen bestrijden/ of andre Princen toe eygenen/ ende maer eenigsins naer yet wat desgelycx is smakende/ sullen werden

* *Bekentenisse:* erkenning.
* *Chur ende Vorsten:* lees: Chur (= Keur-) ende andere Vorsten.
* *Onlydelyck:* onverdragelijk.

gehouden inhabil * ende onbequaem om in eenige handelinge met haer Hoog Mog. toegelaten te worden. Peccius voor't lest aenseggende: hoe dat d'Eertshertogen op de menigvuldige rechtvaerdige klachten by haer Hoog Mog. gedaen; geen vergenoeginge noch was geschiet; Dat het tractaet van Trefves punctuelick by hare Hoog Mog. was nagekomen/ doch by den Spaenschen Koning ende d'Eertshertogen niet: Met welcke antwoorde Peccius nae Brussel vertrocken is.

Is dit ons vry gekent? en't geen g'ons hier te voren
Soo heylig hebt op trou met eede vast gesworen?
Foey trouweloosen hoop! Wat syt ghy voor gebroet?
Die spreeckt en anders denckt, ende meynt niet wat ghy doet?

Bedriegelycken gast! ghy songt en spraeckt wel anders,
Geleden twalef jaer, doen ghy den Nederlanders
De Pen in handen gaeft, om selfs te stellen in
Haer vry gevochten recht, naer haren eygen sin,

End' alles wat dat meest mocht t'haren besten strecken:
Maer 'tis nu openbaer dat g'haer hebt willen trecken
Int Spaensche slavisch jock, met een vermomt gelaet.
Foey die so met bedrog en valscheyt omme gaet!

Fidei abrogatione omnis humana societas tollitur. +

+Livius.

Les Espagnols ne se peuvent d'esaccoustumer de leurs practiques ordinaires. +

+Henri 4. Roy de France.

Weest niet te prat; al hebje wat:
Want 'tmooye weer/ neempt licht zijn keer.

* *Inhabil:* ongeschikt.

1 Paus va*n* Roomen.
2 Koning van Spanjen.
3 Nederlantschen Leeuw.
4 Prins van Oranje*n* als Gouverneur, &c.
5 Petrus Peccius.
6 Olyftack of voorgestelde vrede.
7 'tSwaert of gedreygde oorlog.
8 De Lance van de Nederla*n*tsche vryheydt ende Previlegien, daer aen hangende
9 De afgedaene Mom aensichten.

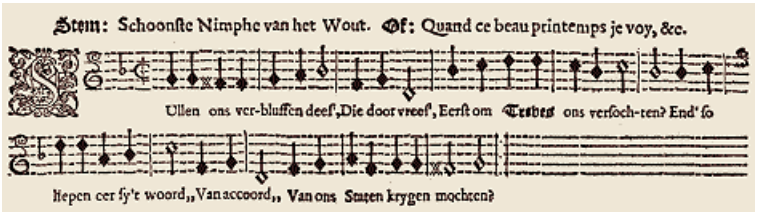

§ Stem: Schoonste Nimphe van het Wout. Of: Quand ce beau printemps je voy, &c.

§ Zie v. D. I bl. 504.

1.
SUllen ons verbluffen dees',
Die door vrees'
Eerst om Treves * ons versochten?
End'so liepen eer sy 't woord,,
Van accoord,,
Van ons Staten krygen mochten?

2.
Die u doe, o Nederland!
Inde hand
Selfs de penne quamen dragen,
Ende seyden schryft alsnu
Al wat u
Goet mach zyn en best behagen.

3.
Die, eer dat hy kreeg syn wensch,
Snoode mensch!
Synen hoogmoet moste breken.
End' ons Landen kennen vry *
Daer op hy
Nu niet meer en hadd' te spreken.

4.
Daer op 'sKonings groot signet *
Werd geset,
Als oock dat van haer hoogheden,
Op dat m'alles toch op trou
Houden sou,
Sonder eenig overtreden.

5.
Maer Maraen verdraeyt hier in
Nu den sin,
Hy en vraegt na recht noch reden;
Hy is, als van outs, soo noch,
Vol bedrog,
End' vol ongerechtigheden.

6.

* *Treves*: Het twaalfjarig Bestand.
* *Kennen vry:* als vrij erkennen.
* *Signet:* zegel.

Aen des Werelts ander end
Is bekend
Syn verkeerden snooden wandel,
Syn beloft, zyn eed en woord,
Ende voort
Synen boosen loosen handel.

7.

Doch de Heer, die dit al siet,
Sal hem niet
Tot zyn voorgenomen boosheyt
Laten komen, maer hy sal
Hem noch al
Eens vergelden zyn God'loosheyt.

De voorstellinge Peccii/ met d'antwoorde der Hoog Mog. Heeren Staten Generael/ daer op gevolgt/ heeftmen noodig geacht al de vereenigde Nederlanden door in druck † openbaerlyck uyt te geven/ ende

† *In druck:* Knuttel no 3187-3193 vermeldt 8 drukken van Peckius' toespraak; ibidem no 3194-3197 de Spaansche ‘acte van vrijdom’ en 3 verweerschriften.

[+] op de stads poorten te doen placken/ op dat een yegelyck hier van rechte kennisse soude mogen krijgen. Dit alles heeft soo veel te wege gebracht datmen by nae alle d'Inwoonders der vereenigde Provintien (van wat gesintheyd ende religie die waren) met eenen yver ontsteken heeft gevonden/ om liever in een wettige oorlog te treden/ als in sodanigen voorgeslagen/ bedriegelycken ende vermeten handelinge metten Spanjaert ende de zyne te komen: want het Mom-aensicht vanden Spanjaerd ende des Eertshertogen nu af zynde/ elck een gemerckt heeft dat haer oogenmerck is ons t'samen te brengen onder haer tyrannig jock/ gelyck sy van outs altydt voor hebben gehad. Hier over dan zyn hare Hoog Mog. met haren Gouverneur ende de Regeerders der bysondere Landschappen ende Steden van raed en advijs geworden alle middelen aen te wenden om sich tot een rechtvaerdige oorloge te bereyden. Krygen derhalven de Colonnellen/ Ritmeesters/ ende Capiteynen last om hare Cornetten ende Compagnien te verstercken/ doende de trompetten ende de trommelen over al slaen/ elck gewillig vindende hem in dienst der selver Heeren te begeven. Men boude nieuwe schepen van oorloge/ ende d'oude werden toemaeckt [*] ende gesonden naer de Vlaemsche kusten/ om den toevoer in des vyands steden te [+] beletten/ ende ging dus den krijg wederomme aen. In den Hage syn onthalst [†] op den seventienden Aprilis 1621/ verscheyden aensienlycke persoonen/ die by den Spanjaert waren omgekocht om hem verradelyck te leveren de stad van Thiel/ met de Schans vande Vooren.

[+]Anno 1621. De Hoog Mog. Staten Generael kiesen een wettige oorlog, voor een valsche vrede; ende nemen een mannelicke resolutie.

[+]Verraders in den Hage gerecht.

Waeck op, o Batavier! Laet over al Trompetten
En trommelen doen slaen; Wilt eerstdaegs wacker letten
Op't monst'ren van u volck; vervult de lege plaets
Van u soldaten al, met kloecke gauwe maets,

Te Water en te Land; Laet alles toch versorgen
End' op syn hoede syn; want 'tis ons niet verborgen
Hoe onsen vyand loert, om met syn groot geweld
Te vallen in ons Land, te slaen ons uyt het veld.

Iustum bellum iniquae paci praeferendum.

Delivre ton peuple, & beni ton Heritage, & les repais Seigneur, & les surhausse a tousiours-mais.
[+]

[+]Pseau. 28.

Noyt schrickt een vroome Ziel in zijne tegenheyd [*]: [+]
Hy klimt haest weer om hoog die nu verslagen leyd.

[+]Theo. P. Pers.

* *Toemaeckt:* uitgerust.

† *Syn onthalst:* Jacob Mom, ambtman (= drost) van het Land tusschen Maas en Waal, Elbert van Botbergen, Adriaan van Eindhouts, schout in het Land van Kuik. Van de drie anderen werd één vrijgesproken, twee werden er, op verzoek van den Prins, niet berecht. Het proces vond plaats, niettegenstaande Geldersche tegenwerking, voor een gedelegeerde Generaliteitsrechtbank (eind Jan. tot 17 Apr.) - Voor de 'Schans vande Vooren', zie blz. 154.

* *Tegenheyd:* tegenspoed.

1 De Vrye Nederlandtsche Leeuw met de Previlegi*en* der Provintien.
2 De Prins van Oranj*en*, Gouverneur, &c.
3 Colonnel of Ritmeester.
4 Trompetters en*de* Trommelslagers, verco*n*digende d'ae*n*neminge van Volck.
5 Middel van gelt, by de Heeren State*n* goordonneert tot hchtinge der selver.
6 Nieuwe oorlog schepen, op't stock stae*n*de te bouwen.

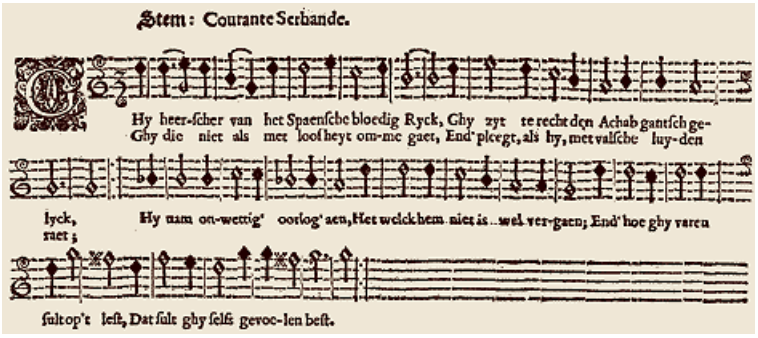

[§] Stem: Courante Serbande.

[§] Einde van het 12-jarig Bestand, 1621.

1.
GHy heerscher van het Spaensche bloedig Ryck,
Ghy zyt te recht den Achab gantsch gelyck,
Ghy die niet als met loosheyt omme gaet,
End'pleegt, als hy, met valsche luyden raet;
Hy nam onwettig' oorlog'aen,
Het welck hem niet is wel vergaen;
End'hoe ghy varen sult op 't lest,
Dat sult ghy selfs gevoelen best.

2.
Hoe moogt ghy noch so boos syn en verkeert,
Ghy sult toch noyt verkrygen u begeert,
Ghy kont de vroom', ô snoode Goddeloos!
Niet dempen [*] toch, al waert ghy noch so boos.
De Heer is haer een stalen muer,
Die haer oock niet verlaet een uer;
Dies zy niet eens versuft en staen,
Maer tegen u de trommel slaen.

3.
Ons vryheyd hier, die God de Heer ons geeft,
Elck voorstaen sal so lang hy adem heeft;
Wy sullen voor ons vrou en kind'ren staen
So lang wy op ons beenen konnen gaen;
So lange dat, die daer so dorst
Naer onse bloet, door d'Opper-Vorst
Selfs omme kom, en henen vaer
Daer hy ons wenschet alle gaer.

De Spaensche uyt Duytschlant weder vertrocken zynde [†]/ nemen de Eertshertogen met hare macht nu yet groots voor in dese vereenigde Provintien aen te rechten. De Prins van Oranjen/ etc. dit merc-

* *Dempen:* vernietigen.
† *De Spaensche uyt Duytschlant weder vertrocken zynde:* Zie blz. 218 e.v.

kende/ heeft sich met het leger der Hoog Mog. Heeren Staten gaen leggen onder de oogen des vyands [+] ontrent Wesel [†]/ die daer door des vyands voornemen belet. Op dese tydt syn gestorven den Koning van Spanjen Philips de derde [†]/ ende oock den Eertshertog Albertus [†]/ welckers doot ten deele oorsaken waren waerom de Spaensche aenslagen zyn naer gebleven. Op het versoeck van de Staten van Vlaenderen is de Hertoginne met haren raed/ bewogen een Leger van ontrent 12000 Mannen te brengen in Vlaenderen/ om daer mede te vermeesteren Sluys/ Aerdenburg/ Ysendijck ende ander plaetsen/ leggende onder't gebiet der Hoog Mog. Heeren Staten; des is 'tSpaensche leger (in Septembri 1621) geleyd om te passeren eenige kreken/ ende so te geraken in't Eyland van Casand [†]/ het welcke vermeestert [+] zynde/ hadden zy de stad Sluys rondom konnen beleggen ende besluyten/ jae eyntlick veroveren. Maer het heeft den sorg-dragenden Godt belieft soo een langen ende hard-stormenden Hemel te geven/ dat des vyands voornemen niet tydelick genoech konde werden int werck gestelt; te meer also ondertusschen twee Compagnien soldaten aldaer zyn in gebracht/ te voren van geen guarnisoen versien zynde. Het gebeurde korts daer aen dat des vyands leger aen marcheerde by nachte om't selve Eyland aen te doen/ doch in het donckerste des nachts is soodanigen glinsterenden ende ongewoonen licht [+] ende glans opghestaen/ meer dag als nacht ghelyckende/ dat den vyand verschrickt synde/ weder te rugge treckt; zynen aenslag alsdoe ontdeckt werdende. De Heeren Staten van Zeelant hebben terstont alle neerstigheyd gedaen om dit eyland met meerder hulp van volck in alder haest te versekeren/ eenige dijcken door steeckende/ op dattet Zee-water mede mochte wacht houden/ ende des vyants aenkomste verhinderen. Dit afwijcken vanden vyand ende de buyten gewoone behulp-middelen die God/ so by dage als by nachte/ hier toe hadde bestelt/ gaf oorsake om God daer over hoogelyck te loven ende dancken; als mede over de groote schatten [†] die de schepen van oorloge op de kusten van Vlaen- [+]

[+]Anno 1621. Philips de derde Koning van Spanjen, met den Eertshertog Albertus overleden.

[+]Des vyands anval op 't Eyland van Casant, ende Gods wonderlicke bescherminge.

[+]Nota.

[+]Veel schatten door der Heeren Staten schepen bekomen.

† *Wesel:* Zie blz. 219 (aant. bij Prins Henrick van Nassou); de Spaansche troepen waren toen echter nog in Duitschland!

† *Philips de derde* overleed 31 Maart 1621; zijn zestienjarige zoon Filips IV (1621-'65) had het brandende verlangen, Spanje weer de groote rol uit de dagen van zijn grootvader, Filips II, te laten spelen. Maar Spanje's kracht was al geknakt.

† *Eertshertog Albertus* overleed 13 Juli 1621. Daarmede hield ook de schijn van onafhankelijkheid, dien de Zuidelijke Nederlanden sinds 1598 gekend hadden, - en dien Peckius aan Noord-Nederland nog in Maart was komen aanbieden (zie blz. 222), op te bestaan. Isabella bleef landvoogdes tot haar dood (1 Dec. 1633).

† *'t Eyland van Casand* en zijn belang voor Sluis kennen wij al (blz. 191). Dat men zich in Zeeland om Sluis zeer bekommerde, sprak vanzelf. Holland, ook Maurits van uit het veldleger, zond versterkingen. Amsterdam had bezwaren, daar de kermis ophanden was, en er dan veel kwaad volk op de been kwam! Het zwaartepunt van de militaire operaties lag echter niet hier, maar in het Oosten. Spinola was bezig met Gulik.

† *De groote schatten*, die de chronische kaperoorlog op de Vlaamsche kust telkens weer opleverden, werden overigens wel gecompenseerd door de verliezen, die Duinkerken placht op te leveren. Op welke bijzondere gebeurtenis Valerius hier doelt, is mij niet duidelijk.

deren hadden bekomen/ veroverende eenige schepen vanden vyand die seer ryck in Spanjen geladen/ haer ingenomen silver ende andere kostelyckheyd in de Vlaemsche havens des vyands meynden te brengen; d'welck seer wel heeft te passe gekomen tot betalinge van der Heeren Staten soldaten. De + Zeeusche Admirael † is mede t'huys gekomen/ tien maenden lang uyt geweest zynde/ komende van de Strate Gibraltar/ alwaer hy de Turcxsche rovers hadde gedwongen/ onse coopvaerdy-schepen aldaer haren cours nemende/ vry te laten varen.

+De Voyage inde Strate vande Heer Admirael Haultain tegens de Turcken.

Vreest, dient en eert den Heer, die boven maten schoone
Schiep door zyn wysen raed des Werelts wyde rond,
Die als een schoon Tapyt, breyd' uyt des Hemels throone,
Die alles watter is gemaeckt heeft en gegrond.

Vreest, die den blicxem maeckt, en't donderens geklater,
Die't Meyr syn palen steld, daer't niet mach buyten gaen,
Die wint en stilte maeckt; die droogte geeft en water:
Vreest (seg ick) desen God, so kan u niemant schaen.

O ter beatum quem Deus aetheris fido tuetur praesidio. +

+Buchenanus.

Dit vollick is gelyck den appel van Gods ooge; +
Wie die raeckt aen/ die raeckt den heerscher die om hooge
Besit syn gulden troon.

+A. de Coning.

Garde moi comme la prunelle qui est en l'oeil, & me cache sous l'ombre de tes ailes +.

+Pseau. 17

† *De Zeeusche Admirael*, Willem de Zoete, heer van Haultain (blz. 182) had dus Levantvaarders in de Middellandsche Zee geconvoyeerd. Tegenover de Algerijnen paste men in het algemeen het 'voeten spoelen' toe, maar ook zij maakten wel gevangenen. Vandaar dat men zich afvroeg, of er geen behoorlijke regeling met Algiers te treffen zou zijn. Men wist in patria niet goed, wat men doen moest: den vernietigingsoorlog voortzetten, dan wel vrede sluiten. Engeland verlangde het eerste, daar het vreesde, dat de Nederlandsche handel in een geprivilegeerde positie zou komen. Zoo was de toestand in de jaren 1619-1621. Er werd onderhandeld, terwijl sterke eskaders elkaar in April en October afwisselden ter handhaving van de 'veiling der zee'. Mooy Lambert (Lambert Hendriksz., van de Admiraliteit van de Maas) commandeerde 1619/20, Haultain (van de Zeeuwsche Admiraliteit) 1620/21.

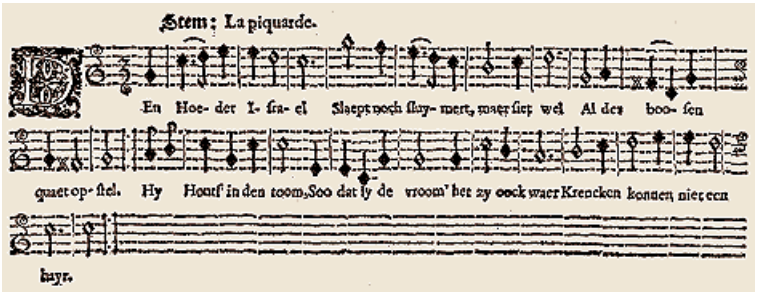

Stem: La piquarde.

1.
DEn Hoeder Israel
Slaept noch sluymert, maer siet wel
Al der boosen quaet op-stel.
Hy Houts'in den toom,
Soo dat sy de vroom'
het zy oock waer
Krencken konnen niet een hayr.

2.
'tMoet alles, merckt toch aen!
Tot zyns Scheppers dienste staen,
Ebb' en Vloet, end' Son en Maen.
Oock Regen en Wind;
'tOnweder geswind,
En locht en aerd,
Moet hem dienen metter vaerd. *

3.
Door Godes macht alleen,
'tVier de vrome 'snachts verscheen,
Als zy wouden trecken heen.
End' 'sdaechs met een wolck
Geleyd hy zyn volck
Door't water voort,
Daer haer vyand in versmoord.

4.
Danck hebbe God de Heer,
Die steets voor ons waeckt so seer
En geholpen heeft nu weer,
Als Spanjen met macht
Corts * meend' inder nacht,
Gemeender-hand,
Sterck te vallen in Casand.

De Hoog Mogende Heeren Staten Generael verstaen hebbende/ dat den Spaenschen Koning groote gereetschappen * maeckte/ ende een uytnemende macht van volck versamelde/ om de vereenigde Landen aen te vallen/ bevelen door het gantsche Land/

* *Metter vaerd:* terstond.
* *Corts:* kortelings, voor kort.
* *Gereetschappen:* toebereidselen.

staende onder haer gebied/ verscheydene bid-dagen te houden/ om God te voet te vallen dat hy de gedreygde straffen van hun Land afkeeren [+] woude/ ende 'tselve beschermen tegens eenen so wreeden ende machtigen vyand; willigen derhalven

[+]Anno 1622. Inde vereenigde Landen vele biddagen.

[+] schattingen in; verstercken hare compagnien te voet ende te paerde; maken vele beschanssingen/ so in Vlaenderen [†]/ als op andere plaetsen ontrent 'sHertogenbosch. De strenge ende harde koude Winter [† +] op desen tydt gevallen/ veroorsaeckende onder de guarnisoenen ende soldaten een seer groote armoede/ heeft vele mede doogende Koopluyden ende Borgers der stede Middelburg ende elders bewogen/ een goede somme geldts te versamelen/ daer mede koopende groote menigte van wolle koussens/ hemden/ pij-cappen ende andere nootsaeckelyckheden/ die zy den behoeftigen nae hare schanssen [+] ende plaetsen toeschickten. Om des vyands naderinge te beletten in Vlaenderen/ syn/ naer goet vindinge/ meer polders door gesteken. In Februario 1622 heeft den vyand na een lang beleg/ verovert de [+] stad Gulig [†]. De moedige Prins Hendrick van Nassouw' [†]/ Generael van de Ruyterye der Hoog Mog. Heeren Staten/ heeft eenen treffelycken tocht gedaen met 33 Compagnien peerde volcx/ ende sommig voetvolck, in Mayo 1622/ door kleyn Brabant ontrent Leuven/ Brussel/ Mechlen/ Antwerpen ende Lier/ brantschattende eenige Dorpen/ Kloosters ende Huysen/ ende is sonder eenige geleden schade/ weder gekeert. De Prins van Oranjen [†] te velde leggende als Gouverneur vande Hoog Mog. Heeren Staten Generael/ met een goet leger/ hout het machtig vyands leger in toom/ ontrent Wesel gelegen/ 'twelcke yets groots dreygde te willen aenvangen. Tot Breda ende inde plaetsen daer ontrent zyn [+] aengekomen de kloecke Helden/ Hertog Christiaen van Bruynswyck [†]/ met den Graef Ernst van Mansvelt [†]/ ende hare troupen te voet ende te paerde/ die uyt des Pals-Graven land waren gekomen door Lutsenburg

[+]Stercke fortificatien in Casant.

[+]Groote koude, geeft oorsaeck van groote mildadigheyt.

[+]Meer polders in Vlaenderen doorgesteken.

[+]Gulig aen den vyand. Heerlicken tocht van Prins Henrick van Nassou.

[+]Aenkomste van den Hertog van Bruynswyck ende den Grave van Mansveld, tot Breda.

† *Vlaenderen* is Zeeuwsch-Vlaanderen, zie marginale.

† *Koude Winter:* Blijkbaar is dit een bericht van Jan. 1622. De milddadigheid voor de soldaten te velde schijnt opmerkelijk genoeg.

† *Gulig*, zie blz. 207; 2 Febr. 1622; de commandant van de vesting, Pithan, werd voor deze capitulatie ter verantwoording geroepen door de Staten-Generaal, die een onderzoek door den Raad van State gelastten; het was eigenlijk dwaasheid: tot ontzet was niets ondernomen; Pithan, een eervolle oudgediende, bleef ongemoeid.

† *Prins Hendrick van Nassouw';* Frederik Hendriks strooptocht heeft geen verdere militaire beteekenis.

† *De Prins van Oranjen:* Maurits legerde zich in Juli bij Schenckenschans, in het splitsingsgebied van Rijn en Waal, en dicht genoeg bij de Maas, om aan iedere eventualiteit in het Oosten, of in het Zuiden, het hoofd te bieden. Tegenover hem bevond zich graaf Hendrik van den Bergh (zie blz. 161).

† *Christiaen van Bruynswyck*-Luneburg (1611-'33) was in 1622 voor Frederik V van de Palts te velde getrokken; 'in naam van de Staten-Generaal' had hij eerst Westfalen gebrandschat, vóór hij zich naar de Palts begaf, om de restauratie van, Frederik V te bewerkstelligen. Hij werd daarom ook gesubsidieerd.

† *Ernst van Mansfelt* (zie blz. 212) kwam uit Savooischen dienst naar Bohemen, waar hij aan de catastrophe van den slag bij den Witten Berg (Nov. 1620) ontkwam. Vandaar trok hij naar de Palts, waar hij niet veel uitrichtte. In 1622 (Juni) verscheen hier ook Christiaan van Brunswijk. Maar de Winterkoning, die nog eenmaal naar zijn land was teruggekeerd, zag het hopelooze van den toestand in, en ontsloeg deze beide generaals en hun legers. Zonder emplooi, moest Mansfeld wel elders emplooi zoeken. Aug. 1622 namen de Staten-Generaal hem in dienst, d.w.z. zij continueerden voor hem het subsidie. Opdracht was: zich naar Luxemburg, of naar ander Zuid-Nederlandsch gebied te begeven. Maar Mansfeld had zich, 29 Aug., door Don Gonzola de Cordoba's leger bij Fleurus heengeslagen, met hulp van Christiaan van Brunswijk, die hier zijn arm verloor. En zoo stonden dan 'de kloecke Helden', begin Sept., te Tilburg te verdere beschikking.

ende Henegouwe/ hebbende beset geweest van een Spaensch Leger/ daer Don de Cor-

dua †bevel over hadde/ vergeselschapt met veel duysenden Boeren; daer zy seer victorieuselyck door geslagen waren/ arriverende onder de beschuttinge van de Hoog Mog. Heeren Staten Generael; de gemelde Hertog synen eenen arm achtergelaten hebbende. De vyand/ een grooten hoop volcx onder den Marquis Spinola/ ende Don Louys de Velasco †/ by een brengende/ is den seventienden Julij 1622/ des Sondaegs gekomen ontrent Bergen op den Zoom/ wel wetende dat daer weynig guarnisoen binnen +++ was; als wanneer sulcken grooten onweder opstond uyt den Noord-Westen/ dat den vyand daer door verhindert werd yets spoedigs/ als hy hadde voorgenomen/ aen te tasten *; Dies hy naer Steenbergen treckt/ ende 'tselve met accoord * verovert. +Beleg voor Bergen op Zoom.

De Heeren Staten van Zeelandt alder eerst vernemende het voornemen van Spinola/ hebben terstont binnen Bergen gesonden eenige vendelen knechten/ ende de Hoog Mog. Heeren Staten Generael met raet vanden Prins van Oranjen korts daer aen een groote menichte van soldaten daer in beschickt/ onder't gebied van kloecke Colonnellen ende Capiteynen/ mitsgaders allerhande voorraed van ammonitien ende vivres */ oock ingenieurs/ bequame persoonen tot mineren */ ende gedeputeerde uyt den Heeren Staten/ om op alle saken te beter te letten ende ordre te houden. Daer zyn wonderbare dappere uytvallen gedaen/ treffelicke buyten-wercken gemaeckt/ als noyt te vooren meer gemaeckt zyn. De vyand des niet tegenstaende heeft evenwel so dapper genadert/ datter verscheydene buyten-wercken dicht aen den anderen geraeckten over weder syden/ met mynen/ vyerwercken/ ende sware aenvallen/ veel volcx verliesende. De Spaensche geen compassie + hebbende/ met haer eygen volck/ hebben haer paerde volck gestelt/ om't voetvolck tottet stormen op stercke bolwercken/ sonder gemaeckte bressen /aen te jagen/ onaengesien het wel flanckerende grof geschut/ met den musketten ende roeren/ dapper op haer afgelost werden: ende yemant komende af te wijcken/ werd' terstont van zyn eygen volck ende ruyterye dootgheslagen; 'twelcke oorsaecke gaf datter seer veel volcx quam overgeloopen. +Spaensche mishandelinge over haer eygen volck.

De Hoog Mog. Heeren Staten/ gesterckt mette aengekomen troupen van Bruynswijck ende Mansvelt †/ versoecken haeren Gouverneur de Prins van Oranjen hem te

† *Cordua:* Zie vorige noot.
† *Don Louys de Velasco:* Een mij, niet nader bekende onderbevelhebber van Spinola.
\+ Het onweder belet des vyants haestig voornemen.
\+ Steenbergen aen de Spaensche syde.
* *Aen te tasten:* aan te vangen.
* *Met accoord:* bij verdrag.
* *Vivres:* levensmiddelen.
* *Mineren:* mijnen leggen.
† *Bruynswijck ende Mansvelt:* Zie blz. 232.

bereyden tottet ontset der belegerder stad/ daer over groote gereetschappen gemaeckt werden/ ende soo langhe bid-dagen † gehouden; als 'tleger van haer Hoog Mog. te velde was/ om God vieriglyck om + den welstand deser Landen te bidden. Daer over de strijtbare Prins van Oranjen met het gemelde Leger opgetrocken is uyt de stad Breda nae Rosendael; alwaer hy 'tselve nederslaende op alles goede ordre stelde/ soo int marcheren/ als 'tgene dienstig mochte zyn tottet voorgenomen ontset. De Marquis Spinola versterckt hem oock mede so seer mettet Leger van Don Cordua/ ende met de troupen van Graef Hendrick vanden Berg †/ dat hy geacht werd wel 60000 mannen sterck te wesen; Maer des niet tegenstaende/ nu verseeckert zynde vande aenkomste des Princen van Oranjen/ is hy den derden Octobris 1622 van de stad getrocken/ doende verbranden alle zyne hutten ende geboude huysen/ achterlatende vele siecken. Ende is also dese stad (na belegeringe van elf weken/ ontset geworden/ de vyand daer voor verloren hebbende/ syne verloopene soldaten daer onder gereeckent/ meer als + 16000 menschen. De Prins van Oranjen vernemende dat den vyand geweken was/ daer over hy hem seer verwondert/ komt den vierden October binnen d'ontsette stad/ ende bedanckt seer beleefdelyck de gecommitteerde Raden/ Gouverneur/ Colonnellen/ Magistraten/ Capiteynen/ gemeene soldaten/ ende de Borgerye/ voor hare gedaene trouwe diensten. Ende alle de buyten-wercken (die boven gewoonte treffelyck waren) met groote verwonderinge gesien hebbende/ is des avonts weder nae zyn + leger getrocken; Den sevenden October Steenbergen wederom brengende aen der Heeren Staten zyde. Hier door is den Spaenschen hoogmoet seer gestuyt/ ende zyn vermeten poffen * ende roemen gantsch ter neder geslagen. Ende zyn hier over/ het gantsche geunieerde Land door/ met groote blyschap hertelycke + danckseggingen tot God onsen verlosser gedaen. Geduerende dit beleg/ des vyands volck uyt Lingen ende Grol † eenen inval doende inde landen onder 'tgebied der Hoog Mog. Heeren Staten/ + zyn de selve een deel geslagen ende meest al gevangen geworden.

+Des Princen van Oranjens couragieusen optreck, daer door den vyand de belegerde verlaet.

+Prins van Oranjen komt binnen Bergen, seer beleefdelyck bedanckende alle die daer binnen waren.

+Steenbergen weder gekregen.

+Danckseggingen al de Landen door.

+Vele van den Vyand geslagen ende gevangen in de Drente.

† *Soo langhe bid-dagen:* De Staten-Generaal gelastten wekelijksche kerkdiensten, om God te bidden, dat Hij Zijne Excellentie zou behoeden, diens ontwerp tot ontzet zou zegenen, en hem de overwinning zou geven. De gebeden konden dankzegging worden, 1 Oct. rukte Maurits van Breda op. 2 Oct. begon Spinola het beleg op te breken.

† *Graef Hendrick vanden Berg:* Zie blz. 232; deze had in het late voorjaar in Westfalen gevochten; er werden nog in het kamp van Spinola Kroaten en Keulsch-Beiersche benden verwacht; zoo grepen Dertigjarige en Tachtigjarige oorlogen in elkaar.

* *Poffen:* roemen.

† *Uyt Lingen* [,Oldenzaal] *ende Grol* liet Spinola een afleidingsmanoeuvre ondernemen, die op Friesland gemunt was. Dat moest de Friezen onwillig en den Prins voorzichtig maken. De vijand werd gestuit bij Heerenveen, en in Ommen omsingeld, door troepen uit de IJselsteden en gedetacheerde troepen van den Prins. Met achterlating van wapenen en paarden liet men hen terugkeeren (Sept. 1622).

Wel onverset'lyck hooft! wilt ghy met paerden rennen
Op eene steyle klip? of met den ossen mennen
Den ploeg op eene rots? bedenckt u saken wel,
Ghy doet verlooren werck: want die daer heeft bevel

Van Sonne, Sterr' en Maen, end' 'twoeste Meyr bemueret,
Die't al heeft in zyn macht, end'naer zyn wil bestueret,
Soud'die niet konnen doen te niet al uwe kracht?
End' op zyns volcks gebed niet ernst'lyck nemen acht?

Usque dum protegit Deus; frustra oppugnat.

Hoe grondeloos o God! bistu in dijnen rade! [+]
Hoe diep is dyn gericht! hoe groot is dyn genade!

[+]J. Schotte.

La loy de l'Eternel est entiere, restaurant l'ame: le tesmoignage de l'Eternel est asseuré, donnant courage & sapience au simple. [+]

[+]Pseau. 20.

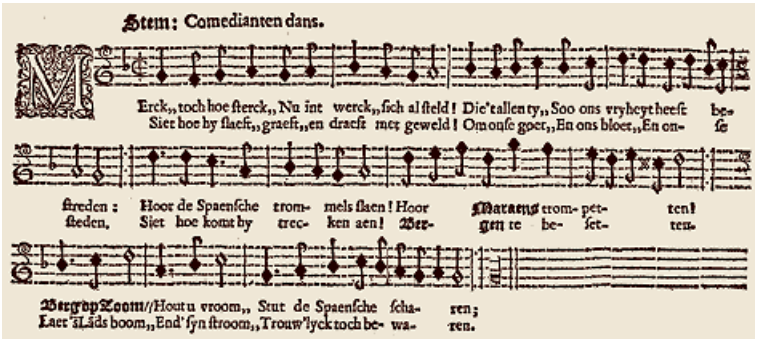

[§ §] Stem: Comedianten dans.

[§] Zie v. D. II bl. 1787 en Inl. bl. LV.

[§] Lied op het ontzet van Bergen op Zoom.

1.
MErck,, toch hoe sterck,, Nu int werck,, sich al steld!
Die 't allen ty,, Soo ons vryheyt heeft bestreden:
Siet hoe hy slaeft,, graeft,, en draeft met geweld!
Om onse goet,, En ons bloet,, En onse steden.
Hoor de Spaensche trommels slaen!
Hoor Maraens trompetten!
Siet hoe komt hy trecken aen!
Bergen te besetten.
Berg op Zoom,, Hout u vroom,,
Stut de Spaensche scharen;
Laet [*] 'sLa*n*ds boom [*],, End'syn stroom,,
Trouw'lyck toch bewaren.

* *Laet*: doe.
* *Boom*: grens.

2.

'tMoedige, Bloedige, Woedige Swaerd
Blonck En het klonck, Dat de voncken daer uyt stoven.
Beving En leving, Opgeving * der aerd,
Wonder Gedonder, Nu onder was, nu boven,
Door al't mijnen * en't geschut,
Dat men daeg lycx hoorde;
Menig Spanjaert in zyn hut
In syn bloet versmoorde.
Berg op Zoom Hout sich vroom;
'tStut de Spaensche scharen;
'tHeeft 'sLands boom En syn stroom
Trouw'lyck doen bewaren.

3.

Die van Oranjen Quam Spanjen aen boord,
Om uyt het velt Als een Helt 'tGewelt te weeren:
Maer also dra Spinola 'theeft gehoord,
Treckt hy flocx heen Op de been met al zyn Heeren.
Cordua * kruyd spoedig voort *,
Sach daer niet te winnen;
Don Velasco liep gestoort:
't Vlas was niet te spinnen.
Berg op Zoom Hout sich vroom,
'tStut de Spaensche scharen;
'tHeeft 'sLands boom En zyn stroom
Trouw'lyck doen bewaren.

+Annis 1622 ende 1623 geschiedenissen te water.

+Also in desen Jare 1622 verscheydene dingen/ aenmerckens waerdig/ te water zyn voorgevallen/ hier voren noch niet aengewesen; so sullen wy de selve hier int korte verhalen. In't beginsel deses Jaers/ de Spaensche uyt de haven ende geule van Oostende in Zee brengende verscheydene groote/ wel gemonteerde oorlog schepen/ omme den Koopluyden ende Schippers der vereenigde Provintien daer mede alle afbreuck ende naedeel te doen/ hebben daer mede aengerecht veele schandelycke moordadige wreetheden/ eenige schepen met het volck in de Zee doende verdrincken/ andere gevanckelyck + wech voeren/ ende wat des meer is. Doch de medelydende ende mensch-lievende Godt/ heeft dese boosheydt niet al ongestraft gelaten/ alsoo eene der selver schepen verseylende */ is gebleven op de kust van Bretangen; een inde geule van Oostende omgevallen; van een derde/ op Goijnge † versuymt */ maer een man afgekomen; een op de kust van Schotland/ door den Heer van Haultain Admirael van Zeelant achterhaelt/ sich willende bergen in de haven van Lieth †/ in het uytkomen verbrand ende tot niet gebracht; een by den Capiteyn

+Gods plage ende straffe over de Zee-roovers.

* *Opgeving:* het omhoog spatten,
* 't *Mijnen:* het laten ontploffen van mijnen.
* *Cordua:* een scheldnaam voor de Spanjaarden (letterl.: Cordova).
* *Kruyd spoedig voort:* trekt spoedig weg. In dezen regel ligt een woordspeling met *korde-wagen*, d.i. kruiwagen; evenzoo enkele regels verder met *Velasco* en *vlas*, en *Spinola* en *spinnen*.
* *Verseylende:* wegzeilende.
† *Goijnge:* Goodwin Sands bij Duins heette bij de Hollandsche zeelui de Goejing.
* *Versuymt:* door nalatigheid verloren gegaan.
† *Lieth* is Leith aan de Firth of Forth, bij Edinburgh.

Cleuter/ ende ander kloecke Capiteynen aengetast zynde/ soo reddeloos gemaeckt
dattet zyn kruyt in brand stekende/ gesoncken is/ ende sommige

van't volck gevischt/ tot Rotterdam gehangen als doot weerdige Zee-roovers/ ten getale van tweeentwintig. De wreede Spaensche sulcx verstaende hebben tot Duynkercken tweeentwintig arme gevangene + visschers ende bootgesellen daer tegen weder opgehangen; den onnooselen alsoo stellende in gelyckheyt met den roovers. 't Is gedenckens waerdig hoe dat den Capiteyn Alteras † met noch drie schepen van oorloge der Hoog Mog. Heeren Staten/ convoyerende eenige coopvaerdye schepen handelende op Levanthen/ inde middelantsche Zee/ van tweeentwintig Spaensche Gallioenen/ wesende wel voorsien + van volck/ geschut ende allerley voorraet/ zyn aengetast; maer de Spaensche werden van dat kleyne getal schepen so getracteert dat zy met groote schade ende verlies 'thaerder schande moesten wijcken; sulcx dat alle de gemelde koopvaerdy schepen inde Nederlanden wel behouden aenquamen. Inde maend van April 1623 zyn uyt't Goereesche gad 'tseyl gegaen onder het gebied vanden Generael + l'Hermite †/ elf schepen/gevictuailleert voor drie Jaren/ seer wel voorsien van volck/ geschut ende andere behoeften; naer dat den Prins van Oranjen met veel andere Heeren de selve hadden wesen besichtigen; haer reyse werdende secreet gehouden. Inde maend van October 1623/ de Compagnie van + West-Indien † gesloten zynde/ door toestemminge van de Hoog Mog. Heeren Staten/ is inde generale vergaderinge der selver/ voorgenomen tot dienste deser Compagnie een treffelijcke vlote uyt te rusten/

+Wreede daed der Spaensche aende arme gevangene Visschers ende Schippers.

+Kloeck gevecht van vier oorlog schepen der Heeren Staten tegens 22 Gallioenen.

+Schepen onder den Generael l'Hermite t'seyl gegaen.

+West-Indische Compagnie gesloten, hare treffelycke resolutie.

† *Capiteyn Alteras:* Laurens Jacobsz Alteras diende minstens van 1605 af de Zeeuwsche Admiraliteit; hij sneuvelde 16 Oct. 1622, als vice-admiraal dienende onder Swartenhondt, in de Straat van Gibraltar; dat is wel in bovenvermeld convooigevecht.

† *Generael l'Hermite*, oud-president van de compagniesloge op Bantam, stond aan het hoofd van de Nassausche vloot. Het was een lang voorbereid plan. De Oost-Indische Compagnie zou, samen met de Staten-Generaal, een groote vloot in zee brengen, die de Spaansche koloniale macht in Zuid-Amerika zou aantasten. Maurits en Willem Lodewijk († 1620) waren vol belangstelling voor deze plannen; vandaar, dat men sprak van de Nassausche vloot. Men droomde van fabelachtigen buit; miljoenen. De vloot voer inderdaad Zuid-Amerika om. Zij koerste op den Stillen Oceaan, zonder groot succes. Want twee prijsschepen en een buit van 100.000 gulden, dat was niet in overeenstemming met dezen opzet. Juni 1624 overleed L'Hermite. Maart 1625 bereikte zijn vloot, onder Huygen Schapenham, Ternate.

† *De Compagnie van West-Indien* kreeg 3 Juni 1621 octrooi van de Staten-Generaal voor den tijd van 24 jaren. Dit octrooi ontving nog eenige uitbreiding in de 'ampliaties' van Juni 1622, Febr. en Juni 1623. In den zomer van 1623 was het aandeelenkapitaal van ruim 7 miljoen guldens bijeen, en kon de kaapvaart op Spanje beginnen. Het eerste oorlogsdoel van de W.I.C. was Bahia, op de kust van Brazilië: Cidade do Salvador, in de Bahia de todos os Sanctos (Salvatorstad aan de Allerheiligenbaai). De 'treffelijcke vlote' (23 schepen en 3 jachten) onder het commando van Jacob Willekens (1564-1648), een Amsterdamsch haringkooper, die al een kwart eeuw lang een 'bevaren man' was, voer uit op verschillende tijdstippen uit de verschillende zeegaten tusschen 22 Dec. 1623 en 26 Jan. 1624. Vice-Admiraal was Piet Heyn (1588-1629). Bahia werd genomen begin Mei 1624, maar de stad ging in het volgende jaar weer verloren. Eind Juli 1624 vertrok Willekens, begin Aug. Piet Heyn.

om te vermeesteren de Bay de todos los sanctos in Brasilien/ ende te bevorderen dat d'Ingeboorne ende Inwoonderen van dien souden werden verlicht met de kennisse des Heyligen Evangely/ verscheydene voortreffelycke Predicanten ten dien eynde mede sendende; goet ende seer profytelyck vindende met den Koopluyden aldaer oock te mogen handelen/ ende haere koopmanschappen met den Inwoonderen der Vereenigde Nederlanden te dryven/ ende te beletten de profyten die den Koning van Spanjen daer uyt jaerlycx was treckende. De selve Compagnie mede geresolveert zynde noch met andere schepen te beseylen de Zuyt-zee/ de kusten van Angola/ Guinea/ oock de rivieren d'Amasones/ Isekebe †/ ende andere West-Indische kusten/ senden nae de voorsz. plaetsen uyt de vereenigde Landen af/ volgens het Octroy aende selve by hare Hoog Mog. verleent/ verscheydene treffelycke schepen/ de Heere wilse segenen tot zyns naems eere/ ende uytbreydinge van des Heeren Jesu Christi rijcke/ tot bekeeringe veler Heydenscher/ ende ongelooviger menschen/ ende wel-vaerd van ons lieve Vaderlant/ in toeneminge van comercien ende handelingen/ ende tot afbreuck des erf-vyands van Spanjen/ Amen.

Die't saet van Abraham als sand heeft laten groeyen,
End' met hem een verbond maeckt' voor syn lieve schaer;
Die Pharo heeft verdelgt, en Is'rel uyt de boeyen
Egypti heeft verlost, en weder veertig jaer

Versorgd' in't woeste land, met alle noodigheden,
Die hen veel lands uytdeylt, de Vorsten daer uytsluyt,
Geef dat de palen van zyn Kerck in land en steden,
Door 'sWerelts groote rond, haer mogen breyden uyt.

Nunc spe nunc metu.
Si Deus nobiscum quis contra nos.

Die op goe mercken seylt Vint selden dat hy feylt.

Le regne appartient a l'Eternel, & il Seigneurie sur les nations, la posterité luy servira, & sera enrollée au Seigneur d'aage en aage. [+]

[+]Pseau. 22.

† *Isekebe:* de Essequibo, nu Britsen Guyana, ten W. van Suriname.

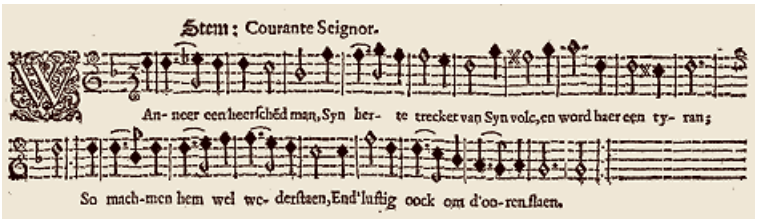

[§] Stem: Courante Seignor.

[§] Besluit der West-Indische Compagnie om Spanjeookin West-Indië te bestrijden, 1623.

1.
WAnneer een heerschend man,
Syn herte trecket van
Syn volc, en word haer een tyran;
So mach-men hem wel wederstaen,
End'lustig oock om d'ooren slaen.

2.
Batavia, ghy doet
Seer wel dat ghy den bloet
Van Spanjen niet en wyckt een voet,
End' naer gaet int West-Indisch oord,
't Welck wraeck roept van zyn helsche moord.

3.
En twyffelter niet aen,
Of God sal noch Maraen
Doen ruymen daer eer lang de baen:
Want die gerechtigheyt bemint,
Het boos volck t'syner tydt wel vint.

4.
Die voor de waerheyd stryd,
Schoon of hy vele lyd,
Sal boven leggen t'syner tyd,
Al waert oock noch so ongesien [*],
'Ten kan niet laten te geschien.

5.
Vry Nederlanders, vry,
Gaet wel gerust en bly,
End' stut de Spaensche tiranny,
Doch krygt ghy flocx geen goeden spoet,
Geeft daerom niet eens op de moet.

Alsoo in Februario 1623/ door last van de Hoog Mogende Heeren Staten Generael/ was uytgeschreven [+] al de Vereenigde Landen door/ eenen bede-dag te houden/ daer by de Predicanten ende Leeraren werden bevolen den volcke voor te houden de straffe/ die God de Heere rechtvaerdelick over dese Landen scheen te willen laten komen/ soo die niet tydelyck met verbeteringe des levens/ ende vernieuwinge des geestes werde afgebeden; alsoo de luyden haer in de sonde so quamen te verloopen/

[+] Anno 1623. Gemeenen bid-dach in de Vereenigde Nederlanden gehouden, niet vrugteloos bevonden.

* *Ongesien:* hopeloos, hachelijk.

als of sonde langer geen sonde meer en ware/ ende haere quade natuere gelyck in een gewoonte veranderden/ op dat alsoo Godes goetheyd ende segen voor straffe ons ontmoeten mochte: soo heeftmen merckelyck gevoelt dat het gebed der geloovigen (volgende Gods belofte in zyn woord gedaen) niet vruchteloos totten Hemel is gegaen/ maer men heeft de trouwe sorge des Hemels over zyn gemeente/ ende ons lieve Vaderlandt vernomen: door dien (naer dat wy eenige dagen een gantsch droeve locht hadden gehad sonder sonnen-schijn) seer wonderbaerlyck aenden dach is gekomen/ jae op die tydt + als het schelmstuck in't werck soude werden gestelt/ een seer snoode/ ende Vader-lands-verdervende daet †/ hier in bestaende/ dat eenige overgegeven boose menschen/ ingeborene deser Landen/ voorgenomen hadden te vermoorden den persoon van den seer Doorluchtigen Vorst Mauritium Prins van Oranjen, &c. Gouverneur ende Capiteyn Generael deser vereenigde Provintien/ etc. ende den staet der selver Landen daer door tot veranderinge ende merckelycke confusie te brengen/ waer door geen kleyne verslagentheyt/ onder de vroome Vaderlants-liefhebbende-persoonen is gekomen/ te meer om dat soodanigen snooden gebroetsel ende wreed gespuys in't herte van ons Vrye lant niet alleen en woonden/ maer oock ingeboorne deser Landen waren/ daer van men noyt te vooren geen sodanig exempel + hadde gehoort. De meestendeel van dese Verraders in handen van justitie geraeckende/ hebben loon naer wercken ontfangen. Over dese ontdeckinge/ als erkomende * uyt de louter genade Gods/ heeftmen God de Heere (door een algemeene danckseggingе) gelooft/ al de Vereenigde Landen door. + In desen Jare is mede tydinge gekomen/ hoe dat tot Lonnen †/ sekeren Jhesuyt seer lasterlyck predickende tegens de Gereformeerde Religie/ de solder/ van het huys daer hy zyn predicatie dede/ is in gevallen/ boven op zyn ende veele toehoorderen hooft/ soo dat hy en ander vele daer onder doot gebleven zyn/ die zyne Majesteyt t'samen in eenen put dede werpen/ ende begraven: Een exempel/ dienende tot waerschouwinge van alle lasteraers der H. Religie.

+Een Vaderlants-verderf-dreygende daet ontdeckt.

+De boose gestraft.

+Wonderbare geschiedenis in Engelant.

† *Vader-lands-verdervende daet:* Deze aanslag op Prins Maurits ging uit van den afgezetten, Remonstrantschen predikant van Bleiswijk, Ds Hendrik Slatius, - een man, die als pamflettist een rol had gespeeld in de voorafgaande jaren -, en van eenige Zuid-Hollandsche dorpsautoriteiten, ook afgezette Remonstranten. Het plan zat dilettantisch in elkaar. Men wilde den Prins in Rijswijk oplichten. Daarvoor had men 7 matrozen gehuurd; een zwager van Slatius leidde de ploeg. Maar 4 van deze matrozen (o.a. Jan Faassen) kregen argwaan. Zij brachten de zaak 6 Febr. 1623 bij den Prins zelf aan. Helaas bleek, dat de verbitterde familie van Johan van Oldenbarneveld geld had voorgeschoten (Oldenbarnevelds zoons: Groeneveld en Stoutenburg, en een neef: Van der Dussen). Slatius, Groeneveld en 13 anderen hebben den aanslag met hun leven geboet. De plechtige dankdag vond plaats 31 Mei.

* *Erkomende:* voortkomende, herkomstig.

† *Lonnen:* Londen. Dit bericht zal wel ontleend zijn aan een der vele pamfletten, bevattende anti-jesuitica, vgl. bijv. Knuttel no 3383-3388.

Een stierman, die daer seyld na wyd' gelegen Landen,
Neemt altydt oogen-merck op Caap, en klip, en stranden,
En bakens van de locht, neemt mede boog * en kaert,
Compas, en wat hem al mocht dienen op de vaert.

Op dat hy schip en volck te beter mochte vueren *,
End' door Gods hulp in een behouden haven stueren.
O mensch! saegt g'oock soo toe voor uwe diere siel.
Sulcks dat sy toch door sond tot schip-breuck niet verviel!

Nunquam carebunt supplicio, qui nunquam carere voluerunt peccato. +

+Augustinus.

O Tyrans florcenez jettez icy vos yeux Contemplez bien ceci, n'irritez point les cieux! +

+Du Bartas.

Die al zyn lusten hier ter werelt graeg na speurt/ +
Verquanselt al zyn doen in't geen hy na betreurt.

+Breroo.

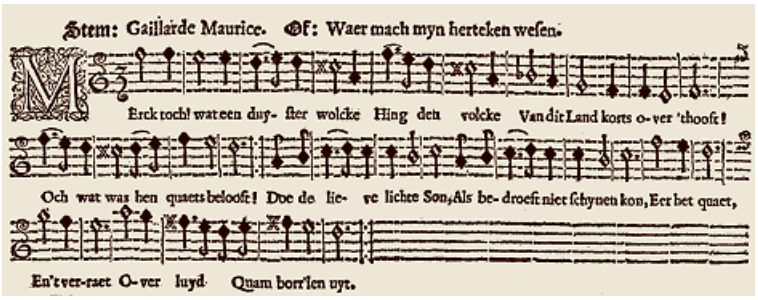

§ § Stem: Gaillarde Maurice. Of: Waer mach myn herteken wesen.

§ Ook wel 'la Maurice'. lied over den aanslag op Prins Maurits.

§ Zie Inl. bl. L; Luitb. v. Th. bl. 356.

1. MErck toch! wat een duyster wolcke
Hing den volcke
Van dit Land korts over 'thooft!
Och wat was hen quaets belooft!
Doe de lieve lichte Son,
Als bedroeft niet schynen kon,
Eer het quaet, En 'tverraet
Over luyd Quam borr'len uyt.

* *Boog:* graadboog.
* *Vueren:* voeren.

2. Grootsheyt, wrake, nyt en toren
Socht te boren
Inder vromen goet en bloet.
Wat is dit voor helsch gebroet?
Die als moordenaren gaen
Om tyrannig te verslaen,
Die daer van Een tyran
Sulcken tydt Haer heeft bevryt?

3. Sulcken Prins, wiens vaders leven
Is gebleven
Voor het lieve Vader-land,
Sulcken Prins, die inden brand
Sich van d'oorlog heeft gestelt
Om te weeren 'tSpaensch gewelt;
Die noch goet Nochte bloet
Noyt en spaerd End' 'tLand bewaerd.

4. So een Prince *, wiens victori,
Eer en glori,
De memory noyt ontgaet,
So lang als de Werelt staet,
Ja so lang m'in't aerdsche dal
Eenig mensche vinden sal;
Die daer van Yder man
Als een vrind Word bemind.

5. God de Heer, de Prins der Princen,
Moet in alle 'sLands Provincen,
Ja de heele Werelt door,
Seer gepresen syn hier voor,
Dat hy dese boose daet,
Die van yder werd gehaet,
Heeft gebracht Onverwacht
Aenden dag Door zyn gesag.

+De Prins van Oranjen/Gouverneur ende Admirael Generael † der Vereenigde Nederlanden/ naer voorgaende resolutie van hare Hoog Mog. geeft aen vele ende verscheyden persoonen commissie ende last/ om haer op haer eygen kost ende perijckel/ ter Zee te begeven/ den Spanjaert alle afbreuck te doen/ ende goede buyten voor haer te verkrygen/ 'twelcke desen Jare soo wel geluckt is/ dat vele kostelycke geladen schepen/ den vyand ontnomen/ inde Vereenigde Landen zijn gebracht/ ende by de Collegien vander Admiraliteyt † (nae voorgaende behoorlycke proceduren) voor goede prinse verklaerd *; de goederen verkocht ende verdeelt

+Anno 1623 werden ter Zee vande Spaensche bekomen grooten buyt.

* *Prince:* Maurits.
† *Admirael Generael* werd Prins Maurits 23 Mei 1588; kapitein-generaal der Unie is hij niet geweest (zie blz. 137 en blz. 173).
† *De Collegien vander Admiraliteyt* waren gevestigd te Rotterdam, Amsterdam, Middelburg, Hoorn of Enkhuizen (bij afwisseling) en te Dokkum (later Harlingen). Het aantal leden was 12 in de beide eerstgenoemde colleges; iets minder in de andere. Hun taak bestond in bouw en onderhoud van de vloot, monstering enz. van zeevolk, voordrachten voor de benoeming van officieren - aan den admiraal-generaal -, heffing en beheer van convooien en licenten (zie blz. 147), rechtspraak over ‘prijzen’.
* *Voor goede prinse verklaerd:* voor goeden buit verklaard.

werdende na de Placcaten daer op gemaeckt. Op dese tydt komt [+] tydinge uyt Spanjen
dat den Spaenschen Koning uyt hoogdringenden noot ysere munte [†] hadde laten

[+]Ysere gelt in Spanjen geslagen.

† *Ysere munte:* IJzer is volgens de gangbare numismatische handboeken en lexica niet bekend als Spaansch muntmateriaal. IJzeren munten zijn alleen bekend uit de Oudheid (bijv. Sparta!), en uit den wereldoorlog 1914-'18 (v. Schrötter, Reallexicon).

slaen: Een sake waerdig by den Nederlanders t'overdencken/ namelyck hoe wel haer Voor-ouders/ een tyran tegen te staen/ hebben gedaen/ ende nu noch by hen gedaen werd/ dat zy haren trotsen machtigen vyand so verre brengen dat hy gedwongen werd zyn gout tot silver/ daer na zyn silver tot koper/ ende nu't koper tot yser te maken. Door den onlust ende twist/ geresen tusschen de gedeputeerde der Grysons/ zyn de Voltelynen † gestelt in bewaeringe vanden Paus van Romen Gregorio de + vyftiende, die de aengevangene oorlog aldaer dede ophouden/den Hertog van Fiano † last gevende om volck/ tot deser bewaringe aen te nemen. De Hertoginne † als mede hare Hoog Mog. hebben goet gevonden dat alle vrou-persoonen/ mitsgaders alle jonge luyden maer twaelf jaeren out zynde/ sullen + mogen vry ende onverhindert reysen/ sonder paspoort te versoecken. Die van Thunis/ Angiers/ Bi-

+De Veltolynen werden den Paus in bewaringe gestelt.

+Vrouwen mogen onverhindert sonder pasport reysen.

† *De Voltelynen* (zie blz. 16). Graubünden had in 1601 en 1603 verdragen gesloten met Frankrijk en Venetië, waarbij Frankrijk voor zijn troepen doortochtsrecht door het Veltlin kreeg. De Spaansche gouverneur van Milaan (Fuentes, zie blz. 160) had toen onmiddellijk het dal militair afgesloten door den bouw van het fort Fuentes. In 1607 kwam het tot een crisis, daar er in Graubünden ook een Spaanschgezinde partij was; een paar terechtstellingen van leiders dezer Spaansche partij waren het gevolg. Maar de Spaanschgezinden gaven geen kamp. In 1618 verklaarde daarom een Protestantsche synode te Bergün ‘Hispanismus’ synoniem met landverraad. Onder leiding van den strijdbaren predikant Jürg Jenatsch kwam het weer tot doodvonnissen. Hard handhaafde zich het Protestantsche, anti-Spaansche gezag in Graubünden. De nieuwe gouverneur van Milaan (Feria) stuurde nu aan op een gewelddadige tegenbeweging, die in de tweede helft van Juli 1620 haar beslag kreeg, en die aan een 400 Protestanten het leven kostte (de Veltliner moord). Van dit oogenblik af aan was de ‘questie van het Veltlin’ een Europeesche aangelegenheid. Frankrijk en Spanje streden in dit land om de Alpenpassen. Het Veltlin was voorloopig onder ‘Spaansche protectie’ gekomen. Febr. 1621 kreeg Spanje van Graubünden het recht, garnizoen in het dal te leggen. De Alpenweg was dus nu gesloten, en in Spaansche handen. Weer leidde Jürg Jenatsch het anti-Spaansche verzet in een burgeroorlog. Fransche interventie in Madrid, gesteund door paus Gregorius XV (1621-'23), leidde tot het verdrag van Madrid (26 April 1621), waarbij Spanje beloofde, zich uit het Veltlin te zullen terugtrekken. Het deed het echter geenszins. Het begreep, dat Frankrijk op dat oogenblik alleen maar tot diplomatieke interventie in staat was. Tegen het einde van,1621 waren Spanje en Oostenrijk meester van heel Graubünden. Toen echter Frankrijk (door een voorloopigen vrede met de Hugenoten, 1622) de handen vrij kreeg, sloot het met Savoye en Venetië het verdrag van Parijs (2 Febr. 1623). Dat zag er uit naar een hervatting van een anti-Habsburgsche, Fransche politiek in Italië. Spanje wilde echter geen oorlog in Italië. En zoo gaf Filips IV er de voorkeur aan, het Veltlin als ‘depositum’ over te dragen aan den Paus (14 Febr. 1623), die, eind Mei, het land ook inderdaad bezette. Het recht van doortocht voor Spaansche troepen bleef echter bestaan. De afloop van deze aangelegenheid valt buiten ons bestek. Slechts zij aangeteekend, dat na het toetreden van Richelieu tot de Fransche regeering, - zij het ook, dat diens gestie niet zoo kras was, als vaak wordt beweerd -, Fransche militaire interventie nog voor het einde van 1624 het Veltlin in Fransche handen bracht.

† De *Hertog van Fiano* (Orazio Ludovisi, hertog van F.) was de broer van Paus Gregorius XV, en commandant van het pauselijke leger.

† *De Hertoginne* is aartshertogin Isabella, landvoogdes van de Zuidelijke Nederlanden sinds 1621 (zie blz. 157).

serta † + ende andere Turcxsche steden/veel schepen mede uytredende */om den Spanjaert ter Zee alle afbreuck te doen/ hebben onder andere bekomen twee Spaensche Galleyen die van Barcelona nae Genua henen wouden/ inhebbende (somen overschreef *) 92 kisten met realen van achten † bestaende in 150 duysent stucken silvers/ met 300 packen lakens: dese Turcken vervolgende hare victorie/ landen op't eyland Capraia †, ende nemen aldaer vele gevangens/ die zy weg voerende tot slaven verkoopen. In Augusto ontmoeten de Turcken een Carake/ komende uyt Oost-Indien/ kostelick geladen/ poogende na Portugael te seylen/ die zy soo lange bevochten/ dat zy den brand daer inne kregen/ ende de Portugesen hen opgaven; ende naer dat zy uyt de voorsz. Carake veel goederen hadden gelost/ de menschen weg voerende/ is eyndelyck de selve gesoncken. De Jongen Koning van Sweden Gustavus †

+De Turcken bekomen mede groote buyten op den Spanjaert.

† *Die van Thunis, Angiers* [Algiers], *Biserta* (haven ten W. van Tunis) worden hier haast als onze bondgenooten voorgesteld. Inderdaad was de Schiedammer Cornelis Haga, Maart 1612, als gezant bij de Verheven Porte aangekomen, en deze heeft, tot 1638 toe, daar de Nederlandsche belangen voortreffelijk gediend. In 1616 kwam er ook een consul in Algiers. De betrekkingen Nederland-Algiers waren tamelijk ondoorzichtig. Eenerzijds bestreed men den Algerijnschen zeeroof 'voeten-spoelend', anderzijds wilde men wel met de Algerijnsche vloot samenwerken tegen Spanje. Het laatste motief klemde des te meer, nu wij, na het Bestand, onze marine zeer noodig hadden voor de zeepolitie in het Kanaal tegen de Duinkerkers. De Staten-Generaal zonden den Groningschen hoogleeraar Pijnacker, expert in de Oostersche talen, 1622, naar Algiers, en werkelijk werd een accoord inzake Nederlandsch-Algerijnsche samenwerking tegen Spanje door dezen ingeleid, en, na zijn terugkeer, ook gesloten (1623). Jong-Algiers (Vlissingen!) en oud-Algiers reikten elkaar de hand. In datzelfde jaar verscheen de eerste Barbarijsche zeeroover, vriendschappelijk, in Vere. Toen echter Frankrijk van deze Nederlandsch-Algiersche intimiteit-last kreeg, verkoelden de betrekkingen weer. Toch was er nog in 1625 sprake van plannen tot koraalvisscherij in de golf van Stora (tegenwoordig: Philippeville), waarbij hoorde blijvende vestiging daar in een 'een weinig versterkt' gebouw, om zoo Nederlandsche kaapvaart in de Middellandsche Zee ten koste van Spanje te kunnen bedrijven. Op den duur resulteerde uit dit alles slechts de organisatie van de Levantvaart in de Directie van den Levantschen handel (1625).

* *Uytredende:* uitrustende.

* *Overschreef:* schreef.

† *Realen van achten:* een Spaansche zilveren munt, die in 8 schellingen was onderverdeeld. Zij was ook in ons Indië (en zelfs in Nederland; plakkaat van 2 Sept. 1594) gangbaar, naast de inlandsche munten en de compagniesmunt. De naam: Sevillaansche reaal, wijst op de Spaansche herkomst; de naam: Mexicaansche reaal op de koloniale beteekenis. De Spaansche reaal was in ons Indië standaardmunt. Men stelle zich hierbij oude rijksdaalderwaarden voor.

† *Capraia*, eiland 20 km ten O. van de Noordpunt van Corsica.

† *Gustavus* is Gustaaf Adolf (geb. 9 Dec. 1594; regeert 1611-'32). Göteborg is gesticht in 1603 door Gustaaf Adolfs vader, Karel IX (1598-1611), en wel met de bedoeling, een 'Sontvrije' Zweedsche haven te bezitten, daar de beide Sontoevers in Deensche handen waren. Hij moedigde de vestiging van Nederlanders daar zeer aan. In den Zweedsch-Deenschen oorlog van 1611 tot 1613 werd de jonge vestiging door de Denen verwoest. De stad werd herbouwd in 1619. Gustaaf Adolf had hiermede ook wel koloniale bedoelingen; handelscompagnieën, naar Engelsch en Nederlandsch model, ontstonden er, zonder te bloeien. Nieuw-Zweden (aan de Delaware; Oostkust van de Vereenigde Staten) dateert eerst van 1638.

doet neerstigheyd aenwenden tot vol-bouwinge van zyn nieuwe stad Gottenburg; uyt de welcke hy + poogt goede negotie te doen dryven/ so op Spanjen/ als op andere Landen ende Rijcken. In Octobri heeft de Compagnie van Oost-Indien binnen de vereenigde Landen verkocht in eenen koop 19000 balen + pepers †/ bedragende in gelde 45 tonnen gouts/ een sake aenmerckens waerdig/ als noyt te vooren meer in dese landen gehoort. De Heer Generael Coene † is mede op dees tydt in't Vaderlant uyt Oost-Indien + aengekomen/ met vyer kostelijcke geladen schepen.

+De Coning van Sweden bout een nieuwe stad.

+45 Tonnen gouts in eenen koop verhandelt.

+De Generael Coene met vier schepen aengekomen.

Die God den Heere vreest siet m'in den geest verblyden,
Der boosen herte word gegeten en geknaegt,
En die rechtvaerdig leeft, is als een Leeuw in't stryden,
De Goddeloos die vlied, eer dat hem yemant jaegt.

De geest der vromen is gerust in swaer beproeven,
Maer 'tGod'loos volck geplaegt, seer ongerustig leeft;
Die God syn Heer bemint, verblyt sich in't bedroeven,
Het Goddeloos gemoet, noyt rechte blyschap heeft.

So maets! slaet handen aen den ploeg;
Ghy siet daer is doch buyts genoeg:
Want 'tis het geit en't lieve gout
Waer door den Speck zyn hoogheyd hout.

† *19000 balen pepers:* 'Ten selven tyde, of in 't jaer 1623, hadde de Compagnie hier te lande overgehouden 11.000 baelen, en waerby met de retourvloot van dat jaar nogh hadde gekregen 8.000 sijnde soo veel als wierde geoordeelt, dat neffens die d'Engelsche, Fransche en Deenen doenmaels hadden en nogh waeren verwagtende, *Europa in twee jaeren soude kunnen consumeren*, alle welcke peper de Compagnie hadde verkoft'. Aldus de Beschryvinge van de Oost-Indische Compagnie door Pieter van Dam, dl II, ed. F.W. Stapel; 's-Gravenhage, Nijhoff, 1929 (R.G.P. no 68); blz. 167.

† *Generael Coene:* Jan Pietersz. Coen (1586-1629; gouverneur-generaal 1618-'23 en 1627-'29) is van 1607 af in dienst van de V.O.C, geweest. Zijn programma van 1618: 'laet ons ploegen ende sayen, de Heere sal den wasdom wel geven', had hij uitgevoerd, en aan wasdom had het niet ontbroken. De stichter van Batavia - 'soo placht Holland by oude tyden genaempt te worden' - kwam nu naar patria, om 'aenplantinge van coloniën' en openstelling van den vrijen handel voor particulieren te bepleiten. Hij verliet Indië 2 Febr. 1623 en was 29 Sept. 1623 hier te lande aangekomen.

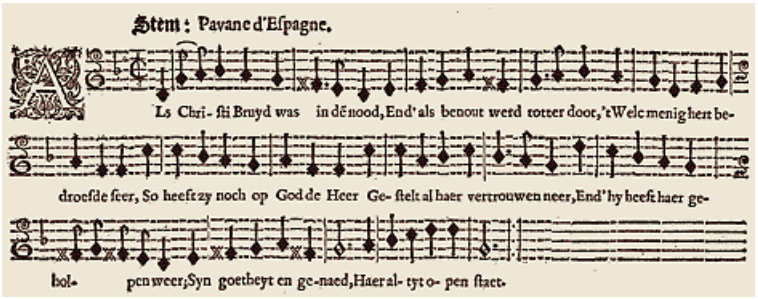

[§] Stem: Pavane d'Espagne.

[§] Zie v. D. I bl. 612 en Luitb. v. Th. bl. 296 en 303.

1.
ALs Christi Bruyd was in de*n* nood,
End'als benout werd totter doot,
'tWelc menig hert bedroefde seer,
So heeft zy noch op God de Heer
Gestelt al haer vertrouwen neer,
End'hy heeft haer geholpen weer;
Syn goetheyt en genaed,
Haer altyt open staet.

2.
Wanneer wy zyn in druck en pyn
God is alleen ons Medecyn,
Hy helpet seker en gewis,
Als tyd en stond gekomen is,
Hy doet het boos volck haest ter schand
End' kort'lyck ruymen 'tgantsche Land,
Als hy maer spreeckt een woord,
Soo moet ons Vyand voort.

3.
Och! of (gelyck de Key op't strand
Geeft van de Son een weder-brand)
De Sonne van Gods goedigheyd
In ons verweckt' een weder-steyt [*]
Van danckbaerheyt en ware deucht,
Wat soud't ons Ziele syn een vreucht!
En wat soud' ons de Heer
Al goet doen meer en meer!

[+]De schansse genaemt de Pape-muts [†]/ gelegen op een eyland in den Rhijn/ boven de stad Colen, is (naer een hard beleg) by den vyand verovert. De Prins van Walles/ eenig Zone des Konings van Groot

[+]Anno 1623. De schans, de Pape-muts komt aen den Vyant.

* *Weder-steyt:* reactie (letterlijk: weeromstuit).
† *De Pape-muts* was een schans tusschen Keulen en Bonn op een Rijn-eiland, dat aan het hertogdom Berg behoorde. Maurits had deze schans Oct. 1620 laten bouwen, een voorpost ter bescherming van de landen van Gulik en Kleef (zie blz. 207). De schans had van het hooge water in 1622 nogal geleden. De vijand, die haar nam, was graaf Hendrik van den Bergh (zie blz. 234).

Britanjen †/ in het beginsel deses jaers secretelick uyt Engelant vertrocken zynde/ neemt zyn weg door + Vranckryck na Spanjen/ om in echte te versoecken d'Infante van Spanjen; doch nae dat hy acht maenden daer op gehouden was geweest/ is met misnoegen van daer weder 'tschepe naer huys getrocken. Op den weg (onder Engelant) zyn hem vier Duynkercxsche groote Rovers aengekomen/ hem hare klachte doende over vyf Statische * oorlog-schepen/ die hen najoegen/ 'twelcke de Prins verstaende/ ontbood hy de vyf Statische Capiteynen aen zyn boord/ hen gebiedende by hem te schepe te komen/ ende naer haer wel getracteert hebbende/ heeftse doen opsluyten/ sulcks dat ondertusschen de Duynkerckers onder zeyl geraeckt/ ende in Zee geloopen zyn: Eenigen tydt daer na/ de Statische Capiteynen weder uytlatende/ geeft haer een acte van zyn hand/ om haer by hare meesters t'ontschuldigen/ alsoo de selve haer seer beklaegden/ dat haren vyand/ die genoegsaem in haer gewelt * was/ haer nu was ontseyld. In Vranckryck/ Oost-land/ ende in andere Landen is desen Jare een groote + sterfte geweest/ door de peste/ root melisoen */ ende andere besmettelycke sieckten. Inde maent van Meye begeeft hem den vyand op een stil weder/ met 15 groote Chaloupen */ uyt Blanckenberg naer Zee/ onder eenige arme pinck-luyden ofte bot-vangers/ vele van haer ghevangen nemende/ ende den + Room-pot in roeyende/ voor by Ziericzee nae't Saeftinger-gat †/ brenghende de selve binnen Antwerpen. D'oorlog schepen der Heeren Staten/ hebben mede ontrent dese tydt eenen roover gejaegt in de Noort-Zee/ die hem bergde t'Aberdijn † in Schotland/ doch aldaer beset wordende van de gemelde

+Des Princen van Walles vertreck na Spanjen, ende zyn daet op de wederkomste.

+Groote pest in Vranckryck ende andere Landen.

+Veel arme Visschers gevangen by de Spaensche.

† *Britanjen:* De Prins van Wales is de latere koning Karel I (1625-'49). Deze reisde Febr. 1623 via Frankrijk naar Madrid, om de Infante Maria, een zuster van Filips IV, ten huwelijk te vragen. Het was een vrij ongewone, en dwaze, bedoening. Maar zij hing samen met de overtuiging van Karels vader, Jacob I, dat door vriendelijke interventie van Spanje voor den verdreven Keurvorst van de Palts wat te bereiken zou zijn; een opvatting, die Jacob I al in 1620 koesterde. Er is dus drie volle jaren over dit huwelijk onderhandeld. Daarbij stelde Spanje den eisch van vrije godsdienstoefening voor de Roomsch-Katholieken in Engeland. De vrome Infante was niet erg verrukt met het aanzoek van den ketterschen prins. Maar men hield in Spanje Karel toch niet alleen maar aan den praat. Paus Urbanus VIII (1623-'44) gaf dispensatie; de huwelijksdag was bepaald op 29 Nov. Het plan stuitte echter af op eischen van garantie. En toen Karel begin Oct. in Engeland terugkeerde, was de stemming inderdaad bitter.

* *Statische:* Staatsche.

* *Gewelt:* macht.

* *Root melisoen:* roode loop, buikloop.

* *Chaloupen:* sloepen.

† *Saeftinger-gat*, d.i. het vaarwater tusschen Zuid-Beveland en den Brabantschen wal, tegenover het verdronken land van Saaftinge (Oostelijk Zeeuwsen-Vlaanderen). De Blankenbergers voeren dus, noordelijk van Walcheren (Roompot), de Oosterschelde op naar Antwerpen.

† *Aberdijn:* Aberdeen, Noord-Schotsche haven. De gruwelijke historie, die hier volgt, heeft wel betrekking op de Nederlandsche blokkade van (Leith en) Aberdeen, voorjaar tot najaar 1623.

schepen/ most het opgeven: Maer ter wyle dat onse gasten van hare schepen aen land gingen/ om + met malkanderen wat t'eten ende drincken/ so laet den Duynkercxschen Capiteyn/ wesende een Spanjaerd/ veel broots backen met fenyn gemengt/ ende vergifticht bier brouwen/ ende 'tselve met zyn Chaloupe/ door een heymelyck beleydt/ aen boord brengen/ 'twelcke de Statische achtervolgende/ genomen ende 'tbroot ende bier voor eenen goeden buyt gegeten ende gedroncken hebben/ maer is haer seer qualyck bekomen/ niet wetende dat de doodt in de pot was/ van't fenijn ende vergif alle + stervende: een goddeloose daet! De Vorst Hertog Christiaen van Bruynswyck, een treffelyck leger te velde brengende om de Keysersche ende Spaensche macht te steuyten: heeft den Graef van Tilly †, Overste van het Keysersche leger/ de hoopen van desen Vorst met 5000 mannen/ op't onvoorsienste/ op't lyf gevallen ende geheel met zyn gantsche leger inde vlugt geslagen. De Graef van Tilly belegert + Lipstad †/ ende verovert het selve/ neder sackende met zyn leger naer de geunieerde landen/ op hope + van daer yet wat t'synen voordeel uyt te rechten: Maer den kloeckmoedigen Heldt/ Prins Hendrick † de Nassouw/ leghert hem met der Staten macht tot Emmerick/ ende daer ontrent: den trotsen vyand steuytende/ ende 'tVereenigt Land voor inval bevrydende; waer over men (God alleen d'eere gevende) al de Provintien door/ eenen danck ende bid-dag gehouden heeft/ ten eynde den Almogenden zynen segen geliefde te strecken over de nieuwe aengevangene West-Indische Compagnie †/ ende haere schepen (daer van een vlote gereed lag) te brengen ter gewenschter haven/ als den Vaderlande grootelicx daer aen gelegen zynde.

+Een valsche wreede Spaensche daet.

+'tLeger van Hertog Christiaen van Bruynswyck in route geslagen.

+Tilly verovert Lipstad.

+Prins Hendrick steuyt den victorieusen vyand.

Der Babiloners macht was eene monarchie
Die uytstack boven al, maer onder d'heerschappye

Is s'eynd'lyck gebracht van't groote Persisch' ryck:
En Persen is daer na geworden haers gelyck.

† De *Graef van Tilly* (Johan Tserclaes, gr. v. T.) was een Brabander, die onder Parma de krijgskunst had geleerd en in 1594 in keizerlijken dienst was overgegaan. Sinds 1610 was hij generaal van het leger der Katholieke Liga. Hij boekte de overwinning bij den Witten Berg (Nov. 1620; zie blz. 22), streed 1621 in de Palts, en marcheerde 1623 naar N.W. Duitschland, waar Christiaan van Brunswijk en Karel van Mansfeld (zie blz. 232), met Nederlandsche subsidies, den Keizer trotseerden. Mansfeld stond in Oost-Friesland, en Christiaan van Brunswijk wilde zich met hem vereenigen, toen hij (Aug. 1623) bij Stadtlohn (aan de Berkel, ten O. van Winterswijk) verslagen werd. Men vreesde in ons land toen een inval van Tilly. Christiaan van Brunswijk werd te Breedevoort (ten W. van Winterswijk) weer wat op de been geholpen. - Tilly stierf aan een verwonding in 1632.

† *Lipstad* ligt een 150 km oostelijk van Wezel aan de Lippe; het had een Nederlandsch garnizoen, dat door Brandenburg bekostigd werd. De capitulatie geschiedde in het late najaar 1623.

† *Prins Hendrick* is Frederik Hendrik.

† *West-Indische Compagnie:* Zie blz. 237 en 196; voor de 'gereed liggende' vloot, zie beneden blz. 256.

End' onder't jock geraeckt der moedige Romeynen,
Men heeft het Roomsch gesach oock eynd'lyck sien verkleynen:

Wat is toch 'sWerelts goet, daer menig so naer siet?
Niet anders als een wind, vergangelyck en niet.

Noyt wasser heerschappy die in een selfde staet/ [+]
Gedueriglick beklijft en niet te gronde gaet.

[+]Theod. Pers.

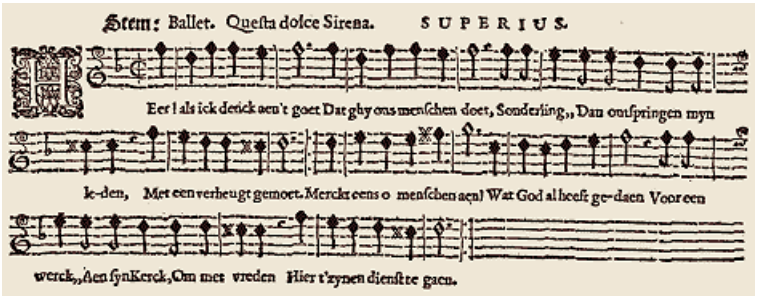

[§] Stem: Ballet. Questa dolce Sirena.

[§] Zie Inl. bl. LVII en B.K. bl. 148.

SUPERIUS.

1.

HEer! als ick denck aen't goet
Dat ghy ons menschen doet,
Sonderling,, Dan ontspringen myn leden,
Met een verheugt gemoet.
Merckt eens o menschen aen!
Wat God al heeft gedaen
Voor een werck,, Aen syn Kerck, Om met vreden
Hier t'zynen dienst te gaen.

2.

De kleyne maeckt God groot,
De groote hy verstoot,
End' hy maeckt Dat weer raeckt In het leven,
Die daer by na was doot.
Sijn oog op alles siet,
Hy lijd den trotsen niet,
Oock hoe seer Hy in eer Is verheven,
'tStaet al in sijn gebiet.

3.

Geluckig is de man
Die dit al mercket an,
End' in druck End' geluck t' Allen dagen
Sich Christ'lyck houden kan.
End' stedig overlegt
Des Alderhoogsten recht;
End' sich voort Naer Gods woort Soeckt te dragen,
Als een getrouwen knecht.

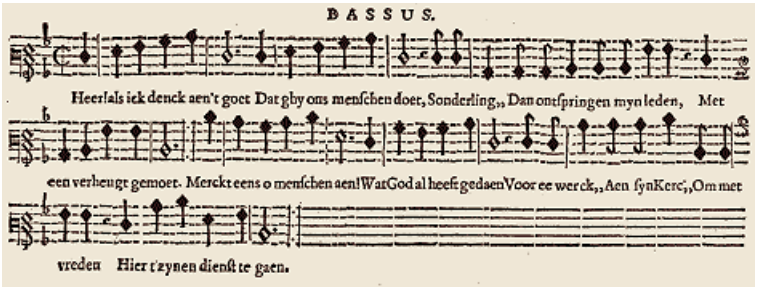

BASSUS.
Heer! als ick denck aen't goet
Dat ghy ons menschen doet,
Sonderling,, Dan ontspringen myn leden,
Met een verheugt gemoet.
Merckt eens o menschen aen!
Wat God al heeft gedaen
Voor ee werck,, Aen syn Kerc,, Om met vreden
Hier t'zynen dienst te gaen.

[+]D'Inwoonders ende Borgers van Wijnocxberge [†]/ Duynkercke ende ander Vlaemsche steden/ naer dat zy eenige Compagnien hebben opgerecht ende penningen versamelt om schepen ter Zee te brengen/ ende d'arme Visschers ende Schippers der Vereenigde Landen daer mede te plagen/ hebben in Zee komende/ veel arme luyden genomen/ die zy met schepen ende goet in hare roof-nesten ende havens hebben gebracht/ ende tot prijs gemaeckt: Een sake te beklagen/ ende noch meer te verwonderen/ datmen inde geunieerde Landen/ tegens den bloetgierigen ende lantsverdervenden Spanjaert/ daer inne niet beter en voorsiet/ alsoo hy dus doende langer hoe meer meesters van de Zee is wordende. [+] Dit Jaer inde vereenigde Landen soodanigen dierte en soberheyt van granen zynde/ als in Mans gedencken niet en was geweest; hebben de Magistraten van Amsterdam/ als oock van andere steden/ verbot gedaen geen granen nae andere plaetsen te mogen uytvoeren. Doch de gever alles goets/ de lieve God/ heeft daer seer haest in voorsien/ door verscheydene schepen die van Britanjen ende andere Westersche quartieren nae dese Landen henen quamen/ vol geladen met allerhande soorten van granen. Die van de Gereformeerde Religie in Bohemen [†]/ soo te Praeg/ als in andere steden/ desgelycx

[+]Anno 1623. De Vlaemsche steden maken Compagnien om de arme Zee-varende Schippers ende Vischers te berooven.

[+]Groote dierte van graen in de vereenigde landen.

† *Wijnocxberge*, ten Z. van Duinkerken.
† *Bohemen:* Zie blz. 22 en blz. 218 e.v.; voor de Palts, zie blz. 232 e.v. en ook beneden.

mede inde Palts/ vervallen tot een armen soberen staet/ selfs aensien'lycke machtige rycke luyden/ [+] alsoo/ uyt kracht van des Keysers Ferdinandi placcaten/ alle haere goederen ende have hun zynde ontnomen ende afgestroopt/ sy daer en boven noch uyt den lande verjaegt ende verstooten/ jae seer vervolgt ende hard gedruckt worden: De Keyser hem oock niet ontsiende het Keur-vorstendom aenden [+] Rhijn [†] toekomende (door Vaderlycke successie) zyn Majest. van Bohemen [†]/ vereerd te hebben aen Maximiliaen Hertog van Beyeren, &c. De Eertshertoginne krijgt tot versterckinge van haer regiment [+] 5000 Italianen/ om de Nederlanden te beter te konnen plagen. Binnen de stad Amsterdam syn in Decembri ontdeckt grouwelycke voorgenomene brandende vyer-wercken [†]/ waer door verscheydene [+] snoode boeven (afgehuyrt by den vyand) de selve stad op verscheyden plaetsen meenden in brand te steken/ wanneer het eenen stercken wind soude gewaeyt hebben; Elck redelyck ende Christen mensch bedencke wat dit voor een goddeloos voornemen was/ ende hoe veel onnosele menschen/ ryck ende arm/ oud ende jong door sodanigen daed souden omgekomen ende bedorven [*] zyn geweest/ soo den altydt wakenden ende mensch lievenden God sulcks niet hadde verhindert ende gestut.

[+]De Keyser Ferdinandus vervolgt die van de Gereformeerde Religie.

[+]Vereert den Vorst van Beyeren met het Palatinat.

[+]5000 Italianen inde Nederlanden aengekomen.

[+]Een schrickelicke daed ontdect tot Amsterdam.

De mont des Heeren seght, door vele syn dienaren:
Hoor Israel, hoor toe! u eygen qualick varen
Comt door u eygen selfs; end' al u heyl van my,
U sonden scherpen't swaerd van uwe weer-party.

End' daerom kont ghy niet een ure syn in rusten.
Sterf af de sonde flocx, staet tegen hare lusten,
Doet s'u een stercke sprong, gebruyckt ghy oock gewelt,
End' slaetse wederom met machten uyt het veld.

O si mon peuple m'eust escouté, si Israel eust cheminé en mes voyes! j'eusse en un instant abbatu leurs ennemis, & eusse tourné ma main contre leurs adversaires. [+]

[+]Pseau. 81. v. 14.

† *Het Keur-vorstendom aenden Rhijn*, de Palts, werd 25 Febr. 1623 door den Keizer aan hertog Maximiliaan van Beieren (1597-1651) overgedragen, d.w.z. het land kwam onder Beiersch bestuur, en Maximiliaan kreeg de keurvorstelijke waardigheid, naar het heette: voor zich persoonlijk, maar bij geheime overeenkomst ook erfelijk. Het Calvinisme werd onmiddellijk verboden. De Jezuïeten kwamen voor de Contra-reformatie zorgen.

† *Zyn Majest. van Bohemen:* Frederik V van de Palts, de Winterkoning, zie blz. 22.

† *Brandende vyer-wercken:* een romantisch verhaal van een op de Beurs (en het Oostindisch Huis) gemunt buskruit-verraad, Brabantsche samenzweerders, Spinola en aartshertogin Isabella als opdrachtgevers, bootsgezellen, soldaten en boeren als uitvoerders, Antwerpsche Jezuïeten op den achtergrond, en een reddenden weesjongen, - zelfs komen er giftige balletjes, die in de vlam vreeselijke uitwerking zouden hebben, aan te pas -, is geheel of gedeeltelijk in Amsterdam geloofd. Een kapitein (van Mansfeld?), geheeten van der Elst, alias Blauwbeen, bracht de zaak aan door een zelfbeschuldiging. Het meest ziet het er naar uit, dat gezegde kapitein een praatjesmaker en oplichter was. Men zette hem geruimen tijd op de Voorpoort in Den Haag gevangen.

* *Bedorven:* gedood, gestorven.

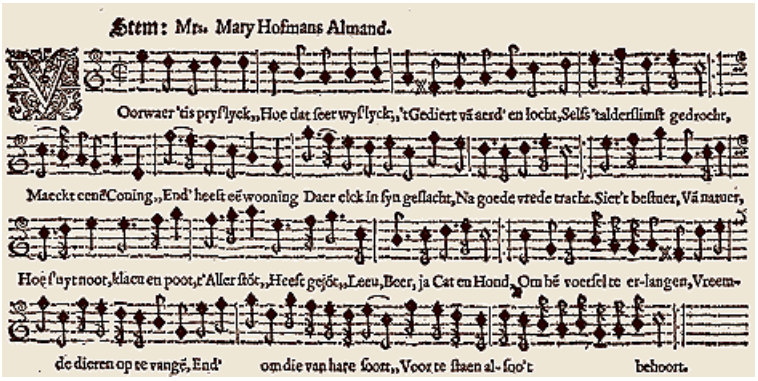

§ Stem: Mrs. Mary Hofmans Almand.

§ Zie Inl.bl. L.

1.

VOorwaer 'tis prys'lyck,, Hoe dat seer wys'lyck,,
't Gediert va*n* aerd'en locht, Selfs 't alderslimst gedrocht,
Maeckt eene*n* Coning,, end'heeft ee*n* wooning
Daer elck in syn geslacht, Na goede vrede tracht.
Siet 't bestuer, Va*n* natuer, Hoe s'uyt noot, klaeu en poot,
t'Aller sto*n*t,, Heeft gejo*n*t,, Leeu, Beer, ja Cat en Hond,
Om he*n* voetsel te erlangen,
Vreemde dieren op te vange*n*,
End'om die van hare soort,,
Voort te staen al-soo 't behoort.

2.

Foey dan die Heeren Die kryg begeeren
En storten menschen bloed, Foey alderslimst gebroet
Die menschen plagen En't Land uyt jagen,
End' teghens recht en reen Hun eyghen volck vertreen.
Inder daet Booser saet Van gebiet * Leefter niet.
Die syn eed So vergeet Sy eeuwig hoon en leed.
Foey die pesten ende schanden,
Trouweloose dwingelanden,
Om hun wrevel ende quaed
Van hun eygen volck gehaet.

3.

Die wel regeren Syn waerdig t'eeren
Als vaders van het Land, Die d'oog syn, end' de hand
Der ondersaten Als de staten,
Die God die eeuwig leeft Ons lieve landen geeft,
End' zyn Kerck End' syn werck Die't verwoed Spaensch-gebroed
Met het swaerd Onvervaerd Van ons gerusten haerd
Trouw'lyck weeren door Oranjen,
Dwinger van het bloedig Spanjen;
God zy eeuwig lof geseyd
Over onse vryigheyd.

* *Gebiet:* gebieders, overheden.

Het Keysers Leger gecommandeert door den Graef van Tilly, ontrent Bremen leggende om van daer voorsien te worden van alle nootsaeckelyckheden/ heeft door de oorlog schepen/ so van zyne Majest. van Denemarcken † als der Hoog Mog. Heeren Staten sulcken belet gekregen/ dat het nootshalven heeft moeten vertrecken. De Prins van Hongaryen Gabriel Bethlem †, gesterckt met den Graef + van Thurn, Jagers-dorp ende ander gevluchte Boheemsche Heeren/ treckt tegens de Keysersche/ ende maeckt daer onder eenen grooten schrick/ veroverende verscheyden plaetsen/ ende dwingende eenige Keysersche soldaten haer op genade of ongenade over te geven/ 'twelcke sy doende laet hen evenwel onbeschadicht vertrecken/ ende komt daer na in handelinge van Trefves † met zyne Majest. Tot Brussel is aengekomen/ in Januario 1624/ sekeren Cardinael † van't huys van Toledo, maechschap van Duc + d'Alva, hebbende groote commissien vanden Spaenschen Koning/ daer over den Marquis Spinola, ende andere voortreffelycke Heeren/in groote jalousie gheraecken. Hy steldt voor dat d'Overheerde Provintien behoorden soo veel middelen op te brengen/ dat zy d'oorlog tegens de Staten van de vereenigde landen daer mede mochten uytstaen/ nadien dat zy machtiger waren (soo hy seyde) als Hollant Zeelant/ etc. met meer redenen. In Januario den 19. ende eenige dagen daer na waren de landen van Holland ende Zeeland (met noch meer andere) in grooten nood/ door den uytnemenden storm/ die + met den Ysganck de dijcken gantsch ende t'eenemael scheen door te willen snijden. De Vorst seer

+Anno 1624. Gabriel Bethlem slaet de Keysersche.

+Cardinael van Toledo tot Brussel aengekomen.

+Harden storm ende vorst.

† *Zyne Majest. van Denemarcken:* Christiaan IV (1588-1648) maakte aan veel onduidelijks een einde, toen hij in 1625 als 'overste' van den Neder-Saksischen kreits, de Deensche phase van den Dertigjarigen oorlog begon. Valerius' notitie is nog uit den tijd der onduidelijkheid. In dit Protestantsche Noord-Duitschland waren de vorsten uit op het bezit van bisdommen. Bremen en Verden (tusschen Holstein en Oldenburg), Osnabrück en Minden (ten W. van Oldenburg en de Brunswijksche landen) waren in onzen hoek begeerenswaardig genoeg. Het leger van de Liga, onder Tilly, bestrijdt hier die vorstelijke begeerten, en komt op voor de Contra-reformatie; de door Nederland gesteunde legers van Brunswijk en Mansfeld (blz. 248) dienen het andere kamp. Met Denemarken was in Den Haag, Mei 1621, een verbond gesloten. Deensch-Nederlandsche samenwerking tegen den Keizer lag dus geheel in de lijn van de door ons land gevoerde politiek.

† *Gabriel Bethlem* (of Bethlen Gabor), de vorst van Zevenburgen (zie blz. 23), werd ook in de zooeven genoemde, anti-keizerlijke combinatie betrokken. Zijn verwoesting van Moravië (1623-'24) had eigenlijk bitter weinig zin. Hij moest zijn 'trefves' al in Mei 1624 sluiten (vrede van Weenen), en daarbij gebied offeren.

† *Trefves:* Zie vorige noot.

† *Sekeren Cardinael.* De verspaansching van de Zuidelijke Nederlanden was het werk van Alonso de La Cueva, markies van Bedmar, kardinaal sinds 1622. Deze Spaansche diplomaat, eerst gezant te Venetié, was al in 1618 te Brussel in gelijke functie verschenen. Hij neemt, na den dood van Albertus, naast Isabella ongeveer de plaats in, die Granvelle naast Margaretha van Parma had bekleed. Spinola moest voor hem bukken. Men brengt diens vertrek in 1628 met onwil daarover in verband. Het volgende jaar werd ook La Cueva teruggeroepen wegens de ontevredenheid met zijn absolutistische staatspractijk.

+ scherp zynde/duerde soo lang (wel elf weken) dat den vyand oorsaecke nam om met zyn macht te voet ende te paerde/ op verscheyden oorden/ over't ys/ een inval † te doen op de vereenigde Landen: Marcheert derhalven in't land van Groeningen/ ende in Gelderlant ontrent Arnhem/ 'twelcke sulcken grooten schrick gaf onder de inwoonderen/ als desgelycken noyt meer en was gesien. De Prins van Oranjen/ hebbende alle d'uyterste gelegen steden wel van chrijgsvolck voorsien/ begeeft hem binnen + Uytrecht. Ondertusschen/ de vyand hard bestreden wordende uyt den Hemel door de felle koude/ krijgt eynd'lyck een schrick/ ende set het op een loopen/ naelatende vele soldaten/ eenige heel/ ander half doot bevrosen zynde/ verbrand hebbende vele arme lant-luyden huysen ende schuyren. Over dese weldaet des Heeren; de vyand sonder toedoen onser soldaten/ met schande ende verlies nu te rugge + getrocken zynde/ heeftmen de vereenigde Landen door een danck-segging' ende bede-dag gehouden/ mitsgaders oock dat hy ontdeckt hadde de brantstichtingen die binnen Amsterdam voorgenomen + waeren aen te rechten. De goede erbermende Godt heeft mede te deser tydt een genadige onverwachte verlossinge gestuert aen vele arme gevangene schippers ende visschers/ so binnen de Vlaemsche roof-nesten/ als op andere plaetsen in boeyen gekluystert sittende/ gelost werdende tegens eenen Pater, genaemt Hopperus †, by den Heer van Kessel/ Gouverneur van Heusden/ gevangen genomen.

+Des vyands tocht over 't ys.

+Vertreckt met schad' ende schande.

+Danckseggingе.

+Onverwachte verlossinge veler gevangenen.

Die't water-weecke nat tot glasig ys doet backen,
Die d'aerd' bedeckt met 'tgeen daer d'aerde med' op drijft,
Die't swaer gewicht bepaeld dat't niet om laeg kan sacken,
End' haest weer driftig maeckt dat vast lag en gestijft,

† *Over't ys een inval:* Februari 1624. De Spaansche troepen uit Lingen, Grol en Oldenzaal trokken naar het Groningsche platteland; Hendrik van den Bergh verscheen met een legermacht van eenige beteekenis in den Achterhoek. Midden Februari ging hij over den IJsel bij Doesburg. Maar toen het den 23en scheen te zullen gaan dooien, trokken beide troepen weer terug.

† *Hopperus* (Gajus Anton?): Vermoedelijk de zoon van Joachim Hopperus, den vriend van Viglius; monsieur Oui Madame uit den tijd van Margaretha van Parma; auteur van De rebus belgicis, en het Recueil et Memorial des troubles 1559-'66. De vader overleed in 1576 te Madrid. De zoon, Gajus Anton, was proost van de Sint-Pieter te Leuven en kanselier van de Universiteit. Hij had 1590-1591, met zijn broer, Gregorius, juridische werken van zijn vader uitgegeven (Biogr. nat. de Belgique i.v.).

Die laet nu wederom zijn groote krachten blijcken,
Hy leyd het ysig pad daer Spanjen over gaet,
Hy maeckt het weder so dat Spanjen flocx moet wijcken
Dewyl' hy nat en kout nu in het water staet.

Humanis opibus non haec.

Et pourtant tout bien-aimé de toy te suppliera au temps qu'on te trouve, tellement qu'en un diluge des grandes eaux, elles ne parviendront point a luy. [+]

[+]Pseau. 32.

Messia weest gedanckt/ weg/ waerheyd/ ende leven/ [+]
Gods wijsheyt/ Godes macht/ God aenden mensch gegeven/
Het woord/ de schat/ het net/ de lant-man die de wan
Draegt inde rechterhand/ het koren wannen kan.

[+]D. Heinsius.

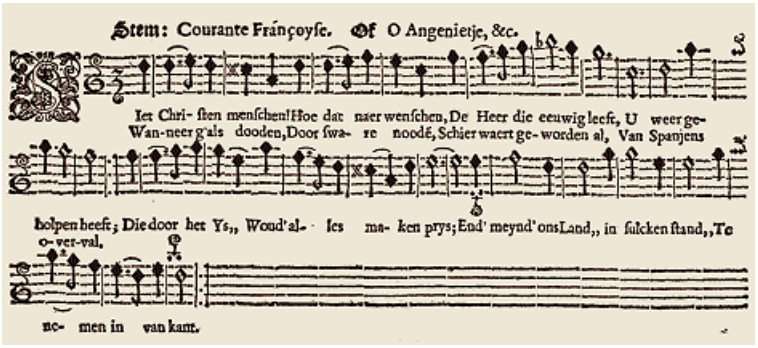

[§] Stem: Courante Françoyse. Of O Angenietje, &c.

[§] Zie v. D. I bl. 501.

1.
SIet Christen menschen!
Hoe dat naer wenschen,
De Heer die eeuwig leeft,
U weer geholpen heeft;
Wanneer g'als dooden,
Door sware noode*n*,
Schier waert geworden al,
Van Spanjens overval.
Die door het Ys,,
Woud' alles maken prys;
End'meynd'ons Land,, in sulcken stand,,
Te nemen in van kant.

2.
Maer hem benoude
Te seer de koude,
Des Heeren strenge locht
Soo dapper hem bevocht,
Dats' alle vloden,
En hy veel dooden,
Most schandig laten naer,
En schuwen het gevaer.
Geen mensch en deed'
Hem hinder ofte leed:
Maer God alleen En anders geen,
Quam op zyn hielen treen.

3.
Wy zyn ontsprongen,
Los onbedwongen,
En g'lyck een vogel springt
Die door de stricken dringt.
De Heer moet wesen
Gelooft gepresen,
Die ons van't Spaensch gevaerd
Nu weder soo bewaerd;
End' niet gestelt
Heeft in haer boos gewelt.
Stut lieve Heer! Tot uwer eer,
Ons Vyand langs hoe meer.

[+]Wanneer nu de uytgesondene Vlote [†]/ sterck 26 schepen/ naer de Brasilien/ voor de West-Indische Compagnie vertrocken was/ ten eynde zy voor de selve veroveren mochten de Bahya de todos los sanctos: so hebben de Bewint-hebberen ende hooft-participanten [†] noodig geacht de gemelde schepen ter hulpe toe te schicken een tweede vlote/ so haest by henlieden soude verstaen wesen/ het wedervaren der eerster. Waer over de negentien [†]/ binnen Amsterdam in Aprili 1624 vergaderende/ geresolveert [+ +] hebben op't spoedigste toe te maecken een vlote [†] van 18 groote ende 7 kleynder schepen/ middeler tyt/ dese toerustinge staende [* +]/verstaetmen uyt

[+]Annis 1623 ende 1624. Eerste conquesten der West-Indische Compagnie.

[+]Tweede Vlote voor de West-Indische Compagnie geresolveert toe te maken.

† *De uytgesondene Vlote:* Zie blz. 248.

† *Bewint-hebberen ende hooft-participanten* zijn de meer aanzienlijke aandeelhouders van de W.I.C. De Compagnie bestond uit de 'Camer van Amsterdam' met 20, de 'Camer van Zeelandt' met 12, de 'Camer vande Maze' en die 'vant Noorderquartier' elk met 14, de 'Camer van Vrieslandt' mede met 14 Bewindhebbers. Verkiesbaar waren tot bewindhebber alleen 'hooft-participanten', d.z. aandeelhouders voor minstens *f* 6000.- te Amsterdam, *f* 4000.- elders (aldus het octrooi, art. 13 en 14).

† *De negentien* vormen het hoofdbestuur van de W.I.C.: 8 uit Amsterdam, 4 uit Zeeland, 2 uit Rotterdam, 2 uit het Noorderkwartier (West-Friesland), 2 uit Friesland, en 1 gedeputeerde van de Staten-Generaal (octrooi, art. 18).

\+ Bahya de todos los Sanctos verovert, mette stad Salvador, ende de Casteelen.

† *Een* [tweede] *vlote* onder commando van den 'manhaften Jan Dirksz. Lam' (oud-gouverneur der Molukken).

* *Van kant* (in 1): zonder vertoeven.

\+ *Dese toerustinge staende:* nog tijdens de toebereidselen.

seker schip genaemt de Vos †/ by die de eerste vlote/ nae't Vaderlant afgeveerdigt/ dat de onse den negenden Mey 1624 hadden ingenomen/ naer een heftig geschiet/ de stad Salvador, ende hen meester gemaeckt vande Bahya. Hoe/ ende wat daer al is voor-

† *De Vos* was een der jachten van de eerste vloot; het schip voer uit de West weg 4 Juni 1624; de Staten-Generaal beschikken over Willekens' rapport 31 Aug. 1624.

gevallen ende uytgerecht/sal den Leser vinden by den Historyen-schrijvers † int lange uytgebreydet. Het is een sake gantsch verwonderens ende aenmerckens waerdig/ naer dat God de Heere dese vlote/ sonder geledene schade/ onder so veel stormen ende baren/ in een so langen reyse/ op haer rendevousplaets so genadiglyck hadde gebracht/ dat soo veel vyanden liggende in bemuyrde Casteelen/ ende in een vaste stad/ voorsien van volck ende allerley ammonitien/ zyn gaen loopen ende vluchten/ de stad ende kasteelen voor d'onse ten besten gevende. Na het veroveren van desen/ wanneer daer ordre by den Oversten was gestelt/ heeft Mr. Enoch Strathemius †, geleert Predicant van Middelburg (uyt + liefde met de vlote mede gereyst) inde groote kercke/ het suyvere Evangelium Jesu Christi d'eerste mael gepredickt/ ende een danckseggingе tot God (over d'ontfangene weldaden) gedaen/ ende zyn ampt daer na/ neffens noch andere Predicanten/ uytgevoert/ tot voortplantinge van Christi rijcke in die quartieren. Corts daer nae eenige Spaensche schepen †/ onbewust zynde van't gene gebeurt was/ nae de Bahya komende seylen/ zyn onse schepen in de mont gekomen. Dese goede tydinge in de vereenigde landen gekomen zynde/ heeftmen God alomme daer voren mede gelooft ende gedanckt/ ende + met vieren groote blyschap getoont. De Heeren Bewint-hebberen ende hooft-participanten/ komende in Septembri andermael inde vergaderinge der negentiene by den anderen/ om goede ordre te stellen tot behoudinge van het geconquesteerde */beraet-slagen haere voorgenomen toerustingen † van schepen + op't spoedigste te bevorderen/ ende met de selve af te senden allerhande voorraet tot den oorlog dienstig/ om Sedem belli, inde Bahya, tegens de Spaensche macht te houden/ ende 'tbegonnen goede werck tot voor-plantinge van Godts eer ende Kercke/ ende welvaren van't Vaderlandt/ voorts te setten.

+Eerste predicatie der Gereformeerde religie aldaer.

+Gemeene dancsegginge inde vereenigde Landen over dese conqueste.

+Resolutie, de Bahya te voorsien van alle voorraed tegens Spanjen.

† *Historyen-schrijvers:* Bedoeld zal wel zijn Knuttel no 3539: Copie eens briefs, gheschreven uyt Westindien inde hooftstadt van Bresilien, ghenaemt de Totus le Sanctus, den 23. Mey, anno 1624, door ... Jan Cornsz. Pick, Dienaer des Godlijcken Woords aldaer; Delf, Corn. Jansz. Timmer; 1624.

† Ds *Enoch Strathemius* wordt in Joannes de Laets Jaerlyok Verhael (1644) niet vermeld. Wel blijkt uit de capitulatie-voorwaarden van Bahia (30 Apr. 1625; De Laet, ed. Naber, Werken J.H. Linschoten-Ver., XXXIV, blz. 84), dat ‘dienaers des ghemeynte’ aanwezig waren. En zij waren er wel noodig ook, want ‘het daer seer onachtsaemlijck ende godtlooslijcken heeft toegegaen’ (blz. 31), zoodat de capitulatie ‘een straffe Godts over dien Godtloosen hoop, die noch naer Godt ofte zijn ghebodt en vraechden, ende een goede waerschouwinghe voor de Bewinthebbers’ (blz. 85) heet.

† *Spaensche schepen* liepen nog in Bahia in de val tot Oct. 1624; maar de capitulatie maakte dien laten buit voor de W.I.C. waardeloos.

* *Het geconquesteerde:* het veroverde.

† *Toerustingen:* De vloot van Lam - de tweede vloot - voer uit Jan. 1625; de W.I.C. besloot echter nog een vloot uit te rusten, en wel een van 14 schepen en 2 jachten, onder den Bewindhebber en burgemeester van Edam, Boudewijn Hendricksz.; deze derde vloot voer uit Maart 1625 (zie beneden blz. 259).

+ De selve Compagnie send mede af eenighe Colonien naer de Virginien, nu 't Nieu-Nederlant † genaemt/ desgelycx drie schepen na de Amazones †, eenige te voren op Angola ende Cabo Verde † verreyst wesende/ sommige oock op de kust van America, daer onder Capiteyn Pieter Schoutens † met drie der selver was vertrocken/ wiens Vice-Admirael Hillebrant Janssen (van de twee ander schepen synde gescheyden) aengedaen/ verovert ende in't Vaderlandt gebracht heeft/ een Spaensch kloeck schip †/ op hebbende acht metale stucken ende veel volcks/ komende uyt de Honduras, willende nae de Havana, seer kostelyck + geladen. In Octobri zyn oock twee costelycke geladen schepen vande goud-kust † Guinea, voor dese Compagnie/ behouden t'huys gekomen/ 'twelcke d'eerste waren die voor de selve Compagnie op + dese kust hadden gehandelt. Hier en boven zyn by de Officieren inde Bahya voor de Compagnie afgesonden verscheyden wel geladen schepen/ ende is den Heer Admirael Willekens † weder inde Ne-

+West-Indische Compagnie hebben haer schepen op verscheydene quartieren.

+Krygen inde Nederlanden de eerste schepen van Guinea.

+Krygen noch goede retouren van goederen, den Spanjaerden afgenomen.

† *'t Nieu-Nederlant:* Op zoek naar de N.W. doorvaart om Noord-Amerika bracht Hudson in 1609, varende voor de V.O.C., verslag uit over het land aan de Hudson-rivier, dat hij als station voor den pelterijenhandel bijzonder geschikt achtte. De Staten-Generaal verleenden, 27 Maart 1614, aan ieder, die een nieuwe vaart opende, het recht van monopolie voor 4 reizen. Daarom vereenigden zich de schippers, die op dit gebied waren gaan varen, tot de Compagnie van Nieuw-Nederland (1614). Koloniseeren deden zij niet. Dat ondernam eerst de W.I.C., die Maart 1624 30 families overbracht naar de buurt van Albany (fort Nassau, fort Oranje). Nieuw-Amsterdam werd op Manhattan, een eiland in den mond van de Hudson, gesticht, 1625.

† *De Amazones:* De kust van Zuid-Amerika tusschen Orinoco en Amazone was niet door de Spanjaarden of Portugeezen in bezit genomen. Op deze 'Wilde Kust' (Guyana) had zich reeds lang een vaart van Zeeuwsche schippers ontwikkeld. 1595-'99 hielden zij aan den mond van de Amazone de forten Nassau en Oranje bezet; Zeeuwsche kooplui vestigden in 1616 een nederzetting bij de Essequebo. Ook dit werd nu overgenomen door de W.I.C.

† *Angola ende Cabo Verde* liggen ter weerszij den van den evenaar; Angola op het Zuidelijk halfrond, ten Z. van den Kongo, aan de kust van Neder-Guinea; Kaap Verde, op meer dan 4000 km afstand, op het Noordelijk halfrond, boven de kust van Opper-Guinea. Ook in dit geweldige gebied was de Nederlandsche schipper verschenen vóór 1600. Balthasar de Moucheron († 1630), Valerius' tijd- en stadgenoot, was de ziel van de Guineesche vaart en van de Guineesche Compagnie (1594). - Philips van Zuylen, bestemd voor Opper-Guinea, 'verzeilde' naar Neder-Guinea. Hij voer uit, met een kleine vloot, 22 Sept. 1623, en trof Dec. 1624 den uit de West terugkeerenden Piet Hein bij Angola.

† *Capiteyn Pieter Schoutens'* tocht met 'de Hoope', 'de Eendracht' (Hillebrant Jansz.) en het jacht 'de Trouwe' (Hendrik Worst), eind Jan. 1624 'uyt Zeelandt' begonnen, is haast van dag tot dag bekend uit zijn door De Laet verwerkte Journaal. 15 April 1625 was hij van zijn kruistocht in de golf van Mexico weer thuis.

† *Een Spaensch kloeck schip:* de S. Juan Baptista; Hillebrant Jansz. verloor zijn eigen schip door een stranding bij Havana; hij bracht zijn prijs thuis 13 Sept. 1624.

† *Goud-kust* is de kust van Ashanti in Opper-Guinea, bij S. Jorge da Mina (Elmina). Deze schepen behooren m.i. niet tot een der vroeger genoemde vloten. Maar er werd op deze kust al jaren gevaren. Ook hier een fort Nassau (Mouree; ten O. van Elmina).

† *Admirael Willekens'* terugkeer, 28 Juli 1624 in Bahia begonnen, valt dus in het najaar van 1624.

derlanden wel gearriveert/ hebbende zynen Vice-Admirael Pieter Pieterssen Heyn met eenige schepen [+] nae Angola geschickt/ tot hulpe van de eerste/ die by de Compagnie daer gesonden waren. De tweede vlote [†]/door dien de selve lange naer eenen Noord-oosten wint hadde gewacht/ is eerst hier naer 'tseyl gegaen nae de Bahya in het beginsel van Januario 1625. De Koninck van Spanjen met de Los Grandos [†], [+] tydinge ontfangende van't verlies der stad Salvador [†] met zyne kasteelen/zyn daer over soo bedroeft/ ende verslagen dat sy resolveren met alle macht die weder te veroveren/ daer toe doende so grooten toerustinge van schepen/ dat zyne Majesteyt merckelycke penningen (die hy hadde gemeend totten oorloge van't Nederlant te gebruycken) opgehouden heeft. 'Twelcke den Bewint-hebberen ende hooft-participanten [+] heeft doen beneerstigen/ een derde vlote [†] op't spoedigste toe te rusten/ om den Spanjaert te stutten/ daer toe de Ed. Hoog Mog. Heeren Staten presenteerden te doen 8 treffelycke wel gemonteerde oorlog schepen [†]/ voorsien met goede soldaten; welcke treffelycke presentatie aengenomen zynde/ werd de gemelde derde vlote met allerley nootsakelyckheden toe gestelt ende wel voorsien: De Heere wilse segenen.

[+]Den Admirael Jacob Willekens met een deel der schepen, wel t'huys gekomen.

[+]Tweede vloot seylt na de Bahya.

[+]Resolutie om de derde vlote voor de West-Indische Compagnie t'equiperen.

Geef ons o goede God! sodanig uwen segen,
End' uwen goeden geest, o ley-star van ons wegen!
Dat elck mach met verstand wel in zyn selven sien,
Het goede stedig [*] doen, 'tquaet laten ende vlien.

En offren u so danck, op d'Altaer onser sielen,
Dat wy niet in de hand van onsen vyand vielen,
Die so soeckt ons verderf, ons ondergang en schand,
End' een verwoesting van ons lieve Vaderland.

A Iove principium. - Non viribus at causa potiores. Tandem bona Causa triumphat.

Magnifiez l'Eternel avec moy, et surhaussons son nom tous ensemble. [+]

[+]Pseau, 34.

Gedult/ gebed/ en hoop versachten gantsch het kruys:
Waer dat de vroom treckt heen/ hy vind altijd zijn huys.

† *De tweede vlote*, de vloot van Lam, zie blz. 257 (onder: *Toerustingen*).
† *Los Grandos*, wel de naam van een schip; in Portugal wist men, al een maand eerder dan te onzent (zie blz. 256) van den val van Bahia, en wel den 28en Juli 1624.
† *Salvador* is Bahia; zie blz. 237 en 256.
† *Een derde vlote*, de vloot van Boudewijn Hendricksz., zie blz. 257.
† *Oorlog schepen:* Deze derde vloot bestond uit 7 schepen en 1 jacht van Amsterdam. De andere kamers voegden daar nog 7 schepen en 1 jacht aan toe.
* *Stedig:* gestadig, steeds.

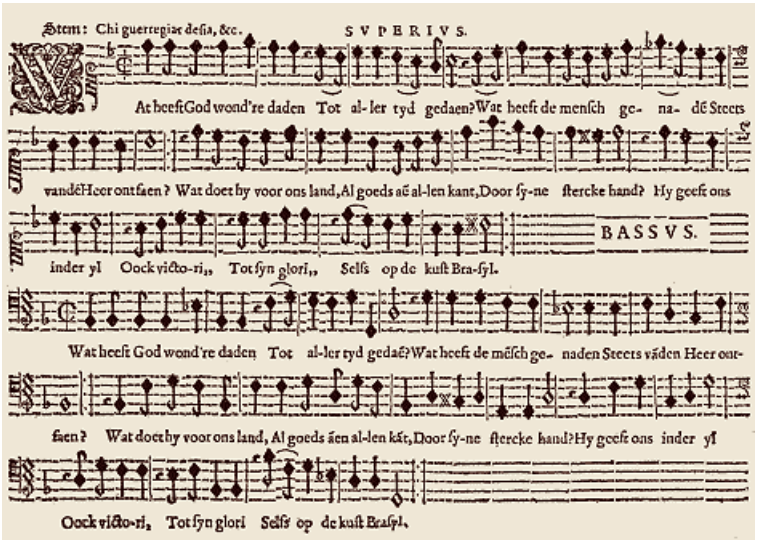

[§] Stem: Chi guerregiar desia, &c.

[§] Zie Inl. bl. LXII en B.K. bl. 156.

SUPERIVS.
1. WAt heeft God wond're daden
Tot aller tyd gedaen?
Wat heeft de mensch genaden
Steets van den Heer ontfaen?
Wat doet hy voor ons land,
Al goeds aen allen kant,
Door syne stercke hand?
Hy geeft ons inder yl
Oock victori,,
Tot syn glori,,
Selfs op de kust Brasyl.

BASSVS.
Wat heeft God wond're daden
Tot aller tyd gedaen?
Wat heeft de mensch genaden
Steets vanden Heer ontfaen?
Wat doet hy voor ons land,
Al goeds aen allen kant,
Door syne stercke hand?
Hy geeft ons inder yl
Oock victori,
Tot syn glori
Selfs op de kust Brasyl.

2. De schepen quamen varen
Door't grondeloose veld
Der blaeuwe water-baren,
Van storm en wind gequeld;
Maer hebben ongeschend
Haer swaren loop geend,
En flocx de Bay berend,
Daer nae te Salvadoor
In geloopen,
'tStont al open.
Danckt God den Heer hier voor.

3. Wat hebt ghy in genomen
Een wel gelegen plaets,
En wat een schat bekomen,
O Nederlantsche maets?
Siet onse God en Heer
Smyt Spanjen voor ons neer;
Geeft hem alleen de eer,
En dient hem oock altyd
Met u handel
Ende wandel;
Op dat ghy seker zyt.

In Martio 1624 by zyne Majesteyt van Groot Britanien een Parlement tot Lonnen † gehouden + werdende/ doet de Prins van Walles met den Heere Buckingam aen't selfde rapport wat hen in Spanjen was voorgevallen; Waer uyt zyne Majesteyt ende't Parlement (naer verhael der saken) genoechsaem hebben konnen bemercken dat den Spaenschen handel nergens anders toe en streckte als tot verachtinge der Engelscher natie/ ende terginge des Konings/ tot kleenigheyd * des Princen, ende tot spot van 't versochte houwelick/ zyne Majesteyt 'tParlement derhalven voorhoudende middelen te beramen/ wat hier inne te doen soude staen/ heeft 'tselve geantwoort/ alsoo men nu voor oogen sag 'tbedrog van Spanjen/ dat zyne Majesteyt soude willen toestaen datmen trachtede weder te krygen het Palatinat voor zyn schoon-soon willende daer toe vrywillig uyt maken * (soo het met geweld gedaen moste wesen) de somme van vijfenvyftich tonnen gouts. Syne Majesteyt hier over het Parlement grooten danck seggende/ verklaerde dat hy datelijck wilde afsnyden alle handelingen metten Spaenschen Koning/ d'eere van zyn kroone/ de schade/ ende oneere zynder kinderen/ door alle mogelycke middelen/ te willen bevorderen. Over dese resolutie is in Engelandt groote vreucht bedreven/ met luyden der klocken ende vieringen. De Koning doet by placcate uyt zyne landen bannen/ alle Papen/ Priesters/ Jhesuiten ende Seminarissen/ hen gebiedende op groote straffe tegens den viertienden Juny 1624 ouden stijl † te moeten vertrecken. d'Ambassadeurs van Spanjen/ in Engelant zynde/ hier over groot

+ Anno 1624. Parlement in Engelant.

† *Parlement tot Lonnen:* Het laatste Parlement van Jacob I kwam bijeen 19 Febr. 1624. Buckingham bracht hier verslag uit van zijn Spaansche avontuur; zie blz. 247. Het Parlement wenschte open oorlog met Spanje. Jacob I stuurde aan op restauratie-politiek in de Palts. Het Parlement gaf hem de kleinste helft van de gevraagde som, 45 (niet 55) tonnen gouds.

* *Kleenigheyd:* verkleining, verkorting in rechten.

* *Uyt maken:* beschikbaar stellen.

† *Ouden stijl:* Paus Gregorius XIII bracht in 1582 een kalenderverbetering tot stand. Sinds de invoering van den Juliaanschen kalender (op 365 dagen en 6 uren) was ieder jaar met 11

[+] misnoegen hebbende/ sochten door quade aengevingen den Heer Buckingam te bekladden/ maer de waerheyd sloeg hen op de mond. De Hoog Mogende Heeren Staten/ naer Engelant sendende treffelycke persoonen [†] om zyne Majesteyt ende 'tParlement saken van gewichte voor te dragen/ zyn de selve wel onthaelt ende ontfangen/ kregen goet gehoor ende korte expeditie [*] zyn Majesteyt de oude [+] verbonden vernieuwende/ ende beloovende ses duysent Enghelschen tot hulpe der Landen/ onder vier Colonnellen eerst-daegs over te senden/ tot zynen koste gelyck oock daer aen 'tselve is gevolgt. Daer zyn oock aensienlycke Ambassadeurs [†] gereyst nae de Majesteyt van Vranckryck/ die aldaer komende heerlyck werden onthaeld/ ende groote vrucht gedaen hebben; alsoo zyne Majesteyt mede d'oude verbonden vernieut by zyn Heer Vader ende de Vereenigde Landen gemaeckt/ belooft eerst-daegs ses tonnen gouts over te maken/ ende noch meer daer na te senden/ ende de landen niet te sullen verlaten. [+] In Junio/ Augusto ende Septembri hebben de Bewint-hebberen vande Oost-Indische Compagnie aen gekregen vyer schepen met een jacht die groote retouren [†] inbrachten. De derde Compagnie [†]/ in't Ver-

[+]De Hoog Mog. Heeren Staten, senden af hare extraordinaire gesanten naer Engelant ende Vranckryck.

[+]6000 Nieuwe Engelschen komen in dienst der Heeren Staten op 'sKonings kost.

[+]d'Oost-Indische Compagnie ontfangt groote goederen in vier schepen en inde Jacht de Haes.

minuten en 14 seconden te hoog aangeslagen geweest. Men had dus te veel schrikkeljaren ingevoerd, en kon kalender en zon weer gelijk zetten door 1° van 4 Oct. 1582 op 15 Oct. 1582 over te springen, en 2° op iedere 400 jaren 3 schrikkeldagen te laten uitvallen (1600 schrikkeljaar; 1700, 1800, 1900 niet, enz.). Men voerde deze verbetering echter aanvankelijk lang niet overal in. In Holland bijv. 21 Dec. 1582; in Utrecht en Overijsel 30 Nov. 1700; in Friesland en Groningen 31 Dec. 1700. - Men moet dus hier 10 dagen inlasschen (14 Juni O.S. = 24 Juni N.S. 1624).

† *Treffelycke persoonen:* François van Aerssen van Sommelsdijk en Albert Joachimi waren 26 Febr.-5 Juli 1624 op een gezantschapsreis in Engeland, die ten doel had, Jacob I een of- en defensieve alliantie tegen Spanje in Europa en de West voor te stellen. Van ‘korte expeditie’ gesproken! Het resultaat was: 4 regimenten hulptroepen op rekening; maar ditmaal zonder pandsteden.

* *Korte expeditie:* snelle afwikkeling van zaken.

† *Aensienlycke Ambassadeurs:* De Staten-Generaal vaardigden naar de regeering van Lodewijk XIII af de Heeren van Essen en Noordwijk en den Amsterdamschen pensionaris, Adriaan Pauw. De onderhandelingen gingen hier over een subsidieverdrag. De ambassade duurde van begin April tot begin Juli. Het verdrag werd gesloten 10-12 Juni 1624. Toegezegd werd voor 1624 een leening van 1.200.000 livres, voor de beide volgende jaren 1 miljoen, terug te betalen na bestand of vrede. De onderhandelingen werden bevorderd door de spanning om het Veltlin, zie blz. 243, benadeeld door onze relaties met Algiers, zie blz. 244. Gedurende deze ambassade trad kardinaal Richelieu tot de Fransche regeering toe.

† *Groote vetouren:* De uitkeeringen van de O.I.C. tot 1625 bedroegen, volgens de lijst van Van Dam, a.w., deel I, blz. 433: Apr. 1610: 75% in foelie; Nov. 1610: 50% in peper; 15 Nov. 1610: 7 ½% in geld; Maart 1612: 30% in noten; Dec. 1612: 57 ½% in geld; Aug. 1613: 42 ½% in geld; Febr. 1618: 62 ½% in geld; Apr. 1620: 37 ½% in geld; Nov. 1623: 25% in nagelen; Aug. 1625: 20% in geld. Gedurende Valerius' leven derhalve: 387 ½%, dat is over de jaren 1602-1625 bijna 17% per jaar. Retouren zijn natuurlijk niet deze uitkeeringen, maar de import uit Indië per retourvloot.

† *De derde Compagnie*, de Noordsche of de Groenlandsche Compagnie, had al in 1614 octrooi gekregen. Zij hield zich bezig met de walvischvangst; een voor de Nederlanders toen nog jong bedrijf (1612). Reeds voor dien tijd kenden de Nederlanders Spitsbergen, dat op de oude kaarten als bezaaid is met Hollandsche namen. Hier vestigden zij nu hun traankokerij Smeerenburg.

eenigt land toegerust/ om op Spitsberge/Groen-land/ ende andere Noortsche quartieren te varen/ senden [+] een boot uyt Texel om te proeven Noortwaerts henen te seylen voor by het Promontorium Tabin [†] na Chinam, 'twelck den goeden God wil goede reyse verleenen/ also het grootelycx soude strecken tot dienst der Landen om d'Oost-Indische rycken te bewaren. De Marquis Spinola ende ander Spaensche Velt-oversten in Augusto te velde gebracht hebbende een groot leger/ trachten daer mede door eenige rivieren (naedien de wateren leeg waren) te komen/ ende haer volck te logeren inde Vereenigde landen; maer de Heere [+] God heeft so goeden wacht gehouden/met de rivieren Maes, Rhyn, Wael, ende Ysel so te doen wassen niet tegenstaende het in't heetste des Somers was/ dat de vyand genootsaeckt is geweest te rugge te trecken.

[+]Een schip by noorden nae China gesonden.

[+]Steygeringe der Rivier Watren doet den Vyant wycken.

Bedenckt ghy vromen eens! Bedenckt toch met malkander,
Wat goet ons God al doet! ja 'teene goet op d'ander!
Hoe dat hy maeckt tot niet het voorgenomen quaet,
Tot welvaerd van zyn Kerck, tot heyl van onsen staet!

Wie kan zyn eer, zyn lof, ten vollen wel uytspreecken?
O Heere Zebaoth! Ghy die de water-beecken
Gebruyckt tot onser wacht, de vyand tot een straf:
O groote goede God! wy dancken u hier af.

Dieu nous est retraite & force, & secours és destresses: & fort aisé a trouver. Pourtant ne craindrons nous point, encore qu'on remuast la terre, et que les montagnes se renversassent au milieu de la mer: Que les eaux vinssent a bruire et a se troubler, et que les montagnes fussent esbranlees par l'eslevation de ses vagues. l'Eternel des armees est avec nous: le Dieu de Jacob nous est une haute retraite. [+]

[+]Pseaume 46.

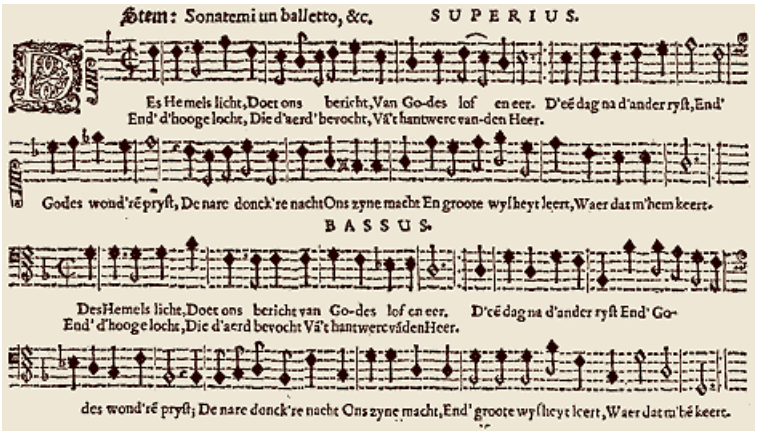

[§] Stem: Sonatemi un balletto, &c.

[§] Zie B.K. bl. 160.

SUPERIUS.
1.
DEs Hemels licht, Doet ons bericht,
Van Godes lof en eer.
End' d'hooge locht, Die d'aerd'bevocht,

† *Het promontorium Tabin* is het Siberische schiereiland Taimyr? Men stelde zich voor, dat oostelijk van dit schiereiland ook de Oostkust van Azië begon, en dus, dat men hier een korten weg naar China zou vinden. Willem Barentsz. (zie blz. 160) had voor dat zoeken van den N.O.-doorvaart zijn leven gegeven.

Va*n*'t hantwerc van-den Heer.
D'ee*n* dag na d'ander ryst,
End'Godes wond're*n* pryst,
De nare donck're nacht Ons zyne macht
En groote wysheyt leert, Waer dat m'hem keert.

BASSUS.
Des Hemels licht, Doet ons bericht
van Godes lof en eer.
End' d'hooge locht, Die d'aerd bevocht
Va*n*'t hantwerc va*n*den Heer.
D'ee*n* dag na d'ander ryst
End'Godes wond're*n* pryst;
De nare donck're nacht Ons zyne macht,
End'groote wysheyt leert, Waer dat m'he*m* keert.

2.
Haer stems geschal Word overal
De Werelt door verbreyt,
Daer inne God Een hutte tot
Dat groot licht heeft bereyt;
'tWelck altyt loopt en rent
Van't een tot't ander end,
Gelyck een machtig Helt Die'm willig stelt
Syn weg met eenen draf Te loopen af.

3.
'tVerguld gewelf, De starren self,
Het klare Manen-schyn,
De Winden en De Wateren
Ons onderwysers zyn.
Hoort't vliegend' kleyn gediert
Hoe soet het tiereliert,
End' hoe de visch sich hout Seer menichfout
Int grondeloose Meer Tot Godes eer.

4.
Des Heeren Wet Synd' onbesmet,
Verquickt den vroomen seer,
Die daer naer doet Sal't grootste goet
Ontfangen vanden Heer:
Maer die syn woord versmaen,
Moetwillig weder-staen,
Sal God ter nederslaen En doen vergaen,
Want daer en is geen quaet Dat God so haet.

[+]Alsoo de stad van Embden ende 'tLand daer aen klevende [*]/ grenst aende palen vande Vereenigde landen/ soo heeft ons goet gedacht een weynig van zynen tegenwoordigen armen staet te spreken. De Graef van Mansvelt [†] hem aldaer gelegert hebbende met zyn crijgsvolck/ hy selfs hem t'Aurick houdende/ neemt den Graef van Embden [†] met eenige ed'len in versekertheyd/ om also eene goede som-

[+]Annis 1623 ende 1624. De gelegentheyt van het Eemdersche Lant.

* *Daer aen klevende:* daaraan grenzende.

† *Graef van Mansvelt:* Hier volgt een aanvulling op de berichten van blz. 232, waar in hoofdzaak de lotgevallen van Christiaan van Brunswijk verteld zijn. Voor Mansfeld zie ook blz. 212. *Aurick* is Aurich, midden in Oost-Friesland gelegen.

† *Graef van Embden*, of Oost-Friesland, was Enno III (1599-1625), de zoon van Edzard II (1558-1599; zie blz. 160). Hij werd Mansfelds gevangene eind 1622; bevrijd Juni 1623.

me van penningen te bejagen; daer mede hy zyne mutineerende soldaten mochte betalen ende in ordre brengen/ om alsoo te beter de crijgs discipline te oeffenen: Maer den Embdesche Graef ontkomende ende vluchtende binnen Embden, send zynen Sone na 'sGraven-Hage, aen hare Hoog Mogende klagende over de groote moetwilligheden die in zyn land/ steden ende dorpen werde gepleegt. Ondertusschen laet desen mutineerenden hoop niet af allerhande moetwille aen te rechten/ de sluysen open stellende/ op dat 'tsout-water 'tland soude mogen over-vloeyen ende alles bederven. By de selve komen noch 5000 Franchoysen †/onder 'tgebied vanden Baron Montereau, de welcke mede gebreck van geld hebbende/ doen d'ongeregeltheden meer en meer aengroeyen/ soo dat't Embdesche land van volck/ vee/ ende middelen genoechsaem al uytgeput werde. De Graef van Tilly †, hier ontrent mede leggende mettet Keysers leger/ om desen hoop t'overvallen; fortificeren ende bebolwercken hen dese troupen; Doch daer onder komt dapper * de peste/ ende ander besmettelycke sieckten: de Franchoysen werden op ontboden/ ende scheyden van daer met groote armoede ende gebreck. De Mansveltsche waren in soo grooten disordre/ dat den eenen Oversten den anderen doot schiet: d'Overste Carpezan † onthooft zyn eygen Huysvrou; De mindere officieren doen't meeste geweld aende groote. Ende in't eynde van alle toevoer van vivres * berooft werdende/ komt onder hen grooten noot ende armoede. Syne Majesteyt van Denemarcken †/ als hare Hoog Mog. senden gesanten aenden Graef van Mansvelt/ met den selven handelende tot afdanckinge van zyn volck/hem beloovende drie tonnen gouts † tot voldoeninge/ mits alle zyn forten ende sterckten te moeten leveren in't geweld van haere Hoog. Mog. Daer over den Graef in Lier-oort † treckt/ latende zyn volck daer buyten leggen/ elck so veel gelts ge-

† De *5000 Franchoysen* onder Montereau zijn maar kort in Oost-Friesland geweest. Zij moeten er gekomen zijn in Mei 1623. Nederlandsche schepen hadden voor hun transport gezorgd. Wel was Frankrijk niet met den Keizer in oorlog, maar zulke clandestiene mogelijkheden van ondershands meedoen ontbraken nooit. Frankrijk riep dit hulpleger terug tegen den winter van 1623. Het zou eerst per schip vervoerd worden. Wegens ijsgang marcheerden de Franschen echter, Dec. 1623, van Delfzijl naar den Maasmond en gingen daar scheep.

† *De Graef van Tilly:* Zie blz. 248.

* *Dapper:* in hevige mate.

† *D'Overste Carpezan* (Carpitzo) deed zulks na een gesprek over echtbreuk, Juli 1623 (Knuttel no 3406).

* *Vivres:* levensmiddelen.

† *Syne Majesteyt van Denemarcken*, Christiaan IV (zie blz. 253). Overigens was het juist onze groote zorg, dat deze zich als protector van Oost-Friesland zou opwerpen.

† *Drie tonnen gouts* had Mansfeld noodig, in de eerste plaats, om zijn schulden bij den Amsterdamschen legerleverancier Louis de Geer (1587-1652) af te doen; de resteerende anderhalve ton, om van zijn soldaten af te komen. Het geld werd door de Staten-Generaal op rekening van Oost-Friesland verstrekt.

† *Lier-oort*, Leer-ort, even ten Z.W. van Leer, aan de Eems; Dec. 1623.

vende als het verre strecken konde/ ende zyns wegs also henen treckende/ met groote verwarringe. Vele werden van hare eygen Cameraden dootgeslagen/ om't ontfangen geld te bekomen/ andere van de Lantsaten omgebracht/ menichten syn door sieckten ende qualen gestorven/ de Ruyters haer meest onder den Spaenschen gevende. Ondertusschen komt den Mansveltschen Grave † in 'sGravenhage; alwaer hy hem voor eenigen tydt onthout/ ende treckt van daer naer Vranckryck/ daer hem groote eere is aen gedaen; daer nae op Engelandt/ by zyne Majesteyt/ die hem met geen mindere beleeftheyd en onthaeld/ met hem middelen beramende totte wederkryginge van het Palatinat. Ende maeckt Mansvelt also een accoord/ so mette Majesteyt van Groot Britanjen, als met Vranckryck. + My Lord Hayes, met een goet gevolg van treffelycke Edelluyden/ is by zyne Majesteyt van Vranckryck afgeveerdigt om de Princesse van Vranckryck ten houwelyck te versoecken voor den Prins van Walles, † die mede wel onthaeld is geweest/het houwelyck/nae seeckere onderhandelinge (eenigen tyd daer nae) besloten werdende; daer over groote vreugde in beyde Coningrycken is ontstaen. De Koning van Vranckryck licht veel volcx op/ besettende al om zyne Frontier-plaetsen.

+Houwelyck gesloten tusschen Engelant ende Vranckryck.

Wie knort, en mord, en word in tegenspoet onduldig,
En preutelt tegens God, maeckt sich noch meerder schuldig
En waerdig grooter straf, Ay segt my eens o mensch!
Of g'hier al kreegt u lust, en al uw's herten wensch.

Wat soud't u helpen toch? Wat soudet al bedienen?
Soo 'thoogste goed u mist? Och laet Gods wil geschieden!
Die alle dingen weet, die alles maeckt en geeft,
Weet wat zyn schepsel best en meest van nooden heeft.

Nam quae mortalis spes est, quae amentia maior? In Iovis errantem regno perquirere velle. +

+Virgilius.

Moi! Je ne luy respondray point, quand bien je seroy Juste, ains je demanderay grace a mon Juge. +

+Job 9.

'tGesichte sal hem krencken gans;
Die star-oogt in der sonnen glans.

† *Den Mansveltschen Grave* zocht inmiddels nieuw emplooi; hij had twee kansen: dienst bij Jacob I voor diens restauratie-pogingen in de Palts (zie blz. 261), of Fransch-Savooisch-Venetiaanschen dienst naar aanleiding van het Veltlin (zie blz. 243).

† *Prins van Walles:* De nieuwe oriënteering van Jacob I's buitenlandsche politiek (zie blz. 247) bracht Mei 1624 het huwelijksaanzoek voor den lateren Karel I aan Henriette Marie, de jongste dochter van Hendrik IV van Frankrijk, met zich mede. Het huwelijksverdrag is gesloten 12 Dec. 1624. Maart 1625 stierf Jacob I. Het huwelijk werd voltrokken 1 Mei 1625.

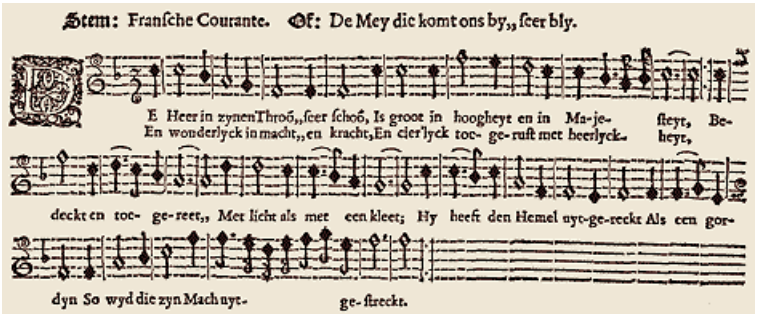

§ Stem: Fransche Courante. Of: De Mey die komt ons by,, seer bly.

§ Zie v. D. I bl. 381.

1.

DE Heer in zynen Throo*n*,, seer schoo*n*,
Is groot in hoogheyt en in Majesteyt,
En wonderlyck in macht,, en kracht,
En cier'lyck toegerust met heerlyckheyt,
Bedeckt en toegereet,,
Met licht als met een kleet;
Hy heeft den Hemel uytgereckt
Als een gordyn So wyd die zyn
Mach uytgestreckt.

2.

Die zyner salen boog Omhoog
Met water welft; End' als een wagen mend
De wolcken; End' de wind Geswind
Bestuert, en vluchtig op haer vleugels rend;
De wat'ren al te mael
Geset heeft eene pael,
Daer over zy niet mogen gaen;
En daer op d'aerd' Seer vast bewaerd,
Doet grondig staen.

3.

Hy heeft het gantsche jaer Voorwaer
Tot dienst van zyne schepsels wel geschickt:
Want als de mensch vermuft, Versuft,
Des Winters heeft geseten als verstrickt,
Naer't soete Lenten gras
Volgt't Somers soet gewas;
Aerd (seyd God) brengt u vruchten voort,
Dat yder leef End' d'eere geef
My so't behoort.

4.

Den Herfst, naer veel geducht, De vrucht
In zyne schueren neerstiglyck op gaerd,
Die Godes milde hand Het Land
Dan heeft gegeven elck na zynen aerd;
God segent d'hooge locht, Met warmt' en regens vocht,
De locht weer d'aerd, en d'aerd den mensch.
Och dat elck daer Voor danckbaer waer,
'tGing ons naer wensch!

5.
d'Ondanckbaerheyt die is Gewis
De oorsaeck waerom dat wy zyn geplaegt,
End' dat de locht ons slaet Met quaet,
End' d'aerd haer dampen na den Hemel jaegt,
Die ongetempert zyn, Vol pest en vol fenyn,
Daer door men licht raeckt aen een quael
Waer van Men dan Niet komen kan
Tot sijn verhael.

[+]Anno 1624. De Hoog Mog. Heeren Staten stellen op des vyands schepen een prys.

[+]De Hoog Mog. Heeren Staten Generael der Vereenigde Nederlanden/ den Zee-varenden luyden staende onder haerder E. gebied/ willende een moet ende courage geven/ om malkanderen in Zee/ vanden vyanden aengetast werdende/ niet te verlaten/ als veelmaels gebeurt/ hebben op den drieentwintigsten Mey 1624 geresolveert [†]: dat alle de gene die niet in dienst zyn van't Land/ ende nochtans te water komen te veroveren een van de groote schepen des Vyands/ tot een vereeringe genieten sullen x^{M} guldens; van een Eech-bood ii^{M} guldens/ ende van een Chaloupe met volck vi^{L} guldens/ te verdeelen nae de ordre ende gelegentheydt der saecke. In het laetste vande Mey-maent zyn uyt [+] Duynkercke geloopen vyf van de grootste schepen des vyants/ treffelyck van volck ende geschut voorsien. De Statische oorlog-schepen/ onder het gebied van de manhaftige Zee-held Josias de Moor [†], op de selve passende/ hebben den Vice-Admirael [†] daer van in de grond geschoten; d'andere vier/ door dien het stil weder werd/ hebben haer so met roeyen beholpen/ dat zy onder Engelant inde Duyns geraeckten; de Statische haer volgende/ naer dat zy de selve dapper met schieten getreft hadden/ meenden haer onder Engelandt aen boord te klampen/ doch werd 'tselve door des Koninglycken Majesteyts van Engelants schepen verboden ende belet: Dese vier Duynkercksche ofte Spaensche/ hebben haer omcingelt gevonden vande Statische oorlog-schepen tot op den viertienden October 1624/maer wanneer eenige dagen te vooren/ door eenen harden storm/ sommige der gemelde Statische haere masten hadden moeten kerven [*]/ ende nu onbequaem gemaeckt waren tot vechten ende seylen/ zyn drie Spaensche schepen/ zeyl gemaeckt hebbende/ ontkomen. Doch den Admirael/ zynde een Spanjaert/ is aen boord geklampt vanden kloeckmoedigen Capiteyn Cornelis Danielsz. Brack-man [†]/

[+]Schepen uyt Duynkerck geloopen, ende wat haer wedervaren is.

† *Geresolveert:* Dit plakkaat is gedrukt in Cau's Groot Placaet Boeck I; 's-Gravenhage, Wouw; 1658; blz. 972. De tekst van Valerius is hier corrupt. Hij spreekt van een ‘eech-bood’, waar een ‘heck-boot’ bedoeld is (klein schip, vermoedelijk van beneden de 20 last, met vierkanten achtersteven. Witsen zegt: onder als een fluit, boven als een pinas; Gr. Nederl. Wdbk). - De ‘Chaloupe vol Volcks ses *hondert* guldens’, zegt het plakkaat.

† *Josias de Moor:* Van Joost de Moor is niet veel bekend; hij behoorde tot de Zeeuwsche admiraliteit; voer in 1619 als kapitein; was 1623-'24 belast met den blokkadedienst tegen de Duinkerkers, en sneuvelde in laatstgenoemd jaar tegen hen.

† *Den Vice-Admirael:* het vice-admiraalschip.

* *Kerven:* omhakken.

† *Cornelis Danielsz. Brackman* strijdt 1618-'21 in de Middellandsche Zee; 1623-'24 tegen de Duinkerkers, en sneuvelt.

niet tegenstaende hy maer half so groot/ oock maer half so veel volcx ende geschut op hadde/ die den Spanjaert soo dapper heeft getreft dat zyn kruyt in brand is geraeckt/ ende 'tschip met al't volck/ behalven vyf persoonen die gevischt werden/ eenen grooten slag gevende/ inde locht is gevlogen/ door + welcken slag/ het schip vanden Capiteyn Brack-man mede is geborsten ende gesoncken; doch zyn volck behouden/ alleenlyck doodt blyvende zynen soon/ twee stier-luyden/ met een boots-geselle: Ende hy mede deerlyck gequetst zynde/ is twee dagen daer nae overleden. Een gedenck-waerdige daet. De vermaerde vrome Zeeuschen Admirael d'Heer van Haultain †, mede in Zee geweest zynde/ is in Augusto aen gekomen/ met hem brengende ende verwonnen hebbende eenen vermaerden Zee-roover genaempt Herriot, niet tegenstaende de selve een seer kloeck schip hadde/ met 110 mannen/ 24 stucken geschuts/ ende alle provisien nae advenant voorsien. Int gevecht werde doot geschoten den vromen Capiteyn Wale. Herriot, als groote schade gedaen hebbende aen allen Coop-luyden/ is tot exempel van andere opgehangen/ maer zyn volck/ tot 30 toe/ werd los gelaten. De doot van dese twee geblevene + Zee-Capiteynen werd seer beklaegt/ also hare vromicheyd * op verscheyden tyden/ tot dienste vanden lande/ gebleken was.

+d'Admirael van de Duynkerckers in de locht gevlogen.

+De doot van de Capiteynen de Wale ende Brack-man seer beklaegt.

Laet blasen't Faems trompet; laet alle tongen melden
Het stout en vroom * gevecht van onse kloecke helden,
Druckt haren naem int stael; en haerder noyt vergeet,
Die't Land doen so veel goet, ons vyand so veel leet.

O wel geluckig Land! dat voort brengt sulcke vromen,
En ongeluckig weer! Wanneer s'ons zyn ontnomen.
Een teecken vande straf die ons hangt over't hooft.
Doet boet' in tyds, o mensch! in Christi woord gelooft.

Pulchrum pro patria mori. +

+Sen.

Assez vit qui vit bien, car de l'aage le cours +
Ne se mesure pas par le nombre des jours;
Ains par les beaux exploits, & la Vie mortelle,
Est un moment, un rien aupres de l'Eternelle.

+Du Bartas.

† *D'Heer van Haultain* (zie blz. 230) trad 1627 uit den marinedienst, werd gouverneur van Sluis, overleed 1637.

* *Vromicheyd:* dapperheid.

* *Vroom:* dapper.

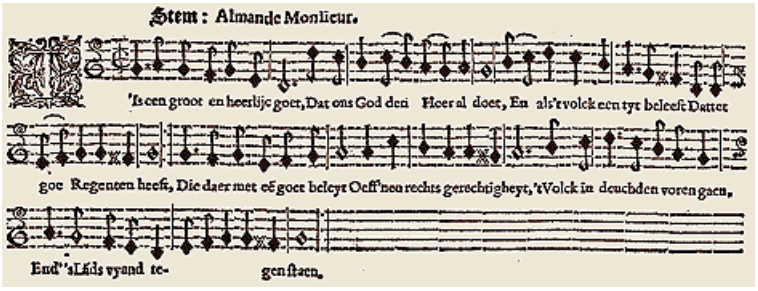

§§ Stem: Almande Monsieur.

§ Volgens Prof. Land is hier met 'monsieur' bedoeld Frans van Anjou, de broeder van Hendrik III.

§ Zie Inl. bl. L en Luitb. v. Th. bl. 281

1.
T'Is een groot en heerlijc goet,
Dat ons God den Heer al doet,
En als't volck een tyt beleeft
Dattet goe Regenten heeft,
Die daer met ee*n* goet beleyt
Oeff'nen rechts gerechtigheyt,
't Volck in deuchden voren gaen,
End' 'sLa*n*ds vyand tegen staen.

2.
Maer wanneer ons God de Heer
'tVroome volck ontrecket weer,
Dat is onser sonden schult,
Daer het Land af is vervult,
En dan komen ons daer af
Slagen, plagen, groote straf:
Want als God wil plagen't Land,
Neemt hy d'Heeren haer verstand.

3.
Mensche, wacht u van de sond,
Bid den Heere t'aller stond,
Dat van allerley gevaer
Hy ons lieve Land bewaer;
End' ons sulcke Helden geef
Dat heel Spanjen daer van beef,
T'r eeren van Gods Majesteyt,
En tot onser saligheyd.

+In Junio brengt de Marquis Spinola het Spaensch leger in Brabant by een/ met sulcken groote menichte van ruyterye dat desgelycx te voren noyt meer was gesien; doet grooten voorraet van eet ende drinck waren/ ende andere nootsaeckelyckheden/ tot een groot leger noodig; was onseker wat hy inden sin hadde/ alsoo Graef Hendrick vanden Berge sich inde opper quartieren mede met eenen grooten + hoop Spaensche was houdende/ Gennip belegert hebbende/ maer door den Prins Hendrick van Nassou met de Statische macht ontset. Ondertusschen so laet den Marquis Spinola beschanssen de

+Anno 1624. Spaensche leger te velde.

+Gennip beleyd ende entset.

Dorpen van Turnhout/ Gilsen/ Baerle/ Cham † ende andere/ ontrent Breda gelegen/ eynd'lyck/ naer + dat hy lange daer hadde genestelt/bevintmen dat hy de selve stad rontsomme met alle zyn macht belegt †. Hare Hoog Mog. ende den voorsichtigen Prins van Oranjen, hier voren vreese gehad hebbende/ doen allerley voorraed van volck/ ende amonitien in de selve stad/ ende begeeft hem mede met het Statische leger daer by † De Prins van Oranjen hadde onderwylen een kloecken aenslag op't Casteel + van Antwerpen †/ maer misluckte. De Hoog Mog. Heeren Staten Generael/ vindende de Vereenigde Landen gedreycht van so grooten vyand/ het Land vervult ende aengetast van de peste/ root melisoen + ende andere smettelycke sieckten/ ende seer quade neeringe/ dieren tydt/ ende dat in't voor-jaer de sware water-vloeden aen de dycken des Lants/ groote schade hadden gedaen/ hebben uytgeschreven verscheydene bid-dagen/ om in alle plaetsen onder haer Hoog Mog. gebied/ God af te bidden + de dreygende plagen/ ende d'aengestekene te stutten: In Junio/ in Augusto/ ende den negenden Octobris zyn de selve gehouden/ als mede den vierden Decembris/ ende voorts weeckelick geduerende de seer harde belegeringhe der stad Breda †: De Graef van Mansvelt † is in Novembri gekomen uyt Engelandt + naer den Hage/ ende verricht hebbende zyne saken by de Majesteyt van Bohemen, by den Prins van Oranjen, ende andere/ is mettet Coninglijck schip/ daer mede hy overgekomen was/ weder den 12. der selver Maent 'tseyl gegaen met sulcken stercken Noort-Oosten wind/ dat door quade toesicht der stier-luyden/ 'tselve Coninglyck schip op een sant-plate gerakende/ is vergaen/ de persoon vanden

+Breda vande Spaensche belegert.

+Aenslag op het Antwerpsche Casteel, misluct.

+Groote peste, ende andere meer swarigheden in den Lande.

+Vele bede-dagen ingestelt.

+Graef van Mansvelt ontkomt de schipsbreucke.

† *Turnhout, Gilsen, Baerle, Cham* (Chaam) liggen op een flauw golvende lijn, oostelijk van Breda.

† *Rontsomme.... belegt:* Het gerucht, dat het op Breda gemunt was, liep al in Juni 1624; de omsingeling was een feit in Augustus.

† *Daer by:* Maurits kwam half Sept. 1624 met zijn leger naar Geertruidenberg.

† *Aenslag op't Casteel van Antwerpen:* 12 Oct. 1624 liet Maurits een paar duizend man, met roode (en niet oranje, of blauwe) sjerpen op wagens, met het Bourgondische kruis gedekt, van Bergen op Zoom naar Antwerpen brengen, quasi als een Spaanschen convooi-troep. Het kasteel was zwak bezet. Maar de nachtelijke overrompeling mislukte toch door de waakzaamheid van de bezetting en den helderen nacht.

† *Harde belegeringhe der stad Breda:* Maurits, midden Nov. 1624 ziek en bedlegerig geworden, overleed 23 April 1625. Zijn taak te velde was overgenomen door Frederik Hendrik, die begin April met Amalia van Solms trouwde, en 11 April alweer in het kamp bij Rozendaal was. Een poging tot ontzet (15 Mei) mislukte; de stad, waar Justinus van Nassau commandeerde (zie blz. 177), capituleerde 5 Juni. Valerius heeft dit alles niet meer beleefd. Hij overleed 27 Jan. 1625.

† *De Graef van Mansvelt* (zie blz. 264) had in Den Haag nadere bevelen uit Frankrijk afgewacht. 11 Maart 1624 stak hij naar Engeland over, om te zien, wat men daar voor hem te doen had. Hij werd er vorstelijk ontvangen. Juni 1624 was Mansfeld in Frankrijk. Het scheen, dat Engeland geld, Frankrijk soldaten zou geven. De zaken van den condottiere marcheerden. Uit Frankrijk begaf hij zich weer naar Engeland terug. Besloten was tot een tocht naar de Palts. - Mansfeld is 1626 door Tilly verslagen, en emplooi bij Bethlen Gabor zoekend, op reis naar Zevenburgen, en vandaar naar Venetië, overleden.

Graef van Mansvelt met weynige andere behouden werdende in eenige mindere schepen die daer ontrent waren; de reste (men seght ontrent 123 persoonen) verdrinckende/ 'twelcke voor een groot ongeluck ende schade van soodanigen Koninglyck schip gehouden werd. Inde maent van December doet de + Eertshertoginne uytgaen seker hard placcaet tegens alle Coopluyden ende Inwoonderen der stad Antwerpen/ professie doende vande Gereformeerde religie/ willende dat zy uyt de selve stad (op groote penen *) souden binnen acht dagen vertrecken. In Zeelant is by de schepen/ ter vryer neeringe † uyt + geweest zynde/ seecker schip geladen met veel kostelickheyts ingebracht ende't goet verkocht) toekomende den Viceroy van Napels/ die te lande nae Spanjen gereyst was.

+Hard Spaensch placcaet.

+'tGoet des Viceroys van Napels, voor buyt verkocht.

O Heere siet toch aen hoe dat de boose jagen,
Om over al u volck te drucken en te plagen!
Merck hoe zy rotten t'saem met hoopen overal,
Om uwe Kerck te doen een swaren over-val!

Wil, lieve Heere God! u waerde volck bevryden!
Wy kennen * dat de sond is oorsaeck van ons lyden!
Heer hoor ons smeecken aen in uwen hoogen throon!
Om Jesu Christi wil, ons heyland, uwen Soon!

O potens rerum Deus aure leni mitis exaudi mea Verba, mentis mente non dura tetricusque tristes percipe questus. +

+Buchenanus Psal. 5.

Celuy qui aura peché contre son Createur, puisse tomber és mains du medecin. +

+Ecclesi.

Heere! wanneer droefheyd voor handen is/ so soecktmen u/ +
Wanneer ghy tuchtiget roepen zy tot u ancxstelyck.

+Esa.

* *Penen:* straffen.
† *Schepen ter vryer neeringe:* schepen op kaapvaart.
* *Kennen:* bekennen.

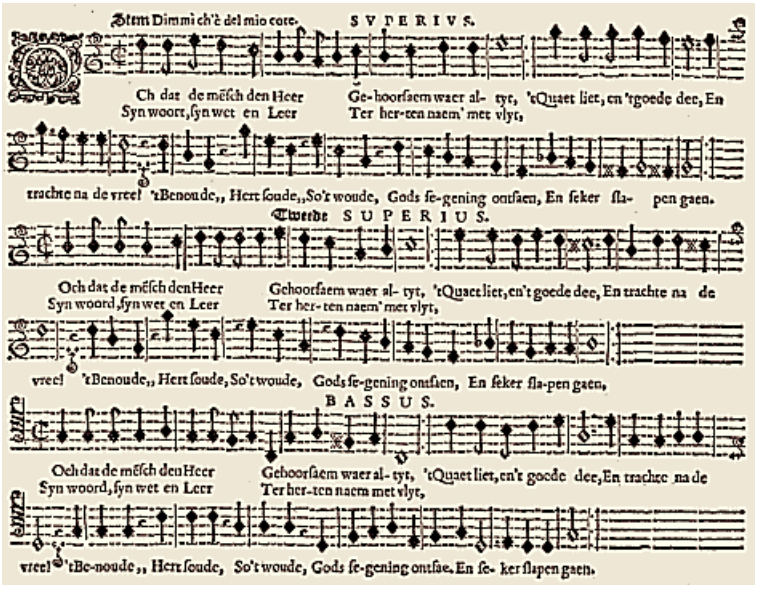

† Stem Dimmi ch'è del mio core.

† Zie Coers bl. 99; hier vindt men de driestemmige zetting van dit lied. Zie ook B.K. bl. 168.

SVPERIVS.

1.

OCh dat de men*s*ch den Heer
Gehoorsaem waer altyt,
Syn woort, syn wet en Leer
Ter herten naem'met vlyt,
't Quaet liet, en 't goede dee,
En trachte na de vree!
't Benoude,, Hert soude,, So't woude,
Gods segening ontfaen,
En seker slapen gaen.

Tweede SUPERIUS.

Och dat de men*s*ch den Heer
Gehoorsaem waer altyt,
Syn woort, syn wet en Leer
Ter herten naem'met vlyt,
't Quaet liet, en 't goede dee,
En trachte na de vree!
't Benoude,, Hert soude,, So't woude,
Gods segening ontfaen,
En seker slapen gaen.

BASSUS.

Och dat de men*s*ch den Heer
Gehoorsaem waer altyt,
Syn woort, syn wet en Leer
Ter herten naem met vlyt,
't Quaet liet, en 't goede dee,
En trachte na de vree!
't Benoude,, Hert soude,, So't woude,
Gods segening ontfae.
En seker slapen gaen.

2.
De goede Godt sou haest
Ons vyanden verslaen,
En makens' al verbaest
Die naer ons leven staen,
Hy soud' ons overvloet
Van taruw' en alle goet
Ons leven Hier geven Daer neven,
In d'Hemel-rycke stadt,
Den aldergrootsten schat.

3.
Maer laes! wat isset toch,
De mensch leyt inde sond,
In 'sweerelts vuylen troch
Versopen tot de grond!
En daerom ist, och jaet!
Dat't ons soo qualick gaet;
Dat plagen En slagen 'tVerjagen,
Veel sieckten en ellend
In't land en heeft geen end.

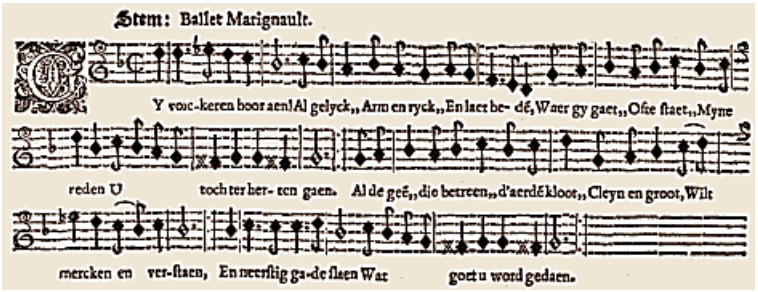

Stem: Ballet Marignault.

1.
GY volckeren hoor aen!
Al gelyck,, Arm en ryck,, En laet heden,
Waer gy gaet,, Ofte staet,, Myne reden
U toch ter herten gaen.
Al de geen,, die betreen,,
d'aerden kloot,, Cleyn en groot,
Wilt mercken en verstaen,
En neerstig gade slaen
Wat goet u word gedaen.

2.
Ick wil Gods heyligheyt
Roepen an, Loven van Syn weldaden,
Die ons doet Overvloet Van genaden
Door zyne Majesteyt!
En't geluyt Van myn Luyt,
En't gequeel Van myn keel,
Tot zijnen dienst bereyt,
Doen klincken over al
Dat't yder hooren sal.

3.
Die ons so van't gewelt
Van het jock Uyt den stock Vande Spaensche
En ons land Vande hand Der Maraensche
Heeft vry en los gestelt;
Van't gebroet Dat so wroet
Om ons goet En ons bloet,
En't vrome volck so quelt,
Ons nu, door veel gevaer,
Bewaert heeft menig jaer.

4.
Hoe heeft ons God gevoed!
En bewaert' En gespaert Al ons leven!
Spys en dranc, Hem zy danc, Ons gegeven
In allen overvloet!
Maer ay siet Dits al niet,
God de Heer Ons vry meer,
En grooter dingen doet,
Als hy sijn lieven Soon
Ons gaf uyt zynen Throon.

5.
Als Jesus Christ alleen
Onse schult Met gedult Hier voldoende,
En met God Naer't gebod Ons versoende,
De Wyn-pars heeft getreen;
En gebeen En gestreen,
En voor't snood Volck de doot
Aen't schandig kruys geleen
En so ons saligheyt
Uyt liefde heeft bereyt.

6.
O aldergrootste goet!
Daerom wy Slechts niet bly Moeten wesen!
Maer daer d'Heer Van moet seer Zijn gepresen,
Met danckbaerlyck gemoet,
Laten't quaet, Metter daet
'tGoede doen, En sich spoen
In alles watmen doet,
Dat d'Alderhoogstens eer
Verbreyd word meer en meer.

Gebed

Almachtige God! Lieve, barmhertige Hemelsche Vader! Ghy die zyt de sterckte der kleyne/ den troost der verdruckte/ ende een oorspronck ende fonteyne aller goetheyd ende genade! Wy arme ellendige sondaren bekennen voor u/ gelyck de waerheyd is/ dat wy in ons lieve Vaderland oogenschijnelick dickmael hebben gesien/ ende tastelyck gevoeld uwe over groote macht ende genade/ uwe ondoorgrondelycke

wijsheydt/ ende lieflijcke gunste ende hulpe t'onswaerts/ als wy van wreede tyrannen ellendig waren gedreygt ende aengetast; selfs als wy (om te ontgaen de bloedige klauwen onser vyanden) genootsaeckt waren met groote armoede/ ende siecke swacke leden/ met huysvrou ende kinderen/ met pack en sack onse huys/ vrienden/ neering' ende lieve Vaderlandt te verlaten/ ende gaen dolen mosten langs den velden ende wegen naer vreemde landen/ also uyt krachte der Spaenscher Placcaten/ seer veel bloet der vrome werde vergoten/ ende wy t'samen genoechsaem geworden waren als een uytvaechsel ende spot vande werelt. O Heere! daer alles soo qualijck met ons geschapen stont/ hebt ghy ons weder gebracht in een lant daer ghy ons hebt verrijckt door neering' ende welvaren; ende ons hier so t'onsen besten geleyd/ even als ghy de kinderen van Israel geleyd hebt uyt de Babiloni-

Esaie. 25. *Car tu (mon Dieu!) as esté la force du chetif, la force du souffreteux en la detresse, refuge a l'encontre du desbordement, l'ombrage contre le hasle: d'aultrant que le souffe des terribles est comme un desbordement qui abbatroit une muraille.*
Opus tuum confirma Domine!

sche gevangenisse †; de wat'ren voor ons deylende †/ ende ons daer droogs-voets door brengende/ als u lieve volc wel eer door de leytsluyden Moyses ende Josua gebracht werde in't beloofde land. Ghy hebt ons Heere over groote weldaden gedaen! Ende al ist dat wy die naer hare weerde niet en hebben erkent/ soo hebt ghy ons nochtans daer over niet hard/ maer Vaderlyck weder besocht ende gestraft/ sulcks dat uwe besoeckingen ons altydt hebben gedient tot een kinderlycke tucht. Ghy hebt de sonden van u volck haer niet toe gerekent/ ende daerom hebt ghyse bevrijt van't jock der Moabiten door Ahod †; ende als eene Deborach ende Barach † tot ons uytgeschickt/ wiens machten voor ons te velde togen; ende eenen kloeckmoedigen Gedeon/ die het Madiaens geweld heeft bestreden †. Daer zyn ons Heere! door uwe goedigheyt gegeven veele kloecke mannen/ Jephta †/ Samson †/ ende meer andere/ om de woedende Leeuwen/ Draken ende Beyren/ die ons wouden verscheuren/ te verslaen. Ja den couragieusen ende getrouwen David †/ een besonder spiegel der vromicheyd ende stantvastigheyd/ en heeft ons niet ontbroken; noch oock eenen Salomon † die met wijsheyd ende wonderlycke voorsichtigheyd alle Wysen te boven ging. Sulcx dat men siet onder't beleyt van so voortreffelycke Vorsten ende Helden/ 'thelder licht van u Goddelyck woort ende waerheyd klaerlicken uytgebreyd/ u heylig Evangelium onvervalscht verkondigt ende vele luyden die in d'Afgoderye versopen lagen/ ende uyt den Kelck der Babelsche Hoere † hadden gedroncken/ op den rechten weg gebracht/ ende hier nu op schoone begraesde weyen/ in water-rycke Landen overvloeyende van melck ende honich/ ende in vaste bemuyrde Steden gesteldt. De wreede Philistinen met haren Goliath † zyn tot schande gekomen; Doeg †/ Simei † ende andere ontrouwe snoode ende boose menschen hebben niets konnen uytrechten; d'afgevallene stammen Ephraims † zyn in hare quade wercken verstrickt gebleven/ende alle deser aenslagen

† *Uyt de Babilonische gevangenisse:* Ezra 1:1-11
† *De wat'ren voor ons deylende:* Exodus 14:21-31.
† *Bevrijt van't jock der Moabiten door Ahod:* Richteren 3:15-25.
† *Deborach ende Barach:* Richteren 4:4-5: 31.
† *Gedeon, die het Madiaens geweld heeft bestreden:* Richteren 6:11-8:28.
† *Jephta:* Richteren 11:1-12:7.
† *Samson:* Richteren 13:24-16:31.
† *David:* 1 Samuel 16:11-13 (roeping), 1 Kon. 2:10-11 (dood).
† *Salomon:* 1 Kon. 2:12 (troonbestijging), 1 Kon. 11:43 (dood).
† *Uyt den Kelck der Babelsche Hoere:* Openbaring 17:3-18 (toespeling op Rome).
† *Goliath:* 1 Sam. 17:4-11; 33-51.
† *Doeg:* 1 Sam. 22: 9-23.
† *Simei:* 2 Sam. 16: 5-14; 1 Kon. 2:36-46.
† *Ephraims:* Ephraim = Israel, het Noordelijke Rijk (zie Genesis 47:13); 2 Kon. 17:5-6.

zyn op haer eygen hoofden gevallen. Heere uwen Vaderlycken segen ende genade is over ons ten allen tyde wonderlyck ende groot geweest! Ghy hebt het al gedaen! Ghy maeckt de gulden vryheyd ende oude wetten der Vereenigde Nederlanden/ spijt den al-benijdenden-vyand/ voor al de werelt meer ende meer bekent; ende bewyst dat ghy u lieflijck verbont der genaden/ metten geloovigen ende haren sade opgerecht/ wilt volvoeren/ ende door haer/ in allen deelen der Werelt/ doen aenwassen ende groeyen/ door het krachtich bestieren uws H. Geestes. O barmhertige Hemelsche Vader! wy bidden u van herten u begonnen werck in ons te willen voltrecken/ siet ons doch niet aen in onse swackheyt; maer wilt ons alle om de verdiensten uwes lieven Soons also bestieren/ dat wy niet anders voor en nemen/ als't gene dat strecken mach tot uwer eeren/ toeneminge/ voortplantinge ende bevorderinge van u Kercke/ ende welvaren van ons lieve Vaderlandt/ bescherminge vande Previlegien ende Wetten des selvigen/ ende voort allen wat dienen mach tot onse saligheyd. Op dat wy also uwen Goddelycken segen meer ende meer onder-vindende/ te grooter oorsaeck mogen hebben uwen H. naem te loven ende te dancken. Verhoort ons (o Godt der vertroostinge!) om de verdiensten Jesu Christi onses getrouwen Salichmakers wille/ die met u ende den Heyligen Geest een eenich eeuwig Godt zy eeuwig loff en prijs in alle eeuwige eeuwigheden/ Amen, Amen, A M E N.

Vertaling van de citaten uit vreemde talen

De citaten - enkele van de door hem aangehaalde Latijnsche spreuken heeft Valerius ontleend aan historiepenningen - zijn zoo letterlijk mogelijk vertaald, behalve wanneer de verstaanbaarheid daaronder leed: in dat geval hebben wij gemeend, tot een vrijere vertaling onze toevlucht te mogen nemen.

Aanhalingen uit den Bijbel zijn overgebracht in den tekst van den Bijbel van Deux-Aes (1557), die vóór de Statenvertaling hier te lande onder de Hervormden algemeen in gebruik was. De enkele citaten uit het apocryfe boek Ecclesiasticus zijn overgezet in den tekst van de moderne R.K. Bijbelvertaling: De Heilige Schrift vertaald uit de grondtekst in opdracht van de Apologetische Vereniging 'Petrus Canisius'.

Aan Dr R.C. Goldschmidt en Prof. Dr Marius Valkhoff, die ons bij de vertaling van een aantal citaten van voorlichting dienden, wordt ook op deze plaats een woord van dank gebracht.

Blz. 30.

Ha malheureux .... Ach ongelukkige, gij beijvert u te spotten met de goede bedoeling, die de Onsterfelijke ingeeft aan den armen bedroefde, omdat zij allen zich geheel op hem verlaten, en gij lacht erom.

Saevis tranquillus in undis: Rustig temidden der woedende golven. *It is the mind* .... Het is de geest des menschen waar het op aankomt. Want schuldeloozen rekenen groote smarten gering. Tyrannen mogen snoeven dat zij tot groote macht geboren zijn: hij bezit iets hoogers, dat tyrannieën kan verachten.

Blz. 33.

Quicumque .... Hij die van plan is het geweten van de menschen door macht te dwingen, doet een inval in den hemelburcht, waardoor hij meestentijds de aardsche macht verspeelt.

Arriere .... Wijkt, vorsten en prinsen, behangen met goud en zilver, maar zonder deugden.

Blz. 36.

Cor miserum .... Het treurend hart smelt als het ware druppel voor druppel, alsof ge zout in water doet.

Merci .... Dank, dank. Heer! en geheel door smart bevangen herhaalt de rots dag en nacht: dank, dank!

Blz. 39.

Concussus surgo. Geslagen, rijs ik weer op.

Fax mentis honestae gloria. De fakkel van een edelen geest is de roem.

Car les yeux .... Want des Heeren ooghen sien alle landen, dat hy stercke de ghene, die van gantscher herten aen hem zijn (2 Kron. 16:9).

Blz. 41.

Ista ferenda .... Dat zult ge moeten dragen, zoo stond het in het lot geschreven.

Blz. 42.

Que vous revint .... Waerom vertredet ghy mijn volc, ende verslaet de persoonen der ellendigen, spreect de Heere Heere Zebaoth (Jesaja 3:14; Statenvert. 3:15).

Si ad superos .... Indien ge uw tocht wilt richten tot de hemelingen, moet ge eerst tot de bewoners der onderwereld varen: alle werken van God immers liggen midden in de tegenstellingen.

Blz. 43.

Si lucrum .... Indien ge er het voordeel aan ontneemt, zullen de menschen altaar en tempel loochenen.

Turpe .... Satan en de wereld bewijzen we op afschuwelijke wijze dienstbaarheid: o schande! alleen de maag heeft er baat bij.

Malheureux .... Wee den genen die hen te samen coppelen, met loosen stricken om onrecht te doen, ende met waghenseelen te sondighen (Jesaja 5:18).

Blz. 45.

In hoc mundo .... Wij zijn in deze wereld als in een strijdperk gesteld; wie hier smart, tegenslag of beproeving niet op zich

neemt, zal roemloos in de toekomende wereld verschijnen. *Car nostre* .... Want onse seer lichtelicke vergaende verdruckinghe, werct in ons een boven maten onbegrijpelicke grootte der eeuwigher eerlickheydt (2 Corinth. 4:17).

Blz. 47.

Durate .... Volhardt en spaart uw krachten voor betere tijden.

A son peuple .... Hij laet verkondigen syne gheweldige Daden synen Volcke, dat hi hen gheve het Erve der Heydenen. De wercken syner handen zijn Waerheyt ende Recht (Psalm 111:6).

Blz. 49.

Nullane .... Zal er dan geen straf zijn voor den meineedige en voor het goddeloos bedrog? Zondig is het, ondankbaren te dienen.

Les meschans .... Waer wy gaen, so omringen sy ons: hare ooghen richten sy daer henen, dat sy ons ter Aerden storten (Psalm 17:11).

Blz. 52.

Perfer .... Zet door en volhard: eens zal deze smart u van nut zijn: een bittere drank heeft al vaak den afgematten verlichting gebracht.

Malheur .... Wee daerentegen den Godloosen, want sy zijn boos: ende het sal hen vergolden worden, ghelijck als sy het verdienen (Jesaja 3:10; Statenvert. 3:11).

Blz. 55.

Ditat servata fides. Beproefde trouw maakt rijk.

Et de ton throne .... Gherechticheyt ende gherichte is uws stoels bevestinghe, ghenade ende waerheydt, zijn voor uwen aenghesichte (Psalm 89:15).

Blz. 58.

Vile latens .... Een waardeloos bezit is de deugd die niet blijkt; wat kan zij immers, in duisternis verstoken, baten?

Heureux .... Gelukkige, al te zeer gelukkige, dien de vorst met zijn macht tegen alle gevaren beschermt, die bovendien slechts afhankelijk is van zijn voorzienigheid en die de heerschappij van God meer betracht dan eigen voordeel.

Blz. 59.

Ezechie .... Ezechiel vreest den toorn des tyrans niet, schikt zich niet naar de omstandigheid, huilt niet met de wolven in het bosch, zoekt in het geheel geen uitvluchten, maar hij is wijs door zijn vroomheid en weet dat elk uitstel groot berouw veroorzaakt.

Sed famam .... Door daden haar roem te verbreiden, dat is de taak van de deugd, dat is haar opdracht, dat vereischt haar inspanning.

Blz. 64.

Odimus .... Wij haten den havik omdat hij altijd in oorlogstoestand leeft, en ook de wolven, gewend als zij zijn op de sidderende kudde af te gaan.

So espee .... Zijn zwaard is zijn waardigheid en de ongelukkige, die zijn staal ontwijkt, ontkomt niet aan zijn doodelijk vergif; hij, de schrik van allen, is voor alles bevreesd, hij verbreekt tegelijkertijd de ketenen der natuur en de ketenen van de wet.

Blz. 66.

Vim vi repellere licet. Geweld moet men met geweld afweren.

Seigneur .... Heer, ik doorzie dit in geenen deele, daarom bewonder ik slechts; het moeilijke kan ik niet bevatten en nog minder uitdrukken.

Blz. 68.

Nulla dies .... Geen dag is vrij van smart, maar iedere nieuwe oorzaak van smart verwekt weer opnieuw geween.

Voila .... Siet, hy sal my doch verworgen, ende ick en cans niet verwachten, doch wil ick myne weghen voor hem straffen (Job 13:15).

Blz. 73.

Est profecto .... Voorwaar, er is een God die al wat wij verrichten hoort en ziet. Dengene die het goede verdient zal hij voordeel schenken, dengene die het kwade verdient zal hij naar loon betalen.

Les outre .... De grootsprekers en bestaen niet voor uwen ooghen, gy zijt vyandt allen quaetdoenders (Psalm 5:6).

Blz. 74.

Egregiam .... Voortreffelijken roem en rijken buit brengt ge mee, gij en uw zoon, en groot en gedenkwaardig is uw naam.

Cur statuam .... Waarom, Hertog van Alva, hebt ge uzelf tijdens uw leven een standbeeld opgericht? Misschien omdat na uw dood niemand het u zou geven? Dat vermoeden is niet onjuist, want uw wreede daden hebben geen lof verdiend, maar het smadelijke kruis.

L'Eternel .... De Heere heeft eenen grouwel aen den bloetghierighen ende valschen (Psalm 5:7).

Blz. 80.

O passi .... O gij, die wel erger dingen hebt doorleden, God zal ook aan deze rampen een einde maken.

Pejore res .... Slechter gelegen dan thans het geval is, kan onze zaak niet zijn.

Les destresses .... Den angst mijns herten is groot: voert my uyt mijne nooden (Psalm 25:17).

Blz. 82.

Quisquis .... Die begeert te schijnen hetgeen hij niet is, is een huichelaar: hij veinst immers den rechtvaardige, maar bewijst zich niet als zoodanig; en hij toont in nabootsing wat hij in werkelijkheid niet bezit. Wat doet ge, ongelukkige? de wereld haat u, omdat ze u voor vroom aanziet. God haat u, omdat hij u goddeloos weet. En alzoo vindt ge, bij beiden gehaat, bij geen van beiden steun.

Dementir .... Zijn woord verloochenen is een Koning onwaardig. Wie zijn woord breekt, vindt nergens vertrouwen; zelf bedrieger wordt hij op zijn beurt bedrogen.

Blz. 85.

Igne ut aurum .... Gij hebt ons door gevaren getoetst als het goud door het vuur: gij hebt ons in de netten der vijanden verstrikt.

Voici .... Siet, des Heeren ooghe siet op die, die hem vreesen, die op zijn goedertierenheyt hopen. Dat hy hare ziele verlosse van den doot, ende voedtse in den dieren tijt (Psalm 33: 18-19).

Blz. 88.

Iustum est .... Het is rechtvaardig, zegt hij, geen medelijden te hebben met goddelooze menschen, maar wel met hen, die onverdiend ongelukkig zijn.

O que bien .... Wel dien, die hem des nootdruftigen aenneemt: dien sal de Heere verlossen in der booser tijd (Psalm 41:2).

Blz. 90.

Qui pietate .... Wie de godsvrucht niet kennen, worden terstond naar de onderwereld (de hel) gezonden.

Terit, & teritur. Hij slijt en wordt versleten (van een slijpsteen gezegd).

Blz. 91.

La grandeur .... De grootheid der tyrannen stort ineen, wanneer zij op het kwade steunt, een vorstelijke macht, die door bloed is verkregen, is niet van langen duur; de een volgt den ander op en tengevolge van sterfgevallen verwisselen deze eerzuchtigen steeds opnieuw van zetel.

Blz. 93.

Magna est .... Groot is de barmhartigheid van onzen God en zijn goedertierenheid jegens degenen die hemzelf eerbied betoonen.

Sainct .... Heylich, Heylich, Heylich is de Heere Zebaoth: alle landen zijn zijner eere vol (Jesaja 6:3).

Blz. 96.

Nervus pecunia belli. Geld is de zenuw van den oorlog.

Procul .... Weg van hier, gaat heen, gij die schuldig zijt.

O dieu .... Godt, als uwen Naem, soo is oock uwen roem, tot aender werelt eynde: uwe rechter hant is vol gherechticheyts (Psalm 48:11).

Blz. 99.

Istud est .... Dat is wijsheid: niet alleen datgene zien, dat vlak voor onze voeten ligt, maar ook, dat wat in de toekomst ligt, vooruit te zien.

Vous tous .... Weest ghetroost ende onvertzaecht, alle ghy die des Heeren verbeydet (Psalm 31:25).

Blz. 102.

Fronti nulla fides. Vertrouw geenszins op het uiterlijk.

Celui qui parle .... Hy roemt wel synen vrienden de uytbuete, doch syner kinderen ooghen sullen versmachten (Job 17:5).

Homo spectat .... Een mensche siet wat voor ooghen is, daerenteghen de Heere siet het herte aen (1 Samuel 16:7).

Blz. 106.

Intelligat homo .... Moge de mensch begrijpen dat God een arts is en dat de beproeving een medicijn is voor zijn genezing, en geen straf ter vervloeking. Onder zijn behandeling wordt ge gebrand en gesneden, en ge schreeuwt het uit: maar de arts slaat geen acht op uw wenschen, maar alleen op uw gezondheid.

Mon violon .... Mijn harpe is een clage gheworden, ende mijn fluyte een weenen (Job 30:31).

Blz. 110.

In manu .... In de hand van God rust het bestuur van de wereld; in iederen tijd geeft hij haar den geschikten man (Ecclesiasticus 10:4).

Tu me feras .... Ghy doet my cont den wech ten leven: voor u is vruechde de volheyt, ende lieflijck wesen tot uwer rechter hant eewichlijck (Psalm 16:11).

Blz. 115.

Fata regunt homines. Het lot beheerscht de menschen.

Impurus .... Nimmer geniet de onreine reine vreugden.

Ta main .... Uwe handt sal vinden alle uwe vyanden: uwe rechter hant sal vinden, die u haten (Psalm 21:9).

Blz. 117.

Satis diu .... Maar al te lang hebt ge ons met woorden opgehouden: tot dusver heeft uw woord ons al genoeg bedrogen.

Ne favorise .... Begunstigt de aanzienlijken niet, veracht niet de geringen; maakt uw wetten niet tot een spinneweb, een stof, waarin het kleine vliegje zich verwart, terwijl de luidgonzende horzel het weefsel vernielt.

Blz. 119.

Este pares .... Weest eensgezind en leeft daarom eendrachtig, want uw schoonheid, uw lied en uw liefde, alsook uw jeugd, heeft u verbonden: een kracht die van geen wijken weet.

La grace .... De genade Gods is een groote vloed van weldaden, die niet vergaan, een veilig bezit, een onuitputtelijke bron, waaraan nooit noch het vette der aarde, noch het hemelsche geluk ontbreekt.

Blz. 122.

Rebus angustis .... Betoon u in tijden van nood vol moed en kracht.

La voix .... De stemme des Heeren verbreect de Cederen, de Heere verbreect de Cederen in Libanon. Ende maecktse springhen als een kalf, Libanon ende Sirion, als eenen jonghen Eenhoren (Psalm 29:5-6).

Blz. 126.

Imo Princeps .... Het ambt van den vorst immers is ingesteld terwille van den staat, en niet de staat terwille van den vorst. Waar de koning zich een tyran betoont ten opzichte van het volk, heeft het volk het recht van scheiding.

Dieu n'a fait .... God heeft (zegt men) met eenzelfde bevel voor de vorsten de vazallen geschapen, maar voor deze de koningen.

Blz. 128.

Deus tibi .... God zal u het levenseinde geven dat uw daden verdienen. Geen booswicht is gelukkig.

O Dieu misericorde .... O mededoogend God, o zachtmoedig Vader, gun uw zoon nog een korte spanne tijds, Heer, duld niet dat uw grootste haters lachen over zijn dood.

Blz. 134.

Tria vestimentorum .... In drieërlei soorten kleederen gaan de vromen: zij moeten in een zwart gewaad treuren, of in een rood vervolging doorstaan, of in een wit kleed

de overwinning vieren. Laat ons niet van belang achten, van welke kleur de kleederen zijn die we híer dragen, mits we tenslotte, prijkend in het wit, ons in alle eeuwigheid met Christus kunnen verheugen.

Par une seule .... Door den dood van één enkele doen wij duizend dooden te niet, door hem ontkomen wij aan het graf van dit lichaam, wij worden herschapen in engelen des lichts en van aangezicht tot aangezicht aanschouwen wij de schoonheid Gods.

Blz. 135.

Auraicus Princeps .... De Prins van Oranje ligt verslagen door het verraad van den Spaanschen tyran; op andere wijze had hij niet overwonnen kunnen worden.

Blz. 137.

Victa iacet .... De vroomheid ligt verslagen terneer: de maagd Astraea (de Gerechtigheid) heeft als de laatste der goden de bloed-bedropen aarde verlaten.

Car la tristesse .... Want de droefheydt die nae God is, die werckt onberouwelicke beceringhe der salicheyt, maer de droefheyt der werelt werct de doot (2 Corinth. 7:10).

Blz. 141.

Prope est .... De Heere is na by allen, die hem aenroepen, allen die hem met ernste aenroepen (Psalm 145:18).

J'en appelle .... Ik roep u aan, o God, ik doe een beroep op den rechtvaardigen God, op den goeden en goedertieren God, en hoe? Uw sterke arm verwerft zich roem door een kameel in het graf te werpen, die niets meer is dan beenderen, pezen en vel.

Blz. 145.

Sic rerum invertitur ordo. Aldus verkeert 's werelds loop.

Pourquoy te vantes .... Wat trotzt ghy dan, ghy Tyran, dat ghy

cont schade doen: so doch Gods goedertierenheydt noch daghelijcx duert (Psalm 52:3).

Blz. 146.

Nullum ingenium .... Nimmer was een groot vernuft vrij van eenige dwaasheid.

Blz. 149.

Si Papae .... Als het den Paus vergund is, zult gij van keizer tot slaaf worden.

Fortiter malum .... Wie krachtig het kwaad verduurt, geniet naderhand het goede.

Quand j'ai esté .... Wanneer my angst is, so roepe ick den Heere aen, ende schreye tot mijnen God: so verhoort hy mijn stemme van zijnen Tempel, ende mijn roepen coemt voor hem, tot zijnen ooren (Psalm 18:7).

Blz. 152.

Nullum ad nocendum .... Voor de boozen is geen tijd te kort om kwaad te doen. Op zijn tong draagt hij honig, maar intusschen probeert hij ruggelings toe te steken.

Les ouvriers .... Willen dan de quaetdoenders hen niet segghen laten: die mijn volck verslinden, dat sy hen geneeren: God en roepen sy niet aen (Psalm 53:5).

Blz. 155.

Fide Domino .... Vertrouw op den Heer, en hij zal het wèl maken.

Savorez & voyez .... Smaeckt ende siet, hoe vriendelick de Heere is: wel dien, die op hem betrouwet (Psalm 34:9).

Blz. 158.

Immensa est .... Onbegrensd is de macht des hemels en zonder einde, en al wat de goden ooit gewild hebben, is geschied.

O Dieu! .... Uwe gherechticheyt staet als de bergen Gods, ende uwe recht als groote diepte .... Hoe dierbaer is uwe goedertierenheyt, Godt, dat de menschenkinderen, onder de schaduwe uwer vlueghelen vertrouwen (Psalm 36:6-7; Statenvert. 7-8).

Blz. 161.

Scilicet .... Men weet het: van tijd tot tijd mengt zich onder de vreugde wat verdriet.

Car nous scavons .... Want wy weten ist dat dit onse Aertsche huys deses Tabernakels ghebroken wordt, so hebben wy een timmeringhe van Gode, namelick, een huys dat sonder handen gemaect, ende eewich is in de Hemelen (2 Corinth. 5:1).

Blz. 164.

Pontifices .... Nimmer betaamt het den priesters, oorlog te voeren.

Et Christ veut .... En Christus wil dat de zijnen, bevrijd van moeite en verdriet, na hun dood geen andere woning hebben dan hijzelf.

Blz. 167.

Timenti .... Voor wie den Heer vreest werken alle dingen mede ten goede.

O que bien-heureuse .... Wel den volcke, diens de Heere een Godt is: het volck, dat hy ten erve vercoren heeft. (Psalm 33:12).

Blz. 171.

Mors .... De dood maakt scepters aan houweelen gelijk.

l'Homme .... De mensche van eener vrouwen gheboren, leeft eenen corten tijt, ende is vol onrusten. Gaet op ghelijck als een bloeme, ende valt af, vlucht als een schaduwe, ende en blijt niet (Job 14:1-2).

Blz. 176.

Sic Vos .... Zoo maakt gij, vogels, nesten, maar niet voor uzelf.

Dominus .... De Heer zal het voor de zijnen volbrengen.

Non point .... Niet ons Heere, niet ons: maer uwen Name gheeft eere, om uwer genade ende waerheyt wille (Psalm 115:1).

Blz. 180.

Ardua deturbans .... Moed en bezieling wrikken de moeilijkheden van hun plaats en verdelgen ze.

Quos dies .... Hen die de rijzende dag vol trots heeft gezien, zag de heengaande dag verslagen.

Cest Dieu .... (die God,) hy leert mijn hant strijden, ende leert mijnen arm eenen metalen boghe spannen (Psalm 18:35).

Blz. 183.

Heu! cadit .... Helaas! dat iemand tot een zoo groote misdaad is vervallen!

Ne fai .... Doe niet hetgeen ge kunt, maar wel hetgeen ge moet. Buig u allereerst onder het juk van de wetten.

Blz. 185.

Plus triennio .... Den vijand heb ik slechts een langer dan drie jaar belegerden puinhoop geschonken, maar het vaderland

vier van mijn dochtersteden. Dit is door den Heer geschied. *Or soint* .... Nu klinke van den Eeuwige de eeuwige lof. Aldus verkeere hij temidden van zijn getrouwe schare.

Blz. 189.

Sic pater .... Leer, o vader, ons zoodanig den vervlogen levenstijd af te meten, dat onze geest zich van de vergankelijke bekommernissen terugtrekt om het licht van hetgeen waarlijk edel is te aanschouwen.

Mais moi .... Ick doch wil schouwen uwe aensicht in gerechticheyt: ick wil sadt worden, wanneer ick opwake na uwen beelde (Psalm 17:15).

Blz. 192.

O Melibaee! .... O Melibaeus! Een god heeft ons deze rust gegeven.

Insperatum auxilium. Een ongehoopte hulp.

Cedunt triremes .... Na den dood van Spinola weken de overwonnen galeien terug voor (onze kleinere) schepen.

Beatus populus .... Welgelukzalig is het volk welks hulpe God is.

Traxit, Duxit, Dedit. Hij (God) heeft ons getrokken, geleid, en (de stad) gegeven.

Hà! tu fuis .... Ha, gij vlucht in uw nest, o wreedaard. Maar het is ongewoon, dat tyrannen op hun legerstede sterven; bloeddorstig als ze zijn, baden ze in het bloed en hun misdaden worden hun vergolden door een wreeden dood.

Blz. 197.

Classis monumenta subactae. Een gedenkteeken van de overwonnen vloot.

La voix .... De stemme des Heeren gaet op de wateren, de God der eeren dondert, de Heere op groote wateren (Psalm 29:3).

Blz. 201.

Conveniunt .... Dikwijls stemmen namen overeen met de zaken die ze benoemen.

Cum haereticis .... Met ketters mogen Katholieken geen enkelen handel en geen enkelen vrede hebben.

Eternel! .... Heere, leyt my in uwer gerechticheyt om myner vyanden wille: richtet uwen wech voor my henen. Want ghy Heere seghenet de rechtveerdighe, ghy croontse met ghenaden als met eenen schilde (Psalm 5:9-13).

Blz. 206.

Nunc equidem .... Nu evenwel is er vrede, maar geen vertrouwen in den vrede.

Garde moy .... Bewaert my God, want ick betrouwe op u. De Heere doch is mijn goet ende mijn deel: ghy onderhoudet mijn erfdeel (Psalm 16:1-5).

Blz. 209.

Pernicies .... Wat is het grootste verderf voor de menschen? Enkel en alleen de medemensch.

Diabolus .... De duivel zou niet de overhand krijgen op ons, indien wij hem niet sterk maakten door onze tekortkomingen en hem door onze zonde in de gelegenheid stelden om ons te overheerschen.

O sceptres! .... O scepters, o diademen, o hoogverheven tronen, hoeveel afschuwelijk verraad hebt gij veroorzaakt!

Blz. 213.

Clamaverunt .... Wanneer de rechtveerdige roepen, so hooret de Heere (Psalm 34:18).

l'Eternel .... De Heere leeft, ende geloeft sy mijn Hort, ende de God mijns heyls moet verheven worden (Psalm 18:47).

Blz. 216.

Tu decus omne tuis. Gij maakt al den roem uit der uwen.

Tam Marti quam Mercurio. Zoowel in den oorlog als in den handel.

Gratia Dei sum quod sum. Door de genade des Heeren ben ik wat ik ben.

Les cieux .... De Hemelen vertellen de eere Gods: ende de vasticheyt vercondicht zijner handen werck (Psalm 19:2).

Blz. 220.

O Dieu fort! .... Ick roepe tot u, dat ghy God my woudet verhooren: neycht uwe ooren tot my, hoort myne reden (Psalm 17:6).

Sancte parens .... Heilige vader, wiens mededoogen geen grenzen kent, wil acht slaan op den smeekeling en den berooide.

Blz. 223.

Fidei abrogatione .... Elke menschelijke samenleving wordt opgeheven door het verbreken van het woord van trouw.

Les Espagnols .... De Spanjaarden kunnen hun gewone praktijken niet afwennen.

Blz. 226.

Iustum bellum .... Een rechtvaardige oorlog is te verkiezen boven een onrechtvaardigen vrede.

Delivre ton peuple .... Helpt uwen volcke, ende segent uwe erve, ende weydtse ende verhoochtse eewichlijck (Psalm 28:9).

Blz. 230.

O ter beatum .... O driewerf gelukzalig wien God beschermt met de trouwe hoede van den hemel.

Garde moi .... Behoedt my als eenen oogenappel, inder ooghe: beschermt my onder de schaduwe uwer vlueghelen (Psalm 17:8).

Blz. 235.

Usque dum .... Zoolang God haar beschermt, belegert (de vijand) haar tevergeefs.

La loy .... De Wet des Heeren is sonder vlecke, ende verquickt de zielen: de getuygenisse des Heeren is ghewis, ende maect de onverstandighe wijs (Psalm 19:8).

Blz. 238.

Nunc spe nunc metu. Nu eens in hoop, dan weer in vreeze.

Si Deus .... Indien God met ons is, wie zal tegen ons zijn?

Le regne .... Want de Heere heeft een Rijcke, ende hy heerschet onder de Heydenen. Hy sal een zaet hebben dat hem dient: van den Heere sal men vercondigen tot kints kinde (Psalm 22:29, 31).

Blz. 241.

Nunquam carebunt .... Nimmer zullen wie nooit de zonde hebben willen laten, hun straf ontgaan.

O Tyrans .... O woeste tyrannen, vestigt hierop uwe oogen, overweegt dit wel, vertoornt den hemel niet.

Blz. 251.

O si mon peuple .... Woude mijn volck my gehoorsaem zijn, ende Israel op mijnen weghe gaen. So woude ick hare vyanden in corten dempen, ende mijne handt over hare wederpartijders wenden (Psalm 81:14-15).

Blz. 255.

Humanis opibus non haec. Deze dingen zijn niet door menschelijke krachten.

Et pourtant .... Daerom sullen u alle Heyligen bidden, ter rechter tijt: daerom wanneer groote watervloeden comen, sullen sy aen den selven niet gheraken (Psalm 32:6).

Blz. 259.

A Iove principium. Bij Jupiter (God) is het begin.

Non viribus .... Niet door hun kracht, maar door de rechtvaardigheid van hun zaak zijn zij machtiger. En tenslotte overwint de zaak van het goede.

Magnifiez .... Prijset met my den Heere, ende laet ons met malcanderen zijnen Naem verhoogen (Psalm 34:4).

Blz. 263.

Dieu nous est .... God is onse toevlucht ende sterckte, een hulpe in den grooten nooden, die ons gheraeckt hebben. Daeromme en vreese wy ons niet, wanneer oock alreede de werelt onderginghe, ende de berghen midden in de Zee soncken. Wanneer oock alreede de Zee raesde, ende wentelde dat van haerder onghestuymicheydt de berghen invielen. De Heere Zebaoth is met ons, de Godt de God Jacobs is mijn beschuttinge (Psalm 46: 2-4, 8).

Blz. 266.

Nam quae .... Want wat kan een sterveling verwachten, welke waanzin is grooter (dan deze): dat iemand in zijn waan het rijk van God (Jupiter) wil doorvorschen?

Moi! Je ne luy .... Wanneer ick oock alreede recht hebbe, so en can ick hem dannoch niet antwoorden, maer ick moeste om mijn recht smeecken (Job 9:15).

Blz. 269.

Pulchrum pro patria mori. Schoon is het, voor het vaderland te sterven.

Assez vit .... Genoeg leeft degeen, die goed leeft; want de levensloop wordt niet geteld aan het aantal dagen, maar aan het aantal goede daden; en het sterfelijke leven is slechts een oogenblik, een niets in vergelijking met de eeuwigheid.

Blz. 272.

O potens .... O God die de wereld regeert, verhoor zachtmoedig en met een gunstig oor mijn woorden, ontvang, gij gestrenge, de droeve klachten van mijn geest zonder hardheid.

Celuy qui .... Wie zondigt voor het aanschijn van zijn Schepper, valt in de handen van den arts (Ecclesiasticus 38:15).

Blz. 276.

Car tu .... Want ghy zijt der cleynen stercte, der armen stercte in droffenisse, een toevlucht voor den onweder, een schaduwe voor der hitte, wanneer de Tyranne woeden, als een onweder teghen eenen want (Jesaja 25:4).

Opus tuum confirma Domine! Heer, bevestig uw werk!

Alphabetisch register naar de beginregels der liederen

Ach bitterheyt!	164
Al uwe boos' aenslagen	42
Al wat den mensch bejegent	122
Al woud' ick, hoe soud' ick volkomen danck bewysen	159
Almachtig God! Ghy die ons met u hand geplant hebt	80
Als Christi Bruyd was in den nood	246
Als God syn volck besoeckt met harde straf	138
Ay hoor eens buerman lieve kaer	202
Batavia, ghy syt de Bruyd	193
Begeertens lust baert altyt quaet	153
Bitter droeve klachten	37
Com nu met sang van soete tonen	52
De Heer in zynen Throon	267
De Heere geeft ons groote stof	180
De Vogel wert gelockt, gefluyt	56
Den Hoeder Israel slaept noch sluymert	231
Den mensche, Godes handen werck	189
Des Hemels licht doet ons bericht	263
Die vast'lyck op den Heer stelt zijn vertrouwen neer	66
Een Coning, Prins, of Heere	120
Een monster van een valsch gelaet	83
Foey Don Jan!	103
Geen dingen syn so geringe geschapen	58

Geluckig is het land 156
Geluckig is hy die leert sterven, d'wyl hy leeft 162
Ghy die tot een Opper-Held 146
Ghy heerscher van het Spaensche bloedig Ryck 228
G'lyck den grootsten Rapsack 86
G'lyck 't eel gesteent 216
God siet neder uyt zijn Hemel 91
Gy volckeren, hoor aen! 274

Heer! als ick denck aen't goet 249
Heere! keere van ons af 68
Hoe groot (o Heer) en hoe vervaerlic 33
Hoe loopet volc dus oneenig 44
Hoogmoedig geest, wilt op u doen eens letten 126
Hoort allegaer, hoe datmen klaer 76

Ick meyn g'u veeren vry vind gekort 150
Ick och arm! doe klacht op klacht 117

Laet sang en spel 48
Landsaten altemael 220

Maraen, hoe moogt gy Spies en Lans verheffen 176
Maximiljanus de Bossu 71
Men brand, men blaeckt, men schend, men moort 46
Men siet Gods kercke groeyen 110
Merck toch hoe sterck nu int werck sich al steld! 235
Merck toch! wat een duyster wolcke 241
Myn Ziele treur'! en doet u klachten! 210

O Heemskerck! noyt u kloecke daet 198
O Heer, die daer des Hemels tente spreyt 142
O Heer, wat hebben wy nu hier al ongevals 50
O mensch! denct dat ghy toch syt sterf'lyck 171
O Nederland! let op u saeck 99
Och dat de mensch den Heer gehoorsaem waer altyt 273
Och, hoort doch aen, o Heer! 106
Onse Heere God heeft hier beneden Goden oock gestelt 89

Prijst God, ons aller Heer! 93

Siet Christen menschen!	255
Siet toch Heer, hoe dat weer alsnu de Spanjaert woed	183
Stort tranen uyt, schreyt luyde	134
Sullen ons verbluffen dees'	225
Syt nu verblijt in dese tydt	39
'TGeween, 'tgehuyl, 'tgekryt	65
'tIs een groot en heerlijc goet	270
'tQuaet groeyt in groot getal	129
'tSpaensche gedrocht met haer gespuys	186
Verstandige, handige, dappere voochden vol trouw	206
Voorwaer 'tis prys'lyck	252
Waer datmen sich al keerd of wend	213
Wanneer een heerschend man	239
Wat baed u de voochdy der Landen	115
Wat heeft God wond're daden tot aller tyd gedaen?	260
Weest nu verblyt te deser tyt	97
Wie dat sich selfs verheft te met	75
Wilhelmus van Nassouwe	61
Wilt heden nu treden voor God den Heere	168